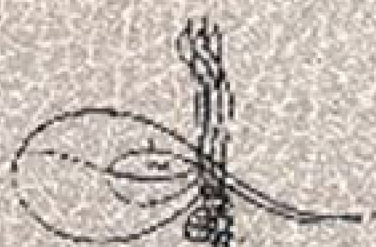
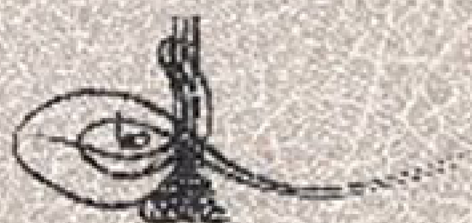
Prof. Dr. Ahmed AKGÜNDÜZ

OSMANLI KANUNNÂMELERİ

VE HUKUKÎ TAHLİLLERİ

Doç.Dr. Ahmed AKGÜNDÜZ

OSMANLI KANUNNÂMELERİ
VE
HUKUKÎ TAHLİLLERİ

İSTANBUL-1991

III. CİLDİ TAKDİM EDERKEN

"Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri" isimli araştırma serimizin Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmelerine tahsis ettiğimiz III. Cildini sizlere takdim ederken, bizi bu hayırlı hizmette muvaffak eden Allah'a hamd ediyoruz.

"Osmanlı Devleti hakkında değer hükümleri verebilmek ve Osmanlı Devleti ile alakalı görüş serdedebilmek için en önemli yol, Osmanlıları anlamaya çalışmaktır. Osmanlıları anlamaya çalışma gayretlerinin müsbet neticeye ulaşabilmesi için ise, araştırmacı ve ilim adamlarının üç hayâti kaynağı ihmal etmemeleri icabeder:

Birincisi: *Osmanlı Devletiyle alakalı arşiv vesikalarının neşridir. Bu belgeler, Avrupa, Afrika ve Asya kıtalarında bulunan muhtelif merkezlerde hâlâ muhafaza edilmektedir. Avrupa'daki merkezlerin başında İstanbul gelir; ancak Belgrad, Bosna Saray, Budapeşte ve Sofya gibi merkezlerde de az da olsa mevcuttur. Afrika kıtasında ise, Kahire, Trablusgarb, Tunus ve Cezayir bu belge hazinelerinin başında gelirler. Asya da ise, Basra, Bağdad ve Şam, bu merkezlerin en mühimlerindendir. Osmanlı devletinin hakimiyeti altına giren her yerde, bu tür belgelere rastlamak mümkündür ve sayıları takriben 150 milyon civarındadır ki, bunun 120 milyonu Osmanlı Arşivinde muhafaza edilmektedir. Buna değişik yollarla elden çıkan Moskova, Londra, Paris ve benzeri yabancı merkezlerdeki Osmanlıyla ilgili belgeleri de eklememiz icabeder.*

İkincisi; *Yazmalardır. Bunlardan kasıt, Osmanlı Devleti zamanında kaleme alınan ve hala kütüphaneler de okuyucusunu bekleyen ilmi eserlerdir.*

Üçüncüsü: *Osmanlı Kanunnamelerinin neşridir. Mesela Mısır Kanunnamesi, Bağdad Kanunnamesi ve Trablus Kanunnamesi gibi. Bu kanunnameleri neşretmeden ve bunlardaki hükümlerin uygulanma şeklini arşiv vesikalarından tetkik etmeden, Osmanlı Devletinin Araplara ağr vergiler yüklediğini iddia etmek mümkün değildir. Bu kanunnamelerin neşriyle, Osmanlı dönemindeki iktisad tarihi gün ışığına çıkacağı gibi, Osmanlıların adlî meselelerde ve kanunlaştırma hizmetlerinde ne derece dikkat gösterdikleri de ortaya çıkacaktır.*

Yukarıda bahsettiğim üç hayatî kaynak meçhul kaldıkça, Osmanlı devleti ve Hakimiyeti hakkında verilecek değer hükümleri, şuurlu ve idrakli tarihçileri değil, normal kültürlü vatandaşları dahi tatmin etmekten çok uzak kalacaktır."

Yukarıda okuduğunuz cümleler, yıllarca Lübnanlı Maruni hıristiyan

tarihçilerin ve Ermeni yazarların eserlerini okuyarak ve hatta onlardaki Osmanlı aleyhine cümleleri tarih kitaplarına geçirerek, İslâm aleminde Osmanlı aleyhinde sömürgeci tarzında iddialar ileri süren Mısır ilim çevrelerinde yetişen; ancak araştırmalarını Osmanlı arşivlerinde ve kütüphanelerinde devam ettirme gayretine girişip, Osmanlıyı ve tatbikatını görünce hakikatı kabul eden ve bununla da kalmayıp idrak ettiği hakikatleri gazete, dergi ve kitaplar yoluyla müslüman Arap halkı arasında neşretmeye çalışan değerli ilim adamı ve tarihçi Muhammed Harb'e aittir. Muhammed Harb'in beyan ettiği üç ana kaynağa müracaat etmeden Osmanlı tarihi ve medeniyeti ile alakalı ahkam kesen tarihçi ve sözde ilim adamlarının sayısı, beş on yıl öncesine kadar, maalesef bizde de az değildi ve hala da ahkam kesmeye devam edenler de yok değildir. Ancak güneş doğunca, karanlıkta uydurulan hayali korkuluklar yıkılır kaidesince, Osmanlı Devleti ve onların şahsında İslamiyet aleyhinde uydurulan yalanlar, belgeler hakikati konuştukça yok olmaya mahkumdurlar.

Muhammed Harb'in tesbitlerini doğrulayan çok olaylara şahit olduk. Ancak tarih yazmak ve tarihi değerlendirmekte Osmanlı Kanunnamelerinin ehemmiyetini ifade etmesi açısından bir tanesini takdim etmek istiyoruz. Şu anda Avrupa'da önemli bir İslamî teşkilâtın başkanı olan muhterem bir diplomat devlet adamı ve İslam âlimi ile beraber, 1990 yazında Londra'daki makamında Osmanlı hakkında sohbet ediyorduk. Bir ara şu soruyu sorduğunu esefle müşahede ettim. "Osmanlı Devleti, Padişahın arzu ve istekleri dışında, acaba hiç İslam Hukukundan bazı hükümleri tatbik etmiş midir?" Bu sual karşılığında hayrete düştüm ve kendi memleketi olan Mısır'la alakalı bazı bilgiler verdim. Osmanlı Devleti'nin Mısır'da 300 küsur sene İslam hukukunu tatbik ettiğini; bu tatbikatın müşahhas misallerinin Mısır mahkemeleri şer'iye sicilleri ve Osmanlı arşivlerindeki belgeler olduğunu; İslam hukukunun devlet idarecilerine bıraktığı konularda ise, İbn-i Kemal tarafından başlanıp Celal-zâde tarafından tamamlanan Mısır Kanunnamesinin hazırlandığını; bu kanunnamede şer'î hükümlere aykırı bir tek hüküm bulunmadığını ve Mısır tarihinin bu kanunnameye müracaat edilmeden asla tam olarak kaleme alınamayacağını kısaca anlattım. Kısa cevaplarımı hayretler içinde dinleyen muhatabım, "adâvetimiz, cehaletimizdendir" sözünü tekrar ediyor ve neticede bize dönerek, "Neden bu hakikatleri bize ulaştırmıyorsunuz?" diye sitem ediyordu.

İşte hem içerde ve hem de dışarda bize sitem eden ve hakikatı arayan dimağlara, en azından doğru tarihin kaynakları hükmünde olan kanunnameleri ulaştırma gayretlerimiz, bu üçüncü cildi ile de devam etmektedir. Yavuz devri kanunnamelerine tahsis ettiğimiz bu cildde de, istifade etmek isteyen herkes için çok orijinal malzemelerin bulunduğu kanaatindeyiz. Burada mutlaka zikri gereken bazı konulara dikkat çekmek istiyoruz:

1) Evvela İdris-i Bitlisi'nin şecâatli Pâdişah Yavuz Sultan Selim'e cesaretle arzettiği ve İslam hukukundaki ahkam-ı sultaniye ile alakalı şer'î hü-

kümleri özetleyen Kanun-ı Şehinşahisi'ni mütalala edenler, 150 senedir zihinlere sokulmak istenen Padişah heyulası ile gerçek Osmanlı padişahlarının şahsiyeti, yetkileri ve ahlakını mukayese edince, ecdadımız hakkında aldatıldıklarının farkına varacaklardır. Acıdır ki, bu kaynağın dahi sathî zihinlilik hastalığına müptela bazı tarihçiler tarafından tahrif edildiği ve bu kaynağa atfen enteresan değerlendirmelerin yapıldığı görülecektir: Mesela, bir araştırmacı, *"Dördüncü Kâide; Meclis-i Üns tertibinde (alışma-tanışma toplantıları düzenlemede), işret (içki içme), tenezzüh ve kaynaşma bezminin tensikindedir"* diye bir tercüme eder. Bir diğer araştırmacı ise, bu kısmı *"Burada sultana zevk ve sefâda, aşırı olmamak şartıyla izin verilir (Kadın, içki, şarkı ve çalgı dinleme gibi)"* diye özetler. Halbuki meselenin aslı şöyledir: *"Sohbet ve işret meclisinin tertibi ve tenezzüh ilâ muâşeret toplantılarının tanzimi hakkındadır"*. Bilindiği gibi, işret, eğlence ve keyif demektir. İçki meclisi diye tercüme etmek büyük hatadır. Zira devamında âyet ve hadislerle, helâl dâiresinin keyfe kâfi olduğu ve padişahların da meşrû' dâirede eğlenmesi gerektiği üzerinde uzun uzadıya durulmaktadır. Meşru dâirede sohbet ve eğlence meclisleri tertip etmek nerede? "Aşırı kaçmamak şartıyla kadın, *içki* ve *çalgı* toplantıları düzenlemek" nerede?

Ecdadımız ve tarihimiz hakkındaki değerlendirmelerin, bu müşahhas misali gördükten sonra, ne derece çarpıtıldığını, eseri mütalala edenler ve Osmanlı Padişahlarının gerçek halini ana kaynağından öğrenenler daha iyi idrak edeceklerdir.

Mesele bununla da kalmamaktadır. İdris-i Bitlisi'nin Yavuz'a takdim ettiği Kanun-ı Şehinşahi'de, bugünün devlet adamlarının dahi istifade etmesi gereken düsturlar vardır. İsterseniz Osmanlı Padişahlarını asırlarca *"zıllullah"* ve *"halifetüllah"* ünvanına layık hale getiren bu düsturlardan bazılarını beraber dinleyelim:

"Sultanın uyması gereken bir diğer husus da, dost-düşman herkese karşı olan va'dinde durması, dil ile kalbinin söz ile fiilinin birbirine uymasıdır. Yalan ve iftirâ sultânlara yakışmaz. Kur'ân, "Ahde vefa gösteriniz; zira verilen söz ve ahidden sahibi mutlaka mes'uldür" buyurarak ahde vefâsızlığın çirkinliğini ortaya koymaktadır. Bütün dinlerde memnû' ve mezmûm olan yalan hakkında ise, Resûlüllah şöyle demektedir: "Size şiddetle yalandan sakınmanızı tavsiye ediyorum. Zira yalan insanı fücûra, fücûr ise Cehenneme götürür".

Sultanın sözü özüne uymalı ve gönlü nifak ve kinden hâlî olmalıdır. Dost ve düşmanın nazarında heybet ve haşmet elbisesi içinde olması gereken sultan, halvette Allah'ın huzurunda itaat ve şükür makamında olmalıdır.

Sultan, arzu ve taleplerin tahsilinde, emir ve hükümlerin icrâsında, ihmâl ve müsâhele göstermemelidir. Muhtâc ve âcizlerin işlerini ta'cil etmeli; havas ve avâmın her türlü işlerini yazılı ve sözlü olarak tedvire gayret göstermelidir.

Sultan, eski hânedân mensuplarına, şerefli neseb sahiplerine ve yaşlılara hürmet göstermeli; asâletsizler ve tecrübesiz gençlerin bunlara ihânet ve hakâret etmelerine müsâade etmemelidir. Tecrübe ve dirâyet isteyen makamlara, tecrübesiz gençleri getirmemelidir; meğer ki kabiliyet nuru onun alnında güneş gibi parlamış olsun. Ruhu yüce ve nefsi nezih insanların makamlarına, sefîh ve alçak insanları tayin etmemelidir. Zira hadis vâriddir: "Yetki ve makamlar, nâ-ehline verildiğinde kıyâmeti bekleyiniz".

Sultana gerekdir ki, mühim mes'elelerde ve alınacak tedbirlerde, müstakim re'y sahipleriyle meşveret etsin, devlet erkânı ile konuşsun. İleri sürülen akıl ve fikirler üzerinde düşünsün. Aklî ve naklî delillerin te'yid ettiği görüşü tercih etsin. Meşverete ri'âyet ve erkân-ı devlete mürâcaat, onlara da hizmette hırs ve şevk verir. Sultan sadece kendi re'yi ile hareket ederse, din ve devlete zarar verir. Zira telâhuk-ı efkârı hakkın zuhuruna vesiledir; tek fikir ise hatâdan sâlim değildir. Ayrıca kendileriyle meşveret edilmeyen hüddâm ve nâibleri de ye'se düşürür. Bu sebeple cihan-şümûl kanunları vaz' eden Kur'an, Hz. Peygamber'e buyuruyor: "...Eğer bil-farz sen kaba ve katı kalpli olsaydın, senin çevrenden herhalde dağılıp giderlerdi. Artık onları affet. Allah'dan da günahlarının yarlığanmasını iste. Mes'eleler hakkında onlarla meşveret et. Bir kere de azmettin mi artık Allah'a tevekkül eyle".

Sultana gerektir ki, ihtiyaç arzeden zananlar, cuma' ve cemaat gibi ibâdet ve benzeri umumîlik arzeden meclisler dışında, halka kendini fazla göstermesin. Havâs ve mahremleri dışında herkesi huzuruna almasın. Darb-ı meseldir: "Çok görme, hürmeti azaltır".

Her ne kadar *av, ata binme ve bağ-bağçe dolaşma gibi tenezzühler münâsibdir. Ancak avâmın nazarında şevket ve haşmet-i saltanatın muhâfazasına dikkat edilmelidir. Şayet bir sohbet veya nimet sofrasına oturacak olursa, geveze ve hünersiz insanlar o meclisde durmamalı; meclisdeki nedim*leri, *ünsiyet* ettiği hâdimleri hep ashâb-ı kemal ve cemal olmalıdır. Huzurda konuşulanlar ise, hikmet ve maslahatı şâmil kelâmlar olmalı; hezeyân ve fuhşiyât meclisden uzak tutulmalıdır. Ayrıca sohbet zamanları, kumar ve şaka gibi mâlâyaniyâttan ve lüzumsuz şeylerden kaçınmalıdır. Vakti zayi' etmek, *işret demek değildir.*

Sultan, sohbet ve halvetlerinde, nâkıs fıtratlılardan, rezil ve bayağı kimselerden uzak kalmalıdır. Hususî haller hali dışında kadınlarla sohbetten kaçınmalı; "Onlarla meşveret ediniz; ancak yanlış noktalarda onlara muhâlefet etmekten çekinmeyiniz" hadisi gereği, din ü devlet meselelerinde kadınlarla meşverete her zaman itimat etmemelidir.

Kısaca sultan, insanlardan iki tâife dışında kimseyle fazla beraber olmamalıdır. Bu iki tâife onun nedimi ve daimî musâhibi olmalıdır. Bunlar da, din cihetinde ehl-i hak, ulemâ ve salâhdır. Mülkün nizâmı hususunda

ise, ehl-i kalem ve erbâb-ı silâhdır. Ehlullah ile ilâhiyyât ve nübüvvetten söz etmeli, dilâverler ile ise fetihden söz açmalıdır. Bütün muhâverelerinde ciddiyetten uzak durmamalı, ubûdiyet halinde ise mütevâzı' olmalıdır. "Kim Allah için tevâzu' gösterirse, Allah da onu yüceltir".

Bu eser mütalaa edilmeden, Osmanlı Padişahları ve re'aya denilen vatandaş münasebetleri tam olarak anlaşılamayacaktır. Bütün bunlar mütalala edilince görülecektir ki, Osmanlı Padişahları, insan olarak bazı kusurlarının yanında, saltanat itibariyle 24 milyon kilometrekarelik toprakların hakimi ve hilafet itibariyle bütün müslümanların halifesi olmalarına rağmen, şahıs ve insan olarak Allah'ın kulu ve mütevazi birer mü'mindirler.

2) Yine bu cildin mütalaasından anlaşılacaktır ki, bir kısım araştırmacıların Osmanlı devletinde faizin serbest olduğu ve uygulandığı şeklindeki iddiaları, Osmanlı kanunnamelerindeki kesin hükümlerle çürütülmektedir. Adaleti sebebiyle "adîl" ünvanını alan Yavuz'un umumi kanunnamesindeki hüküm bunun bariz bir misalidir. Bir kısım İslam hukukçusu tarafından caiz görülen bey'üline'nin yani Osmanlı kanunnamelerindeki ifadesiyle mu'amele-i şer'iyyenin faiz diye takdimi ise, meseleyi bilmemek demektir.

3) Yavuz'un Umumi Kanunnamesinde yer alan *"Ve şer'an bir nesne sübit olmadan mücerred mesâvi ile cürm alınmaya. Eğer alurlarsa kadı yine alı-vere. Ve kadı ma'rifetinsüz kimesneyi habs etmeyeler"* hükmüyle, mahkeme kararı olmadan kimsenin bir habbesini almayı ve suçluyu dahi hapsetmeyi yasaklayan Osmanlı devletinin, 70 senedir astığı astık, kestiği kestik olarak tavsif edilmesi tarihe hiyânet olarak vasıflandırılmalıdır.

4) Bu ciltte yer alan Diyarbekir Eyaleti Kanunnâmelerinden de, doğu ve güneydoğu bölgelerindeki acı hadiselere müessir ilaçları ihtiva eden reçeteler çıkarılabileceğini ifade etmek istiyoruz. Gerçekten Osmanlı Devleti, 350 seneye yakın hâkimiyeti altında kalan ve son zamanlardaki bazı cüz'î isyanlar dışında fevkalade sükûnetle kendisine itaat eden; seferde ve hazarda i'lây-ı kelimetullah için cihad eden Osmanlı ordusunun gönüllü bölükleri olan bu bölge insanlarına, ne yapmıştır da bu durumunu asırlarca muhafaza edebilmiştir? Neden Osmanlı Devleti'ne savaşsız yani istimâlet ile tabi' olmuşlar? Neden hem Türk hem müslüman olan *Karaman Eyaleti*nde elli çeşit isyan çıktığı halde, 350 seneye yakın hiç isyan etmeden bu bölge insanları Osmanlıya itaat etmişlerdir? Kanaatimize göre, doğu ve güneydoğu meselesinin çözümünde, bu ve benzeri suallerin cevapları yatmaktadır. Bunun için de tarihden ders almak ve mezkûr ruhu yakalamak gerekmektedir.

Bu ruhdur ki, milyonlarca kilometrekarelik Osmanlı ülkesinde yaşayan insanları, huzur içinde asırlarca beraber ve gönül huzuru içinde yaşatmıştır. Bu ruhun eksikliğidir ki, doğu ve güney doğudaki bir avuç insan, altmış yıldır şer kuvvetlere alet olmaktan kurtarılamamıştır. Ayrıca mevcut olan birlik ve beraberliğin temelinde de, yine eskiden kalma iman ve İslâm bağı bulunmamaktadır. Bu ruhun tesiriyle Osmanlıya bağlanan müslümanlar

ve bu arada şarkın imanlı ahalisi, asırlarca İslâma bayraktarlık yapan Türk milletine, İslâm'ın kahramanı ve müslümanların ağabeyisi olarak bakmışlardır. Bu hakikatı, Doğu Anadolu'nun bağrından çıkan bir İslâm âlimi şöyle dile getirmektedir:

"Allahu Zülcelal Hazretleri Kur'ân-ı Kerim'de "Öyle bir kavim getireceğim ki, onlar Allah'ı severler. Allah da onları sever" buyurmuştur. Ben de bu beyân-ı ilahî karşısında düşündüm. Bu kavmin bin yıldan beri âlem-i İslâmın bayraktarlığını yapan Türk Milleti olduğunu anladım. Bu kahraman millete hizmet yerine ve dörtyüz elli milyon (o zamanki âlem-i İslâmın nüfusu) kardeş bedeline, birkaç akılsız kavmiyetçi (bir kısım kürtçüleri kasdediyor) kimsenin peşinden gitmem".

Osmanlı Devleti'nin değişmeyen siyasetinin kaynağı ve dayandığı hukukî temeli, İslâmiyetin getirdiği şer'î hükümlerdi. Osmanlı devleti, Kur'ân, sünnet, icma' ve kıyas yoluyla vaz' edilen şer'î hükümler yanında, İslâm hukukunun müsaade ettiği ölçüde her mahallin örf ve âdetlerine de hürmet gösteriyordu. Bu sebeple, Osmanlı devletine tâbi' olan bir müslüman beylik, dâhilde ve hâriçte, farklı bir sistemle karşılaşmıyordu. Mesela, Doğudaki Kürt ve Türkmen Aşiretleri, Osmanlı devletine iltihak etmekle birşey kaybetmemişlerdi; belki kazanmışlardı. İşte Osmanlıya bağlılığın sırrı burada yatıyordu. Osmanlı devleti sahip olduğu topraklar üzerinde, ırka ve maddî sömürüye dayanan bir ayırıma gitmiyordu. Zira topraklarının dahilinde bulunan her yer *dar'ül-İslâm* sayılıyor ve bütün müslüman ahali de bu ülkenin aslî vatandaşı kabul ediliyordu. Zaten Osmanlıyı Avrupa'dan ayıran en önemli hususiyet de buydu. Osmanlı topraklarında yaşayan insanların arasında düşünülebilecek en önemli farklılıklar, bazı örf âdetlere münhasırdı. Rengi ve şekli farklı olsa da, bütün müslüman Osmanlı ahalisi, yemede, içmede ve hatta giymede dahi aynı dinin esaslarına tabi' oldukları için, aralarında ihtilâfa vesile olacak ciddî birşey mevcut değildi. Mesela, müslüman Türklerle Kürtler arasında mevcut olan bazı ufak ve önemsiz farklılıklar dışında, aralarında dinî, ahlakî, kültürel ve coğrafî çok büyük a'zamî müşterekler vardı. Bu sebeple de, Doğu Anadolu'nun siyasî, dinî, kültürel ve idarî bütünlüğünü bozmak ve parçalamak maksadıyla içerde ve dışarıda yapılan faaliyetlerin, bölge halkı arasında müessir olması çok zordu.

5) Birinci ciltteki uzun izahlarımıza ve ikinci cildin muhtelif yerlerindeki kısa beyanlarımıza rağmen, hala bir kısım araştırmacı ve okuyucularımızın, Yavuz'a ait Umumi Kanunnamenin ve benzeri kanun hükümlerinin, cezaî olanlarını okuyup, Yavuz'un neden ceza hukukuna ait şer'î hükümleri terkedip kendisinin bazı cezalar tesbiti yoluna gittiğini sormaları ise, bizi hayretten hayrete düşürmektedir. Zira en küçük ve İslâm hukukçuları arasında ihtilaflı olan bir meselede dahi şer'î hükümlere muhalefet etmeyen Osmanlı Padişahlarının, açıkça sarih şer'i hükümlere muhalefet edeceğini ve

bunu yazılı hale getireceğini düşünmek dahi hatalıdır. Bunun asıl sebebi, İslâm ceza hukukundaki suç ve ceza tasnifinin bilinmemesidir. Gerçekten İslâm hukuku, had ve kısas cezalarını tanzim ettiği halde, ta'zir denilen ceza çeşitlerinin tesbitini, ulül-emre yani devlet yetkililerine bırakmıştır. Eğer zina suçunun, had cezası olan recm yahud celdin tatbiki için gerekli olan unsurları mevcut değilse, elbetteki recm yahut celd cezaları tatbik edilmeyecektir. O zaman, devletin tesbit ettiği cürm, cerime yahut tazir bil-mal denilen ta'zir cezaları gündeme gelecektir. İşte kanunnamelerdeki ceza hükümlerinin buna göre değerlendirilmesi gerekir. Aksi takdirde hatalar devam edecektir.

III. cild, daha önceki ciltlerdeki usule göre hazırlanmış ve Yavuz Sultan Selim devrine ait ve sekiz bölüm halinde 63 Kanunnameye tahsis olunmuştur.

I. Bölüm, Merkezî ve Umumî Kanunnâmelere; II. Bölüm, Anadolu Eyâleti Kanunnâmelerine; III. Bölüm, Diyarbekir Eyâleti Kanunnâmeleri'ne; IV. Bölüm, Erzincan Eyâleti Kanunnâmelerine; V. Bölüm, Karaman Eyaleti Kanunnâmelerine; VI. Bölüm, Rum Eyâleti Kanunnâmelerine; VII. Bölüm, Rumeli Eyâleti Kanunnâmelerine ve VIII. Bölüm de Şam Eyâleti Kanunnâmelerine ayrılmıştır. Millî tarihimizin bir hazinesi olan kanunnameleri derleyen ve tahlil eden bu serinin ilk iki cildine layık olduğu değeri veren ve neşri için lütufkâr teşviklerini esirgemeyen Cumhurbaşkanımız Sayın Turgut Özal'a; eserin ilk çıkışından beri alakalarını esirgemeyen Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek'e; tarihimize ait ilmî eser vasfından dolayı kitabın gelirlerinin kurumlar vergisinden muaf tutulması için gayret gösteren Maliye ve Gümrük Bakanı Adnan Kahveci'ye; projenin devamı için maddî ve manevî teşvik ve yardımlarını esirgemeyen Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Kemal Yamak'a; kitabın kaliteli baskısı için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan FEY Vakfı yetkililerine ve en büyük şevk kaynağımız olan aziz okuyucularımıza şükranlarımızı arzediyor; projenin tamamlanabilmesi için müslüman milletimizden dua ve yüce Allah'dan da yardım niyaz eyliyoruz.

İSTANBUL-1991 **DOÇ.DR. AHMED AKGÜNDÜZ**

KISALTMALAR

AD.	: Adâlet Dergisi
ADTCFD	: Ankara Dil Tarih Ve Coğrafya Fakültesi Dergisi
AE.	: Ahkâm'ül-Evkâf
age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
Anc.	: Ancien
AÜHFD.	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
b.	: bin (oğul demektir)
Bib. Nat.	: Bibliothéque Naionale
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Böl.	: Bölüm
C.	: Cilt
CA.	: Ceride-i Adliye
Çev.	: Çeviren
D.	: Düstur
düs.	: Düstur
d.n.	: Dip not
Ef.	: Efendi
El.	: Encyclopedia of Islam
f.	: Fıkra
Fak.	: Fakülte
H.	: Hicrî
HH.	: Hatt-ı Hümâyûn
İA	: İslâm Ansiklopedisi veya Ömer Hilmi'nin İrşâd'ül-Ahlâf adlı eseri
İFM.	: İktisad Fakültesi Mecmuası
İMŞSA	: İstanbul Müftülüğü Şer'î Siciller Arşivi
İÜ.Ty.	: İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar
İÜHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
Krş.	: Karşılaştırınız.
Kıs.	: Kısım
Kar.	: Karar
m.	: Mesele
MC.	: Muallim Cevdet
MD.	: Muhimme Defteri
Mec.	: Mecelle
Md.	: Madde
MMD.	: Maliyeden Müdevver Defterler

MTM.	: Millî Tetebbu'lar Mecmuası
p.	: Page
R.	: Revan Köşkü Kitapları
SBFD.	: Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Sül.Küt.	: Süleymaniye Kütüphanesi
Sy.	: Sayı
t.	: teil
TD.	: Tarih Dergisi
TOEM.	: Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası
TS.	: Ali Haydar'ın Tertîb'üs-Sunûf'u
TTD.	: Tapu-Tahrir Defteri
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
TTKZ.	: Türk Tarih Kurumu Zabıtları
TK.	: Tapu Kadastro
ty.	: Baskı tarihi yok
Vd.	: Ve devamı
Vrk.	: Varak
YEE	: Yıldız Esas Evrakı

III. KİTAP

YAVUZ SULTAN SELİM DEVRİ KANUNNÂMELERİ (918-926 / 1512-1520)

GİRİŞ

§.1- YAVUZ SULTAN SELİM DEVRİNDE OSMANLI DEVLETİNİN COĞRAFÎ SINIRLARI

Karakterinin sertliğinden dolayı *"Yavuz"* ve şehzâdeliğinden beri *"Selim Şah"* denen Sultan Selim, 7 Safer 918/Nisan 1512'de Osmanlı padişahı olmuş ve 8 sene, 9 ay bu tahtta oturduktan sonra 8 Şevval 926/ 21 Eylül 1520'de vefat etmiştir. Dulkadiroğlu Alâüddevle'nin kızı Ayşe Hatun'un oğlu olan Yavuz, şehzâdeliğinden beri, istikbalinin parlak olduğunu gösteren bir hayat çizgisi takip etmişti.

Anadolu'nun Safevî devletinin işgâli tehlikesine karşı, babasının ihmali ve aynı zamanda dedesi olan Alâüddevle'nin aczi karşısında şahlanan ve o dönemde Trabzon Sancakbeyi olan Yavuz, şiaya karşı Anadolu'yu müdâfaa hareketine girişti. Gürcülerle yaptığı muhârebeler sonucunda halkın nazarında manevi destek kazanan Yavuz, merkezin ikazlarına rağmen şia ile olan mücadelesine devam etti ve bu mevzu'da ihmâlkâr davranan babası II. Bayezid'i tahttan indirerek yerine kendisi oturdu. Ancak mücâdele sona ermemişti. İran meselesini halletmek için Amasya Sancakbeyi ve ağabeyi *Şehzâde Ahmed* ile Manisa Sancakbeyi olan *Şehzâde Korkut* ile anlaşması icabediyordu. Yavuz'a karşı Şah İsmail'den yardım isteyen ve kuvvetli bir ordu ile isyana kalkışan Şehzâde Ahmed, 1513'de Bursa Yenişehir'de mağlûb edildi ve *bağy=* devlete isyan suçunun had cezası olarak idam olundu. Bu hadiseden 38 gün önce de, önceleri Yavuz'la anlaştığı ve kendisine *Teke=Antalya, Hamîd = Isparta* ve *Midilli* sancakları verildiği halde sonradan isyân eden diğer ağabeyi Korkut da aynı âkıbete uğramıştı.

Mevcut manileri bertaraf eden Yavuz, ittihâd-ı İslâmın mühim mani'i olan Safevî Devleti'ni ve onun sinsî reisi Şah İsmail'i halletmek üzere maddî ve manevî hazırlıklara başladı. İbn-i Kemal gibi allâmelerden bu fitnenin def'i için fetvâ alan Yavuz, 920/1514'de Çaldıran zaferini kazandı ve şarkın kapılarını Osmanlı Devletine açtı. *Kemah, Bayburt, Erzincan* ve *Kiğı,* Osmanlı Devleti'ne 921/1515'de ilhâk edildi. Bunu, aynı yıl Çaldıran zaferinden dönerken üzerine gidilen Dulkadiroğullarının Osmanlı Devleti'ne ilhâkı ta'kip etti. Bütün bu gayretlere rağmen, doğu ve güneydoğu bölgeleri şia tehlikesinden kur-

tulamamıştı. İşte bu işi, büyük âlim *İdris-i Bitlisî* ve *Bıyıklı Mehmed Paşa* üstlendi. Bunların samimi gayretleri sonucu, 1516 ve ta'kip eden yıllarda, başta 26 aşiret olmak üzere, mühim Kürt ve Türkmen beylikleri, istimâlet ile yani kendi arzu ve istekleri ile Osmanlı Devletine iltihâk eylediler. Böylece Doğu Anadolu topyekûn Osmanlı Devletinin sınırları içinde kaldı.

Herhangi bir harb olmadan Doğu Anadolunun Osmanlı Devletine iltihâkı ve Şah İsmail'in mağlûbiyeti Memlüklüleri ve Sultanları *Kansu Gavri*'yi rahatsız etmişti. Bu durumu hisseden ve Memlüklülere İslâm birliğini bozdurmak istemeyen Yavuz, Memlüklülerin üzerine yürüdü ve 922/1516 yılında *Mercidabık*'da Kansu Gavri karşısında büyük bir zafer kazandı. Bu zafer, *Malatya, Divriği, Dârende, Besni, Gerger, Kâhta, Birecik* ve *Anteb*'in de yeniden ve sağlam bir şekilde fethine yol açtı. Aynı yıl (922), Haleb ileri gelenleri, erkân-ı devleti ve ulemâsı ile Yavuz'a itaat ve teslimiyet mektubu gönderdiler. Böylece *Haleb, Antakya, Hama* ve *Humus* kaleleri de Osmanlı Devleti'ne ilhâk olundu ve eyâlet haline getirildikten sonra Haleb Beylerbeyliğine *Karaca Ahmed Paşa* getirildi. Daha sonra ise, *Dâr-üs-Selâm Şam*'a girildi ve birçok Arab Şeyhi kendi arzuları ile Osmanlı Devletine iltihâk eyledi.

922/1516'da Kansu'nun yerine geçen *Tomanbay*'a bir nâme gönderen ve Mısır'a yürüyeceğini belirten Yavuz Sultan Selim, *Safed, Nablus, Kudüs, Aclûn, Gazze* ve kısaca Suriye ve Filistin'i de yol üzerinde fetheyledi. 923'de *Kahire* ve *Mısır*'ı Ridâniye harbini zaferle kazanarak Osmanlı topraklarına ilhâk eden Yavuz, böylece şarkta tam bir ittihâd-ı İslâm kahramanı oldu. Böylece Anadolu, Karaman, Rûm ve Rumeli eyâletlerine ilâveten Osmanlı Devletine Diyarbekir, Haleb, Mısır, Şam ve Zülkadriye Eyâletini de ilâve etmiş oldu.

Son Abbasi halifesi *III. Mütevekkil Alellâh*'dan Ayasofya'da yapılan bir dinî merâsimle halifelik ünvanını da kazanan Yavuz, Mekke Şerifi Ebu Berekât'ın oğlu Şerif Ebu Nümey vâsıtasıyla Mekke'nin anahtarlarını kendisine göndermesiyle de *hâdim'ül-haremeyn* vasfını elde etmişti. Doğuda ittihâd-ı İslâmı tahakkuk ettiren Sultan Selim, Batıdaki İslâm düşmanlarına da dersini vermek üzere 2 Şa'ban 926/1520'de sefere çıktı; ancak 8 Şevvâl 926'da yakalandığı bir hastalıkla manevi şehid oldu.

Netice olarak eyâlet sayısı dört olan Osmanlı Devleti'ni, 8 sene gibi kısa bir zamanda iki katına çıkardı. Son zamanlarına doğru te'sis edilen *Cezâyir Eyâleti* de hesâba katılırsa, Osmanlı Devleti'ne, bu dönemde beş eyâlet daha ilave edilmiş oldu. Safevilerden de *Erbil, Kerkük* ve *Musul* alınmış ve *Bağdat Eyâleti*'nin temelleri atılmıştı[1].

§.2- YAVUZ SULTAN SELİM DEVRİNDE MERKEZDE VE TAŞRADA DEVLET TEŞKİLÂTI

Bu dönemde, hem merkez ve hem de taşra teşkilâtındaki temel esaslar, aynen Fatih ve II. Bayezid devrindeki gibidir. Sadece merkez teşkilâtında bazı yenilikler ve taşra teşkilâtında ise, ciddî genişlemeler mevzubahisdir.

Merkez teşkilâtındaki en önemli değişiklik, Yavuz Sultan Selim'in Şarkî Anadolu ile

(1) Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi,** II/244-306; Es'ad Efendi, 2362, Vrk. 115/b-119/a; Altundağ, **Şinasi, Selim I, İA,** X/423-434

Maraş, Malatya ve havalisini fethetmesi üzerine, 922/1516'da *Arap ve Acem Kazaskerliği* ünvanıyla Divan'a dâhil olmayan bir kazaskerliğin ihdâs edilip Diyarbakır'ın bu kazaskerliğe merkez olması ve bu hizmete de meşhur tarihçi İdris-i Bitlisî'nin getirilmesidir. Suriye ve Mısır da Osmanlı Devletine tamamen ilhâk edilince, bu üçüncü kazasker de divan-ı hümâyûn hey'etine dâhil edilmiş ve bu hizmete *Fenarî-zâde Mehmed Şah Efendi* gitirilmişti. Daha sonra Pîrî Paşa zamanında bu makam kaldırılmış ve muâmelâtı Anadolu Kazaskerliği'ne devredilmiştir(1).

Yavuz devrinde taşra teşkilâtındaki en mühim gelişme, taşra teşkilâtının ikiye katlanarak genişlemesidir. Kanunnâmesi tamamlanmış yahut hazırlanmış olmasa da, Yavuz devrinin sonlarına doğru, Osmanlı eyâletlerinin sayısı, dörtten dokuza çıkmıştır. Bunları kısaca şöyle özetleyebiliriz. (alfabetik sırayla):

I- Anadolu Eyaleti: Eski bir eyâlettir. Kanunnâmeleri vardır.

II- Diyarbekir Eyâleti: Yavuz devrinde te'sis edilen bu eyâletin ilk beylerberi de Bıyıklı Mehmed Paşa'dır ve kanunnâmeleri vardır.

III- Erzincan Eyâleti: 1515'de kurulan bu uç eyâletinin ilk beylerbeyi de yine Bıyıklı Mahmed Paşa'dır.

IV- Haleb Eyâleti: 922/1516'da kurulan bu eyâletin ilk beylerbeyliğine Mercidabık seferinin pişdâr kumandanı Karaca Ahmed Paşa getirilmiştir. Yavuz devrinde elimizde kanunnâmesi yoktur. Hazırlıklar başlamış ise de, Kanunî devrinde tamamlanmıştır(2).

V- Karaman Eyâleti: Eski bir eyâlettir ve kanunnâmeleri vardır.

VI- Mısır Eyâleti: 923'de tesis edilen Mısır Eyâletine, beylerbeyi olarak Vezir-i A'zam Yunus Paşa tayin olunmuştur. Daha sonra 11 Şa'ban 923/1517'de azledilerek yerine, Osmanlı Devletine ihlâsla hizmet eden Hayır Bey getirilmiştir. Hayır Bey, 26 Şa'ban 923'de Kal'at'ül-Cebel'e alayla çıkıp, Mısır Eyâletini tedvîre başlamıştır. Mısır Kanunnâmesi, İbn-i Kemal ve Hayır Bey'in de gayretleri ile, Yavuz devrinde hazırlanmaya başlanmış ise de, Kanunî devrinde tamamlanmıştır(3).

VII- RÛM EYÂLETİ: Eski bir eyâlettir ve kanunnâmeleri vardır.

VIII- RUMELİ EYÂLETİ: Osmanlı Devleti'nin bu dönemde de büyük eyâletlerindendir ve kanunnâmeleri mevcuttur.

IX- Şam Eyâleti: Şam Eyâleti, 1516 yılında kurulmuştur. Bu eyâlete ait bir kanunnâme mevcuttur.

X- Trabzon Eyâleti: 1461'de Fatih'in bizzat bir Bizans'dan fethettiği Trabzon, 1470'e kadar Rum Eyâleti Sancağıdır. Sonradan müstakil sancak haline getirilmiş ve Ulu Şehzâde Abdullah'a (1470-1481), Sonra da kardeşi Şehzade Yavuz Selim Şah'a verilmiştir. 1512'de ise *Batum Sancağı* da ilâve edilerek Trabzon yahut Batum Eyâleti kurulmuştur.

Bu zikredilenlerin dışında Zülkadriye Eyâleti ile Cezâyir Eyâletinin temelleri de bu dönemde atılmıştır. Tafsilât, her eyâletin girişinde verilecektir.

(1) Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, 229

(2) Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II/286

(3) Seyyid Muhammed Es-Seyyid Mahmud, **XVI. Asırda Mısır Eyâleti,** İstanbul 1990, sh. 55 vd.

§.3- YAVUZ SULTAN SELİM DEVRİ KANUNNÂMELERİ VE SİSTEMİMİZ

Her kanunnâmeyi teker teker ilerde tahlil edeceğimizden ve genel tahlilleri, I.cildin I.Kısmındaki izahlar ve daha sonraki tahlillerden farklı olmadığından burada mufassal olarak üzerinde durmayacak, sadece plânımızı özetlemekle iktifâ edeceğiz:

Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmelerine ayırdığımız kitabımızın bu üçüncü cildi, sekiz bölümden teşekkül edecektir:

BİRİNCİ BÖLÜM: Yavuz devrine ait 4-5 adet merkezî ve umumî kanunnâmeye tahsis olunmuştur. Bunların içinde, *Kanun-ı Şehinşahî* denilen Osmanlı Kamu Hukukuna dâir İdris-i Bitlisî'nin Siyâsetnâmesi ile Yavuz'a ait olduğu kesin olan umumî Kanun-ı Osmanî hususî bir önem arzetmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM: *Anadolu* Eyâletine ait 12 kadar kanunnâme neşredilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: Diyarbekir Eyâleti'ne ait 16 kanunnâme neşrolunacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: Erzincan-Bayburd Eyâletine ait üç kanunnâmeye tahsis olunmuştur.

BEŞİNCİ BÖLÜM: Karaman Eyâletine ait 4 kanunnâme neşrolunacaktır ve Karaman Eyâleti'nin umumî kanunnâmesi ayrı bir ehemmiyet arzetmektedir.

ALTINCI BÖLÜM: Rûm Eyâletine ait üç kanunnâme neşrolunacaktır.

YEDİNCİ BÖLÜM: Rumeli Eyâletine ait 15 kadar kanunnâmeye tahsis olunmuştur.

SEKİZİNCİ BÖLÜM: Şam Eyâletine ait tek kanunnâme neşrolunacaktır. Bu da Trablus Şam Sancağına aittir.

Bu ciltte neşredeceğimiz Kanunnâmelerle alâkah olarak da şu esasların bilinmesi zaruridir:

I) Kanunnâmelerin ve yapılan tahlillerin anlaşılabilmesi için, I.cildin ilk 300 sayfalık kısmı okunmalıdır.

II) Bölümler halinde zikredilecek olan Kanunnâmeler, eyâlet ve sancaklar arasında, alfabetik sıraya göre tertip ve tasnif olunmuştur.

III) Kanunnâmeler arası mukâyeselerde, I. cild için "Fatih", II. cild için "Bâyezid II" kodu kullanılacaktır. "Bayezid II-2/34" kodundan, II. Bâyezid Devri Kanunnâmelerinden 2.Kanunnâmenin 34. maddesi manası anlaşılacaktır. Bazan OK, I/230 yahut OK, II/570 tarzında sayfa numarasına da atıf yapılmıştır. Her cilddeki kanunnâmelerin sıra numarası, tek sayfaların üst yazılarından sonra dişi rakamlarla gösterilmiş ve böylece mukayese kolaylığı sağlanmıştır.

IV) Yavuz Saltun Selim devri kanunnâmelerinin de tasdik makamı padişah olmakla birlikte, kanunları hazırlayanlar, yine en az ilmiyeden *"dâhil ve sahn müderrisliği"* rütbesine ulaşmış nişancılardır. İlk kanunnâme, bir siyâsetnâme mahiyetindedir ve yerinde belirtileceği üzere büyük âlim ve tarihçi İdris-i Bitlisî tarafından hazırlanmıştır. Diğer kanunnâmelerin hazırlanmasında emeği geçen nişancı ve âlimlerden en önemlileri şunlardır:

1- Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi: II. Bâyezid'e ait umumî kanunnâmeyi de kaleme aldığı kuvvetle muhtemel olan bu nişancı, vazifesini 920 yılına kadar devam ettirmiş ve bu tarihde Anadolu Kazaskerliğine getirilmiştir(1).

2- Kemal Paşa-zâde: *Şemseddin Ahmed bin Süleyman* adlı ve İbn-i Kemal şöhretli bu âlim (1468-1534), Yavuz devri kanunnâmelerinde önemli rolü bulunan bir şahsiyettir. Yavuz zamanında Anadolu Kazaskerliğine kadar yükselen İbn-i Kemal, Karaman Eyâleti'nin defter emini olarak vazife yaptığı gibi, Mısır Kanunnâmesinin hazırlanmasında da mühim rol oynamış ve hatta bir kısım nakillere göre, Mısır Kanunnâmesini o hazırlamıştır. Tahsilini tamamladıkdan sonra salın müderrisi ve arkasından da Edirne Kadısı olan İbn-i Kemal, buradan Kazaskerliğe, Mısır dönüşü bir müddet aradan sonra Edirne Dar'ül-Hadis müderrisliğine, sonra Bâyezid Medresesi müderrisliğine, nihâyet Kanunî zamanında 932/1526'da Şeyhülislâmlığa getirilmiş ve 940/1534'de dar-ı bekâya intikal etmiştir. Bizim için mühim olan tarafı, Yavuz devri kanunnâmelerinin hazırlanmasına bizatihi katılmış olmasıdır. Bunu, Karaman Eyâleti Kanunnâmesinde daha geniş göreceğiz(2).

3- Mehmed Paşa (Hoca-zâde): Tahsilini tamamladıktan sonra Edirne Çifte Medresede müderris olan bu zat, 920/1514'de Tacî-zâde Ca'fer Çelebi yerine nişancılığa getirilmiş ve kendisine vezâret pâyesi de verilmiştir. Bir görüşe göre 923/1517 ve bir diğer görüşe göre ise 925/1519'da vefat edinceye kadar bu vazifeyi ifa etmiştir(3).

4- Abdi Bey: Yavuz Selim'in son yılında ve Kanunî'nin ilk yıllarında nişancılık yapmıştır.

Bu zikredilenlerin dışında, Diyarbekir Eyâleti'ne ait kanunnâmelerin hazırlanmasında başta Âmid Kadısı olmak üzere çevre kadılarının, Bıyıklı Mehmed Paşa'nın ve İdris-i Bitlisî gibi âlimlerin mühim rollerinin bulunduğunu, her kanunnâmenin başındaki mukaddime ve kayıtlardan anlamak mümkündür. Yeri geldikçe gereken ma'lûmatı vereceğimizden, burada kısa kesiyoruz.

(1) **Sicil-i Osmanî,** II/68-69; Es'ad Efendi, 2362, Vrk. 116/a

(2) Parmaksızoğlu, İsmet, **Kemal Paşa-Zâde, İA,** VI/561-566

(3) **Sicill-i Osmanî,** IV/108; Es'ad Efendi, 2362, Vrk. 116/a

BİRİNCİ BÖLÜM
MERKEZÎ VE UMUMÎ KANUNNÂMELER

§.1- NEŞREDİLECEK KANUNNÂMELER

Yavuz Devrinde klasik eyâlet ve sançak kanunnâmeleri artık yerleşmiş vaziyettedir. Ancak az da olsa ferman ve adâletnâme tarzında kaleme alınan hukukî düzenlemeler de vardır. Bunların arasında en fazla dikkatleri celbedecek olanı, siyâsetnâme mahiyetinde olduğu halde, bir kanun gibi, merkezî ve umumî kanunnâmeler arasına alınan İdris-i Bitlisî'ye ait *Kanun-ı Şehinşahî*'dir. Yavuz'un umumî Kanun-ı Osmanîsi de babasınınkinden epeyce farklı hükümleri hâvidir. Kısaca 60'ı geçen Yavuz devrine ait kanunlardan 7'sini merkezî ve umumî kanunnâmeler adı altında birinci bölümde, diğerlerini ise, alfabetik sırayla eyâletlere tahsis ettiğimiz bölümlerde neşredeceğiz.

Bu bölümde neşredeceğimiz yedi kanunnâmeden;

I.si, mahiyeti itibariyle bir siyâsetnâme olan, ancak Osmanlı Kamu Hukuku ile alâkalı mühim bir kaynak teşkil eden İdrisi-i Bitlisî'ye ait *Kanun-ı Şehinşahî*'dir.

II.si Yavuz'a ait umumî Kanunnâme'dir.

*III.sü, Rüsûm-ı Kudât Kanunnâmesi*dir.

IV.sü Hersek-zâde Ahmed Paşa tarafından hazırlanan *Tımar Kanunnâmesi*dir.

V., VI. ve VII.ler ise, tımar kanunlarıdır. Her ne kadar VII. Kanunnâme, muhtemelen Kanunî devrinde hazırlanmış ise de, her üçü mütemmim cüz gibi kabul edilerek, bu ciltte neşri münâsib görülmüştür.

§.2- İDRİS-İ BİTLİSÎ'NİN KANUN-I ŞEHİNŞÂHÎ'Sİ [1]

I- MÜELLİFİ, HAZIRLANIŞI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Kanun-ı Şehinşahî, aslında bir kanun değil, Osmanlı Devletini alâkadar eden mühim bir *siyâsetnâme*dir. Fakat muhtevâsı tamamen eski fakihlerin *Es-Siyâset-üş-Şer'iyye* veya *El-Ahkâm'üs-Sultâniyye* adlı eserlerini yansıttığından ve zikredilen hükümler, şer'î esaslara dayandırıldığından, en az bir kanun gibi padişahı ve diğer yetkilileri bağlamaktadır. Fatih'in Teşkilat Kanunnâmesinden sonra, Osmanlı Âmme Hukukuna dâir en mühim kaynak olduğu için, burada neşretmeyi zaruri addettik. Yine de hususî bir eser olduğu aslâ unutulmamalıdır.

Bu sebeple müellifinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Eserin müellifi, kendi gayretiyle 922/1516 yılında Osmanlı Devleti'ne ilhâk edilen Bitlis Sancağında doğmuştur. *Hakîmüddin İdris-i Bitlisî* adıyla meşhur olan müellif, tahminen 856-861/1452-1457 yılları arasında doğmuştur. Tahsilini ikmâl ettikten sonra, Uzun Hasan'ın pâyıtahtı olan Diyarbekir'e yerleşir ve onun nişancısı olur. Daha sonra da onunla birlikte Tebriz'e intikal eder. Uzun Hasan'ın oğlu Ya'kub Han'ın da 882/1472'den itibaren nişancılığını üstlenen İdris-i Bitlisî, *Molla Cami* ve *Sadreddin Konevi* gibi büyük âlimlerle sohbette bulunmuştur. Ehl-i Sünnet cemaatinden ve Şafiî mezhebindendir.

Sultan Ya'kub'dan sonra Akkoyunlu hükümdarlarından Sultan Rüstem ve Elvend Bey'in de sarayında vazife ifa eden bu büyük âlim, Elvend Bey Şah İsmail tarafından Nehcivan'da öldürüldükten sonra II.Bâyezid'e sığınır. 917/1511'de hacca giden İdris-i Bitlisî, Sultan Selim'in sarayına döner. Siyasî ve askerî çok mühim vazifeler ifa eder. Nihayet Çal-

dıran Harbinden sonra, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti'ne iltihâkında ve 25 kadar Kürt Beyinin kendi rızâlarıyla Osmanlı Sultanına itaatlerinde mühim rol oynar. Filozof, siyaset adamı, kâtip, hattât, kadı, şâir, sofi, tam bir din âlimi ve tarihçidir. Türkçe-Arapça ve Farsça'yı yazar ve konuşur. 926/1520'de yani hemen hemen Yavuz'la birlikte dar-ı bekâyâ intikal etmiştir(1).

Tesbit edildiği kadarıyla, 15 tane Farsça, 5 tane Arapça ve bir tane de Türkçe elde mevcut eserleri vardır. Bunlardan II.Bâyezid devrinin sonuna kadar Osmanlı Tarihini konu edinen *Heşt Behişt*-i(2), Sultan Selim devrini anlatan *Selim-nâme*'si(3); Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Osmanlı Sultanlarına ait ait mektupları ihtivâ eden *Mecmû'a-i Münşe'ât*'ı(4) ve de burada mevzuumuzu teşkil eden *Kanun-ı Şehinşahî* adlı eseri çok önemlidir.

Kanun-ı Şehinşahî adlı eserin iki nüshası vardır. **Birincisi**, Süleymaniye Kütüphânesi, Es'ad Efendi, No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a'da kayıtlı nüshadır. Bizim esas aldığımız nüsha budur. **İkincisi**, Türk-İslâm Eserleri Müzesi, No: 2087'de kayıtlı 96 varaklık nüshadır. 952-953 hicrî yıllarında Muhammed bin Bilâl tarafından istinsâh edilen I.nüsha daha eskidir. II. nüshanın hicrî XI. asırda yazılmış olması muhtemeldir(5).

Kanun-ı Şehinşahî, tipik bir Siyâsetnâme örneğidir. İslâm hukukçuları tarafından kaleme alınan Siyâset-i Şer'iye eserlerini andırır. İslâm kamu hukuku ve saltanat âdâbı ile alâkalı âyet, hadis, sahabe kavli, hükema vecizeleri, şiirler, devlet adamlarının tecrübelerini aksettiren hâdiseler ve nükteli hikâyeler, bu tür eserlerin kaynaklarını teşkil eder. Zaten İdris-i Bitlisî de, bu eserinde geçmişte yazılan *Nizâm'ül-Mülk*'ün *Siyâsetnâmesi*nden, İslâm âlimlerinin Siyâset-i Şer'iye eserlerinden ve hususan *Celâleddin Devvânî*'nin *Ahlâk-ı Celâlî* veya asıl adıyla *Levâmi 'ul İşrâk Fi Mekârim'il-Ahlâk* adlı eserinden istifade etmiştir(6). Eser, Yavuz Sultan Selim'e takdim edilmek üzere hazırlanmış ise de, kesin olmamakla birlikte muhtemelen Kanunî'ye arzolunmuştur.

Kanun-ı Şehinşahî, İran asıllı *Hasan Tavakkolî* tarafından tenkidli basıma hazırlandığı gibi, doktora çalışması olan bu eserde, Türkçe tercümesi de verilmeye çalışılmıştır. Ancak mütercimin hukukçu olmaması ve tesbitlerimize göre İslâm hukukuna vâkıf bulunmaması, tercümede çok büyük hatalara ve hatta tarihî hakikatleri tahriflere yol açmıştır. Bir kısım araştırmacılar da, aslına bakmadan bu kaynaktan istifade etmişler ve aynı hatalara onlar da düşmüşlerdir. Bu hatalardan birisini zikretmek istiyoruz:

Tavakkolî, *"Dördüncü Kâide; Meclis-i Üns tertibinde (alışma-tanışma toplantıları düzenlemede), işret (içki içme), tenezzüh ve kaynaşma bezminin tensikindedir"* diye tercüme eder(7). Bir diğer araştırmacı ise, bu kısmı *"Burada sultana zevk ve sefâda, aşırı olmamak şartıyla izin verilir (Kadın, içki, şarkı ve çalgı dinleme gibi)"* diye özetler(8).

(1) Tavakkolî, Hasan, **İdrîs-i Bitlisî'nin Kanun-ı Şehinşahî'sinin, Tenkidli Neşri ve Türkçeye Tercümesi**, İstanbul Üniversitesi, Edeb. Fak. Doktora Tezi, No: 37, sh. XII-XXII; Şemseddin Sâmi, **Kamûs'ül-A'lâm**, II/811

(2) Bkz. İstanbul Ün. Kütp. No: 619

(3) Topkapı, R. No: 1540

(4) İÜ, No: 906

(5) Tavakkolî, XXXVII vd.

(6) Tavakkolî, XXXVII-XLIII

(7) Tavakkolî, 105

(8) Uğur, Ahmet, **Osmanlı Siyâsetnâmeleri**, İstanbul, Tarihsiz, sh. 101

Halbuki meselenin aslı şöyledir: *"Sohbet ve işret meclisinin tertibi ve tenezzüh ilâ muâşeret toplantılarının tanzimi hakkındadır"*. Bilindiği gibi, *işret*, eğlence ve keyif demektir. İçki meclisi diye tercüme etmek büyük hatadır. Zira devamında âyet ve hadislerle, helâl dâiresinin keyfe kâfi olduğu ve padişahların da meşrû' dâirede eğlenmesi gerektiği üzerinde uzun uzadıya durulmaktadır. Meşru dâirede sohbet ve eğlence meclisleri tertip etmek nerede? "Aşırı kaçmamak şartıyla kadın, içki ve çalgı toplantıları düzenlemek" nerede?

İşte bu sebeple Osmanlı Kamu hukukunu doğrudan ilgilendiren, ancak anladığımız manada kanun olmayan bu eseri, hikaye, hatıra ve tamamen ahlâkî olan kısımlarını bir tarafa bırakarak, özet bir tercüme yoluna gideceğiz.

KANÛN-I ŞEHİNŞAHÎ

"BİSMİLLÂHİRRAHMÂNİRRAHÎM

1. *"Mülk ve saltanatı dilediğine verirsin"*(1) şeklinde tavsif edilen Sultan'ın şânı ne yücedir. *"Dilediğini aziz kılarsın"*(2) vasfıyla azizlerin dillerinde senâ edilen Padişahın şanı ne büyüktür.

Yârab, cürm ü günâh ile mahcûb olan bize likâ ka'besinin müşâhedesini nasib eyle. Senin sonsuz lütuf ve kerem fezandan yolda kalan bizlere, doğru yolunu göster. Yâ Rab, senin geniş rahmetinin kapıları, bizim dilek dergâhımızdır. Senin geniş ikrâm meydanın bizim arz, dua ve münâcât kapımızdır. Ellerimizi geri çevirme, ihsân denizinden biz fakir susamışları âb-ı hayâtınla şenlendir.

Biz günahkârız; ancak bu halimizden pişman olarak senin habibinin eşiğine sığınmışız. Onun şefa'atine vesilemiz ise, salât ü selâm hediyyemizdir. Cesâret ve cihad ordusunun şehinşâhı ve peygamberlik ülkesinin sultanı olan şefî'imiz hakkında ne güzel buyurmuşsun: *"Ey şanlı nebî, seni ancak ve ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"*(3). Zaten o da buyuruyor: *"Âdem, su ile çamur arasında iken ben nebilikle şereflendirilmiştim"*(4).

2. İran diyârının harâbı, Allah'ın kullarının kulağına *"Artık Allah'a doğru kaçınız"*(5) diye fısıldadı. *"Yeryüzünde dolaşınız ve Allah'ın fazl u ihsânını arayınız"*(6) denildi. Fakir ve hakir İdrîs bin Hüsâmüddin Bitlisî'de, evinden ve diyârından ayrılmaya karar verdi. Hilâfet merkezine ulaşmak üzere yola çıktı. Yol buldu ve müslümanların Sultanı olan Sultan-ı Mecîd Sultan Bâyezid'in hilâfet gölgesine ulaştı. Adâlet ve sehâvet hânedânına sığındı. Samimi dualarımı ve şükür vazifemi yerine getirmek, boynumun borcudur. Evvelâ, Hz.Peygambere ve âlına salât ü selâm ile dua elzemdir. Ehl-i İmanın sultanına duadan sonra *Hânedân-ı Âl-i Osman*'ı medh ü senâ etmek de ikinci vazifedir. Âl-i Osman'ın şahı, saltanat cisminin ruhu ve mevcut sultanın veliahdı da, saltanat yuvasının ikbâl kuşudur. Hilâfet, onun zatı ile iftihâr

(1) **Kur'an, Âl-i İmrân,** 3/24
(2) **Kur'an, Âl-i İmrân,** 3/24
(3) **Kur'an, Enbiyâ,** 21/107
(4) Suyutî, **El-Câmi'üs-Sağîr,** II/96
(5) **Kur'an, Zâriyât,** 51/50
(6) **Kur'an, Âl-i İmrân,** 137, **Cum'a,** 10

eder; saltanatın bütün güzel sıfatları onun zatına hâsdır.

3. Ben, saltanat ilminden birkaç cevheri biraraya getirip dizdim. Adını *KANUN-I ŞEHİNŞÂHÎ* koydum ve her padişahın katında bir kanun kitâbı, yani düstur-nâme olsun istedim. Gayem duaya vesile olmaktır. Ehl-i akıl indinde makbûl olacağını sandığım bu Kanun-ı Şehinşahî, Padişahıma bir tuhfe ve hediye olsun istedim.

Bu risâle bir mukaddime ile dört maksadı müştemildir:

MUKADDİME: Saltanat ve hilâfetin manası ile nizâm-ı âlemin hilâfete olan ihtiyâcı hakkındadır.

BİRİNCİ MAKSAD: Câmiiyyeti sebebiyle insanın Rahman'ın hilâfetine istihkakı hakkındadır.

İKİNCİ MAKSAD: Padişaha lâyık olan güzel ahlak ve melekeler ile Padişahların ilâhî ahlâk ile, re'âyâ ve sipahinin intizamı için, tahalluku hakkındadır.

ÜÇÜNCÜ MAKSAD: Sultanlık rütbesine lâyık a'mâl ve ahvâl ile saltanat seririne şâyeste a'mâl ve ahvâlin faziletleri hakkındadır.

DÖRDÜNCÜ MAKSAD: Saltanat-ı ma'neviye ve saadet-i ebediyyenin hüsn-i hâtime ile kazanılması hakkındadır.

MUKADDİME
İKİ ZARURÎ KAZIYYEYİ İHTİVÂ EDER

BİRİNCİ KAZIYYE
HİLÂFET-İ RABBANÎNİN MA'NA VE HAKİKATİ

4. Düsturumuz, *"Karşınızda hakkı söyleyip duran kitap, bizim kitâbımızdır"* mealindeki âyettir[1].

Bilmiş olasın ki, Hak Teâlâ nev-i beşeri diğer unsurlar içinde şerefli ve mümtâz olarak yaratmıştır. *"Yemin olsun ki, biz Âdem oğullarını üstün bir izzet ve şerefe mazhar kıldık"*[2]. Bütün kemal sıfatlarına ve cemâlin vasıflarına âyine olabilecek bir câmiiyyet insana verilmiştir. *"Âdem'in çamurunu kendi yed-i kudretimle yoğurdum"* hadisinin işaretiyle, insanın mayası birbirine zıd cevherlerden yoğurulmuştur. Kalbinin kandili, *"O'na ruhumdan üfledim"*[3] âyetinin işaretiyle Allah' ın nuru ile aydınlanmıştır. İnsan öyle bir murassa' saraydır ki, bir cevheri cismanî unsurlar âleminden, bir cevheri melekût âleminden, cismi âlem-i mülk ve şahâdetten, ulvî bir diğer cevheri melekler yurdu semâvâttan, süflî bir cevheri hayvânât ve diğer süfli âlemlerden celbolunmuştur. Bütün cevâhirin enva'ını zatında toplaması haysiyetiyle, mevcûdât arasında mümtâz bir câmi'iyyet derecesine yükselmiştir. Bu câmiiyyeti hilâfet-i ilâhiyyeye mesned olmuş ve *"Muhakkak ben yeryüzünde benim emirlerimi tebliğ ve icrâya memur bir halife yaratacağım"* medhine[4] mazhar olmuştur.

(1) Kur'an, Câsiye, 29

(2) Kur'an, İsrâ, 70

(3) Kur'an, Hıcr, 29

(4) Kur'an, Bakara, 30

5. Bu câmiiyyeti sebebiyle *"Biz seni yeryüzüne halife yaptık"* hitâbına[1] nâil olmuştur. Halife, arkadan gelen ve birinin yerine oturana derler. Halifeden soylu ve asil bir halef olmasını beklerler. Şüphesiz hilâfet-i Rahmanî tahtına layık olan elbette ki, *"Âdeme bütün ulûm ve maârifi (isimleri) öğretti"*[2] senâsına mazhar olan insandır. İnsanın Hakkın gerçek bir âyinesi olduğunu *"Allah, Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır"* hadisi de te'yid etmektedir.

6. O halde hilâfet-i Rahmanî'den kasıt, insanın tâkati nisbetinde, Rabbanî olan kemâl sıfatlarıyla muttasıf olmak, nefsi ahlâk-ı hamîde ile kemale erdirmek, cismanî âlemin nizâmını gözetip bu dünyayı âlem-i ruhanîye vesile yapmaktır. Fânî dünyada bu manevî tahta oturanlara, *ma'na ve sûret sultanı* derler ki, peygamberler, veliler, hulefây-ı râşidîn ve eimme-i hüdâ bunlardandır. Emir ve nehiyleri icrâ edecek yetkiye yani *şeklî saltanat*a sahip olmayanlar da, zikredilen ulvî tahta çıkarlarsa, onlara *maneviyât Sultânı* derler. *"Allah'a karşı olan iftikar, benim iftihâr vesilemdir ve ben onunla övünürüm."* diyen bir kısım enbiyâ ve evliyâ, bu çeşit sultânlardır. Zahiren fakir ve hakir olsalar da, basiret gözüyle bakıldığında bunlar, ordusu ve vezirleri bulunmayan şahlardırlar. Allah tavsîf ediyor: *"Allah dostları, kubbelerimin altındadırlar, kimse onları tanımaz"*[3].

Eğer sûretâ sultan olan bir insan, hilâfet-i Rahmanî'nin iktizâ ettiği ulvî vasıflara sahip olmazsa, ona sultan denmesi, satranç oyunundaki şah gibi mecâzidir ve geçicidir. Ruhsuz bir heykel gibidirler. Kur'an'ın tabiriyle *"Onlar ölüdürler, diri değillerdir. Ancak ölü olduklarını da aslâ farkedemezler"*[4].

Sûretle insan insan olsaydı

Âhmed ile Ebu Cehil aynı olurdu.

İKİNCİ KAZIYYE
ÂLEMİN HİLÂFET-İ RUHANÎYE MUHTÂC OLDUĞU HAKKINDADIR

7. Bilmiş ol ki, rubûbiyyetin âsârının tezâhür etmesi için, ilim sıfatının kudret sıfatı ile beraber tecelli etmesine ihtiyaç vardır. Saltanatın hükümlerinde bu iki sıfatı hemen görmek mümkündür. İşte Hakka hilâfette hilâfetin hakkını verebilmek için de bu iki kemal vasfına zaruret vardır. Vücud âleminin zembereği olan bu iki nimet sâyesinde, âlemde celâl ve cemâlin eserleri görülür. Benî Âdem'in sultânı ve nizâm-ı âlem tahtının padişahı olan Resûlüllah da, bu iki kemâl vasfın âsârından olan mebde' ile me'âd, bütün kulların hayatlarını tanzim edecek kanunları tayin ve benzeri hikmetler için bütün âleme ve ümmetlere gönderilmiştir. *"Habibim, biz seni sadece bütün insanlara rahmetimizle müjdeleyen ve azabımızdan haber veren bir nebî olarak gönderdik"*[5]. Ma'lumdur ki, diğer peygamberlerin gönderilmesi ve imamlar ile halifelerin tavzifinden kasıt da, ilahî emir ve yasaklar çerçevesinde sırât-ı müstakimi göstermektir. *"Yemin olsun ki, peygamber olarak gönderilen kul-*

(1) **Kur'an, Sad,** 26
(2) **Kur'an, Bakara, 31**
(3) **Keşf-ül-Hafâ,** 52
(4) Kur'ân
(5) **Kur'an, Sebe',** 28

larımız hakkında bizim geçmişte verilen bir sözümüz vardır: Onlar, mutlaka mansûr ve muzaffer olacaklardır"(1). Hz.Mustafa'nın devleti zamanında süret ve manasıyla bütün kemâlât tamamlanmış ve nizam kemale ermiştir ki, *"Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim, size olan ni'metimi tamamladım ve size din olarak İslam'ı seçtim ve beğendim"*(2) buyurulmuştur. Ortaya konan bu ilâhî nizamı ve şerî'atı değiştirmeye, kıyâmete kadar hiçbir maslahat-ı âlem muhtac bırakmayacak. Bu şer'i mübînden daha sağlamı gelmeyecek. O Nebi'nin şerîatı ve hükümleri, kıyâmete kadar devâm edecek; Allah'ın adıyla O'nun adı beraber anılacaktır.

Zira bu bir inâyet-i ilâhiyedir. *"Biz seni bütün insanlığa müjdeci ve haberci gönderdik"* denilmiştir. Bütün insanlığa, milletlere ve devletlere emir ve yasaklar mecmuası olan iki *Kanunnâme-i İlâhî* ve düstur-ı hakîmâne hediye getirmiştir. *"Ben size iki şey bıraktım ki, onlara temessük ettiğiniz müddetçe asla doğru yoldan ayrılmazsınız: Allah'ın Kitâbı ve Resûlünün Sünnet'i." Bu iki kaynak, iki âlemi de gören iki göz mesâbesindedir.*

8. Kitap ve Sünnetin iki maksadı bulunduğunu bil; *maksad-ı ilmî* ve *maksad-ı amelî.* Zira Kitabın gönderilişi ve Sünnet'in buyurulmasındaki hikmet, hâl ve istikbâlin ıslâhıdır. Mahlûkatın matlub ve emellerinin kolaylaştırılmasıdır. Bu da mebde' ile meâdın bilinmesi ve kulların dünya hayatlarının tanzimi ile mümkündür. *Maksad-ı İlmî*den kasıt, ilm ü hikmet ile birinci gayeye ulaşmaktır. Şerî'atler ve kanunlardan yani *maksad-ı amelî*den kasıt ise, ikinci gayeye ulaşmaktır. Böylece hem saadet-i maneviyeye ulaşılacak ve hem de dünyanın şekâvetinden kurtulunmuş olunacaktır.

9. İlmî ve amelî maksatlar da, kendi aralarında ikiye ayrılırlar: *İlm-i hâdim, ilm-i mahdûm; amel-i hâdim* ve *amel-i mahdûm.* Bu dördünü kısaca açalım:

A) İlm-i Hâdim: Yani gayeye hizmet eden ilim demektir. Bunlar, gâyet'ül gâye olan ma'rifetullah'a vesile olan ilimlerdir. Gerçekten ibâdullahın devam ve bekasına taalluk eden ve onların amelleriyle ahvâlini tanzim eden *ilm-i şerâyi' ve ahkâm* (şerîat ilmi), ma'rifetullahın elde edilmesine vesile ve onun şartıdır. Bu kısım ilim, her mükellefe vâcibdir. Zira vâcib olan ma'rifetullahın mukaddimeleridir.

B) İlm-i Mahdûm: Yani gaye olan ilimdir ki, kasıt *ilm-i tevhîd* ve *ma'rifetullâh*'dır. Ulemânın bütün ilimleri, hükemâ ve enbiyânın bütün hikmetleri, bu kısımda münderiçtir. Hiç bir ilim bunun hâricinde kalamaz.

C) Amel-i Hâdim: Gayeye götüren amellerdir. İnsanların hayatlarına ait maslahatları ve nefsin tezkiyesi için gerekli olan ahlâk ve güzel melekelere taalluk eden her amel bu guruba girer. Birinciye misâl, bir insanın muâmelâtını, rızık ve emvâl tahsilini bilmesidir. İkinciye misal de, insanın ahlâkını ve a'mâlini güzele ve iyiye tebdil edebilmesidir. Ebedî saadetini ve hayâtına müteveccih maslahatları düşünen her insan için bu amel zaruridir. Zira nev'i insanın bekâsı, esbâb-ı maîşet te'minine bağlı olduğu gibi, iki cihanın devleti de ebnâ-i cins ile bu dünyada hüsn-i muâşerete ve insanlararası münâsebetlerin bilinmesine bağlıdır.

---

(1) **Kur'ân, Sâffât,** 171-172

(2) **Kur'an, Mâide,** 3

B) Amel-i Mahdûm: Asıl gaye olan amellerdir. Bunlar, bütün beni âdemin maslahatını ve umum âlemin maslahatını ve âlemin nizamı ve intizâm-ı kavanînini alâkadar eden işlerdir. Kulların dinî ve dünyevî işlerinin tanzimi, mebde' ve meâd yolunda kullara doğru yolun gösterilmesi, ferdî ve içtima'î plânda kâidelerin tesbiti, hak ve adâlet yolundan ayrılmamak için her türlü gayretin gösterilmesi şeklinde bunlar özetlenebilir.

10. Asıl gâye olan bu ameli yapabilmek için, kemalâta sahip, müeyyed min indillâh bir insan lâzımdır. İşte enbiyâ, evliyâ, ehlullah olan padişahlar, ba'zı melik ve sultanlar, bu çeşit insanlardır. Bu işleri yerine getiren sultânlara *ehlul lâh* ve *halifetul lâh* denir. Ba'zan manevî hilâfet ve hakikî imâmet, ehlullahın şahsında tahakkuk eder. Sûrî saltanata bunlar sahip olmadığından, ekseri halk bunları bilmezler. Bunlar, *hilâfet-i Rahmanî* vazifesini el ile değil, dil ile ifa ederler.

11. Ba'zan sûrî hilâfet ve zahirî saltanat, şerî'at-ı nebeviyeye mutâbık ve hulefâ-i manevînin usulüne muvâfık olur. Bunlara bi hakkın *halife* ve *ulül-emr* denilir. Emir ve nehiylerine, mutlaka itâat edilmelidir. Bu sebeple Kur'an, *"Allah'a itaat ediniz; peygambere ve sizden olan ulül-emre de itâat eyleyiniz"*[1] buyurmaktadır. Sûrî sultanlar, şer'-i nebevî'nin şeâirini icraya çalışır, din ve adâlet önünde el pençe divan durur, gazâ ve cihad karakolunda nöbet beklerlerse, zikr-i cemîl ve dua ile anıldıkları gibi, enbiyâ ve evliyâdan sonra, en faziletli insanlar olurlar. Bu sebepledir ki, Resûlüllâh, *"Kıyâmet gününde insanların en güzeli ve Allah'ın huzurunda bulunmak bakımından en yakını, âdil sultandır"*[2] buyurmaktadır. Hikmet-i ilahî, her zaman benî âdemden olan halife ve sultanların, bu iki kısım hilâfet makamından birinde bulunmalarını iktizâ etmiştir: Ya *sûrî hilâfet* ya da *manevî hilâfet.* Dünya hiçbir zaman, bu iki kısımdan da hâli olamaz. Zaten Resûlüllâh da buyuruyor: *"Ümmetimden bir cema'at ve gurup, hakkı müdafa'a için çarpışırlar. Ta ki onların sonuncusu, deccâl ile çarpışıncaya kadar"*[3].

12. Mezkûr mukaddimelerden anlaşılmıştır ki, yüce Allah'ın kudret sıfatına mazhar olan âdil sultanlar, zaman içinde insanların maslahatlarını te'min ile muvazzafdırlar. Sultan, şah, enbiyâ, evliyâ ve ulema ilm-i îlâhî'nin mazharları olarak, na-mütenâhî emir ve yasakları muhtevî kanun vazı edeceklerdir. Padişahlar, Allah'ın ulvî saltanatının, ârifler ilm-i ilahînin âyinesidirler. Peygamberler ise, Allah'ın nâibidirler.

13. Bu mukaddimelerden sonra, bilinmelidir ki, İslam padişah ve sultanları, ilâhî kudret ve ilmin mazharlarıdır. Bu mazhariyyetin hakkını edâ için, *ilm-i mahdûm* olan ma'rifetullahı hakkıyla bilmeleri icabeder. Ancak ilm-i mahdûmun mukaddime ve mebâdisi, *ilm-i hâdim* denilen şerîat ve kanun ilmidir. Hatta ilm-i mahdûm, ilm-i hâdime mütevakkıfdır. Her sultan, üssül-esas olan ma'rifetullaha ulaşmak için şerîat ve kanunu bilmelidir.

Aynı şekilde sultan *amel-i mahdûm* denilen asıl amelleri işlemelidir. Bu da kullar arasında onların maslahatlarını gözetmek için *kanun-ı siyâset* ve diğer ahkâmın ted-

---

(1) **Kur'an, Nisa,** 59

(2) Suyûtî, **El-Câmi-üs-Sağîr,** I/87

(3) Suyûtî, **El-Câmi'üs-Sağîr,** 2/200

biridir, icrâsıdır. Bu kanun ve hükümlerin icrâsı demek olan *amel-i mahdûm, amel-i hâdime* yani padişahın ahlâk ve a'mâlini güzelleştirerek ulvî haslet ve melekeleri elde etmesine bağlıdır. Zira kendi ahlâkını şerîata uydurmayan bir padişah, âlemin nizâmını şer' ve adalet üzre nasıl tedbir edebilir? O halde şerîata ve dine sarılan padişahların, *hilâfet-i Rahmanî* tahtına layık olabilmek için *"Allah'ın ahlâkı ile tahalluk ediniz"* düsturuna riâyet etmeleri şarttır. Her ne kadar insanın fıtratı, kemal fıtratı üzere yaradılmıştır. Ancak rehber hulefâ ve sultânların ahvâlini tetebbu', enbiyâ ve evliyânın yollarına sülûk, yümn ü bereket getirir. Dünyada ilim ve ma'rifet emanetinin hâmilleri, şerî'at-ı Mustafa'nın hâdimleri olan âlimlerdir. *Dünyevî sultan*lar ise, siyâset tahtının büyükleridirler. Bunların ilim ve ma'rifet hâmilleri olan ulemâya, saltanat nimetinin şükrünü edâ için mürâcaatleri zaruridir. *"Âlimler, peygamberlerin vârisleridirler"* hadisince hakkın tebliğcisi âlimlerdir. Hz. Mustafa'nın sünnetine göre, ibâdâta ait farzlardan sonra en mühimmi, *"Ey şanlı peygamber! Sana indirilen ahkâmı tebliğ et."*(1) emri gereği, Allah ve Resûlünün ahkâmını i'lâm, memur olduğumuz hidâyet yollarını beyândır.

İşte bu sebeple bu fakir, hakir, ulûm-ı diniyyenin hizmetkârı, hilâfet-i aliyyenin duacısı, bu Risâle'yi bir hediyye olarak hazırlayıp takdim eylemiştir.

BİRİNCİ MAKSAD
İNSANIN HİLÂFET-İ RAHMANÎ'YE İSTİHKAKINI NETİCE VEREN HALLERİ

14. Bilmiş ol ki, yüce Allah'ın kullarına olan inâyet ve ihsânları, nihâyetsizdir. Kula gelen mevhibe ve atiyyeler ise, iki yolla gelir; ya *vehbî* ya *kesbî*. Mahzâ inâyet-i ilâhiye olarak gelen ve tahsilinde kulun irade ve amelinin dahli bulunmayan nimet ve atıyyeler, *vehbî*dir; hüsn-i cemâl, devlet ü ikbâl gibi. Tahsilinde kulun sa'y ve gayretinin de katkısı bulunan ni'metler ise, *kesbî*dir. San'at ve hırfet öğrenerek bu yolla ticâret yapıp mal kazanmak, kesbî bir nimettir. Vehbî olanlara, haricî sebeplerle noksân ve zevâl ârız olmaz ve bunlar mahfûzdurlar. Manilerin müdâhelesi mevzubahis değildir. Bütün a'dâ ve hasûdlar ittifak eylese, hüsn-i cemâl, devlet ü ikbâl ve akıl ile ferâset nimetlerine zevâl getiremezler. Kesbî olan ikinci kısım nimetler ise, haricî maniler sebebi ile âfet ve zevale ma'rûzdurlar. Zira âciz beşerin tedbirleriyle vücuda gelen şeyler, beşerin kudret ve tâkatini aşan âfetlere dayanamazlar.

15. Bütün akıllıların ittifakıyla sâbittir ki, Allah'ın insana ihsan ettiği mevhibe ve nimetlerin en büyüğü, *hilâfet-i Rahmanî* nimetidir ve Rabbanî emir ve nehiylerle halkın maslahatlarını tanzim iktidarıdır. Yüce Allah bu nimete nâil olanları şükre davet ediyor ve mesela Hz. İbrahim Halil'e *"Şüphesiz ben seni insanlara imam ve halife kılacağım"*(2) buyuruyor. Evlâdı hakkında da *"İbrahim'in âline ve hânedânına Kitab ve hikmet vermişizdir. Ve onlara büyük bir saltanat ve mülk de bahşetmişizdir"* buyurmaktadır(3). Kur'an, *mülk* ve *hilâfet*e verdiği ehemmiyeti anlatmak için Hz. Davud'a olan nübüvvet ve saltanat nimetlerini beraber zikretmek-

(1) Kur'ân, Mâide, 67

(2) Kur'an, Bakara, 124

(3) Kur'ân, Bakara, 251

tedir: *"Allah ona (Hz. Davud'a) mülk ve hikmet ihsân etmiştir"*[1]. Her ne kadar ilim ve hikmet, ma'na itibariyle daha yüce ise de, zahirî tesirleri açısından mülkü takdim eylemiştir. Şurası muhakkakdır ki, saadet-i dâreynin vesilesi olan mülk nimetinin vücudunda, haricî sebeplerin ve beşerin sa'yinin dahli yok ise de, devâm ve bekâsında esbâba teşebbüs, harpler, mücâhedeler, idareci ve re'âyânın gözetlenmesi gibi bir kısım müessir haller mevcuttur. Hilâfet ve saltanat nimetinden daha büyük bir nimet olmadığı şüphe götürmez. Allah'ın mahlûkatına ait maslahatları tanzimden daha âli bir ikbâl tasavvur edilemez.

İlâhî nimetlerin en büyüklerine mazhar olan insan, eşref-i mahlûkattır. Zira nev'inin saadetini taahhüd eden bir varlık, elbetteki en mes'ud ve bahtiyardır. Bu ister *sûrî saltanat* yoluyla, ister *manevî hilâfet* yoluyla ve isterse de sûret ve manayı cem'eden *hakiki hilâfet* yoluyla olsun, fark etmez. Himâyesi altındaki etbâı, hüddâm ve re'âyânın saadeti için uğraşan, elbetteki daha şerefli bir mertebededir.

16. Hilâfet mansıbı aşağıda zikredilecek vehbî nimet ve atiyyelerle perçinlenirse, dağılma ve sarsılma tehlikelerinden masûn kalır. Bu nimetler şunlardır:

17. Birincisi: Hilâfeti te'yid eden vehbî atıyyelerden birincisi, *cibillî iman* ve *ezelî şeref-i İslâm nimetidi*r. Zira mes'ud bir şahsın nâsiyesine inâyet-i ezelî ile hidâyet nimeti ihsân edilirse bunun devam edeceğini Kur'an ifade ediyor: *"Allah kime hidâyet nasib eder ise, işte hidâyete eren odur. Kimi de doğru yoldan şaşırırsa, artık onun için hiç bir zaman irşâd edici bir yâr bulamazsın*[2]. Allah'ın ihsânı ile saltanat rütbesine ulaşan bir insan, bu imanın yümn ü bereketinden istifâde etmeli. Bu da ilahî emir ve nehiylere ve Rabbanî şerî'at ve kanunlara mutâbık hareket etmekle olur. Şer'i şerifin emriyle adâlet ve hakkâniyeti neşretmek, mülk ve saltanatını zulüm ve tecâvüzlerden muhafaza eylemek, havâs ve avâm herkesi gözetleyip ahkâmı icrâ eylemek isteyen herkese, Muhammed Mustafa'nın getirdiği şerîat kanunları ve millet-i nebevînin esasları, basiretli bir sarrâfın elindeki hassâs terâzi gibidir.

18. İkincisi: Hilâfeti te'yid eden vehbî nimetlerden biri de, iyi *tâlih,* Allah vergisi *devlet* ve güzele doğru ilerleyen *baht*tır. Herşey gibi, saâdet, şekâvet, nasib ve devlet de, rızıkların taksim edildiği ve ruhların mecma'ı olan yerde, takdir ve taksim olunmuştur. Herkes, istihkak ve isti'dadına göre, devlet ü ikbâl, zillet ü dalâlden nasibini almıştır. *"Biz her şeyi belli bir plan ve kader çerçevesinde yarattık"* buyurulmaktadır[3]. Dolayısıyla insanların saadet ve şekâvetten nasibleri muhteliftir. *"O öyle bir Allah'dır ki, sizi yeryüzünde yerin halifeleri olarak tayin etmiş ve bir kısmınızı, farklı derecelerle diğer bir kısmınızın üstünde kılmış ve takdir eylemiştir"*[4]. *"Said ol kimsedir ki, anne karnından said olarak doğar. Şakî ol kimsedir ki, anne karnından şaki doğar."* İşte saltanat ve hilâfet sâhibi olmak da, bu manada fıtrî olan iyi tâlihlilik ve devlet ü ikbbâle sahipliliktir.

19. Üçüncüsü: Hilâfete istihkakı doğuran vehbî nimetlerden birisi de, cibillî olan *mekârim-i ahlâk ve aslîlik* arzeden *güzel meleke*lerdir. Bunlar, devlet ve salta-

---

(1) **Kur'ân, Bakara,** 251
(2) **Kur'ân, Kehf,** 17
(3) **Kur'an, Kamer Sûresi**
(4) Kur'an, En'âm, 165

nat binâsının devâmını sağlayan esas ve kökler mesâbesindedirler. Din ve dünya saâdetlerinin menşe'i, güzel ahlâktır. Resûlullah bunu, *"Kişinin mizanına, ilk konacak şey, güzel ahlâkıdır"* şeklinde ifâde etmiştir. Yüce Allah da eşref-i enbiyâsını, *"Şüphesiz ki, sen büyük bir ahlâk üzeresin"*(1) diyerek medheylemiştir. Şanlı Peygamberi de *"Ben sadece ve sadece güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim"* buyurmuştur. Gerçekten şerîatlerin ve hukukun gâyesi, güzel ahlâkı tesistir. Güzel ahlâk, ebed-ül-âbâd yolunda da insanı yalnız bırakmayacaktır: *"O gün insanlar, amellerinin karşılığı kendilerine gösterilmek üzere, dağınık bir şekilde kabirlerinden meydan-ı haşre doğru çıkacaklardır. Kim bir zerre mikdârı hayır işlemişse, mükâfatını görecek ve kim de zerre miskal şer irtikâb etmişse, cezasını çekecek"*(2).

Bilmiş ol ki, insanın ahlâkının iyi ya da kötü olması ilâhî bir mevhibedir. Bu sebeple ehl-i hikmet ihtilâf halindedirler. Bir kısmına göre ahlâk değiştirilebilir. Bir diğer gruba göre ise, vehbîdir, fıtrîdir, değiştirilemez. Kur'anın *"...Allah'ın o fıtratına (gözünü) çevir ki, O, insanları bunun üzerine yaratmıştır. Allah'ın yarattığını tebdil mümkün değildir"*(3) ifadesi ikinciyi destekler mahiyettedir. Ancak önemle ifade edelim ki, insanın fıtratı mu'tedildir. Her insan, bilkuvve de olsa güzel ahlâka müsta'iddir. Bilfiil haline çıkabilmek için vesilelere muhtaçtır. Ruhanî tabipler olan enbiyâ, evliyâ ve hakikî mürşidler, gösterilecek gayretlerle bilkuvve olan güzel ahlâkı fiil mertebesine çıkarmak ve çirkin ahlâkın ise hafâ toprağında gizlenmesine vesile olmakla görevlidirler. Gâzi ve mücâhidlere esir alınacak kâfirler için *"İhtiyârlarını öldürün, gençlerini esir alın"* talimatını vermesi bu manayı iş'âr içindir. Gençlerden kasıt, insanlık fıtratından henüz uzaklaşmamış olan tüysüz çocuklardır. O halde ahlâk, tebdil olunmaz. Ancak terbiye ile eserleri iyiye veya kötüye doğru değiştirilebilir. Her hal ü kârda, *ahlâk-ı hamîde* âtıyye-i ilahiyyedir.

Bu mukaddimelerden sonra şunu belirtelim ki, melik ve sultânların, kudret ve kuvvet dâirelerinin genişliğinden dolayı, ahlâk ve melekelerinin zarar veya faydası da umumîdir, nefislerine münhasır değildir. Güzel ahlâk üzerine yaratılmış bir padişahın, bu hali bir atıyye-i ilahîdir ve güzellikleri de bî-nihâyedir. Mesela cömert bir Padişahın re'âyâ, sipahi ve bütün erkân-ı devleti, ona ihlâsla muhabbet içinde kalırlar. Zira *"İnsan ihsânın kuludur."* Bu da mülk ve malın intizâmı yani nizâm-ı âlemin husûlü demektir. Kötü ahlâk ise, anarşinin mukaddimesidir. Hukuku ve kanunları, insanların kalbine ye's, korku ve elem serperek icrâ edenler, memleket ve ordunun muhtel olmasından başka bir gayeye hizmet etmemiş olurlar.

20. Dördüncüsü: Padişaha verilen vehbî nimetlerden ve gaybî ganimetlerden biri de hânedânın *asâlet*i ve *nesebdeki şeref ve yücelik*tir. İnsanların fermanlarına itâat etmelerinde, sultanların bağlı bulunduğu hânedânın da mühim rolü vardır. Asâletsiz insanların yüce makamları işgal etmesi, elbetteki zordur. İnsanların, asâletçe kendilerinden aşağı olanlara itâat hususunda darb-ı mesel olan *"Cehennem ateşini ondan ehven sayarım"* sözünü hatırlamak gerekir. Padişahın saltanatı, hânedândan irsiyet, şahsın kabiliyeti ve liyâkatı ile desteklenirse, kimse ona itaâtte problem çıkarmaz. O halde asâlet, yüce makam sâhiplerine Allah'ın ihsân ettiği bir

(1) Kur'ân, Kalem, 4

(2) Kur'ân, Zelzele, 6, 7, 8

(3) Kur'an, Rum, 30

nimettir ve kesb ile elde edilmeyen bir ganimettir. Altın ocağından bakır çıkmaz. Demir ma'deninde gümüş aranmaz.

21. **Beşincisi:** Vehbî nimet ve atıyyelerden birisi de, sevilen bir *şemâil* ve muhabbet celbeden güzel bir *cemal* ve *sima*dır. Şemaildeki sevimlilik ve güzel bir sima, muhataplarda sevgi, hürmet ve itaat duygularını arttırır. Bu sebeble Resûlüllâh, *"İhtiyaçlarınızı güzel yüzlü ve tatlı simalı insanlardan isteyiniz"*[1]. Gerçekten *"İnsanın dış görünüşü iç âleminin işareti ve ünvanıdır."* Güzel sima, güzel ahlâka işaret eder. Bu sebeple bir kısım ehl-i ilim, yüzü seyretmek ve zahırî görünüşü nazara almakla bir insanın batınî halleri ve ahlâkına vukûf demek olan *ilm-i kıyâfeti* ortaya koymuşlardır. Bu meseleye enbiyâ ve evliyâ da ehemmiyet vermiştir. Hz. Ali Resûlullah'ı tavsif ederken şöyle demektedir: *"Dolunay gibi karanlığın kalbinde parlar gibiydi. Kim onun yüzünü ansızın görse, kalbine heybet düşerdi, kendisi ile dostluk kurabilen hemen onu severdi. Ben ne önce ve ne de sonra onun gibisini aslâ görmedim."* Resûlüllah'ın *"Ben Yusuf'dan daha güzelim"* hadisi de ma'lûmdur.

22. **Altıncısı:** Vehbî nimetlerden biri de, *dirâyet, ferâset* ve *idrâk kuvvesi*dir. İnsanın şerefi *akıl* iledir. *"Akıl ne güzel bir mevhibe ve cehâlet ne kötü bir musibettir."* Memleket maslahatlarını ve meselelerini tedbir ve tanzimde, akıl ne güzel bir vezirdir. Zira vücud ülkesinde her zaman hissiyâtına mağlub düşebilecek bir varlık olan sultana, saltanatın dizginlerini elinde tutacak akıl gibi bir vezir ihsân edilmemişse, beden ülkesinde ihtilâller meydana gelir. İnsanın a'zası vilâyet gibidir. Akıl *vezir* ve kalp ise *sultan*dır. Arzu *tahsildâr* ve öfke *bekçi*dir. Sultanın nefsi âdil olursa, gönül evini akla emânet eder.

İKİNCİ MAKSAD
PADİŞAHA LÂYIK AHLÂK VE MELEKELER İLE ONUN ŞANINA ŞÂYESTE AHLAKÎ FAZİLETLER VE ŞEMÂİL

23. Zikredilen mukaddimelerden anlaşılmıştır ki, mahlûkatın en şereflisi insandır. Bu sebepledir ki, hilâfet makamına o yücelmiştir. Ma'na âleminde bu makam, birinci derecede enbiyâ ve evliyâya hâsdır. Sûreten ise, halife ve sultanlar da derecelerine göre bu ulvî makamın sâhibidirler. Bir cemiyette, en yüksek makama oturanlar, en şerefli sıfatlarla muttasıf ve en ulvî ahlâk ile mütehallık olmalıdırlar. Aksi takdirde *şeklen hilâfet* makamında oturduğu halde, manen Hz. Süleyman'dan saltanat yüzüğünü çalıp oraya muvakkaten geçen *Ehrimen devi* gibi olur.

24. Bir padişah, yaratılışı itibariyle *fıtrat-ı selime* ve *güzel ahlak* sâhibi olabilir. Bu bir lütf-ı ilâhîdir. Ancak fıtratındaki bu kâbiliyeti, makbûl seleflerinin ahvâlini tetebbu' ile geliştirmelidir. Mülk ve dinin rehberleri, enbiya, imamlar ve sultanlardır. *"Fazilet ve şeref, bir meselede daha önce tecrübeye sahip eskilerindir."* Bu sebeple muvaffak olmak isteyen sultan, geçmişteki başarılı ve faziletli insanların tecrübe ve ahbârından istifâde eder. Fıtratı itibariyle insan, cismindeki behimî hislere meyillidir. Babamız Âdem'i ebed diyarında yolundan eden İblis, bize karşı aslî adavet ve cibillî husûmete sahiptir. Kur'an-ı Mübin'de onun dilinden *"İhlâs ve imana muvaffak kılınmış olan kulların dışında, insanların hepsini, toptan, mu*

---

(1) Suyûtî, **El-Câmi'üs-Sağir,** I/44

hakkak ki, azdırmaya çalışacağım" nakledilmektedir[1]. Ancak hilâfet makamına sahip kişi, şeytanın şerrinden inâyet-i Rahmanî ile kurtulabilir. Bu da, enbiya ve evliyâ ile eimme-i hüdâ ve hulefânın izinden giderek, nefsin ahlak melekelerini gadap ve şehvetin dizgininden kurtarmakla olur.

25. Bilmiş olasın ki, hilâfet-i Rahmanî'nin tahakkukuna ve zıllullah olmanın istihkâkına vesile olan *iyi ahlâk ve melekeler*in asılları, dörttür. Bu dört aslın herbirinin ayrıca birkaç fer'i vardır:

BİRİNCİ ASIL: İFFET

26. İffet, insandaki *kuvve-i şeheviyye*nin, şer'in ve aklın idaresinde ve itaatinde olmasıdır. İnsan'a, menfaatleri cezb ve güzel şeylere meyil için,bir kuvve-i şeheviye verihniştir. Yeme, içme ve helâl dâiresindeki muâşerete arzu duymak gibi. Sultânın şehevî duygularına iffet hâkim olmazsa, şerîat ve adâleti hilâfet ülkesine bekçi yapmazsa, emrinde olanların ırz ve namusları tehlikeye düşer. Bu nefsini düşünme ve bencillik duygusu, re'âyâ ve askerde nefret doğurur. Bu da memleketin harâbına yol açar.

Ancak iffet ile kuvve-i şeheviyeden helâl dairesinde yararlanan, enbiyâ ve resûllerin kanunlarına, âdil sultanların kâidelerine mutâbık kalarak meşrû' yollarla bu duygusunu tatmin eden Padişah, zatı ve devletinde çok faydalara ulaşır. Hz. Peygamber, nefsanî hazları helâl dairesinde almak ve şeytanî vesveseleri bertaraf etmek bâbında *"İslâmda ruhbanlık yoktur"* buyurmaktadır. Yeme içme hususunda kaidemiz, *"Yiyiniz, içiniz, ancak isrâf etmeyiniz"*[2] mealindeki Kur'ânî esasdır. Nev'i beşerin neslinin devamı ve insan nefsinin vesvese ve ıztırapdan korunması için nikâh ve meşru dâirede câriye esası kabul edilmiştir. *"...Helâl olan diğer kadınlardan ikişer, üçer ve dörder olmak üzere nikâh edin..."*[3]. İffet ve maslahat dairesinde, meşru lezzet ve zevkler elbetteki câizdir. *"De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı zineti, temiz ve hoş rızıkları, kim haram etmiş?"*[4].

İKİNCİ ASIL: ŞECÂ'AT

27. Akıllı bir insanın, vücud mülkünde bulunan *kuvve-i gadabiye*nin vasat hali *şecâat*tır. Kuvve-i gadabiye, vücud ülkesinin çavuşu durumundadır: nefse ve vücuda zararlı şeyleri def' için verilmiştir. Ancak şecâ'at, bu kuvve-i gadabiyenin ifrât ve tefrîti olmayan hadd-i vasatıdır. Meselenin hakikatı şudur: Def'i mazarrat için verilen kuvve-i gadabiye, doğruluk ve adâletten ayrılırsa, mezmûm bir sıfat olan *tehevvür* meydana çıkar. Mukâtele ve mukâbele için zaruret olmadan çok sayıda düşmanı öldürmek ve onlarla dövüşmek gibi. Bu ifrât mertebesidir. Eğer, kuvve-i gadabiyye, menfûr olan şeyleri def'etmezse ve def'i şerden korkarsa, bu da tefrit mertebesidir ki, **cebânet** denir. Bu melekenin ifrât ve tefriti arasındaki hadd-i i'tidâli şecâ'attir. Herkese ve hususan melik ve sultanlara, şecâ'at zaruridir. Tehevvür,

(1) **Kur'an, Hicr,** 39-40

(2) **Kur'an, A'râf,** 31

(3) **Kur'an, Nisâ,** 3

(4) **Kur'an, A'râf,** 32

saltanat ve teb'ayı muhataralara atar. Cebânet ise, mazlumu zâlimden korumaya mani olur; düşmanların tasallutuna yol açar. Hadd-i i'tidâl olan şecâ'at ise, ra'iyyetin ahvâlinin nizâmına ve haklarının himâyesine vesiledir.

ÜÇÜNCÜ ASIL: HİKMET

28. Hikmet, vücud memleketinde *kuvve-i akliye*nin hadd-i i'tidal üzere hâkim olmasıdır. Hikmet, âlem-i mülk ve şahâdetin mebde-i a'lâsıdır. Bedenin tedbiri, ferd ve cemiyetin maslahatlarının tanzimi, kuvve-i şeheviye ve gadabiyenin, vech-i i'tidâl üzere kullanılması, ancak hikmet ile mümkündür.

Eğer padişahın *kuvve-i âkıle*si, tabiî tezzetler, vehmî ve hayalî arzulara mağlup olursa, kudsî âlemin lezzetleri metrûk hale düşer. Böyle bir insan *zıllullâh* olabilir mi? Zıllullâh olmaktan çıkar, şeytanın komşuluğuna gider Cehâlet, kibir ve benzeri kötü ahlâk, basar ve basiretini bağlar. Kendisini de Allah'ı da unutur: *"O kimseler gibi olmayınız ki, onlar Allah'ı unuttular da, Allah da onlara kendilerini de unutturdu"*(1). Allah'ı unutan ve gurur şarabı ile sarhoş olan bir insandan, insanları, gözetip himâye etmesi nasıl beklenebilir? Bu sebeple Kur'an, enbiyâların saltanat ve mülkünden bahsederken mutlaka hikmet ile birlikte zikretmiştir: *"And olsun ki, biz, İbrahim hânedânına Kitab ve hikmet ihsan eyledik ve onlara büyük bir mülk verdik"*(2). Akıl güneş, ruh hikmet; cehâlet tûfan ve ilim ise Nuh'un gemisidir.

DÖRDÜNCÜ ASIL: ADÂLET

29. Mühim bir fazilet ve meleke olan *adâlet,* yukarda zikredilen üç aslın hadd-i i'tidâlinin bileşkesinden ibarettir ve bütün *ahlâk-ı hamîde*yi câmidir. Bunun hakikatı şudur: adâlet, insan nefsinin, bütün ahlak ve hasletlerde ifrât ve tefrite kaçmadan halet-i i'tidâlde bulunmasıdır. Bu sebeple hükemâ, *"Adâlet herşeyin yerli yerine konulmasıdır"* demişlerdir. Mülk ve melekût âleminin kıyâmı, adâlet üzerinedir. İnsanın mizan-ı hak ile muâmelesi de bu sıfatla ittisâfıdır ki, Kur'an, *"Doğru terâzi ile tartın, mizan-ı hakkı elden bırakmayın"*(3) buyurmaktadır. Âlem-i kevn ü fesâdın devâmı da adâlet terazisi olduğundan *"Semâvât ve arz adâletle kâimdirler"*(4). buyurulmuştur.

Bütün insanlara ve hususan halife ve sultanlara, mizan-ı adli, iktidar ve saltanatlarının en güçlü kolu haline getirmeleri zaruri bir vazifedir. Sipahi ve ra'iyyet bütün ibâdullâhın hukukunu muhâfaza, ancak bu mizan ile mümkündür. Yüce Allah, enbiyâ ve eimme-i hüdânın emir ve nehiylerde adâlet ve mizan ile davranmalarını *"Biz onlarla birlikte Kitap ve mizanı indirdik"*(5) şeklinde tavsif etmektedir. Kitap, adâlet ilmine şâmildir; mizan ise bu âletin kullanılmasından kinâyedir. Her ne kadar, bütün mahlûkât kendi vücud memleketinde adâlete muhtaçtır; ancak sul-

---

(1) **Kur'an, Haşr,** 19

(2) **Kur'ân, Nisâ,** 59

(3) **Kur'an, İsrâ,** 35

(4) **Tâc,** V/69

(5) **Kur'an, Hadîd,** 25

tanlar ve ehl-i iktidâr adâlete muztardırlar. Zira sultan kendi saltanatı dâiresinde cumhurun ıslâhına medârdır. Yani adâletin Padişahda olanının netice ve faziletleri çok ve umumîdir. Zulüm bir ateşdir; küçüğünü hakir sanma. Zira çok zaman bir kıvılcım koca bir şehri yakar.

O halde Padişah iki nevi adâlete riâyetle mükelleftir: **Birincisi,** umumî manada herkesin muhtac olduğu hususî dairedeki ahvâlin intizamı için adâlete riâyettir. **İkincisi** ise, teb'ası ve saltanat dâiresinde nizâmı te'min için maslahat-ı âmme için adâlete riâyettir. Bu umumî ve şumullüdür. Bu sebepledir ki, adâlet ve zulüm sıfatı, sultânlara nisbet edilir. Halbuki umumî ve hususî her dâirede adâlete riâyet lâzımdır. Bunu ifade için *"Hepiniz çobansınız ve hepiniz ra'iyyetiniz karşısında mes'ulsünüz"*(1) buyurulmuştur. Sultanların adâlet ve zulmünün, fayda ve zararının şumûlünden dolayı Resûlüllah, âdil sultanların rütbesini ve zâlim şahların da derekesini şöyle ifâde etmiştir: *"Kıyâmet gününde insanlar içinde Allah'a en sevgili ve huzuruna en yakın olanı, âdil sultandır. Kıyâmet gününde Allah katında en gayr-i makbul ve azabı şedid olanı da zâlim sultandır"*(2).

30. Bilmiş olasın ki, bu dört asla tâbi olan ahlâk-ı hamîde sayınakla bitmez. Ancak hilafet makamı için zarurî olan bu ferilerden ba'zılarını, bu risâlede, yukardaki sıraya uyularak zikretmek icabeder.

İFFETE TÂBİ' FER'Î AHLAKLAR

31. *Birincisi,* sehâvettir. *Sehâvet,* faziletleri neşretme ve nimetleri hak yolda sarfetmede, malın zevâline aldırmamak, cür'et ve gayret göstermektir. Bu ahlak, gerçi bütün insanlar açısından memduhdur; ancak saltanat ve hilâfet makamında olanlar için en büyük rükünlerden ma'dûddur. Kur'ân âyetlerinde, aded itibariyle, infak ve ihsân hasletleri, diğer ibâdetlerden daha çok vârid olmuştur. Hadis-i Kudsî'de *"Ey Âdem oğlu! Sana infak edileni sen de infâk eyle"* buyurulmaktadır. Enbiya ve evliyâdan vârid olan hadisler ve haberler araştırılırsa, sair a'mâl-i sâliha ve ibâdetlere göre, *infâk* ve *ihsân* üzerinde daha çok durulduğu görülür. Hz. Peygamber, sehâvetle iftihâr etmiş ve ihsanda bulunanlar hakkında hayır duada bulunmuştur: *"Ey Allahım! İnfakta bulunanlara yerine halef (nimetler) ihsân eyle."* Cimriler hakkında ise, nefret ve beddua ifadesi olarak, *"Ey Allahım! Cimrilerin mallarını telef eyle"* buyurmuştur. Ma'lumdur ki, O'nun duası makbuldür. İnfâkda bulunanlara verilecek halefden kasıt, evvelâ, zikr-i cemil, sâniyen, sevâb-ı cezîl, sâlisen, hepsine bedel, hayırlı halef ve evlâddır. Cimrinin ma'ruz kalacağı telefden kasıt ise, evvelâ, belâ ve musibet, sâniyen, mirasçıların itlâf ve israfıdır ki, Hz. Ali, *"Cimrinin malının ya bir belâ ya da bir mirasçıya maruz kalacağını müjdele."* Bütün enbiyâ, evliyâ, asfıyâ ve eimme-i hüdâ, bu güzel vasıfla mevsûfdurlar. Nasıl olmasınlar ki? Bu sıfat Feyyâz-ı Kerîmin vasfıdır. Bunun için *"Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanınız"* buyurulmuştur.

Kerem ve sehâvet vasfının menâfii umumîdir. Bu haslet dinî ve dünyevî hayrâtın sermayesidir. Sehâvetle mevsûf olan padişah, hasımların isyânı ve a'dânın hü-

---

(1) Suyûtî, **El-Câmi'üs-Sağir,** I/95

(2) Suyutî, **El-Câmi'üs-Sağir,** I/87

cumundan emîndir. Çünkü kalblerde ve gönüllerde saklanan dua silahları onu korur. Nass-ı Furkân ile sâbittir ki, hayırsız mal canın düşmanı, fitne ve fesâdın menşeidir ki, Kur'an, *"Şüphesiz ki, mallarınız ve evlâdınız sizin düşmanlarınızdır" buyruğunun manası budur. Akıllı odur ki, düşmanını helâk için her çareye başvurur. Halbuki, infak, düşman olan malı, rızay-ı hakkı tahsil yolunda harcamak ve hakiki dosta ulaşmaktır. Bunu ifade için hukemâ demiş: "Sultanın dostu ordusudur ve düşmanı malıdır. Orduya harcanmakla malı zayıflarsa, dostu ve yardımcısı kuvvetlenmiş olur. Ordudan esirgenmekle malı kuvvetlenirse, kendisine yardımcı olan ordusu zayıflar."*

Unutulmasın ki, teb'anın reisine ve zayıfın kuvvetliye itaatinin sebebi celb-i menfaattir. Bir memleketin ve umum kalplerin reisliği demek olan saltanat, ihsânsız olmaz. Sultanın uluvv-i kadri, ihsânına bağlıdır. Mülkün haşmeti, sehâvet elinin açılmasına merbuttur ki, "Veren el, alan elden daha hayırlıdır" buyurulmuştur. Semanın arza nisbeten daha şerefli oluşu bulutlarıyla yağmurun ihsânına vesile oluşundandır. Sehâvetin, bereketin kaynağı olduğunu ise, Resûlüllah şöyle ifade etmektedir: *"Ey Bilâl! Allah yolunda infâk ve ihsânda bulun. Arşın sâhibinin senin malını azaltacağından korkma."*

Bütün bu müdellel mukaddimelerden anlaşılmıştır ki, sultan, in'âm ve ihsânda, güneş gibi olmalıdır. Erkân-ı devletine ve re'âyâya yaptığı ihsânlarda minnetsiz olmalı ve şu âyeti unutmamalıdır: *"Kim Allah'a bir iyilikle gelirse, işte ona on katı ihsân edilir"*[1]. Böylece sûrî bir saltanat ile ebedî saâdeti elde eder.

32. *İkincisi*, iffetin tamamlayıcısı bir diğer ahlâk da *hayâ*dır. Bu vasıf, nefsin gayr-ı meşrû hevâ ve heveslerinin genlenmesinden ibârettir. Bu güzel vasıf, emniyet ve asâyişin te'mini ve kulların refah ve saadetinin devamı hususunda, sultanlar için manevî bir servettir. Zira hayâ sâhibi bir padişah, bu ahlâkı sâyesinde, şerîat ve kâideler çerçevesinde, halkın ırz u namusu ile malını muhâfaza eder. Allah korusun, hayâdan mahrûmiyet anında, iktidâr sâhibi sultanlar, nefsanî arzuları uğruna zulm ile halkın mal ve namusunu tehlikeye atarlar. Zaten meşhur bir meseldir ki, *"Allah'dan hayâ etmedikten sonra, dilediğini yap"* denilmiştir.

Şüphesiz sultanlara ve hususen ehl-i iman olanlarına düşen vazife, Yusuf'u Mısır'ın azizi haline getiren hayâ duygusuna sahip olmalarıdır. Resûlüllah, *"Hayâ, imandandır"*[2] buyurarak meseleye dikkat çektiği gibi, hayâsızlıkla itihâm olunabilecek hal ve tavırlardan şiddetle sakınmamızı da şu emirleriyle irşâd etmektedir: *"Töhmete ma'rûz bırakacak hâl ve vaziyetlerden sakınınız ve kaçınınız."*

ŞECÂ'ATİN FER'İLERİ

33. *Birincisi; ulüvv-i himmet ve nefsin yüceliğidir. Bundan kasıt, dünyevî izzet ve* şereflere aldırmamak, nefis ve hevânın arzu ve matlablarını gemlemektir. Zira hilâfet şerefi ile şereflendirilen ve *zıllullah* makamına yükselen bir insan, eğer nefsin fani arzularına yönelirse, bir dilenci ve köle vaziyetine düşer. Ebedî olmayan bir şeyle böbürlenilmez ve kararsız bir tahtla nasıl iftihâr olunur. Öyleyse bütün him-

(1) **Kur'ân, En'anı**, 160

(2) Suyûtî, **El-Câmi'üs-Sağir**, I/153

met rızây-ı Bâri'nin tahsiline sarfedilmelidir.

Uhrevî rütbelerin tahsîli ve ruhun maâliyâta tevcihi için insana verilen ulüvv-i himmet hali, dünyevî ve fanî hallere sevkedilemez. Bu sebepledir ki, Resûlüllah da, *"Şüphesiz Allah, yüce ve ulvî şeyleri sever, basit ve hasis şeyleri sevmez"* buyurmuştur.

34. *İkincisi;* şeca'âti tekmil eden vasıflardan ikincisi de *hilm* ve *vakar*dır. Bunlardan kasıt, şehevî ve gadabî duyguların galebesi anında nefsin sükûnetinin te'mini ve rızây-ı Rabbın tahsili uğrunda, ma'rûz kalınacak sıkıntı ve meşakkatlere sabır gösterilmesidir. Hilm ve vakar ile nefsinin şehevî ve gadabî arzularını dengeleyemeyen bir sultân, re'âyâ ve beldelerinde envâ'ı türlü fesâd ve anarşiye yol açar.

Mukarrerdir ki, insanların ekseri fertleri, zayıf nefisli ve kâsır fıtratlıdırlar. Şerir insanlar, bu fıtrattan istifâde ederek, sultanların sohbet meclislerinde mübâlağa ile onların gadap ve öfkelerini tahrik edecek ahbârı naklederler. Onu intikam almaya teşvik ederler. Kudretli bir sultan böyle hallerde, *"İktidarlarınızı, afv ve müsâmaha ile arttırınız"* düsturunu hatırlar. Hatâ ve ayıpların zuhuru anında dahi afv u safh ile muâmele eder. Aynı şekilde kudretli sultan, fıtrî meyelân doğrultusunda nefsinin heves ve arzularını tatmin yoluna gider de vakar ve sükûndan ayrılırsa, halkın ırz ve malı zevâle yüz tutar. Fesâd ve ihtilâller baş gösterir. *"Şüphesiz ki, Allah ise fesâdı sevmez"*[1].

Hilâfet makâmını ihraz eden sultana lâyık olan umumî fesada yol açan ahlâksızlar ve günâhkârlar hakkında bile, afv ve müsâmaha yoluna gitmek; hilm ile vakarı elden bırakmamaktır.

35. *Üçüncüsü;* şecâ'ati tekmil eden vaıflardan biri de *gayret* ve *hamiyet*tir. Bunlar, din ile devleti haricî ve dahilî tehlikelerden korumak demektir. İnsanlar arasında sultan, bekçi ve çoban menzilesindedir. Din ve dünya maslahatlarını o gözetler. Hamiyet ve gayret sıfatı, devlet ve hilâfet devletinin kapısında *hâciblik*; mülk ve millet harîminde bekçilik mesâbesindedir. Şerî'at ve milleti himâye demektir. Sahih bir hadisde *"Allah'ın korunması gereken hımâ yani koruluğu, O'nun haramlarıdır"* buyurulmuştur. Hz. Peygamber, bu ahlâkın medhi sadedinde de, *"Şüphesiz Allah gayyûrdur ve kendi gayretiyle bütün kötülükleri haram kılmıştır"* buyurmaktadır.

HİKMET'İN FERİ'LERİ

36. Mülk ve din açısından Padişahların sahip olması gereken bu sıfatlar şunlardır:

Birincisi; sür'at-i intikal ve *sâfi zihinlilik*tir. Bundan kasıt, fıtrat cevherinin temizliği ve fikir sâfiliğinin berrâklığıdır. Sultan, idrâkli ve anlayışlı olmalı ve idrâk âyinesine akseden her sözü ve vâkıayı, berrâk bir şekilde anlayabilmelidir. Sûreten insanlar üzerinde iktidâr ve hâkimiyet sâhibi olan sultan, cehâlet çukuruna düşmemelidir. Emirleri, manen de vâcib'ül-ittibâ' olmalı ve halk saygı göstermelidir. Bunun için de, sultanın ruhanî manalara meyli ve ulûm-ı diniyeye sarf-ı himmet etmesi icabeder. O zaman evhâm-ı bâtıla ve hayâlât-ı kâzibeden kurtulur, menzil-i maksû-

---

(1) **Kur'an, Bakara,** 205

duna ulaşır.

Fehim ve idrâk, her ne kadar fıtrî sıfatlardan ise de, bu melekenin ehl-i ilim ile sohbet edilerek ve ehl-i hikmetle meşveret olunarak takviyesi mümkündür. Sultanlar, nübüvvet gibi ulvî makamlardadırlar ve padişahlar din ve devletin reisidirler. *İskender-i Zülkarneyn, Nüşirevân-ı Âdil, Keyhusrev-i Mübârek* ve benzeri ehl-i iman sultânlar, ehl-i ilimle meşveret ve sohbetten behre-mend olmuşlardır.

37. *İkincisi: Tezekkür* ve *hıfz* sıfatıdır. Sineye depolanan idrâkin cevherlerini, ihtiyaç anında, amelî ve ilmî şekilde hatırlayabilme ve tefekkür kabiliyeti ile hâfızada bulunan cevherleri yerli yerince kullanabilme demektir. İnsan nisyân ile ma'lûldür. Padişah, hâfıza ve tezekkür kabiliyeti ile şeref-yâb olmalı ki, ra'iyyet ve sipahilerin hakları mahfûz kalsın, kanunlara muhâlefet olmasın. Hak da, eğer uyanık olursanız, ondan istifade edersiniz. Eğer gaflet ederseniz, Hak gâfil değildir.

ADÂLETİN FER'İLERİ

38. *Birincisi: Sadâkat* ve *şefkat*tir. Bu vasıflara, bütün nev'-i beşeri ve hususan ümmet-i Muhammed'i sevme ve onların ma'rûz kalacağı elem ve perişanlıklardan elem duymadır. Zira sultan, yardımcı ve aveneye muhtaçtır. Onun gölgesi, büyük küçük herkesi kapsar. Kendi ra'iyyetini, kendi a'zaları gibi kabul etmeli; onlara gelecek bir elem, evvelâ nefsini rahatsız etmelidir. Zira Padişah, zıllullahdır. Zâifler ve biçareler, kendi çocukları gibi şefkat görmeli; re'âyâ ve sipahiler, öz evlâtlar gibi ri'âyet ve himâyet edilmelidir. Ta ki hülûs-ı i'tikâd, niyyet-i hâlise ve samimi dualarla, onlar da ona itâat etsinler.

39. *İkincisi: Vefâ* ve *hüsn-ü mükâfât* hasletidir. Bu, verilen sözleri ifa ve kulların haklarını edâ demektir. Zira Sultan zıllullah'dır. Yüce Allah ise *"Siz benim ahdimi ifa ediniz ki, ben de size olan ahdimi ifa edeyim" buyurmaktadır*[1]. Padişah, velinimetine teşekkür mahiyetinde, kendi re'âyâsından sözlerinde vefâ bekler. Sünnetullah muktezâsınca sultanın emrine verilen ahali de, haklarının edâsını ve verilen ahid ve va'dlerin ifasını ister. Ahdi ifa ile mükâfât ve mücâzât yapılmazsa, re'âyâ ve sipahilerin hulûs-i niyyetle sultana itâatleri sözkonusu olamaz. Neticede mülk ü mal zevâl bulur ve memurîn ve avene dağılır; haşmet ve saltanat da elden gider.

ÜÇÜNCÜ MAKSAD
SULTANA LÂYIK A'MÂL VE AHVÂL İLE BU RÜTBEYE ŞÂYESTE EF'ÂL VE MEŞÂĞİL HAKKINDADIR

40. Yüce Allah buyuruyor: *"Onlar, o mü'minlerdir ki, kendilerine yer yüzünde bir iktidâr ve saltanat verirsek, namazlarını dosdoğru kılarlar, zekâtlarını tam olarak ifa ederler, ma'rûf ile emr ederler, münkerden nehy ederler. Bütün umûrun âkıbeti, nihâyet Allah'a râci'dir"*[2]. Âyetin mazmûnı, sultanlara layık a'mâl-i sâliha ve lâyık melekelerin tamamına icmâlen şâmildir. Kanun ve kâideler tarzında tafsilâtını ise, havâs ve avâm, gedâ ve sultana yararlı olacak şekilde biz izah edeceğiz.

---

(1) Kur'an, Bakara, 40

(2) Kur'an, Hac, 41

Bilmiş ol ki, ahlâkî esasların izahından anlaşılmıştır ki, *hilâfet* ve *zılliyet-i Rahmanî,* insana ait mansıb ve makamların en yücesidir. Mülk ve saltanatın kaynağı olan bu makamdaki insanlara lâyık olan şeyler de, evvelâ, en şerefli ahlak ve melekelerle bezenmek, sâniyen bu ahlâka uygun amel ve fiillerde bulunmaktır. Böylece "**İşlemedikleri şeylerle medhedilmeyi ve övünmeyi severler...**"(1) şeklindeki ilâhî ta'yîbden kurtulmaktır.

İnsanın ahlâkı, fiil ve hareketlerinin de menşei ve menba'ıdır. Güzel ahlâk sâhibinden iyi fiil ve ameller sâdır olmalıdır. Aksi takdirde berrâk sulu pınara sahip olup da, susadığında tuzlu ve kirli su içen alımakın haline benzer. Bilmiş olasın ki, her fiil kendine münâsib bir ahlâktan doğar ve her amel ona muvâfık bir melekeden gelir. Her ne kadar fıtrat bunu îcab ettirir ise de, güzel ahlâk sâhibi, şeytanın vesveseleri, şehvanî arzular ve hayâlin telbîsleri ile, ba'zan sırat-ı mustakimden çıkabilir. Amellerden sâlih ile fâsid olanı ve melekelerden iyi ile kötü olanı temyîz için âdil bir mizan ve müstakim bir miyâr zaruridir. Bu mizan ve mi'yârı elde etmek için hâdiselerden elde edilen tecrübe, teemmül ve tefekkür, telâhuk-u efkâr ve benzerlerine ihtiyaç vardır. Ancak akıllı ve zekiler katında aklî ve naklî delillerle sâbit olmuştur ki, beşerin a'mâlinde *hüsn* ile *kubhu* yani iyi ile kötüyü birbirinden ayıracak en doğru mi'yâr, *şerî'at kanunları* ve peygamberlerin vaz' ettikleri esaslardır. Zira kudsî kuvvete dayanarak enbiyanın taknin ettiği esaslar, nâkıs akıl sâhibi insan fertlerinin tertip ve tedvîn kuvvetiyle küllî kâideler haline getirilemezler. Zamanın sultanlarının vaz' ettikleri kanunlar, her ne kadar akıl ve adâlete muvâfık olsalar da, kusur ve hatâdan aslâ hâli değillerdir. Bu sebeple ilâhî hükümlerin esrârına, enbiyâ ve evliyâdan başkaları hakkıyla vakıf olamazlar.

Mukarrerdir ki, bütün enbiyâ ve mürselîn arasında ve mülk ü dini alâkadar eden kanunlar meyânında, kanun-ı şer'i Muhammeddî'den daha mükemmel ve şumüllüsü yoktur. Nitekim Allah buyurmaktadır' *"Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslamı verip ondan hoşnud oldum"*(2). Şüphe yok ki, İslam padişahlarına yakışan *Şer'i Enver*'e mutâbık hareket etmeleri ve onu mizan ve miyâr olarak bütün emir ve nehiylerinde kabul eylemeleridir. Nübüvvetin esasına ters düşen herşey bâtıldır. Dinî ve dünyevî saâdet ile surî ve manevî maslahat ancak şerî'at-ı Mustafa'ya itaat ile mümkündür. *"Peygamberler size ne getirdiyse ona sarılın ve sizi neden nehyettiyse ondan vazgeçin"*(3).

41. Kanun-ı şerî'at küllî bir asıl olup bütün mekârim-i ahlâk ve a'mâl-i sâlihaya şâmil olsa da, şer'i şerîfe mutâbık bir şekilde sultanların amellerini şerî'ata tatbikin yollarını göstermek ve ehl-i hükümetin ef'alini hulefâ-i Raşidinin sünnetine tevfik eylemek zaruridir. Bunun için dört asıl zikredilecektir.

BİRİNCİ ASIL
SULTANIN AHKÂMI İCRA, EMİR VE NEHİYLERİ İNFÂZ VAZİFESİ İLE ALÂKALI AMELLERİ HAKKINDADIR

(1) **Kur'ân, Âl-i İmrân, 188**

(2) Kur'an, Mâide, 3

(3) **Kur'an, Haşr, 7**

Bu babda bir kaç kanun ve kâide mevcuttur.

42. *Birinci Kanun: Sultan ve hâkimlerin dindarlığı* beyânındadır. Bilmiş olasın ki, âdil sultan ve dindar padişah, her meclisde, gizli ve açık her yerde, ilahî hükümlere ri'ayet etmeli ve saygı göstermelidir. Bu hususda ihmâl aslâ câiz değildir. Zira Allah'ın Kitabı ve Resûlullah'ın sünnetine, mana ve lafız cihetiyle hürmet vâcidir. Şerî'atın hükümlerini, kendi nefsi, evlâdı hatta erkân-ı devleti hakkında da olsa, icrâ etmesi icabeder. Allah'ın hükmünü icrâda geda ilâ şah arasında fark yoktur. Sultan şer'î hükümlere hakkıyla ri'ayet ettiği takdirde, uhrevî mükâfatı yanında iki menfaate nail olur: **Birincisi,** bu hareketi kendi etba' ve re'âyâsına da düstûr'ül-amel olur. Ra'iyyeti de şerî'atın ahkâmına uymakda kendisini rehber kabul ederler. *"İnsanlar, meliklerinin dinleri üzerindedirler"* kâidesi meşhurdur. Bu da din ve devletin umûrunu nizama sokar. Zira Sultanın re'âyâsı, onun ihlâsla şerî'atın hükümlerine tâbi olduğunu anlarlar. Zaten sipahi ve re'âyânın işlerini tanzimde şer'i şerifden daha muazzam kanun ve sünnet-i seniyyeden daha mazbut bir ta'limat var mıdır? **İkinci faydası,** şer'î hükümlere mutabık yapılan amellerin uhrevî bir mükâfatı da vardır. Ayrıca bu, Allah'ın saltanat nimetine karşı bir şükürdür. Nimet, şükür ister ki, devam etsin. Hem va'd ve hem de vaîdi ihtivâ eden şu âyet, küllî bir kâidedir: *"Vallahi eğer şükrederseniz elbette nimetimi size daha da arttırırım. Nankörlük ederseniz, hiç şüpheniz olmasın, benim azabım çok çetindir"*(1).

Bütün bu mukaddimelerden anlaşılmıştır ki, bütün ahkâm ve eyyâmda en mühimmi din ve imandır. Saltanat, ilahî hükümlerin hizmetkârı ve vesilesi olmalıdır. Bu kâideye muhâlif hareket eden padişah, fani devlet uğruna ebedî saadeti kaybeder. *"Kim benim zikrimden ve dinimden yüz çevirirse, onun için sıkıntılı bir hayat vardır"*(2). Padişahların din ve devlet yolundaki sebât ve ihlaslarının alâmeti de, ehlullah olan *sâdât, ulemâ, meşâyih* ve *hak yolun yolcuların*a hürmet ve muhabbetidir. Zira Hz. Mustafa'nın verâseti, ehl-i ilme mahsustur. *"Âlimler, enbiyânın mirasçısıdırlar."* Ehlullah ve ehl-i ilim *"Öyle insanlardır ki, onlarla beraber olan asla şekâvete düşmez."*

43. *İkinci Kanun: Sultânın divanı* hakkındadır. Yani sultan için ra'iyyet ve sipahi bütün vatandaşların mazlûmiyyet ve ihtiyaçlarını arzedebileceği ve saltanat hükümlerinin icrâ olunacağı bir divan meclisi zaruridir. Herkes perdesiz ve mani'siz derdini sultana arz edebilmelidir. Âdil ve mü'min şaha yakışanı, araya vezir,müşir ve benzeri aracılar girmeden, sultâna ihtiyaç sahiplerinin doğrudan arzda bulunabilmeleridir. Enbiyâ ve evliyânın yolu bu olduğu gibi, hulefây-ı râşidînin de yolu budur. Lakin mürur-ı zaman ile sultanların bu âdet ve mersûmları, ba'zı maslahatlar ve ihtiyât sebebi ile değişmiştir. Bir kısım şerirlerin zararlarından uzak kalmak için, sultânlar divana katılmamışlar ve araya bazı perdeler girmiştir. Nizâm-ı âlem böyle olmasını gerektirmiştir. Belli vakitlerde nâibler, vezirler ve hâcibler, sultâna vasıta olmuşlar ve cüz'î meseleleri halifeye niyâbeten kendileri halletmişlerdir. Büyük meselelerde ve cumhûrun küllî maslahatları hususunda, sultana mürâcaat ederler ve meseleleri belli bir tenkîhe tâbi' tuttukdan sonra ona arzederler. Bu usulde, nâib ve vâsıtaların ihmalleri ve yağcılıkları daima muhtemeldir. Bu da adâlet kâidelerini

(1) **Kur'an, İbrahim,** 7

(2) **Kur'an, Taha,** 124

sarsar ve hak sarayında rahneler açar. Bunu önlemek için çok sayıda dirâyetli vezir ve nâib tayinine ihtiyaç vardır. Bunlara mazlumlar, hâcetlerini arzedebilmelidirler. Mazlûm, bir kapıdan me'yûs olunca diğerini çalabilmelidir.

Padişah divanı hakkında bütün bu kanunlar kabul edilmekle birlikte, sultanın haftada iki gün bizzat mazlumları dinlemesinde maslahat vardır. Mazlumlarla hicabsız görüşmelidir. Şayet böyle bir halde düşmanların sultana zarar vereceklerinden korkuluyorsa, sultan kendisine tahsis edilen yüksek tahtta oturmalı ve onu çevresindeki *çavuş*lar ve *hüddâm* korumalıdır.

44. *Üçüncü Kanun:* Ba'zı *küllî kâideler ve hükümler*dir ki, havâs ve avâmının huzuru bunlara vâbestedir. Bilmiş olasın ki, sultanlar en büyük nimet olan saltanata mazhardırlar ve hadisde *"Sultan zıllullâhdır"*[1] şeklinde vasıflandırılmışlardır. Yani biri cemal ve diğeri celâl olmak üzere iki sıfata sâhibdirler. *"Mülk ve din, birbirinin ikiz kardeşidir"* sırrı bunlarda görülür. Ancak *"Benim rahmetim gadabımı geçmiştir"* kudsî hadisi gereği, merhamet âmme maslahatı çerçevesinde daima üstünlüğe sahiptir. Lütf u cemâl, vücud ve bekanın sebebi, gadab ve öfke ise helâk ve fenanın vesilesidir.

Sultanlara layık olan, hâkimiyeti altında yaşayanların daima havf ile recâ arasında olması ve bu iki halde etba' ve re'âyânın ahvâlinden gâfil bulunmamasıdır. Akıllı ve güvenilir ba'zı *hüddâm* ile *musâhip*ler, sultanın sohbet ve halvetinde bulunmalı ve ona maslahat iktizâ ettikçe lütfu ihsânda bulunmasını hatırlatmalı ve gadab ile öfke halinde ise afv u müsamahayı ona söylemelidirler. Padişahın yanında bulunan *havâs*sı, ona hakkı söylemekten çekinmemelidir. Resûlüllah bu manayı teyîden şöyle buyurmaktadır: *"Allah ne bir nebî ve ne de bir halife göndermiştir ki, onlara iki sır ihsan etmiş olmasın: Birisi, ona ma'rûf ile emreder ve iyiye teşvik eder. Diğeri de onu şerre davet ve teşvik eder. Masûm, Allah'ın kendisini bu ikinci şıkdan koruduğu insandır"*[2]. Padişah, ra'iyyet ve sipahisi hakkında bir şey duyunca, afvde de ukûbetde de teennî ile hareket etmelidir. Ancak merhamet yönünde hata az ve cüz'î olur; kahr ve ukûbetde ise, telâfisi imkânsız yaralar açılabilir. Bu sebeple *kahrî hükümler*de teemmül ve teennî, *ihsanî hükümler*de ise ta'cil ve müsâra'at daima isâbetlidir. Bu sebeple Resûlüllah *"Mümkün olduğu kadar hadleri müslümanlar hakkında uygulamaktan vazgeçiniz. Bir çıkış yolu varsa, onu serbest bırakınız. Zira imamın afüvde hata etmesi, ukûbetde hatâ etmesinden daha hayırlıdır*[3] buyurmuştur. Padişah mücrimlerin ahvâli ve cürmün keyfiyet ve kemiyeti hususunda dikkatli olmalı; mümkün mertebe hata ve nisyândan nâşi cerîmeleri afvetmelidir.

Ayrıca kasıd ve irade ile işlenen, sonradan üzerinde ısrar edilen ve insanlığa zarar veren suçların cezalandırılmasında gösterilecek ihmâl de, ferdî ve ictimaî hikmet ve maslahata aykırıdır. En önemlisi de, cezalar, şahıslara göre yer yer farklılık arzeder. Eğer mücrim habis ve hasis şahıslardan ise cezası teşdid edilmeli; şerefli ve akıllı zümreden ise ukûbetler teshîl edilmelidir. Zira izzet-i nefis sahibi bir fıtrat, az bir ceza ile, heves ve lezzetlerinden vazgeçer. Kötü fıtratlı insanlar ise, çok az

(1) Suyûtî, **El-Câmi'üs-Sağîr,** II/38

(2) Suyûtî, **El-Câmi'üs-Sağîr,** I/72

(3) Suyûtî, **El-Câmi'üs-Sağîr,** I/14

heves ve lezzeti için pekçok zillet ve rezâlete tahammül ederler.

Sultanın uyması gereken bir diğer husus da, dost-düşman herkese karşı olan va'dinde durması, dil ile kalbinin söz ile fiilinin birbirine uymasıdır. Yalan ve iftirâ sultânlara yakışmaz. Kur'ân, *"Ahde vefa gösteriniz; zira verilen söz ve ahidden sahibi mutlaka mes'uldür"*(1) buyurarak ahde vefâsızlığın çirkinliğini ortaya koymaktadır. Bütün dinlerde memnû' ve mezmûm olan yalan hakkında ise Resûlüllah şöyle demektedir: *"Size şiddetle yalandan sakınmanızı tavsiye ediyorum. Zira yalan insanı fücûra, fücûr ise Cehenneme götürür"*(2).

Sultanın sözü özüne uymalı ve gönlü nifak ve kinden hâlî olmalıdır. Dost ve düşmanın nazarında heybet ve haşmet elbisesi içinde olması gereken sultan, halvette Allah'ın huzurunda itaat ve şükür makamında olmalıdır.

Sultan, arzu ve taleplerin tahsilinde, emir ve hükümlerin icrâsında, ihmâl ve müsâhele göstermemelidir. Muhtâc ve âcizlerin işlerini ta'cil etmeli; havas ve avâmının her türlü işlerini yazılı ve sözlü olarak tedvire gayret göstermelidir.

Sultan, eski hânedân mensuplarına, şerefli neseb sahiplerine ve yaşlılara hürmet göstermeli; asâletsizler ve tecrübesiz gençlerin bunlara ihânet ve hakâret etmelerine müsâade etmemelidir. Tecrübe ve dirâyet isteyen makamlara, tecrübesiz gençleri getirmemelidir; meğer ki kabiliyet nuru onun alnında güneş gibi parlamış olsun. Ruhu yüce ve nefsi nezih insanların makamlarına, sefih ve alçak insanları tayin etmemelidir. Zira hadis vâriddir: *"Yetki ve makamlar, nâ-ehline verildiğinde kıyâmeti bekleyiniz"*(3).

Sultana gerekdir ki, mühim mes'elelerde ve alınacak tedbirlerde, müstakim re'y sahipleriyle meşveret etsin, devlet erkânı ile konuşsun. İleri sürülen akıl ve fikirler üzerinde düşünsün. Aklî ve naklî delillerin te'yid ettiği görüşü tercih etsin. Meşverete ri'âyet ve erkân-ı devlete mürâcaat, onlara da hizmette hırs ve şevk verir. Sultan sadece kendi re'yi ile hareket ederse, din ve devlete zarar verir. Zira telâhuk-ı efkâr hakkın zuhuruna vesiledir; tek fikir ise hatâdan sâlim değildir. Ayrıca kendileriyle meşveret edilmeyen hüddâm ve nâibleri de ye'se düşürür. Bu sebeple cihânşümûl kanunları vaz' eden Kur'an, Hz. Peygamber'e buyuruyor: *"...Eğer bil-farz sen kaba ve katı kalpli olsaydın, senin çevrenden herhalde dağılıp giderlerdi. Artık onları affet. Allah'dan da günahlarının yarlığanmasını iste. Mes'eleler hakkında onlarla meşveret et. Bir kere de azmettin mi artık Allah'a tevekkül eyle"*(4).

Sultana gerektir ki, ihtiyaç arzedilen zamanlar, cuma' ve cemaat gibi ibâdet ve benzeri umumîlik arzeden meclisler dışında, halka kendini fazla göstermesin. Havâs ve mahremleri dışında herkesi huzuruna almasın. Darb-ı meseldir: *"Çok görme hürmeti azaltır."*

Her ne kadar av, ata binme ve bağ-bağçe dolaşma gibi tenezzühler münâsibdir. Ancak avâmın nazarında şevket ve haşmet-i saltanatın muhâfazasına dikkat

---

(1) **Kur'an, İsrâ,** 34

(2) Suyûtî, I/117

(3) Suyûtî, I/34

(4) **Kur'an, Âl-i İmran,** 159

edilmelidir. Şayet bir sohbet veya nimet sofrasına oturacak olursa, geveze ve hünersiz insanlar o meclisde durmamalı; meclisdeki nedimleri, ünsiyet ettiği hâdimleri hep ashâb-ı kemal ve cemal olmalıdır. Huzurda konuşulanlar ise, hikmet ve maslahatı şâmil kelâmlar olmalı; hezeyân ve fuhşiyât meclisden uzak tutulmalıdır. Ayrıca sohbet zamanları, kumar ve şaka gibi mâlâyaniyâtten ve lüzumsuz şeylere bulaşmamalıdır. Vakti zayi' etmek, *işret* demek değildir.

Sultan, sohbet ve halvetlerinde, nâkıs fıtratlılardan, rezil ve bayağı kimselerden uzak kalmalıdır. İşret hali dışında kadınlarla sohbetten kaçınmalı; *"Onlarla meşveret ediniz; ancak yanlış noktalarda onlara muhâlefet etmekten çekinmeyiniz"* hadisi gereği, din ü devlet meselelerinde kadınlarla meşverete her zaman itimat etmemelidir.

Kısaca sultan insanlardan iki tâife dışında kimseyle fazla beraber olmamalıdır. Bu iki tâife onun *nedimi* ve *daimî* musâhibi olmalıdır. Bunlar da, din cihetinde *ehl-i hak, ulemâ* ve *ehl-i salâh*dır. Mülkün nizâmı hususunda ise, *ehl-i kalem* ve *erbâb-ı silâh*dır. Ehlullah ile ilâhiyyât ve nübüvvetten söz etmeli, dilâverler ile ise fetihden söz açmalıdır. Bütün muhâverelerinde ciddiyetten uzak durmamalı, ubûdiyet halinde ise mütevâzı' olmalıdır. *"Kim Allah için tevâzu' gösterirse, Allah da onu yüceltir"*[1].

45. *Dördüncü Kanun: Askerin tanzim ve tedbiri* hakkındadır. Bilmiş olasın ki, sultân, din ve devlet işlerinin tanzimine vesile ve cumhûrun ıslâhına mütekeffildir. Bu da karşılıklı yardımlaşma ve elbirliği ile olur. Bunun için de, mezkûr vazifeyi tekeffül edecek orduların techiz ve maişetini temin icabeder. Gerçekten mülk ve dinin karakollarını düşman ve müfsidlerden korumak, ancak mükemmel bir ordu ile mümkündür. Bu sebeple hukemâ *"Saltanat ordusuz, ordu sultansız, sultan teb'asız ve teb'a da malsız olmaz"* demişlerdir.

Saltanat ve memleketin bekâsı, *sultanın fermanlarının* nâfiz olınasına bağlıdır. *Sultanın avanesi ve yardımcıları* da iki kısımdır: *erbâb-ı seyf=kılıç sahipleri* ve *erbâb-ı kalem=kalem sâhipleri.* Feth-i bilâd, emniyet-i ibad ve ehl-i adâvetin zararını def' ancak kılıç erbâbı ile yürütülebilir. Kur'an, *"tam bir sertlik ve insanlar için nice menfaatleri bulunan demiri ihsân ettik"*[2] buyurarak bu hikmete işâret etmektedir. Kanunların tedvîni, malî konuların tanzimi, ordunun ma'işet ve teçhizâtının tertibi, resmî yazışmaların tedviri ve hükümlerin infâzı gibi hususlar ise, *erbâb-ı kalem* ile yürütülür ki, Kur'an buna şöyle işâret ediyor: *"...ki kalemle yazı yazmayı öğreten O'dur ve insana bilmediği şeyleri ta'lim etmiştir"*[3].

Sultan memlekette baş menzilesindedir ve şah başda dimağ mertebesindedir. Baş ve dimağ, iki ayrı kuvvettir. Biri his, diğeri hareket kuvveti durumundadır. Memleket bedeninin kabzve bastı, *kuvve-i muharrike*ye ait bir vazifedir ve bu *erbâb-ı seyf* makamındadır. Yani memleket bedeninin kuvve-i muharrikesi *kılıç erbâbı*dır. A'dâyı def' ve ganâimi celb bunların görevidir. Memleket bedeninin *kuvve-i hâssa*sı ise, *erbâb-ı kalem*dir. Memleket bedeninde bu iki kuvveti dengeli çalıştıran ve

(1) Suyûtî, II/149
(2) Kur'an, Hadid, 25
(3) Kur'an, Alak, 4

ittihâda vesile olan ise, dimağ ve baş hükmündeki Padişahdır.

Sultanın iki çeşit *vezir* ve *vekili* bulunmalıdır: **Birincisi**, mülk ü mal meselelerini taahhüd etmeli; **ikincisi** ise,sipahiler ve ordunun hizmetlerini tekeffül etmelidir. Her iki makama da, makama uygun vasıf ve melekelere sahip insanlar nasbolunmalıdır. Zira malî konulardaki zayıflık, askerin za'af ve perişaniyetine; orduların nizamsızlığı ve tefrikası ise mülkün zevâline yol açar.

Bu mukaddimelerden anlaşılmıştır ki, padişahın askerî umûru tedvirle görevli veziri, feth-i bilâd ve cihâdın tedbirini yapmalıdır. Mâli ve mülkî işlerle muvazzaf veziri ise, ma'işetin teminini, bilâdın tamiri ve ricâl-i devlet ile teb'anın emniyet ve âsayişi ile meşgul olmalıdır.

Sultan ve vezir, ordunun malî meselelerini ihmâl etmeden kusursuz çözmelidir. Harp âlet ve malzemelerini temin etmelidirler. Askerî şahısların çocuklarına, İslamın temel esasları öğretildikten sonra, askerlik ve cihâdın kanunları ta'lim edilmelidir. Belli ay ve yıllarda, *vezir-i sipah* yani *orduya bakan vezir*, ordunun efrâdını aded ve isimleriyle ve bunların keyfiyet-i maaş ve mikdâr-ı erzâkını bütün tafsilâtıyla Sultana arzetmelidir. Ordunun erzâkının azaltılması, mülk ve dinin mutlak aleyhinedir.

Mülk ü mal ü din ü devletin nizamı için uyulması gereken küllî kâide, *niyâbet* ve *vezâret*in ehl-i kalem ve ashâb-ı dirâyete tefvîzidir. Bunların da asâletli ve mekârim-i ahlâka sahip olanları tercih edilmelidir. Zira ehl-i kalemin fesâdı, bütün mülk ve dine şâmildir. Onların salâhı, ra'iyyet ve sipâhiye nâfizdir.

Sultanın vekil-i mutlakı olan *vezir*, hem akıllı ve hem de adâlet ve mekârim-i ahlâk ile muttasıf olmalıdır. Mühim olayları ve yüksek mansıb tayinlerini, padişaha arzetmelidir.

46. *Beşinci Kanun: Memleket âdâbı* ve *malî kanunlar* hakkındadır. Hükemâ demişlerdir ki; re'âyâ ile sultan arasındaki münasebetler açısından sultanlar dört kısma ayrılır: Hem nefsine ve hem de ra'iyyetine karşı cömert ve iyi huylu olan sultanlar. Sadece nefsine karşı civanmert olan sultanlar. Ra'iyyetine karşı civanmert olup nefsine kötü davranan sultanlar. Hem nefsine ve hem de ra'iyyetine karşı civanmert olmayan sultanlar.

Rum ve Yunan filozoflarına göre, ra'iyyetine karşı civanmert olmak memduh, nefse karşı civanmertlik ise mezmûmdur. Zira evliyâ, selef-i sâlihin ve hulefâ-i râşidin, böyle davranmışlardır. Hz. Davud ve Süleyman, haşmet-i saltanatlarına rağmen, şahsî hayatlarında fakirâne kendi san'atlarının geliri ile yaşamışlardır. Hz. Ömer, saltanatının sınırları, Habeşistan, Yemen, Bahreyn, Şam, Irakeyn ve benzeri yerlere ulaşmasına ve hazinesini Kisrâların ve Kayserlerin mallarıyla doldurmasına rağmen, kendisinin hırkası yamadan taşınamayacak kadar ağır bir vaziyet almıştır.

Hind filozofları ise, sultanların hem kendi nefislerine ve hem de ra'iyyetlerine karşı civanmert olmalarının memdûh olacağını beyân etmişlerdir. Zira nefsine karşı olan civanmertliği, saltanatının haşmetini göstermek içindir. Evliyâ, enbiyâ ve hulefâ-i râşidînin ruhâniyetlerinden mahrum olduklarından, zamâne sultânları, onların dervişâne hâllerini de terketmişlerdir. Bunun yerine, saltanatlarının haşmetini korumak için emsâl ve akrânlarına benzemeye başlamışlardır.

Sultânın kendi nefsine karşı civanınert ve ancak ra'iyyetine karşı cimri olması, kesinlikle mezmûmdur. Bu vasıf, zâlim padişahlara hâsdır ve neticede nimetin zevâline ve mülkün helâkine vesiledir.

Hem nefsine ve hem de ra'iyyetine karşı civanınert olmayan sultan ise, dünyada da ukbâda da zarardadır. Bu sebeple Kur'ân, *"Dünyada da âhirette de hüsrâna uğramıştır. Ve bu apaçık bir hüsrânın tâ kendisidir"*(1) buyurmaktadır.

47. Kısaca sultanın re'âyâya karşı civanınert olması, mülk ü din nizâmı için zaruridir. Bu sıfat da bir kaç esasa mütevakkıfdır:

Birinci Esas: Sultan, sipahi ve re'âyânın reisi olarak, devamlı teyakkuz ve dikkat halinde olmalıdır. Zira *"Sultan, zıllullahdır"* hadisini unutmamalıdır. Allah'ın kullarının da onun himâyesinde ve hatta "Halk, *Allah'ın iyâlidir"* hadisi gereği onun lütfuna mazhar olduklarını derhatır etmelidir. Iyâlüllah makamına yükselen teb'aya, *"Allah'ın emirlerine ta'zim ve yarattıklarına şefkat"* kanununu uygulaması icabeder. Adâlet ve nısfet kâideleri ile teb'asının gönlüne ihsân ve lütfu ekmeli ki, onların gönül tarlalarından itaat ve muhabbet biçebilsin. *"Diken eken, üzüm elbette biçemeyecektir."* Sultanların en iyisi, gönlünü mazlûmların sesine, şefkatini ra'iyyetine esirgemeyendir. Bu sebeple Resûlullah *"Sizin en iyi idarecileriniz onlardır ki, siz onları, onlar da sizi severler; onlar size siz de onlara dua edersiniz. Sizin en kötü idarecileriniz de onlardır ki, siz onlardan buğzedersiniz, onlar sizden buğzeder; siz onlara la'net okursunuz, onlar da size la'net okur"*(2).

48. *İkinci Esas:* Sultan için ra'iyyet nihayetsiz ve koruma derdi olmayan bir hazinedir. Bu zahmetsiz ma'deni ve nihâyetsiz hazineyi devam ettirmek, sultânın birinci vazifesidir. Bu vazifenin ifası da, ancak, re'âyaya yüklenecek malî vergilerin onların kudreti nisbetinde olması ve şer'î kanunlar ile hulefây-ı râşidinin sünnetinden şaşılmaması ile mümkündür. Re'ayaya aşırı malî mükellefiyetler yüklemek, bilâdın umrânına münafi olduğu gibi ahalinin de maîşet cihetinden perişâniyetine sebebdir. Bilindiği gibi tıbben ba'zı hastaların yeme ve içmeye karşı perhiz uygulaması gerekir ve Resûlullah da *"Perhiz her devânın başıdır"* buyurmuştur. Padişah da ra'iyyetine karşı perhizli olmalıdır. Zaten ra'iyyetin malî za'fiyete düşmesi, sultanın za'fına; sultanın za'fı ordu ve erkân-ı devletin za'fına; bunların za'fı ise devletin za'fına ve düşmanların kuvvetine yol açar. Çoğunluğun görüşüne göre İdris nebi olan ve *saltanat, nübüvvet* ve *hikmeti* kendinde cem'ettiği için müselles ünvanı verilen *Hürmüz* şöyle diyor: *"Sultanın, insanların mallarından el çekmesi, onun mürüvvetinden, aklının keskinliğinden ve namusunun bekâsındandır."* Hatta sultana lâzımdır ki, eğer ra'iyyet, semavî bir âfet sebebi malî buhrana düşmüşse, ona imkân nisbetinde yardımcı olsun. Zira ra'iyyet meyve ağacı gibidir. Bir sarfedersin, bin toplarsın.

Sultânın, ra'iyyetin ırz ve nâmusunu da a'zamî ihtimamla koruması icab eder. Irza yapılan tecâvüz, mala yapılan tecâvüzden eşeddir ve sabırsûzdur. Bu sebeple Resûlullah *"Mü'minin ırzı, kanı gibidir"* buyurmuştur.

Sultân, kendine bağlı âmir ve hâkimlerin, re'âyâya zulmetmelerini de önleme-

---

(1) **Kur'an, Hacc,** 11

(2) Suyûtî, **El-Câmi'üs-Sağir,** II/8

lidir. Sultanın varlığına rağmen, onun evlâdının, akrabalarının ve nâiblerinin, re'âyâya zulmetmeleri, saltanatı perişan eder. Zira sultanlar, Allah'ın gölgesidirler. Ulûhiyyet gibi, saltanat da istiklâl ve infirâdı ister. *"Eğer yerde ve gökte Allah'dan başka ilâhlar bulunsaydı, her ikisi de fesada ma'rûz kalacaklardı"*[1] buyurulması manidardır. Tevrat'dan menkuldür ki; *"Sultânın aveneleri tarafından yapılan zulümler, sultan tarafından işlenmiş gibidir ve hatta bizatihi sultanın zulmünden daha şenî' ve çirkindir. Zira sultan bu yolla hem halka zulmetmiş olur ve hem de saltanatını hiçe saydırmakla kendine zulmetmiş olur."* Resûlullah bu sebeple *"Kardeşine, zâlim de olsa, mazlûm da olsa yardım et"* buyurmaktadır.

Sultan ra'iyyetden alacağı vergileri, belli mevsimlerde talep etmeli ve onların perişan zamanlarında istememelidir. Vergi taleb zamanı olarak, mahsûllerin yetişme ve biçilme anları uygundur. Yoksa re'âyânın çalışmadığı zamanları uygun değildir.

49. *Üçüncü Esas:* Memleketin imarı, vilâyetlerin zirâat, ticaret ve sair maişet cihetlerinden mürâkebesi hakkındadır. Sultan kendi mülküne tam ihtimam göstermelidir. Ta ki imar edilmemiş bir mahal kalmasın, mahsûl vermeyen ziraat arazisi bulunmasın. Eğer zirâî arazilerin işletilmesi ve âtıl yerlerin imarı için re'âyânın imkânı yoksa, devlet hazinesinden onlara yardımcı olsun. Karun'un hazinesi kadar da olsa, dünyada hiçbir hazine, zirâat kadar zengin değildir ve dünya işleri arasında zirâatden daha faydalı ve şerefli bir meslek yoktur. Zira zirâatin faydaları, bütün esnâf-ı âleme ve envâ'-ı zihayata şâmildir. Allah u Te'âla, Kelâm-ı Mecîdinde, insanoğlunun san'atları arasında zirâ'at ve *ihyâ-ı mevâtı* medh etmektedir. Menkuldür ki, Hz. Davud, ateşperest olduklarından dolayı kendilerine la'net ettiği Acem Melikleri hakkında şu mealde bir vahy-i ilahîye mazhar olmuştur: *"Acem (İran) meliklerine sövmeyiniz. Zira onlar zirâ'atle arzımı imar etmişlerdir."* Gerçekten Acem Meliklerinin nehirler, imâretler ve kanallar gibi eserleri ortadadır.

Beldelerin imarı, insanların refahlarının yükseltilmesi, cihad hazırlıklarının yapılması ve ordunun techizi için mühim bir yol da tüccâr ve ehl-i san'at kafilelerinin gayretleri, ticaret kervanlarının gidip gelmesi ve beldeler ile memleketler arasında ticaret bağının kurulmasıdır. Bu umumî faydanın temini için, yolların emin ve kolay olması icabeder. Sultanların zikr-i cemiline ve dünya nimetlerinin bereketine vesile olacak en önemli şey, ticaret kervanlarıyla ilden ile dolaşan ticarî mal ve meta'lardır. Bu sebeple Resûlullah *"Dünyayı isteyen ticaretle meşgul olsun"* buyurmuştur.

Din ve dünya nizamını düşünmekle mükellef olan sultana lâzımdır ki, ehl-i ticâretin refahını ve emniyetini temin etsin. Onları yol kesen eşkiyanın şerrinden korusun, menzil ve merhalelerini emniyet altına alsın. Ticarî muamelelerin rıza beyânı esasına göre yapılmasını, onlardan alınacak *resim* ve *âdet*lerde zulme gidilmemesini temin etsin. Onların ileri gelenlerini, *"...onlar kesad bulmayacak bir ticaret ümid ederler..."* ümidiyle taltif etsin, in'amıda bulunsun. Zira bunlar için *"kim bir*

(1) **Kur'an, Enbiya, 22**

hasene ile gelirse, ona getirdiğinin on katı verilir..." kâidesi geçerlidir. Yani bunlara bir verilirse, onlar memleket için on kazanırlar.

50. *Dördüncü Esas: Ünsiyet ve muâşeret meclisi tertibi ve tenezzüh için gerekli şeylerin tanzimi* hakkındadır. Ehl-i akıl indinde mukarrerdir ki, âdil sultanların, gizli ve açık sohbet ve muâşeret meclisleri tanzim etmeleri zaruridir. Hususî ve aile içi gizli sohbetlerin yapılması, sultanın gizli sırlarını açması ve gönlünü ferahlandırması yani içini dökmesi açısından icabetmektedir. Beden ve nefsin muvâfık ve meşrû bir şekilde tedbiri, menzil ve meskenin nizâm içinde idaresi, sultana ait kanun ve esaslardandır(1).

En uygun tarzda nefsin devam ve bekası için gerekeni yapmak her ferde vâcibdir. Hususan, cemiyetin nizâm ve intizâmına vesile olan şahıs ya'ni Sultan için daha da lüzumludur. Yüce Allah insan denilen sarayın te'sisi ve nev'i insanın bekâsı hususunda *"Uykunuzu sizin için bir istirahat vesilesi kıldık. Geceyi rahatınız için bir örtü, gündüzü de maişetiniz için müsait bir zemin kıldık"*(2) buyurmaktadır. Hz. Mustafa da bu manaya işaretle *"Şüphesiz nefsinin de senin üzerinde bir hakkı vardır"* buyurmaktadır. Gerçekten beden, yeme ve içme ile takviye edilmezse, nikâh dairesindeki aile hayâtı ve muâşeret ile (*menâkih* ve *muâşerât-ı merğûbât*) nefis gemlenmezse, bütün işler felce uğrar. Mizac za'fa uğrar ve Hz. Âdem'in belirttiği gibi, *"Nefis zorlanırsa, körleşir."* Bu sebepledir ki, Resûlullah, *"Ben sizin dünyanızdan üç şeyi severim: Güzel koku, kadınlar ve gözümün nuru olan namaz"* diye ikazda bulunmuştur. Ba'zan ehl-i İslâmı nefislerini muhâfaza için devamlı oruçtan men' etmiş ve *"Yıl boyunca oruç tutanın orucu oruç değildir"* buyurmuş; ba'zan da nefsanî riyâziyâtda i'tidâle da'vet ederek ve *"İslâm'da ruhbanlık yoktur." Buyurarak hakka irşâd etmiştir. Zira Dîn-i Muhammedî, adâlet ve i'tidâl dinidir. Bu millete ifrât ve tefrît yasaktır. Padişahlar için, bedenin rahatını temin etmek üzere haram ve şer'î yasaklardan kaçınmaları; ancak nefsin gemlenmesi için hikmet-i ilahiyenin iktizâsına uymaları emredilmiştir. Fazla rahat ve cisminin aşırı kendi haline bırakılması, hususan sultanlar için, divan ve sohbet meclislerinde aslâ tavsiye edilmez. Herşey itidâlinde olmalıdır. Diğer nimetler de buna kıyaslanır. Tekellüfsüz hayat ve ba'zı rüsûm ve âdetlerin terki, siret-i nebevîdir. Hz. Peygamber'in hususî meclislerine avâmın dahl etmemesi için âyet nâzil olmuştur ki, meâlen, "Peygamberin evlerine size izin verilmedikçe girmeyiniz"*(3) buyurulmaktadır. Bugün ise, cumhûrun mühim meseleleri belli resm ve âdetlere göre karara bağlanmakta ve hatta zâlim Kayser ve Kisralar gibi meliklerin divanı kanunlarına riâyet edilmektedir. Böyle bir dönemde, elbetteki sultanların hususî bir *encümeni* ve özel bir *divanı* olmalıdır. Sultan, hususî mes'eleleri ve sırları orada görüşmelidir.

Bilmiş olasın ki, sultanlar, hususî meclislerinde şer'î haramlardan şiddetle kaçınmalılar ve nefislerini menâhîyi irtikâbdan temiz tutmalılar. Eğer *nefs-i emmâre,* ihtiyârın yularını aklın elinden alır da kuvve-i şeheviye ve gadabiye ifrâta giderse, en azından nehy-i şer'îye muhâlefeti mutlaka setr etmeliler. İlahî emir ve nehiylere

---

(1) Acıdır ki, Hasan Tavakkoli ve onu takip eden bir kısım ilim adamları, "Meclis-i işret"'i, içki meclisi olarak tercüme etmişler ve bu bahisdeki izahları alabildiğine tahrif etmişlerdir. (Tavakkolî, 105)

(2) Kur'an, Amme Sûresi,

(3) Kur'an, Ahzâb, 53

muhâlefeti setretmek, manevî havfı müş'irdir. Açıkça günahları irtikâb ise, inad ve ısrarı muhbirdir ki, padişahların bu hali, re'âya ve sipahilerin de, küstahça ilahî hükümlere karşı hürmetsizlik etmelerine sebep olur.

Diğer mühim bir husus da, mehmâ emken sultanların sarhoşluk yerici içkiler (müskirât) ve gayr-ı meşru eğlencelerden sakınmaları lüzumudur. Zira onların akılları, nizâm-ı âlemin vesilesidir. İyi ve kötüyü birbirinden ayırmak isteyen her fert aklının tekmilini ister. Akıl ve ilminin eserleri, bütün memleketi ihâta etmesi gereken sultanlar, haydi haydi bununla mükellefdirler. Haram olan müskirâta cür'et edildiği takdirde, en az zararlı olanı üzüm şarabıdır. Diğer haram içkiler, uyuşturucular daha zararlıdır. Ehl-i hikmet indinde hepsinin de akıl ve idrâke verdiği zarar bilinmektedir.

Sultanların gayr-i meşru tarzda ifratla şaraba devam etmeleri, mülk ve devletlerinin harabına yol açar; din ve milleti ihtilâle ma'ruz bırakır. Bu mana ehl-i şer' ve hikmetindinde, bürhanlarla ve bu fakir katında tecrübelerle isbât olunmuştur. Gayr-ı meşru içkilere ısrarla devam eden Acem Melikleri, din ve devlet binalarını yıkmışlardır.

Gayr-i meşru eğlencelere (melâhî) dalanlar, vakitlerini boşa verirler ve kumarın da sonu yoktur. Bunların lezzetleri zevâle mahkûmdur ve ömrün zâyi' edilmesi demektir. Nitekim Allah buyuruyor: *"Şüphesiz, içki, kumar, tapılmaya has dikili taşlar ve fal okları, şeytanın amelinden birer pisliktirler. Ondan kaçınınız ki, felâha kavuşasınız"*(1).

Saz ve benzeri âletleri dinleyerek ve güzel sesleri istima' ederek, gönüllerin açılması ve dertlerin giderilmesine gelince, bu anlayış Yunan felsefesinin kanunlarına uygundur. Ba'zı seslere ehl-i şerîat da ruhsat ve müsâade vermiştir. Mesela güzel sesle Kur'ân okumak bunun başında gelir ki, Kur'an'da *"Kur'ân'ı tertîl ile oku"*(2) buyurulmuştur. Hz. Peygamber'in şu hadisi de bunu teyid etmektedir: *"Kim Kur'ân'ı güzel sesle (teğannî ile) okumazsa, bizden değildir."* Gazel okumak ve şiir inşâd etmek de, meşru'dur. Hz. Peygamber de şiir inşadına ve güzel teğannisine müsâade etmiştir. Def ve ney gibi bir kısım çalgı âletlerine de, ekseri Şafii imamları ruhsat vermiştir. Ud ve kanuna, ba'zı Şafii hukukçular, mübahdır demiştir. Kütüb-i fetvâda bu husus kayıtlıdır. Ba'zı ehlullah ve evliya da, sema' ve benzeri hallere câiz nazarıyla bakmışlardır. Bu fakir, ud ve ney gibi ba'zı âletlerin câiz olduğu hususunu, delilleriyle açıklayan bir *Risâle* yazdım.

Sultanların nikâh yoluyla hanımlarıyla muâşeretine ve nefsin arzularını *"Sizin için helâl olan kadınlardan ikişer, üçer ve dörder olmak üzere nikâh edin"*(3) kanununa uygun olarak gemlemelerine gelince, bu makbul, meşru' ve tabiata uygundur. Bununla yetinmeyip güzel ve genç kızları arzu ederlerse, bunun da meşru' yolu câriyelerdir. Bu meşru' yolda, çok sayıda hanım ve câriyeye sahip olan Hz. Süleyman, dokuz hanım ve çok sayıda cariyenin sahibi Hz. Davud nümune-i misaldir. Sultan ve halifelerin hanımları ve kızlarıyla muâşeret ve sohbet

---

(1) Kur'an, Mâide, 90

(2) Kur'an, Müzzemmil, 8

(3) Kur'an, Nisâ, 3

meclisinde beraber olması, nikâhlı eşleri ve câriyeleri ile hususî dairede halvette kalması, elbetteki nefsin arzularını gemlemek ve şeytanî hevesleri durdurmak için gereklidir. Onlarla her zaman beraber olması, din ve devletin mühim meselelerini bunlara açıp onlarla meşveret etmesi ise, mu'teber değildir. Hz. Peygamber bunun için *"İdarî işlerini kadına bırakanlara yazıklar olsun"* buyurmuştur. Nikâhlı hanımları ve câriyeleriyle de olsa vaktini fazlaca onlarla geçirmesi, vaktin zayi' edilmesi demektir.

Nefsin yeme, içme ve karın doyurma ile lezzetlerini tatmin yoluna gitmesine gelinece, elbetteki itidâl dairesinde bütün meşrû yiyecek ve içecekler câizdir. Her türlü nimeti tatma kapısı açıktır; ancak mübah da olsa isrâf haramdır. Zaruret mikdarlarından fazla yeme ve içme, erbâb-ı aklın melâmını mûcibdir. Hikmet-i ilâhî, taamın azaltılmasını maâliyata yücelme açısından iktizâ etmektedir ve bu manâyı anlatmak için *"Açlık Allah'ın taâmıdır"* buyurulmuştur. Gıda ve taâmdan gaye, bedenin hayatiyyetinin devamıdır. İfrât derecede yeme ve içme ise, bedene zarardır; türlü maraz ve illetlere yol açacaktır. Yani hem dinî ve hem dünyevî zararı netice vermektedir.

Velhâsıl, sultanların gönlü halvethâne-i ilahîdir ve nihâyetsiz feyizlerin mehbetidir. Bu sebeple halvet vakitlerini daha çok tâat, ibâdet, Kur'ân okuma, zikir, dua ve ihlâsla amel gibi ulvî şeylere ayırmalıdırlar. Hususî sohbetlerinde hemdemleri ve nedimleri, ehlüllah ve ulemâ olmalıdır. Taki nefsi tezkiye edilsin, hakiki ilim ve ma'rifetlerden istifade ve şerî'atın âdâbını öğrenme ile, din ve devletin maslahatlarını tedbir ve tanzim etsin. Vaktini mâlâyâ'niyât ile zâyi' etmesin.

DÖRDÜNCÜ MAKSAD
SALTANAT-I DÜNYEVÎ İLE EBEDÎ SALTANATI ELDE ETMENİN YOLLARI

51. Bilmiş olasın ki, yukardaki beyanlardan anlaşılmıştır ki, insanın mübârek vücudu iki cevherden meydana gelmektedir: Biri, nihâyet letâfet ve şerâfetde olan ve âlem-i can ma'deninden gelen ruhdur. Diğeri de, nihâyet kesâfette bulunan ve alem-i kevn ü fesâddan gelen bedendir. Böyle bir insanın *"Biz insanları şerefli yarattık"* âyeti muktezâsınca, hilâfet şerefiyle şereflendirilmesi, onun cevher-i ruhanîsinden ileri gelmektedir. Hilafet ünvanının, maddî ve fanî bir heyûlâya isnâdı mecâzidir. Mutlaka bir gün ruh sultanı beden sarayından ayrılacaktır ve bu bedendeki mecazî saltanat sadece hayatın günleriyle sınırlıdır. Akıllı olan insan bu sayılı günlere münhasır mecazî saltanatlara kanaat etmez ve bu saltanat makamını devam ettirmenin yollarını arar. Bütün enbiyâ, evliyanın ittifakı ve filcümle hükemâ ve ulemânın kavliyle, beden sarayının yıkılmasından sonra insan ruhunun bekası, naim veya ikaba ma'rûz olacağı muhakkakdır. Yani bu dünyevî saltanat, ebedî sa'âdete dönebilecektir. Bunun yolu amellerden geçmektedir. A'mâl-i sâliha ve ahlâk-ı kerîme, insanı Rabbine mülâkî edecek ve ebedî saltanata kavuşturacaktır ki, Resûlullah "Siz, amellerinize göre ve onların şekliyle haşr edileceksiniz" buyurmuştur.

52. Akıllı sultan, âbâ ve ecdadından devraldığı bu dünyevî saltanatı, ruh bedenden ayrıldıkdan sonra da devam edecek olan ebedî bir saltanata çevirmeye gayret edendir. İki cihan devletini elde etmek ba'zı şart ve mukaddimelere mevkufdur ki, âdil ve bahtiyar sultanlar, bu vasıflarla ittisâfı hedef-i aslî kabul ederler. Bir kaç

şart vardır ki, sultanın bunlara sahip olması, ebedî saltanatı elde etmek için zaruridir.

53. *Birinci Şart: ma'rifet*tir. Gönlü uyanık bir şah için en büyük hazine ma'rifetullahdır. Sa'âdet-i ebediyyenin sermaye ve anahtarı olan ma'rifetullahın yolu da ubûdiyet, iktidâr günlerinde mağrur olmamak, devlete itibar etmemek, dünya nimetine dalınamak ve Kur'ân'ın şu hükmünü tasdik etmektir: *"Şüphesiz dünya hayatı sadece bir oyun ve eğlenceden ibârettir. Âhiret ise, işte asıl karar yeri orasıdır"*(1). *"Biz onu dünyada şereflendirdik ve seçkin kıldık"*(2) fermanı mûcebince saltanat makamına çıkan insan, kullar arasında nimete şükür ve itaat ilâ huşu ile serfirâz olmalıdır. Bu hususda Hz. Süleyman'ın sünnetinden ayrılmamalı ve şöyle dua etmelidir: *"Ey Rabbim, nefsime ve vâlideynime ihsân ettiğin nimetlerin şükründe muvaffak kılmanı ve senin rızana uygun ameller işlememi bana nasib eyle"*(3).

Kısaca, bütün farz ibâdetlerde, diğer kullar arasında ubûdiyyete devam etmeli, hatta onlardan daha dikkatli olmalıdır. Nafile ve tatavvu' ibâdetlere ise, ibâdullahın maslahatları elverdiiği ölçüde, ihlâsla devam etmelidir. Zira kulların maslahatları ve onlar arasında adâletle muamele daha mühimdir ki, *"Bir saat adâlet yetmiş sene nâfile ibâdetten daha hayırlıdır"* buyurulmuştur. Gerçekten *hilâfet-i Rahmanî* vazifesini ifa, diğer insanlara da menfaati şâmil olan bir ibâdettir. *"İnsanların en hayırlısı, insanlara yararlı olandır".*

54. *İkinci Şart:* İtâattir. İtâatlerin en büyüğü şer'î kanunlara riâyet ederek adâleti temin etmektir. Dinin farz ve vâciblerinden sonra sultanların zimmetinde sâbit olan en mühim vecîbe, Hz. Mustafa'nın getirdiği İslâm'ın kanunlarına uygun hareket ve onları icrâdır. Sultanların elinde, şerî'at bir kıstas-ı müstakimdir; mizan-ı şer'i nebevîdir. Dünya saltanatının nizâmına vesile ve ebedî saltanata da sebebdir. Adâletin en kolay yoludur. Kullar ve re'âyânın huzurunu temin eden adâlet, Hz. Mustafa'nın lisânında şöyle medh edilmiştir: *"Âdil sultanlar, Rahman'ın sağında nurdan tahtlar üzerinde otururlar".* Sâadet-i ebediyyenin vesilesi, adâlettir. Hz. Peygamber, *"Ben âdil bir sultanın zamanında doğmuşum" buyurarak, adâletle iftihâr etmiştir.*

55. *Üçüncü Şart:* Saltanat nimetiyle iki dünya saadetini kazanmanın bir yolu da ihsândır ki, Kur'ân *"Şüphesiz Allah adâlet ve ihsân ile emretmektedir"*(4) buyurmaktadır. İhsân, bütün insanlar için yüce bir haslettir. Ancak sultanların ihsânı daha çok fâidelere şâmildir. İhsân, sultan için îmanın şu'belerinden ve kısaca şer'î kanunlar gereği onun ferâizden olan vazifelerindendir. Sultan, kâfirlerden elde edilen ganimetler, fey'ler, öşürler, ehl-i zımmetden alınan haraçlar ve kısaca beytülmalın gelirlerini, müslümanların maslahatlarına harcamalıdır. İhsânını, şâri'in kanunları çerçevesinde yapmalıdır. Allah'ın malını, istihkak sahiplerine taksim etmelidir. İslamın sınır karakollarının korunması, havâs ve avâma, Allah'ın Kitabı ve Resûlünün sünnetinin hükümleri çerçevesinde sarfetmelidir. Sultan beytülmalın

---

(1) **Kur'an, Muhammed,** 36; **Mü'min,** 39
(2) Kur'an, Bakara, 130
(3) Kur'an, Neml, 19
(4) **Kur'an, Nahl,** 90

malını, müslüman ordularına, zaif ve kimsesizlere, fakir ve miskinlerin maişetlerine ve kısaca yerli yerine araştırarak sarfetmelidir.

Ayrıca sultan, etrâf-ı âleme göz gezdirmeli, uygun yerlere cami ve mescidler, imaretler, ribatlar, köprüler, kervansaraylar ve benzeri hayır müesseseleri yapmalıdır. Kısaca, emvâl-i beytilmüslimîni yerli yerince harcetmelidir.

Yolların emniyetini temin, misafirlerin râhatını gözetme ve bu gayeler için mal sarfetme de, ihsân vasfının gereğidir. Elbette bir padişah için dinin karakollarını bekleme, müslümanlar için zararlı olan şeyleri def'etme, şer'an vacibdir. Normal insanların zimmetinde sâbit olan ibâdetler, farz ve vâcibler gibi, sultanın zimmetinde de adâlet ve ihsân hükümlerini icrâ, dinî bir vecibedir''.

''Allah'ın inâyeti ile Risâle-i Şehinşâhiye'nin yazılışı, 14 Ramazan Cum'a günü İstanbul'da Hicrî 952 senesinde, Muhammed bin Bilâl eliyle tamamlanmıştır''[1].

(1) Krş. Tavakkolî, 1-124

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

مطاوعت صاحبان رتبت امامت خدا و رسول خدا فرموده و چون خلفای صورت قامت
شعایر شریع نبوی ظاهر نمایند و در استقامت اعلام عدل و دین پرورش دست تمکین بر
بر بسط کرم جهاد و رباط سنت غزا و جهاد بر گشایند شایسته ذکر جمیل و دعا و درود و
مرحمت و ثنا باشند و افضل حق بعد از انبیاء و اولیا و محبوب ترین خلایق پیش
حق جل و علا ایشانند چنانچه مصطفی صلوات الله و سلامه علیه فرموده که احب الناس
الی الله یوم القیمة و اقربهم مجلسا امام عادل اما عنایت ربانی جهانی تقاضا کرده که در سر ایام
از سلاطین عالم و خلفای بنی آدم یکی از این دو قسم بر مسند خلافت متمکن اند و در صورت
با معنی تکمیل نفوس و اصلاح حال جنس و مرتبه قدم نمایند و عالم هرگز از این دو قسم
خالی نشود بود که مصطفی صلوات الله علیه فرموده لا یزال طائفة من امتی ظاهرین
۱۲ علی الحق ظاهرین علی من ناواهم حتی یقاتل آخرهم الدجال هر آینه از مقدمات سابقه
معلوم شد که چون سلاطین معدلت شعار مظهر صفت قدرت آفریدگار اند جهت صلاح ابناء
روزگار از آن شوکت سلطانی و شاهی و انبیا و ائمه و علما مظهر علم الهی اند از جهت
وضع قانون و اوامر و نواهی و حکمت بالغه با متناهی پادشاهان مظهر شاهی حق
عارفان مرتبت آگاهی حق چون خدا اندر نیاید در عیان نایب حق اند این پیغمبران
۱۳ لاجرم بنا بر این مقدمات پادشاهان اسلام و سلاطین عالی مقام را که حافظ مرتبه
دانش و قدرت و مظهر علم و قدرت آفریدگار شوند از دانش علم مخدوم که معرفت
حق و حقایق اشیا است که هر چه لازم بود تا از روی علم سایه خدا باشند و از روی

قدرت ظل خورشید قضا ترتیبات یکی در علم مخدوم و علم خادم بمنزله مقدمات و مبادیست چرا که این
مخدومی را دانستن موقوف بر تبیین خادمی دانستن است هر آینه علم شریعت و ناموس نبوی که
علم خادم است هر سلطان را وقت ضرورت بود تا علم مخدوم که توحید و معرفة الله است ادراک مستتر
تواند شد و همچنین سلطان را اصول مخدومی قیام لازم بود زیرا که رسم و صنعت شاهی چنانکه
سابقا مذکور شد رعایت مصلحت و حکمت الهی بود میان کافه عباد الله بقانون سیاست و ضبط
نظام منازل و مدائن بود بطریق سروری و ریاست و این علم مخدوم هم موقوف بود
بر التزام علم خادمی که عبارت از تحصیل اخلاق و اعمال است و اکتساب ملکات کریمه و محامد خصال
چه اگر کسی با خلق و کردار خود را مطابق شریعت و طریقت نسازد تا اصلاح حال عالم بوجه شرع
و عدل چگونه پردازد و اندیشه معاش روزگار و فکر مصالح ابنا دهر چگونه تواند نمود باشد
لطف عدلی که در سرشت خوش خورست بازوی ملک قوی نیرومند شد که بدخوی و بد صفت
گذر بود که نه پادشاه باشد پس پادشاهان دین دار و خسروان شریعت مدار بی تخلق
تخلق باخلاق الله اتصاف باخلاق رحمانی در مسند مملکت داری و جهانبانی واجب و لازم
باشد و هر چند فطرت انسانی و مظهر کامل از مظاهر سلطانی بر کمال فطرت مجبول و منظور بود
اما از تتبع اخبار خلفا و سلاطین پیشین و از اقتدا با آثار و سنن انبیا و اولیا در انواع
یمن و برکت حاصل آید و در زینت ملک و دین او چندین رفعت و انتظام افزاید معلوم مستفت
که در عالم صورت حامل و دیعه علم و معرفت زمره علما و خادمان شریعت حقه اند
از انکه ایشان گنجور خزاین علوم و رازهای اند و خزانه معارف و در سفته فاتح سلاطین

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

٨١

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî. Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

وادلیا و متابعت رای روشن و درویش ابته بهدی خلفا گراید لاجرم آن مرتبه سروری را
بوجود او سرافرازی و افتخار بود و ادراک مطالب و اوطار منظور انظار یابد آز بکار
شود و چون رهنمونی طریق سعادت و نجات و اهتدا یافتن بمنهاج مستقیم و مسلوک در کار
موقوف بر انبیا و اخبار انبیا و رسل است و اشعار و آثار ما دیان سبل و سلاطین ایی رودی
آن طریق قویم لازم و متحتمست پس هر چه از مشکوة نبوت مصطفوی بمصباح زبان
روشن ضمیران علم و درایت ظاهر شود و از لکن ایجن ولایت مرتضوی بر شمع بان
بیان صاحبان وراثت تازه بها هر گردد یقین که از روشنی آن چراغ فروزان براه صوب
مهتدی توان شد و لمعان مصباح بیان روشن آن زمره دانشوران بنعیم جاودان منتهی توان
گشت . هر گونه صدق قدم زد اگر یک نفس بود چون صبح روشنی جهانیش در قفاست
٢٥ بدانکه اصول اخلاق ملکات کریمه که شرط تحقق خلافت رحمانیست و لازمه استحقاق
ظلمیت یزدانی منحصر در چهار اصلست اگر چه فروع اخلاق ملکات چندین فصل است
٢٦ ... خلق عفت است و آن عبارت بود از آنکه خردمندی عدم ملکه جود خود
قوت شهوت را بزمان برداری حکم شرع و اطاعت عقل با عدل در آورد و بر هوشمند
پوشیده نیست که قوت شهوت در نفس آدمی بمثابه داعی بر جذب منفعت است راجب و
بپذیرفتن هر چه ملایم طبیعت مثل آرزوی استعمال مطعام و شرب مرغوب و میل
بمباشرت و معاشرت با خوردان محبوب هر آینه اگر صاحب قدرت و سلطان زند فائق عفت
نگاه و کشی نوی بی شهوانیه منزجر نشود و در حبس میل مشتهیات و متقاضای طبیعت مرغو

خود فائده شریعت و سیاست عدالت را بپاسبانی ملک خلافت باز ندارد البته بالطبع او را متوجه
زوال نعمت دیگری باید شد تا استیفاء حظ نفس حریص نماید و بغرور و حب این معنی منهتک
عرض و ناموس زیردستان جرأت باید نمود که بشهوتهای طبع خود کام خود را اصل تواند شد
و یقین که این شیوه خودکامی منجر بتنفر نفوس رعیت و سپاهی و منتهی بتباهی مملکت و شاهی گردد
و این صورت تجربه در حال سلاطین متواترست متحقق است و نکرانی ملک و زوال عمر و جاه
ظالمی چنین پاک کله ارباب بصیرت بغیره حکمت متوافق است عدل بدی عمر دراز همراه نزد
عاقلان اینچنین ضرورت دیدند پایداری بعدل و داد بود ظلم و شاهی چراغ و باد بوده
تا آگاهی که پادشاهی بخلق عفت اتصاف یابد و هر چه از روی طبیعت باشد بقدر کفاف و
قانون عفاف ارتکاب پذیرد و اسراف غالب نیابد و بر طبق قوانین انبیا و مرسلین و دستور
منوبه سلاطین معدلت آیین بکار دارد آن طریقه پسندیده خلق و خالق نماید و فوائد آن
بروزگار دولت او منضاف شود چنانکه حضرت رسالت صلی الله علیه و سلم جهت استیفای
حظ نفسانی و تسکین بیاد کش شهوانیه در تقاضای شهوت طعام فرموده که لا رهبانیة فی
الاسلام و در قانون استعمال اکل و شرب قاعده حکمت اقتضا کلوا و اشربوا و لا تسرفوا
مقرر داشته است و جهت تسلی بقای بنی نوع و دوام سلسله انساب کام بخشی نفس از دستور
و اضطرار قاعده نکاح و تزویج عذاری و تمتع بمعاشرت و جواری معین فرموده
فانکحوا ما طاب لکم من النساء مثنی و ثلاث و رباع پس هر چه بقدر ضرورت و کفاف و تعلیم نبوی
و عفاف باشد ممدوح و مقبولست و از مساختن نفس بحق خود از نفقات و لذات معقول
و مقبولست که قل من حرم زینة الله التی اخرج لعباده و الطیبات من الرزق اما چون در طریقه

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

٢٧

٢٨

Kanun-ı Şehinşahî, Süll. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

٣٤

٣٥

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

نبوی بغیبتدی و سطوت سلاطین صوری محروس میمانند و همیشه خلوتخانه اسرار شاهانه
بدقدباشی خصلت جهت از نظر دونان و کس ها نوس میکردند تا انکه در درازهای غیبت فاکین
تا انکه در جنبدم دار معاش و حضرت رسالت علیه صلوات الله الرحمن در ستایش و تعظیم این
خلق عظیم بدین کلام کریم تصریح فرموده که ان الله لغیور و بغیرته حرم الفواحش
چون حضرت الله تعالی غیور است سایه خدا هم آن دستور غیور باید و بی حمیتی در کار شاهی
نشاید و این خصلت از فروع شجاعت در شاهان جهان موجب رفعت شان و سبب ظهور قدرت
٣٦ و سلطان شود ـ فرد ـ خلق و ملکه حکمت هر آنچه جهت تعلق خلفا و سلاطین تحقق
مالکان ملک و دین ضروری بود فرع ـ ذ سرعت فهم و صفای ذهن است و این ملکه
عبارتست از پاکی گوهر فطرت و جودت صفای فکرت که هر صورت ادراکی که برابر آینه
فهم روشن او آورند بزودی بقوت حدس و حدت تفرس آنچه حق و واقع باشد
در ان نقوش پذیرد و بی زنگ شبهه و ریب آنچه صورت حق و یقین باشد در ان مرآة
ارتسام گیرد چون سلاطین بحسب صورت بر جمیع زیر دستان خود فایق و مستولی اند
بحسب معنی هم باید که ایشان بر اتباع و اشیاع خود مسلط و مستعلی باشند تا از مذلت
جهل و نادانی خوار نگشته و میان خدم و حشم خود بدانشوری هم مطاع و واجب الاتباع
گردند اگر چنانچه بمعانی ذوقی و حقایق علوم حقانی توجه نمایند بطبع صاف روشن
بسر چشمه حیوان عرفان رهبری یابند و اگر بمقاصد حکمی یقینی و مطالب علوم دینی همت
خود مصروف گردانند بی انحراف مزاجی بجانب اوهام باطله و انصراف بخیالات کاذبه

بمنزل مقصود نرسند و بحر فکرتش چون موج پر شود هر زمان نکته بپردازد و
در ضمیرش چراغ افروزد و قرص خورشید را لگن سازد اگرچه عطیه فهم و ادراک
از فطرتست و قوت حدس و تفرس از فضایل جبلی در نشأت بشری لیکن تقویت
و تربیت آن ملکه غریزه از مجالست و صحبت اهل علم و دانشوری و از برکت موانست
با اهل حکمت علمی و نظری انتظار توان داشت چه اگر چراغ دل خردمند بمجاورت نور علم
تابان شود و مشکوة طبع هوشمندان ز مجاورت مصابیح زبان عرفان فروزان گردد
چنانچه سلاطین جنت منزلت و پادشاهان کشورستان و دولت مانند اسکندر ذوالقرنین
و انوشیروان عادل و کیخسرو مبارک و امثال ایشان از پادشاهان اهل ایمان که با وجود بهره مندی
ایشان از نصیب اوفای حکم و حکم و فیروزمندی ایشان از نشأة علم و عمل بهره مندی
و مجاورت ایشان با اهل حکمت و فطانت بوده و مشاورت و محاورت با راسخان علم
و اهل تمکن و متانت مینموده اند به مشورت ادراک و هشیاری دهد و معلها عقلا
٣٧ ربع ... صفت تذکر و تحفظ است و آن عبارت بود از قدرت بر محافظت
جواهر ادراکات در گنجینه سینه بی شکسته و آماده داشتن صور علمیه در صحیفه خاطر در
روشنی و صفا نظیر آینه تا در حین احتیاج باستعمال آن ادراکات آن حالت کمالی حاصل
متذکر تواند شد و بر بسیاری از معلومات دانشوری که در خزینه دل محفوظ داشته
باشد در اکتساب مطلوب دیگر بوجه صواب متفکر تواند گشت والا چون هر چه در عرصه
ادراک او در آید در معرض نسیان دارد و معلومات خود را کان لم یکن شیئا مذکورا

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kannn-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanuu-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

[illegible]

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

٥٥

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

٨٥

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

Kanun-ı Şehinşahî, Sül. Kütp., Es'ad Ef., No: 1882/2, Vrk. 91/a-135/a

§.2- YAVUZ SULTAN SELİM'İN UMUMÎ KANUNNÂMESİ (KANUNNÂME-İ SULTAN SELİM HÂN) (2)

I- NÜSHALARI VE HAZIRLANIŞI

Osmanlı Devleti'nin örfî hukuk sisteminin iskeleti, ilk defa Fâtih Sultan Mehmed zamanında çatılmıştır. Her konudaki kanunların ve yasaknâmelerin temelini, Fâtih devrindeki hukukî düzenlemeler teşkil ettiğini, bizim şu yaptığımız çalışma göstermektedir. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nin biri umumî diğeri de hususi olmak üzere iki çeşit kanunu vardır. *Hususî kanunnâmeler*, her eyâletin şartlarına göre ve umumî kanunnâmedeki temel prensipler gözönünde bulundurularak hazırlanan kanunnâmelerdir. Yani umumî kanunnâmenin, herhangi bir mahallî bölgeye konsantre ettirilmiş hâlidir. Bunun canlı bir misâli, Fâtih'in ceza kanunu ile Kefalonya Kanunnâmesinin durumudur. Özel durumları bir tarafa bırakırsanız, ifadeler bile birbirine benzemektedir. *Umumî kanunnâmeler* ise, tektir ve *eyâlet kanunları* da dediğimiz hususî kanunların temelini teşkil etmektedir. Bunlara *"Kanun-u Osmanî"* denir. Osmanlı Devletinde ilk umumî kanunnâme Fâtih'in teşkilât ve ceza kanunlarıdır.

Saltanatı süresince adaletin tahakkukuna ve ihkak-ı hak kâidesine azamî itinâ göstermesinden dolayı *"adîl"* ünvanını alan Yavuz Sultan Selim'e ait bir umumî kanunnâmenin varlığı, *İstanbul Millet Kütüphânesi, Ali Emîrî, Kavânin Bölümü No: 74*'de kayıtlı Kanunî'ye ait kanunnâmenin mukaddimesinden anlaşılıyordu. Zira mukaddimede, kanunnâmenin hazırlanış sebebi, bizzat Kanunî'nin dilinden şöyle özetlenmektedir: *"Sebeb-i tahrir oldur ki, merhûmân ve mağfûrân atam ve dedem......*, nizâm-ı âlem için kanun hazırlamışlar idi. Ben de onların üslûbunda ba'zı değişiklikler sebebiyle, bu kanunu hazırladım"[1]. Bu açık izahlar, Yavuz Sultan Selim'in de bir umumî kanunnâme hazırladığını göstermekteydi. Nihâyet yapılan araştırmalar, Yavuz'a ait Umumî Kanunnâmenin de ba'zı nüshaları bulunduğunu ortaya çıkardı. *"Adîl"* ünvanını bihakkın ihrâz eden Yavuz'a ait Kanun-i Osmanî'nin elde edilen nüshaları şunlardır:

1) Leningrad'daki Eski Asya Müzesinde bulunan nüshadır. Müzede *B 1882* numarada kayıtlı bulunan bu nüsha, 25 varaktır ve nesih hattı ile kaleme alınmıştır. İstinsah tarihi 971/1563 olan bu kanunnâmenin varlığından ilk defa 1969 yılında Rus ilim adamı *Anna Tveritinova* haberdar olmuş ve tıpkı basımını, Rusca metin ile birlikte gerçekleştirmiştir[2]. Türkiye'de kanunnâmenin faksimilesini, ilk defa Prof.Dr. Türkkaya Ataöv neşretmiştir[3]. 1987 yılında kanunnâmenin transkribe edilmiş şekli, iki ayrı araştırmacı tarafından yayınlanmıştır. Bunlardan *birincisi, Hadiye Tuncer*'in, sadeleştirilmiş metnin de zikredildiği neşirdir[4]. *İkincisi* de, *Prof.Dr. Hüseyin Özdeğer*'in sadece transferine edilmiş metnin

(1) Millet Kütüp. Ali Emîrî, Kavânin, No: 74, Vrk. 1/b

(2) A. Tveritinova, **Kniga Zakonov Sultana Selima I**, Moskova, 1969

(3) **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c. XXIV, Sy. 4, sh. 125 vd.

(4) **Yavuz Sultan Selim Hân Kanunnâmesi**, Ankara 1987, sh. 1-95

yeraldığı neşridir. Makalenin isminde zikredildiği gibi, geniş bir tahlil ve izaha girişilmemiştir(1). 1988 yılında ise, *Selami Pulaha* ve *Yaşar Yücel* ikilisi tarafından *"I. Selim Kanunnâmesi (1512-1520) Ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları"* adıyla bir eser daha neşrolunmuştur. Bu eserde, zikredilen nüshanın faksimilesi verildiği halde, transkripsiyona esas olarak bir başka nüsha kabul edilmiştir ve kanaatimize göre bu asıl kabul edilen nüsha, Yavuz Kanunnâmesi değildir(2). Birinci nüshanın kâtibi belli değildir ve kenarında ba'zı tashihler vardır. Hâdiye Tuncer, yanlış olarak bu hâşiyeleri de metnin içine almıştır. Halbuki bu hâşiyeler, biraz sonra göreceğimiz gibi, Celâlzâde Mustafa tarafından konulmuştur.

2) Millî Kütüphânede bulunan M.F.A.A. 4898 numaralı mikro filim halindeki nüshadır. Özel bir kitaplıktan alınan ve millî kütüphânede sadece mikrofilmi bulunan bu yazma, en az birinci nüsha kadar önemlidir. Zira kanunnâmenin hâşiyelerinde yer alan notların mahiyeti hakkında da bize bilgi vermektedir. 11 varakdan teşekkül eden bu nüshanın, *Muhammed bin Mustafa el-Bursevî* tarafından istinsâh edildiği ve 984/1576 yılının Safer ayında istinsahının tamamlandığı, sonundaki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Ayrıca en sona düşülen şu kayıt da bizim için çok önemlidir:

> "Bu Kanunnâme'nin câ be câ hâşiyesinde yazılana sebeb budur ki, asıl nüshası *Celâl-zâde Nişancı Beğ Hazretleri*'ne mukâbeleye verildikde ba'zın fesh edüb ve ba'zın tebdîl ve tağyîr edüb kenarına bu üslûb üzere kayd olundu. Bu fakir dahi üslûb-ı nüsha üzerine kayd eyledüm. Tâ kim müstefîd olanlar, bu fakiri hayır duâdan unutmayalar"(3).

Bu mühim kayıddan, *Celâlzâde Mustafa* diye bilinen Kanunî ve II. Selim'in büyük nişancısının eline, Yavuz'un kanunnâmesinin aslının geçtiğini; bu kanunnâmeyi şer' ve kanun açısından tetkik ederek hâşiyelere ba'zı notlar koyduğunu ve Bursa'lı Muhammed bin Mustafâ'nın da hâşiyelendirilmiş nüshayı aynen istinsah ettiğini anlıyoruz. Bu izahlardan, Kanunnâmeyi istinsâh edenin Celâlzâde Mustafa olduğu şeklindeki iddianın yerinde olmadığı anlaşılmaktadır(4).

3) *Arnavutluk Devleti Arşivi*, Belgeler Kolleksiyonu, No: 143, Belge no: 127, sh. 26-97'deki nüshadır. Müezzin Şaban bin Mustafa tarafından 1713'de yazılmıştır.

4) *Arnavutluk Tirana Millî Kütüphânesi, Şark Yazmaları, Yazma 154 g 25, sh. 1-74*'deki nüshadır. Her iki nüsha da gözönünde bulundurularak ciddî bir neşri *Sami Pulaha* ve *Yaşar Yücel* ikilisi tarafından yapılmışsa da, her iki nüsha da, tesbitlerimize göre, Yavuz Sultan Selim'e değil, Kanunî'nin ilk yıllarında tanzim olunan ve Yavuz Kanunnâmesi'ne çok benzeyen Kanun-ı Osmanî'ye ait nüshalardır(5). Ancak Yavuz Kanunnâmesi'ne benzer tarafları da yok değildir. Kanunnâmeden sonra zikrolunan kanun hükümleri de bizim kanaatimizi te'yid etmektedir(6).

Biz, bu yapılan çalışmaları da gözönünde bulundurarak ve ancak ilk iki nüshayı

(1) **I. Sultan Selim Hân Kanunnâmesi Ve Tahlili, İ.Ü. Türk İktisad Tarihi Yıllığı**, İstanbul 1987, sy. 1, sh. 129-175

(2) **Türk Tarih Kurumu Yayınları**, Ankara 1988, sh. 1-99

(3) Millî Kütüphane, A 250, Vrk. 11/a

(4) Ataöv, sh. 126-128

(5) Krş. Millet Kütüp. Ali Emirî, Kavânin, No: 74, Vrk. 1/b vd.; Nuruosmaniye, No: 4094, Vrk. 1/b vd.; Palaha/Yücel, 12 vd.

(6) Krş. Pulaha/Yücel, sh. 40-49

esas alarak, madde numaraları vermek ve icabeden yerlerde gerek izahlarla tahlilleri ihmâl etmemek sûretiyle, Yavuz Sultan Selim Kanunnâmesini kitabımızın bu cildinin 2 numaralı kanunu olarak neşredeceğiz. Bu arada Celâlzâde Mustafâ'nın hâşiyelerine de yeri geldikçe dikkat çekeceğiz.

Biz transkripsiyon için her iki nüshayı da nazara alacağız. Fakat II. nüshanın orijinalini kaydedeceğiz. Ancak dipnotlarda her ikisinin de haşiyelerini değerlendirmeye çalışacağız. Yapacağımız atıflarda, B. 1882 nolu nüshaya I. nüsha, diğerine ise II. nüsha diye işaret edeceğiz.

II- MUHTEVÂSI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Yavuz'a ait Kanunnâme, muhteva ve hukukî tahlil itibariyle, II. Bâyezid Kanunnâmesine genelde benzemektedir. % 30'u bulan farklılık, kanunnâmenin tertibinde, son kısımdaki ehl-i hirfetle ilgili kanun hükümlerinde ve tesbit olunan cürm ve siyâset cezalarının, Yavuz'un şahsiyetiyle mütenasib olarak daha çok şiddetli oluşunda kendini göstermektedir. Yavuz'un kanunnâmesinde, II. Bâyezid'inkinde olduğu gibi, bâb ve fasıllar yoktur. Hâşiyelerde zikredilen matlabları bir tarafa bırakırsak, ba'zı fasıllar dışında kanunnâme metninde kesin başlıklar mevcut değildir. Bizim tasnifimize göre 200 maddeden oluşan Kanunnâme, muhtevâ itibariyle, II. Bâyezid Kanunnâmesindeki sırayı, aşağı yukarı takip etmektedir. Maddeleri daha da artırmak mümkündür.

Hukukî tahlilini kısaca yapmadan önce şunu hatırlatalım ki, bu serinin hem I. cildinde Fâtih Kanunnâmesi münâsebetiyle ve hem de II. cildinde II. Bâyezid Kanunnâmesi münâsebetiyle açıkça ifade etmemize rağmen, hâlâ Kanunnâmelerin ilk maddelerinde yer alan ceza hukukuna ilişkin maddelerin, şer'î hükümlere ve hususan had cezalarına aykırı olduğu şeklindeki değerlendirmelerin az da olsa devam etmesi, doğrusu bizi üzmektedir. Bu sebeple hukukî tahlile girişmeden evvel şunu ifade etmek istiyoruz ki, Kitabımızın I. cildinin I. Kısmında yer alan *"Kanunnâmelerin Şer'î Tahlilleri"* isimli başlık(1) okunmadan yapılacak bütün değerlendirmeler, tamamen sathî ve gayr-i ilmîdir. Bahsedilen yerde meseleyi 150 sayfa açıkladığımızdan, burada sadece genel bir değerlendirme yapacağız:

1-9. maddeler arası, zina ve benzeri iffete karşı işlenen suçların ta'zir cezalarını tedvîn etmektedir. Hem *hadd-i zina* ve hem de *hadd-i kazf* cezaları ilgâ edilmemekte, belki bu cezaları gerektirecek unsurlar bulunmadığı takdirde uygulanacak *ta'zir bil-mal* ve *siyâset cezaları* tesbit olunmaktadır(2).

10-25. maddeler arası, karşılıklı dönüşme, sövüşme ve katl suçlarına ait ta'zir cezaları açıklanmakta ve unsurları tahakkuk ettiği takdirde, kısas ve diyet cezaları aynen muhafaza olunmaktadır(3).

25-35. maddeler, içki içme, hırsızlık, gasb ve benzeri malî haklara tecâvüzle alâkalı ta'zir cezalarını tedvin etmekte ve unsurları tahakkuk ettiği takdirde açıkça, *hadd-i şirb, hadd-i sirkat* ve *hadd-i kat'ı tarik* cezalarına havalede bulunulmaktadır.(4)

36-50. maddeler, para cezası dışındaki *mücerred siyâset cezaları* denen ta'zir cezala-

(1) Krş. Pulaha/Yücel, sh. 40-49

(2) OK, I/102-255

(3) Krş. Bâyezid II-1, md. 12-18; Fâtih-2, md. 12-14

(4)) Krş. Bâyezid II-1, md. 19-25; Fâtih-2, md. 15-19

rı ile şer'î had cezalarının ehl-i örfçe tatbiki demek olan siyâset ahkâmını tanzim etmektedir(1).

50-84. maddelerde başta *harâc-ı muvazzaf* demek olan *çift akçesi* ile tımar sahibi ve re'âyânın çiftlikleri ile alakalı hükümler tanzim olunmaktadır. Gerçekten evvelâ çift resmi ve levâhıkı, (md. 50-58), daha sonra *dönüm resmi* (59), çift resminden muâf olan şahıslar (60-66), hâric ra'iyyetler (67-72), bennâk, mescid vakıfları (73-74), tasarruf hakkının intikali ve mahlûliyeti (75-83), resimlerin vaktinden önce tahsili gibi konulara ait ahkâm tedvîn olunmaktadır (84).

85-94. maddelerde mîrî araziden *öşür* adıyla alına *harâc-ı mukâseme* ele alınmakta ve bunu ta'kiben *95-104.* maddelerde, *zekât-ı sevâim* demek olan *resm-i ğanem* ile levâhıkı olan *resm-ı kışlak, otlak* ve *resm-i ağ* gibi örfî resimler tanzim olunmaktadır.

105-124. maddelerde *öşr-i asel* demek olan *kovan resmi* (105-106), örfî bir vergi olan *resm-i arûsâne* (107-109), *değirmen resmi* (110), serbest ve serbest olmayan tımarlar (111-113), ceza usûlü ile alâkalı bazı esasî maddeler (113-121), kadıların aldığı rüsûm (123) tanzim olunmaktadır.

124-129. maddelerde iç ve dış gümrük vergileri ve hususan pazara gelen emti'adan alınan bâc vergileri düzenlenmektedir. *130.* maddede yayalarla ilgili kısa bir hüküm bulunmaktadır.

Dikkat edilirse 50 ilâ 130. maddeler arasındaki tertip ve tasnif, II. Bâyezid'in Umumî Kanunnâmesindeki tertip ve tasnife aslâ uymamaktadır. II. Bâyezid Kanunnâmesi'nin yedi fasıldan teşekkül eden üçüncü babı, burada yer almadığı gibi(2), ikinci bâbdaki ba'zı fasıllar da burada yer almamaktadır(3).

131-169. maddeler ise, Fâtih ve II. Bâyezid Kanunnâmelerinde bulunmayan ve ihtisab ile ehl-i hırfetin ahvâlini tanzim eden hükümlerdir. Bu maddeler, bir nevi II. Bâyezid Kanunları arasında yer alan İstanbul, Edirne ve Bursa İhtisâb Kanunlarının özeti mahiyetindedir. Bu özelliği ile, Yavuz Kanunnâmesi, daha önceki umumî kanunnâmelerden ayrılmaktadır.

III- YAVUZ SULTAN SELİM HÂN KANUNNÂMESİ

KANUNNÂME-İ SULTÂN SELİM HÂN -TÂBE SERÂH-

1. (4) Eğer bir kimesne *zinâ* eylese, şer' ile sâbit olsa, zinâ eden kişi evlü ve ganî olsa ki, bin akçeye kâdir olsa veya dahi ziyâdeye kâdir olsa, *siyâset olunmaduğı takdirce* dört yüz akçe *cürm* alına. *Vasat'ul-hâl* olsa, iki yüz akçe cürm alına. Andan aşağa ki, gâyet fakîr ola, kırk akçe cürm alına. Eğer fâkîr'ül-hâl olsa, otuz

---

(1) Krş. Bâyezid II-l, md. 26-40

(2) Krş. Bâyezid II-l, md. 168-252

(3) Krş. Bâyezid II-l, md. 42-167

(4) I. nüshada (B 1882) bu maddenin hemen yanına "**Matlab: Cürm'üz-zânî ve'z-zâniye = zina eden erkek ve kadının para yani ta'zir cezası**" şeklinde başlık atılarak, bu hükümlerin sadece ta'zir cezalarını tanzim ettiği belirtilmektedir. **Pulaha/Yücel** ikilisinin neşrettiği metnin, Yavuz'a ait olmadığı kanâ'ati bizde hâkim olduğundan başlıklarına işaret etmiyoruz.

akçe cürm alına.

Eğer zinâ eden kişi *ergen* ve ganî olsa, yüz akçe cürm alına; eğer vasat'ul-hâl olsa, elli akçe ve fakîr'ül-hâl olsa, ana göre kıyâs oluna.

2. Eğer *zinâyı avret etse,* cürmin eri vere. Eğer avretin malı olub eri olub yine kabul ederse, *köftehorluk kınlığı,* ganî olursa yüz akçe; orta hâllüye elli akçe; fakir olursa otuz akçe alına.

3. *Eğer kız oğlan* kız zinâ eylese, anın dahi hâli ergen gibidir. Eğer *kul ve câriye* zinâ etse, hür ve hürre cürmünün nısfı alına.

4. Eğer zinâ kasdına bir kişinin *evine girse,* evlü olursa *evlü cürmini* ve ergen olursa *ergen cürmini* vere.

Bir kişi bir kimesnenin avretini veya kızını *öpse* veyahud *yoluna varub söylese,* kadı muhkem *ta'zîr* edüb iki ağaç başına bir akçe cürm alına.

Eğer bir kişinin *câriyesine söylese* yahud öpse, muhkem ta'zîr edüb iki ağaca bir akçe cürm alına.

Eğer bir kimesnenin *oğlun öpse* veya yoluna varub söylese, muhkem ta'zîr edüb ağaç başına bir akçe alına. Kadı maslahat gördüği yerde *hapis* dahi ede(1).

5. Eğer avret veya kız *bana fülân zinâ etdi* dese, er inkâr eylese, sözlerine i'tibâr etmeyüb şâhid süz ere yemîn verüb avrete ve kıza ta'zîr edüb iki ağaca bir akçe cürm alına. Eğer avrete ve kıza bir kişi ben zinâ etdim dese anlar inkâr eylese, yine anlara yemin verilüb ere ta'zîr edüb iki ağaç başına bir akçe cürm alına.

Eğer bir kişi âhere sen benüm avretime veya kızıma veya câriyeme zinâ etdin dese, dahi isbât edemese, ta'zîr edüb *cerîme* alınmaya(2).

6. Eğer bir kişinin oğlu *genezlik* eylese, bâliğ olursa, oğlana ta'zîr edüb ağaç başına bir akçe cürm alına. Eğer bâliğ olmadın olsa, babasına zabt etmedüği içün ta'zîr edüb cürm alınmaya(3).

7. Eğer bir kişi *hayvana varsa,* muhkem ta'zîr edüb ağaç başına bir akçe cürm alına(4).

8. Bir kişi *avretin yoluna varub* yahud evine girüb *saçın çekse* veya donun ve-

---

(1) Buraya kadar olan maddeler, **hadd-i zina**nın unsurları gerçekleşmediği takdirde uygulanacak para cezalarını tanzim etmektedir. Bu maddelerin tahlili ve kavramların izahı daha önce yapıldığından burada tekrar etmiyoruz: Krş. Fâtih-2, md. 1-11; Bâyezid II-1, md. 1-8

Ayrıca bu kısımda I. ve II. nüshada (millî kütüphane nüshası) şöyle bir hâşiye bulunmaktadır:

"Kız oğlan çeken veya hıyânete kimesnenin evine girenin, avret-kız çekmeğe bile varanın siyâseti içün zekeri kesile.

Kız veya avret çeküb cebr ile nikâh etdürene cebr ile boşadalar; dahi siyâset edeler ve nikâh edenin sakalın keseler, muhkem let uralar. Sah." (Vrk. 1/b). Ba'zı kanun metinlerinde, zeker yerine içmik kelimesi mezkûrdur. (Krş. Pulaha/Yücel, 17). Bu tür hâşiyelerin **Celâl-zâde**'ye ait olduğunu zikretmiştik.

(2) Bu maddede **hadd-i kazf** suçunun unsurları tahakkuk etmediği takdirde uygulanacak ta'zir cezaları tanzim olunmaktadır. Krş. Bâyezid II-1, md. 9

(3) **Genezlik Eylemek:** Hoş geçinmek ve kadınla eğlenip oynaşmak ma'nalarını ifade eder (Tarama, III/1639). Ba'zı araştırmacılar, **kenizlik etmek** diye okumuşlardır. Bu madde, daha önceki kanunnâmelerde yoktur.

(4) Şer'î dayanağı için bkz. **Damad,** I/602-603

ya destârın alsa, ba'des-sübût muhkem ta'zîr edüb dahi *habs* edüb Dergâ-ı mu'allâya arz edeler.

9. Eğer bir er avretinin veya anasının câriyesine veya *mutallaka-i selâsesi*ne *vat'* etse, kadı ta'zîr edüp ağaç başına bir akçe cürm alına. Eğer oğlu câriyesine yahud *mu'tedde-i kitâbesi*ne cimâ' etse, nesne lâzım gelmez, dahl etmeyeler(1).

10. Eğer bazı kimesne *çekişüb birbirinin yakasın yırtsa,* kadı ikisine bile ta'zîr edüb cerîme alınmaya. Eğer birbirinin saçın ve sakalın yolsa, kadı ikisine bile ta'zîr edüb ganîden yirmi ve gayrıdan on akçe cürm alına.

Eğer bir kişi bir kimesnenin yoluna varub veyahud evine varsa, çekişüb birbirinin sakalın yolsalar yahud muhkem *darb* etseler, ikisinin de hakkından gelinüb ta'zîr edüb bâdî olub varandan ağaç başına birer akçe cürm alına; âherinden alınmaya.

11. Eğer bir kişi *baş yarub kan çıkarsa,* ta'zir edüb otuz akçe alına. Eğer baş kemüğün çıkarub cerrâha ihtiyâç olursa, ba'det-ta'zir ganî olursa yüz akçe cürm alına; mütevassıt'ül-hâl olursa elli akçe; fakirden otuz akçe cürm alına(2).

12. Eğer bir kimesne *adam öldürse yerine kıyas ederlerse cürm yokdur. Eğer etmeseler yahud kısâs lâzım gelür katl olmasa,* ganîden dörtyüz akçe, mütevassıt'ulhâlden ikiyüz, fakirden yüz akçe cerîme alına, ziyâde fakirden elli akçe cürm alına(3).

13. Eğer *mecrûh* beni fülân kişi urdı dese, i'tibâr olunmaya. Meğer ol kimesne sâbıkâ *müttehem veyahud adâvetlü* ola, kadı ma'rifeti ile örfe kâbil ise örf edeler(4).

14. Eğer *mahalle ya köy arasında maktûl bulunsa,* elbette teftiş edüb kâtili bulduralar veyahud *diyete çekdüreler*(5). Eğer eser-i katl bulunmazsa nesne lâzım gelmez, incitmeyeler.

15. Eğer bir kişi âheri okla ya bıçak ile ursa *mecrûh* eylese, ganî olsa, ba'detta'zir iki yüz akçe cürm alına; mütevassıt'ul-hâl olsa yüz akçe cürm alına; fakir olsa elli akçe alına.

16. Eğer bir kişinin yoluna varub ok çeküb atsa, ba'det-ta'zir okı kulağına sancub gezdüre.

---

(1) II. nüshada bu maddenin kenarında "**Matlab Fil-Cevârî = Câriyeler Hakkında**" diye bir başlık vardır.

Bu maddedeki ba'zı ıstılâhlara gelince:

— **Mutallaka-i selâse:** Bir kimsenin üçlü boşamayla boşadığı eski karısına denir. "Mütellega-i selese" şeklinde okunması hatalıdır (Özdeğer, 142/17).

— **Mu'tedde-i Kitâbe:** Bir insanın kendisi ile mükâtebe sözleşmesi yapıp ayrılan ve bu ayrılıkdan dolayı iddet bekleyen câriyesine denir.

(2) Krş. Bâyezid II-1, md. 12-13; II. nüshada bu maddenin hâşiyesinde "**Matlab: Saç Sakal Yolmak**" şeklinde başlık vardır.

(3) "**Kanun üzere siyâsete** müstahak olanını kanunu siyâsettir; anda aslâ cürm yoktur" hâşiyesi vardır. Açıkça şer'î cezanın olduğu yerde cürm ya'ni para cezasının olmayacağı belirtilmiştir. Ayrıca I. de "**Matlab: Kısâs**"; II. de "**Matlab: Adam Öldürme**" başlıkları yer almaktadır. Krş. Bâyezid II-1, md. 15

(4) "**Örfü yoktur; yanlışdır; şer' ile sâbit olmazsa nesne lâzım değildir**" hâşiyesi vardır.

(5) "**Emr-i şer' mu'teberdir. Şer' ile diyet lâzım gülerse diyetdir. Nesne lâzım gelmezse nesne yoktur. Şer' ne emr ederse odur.**" hâşiyesi vardır.

Ve yan kesenin ve adam bıçaklıyanın, âdeti olsa, *elin keseler* ve illâ koluna bıçak sancub gezdüreler. Ve bir kimesnenin yoluna varub kılıç ve bıçak çekenün muhkem hakkından gelinüb elli akçe cürm alına, fakirden on akçe cürm alına.

17. Ve iki kişi birbirin taş ile ya ağaç ile urub *mecrûh* etse, ta'zîr edüb ağaç başına bir akçe cürm alına. Eğer urub kolun ya ayağın çıkartsa, *şer'* ile ne lâzım gelürse hükm edüb yüz akçe cürm alına.

18. Eğer bir kişinin kasd ile urub *gözün ya dişin çıkarsa, kısâs lâzım ise kısâs edüb* cürm alınmaya. Eğer kısâs etmeseler veyahud kısâs olmasa, ganî olursa iki yüz, mutavassıt'ul-hâl olursa yüz, fakir olursa elli akçe cürm alına(1).

19. Mezkûrât, *kefereden* sâdır olursa ya *müste'menden* sâdır olursa, dı'feyn alına(2). *Abdden* sâdır olursa *nısf-ı cürm* alına.

20. Eğer *sağîr oğlancıklar savaş etseler,* nesne lâzım gelmez. Eğer avretler birbiriyle savaş edüb birbirinin saçın yolub ve muhkem döğüşseler, *muhadderâtdan* değil ise ta'zir edüb iki ağaca bir akçe cürm alına(3).

21. Eğer bir kimesne âhere ta'zir lâzım olacak ya *had* lâzım olacak *şetm eylese,* eğer had ise üç ağaca bir akçe cürm alına; eğer ta'zir ise iki ağaca bir akçe cürm alına(4).

22. Eğer iki *abd* birbiriyle çekişseler, muhkem haklarından gelinüb cürm alına.

23. Eğer bâliğa ecnebiyye avrete darb etse, muhkem ta'zir edüb her bir ağaca bir akçe cürm alına. Eğer bâliğ oğlan *atasın ya anasın darb etse, ba'det-ta'zir habs edüb yüz akçe cürm alına.*

24. Eğer bir kişi *pezevenklik* etse, ba'det-ta'zir teşhîr edüb ağacına bir akçe cürmalına(5).

25. Eğer bir kişi *hamr içse,* kadı hakkından gelüb iki ağaca bir akçe cürm alına.

Eğer *müslim hamr satsa yahud sıksa,* ta'zir edüb iki ağaca bir akçe cürm alına. Eğer bir kimesne *hamr sohbetinde otursa* içmese, ta'zir edüb üç ağaca bir akçe cürm alına(6).

26. Eğer(7) bir kimesne kaz ya tavuk ya ördek *uğurlasa,* kadı ta'zir edüb iki

---

(1) II. nüshada kenarda şöyle bir ilâve var: "**Eğer adam öldürse ki, yerine kısas etmeseler, kan cürmi ganîden dörtyüz, andan aşağa ikiyüz.**" (Krş. Bâyezid II-1, md. 16)

(2) I. nüshada kenarda şöyle bir başlık var: "**Matlab: Cürm Fî Hakk'iz-Zimmî**".

— **Müste'men:** Dar-ül-Harb vatandaşı olup da dar-ül-İslâm'da kendisine muvakkat ikâmet veemân hakkı verilen şahıslara denir.

(Krş. Bâyezid II-1, md. 18; Fâtih-2, md. 58)

(3) **Muhadderât:** Muhaddere'nin çoğuludur. İffetli ve namuslu kadınlara denir. Hususan iddet bekleyen ve bu esnada iffetini muhâfaza eden kadınlar için bu ta'bir kullanılır. Fıkhî bir ıstılahdır.

(4) Bu madde, açıkça **badd-i kazfi** ve şartları teşekkül etmediği takdirde ta'zir cezasını tanzim etmektedir. II. nüshada hâşiyede "**Matlab: Fi'ş-Şetm**" başlığı mevcuttur.

(5) Bâyezid II-1, md. 29;

(6) **Hadd-i şirb**'i tanzim eden bu maddenin hâşiyesinde II. nüshada "**Matlab Fil-Hamr**" başlığı ve her iki nüshada da "**emr-i şer' mu'teberdir; kanunu yokdur**" hâşiyesi mevcuttur. (Krş. Bâyezid II-1, md. 19)

(7) Her iki nüshada da "**Matlab Fis-Serika**" başlığı hâşiyede mevcuttur.

ağaca bir akçe cürın alına. Eğer bir kimesne kovan ya koyun ya kuzı uğurlasa, *nisâbına yetişmese* yine ta'zir edüb ağacına bir akçe cürm alına(1). Eğer bir kişi at ya katır ya merkeb uğurlasa, *elin keseler* yahud iki yüz akçe cürm alına.

Eğer bir kişinin ambarından ya kuyusundan arpa ya buğday *serika* olunsa, *elin kesmek lâzım olmasa,* ganîden elli akçe ya kırk akçe, mutavassıt'ul-hâlden yirmi, fakirden on akçe cürm alına. Eğer bir kişi tarladan nesne uğurlasa ki, az olsa, yahud gök ekin biçüb alsa, muhkem ta'zir edüb cürm alınmaya. Tazmîn lâzım olur ise tazmîn etdüreler.

Eğer bir kişi balta ve bıçak veya destâr veya destimal uğurlasa, *kat' lâzım olmasa,* ta'zir edüb ağaç başına bir akçe cürm alına(2).

27. Eğer oğlan atasından ya anasından ya ata ana oğlundan ya kardaş kardeşinden ya er avretinden ya avret erinden nesne *uğurlasa,* ta'zir edüb şer' ile ne lâzım gelür ise, ağaca bir akçe cürm alına.

28. Eğer bir kişi *dülbend kapsa* veya *gasb* ile bir kimesnenin nesnesin alsa, muhkem ta'zir edüb ağaca bir akçe cürm alına.

29. Eğer bir kişi *esir uğurlasa* ve kul ve câriye ve oğlan ayardub gideni ve dükkân açanı ve eve gireni ve bir kaç def'a *hırsuzlığı* zâhir olanı *salb* edeler.

30. Eğer mahalle ya köy arasında adam ölse ya kârban basılub hasâret olsa ya köy arasında *uğurluk ya harâmilik* olsa, elbetde bulduralar. Eğer müttehem kimesne var ise, teftiş edüb göreler; var ise dahi yoğise Dergâh-ı mu'allâya arz edeler. Emir nice vârid olur ise, ana göre amel edeler.

31. Eğer bir kişi yoldan geçerken *zulmile yoğurt ve etmek alsa,* ta'zir edüb ağacına bir akçe cürm alına(3).

32. Eğer bir kişinin elinde ya evinde *uğurluk esbâb* bulunsa, satun aldı ise satanı bulduralar; bulunmaz ise, müttehem ise *işkence* edeler. Ammâ ihtiyât edeler ki, telef-i nefs olmaya. Eğer işkencede ölürse *demi hederdür.* Eğer yabanda bulduysa, isbât edüb halâs ola.

33. Eğer bir köy kurbünde konan kişinin gece ile malı uğurlansa, hırsuzı bulduralar. Bulunmazsa köy halkına tazmîn etdüreler. Eğer kârban-saraydan nesne gitse, içinde olanlara bulduralar ve *kârban-saraycılar* emîn ve mu'temed kimesne olalar. Her sabah her zamanda içinde olan kimesneleri yoklayalar. Kimesnenin esbâbı *serika* olundu ise, göreler. Tamam yokladıktan sonra kapusın açub destûr vereler. Eğer bu vechile etdikten sonra bir kimesne benim nesnem uğurlandı dedüğine amel olunmaya. Eğer kârban-saraycı yoklamadan destûr verürse, giden esbâbın kıymetin şer' ile sâbit olduktan sonra kârban-saraycıya tazmîn etdüreler. Eğer kârban-saray taşradan delinüb esbâb gitse, taşra müttehem ve mazınne olanları dutub hırsuzı bulduralar. İçerüde olan halkın taşrada olan hırsuz ile ittifâkı olmak olur. Ammâ içe-

(1) **"Bütün bunlarda emr-i şer' mu'teberdir; kanun yokdur"** hâşiyesi vardır.

(2) Krş. Bâyezid II-1, md. 20; Bu maddede açıkça **hadd-i sirkat** ve unsurları tahakkuk etmediği takdirde verilecek ta'zir cezalar tanzim olunmaktadır.

(3) II. de **"Matlab Fiz-Zulm"** başlığı vardır. **(Krş. Bâyezid II-1, md. 23)**

rüde töhmet tevehhüm olunursa, içeride olanların dahi mazınne olanların dutub hırsuzı bulduralar. Bulunmaz ise, mahalle içinde ise, mahalle içinde olan uğurluğun hükmi ne ise bunda dahi anı icrâ ederler[1].

34. Eğer *hırsuz sipahi tâifesinden olursa,* habs edüb Dergâh-ı mu'allâya arz edeler. Emir nice olursa anın ile amel edeler.

35. Ve *hırsuz bir kimesneye benüm şerîkümdür* dese, evvelden müttehem ise mûcib-i örf olur ve illâ hırsuz sözüne amel olunmaya[2].

36. Eğer bir kişi bir kimesnenin *evin ya dükkânın oda yaksa, salb edeler.*

37. Eğer bir kişi yabanda *davar bulsa* yahud ziyâdece nesne bulsa, çağırtmasa, ganî ise kırk akçe, mutavassıt'ul-hâl ise yirmi akçe, fakir ise on akçe cürm alına. Ammâ *çağırtsa* sâhibi bulunmasa, *yâveci*ye vereler. Ve çağırtsa dahi sonradan elinden yitürse, nesne ve cürm yoktur.

38. *Ve yalan yere şahâdet edenin* ve *tezvîr hüccet* yazanın ve anun ile amel edenin muhkem hakkından geleler. Telbîsi ve tezvîri zâhir olanın muhkem hakkından gelüb *alnına tamga edeler.* Ve tezvîr hüküm ve hüccet yazanın âdeti ise, *elin keseler* ve illâ muhkem hakkından geleler[3].

39. Ve elinde *kallâb esbâbı* bulunanın muhkem hakkından gelüb *rızkın beğlik edeler*[4].

40. Ve dahi *iddeti tamam olmadın nikâh eylese,* hakkından gelüb ağaç başına bir akçe cürm alına ve nikâh edenin bilüb etdi ise ana dahi böyle edeler ve bilâ-mübâşir olanların haklarından gelinüb iki ağaca bir akçe cürm alına.

41. *Ve kasd ile namaz terk etse,* bey-namaz olsa, mahalle be mahalle ve köy be köy teftiş edüb dahi muhkem ve müntehî haklarından gelüb ta'zir edeler; iki ağaca bir akçe cürm alına[5]. Ve *cuma namazı* vâcib oldu. Terk edenin hakkından gelüb ta'zir olunub iki ağaca bir akçe cürm alına[6].

42. *Ve mu'âmele-i şer'iye* edenin onun on birden ziyâdeye etdürmeyeler ve şer'î muâmele etmedin kat'â *ribâ* etdürmeyeler ve dahi gammâzlık edüb bir müslümanın malı zâyi' olmasına sebeb olanın hakkından gelüb tazmîn edeler[7].

43. Ve eğer bir kişi bağa ve bahçeye girüb yemiş alsa, ta'zir edüb iki ağaca bir akçe cürm alına.

---

(1) **"Bütün bunlarda emr-i şer' mu'teberdir. Şer' ile tazmîn var ise, etdürülür ve illâ fêlâ. Ve hem uğurlanduğı sâbit gerek. Sâbit olmazsa, mücerred da'vâ ile nesne lâzım gelmez"** hâşiyesi vardır. (Krş. Bâyezid II-1, md. 33).

(2) **"Arza muhtaçdır"** hâşiyesi vardır. Ayrıca II. de şöyle bir kayıt var: **"Ve bir kaç kerre hırsuzlığı zâhir olam salb edeler."** haşiyesi vardır.

(3) **"Emr-i şer' mu'teberdir; kanunı yokdur"** hâşiyesi vardır.

(4) **"Emr-i şer' mu'teberdir. Kanum yokdur"** hâşiyesi vardır.

(5) **"Arza mubtâcdır; emr olunmayınca etmeyeler"** hâşiyesi vardır.

(6) **"Emr-i şer' mu'teberdir; kanunı yokdur"** hâşiyesi vardır.

(7) — **Muâmele-i Şer'iye:** Bkz. OK, I/238 vd.; Bu madde, her ne kadar muâmele-i şer'iyede de ribâ şüphesi bulunsa da, Osmanlı Devleti'nde fâizin şiddetle yasaklandığını açıkça göstermektedir.

Ayrıca **"sebebi sorulmak memnû'dur"** hâşiyesi vardır.

44. Eğer bir kimesneye bir gayrı kimesneyi bulmak teklîf eyleseler, *kefâlet* sebebiyle yahud gayrı sebeb ile, kanun budur ki, yedi kadılık yeri araya. Sahih sâlim arayub dahi bulamadım deyü acz izhâr eylese, gezüb ihmâli yoğise halâs bulub kurtulur(1).

45. Ve dahi bir kişinin *atı ya katırı ekine girse*(2), davar başına sâhibine beş ağaç urub beş akçe cürm alına. Eğer inek girse dört akçe alına. Eğer buzağu girse bir ağaç urub bir akçe cürm alına. Koyun girse, iki koyuna bir akçe alına. Ammâ mukaddemâ esvâkda nidâ olunsa, tenbihden sonra ekine giren davarı öldürmek yokdur ve kuyruğun ve kulağın kesmek yokdur. Hemân vech-i meşrû' üzre amel oluna. Ve illâ ziyânı davar sâhibine tazmîn etdüreler. Eğer tenbih etdim davarın zabt etmedi deyü urub öldürse yahud urub sakat etse ya urub bir yanın kat' eylese câiz değildir. Şer' ile ne lâzım gelürse, eğer kıymetdür ve eğer tazmîn etdüreler, ekin sâhibine dahi ziyânın çekdüreler. Eğer bıçak ile yahud gayrı âlet-i harb ile urub mecrûh eylese, şer'le noksân lâzım olmasa, ta'zir edüb ağacına bir akçe cürm alına.

46. *Eğer köy kurbünde veyahud arasında veyahud davar suvadı* yolunda ekin olsa, sâhibine *avlağu* etdüreler. Eğer etmezse zarar kendülere müterettib olur. Davar sâhibinin günâhı yokdur. Meğer gece ile ya kasd ile irsâl edeler.

47. Ve dahi köy halkı suvadlarına ve *mer'âları*na tecâvüz etmeyeler, edenlerin muhkem hakkından gelüb men' ve def' edeler(3).

Kanun budur ki, şehrin ve kasabâtın *mer'âsı ve örüsi,* bir buçuk mildir ve sâir köylerin bir mildir ki, davarları ve buzağuları yüriye(4). Ve *harman yerleri* edinüb isti'mâl edeler; korunmaya ve zirâ'at olunmaya. Hemân harman yeri içün ve örü içün terk oluna, bu mikdârdan tecâvüz olunmaya. Her kim bu mikdârdan gayrı tecâvüz eylese, imâret eylese, kendünün olur, elinden alınmaz.

48. Eğer bir kişi (gayrın) tavuğın veya kelbin öldürse ve gayrı davarın öldürse, tazmîn edeler ve ta'zir edüb iki ağaca bir akçe cürm alına, artuk alınmaya.

49. Ve avret oğlan olub su olduğı yerden *levend tâifesini* men' edeler ki, varmayalar. Eğer varırlarsa ta'zir edüb iki ağaca bir akçe cürm alına(5). Ve kadı*hammâm* önünde hengâme edüb oturmayalar ve *makbere ve yol* üstünde *bevl* etmeyeler(6). Ba'det-tenbih eslemeyüb edenin hakkından geleler.

50. *Ve şer'an bir nesne sâbit olmadan* mücerred mesâvî ile cürm alınmaya. Eğer alurlarsa kadı yine alı-vere. Ve kadı *ma'rifetinsüz kimesneyi habs eylemeyeler.* Ve mukarrer cürümden ziyâde ehl-i günâhın akçesin almayalar.

51. *Ve re'âyâdan resm-i çift*(7), Mart'dan alına ve resm-i çift dahi ba'zı livâda

---

(1) **"Şer' ile bulmak lâzım olursa bulduralar; kanunı yokdur"** hâşiyesi vardır.

(2) I. de *"Matlab-ı Deşt-bân";* II'de ise **"Matlab: Davar ekine girse ba'd'et-tenbih öldürseler, tazmîn olmaya."** kaydı vardır.

II'de **"Hassa çeltük içine davar girse, ba'd'et-tenbîh öldürseler, tazmîn olmaya."** kaydı vardır.

(3) II'de **"Matlab Fil-Mer'â"** başlığı vardır.

(4) **"Evvelden davar yüriyü-geldiği yer mer'âdır, ana bad yokdur, kanun değildir."** hâşiyesi vardır.

(5) **"Şer'le ta'zir lâzım gelürse ta'zir oluna, lâzım gelmez ise ta'zir yokdur; cürm dahi"** hâşiyesi vardır.

(6) **"Emr-i şer'î mu'teberdir; kanun yokdur"** hâşiyesi vardır.

(7) II'de **"Matlab: Rüsûm-ı Zemin"** başlığı vardır. (Krş. Bâyezid II-1, md. 99 vd.); Harâc-ı muvazzaf hükümleridir.

tam çift kayd olunan re'âyâdan otuz akçe ve *nîm çift* kayd olunandan nısf-u zâlikdir. Ammâ *Livâ-i Hamid*'de resm-i çift kırk iki akçedir; nîm çift yirmi birdir(1).

52. *Serbest olmayan tımar*dan yirmi yedi akçe sipahinindir ve on beş akçe mîrlivânındır. Ba'zı nevâhîde tamam çiftden yirmi yedi akçe sipahi ve üç akçe sancak beği ve on iki akçe *subaşı* alur. Nîm çiftden bunun nısfı alınur.

53. *Ve hisâr erleri tımarında* resm-i çift elli yedi akçedir. Hisârda öşür verenlerden dahi resmi tamam çiftden otuz akçe ve nîm çiftden on beş akçe alındıktan sonra öşürlerin hisâra götürmek içün tamam çiftden altışar akçe ve nîm çiftden üçer akçe alınur.

54. *Ve Menteşe Vilâyeti*'nde resm-i çift otuz akçedir ve nîm çift on beş akçedir. Ve *Livâ-i Hüdâvendigâr*'da resm-i çift otuz akçe ve nîm çift nısf-u zâlikdir. Ve *Livâ-i Germiyân*'da resm-i çift bu âdet üzerine otuz iki akçedir ve nîm çift bi-hesâbihî.

55. Ve nîm çift yer tasarruf eden *bennâkden resm-i ot* iki ve *caba bennâk*den dokuz akçedir. Ve eğer caba bennâk ekilür olsa *ekilür resmi* ki, on ikidir, ol alınur. Ve az'af-ı re'âyâ ki, *kara* deyü tesmiye olunur, resmi altı akçedir(2).

56. Ve şol re'âyâ ki, *mücerred* olub nesneye kâdir olmaz, nesne alınmaz. Ve mücerredlerden mikdârınca resm alınur. Ve eğer mücerred kayd olunan kimesne teehhül edüb evlense, *bennâk resmi* alınur, mücerred yazıldum demek fâide vermez. Ve bir kimesne mücerred yazıldukdan sonra atası *fevt* olub atasının yeri kendüye intikâl eylese, elinde olan yerün resmin vere(3).

57. Ve bir kimesne *bennâk* kayd olunsa lâkin elinde nîm çifte vefâ eder yeri olsa, nîm çift resmin alalar.

58. Ve dahi re'âyâ *kâfir olsa,* her müzevvec *kâfir* suvarına yılda yirmi akçe vere(4).

59. *Ve defterde çifti olmayan kimesneler,* sonradan çifte ve çiftliğe kâdir olsa, amelen bil-mevcûd anlardan resm-i çift alınur. İ'tibâr bu bâbda yeredir. Ve elinde çiftlikden ziyâde yeri olan kimesne, ziyâde yere nisbet, *hâriç re'âyâ* gibidir. Ziyâdesiçün iki dönüme bir akçe resm vere. Yarım çiftlikden ekall ise, dönüm resmin vere. *Dönüm resmi* dahi sancak defterinde ne yazılmış ise ol mikdârdır(5).

60. *Ve dahi fakr u fâka ârız olmağla* çifti ve çiftlüği giderse, ol re'âyâdan resm-i çift alınmak hayf ve nâ-müstahsendir.

61. Ve defterde adı yazılmayan *ra'iyyet oğlanlarından* her kim olursa ve karındaşlarından yine ra'iyyetdir; sâhib-i tımar dahl eyleye. Belki bir tımarın kadîmî re'âyâsından fakr sebebiyle gayrı vilâyete gitmiş olsa, defter yazıldıkdan sonra yine gelse,

(1) **"Emr-i şer'î mu'teberdir; kanun yokdur"** hâşiyesi vardır.

(2) Bâyezid II-1, md. 100

(3) **"Şol yerde ki, defterde mücerred yazılur, ol yerde resm-i mücerred alınu-gelmiştir. Erişüb başka kâr ve kisbe kâdir olanlardan alınur"** hâşiyesi vardır.

(4) **"Bu hususda defter mu'teberdir; ne vechile yazıldı ise ana göre alınur"** hâşiyesi vardır. (Krş. Bâyezid II-1, md. 102)

(5) **"Ziyâde bir çiftlik ise, be-nevbet çift resmi verür. Yarım çift ise yarım resmi verür. Yarımdan ekall ise dönüm resmi verür. Ve dahi her sancakda defterde ne yazılmış ise, ol mikdârdır."** hâşiyesi vardır.

sâhib-i tımar yine mutasarrıf ola.

63. *Ve ra'iyyetin âzâdlu kulu* dahi sâhib-i tımar tasarrufunda olur. Hâricden kimesne dahl etmeye. Ammâ *mevkûfçular* dahl etse olur(1). Mâdem ki, defterde ra'iyyet kayd olunmaya.

64. Ve re'âyânın çiftliği defterde yazıldıktan sonra *ziyâde olsa,* şöyle ki, bir çift yazılanın bir buçuk ve nîm yazılanın tamam çift olsa, ziyâdesinin resmin iltizâm ede. Etmezse dahl edeler ve illâ alınmaya, ibkâ oluna.

Eğer ba'zı yerde çiftlik *kalîl olub* bir çiftlik mikdârından eksük yeri çift vâki' olsa, ammâ olanca yeri hâs olduğu ecilden tamam çift veya nîm çift kayd olunmuş olsa, çiftliğim eksükdür dediğine amel olunmaya; hemân defter mûcebince amel oluna.

65. *Ve çiftlik bâbında,* gâyet hâs yerden altmış dönümdür ve mutavassıt'ul-hâl olan yerden seksen ve doksan dönümdür ve ednâ yerden yüz otuz ve yüz elli dönümdür. *Dönüm* dahi hatevât-ı müte'ârife ile kırk hatvedir(2).

66. Ve dahi bir ra'iyyet *kınlıkdan veya pîrlikden veya fakirlikden çiftin bozub* ve çiftliğin bıraksa, sâhib-i tımar andan resm-i bennâk taleb; yerin âhere vere; çift yazılmışsın deyü resm-i çift almaya.

67. *Hâric re'âyâdan elinde yeri olanları,* sipahi hâricsin deyü dahl edüb âhere yerin vermeye, meğer ki, ra'iyyetin yere gâyet zarûreti ola, bu ma'nâ üzere ra'iyyet üzerine yazıla. Ammâ elinde her kiz yeri olsa, hatta tekmil nakır içün hâriciyyâta dahl olmaz(3). Ra'iyyet üzerine ki, yazılmışdur, az ve eğer çok, yazılan yazuya göre belâsın çekmek gerek. Bu noksânın tekmili içün hâricden alınub ana vermek olmaz. Ammâ mahlûlâtdan, dağdan ve taşdan, kıyıdan ve bucakdan ve karadan bozdan mümkin olsa olur. Zira bunlar ekser budur ki, kendüler ihtiyârları ile yazılmışdır. Sonra hile edüb nizâ' eder.

68. *Şol hâriclerin* ra'iyyetlik olan mezâri'i sâhibinden satun alub veya sipahiden tapulayub veya defter vaktinde bir ednâ yerdür deyü ednâ yazdurub mer'â etmiş(4) ola, sipahiye olı-gelen menfa'at yetişmez ola, anun gibilerden tefrîk olunub ra'iyyete vereler.

69. Ve re'âya tâifesinden *müteferrik* olub perâkende olsa, cem' etmek kanun-ı kadîmdir. Ve ammâ on yıldan on beş yıldan berü bir yerde mütemekkin olsa, göçürüb getürmek men' olunmuşdur. Ve bir şehirde re'âyâ neslinden bir kişi on beş yıldan berü vatan tutsa, ammâ bu hususda re'âyâ defterinde mukayyed olmasa, anun emsâli kimesne ra'iyyet olmaz, şehir halkına ilhâk olunur(5).

70. *Ve dahi şehirde şehir ehlinden* şehir sınurunda çiftlik tasarruf edeler, ta-

---

(1) **"Dahl etmek câiz değildir, yanlışdır"** hâşiyesi vardır.

(2) **"A'lâ yerden yetmiş seksen dönüm; mütevassıtdan doksan ve yüz ve yüz on dönümdür; ednâdan yüz elliye varıncadır"** hâşiyesi vardır.

(3) **"Zarûreti dahi olursa alınmaz, memnû'dur"** kaydı vardır.

(4) **"Evvelden zirâ'at olınu-gelmiş yerler ise, yine zirâ'at etdirilür, âhere verilmez"** hâşiyesi vardır.

(5) **"On yıldan berüde olan göçürülür"** kaydı vardır.

mam çiftden ve nîm çiftden ne mikdâr yer tasarruf ederse, resmin vereler, şehirliyün deyüb çift resmin vermezüz dediğine amel olunmaya[1]. İ'tibâr arzadır. Ammâ şehirlü çift bozub ferâğat ederse taleb olunmaya[2]. Ol sebebden şehirlüye resm-i çift kayd olmamışdur.

71. Ve bir ra'iyyet ki, bir tımara ra'iyyet kayd olunsa, lâkin elindeki çiftlik resmin kayd olunduğu yere vere, ol yer ıssı arzı benüm sınurumda vâki'dir deyü dönüm akçesin taleb etmiye, hemân öşür ve sâlârlık ala.

Ve dahi bir köyün ra'iyyeti bir âher köyde mütemekkin olmağın sonradan anda ra'iyyet yazılsa ve elindeki çiftliği köy sınurunda olsa, ol dahi bu minvâl üzeredir; dönüm akçesin taleb etmiye[3].

72. Ve dahi bir re'âyâ *bennâk* yazılmış olsa, elinde beş on dönüm yer olsa, anlarun gibi kimesneler, hem bennâk resmin vere ve hem tasarruf etdükleri yer mikdârınca hâric gibi sipahiye dönüm akçesin vere.

73. *Ve mesâcid vakfın* tasarruf eden kimesneden dönüm akçesi ref' olundu. Defterde hâsıl yazılmamışdır. *Avârız* hod bil-külliye ref' olunmuşdur. İmam oldukları zamanda teklîf olunmaya[4].

74. Bir kimse âher köyde *imâm olsa,* lâkin kendüye ta'yin olmağın gayrı bir köyde mütemekkin olduğu köy cema'âti andan bizim imâmımız değilsin deyü avârız taleb etmeyeler[5].

75. *Ve bir ra'iyyet fevt olub* müte'addid oğlanları kalub ba'zı çift ve ba'zı bennâk kayd olunsa, bennâk olan yine atası yerinden hisse taleb eylese, ri'âyeten lil-verâset bennâke andan hisse verüb resm-i çift ve resm-i bennâk cümlesinin arasında vereler[6].

Ve bir ra'iyyet fevt olub b ş altı nefer oğlanları kalsa, cümlesi evlenmemiş olsa yahud ba'zı mücerred olsa, kesbe kâdir olsa, kanun budur ki, ataları yerin *müşâ' ve müşterek tasarruf* edeler[7].

Ve dahi bir ra'iyyet fevt olub iki sağîr oğulları varsa, bennâk kayd edüb kesbe kâdir olan mücerredden altışar akçe alına ve resmin vermekde bennâk kayd olunan resmin vere ve kara kayd olunan resmin vere.

Ve bir ra'iyyet fevt olub müte'addid oğulları kalsa, ataları yerin müşâ' ve müşterek *tasarruf ederken birisi fevt olsa,* fevt olanın dahi hissesi oğluna intikâl eder. Oğlu olmazsa karındaşlarına intikâl etmez. Lâkin sâirler verirken ben veririn dese

(1) **"Yazılu ra'iyyetin oğlu ra'iyyetdir, şehre yazılmakla halâs olmaz"** kaydı var.

(2) **"Her sipahi sınurunda olan yerin resmini alur; âher sipahi toprağında olan yerin resmin bir âher sipahi almaz"** hâşiyesi vardır.

(3) **"Resm-i çifti ve dönüm akçesini yer sâhibi alur; ra'iyyet gayre yazulduğuna i'tibâr yokdur"** hâşiyesi vardır.

(4) **"Defterde yazıldıysa alur; yazılmadıysa alamaz"** hâşiyesi vardır.

(5) **"İmam olduğu yerde avârız vermez"** kaydı var.

(6) **"Vilayet yazıldıkda bennâk yazılan resm-i bennâk, mücerred yazılandan resm-i mücerred alınur. Babalarının yerin cümlesi mutasarrıf ise, çift cümlesinden alınur"** hâşiyesi var.

(7) **"Çiftlik taksim olunmaz. Ber vech-i iştirâk hükmolunur. Kendüler ihtiyârları ile taksim ederler ise edeler. Ataları yeri cümle oğullarına intikal eder; sağir ve eğer kebir ales-seviye."**

kimesne *tapulayamaz,* gayre vermeyeler. Meğer ki, ra'iyyet taleb etmeye, ol vakit kime dilerse versin(1).

Ve bir ra'iyyet ki, defterde çift yazılmış ola ve anun oğlu olsa, oğlunun dahi oğlu olsa, ammâ kendü dahi hayâtdayken oğlu atasından evvel fevt olsa, müteveffânın yeri oğluna intikâl etmek nice kanun ise, oğlu oğluna dahi öyledir. Sipahi verdüği yerdir, baban yeri değildir deyü dahl etmiyeler(2).

76. *Ve bir yer ki, mahlûl kalsa,* ra'iyyet var iken hâric re'âyâya vermeyeler.

77. Ve bir ra'iyyet bennâk kayd olunsa, dahi sonradan çifte kâdir olub bir ra'iyyet çiftliğin tapuya alsa, hem resm-i bennâk vere ve hem ol yerin resmin vere. Bennâk yazıldım deyü bahâne etmeye. Ve bir ra'iyyet bennâk yazılsa dahi fevt olub yerinde bir nice kesbe kâdir oğlanları kalsa, altışar akçe resm vereler ve evlendikten sonra bennâk resmin vereler. Mücerred yazıldım dedüğüne amel olunmaya.

78. ve dahi *bir kaç karındaş ataları yerin müşâ' ve müşterek tasarruf* ederken, biri fevt olsa, sipahi karındaşlarından *tapu* taleb etmeye(3). Ammâ *taksim* olub hissesi müte'âref olmuş ise, tapuya müstahak olur(4). Karındaşlarından alınsa câizdir.

79. Ve bir ra'iyyet fevt olub sağîr oğlu kalsa, yerin tasarrufuna kâdir olmasa, sipahi andan resm taleb etmeye. Sağîr yarayınca bir âhere zirâ'at etdüre. *Yetîm* bâliğ olub tasarrufuna kâdir olunca, elinde olandan alub yetime vereler(5).

80. *Ve dahi öksüz tapusı* yetimden almak memnû'dur. Atasının yeri ana mülk-i mevrûs gibidir ve şöyle i'tibâr olunmuşdur: Ammâ bunun gibi vâki' olsa, sipahi ve âmiller, âhere tapuya verüb akçesin alurlar imiş, kadılar dahi hüccet verürler imiş. İmdi bu bâbda hüccete i'tibâr olunmayub yetim taleb edicek muhkem edüb alıvereler. Tapulayan kimesne akçesin taleb ederse, kime verdiyse andan taleb ede(6). Ammâ yetim bâliğ oldukdan sonra on yıl mikdârı taleb etmese, ba'dehû nizâ' ederse, istimâ' olunmaya(7).

Ve sâir kimesneler on yıl mikdârı terk-i da'vâ eyleseler, kanun budur ki, sonra etdükleri da'vâ kabul olunmaya(8).

81. Ve dahi bir ra'iyyet fevt olub *oğlu kalmasa kızı kalsa,* atam yeridir, hakkından gelürün deyü taleb eylese, sipahi yeri kıza vermek memnû'dur, vermeye(9).

---

(1) **"Oğul olmasa, karındaşları tâlib ise, gayre verilmez. Bî garaz müslümanlar mikdâr-ı tapuyu ta'yin ederler ise, karındaşından ol mikdâr tapu alınır"** hâşiyesi vardır.

(2) Burada iki hâşiye var:

I.si, **"Sipahi elindedir; kime verürse ol alur"**

II.si, **"Oğlu oğluna dededen yer intikal etmez, ecnebi gibidir. Lâkin karındaşı yeri gibi bî garaz kimesneler ne tapu ta'yin ederler ise, ol mikdâr tapuyı verürse dedesi yeri ana verilür, gayra verilmez; tapu lâzımdır, tapusuz alınmaz."**

(3) **"Bu yanlışdır. Sipahi karındaş yerleri için tapu taleb eder. Ammâ bî garaz kimesne takdîr etdikleri mikdârı alur."**

(4) **"Hisseleri müteâref olmak lâzım değildir."**

(5) Bâyezid II-1, md. 168

(6) **"Tapulayan kimesne ol yeri zirâ'at edüb intifâ' etdi ise, verdüği tapuyu taleb edemez"** kaydı vardır.

(7) **"On yıl lâzım değüldür. Hemân bâliğ oldukdan sonra taleb müfîd değildir"** kaydı var.

(8) **"Bu kanun fazladır (?); şer'le olan husûslarda değildir. Şer'le istimâ' olunur ise dinlenir"** hâşiyesi vardır.

(9) **"Vefât eden kimesne yerünü kendü baltasıyla açub bil-cümle akçe edüb emek çekmişlerdir. Vefât edüb**

82. *Ve dahi bir yer mahlûl olsa,* bir hatun kişi ben el verdüğün verürün ben deyü taleb eylese, *avrete yer vermek* kanun-ı padişahî değildir, vermiyeler. Ammâ bir avret bir tarîkle yer tasarruf etse, boz komayub öşrin ve rüsûmın sipahiye edâ ederken hâtun kişiye yer yokdur deyü dahl edüb sipahi elinden almaya.

83. Ve bir ra'iyyet *arâzi-i öşür*den zirâ'ate kâbil olan yerin bilâ-mâni' *üç yıl alet-tevâlî boz kosa,* sipahiye zarar olduğu içün elinden alınub âhere tapuya vermek câizdir. Ammâ sâhibi el verdüğün ben verürün dese, âhere vermeye[1], yine kendüye vereler. Velâkin dağ ve bayır olub veya su basub zirâ'ate kâbil olmaya yahud *çeltüğe* korunub her yıl zirâ'ate kâbil olmasa, boz kalsa, alub gayre vermek memnû'dur. Bu sebeble boz kalsa tapuya müstahakk olmaz. Ammâ bir ra'iyyet tapuladığı yerde evler binâ etse, ev yeri tapusı taleb etmeyeler.

84. *Ve sipahi re'âyâdan kablel-vakt rüsûm alsa,* koyun ve dönüm resmi gibi vakit duhûl etmezden öndin ma'zûl olsa, tımarı âhere verilse, sonra sipahi ol evvel olan sipahiden taleb ede, ra'âyâdan taleb etmeye. Ammâ re'âyâ dahi evvelki sipahiye verdiklerin isbât edüb ellerine hüccet alalar. Ol dahi varub ol hüccet ile taleb eyleye[2].

Beğlerbeğiler, ba'zı sipahilere mektûb verüb kadılara irsâl ederler imiş ki, ra'âyâ üzerinde olan rüsûmun kablel-vakt alıveresiz deyü, imdi beğlerbeğiler dahi bu asıl mektûb vermeyeler. Ve eğer verürlerse, kanuna muhâlifdir, amel etmeyeler, amel etmedükleri ile mu'âteb olmazlar[3].

FASIL[4]

85. Buğdayda ve *arpada* ve daruda ve alefde ve çavdarda ve hâsılda *öşür ve sâlâriye* alınur. Sekiz müdd galleden her müdde iki buçuk kile olur. *Sâlâriye yemlik* mukâbelesinde olur. Ve bâkî hubûbâtda *onda bir* alınur. Zira tohum-ı ketândan alınmaz. Zirâ re'âyâ ketanı sipahiye yumuşadı-vermek hizmeti değildir. Ketan tohumunun öşri mukâbelesinde re'âyâ ketanı sipahiye yumuşadı-vermek gerekdir. Ve kendirin on demedinde bir demed öşr alınur. Ve köfterde on dörtde bir alınur; zira odun ve nişasta harcı vardur. Ve bekmezde on beşde alınur; zira odun harcı vardur. Ve dahi ağaçda biten *fevâkih*den vakit gelicek emîn kişiler üzerine gelüb kıymete dutub öşrin alalar[5].

86. Eğer bağ ve bahçe arasınad ot bitüb satılur, on akçede bir akçe alalar[6]. Ve *harîm*lerde ve *hadâik*de vâki' olan *sebzevâtdan* öşür alalar. Ve zağferândan ve gönülden öşür alına, sâlâriye alınmaya. Bağdan ve bahçeden almak şer'e mutâbık-

---

oğlı ve karındaşı kalmaya, kızı kalsa hâliyâ emr olundu ki, kızına verile, ammâ karındaş yerine karındaşa tapu verile" hâşiyesi var. (Bâyezid II-1, md. 186)

(1) **"Sipahi elindedir, kime dilerse verir"** hâşiyesi var.

(2) Bâyezid II-1, md. 60

(3) Bâyezid II-1, md. 61

(4) II'de **"Matlab: Öşr-i Hubûbat Beyânındadır"** başlığı vardır ve bu kısımda harâc-ı mukâseme karşılığı alınan öşür ve bedelleri tanzim olunmaktadır.

(5) Krş. Bâyezid II-1, md. 107 vd.

(6) **"Ot mübâhdır, nesne alınmaz. Meğer ki, her yıl biçilür çayır ola."**

dır. Ammâ re'âyâya muzâyaka olunmasun içün öşür mikdârına bedel tabmîn olunub *harâc* i'tibâr olundu ki, bağ dönümü ile bir dönüm yerde ba'zı vilâyetde beş akçe ve ba'zı vilâyetde on akçe ve bâ'zı vilâyetde üç akçe alınu gelmişdir(1). Hadâikden ve harîmden öşürlerine göre *kesim* alınur, hâsıl bağlanmışdır(2).

87. Ve dahi *vakıfdan ve mîrî yerden sipahi âhere tapuya verse,* bağçe etmek içün, dahi ol kimesne anı bağçe eylese, eğer ağaçları birbirine yakın olub arası zirâ'ate kâbil değil ise, bağçe hükmünde olur. Eğer arasına çift girüb zirâ'ate kâbil ise, yer hükmündedir. Öşrin ve rüsûmın verüb ve ağaçlarda biten meyvenin dahi öşrin vere. Eğer bağçe hükmünde olursa, meyvesine göre. Sipahi ben bunu yine çiftliğe zam ederin, sen ağaçları kal' eyle dese, câiz değildir. Ve men' etmek gerek. Öşür bedeli yahud öşür meyve vermek gerek, vakfa enfa' ile amel oluna. Ba'dehû üzerine zaman geçmek ile ağaçları kalmasa, sipahi bozub yine çiftliğe zam ede. Meğer ki, sâhib-i arz icâresin vermeğe kâdir olmayub ferâğat ede. Sipahi ol vaktin dilerse bahçe etmek içün bir kimesneye vere, eğer dilerse ekin ekmeğe vere. Vel-hâsıl enfa'ı kangısı olursa, anı ede(3).

88. *Ve re'âyânın çifti öküzi çayırından* öşür alınmak memnû'dur(4).

89. Kadîmî *koz ağaçları* ki, re'âyânın bağçesi içindedir, işlemesi ola, anlardan hemân öşr alına. Ve şol koz ağaçları ki, kâfirî olmayub(5) re'âyânın çiftliği içinde ola ve hudûdunda ola, ekine ziyânı ola ve re'âyâ anı zabt eyleyüb hâsıl eyleye, sipahi ile ikisi üleşürler. Ve dağlarda yahud sahrâlarda bitmiş hodâî *kestânelikler* olur, sipahinindir, hâricden kimesne dahl eyelemeye(6). Ve dahi dağlarda ve ormanlarda biten hodâî *meyve ağaçları* ki, aşılanmamış ola, anun gibinin yemişi ve yabanda biten ot mübâhdır; zabt edüb devşirenün olur, öşür lâzım gelmez. Meğer ki, korunub zabt oluna, ol vaktin kimin tasarrufunda ise ol devşire, gayrı devşirmeye(7).

90. *Ve ortakçı kayd olunan kimesnelere,* beğlikden tohum verüb hâsılın *münâsafa* edeler ve ortakçı nısf-ı hâsılın beğliğe verdüği cihetden bil-külliye avârız-ı divâniyeden mu'âfdır, kadılar avârıza katmayalar(8).

91. *Ve dahi re'âyâdan tekrar öşür şol kimesneden alınur* ki, sipahisinin çiftliğin terk edüb ve dahi âher sipahi yerin zirâ'at ede, anun gibiden tekrar zecren bir öşür sâhib-i tımar ve bir öşür yine kendü sipahisi alur. Ve eğer üzerine yazılan yeri tamam ekübhakkından geldükden sonra âher yer zirâ'at etmekle tekrar öşür almak hayfdır(9).

(1) **"Defterde nice yazıldı ise, ol mu'teberdir."**

(2) Krş. Bâyezid II-1, md. 113 vd.

(3) **"Enfa' yeri değildir, sipahinindir. Üç yıl alet-tevâlî bilâ mâni' boz kalur ise, kime dilerse ana vere."** hâşiyesi vardır.

(4) **"Feemmâ her yıl otı biçilür çayır ise, öşür alınur"** hâşiyesi vardır. (Krş. Bâyezid II-1, md. 118)

(5) **"Kâfirî koz ağaçları cümle sipahinindir."**

(6) **"Sipahinin değildir; mübah olan yerlerde kim devşürürse anundur; sipahi andan nesne alamaz."**

(7) **"Şer'le mübâh olan meyve ağaçları korunmak câiz değildir. Meğer ki, kadîmî kuru olub şer'le mülk gibi olmuş ola"** hâşiyesi vardır.

(8) II'de **"Matlab; Ortakçıyân Beyânındadır"** başlığı vardır.

(9) **"Matlab; Tekrar Öşür"** başlığı var. Ayrıca **"Çiftlüğünde bâsıl verür çiftlik gerekdir. Bu bâsıl verür çiftlik olmasa, terk edüb âhar yerde zirâ'at etse öşür alınmaz"** hâşiyesi mevcuttur.

92. *Sipahinin gallesin anbarına ve* hisâr erinin kalesine iletmek, ra'âyânın üzerine lâzımdır. Ammâ bir günlükden ziyâde olsa, def'ân lil-harec teklîf olunmaya(1).

93. *Ve şol çayırlar* ki, her yıl korunub öşür verilür çayır olı-gelmişdir, anun gibiden ki, re'âya tasarrufunda ola, öşür lâzımdır(2).

94. Ve dahi bir ra'iyyet yazulduğı yerde *bağ ve bağçe dikse, öşr*ün verüb otuz demed de *sâlâriyelik* vere. Eğer tımarda bağ dikse, öşrin sâhib-i arza vere ve sâlâriyesin sipahisine vere. Ve bir ra'iyyet âher sipahinin ra'iyyetinden bağ alsa, sâlâriyeliğini dahi evvelki sipahiye vere(3).

95. *Yurtluda ve yörükde* iki koyuna bir akçe vermek kanundur. Ve koyunlu kuzu bir sayılmak dahi ba'zı yerlerde kanun olmuşdur(4). Koyun tamam dölün döküb ayırtılaşdıkdan sonra mâhı-i Abril'de alınur. Koyunı olmayan yörükden *resm-i kara* deyü on iki akçe alına(5). Ve dahi yörüğün koyunu kırılub az kalsa, bunlara dahi kara denilür, *koyun bacı* alınmaz; hemân on iki akçe alınur. Resm-i kara deftere göredir, yazılmadıysa alınmaz. Ve yörük sipahi yerinde dutub zirâ'at etseler, öşür ve sâlâriye verdükden sonra *boyunduruk resmi* deyü on iki akçe alına, ziyâde alınmaya. Yörük yer dutarsa, ol yerin resmi alınur.

Yörüğün resmi evvel kuzı katılıcak alınur imiş. Hâliyâ Abril'de alınmak mukarrer oldu.

96. *Ve karaca koyunlu* demekle meşhûr padişaha âid yörükler vardur. Resm-i ganem anlardan Padişaha hâssa-i hümâyûn içün alınur.

97. Ve defter-i atîkde şöylece meşrûhdur ki, şol kimesneler ki, *resm-i ganemi* otuzdan eksük ola, anlarun gibilerden hemân otuz akçe alınur. Ve şol kimesneler ki, resm-i ganemleri otuz üçden eksük olmaya, ziyâde ola, anlardan iki koyuna bir akçe alına, ziyâde ve noksân alınmaya. Ve şunların ki, koyunu bu kadar yokdur, on ikişer akçe alına. Fakir olanlardan altışar akçe alına.

Ve dahi bir kimesne koyun âdetin alacak vakti karîb iken koyun alsa, vaktinde andan âdetin alalar. Ben alalı bir ay iki ay oldı dedüğüne amel olunmaya.

98. *Ve dahi kassâbların ve celeblerin* ellerinde bulunan koyunların, eğer ol yıl içinde Abril ayında hak alunduğuna hüccetleri varsa, tekrar resm taleb olunmaya. Eğer vech-i meşrûh üzerine hüccetleri bulunmasa, aldıkları yeri bulıvereler ki, anlardan alına ve illâ ellerinde bulunan kimesnelerden alına. Ve *celeb-keşlere* tenbih oluna ki, Abril'den öndin koyun alsalar, ol yılda ol koyunun resmi bir def'a verildi ise, hüccet alalar. Ol yıl içinde alınmadıysa âdet-i ağnâmı sonra benden alurlar deyü bahâsından bir mikdâr akçesin aşağa vere(6).

---

(1) **"Bunlar memnû'dur; akreb-i bazara iletürler."** hâşiyesi vardır.

(2) Krş. Bâyezid II-1, md. 118

(3) **"100 medrede 10 medre öşür ve üç medre sâlârlık olur. Öşür şireden yazılmaduğı yerde sâlârlık yokdur. Defterde öşr-i bağ yazılsa üzüm erişüb kemâlin bulıcak üzerine mu'temed kimesneler iletüb bahâya dutalar. Ana göre öşür alınur. Bağda resm yazulduğı yerde dönüm resmi alınur. Bağdan ve bağçeden mutlaka sâlârlık yokdur. Bağdan sâlâriye meğer şire öşri ola."**

(4) Krş. Bâyezid II-1, md. 117

(5) **"Resm-i kara, deftere göredir; yazılmadıysa alınmaz."**

(6) Krş. Bâyezid II-1, md. 103-105

99. *Resm-i otlak* evvelden korunı-gelüb otlak resmin verü-gelen *yaylak*dan örf-i Sultânî'ye muvâfık defterde ne kayd oldu ise, anı alalar. Ve anların mâ'adâsı korudan ve çayırlardan ki, ba'zı mevâzi'de *haymâne tâifesine* yurd ve şehirlü tâifesine ve kara ehilne *örü* kayd olunmuşdur. Ve ba'zı mevâzı'da sipahilere tımar kayd olunmuşdur. Ve ba'zı dahi hâlî ve hâric-i defterdir. Anların gibiden sipahi olan resmin almak kanuna muhâlifdir, resm alınmaya.

Resm-i otlak kayd olunan yerlerden âdet-i kadîme üzre her *süri*den bir orta koyun alalar ve hâricden sancağa gelen süriden resm-i otlak mîr-livâ içün yahud sâhib-i tımar içün *a'lâ süri*den bir koyun ki, bahâsı yirmi akçe ola; *evsat süri*den bir koyun ki, bahâsı ancak on beş akeç ola; *ednâ süri*den bir koyun ki, bahâsı on akçe ola. Vel-hâsıl yirmi akçeden artuk alınmak kanuna muhâlifdir, alınmaya, hemân resm-i ağnâm alına(2).

Ve *resm-i otlak* kayd olunan yerden âdet-i kadîme üzerine her süriden bir orta koyun alalar ve hâricden sancağa gelen süriden sürisine göre yine alına. Ve resm-i otlak, koyun yürüdüğü yere tâbi'dir, sâhibi oturduğu yere değildir, şöyle biline.

100. Ve bir tımara hâricden koyun gelüb *kışlasa,* a'lâ süriden bir koyun alına; ednâ süriden altı akçe alına, ziyâde alınmaya. Bu resm-i koyundur. Koyun resmi kışladuğı yere tâbi'dir, yürüdüğü yere göre olmaz. Ve kışladuğı yerden bağdan ve bahçeden bir mikdâr nesnesi olursa ya bir mikdâr yer zirâ'at edüb sipahiye öşür ve resim verür ise, *resm-i kışlak* alınmaz(1). *Yörük* dahi bu kabildendir ve illâ yörük kangı tımarda kışlar ise, *resm-i kışlak* üçer akçe alına. Yörük tımarda yer zirâ'at eylese, bağı ve bahçesi olsa, resm-i kışlak vermeye; ammâ otlak resmi vere. Yörük tâifesinden dahi *resm-i ganem* iki koyuna bir akçedir. Yörükden resm deyü on iki akçe alına. Ve yörüğün koyunları kırılub hiç kalmasa yahud yirmiden ekall aklsa, bunlara dahi *kara* denilür; on iki akçeleri alına, ganem alınmaya.

101. *Ve yörüğün elinde* sipahi yerinden tapulu yeri olsa, zirâ'at edüb öşür ve sâlâriyelik verürse, kanun budur ki, sipahiye on iki akçe *resm-i boyunduruk* vere. Ve yörükler, sancak beği ve sipahi yerinde zirâ'at eyleseler, tamam çiftden on iki, nîm çiftden altı akçe alına. *Otlak resmi* yerlü gibi, a'lâ süriden yirmi, evsatdan on beş, ednâdan akçe kıymetlü bir koyun vereler(2).

102. *Ve resm-i ağıl,* sancak beğine her ağıldan üç akçe vereler. Ve yörük tâifesinin resmi, evâilde kuzı katılduğunda alurlar imiş, hâliyâ Abril ayında alınmak mukarrer oldu.

103. Ve ba'zı mevâzı'da hâricden gelen *yaylakçı karaca koyunlulardan* ve sâir yö-

---

(2) **"Yaylağla otlak resmi bir değildir. Yaylak resmi yazılsa, ol yaylakda yayılanlardan ol mikdâr resm alınur. Otlak resmi müstakildir. Ol resm bir toprakda hâricden gelüb zirâ'at ve birâset etmeyüb davarları otundan ve suyundan intifâ' ede, andan otlak resmi alınur. Otlak resmi defterde yazılmak lâzım değüldür. Yazılsun yazılmasun alınur. Resm-i otlak mikdârı dahi eğer defterde musarrab ise, ol alınur. Evvelden ne alınu-gelmiş ise oh-gelen üzere mu'teberdir, ana göre alınır"** hâşiyesi vardır. (Krş. Bâyezid II-1, md. 140-141; OK, II/71-72)

(1) **"Resm-i kışlak yazmaya mevkûfdur; defterde resm-i kışlak yazmazsa alınmaz."** kaydı vardır. (Krş. Bâyezid II-1, md. 142)

(2) **"Yörük konar geçer olmasa, her zamanda bir yerde oturur olsa, defterde ra'iyyet gibi yazılsa, yörük demek fayda vermez. Ra'iyyet gibi tamam çift resmi verir"** hâşiyesi var. (Krş. Bâyezid II-1, md. 221 vd.)

rükden otuz akçe *resm-i otlak* ve koyunu olmayanlardan ikişer akçe otlak resmi alınur[1]. *Mîrlivâ ile za'îm* bi tarîk'il-münâsafe tasarruf ederler.

104. *Ve Ayasloğ ve İzmir* tevâbi'inde ba'zı *buhurcu Arablar* vardır, *buhur hizmetin*de olurlar imiş. Ol hizmet ref' olunub her hâneye sekizer akçe vaz' olunmuşdur. Hâliyâ bu üslûb üzere mukarrerdir. Hâssa-i hümâyûn içün zabt olunur[2].

105. *Kovan,* durduğu yere tâbi'dir. Kimin yerinde bal eylerse, öşrün ol alur. Ve şol yerdeki defterde akçe yazılmamışdır; a'lâlı ednâ on kovanda bir kovan öşür alına[3].

Ammâ def'an lit-tazyîk ba'zı yerlerde *öşürden bedel ta'yin olunmuşdur* ki, ba'zı vilâyetde iki kovana ibir akçe, ba'zı vilâyetde bir kovana iki akçe ve ba'zı vilâyetde kovan başına bir akçe resm yazılmışdır. Ve ba'zı yerde bir ra'iyyetin âher sipahi yerinde kovanı olsa, sâhib-i arza iki üç kovana bir akçe ve sâhib-i ra'iyyete iki kovana bir akçe vere. Ve *Bolu Sancağı*'nda yere tâbi'dir, hâliyâ ra'iyyete tâbi'dir. Koyun resmi gibi kışladuğı yerde hakkı vereler. Ammâ *Livâ-i Hamid*'de otlak resmi deyü sâhib-i arza ba'zı yerde dört kovana bir akçe ve ba'zı yerde üç kovana bir akçe alurlar imiş. Ammâ *Livâ-i Karaman*'da kovan kimün tımarında ise, kovan başına iki akçe hükm edüb alı-vereler. Ammâ *Livâ-i Aydın*'da re'âyâ ekser kovanı asıl yatırdıkları yerden kaldırub bir âher sipahinin tımarında koyub, kovan kangı yerde bal eylerse, resmi anda verüb bal etdüği yerde dört kovana bir akçe vermek üzere âher yere iletürler imiş. İmdi kanun-ı mukarrer oldur ki, bir kovana iki akçe alub birini sâhib-i ra'iyyete vere; birin bal etdüği ra'iyyetin sipahisine vere[4].

106. *Ve dağlarda ve ağaç yarıklarında bulunan bal,* sipahiye yazılmış olmaya, *mevkufçu*nundur, eğer kadîmden ballık ise ve illâ *sayd* kısmından olur; kimesne dahl eylemeye, bulanındır[5].

Bir tımarda kovan olmayub resm kayd olmasa, dahi sonradan ba'zı kimesneler kovan edinseler, resmi tımar sâhibinindir, şöyle bileler.

107. *Resm-i arûsâne,* cihâzlu kızdan altmış akçe ve avretden kırk akçe alına ve fakirden nısf-ı resm-i ganiyye alına ve mutavassıt'ul-hâlden beyne-beynedir. Ve bâkire kızdan resm-i arûsânesi, babasına tâbi'dir almakda, yani babası sipahisinindir. Ammâ avretde toprak mu'teberdir; kimün tımarında nikâhlansa, anındır. Ve yörük tâifesi lâ-mekân olduğu sebebden atasına tâbi'dir. *Bâkire kız* ile *seyyibe* birdir.

108. *Ve sipahi tâifesinin kızı çıksa,* resm-i arûsânesi subaşılıkda ise subaşınındır. Eğer sancak beği elinde ise, sancak beği alur. Ve sancak beğinin kızı çıksa, beğler beği alur ve beğler beğinin kızı çıksa, Hizâne-i Âmireye alınur. Ve *piyâde tâifesinin* resm-i arûsânesi, çitlikleri üzerinde olsun ve re'âyâ yerinde olsun, sancak beğlerinindir. Eğer seyyibe olursa, toprağa tâbi'dir. Eğer kendü piyâdelik çiftliği

---

(1) **"Yukaruda beyân olunmuşdur. Otlak resmi ana göre alınur."**

(2) Krş. Bâyezid II-13, md. 45 (159)

(3) **"Kovan resmi, yazulduğu yerde, toprak mu'teber değildir. Sâhib-i ra'iyyet resmin alur; kovan kanda olursa olsun öşür yazılan toprağa tâbi'dir; âher toprakda kovan bal ederse, sâhib-i toprak öşürlerin alır."**

(4) Bâyezid II-1, md. 120

(5) Bâyezid II-1, md. 121-122

üzerinde olursa, yine sancak beğinindir ve illâ sâhib-i arzındır. Ve *Hüdâvendiğârî olan yörükler,* Hizâne-i Âmireye alınur(1).

109. Ve bir kimesne avratına *talâk verüb yine nikâh etdirse, resm-i nikâh* alınur, ammâ *resm-i gerdek* alınmaz, kanuna muhâlifdir. Ve resm-i nikâh, a'lâdan bir *dinar*dır, ednâsı on iki akçedir, mutavassıt'ul-hâlden *nâkih ile menkûha* hâline göre alına ve bir kimesnenin câriyesin âhere nikâh etse, bâkire ise nısıf alına(2).

110. Ve *Anadolu Vilâyeti'nde bir değirmen* ki, yıl tamam yürüse, resm bir müdd buğday ve bir müdd arpa kayd olunmuşdur. Hâliyâ re'âyâ tâifesine muzâyaka olmasun deyü anın gibiden her senede altmış akçe resm vaz' olundu. Ve altı ayda yürüyenden otuz akçe ve andan aşağa yürüyenden her ayda beş akçe hesâbı üzere vaz' olundu(3). Ve *yel değirmeninde* yirmi dört akçe ve *zeytûn değirmenin*de on akçe vaz' olundu. Ve *Vilâyet-i Karaman'*da bu üslûb üzerine kayd olundu. Ve *Bolu Sancağı'*nda kanun-ı kadîm üzerine yıl tamam yüriyenden bir müdd buğday ve bir müdd arpa alına deyü vaz' olundu. Altı ay yüriyende nısf-u zâlikdir.

Ve bir tımarda hâsıl kayd olunan değirmen harâb olsa, sâhibine teklif oluna; eğer kudreti olub ma'mûr eylemese, üzerine mukayyed olan rüsûmın sipahisine hükm edüb alı-vereler. Eğer yapub ma'mûr etmeğe adem-i kudreti olsa, kadı ma'rifeti ile satduralar ki, ma'mûr edüb resmin vere. Ve suyu münkatı' olub külliyen avdet ihtimâli varsa, kurı resmin almak memnû'dur. Ve eğer satun alur kimesne bulunmasa, cebr edüb buldurmayalar. Ve bir kimesne değirmen satsa, müşteri elinde iken bir aydan ya iki aydan yıl tamam olsa, rüsûmın müşteriden alalar, bâyi'den almayalar(4).

111. *Ve subaşılık ve çeribaşılık ve emîr-i alemlik ve dizdârlık ve çavuşluk serbestdir*(5). Ve bunlardan mâ'adâsı serbest değildir. Her bâr ki, bir tımar subabşılığa ilhâk olunsa, munzam olmağla serbestlik üzerinedir; sonra yine ifrâz olunub tımarlığa verilse serbestlikden çıkar. Meğer ki, serbestlik verilmişdir deyü sipahinin berâtında ve defter sûretinde mukayyed ola(6).

112. Ve dahi *serbest tımarda* müsellem ve piyâde ve yörük ve hüdâvendigârdan gayrı re'âyâ tuttuğı *abd-i âbık ve kenizin müjde*leri, sâhib-i tımarındır. *Müddet-i örfiyesi* tamam oldukdan sonra, kadı, zâbıt ma'rifetiyle esvâkda *bey'-i men yezîd* edeler. Dahi bahâsın sâhibi zâhir olunca, emîn katında hıfz edeler. *Müddet-i örfiye,* kulda ve câriyede üç aydır ve deve ve atun bir aydır. Ve serbest olmayan tımarda kendü re'âyâsı ile gayrın re'âyâsı dutmakda fark yokdur. Ve defterde ta'yin olunmaduğı takdirce, mîrlivâya yahud subaşılara veya ma'mul olı-geldüği üzerine tasarruf edeler.

Ve serbest olan tımarlarda şol tımar ki, *âdet-i yave* kayd olmuşdur, vâki' olan

(1) Bâyezid II-1, md. 125; Ayrıca hâşiyede **"Kanun değildir"** kaydı vardır.

(2) Bâyezid II-1. md. 126; Haşiyede **"Resm-i nikâh her yerde kadimden ne alınu-geldiyse ol mu'teber. Câriyenin müstakil kanunu yokdur."**kaydı vardır.

(3) **"Resm-i âsiyâb, defterde ne yazıldıysa o alınur; yazılmadı ise ol vilâyet kanunu mu'teberdir"** kaydı vardır.

(4) **"Bu, kanuna muhâlifdir. Değirmen resmi alınduğı zaman değirmenin sâhibi kim ise andan alınur"** kaydı vardır. (Krş. Bâyezid II-1, md. 106)

(5) **"Çeribaşılık, berât-ı hümâyûn ile olur, serbestdir. Beğlerbeği berâtıyla olsa değildir."**

(6) **"Beğlerbeği çavuşlarının dahi serbest değildir. Elinde serbest hükmi olanın serbesttir, olmayanın değildir."**

yave bil-külliye sancak beği alur [1]. Hâssa-i Padişahîde olandan gayrısı yaya ve müsellem kendü yerlerinde dutduğu sancak beğinindir.

Ve *resm-i arûsâne* dahi serbest olan tımarda müstakil sâhib-i tımarındır; subaşı ve sancak beği dahl etmez.

Ve *resm-i ağnâm* dahi serbest olmayan yerlerde sipahi ile subaşı münâsefe tarîki ile tansîf ederler. Subaşı olmayan yerlerde sancak beği sâhib-i tımar ile tansif ederler. Cürm ü cinâyet sancak beğinindir. *Vilâyet-i Germiyan*'ın ba'zı yerlerde serbest olmayan tımarın resm-i ağnâmının nısfı sâhib-i tımarın ve nısf-ı âharı subaşı ile sancak beğinindir. Ve serbest tımarlarda cerâim bil-külliye saîb-i tımarındır; serbest olmayan tımarlarda nısfı sâhib-i tımarın ve nısf-ı âharı sancak beğinindir yahud subaşınındır; ba'zı yerde ikisi bile tasarruf eder, her birisi rubu' alır [2].

113. *Ve dahi bir yerde vaşak ve kaplan dutulsa,* postu ancak sancak beğininidir. Meğer ki, yaya ve müsellem dutmuş ola, anlarun kendü beğlerinindir.

114. Ve dahi ***uğrının ve harâminin ve kanlunun,*** bi-haseb'il-merâtib memleket beğinindir ve afv olan yerde ***bedel-i siyâset*** akçe alınmak kanuna muhâlifdir. Ve siyâset olandan cürm yokdur. Ammâ afv olıcak cürm sâhib-i ra'iyyetindir[3].

115. Re'âyâ ***yerlerin birbirine satmak almak kanuna muhâlifdir.*** Alanı ve satanı muhkem tehdîd edüb hakkından geleler. Meğer ki, sipahi ma'rifetiyle *hakk-ı kararın ve tasarrufun* bir mikdâr akçeye alub verse câizdir. Amâ sipahi ol akçenin öşrin ala ve illâ sipahî ma'rifeti ile olmadın câiz değildir.

116. Ve dahi ***sipahi ve âmil harman ölçme***ği ziyâde te'hir etmeyeler, bir hafta tevakkuf edeler, gelüb ölçmezse *köyün imâmı* ve *kethüdâsı* ve *yarar adam*ları ma'rifeti ile harmanı ölçüb anbara koyalar [4]. Sonra gelüb bizim ma'rifetimiz yoğiken ölçdün deyü incitmeyeler.

117. *Ve re'âyâ yerlerin rızâ ile ve sipahi ma'rifeti ile istibdâl* etdikde ölünce tasarruf etseler, oğlanları bozmak isteseler, câiz değildir ve kendüler dahi hayâtında iken bozamaz. Ammâ sipahi ma'rifetiyle olmasa, fesheder, şöyle biline.

118. *Bir kimseye isnâd-ı töhmet olunsa,* oğluna ve karındaşı varsa karındaşına ve akrabasına ve musâhibine ve küfelâsına ve ehl-i karyesine veya mahallesine veya bir kimesnenin evinde dursa ana teklif edüb bulduralar [5]. Eğer bulunmazsa ve ne sâbit olur ise ve ne isbât olursa veya sâbıkan müttehem kimesne ise, tazmîn edicek, zikrolunan kimesneler tazmîn edeler. [6]

119. Ve bir yerde *derbend hâfızları* olsa, dahi hıfzında ve zabtında tekâsül edüb taksîrât etseler, ol yerde zâyi' olan müslümanların rızıkların alan bulunmaz ise, an-

---

(1) **"Yave defterde kime yazılmış ise, onundur. Sarâhaten yazılmaduğı yerde aslâ kimesnenin değildür, mevkufçı alur"** kaydı vardır.

(2) Krş. Bâyezid II-1, md. 71 vd. Ayrıca **"İ'tibâr defteredir; yazılmayan yerlerde mevkûfçunundur"**; **"Tımarlarda bâd-ı hevâ yazılsa alurlar, yazılmasa almazlar; cümle sancak beğinindir"** kayıtları vardır.

(3) II'de bir önceki maddenin yanında **"Matlab Fil-Cerîme Li Sâhib'it-Tımar"** şeklinde bir başlık vardır.

(4) **"Hiç te'hir yokdur, hemân haber etdüği gibi sipahi gelmez ise öyle edeler."**

(5) **"Musâhibine teklîf yokdur ve ehl-i karyeye dahi yokdur; kefiledir. Kefil yok ise akrabasınadır."**

(6) **"Tazmîn şer'îdir; şer'le tazmîn yok ise yokdur. Şer'le amel olunur."**

lara tazmîn etdüreler [1]. Zira her zaman ol derbendi harâmîden ve uğrudan zabt edüb gözlemek, anlar üzerlerine lâzımdır.

120. *Ve kudât* ve tedrîs ve tevliyet ve nezâret ve hitâbet ve imâmet ve sâir bunların gibi *cihetden ve menâsıbdan* şunlar ki, *berât-ı padişahî* ile nesne tasarruf edenleri *ta'zir* etmeyeler ve *habs* edilecek yerde kefîl var iken habs etmiyeler, Dergâh-ı mu'allâya arz edeler. Meğer ki, şenî'i azîm ola ve firâr ihtimâli ola, kefîl bulunmaya, habs edeler[2].

121. Ve dahi bir kimesneyi mahallesi veya karyesi cemâ'ati *hırsuz*dur ve *kahbe*dir deyü şikâyet edüb bize gerekmez deyü red etseler, vâkı'â müttehem ise, dahi beyn'en-nâs ma'lûm ola, mahallesinden ve karyesinden *nefy* edeler. Eğer mahalle kabul etmezse, şehirden süreler, şöyle bileler[3].

122. Ve bir kimesne âher sipahinin tımarında mütemekkin iken kızın çıkarsa, *resm-i duhân,* a'lâ yerden dokuz akçe, mutavassıt'ul-hâlden altı yedi akçe ve fakirden hâline göre alına[4]. Ve yörükde dahi bu âdet câridir. Ve piyâde ve müsellem kızları dahi sipahi tımarında çıksa, *resm-i duhân* beş akçe alına.

Ve âhar sancakdan bir kimesne gelüb bir tımarda yurt dutsa, kışlasa, bağı ve bağçesi olmasa ve tımar sâhibine nesne vermese, üç akçe *resm-i duhân* alına ve illâ resm-i duhân alınmaz. Ve eğer bir tımarda sipahi mütemekkin olsa, resm-i duhân alınmaz; lâkin kızı çıksa resm-i duhân hemân beş akçe alınur. Ve şehir halkından bir kimesne bir köyde sonradan varub mütemekkin olsa, yer zirâ'at etsün ve etmesün, resm-i duhân alınmaz; ammâ kızı çıksa resm-i duhân hâline göre alınur. Ve kara halkından ve yörükden ve gayrıdan bir kimesne şehirde mütemekkin olsa ve kızın çıkarsa, resm-i duhân alınmak kanuna muhâlifdir, alınmaya.

123. *Kadı hüccetinin resmi* budur ki, yirmi altı akçe alına; yirmisi kadının ola, dördü nâibin, ikisi kâtibin ola. *Resm-i nikâh* dahi böyledir; bâkire ve seyyibeden olsa resm yirmi akçe alına, on beşi kadının, üçü nâibin, ikisi kâtıibin ola. Ve bir kimesne avretin boşasa yine alsa, resm-i nikâh on beş akçe ola, onu kadının, üçü nâibin, ikisi kâtibin ola. Ve *resm-i ıtâknâme,* mevlâ ganî olsa, elli akçe alına, kırkı kadının, altısı nâibin ve dördü kâtibin ola; eğer mevlâ fakir olsa, resm kırk alınur, otuzu kadının ve onun kezâlik nâib ile kâtib üleşürler. Ve *resm-i kitâbet-i hüccet,* sâir hüccet gibidir. Ve *resm-i mürâsele,* sekiz akçe alına, beşi kadının, ikisi nâibin ola ve biri kâtibin ola. Ve *resm-i sicillât,* sekizdir, kezâlik aralarında taksîm oluna. Ve *sûret-i sicillât* on dört alına, on akçesi kadının, üçü nâibin ve biri kâtibin ola. Ve *resm-i nakl-i şahâdet* yirmi beş ola, kezâlik ol dahi aralarınad taksim oluna[5].

---

(1) **"Tazmîn şer'îdir, şer' ile amel olunur."**

(2) **"Kadılar ve müderrisler, umûmen Dergâh-ı Mu'allâ kulları ve sipahileri arz olunur. Sâiri lâzım değildir. Şer'le lâzım gelen icrâ olunur."**

(3) **"Nefy memnû'dur, şer' ile lâzım gelen icrâ olunur."**

(4) **"Resm-i duhân bir mâddeye münhasırdır. Duhân resmi şol kimesneden alınur ki, bir toprağa hâricden gele, zirâat etmiye, arz sâhibine aslâ ve kat'â cüz'î ve küllî nesne müteveccib olmaya, ol toprakda olandan alınur, gayriden alınmaz."** Bu hâşiye, resm-i duhânı ta'rif etmektedir.

(5) **"Bu kazâyâda Defterde niçe yazıldı ise, ol mu'teberdir. Defterde yoğ ise, olı-gelen âdet ne ise oldur."** (Krş. Bâyezid II-1, md. 133-138, 126-127)

FASIL

124. Irakî sabun yükünden iki akçe; kara sabun yükünden bir buçuk akçe alına, *hakk-ı kantar* beş akçe alına. Nişadır yükünden on akçe; mastaki yükünden dört akçe, hakk-ı kantar iki akçe; bâkam ağacı yükünden iki akçe, hakk-ı kantar beş akçe; şab yükünden iki akçe, hakk-ı kantar bir akçe ve kara boya yükünden bir akçe ve kilsî bardağı yükünden bir akçe; çanak ve desti yükünden yarım akçe; balık yükünden bir akçe ve Konya bardağı yükünden bir akçe ve tekne yükünden yarım akçe ve koz yükünden yarım akçe ve bâdem yükünden iki akçe ve fındık yükünden iki akçe ve gön yükünden yarım akçe ve kara üzüm yükünden iki akçe; köfter yükünden iki akçe; incir yükünden iki akçe; kaysı ve zerdâlü yükünden iki akçe; acı zerdâlü yükünden bir buçuk akçe; siyah erük yükünden bir buçuk akçe ve armut yükünden iki akçe; elma yükünden bir buçuk akçe; kızılcık yükünden bir akçe; zeytûn yükünden iki akçe; pirinç yükünden iki akçe; kestâne yükünden iki akçe; tuz yükünden üç akçe; soğan yükünden iki akçe; yağ yükünden dört akçe; bal yükünden iki akçe; kutu başına bir akçe; tulumdan tuluma bir akçe; sahtiyân yükünden iki akçe; gön yükünden iki akçe; hâm gön yükünden bir buçuk akçe; yaş gön yükünden yarım akçe; kürk yükünden iki akçe; leblebi yükünden bir kaçe; pekmez yükünden iki akçe; sirke yükünden iki akçe; bakır yükünden iki akçe; demür yükünden iki akçe; sac ayak yükünden iki akçe; saban demürü yükünden iki akçe; bel yükünden iki akçe; na'l yükünden dört akçe; mıh ve ekserî yükünden iki akçe; ketan yükünden iki akçe; heğbeli olsa dört bağ panbuk yükünden iki akçe; keçe yükünden iki akçe; kebe yükünden iki akçe; bez yükünden iki akçe; çuka yükünden sekiz akçe; ibrişim yükünden on akçe; dikilmiş çuka yükünden beş akçe; aba yükünden iki akçe; bugasî yükünden iki akçe; bez kaftan yükünden iki akçe; kalay yükünden iki akçe; eyer sağrağı yükünden bir akçe; urgan yükünden bir buçuk akçe; çorab yükünden bir buçuk akçe; yapağı yükünden bir akçe; kara zırnıh yükünden iki akçe; çiçek yükünden iki akçe; katran yükünden bir buçuk akçe; zift yükünden bir akçe; zanbak yükünden iki akçe; palamut yükünden bir akçe; çiriş yükünden bir akçe; hasır yükünden bir akçe; kavun karpuz yükünden bir akçe; sarımsak yükünden iki akçe; sebzevât yükünden iki akçe; bal mumu yükünden iki akçe; ot yükünden bir bağ ot; hâsıl yükünden iki bağ; yonca yükünden iki bağ yonca; tahta yükünden bir tahta; saç yükünden iki akçe; havuç yükünden ve şalgam yükünden bir akçe; bir vukıyye sâde yağdan iki pul; kiraz yükünden bir akçe; armut ve elma yükünden bir akçe; yaş üzüm yükünden bir buçuk alına; bel sapı yükünden bir sap; yüz kaşıkdan bir kaşık; yirmi yumurtadan bir yumurta; yoğurt yükünden bir buçuk akçe; süpürge yükünden bir süpürge; sepet yükünden bir sepet; bezir yağı yükünden iki akçe; kassâbın tuzlu yağı yükünden iki akçe; beş kantara iki akçe; biber yükünden beş akçe; bir araba pininçden sekiz akçe; bir araba soğandan üç akçe; bir araba balıkdan dört akçe; bir araba tuzdan beş akçe; bir araba hasırdan üç akçe; bir araba tahtadan iki tahta; bir araba odundan bir akçe; bir araba kovandan üç akçe ve bir araba hâsıldan bir akçe; bir araba yoncadan bir akçe; bir araba yaş üzümden üç akçe ya iki akçe; buğday ve arpa ve mercimek ve böğrülceden bir *müdde bir kile;* eğer satılsa bâyi'den ve müşteriden ikişer akçe alına(1).

---

(1) Ba'zı ıstılâhlar:

— **Mastaki:** Rumca mastika kelimesinden alınmıştır. Sakız ve sakız ağacı demektir (**Kamus-ı Türkî,** 1257)

— **Bakam Ağacı:** Kırmızı boya ağacı ki, Brezilya'dan gelir.

— **Kilsî Bardağı:** Kireç taşından yapılan bardak türüne denir. Yoksa ba'zı araştırmacıların okuduğu gibi, Kilis Bardağı değildir (**Kamus-ı Türkî,** 1176; Özdeğer, 161; Krş. Bâyezid II-1, md. 74 vd.)

125. Eğer katır ya at satılsa, kezâlik. Bir sığırdan iki akçe alına; bir bâyi'den bir müşteriden. Kassâb sığır boğazlasa, bir sığıra iki akçe; koyun boğazlasa üç koyuna bir akçe alına.

Bağ ve bağçe ve değirmen ve ev gibi *emlâk satılsa, bâc alınmaz.* Dükkân olmayan yerde bazarcıdan *tereke hakkı* pul alına. *Kabanda* vez olunan nesneden kantar başına iki akçe alına; biri bâyi'den, biri müşteriden. Ve dahi bir nesnenin bâcı alındıkdan sonra satılub ba'de zaman ol şehirde yine satılsa, tekrar bâc alınmaya. Meğer ki, kul ve câriye kısmından ve davar kısmından ola, anların gibiden tekrar bey' olunsa yine bâcları alınur.

126. Şehir halkından bir kimesne bazara iletmeden arpa ve buğday gibi nesneler bey' eylese, bâc alınmak yokdur; lâkin men' edeler ki, bazarlarından gayrı yerde bey' olunmaya.

127. Ve şehir içinde biten otdan ve yoncadan ve hâsıldan ki, bazara götüreler, bâc alınmak yokdur.

128. Ve kadı meclisinde hükmolunan akçeden *muhzırlar* yüzde iki akçe öşür alalar. Eğer kul dahi muhzır ile havâle olsa, on ikide birin kul, yüzde ikisin muhzır ala.

129. Eğer kul ya câriye *ibâkat etse,* deve göçümüne otuz akçe *cu'l* alına. Eğer deve göçümünden eksük olsa, nesne lâzım gelmez. Eğer bir göçümden ziyâde olsa, iki göçümden altmış ve üç göçümden doksan akçe alına. Eğer üçden ziyâde olsa, yine doksan alına, artuk alınmaz(1).

F A S I L

130. *Her ocakda* altı nefer ya yedi nefer *yamak* kayd olunub be-nevbet asker-i mansûra hizmet edeler ve yamak kayd olunan *yaya*nın yerinden(2) hizmete kâbil oğlanları ve karındaşları olub anlar dahi hizmete bile olsalar, anlar dahi yazılub be-nevbet hizmet edeler.

131. Ve *yaya çiftliğü*nün bağından ve ve bağçesinden ve resm-i esbâbdan her ne hâsıl olursa, kimesne dahl etmeye, kendüler tasarrufunda ola. Ve ol yerün satılsa tapuya vermesi memnû'dur, kendüler tasarruf edeler.

132. Ve sipahi tımarında koyunları olsa sipahi nesne almaya.

133. Yaya ve müsellem sipahi yerinde yer zirâ'at eylese, öşürleriyle iki dönüme bir akçe vereler.

134. Ve yaya sancağı kendüye müte'allık olan piyâde tâifesinden her ocakda *buğday ve arpa akçe ve sefere varmayub yerine bedel tutandan bedel akçesi* otuz akçe alınmak kanundur.

135. Ve *piyâde* ve *müsellem* tâifesinin cürm ü cinâyet ve *gerdek resmi* ve sayd

(1) — **Cu'l:** Burada kasdedilen ma'nâ, bir iş karşılığında (meselâ câriye veya kul yakalama işi) şart olunan ivaz ve ücrete denir. Ayak teri ve el kirası gibi (**Kamus,** III/1212).

(2) Krş. Bâyezid II-1, md. 42 152-166; Buradan itibaren 152. maddeye kadar sadece II. nüshada vardır, I.cide yoktur.

ettikleri vaşak ve kaplan derisi ancak beğinindir.

136. Yayabaşlarına müte'allık olan yayalardan her ocakda *buğday ve arpa akçesi* deyu kırk akçe alına.

137. Yayanın *cürm ü cinâyeti* ve *resm-i arûsâne*si ocak sancak beğlerinindir.

138. Ve yaya sancak beğleri kendü adamlarına *yaya akçesi* alıvermeye; bedel etmek olmaya. Ve yayaya sefere varmadın deyu ya geç geldin deyu ve pîrsin deyu ve oğlansın deyu bedelüni kabul etmeziz deyu ve *mukaddemlik* ve *sakâlık* ve *boğası* ve *tekmîl* deyu akçesin alurlar imiş; bu yokdur, almayalar.

139. Dahi piyâde tâifesi, *gaybet-i münkatı'a* ile *gâib* olsa, *yamak* olsa, çiftliğin bil-külliye ana teslim edüb anun hizmetin etdirmesi yaya sancağı beğinindir. Eğer hâs yayadan değilse yayabaşınındır.

140. ve bir *yaya çiftliğin koyub kaçsa,* sancağı beği kanda bulursa, yerine getüre. Vilâyet kadıları ana mu'âvenet edeler. Defterde kayd olan piyâdesine eğer tımarda eğer mülkde eğer vakıfda ve bil-cümle her kanda olursa göçüb yerine varmasa, hüküm ve yasak edeler ki, yaya gizlemeye ve mâni' olmaya. Sancakbeği adamları akçesin alub salıvermeyeler. Ve illâ kadılar men' edüb, memnû' olmazsa Dergâh-ı Mu'allâya arz edeler ki, muhkem hakkından geline.

141. **Sancak beğinin** *çalıcısı* ve *sancakdârı* olsa câizdir.

142. Ve kadîmden yaya ve müsellem oğlu olsa, yine yaya ve müsellemdir.

143. Ve kadîmden yaya ve müsellem tasarruf ettikleri çiftlikleri ziyâdedir; kimesne dahl etmek olmaz. Ve şol karyede yaya mütemekkin olub çiftliği dahi anda olub suvarılur yer olsa, mukaddemâ yaya yeri suvarıla, ba'dehû re'âyâ suvara. Ve piyâdenin çiftliği kel yerde olsa, her tarafından bir dönüm kel yere hükm ede. Kezâlik müsellem dahi böyledir. Bundan ziyâde yayaya ve müselleme yokdur.

144. Yayanın ve müsellemin koyunu ve kovanı sayılmaya. Yayadan ve müsellemden dütün hakkı alınmaya.

145. Yamağı olan yayayı ve müsellemi yamağına vereler ve yerlerin tasarruf edenlere bulduralar yahud kulluğun çekdüreler. Ve sâir emlâk-i arzıyyesin bey' ve şirâ edüb veya *icâre-i zemin* tariki ile alub tasarruf edenlere bulduralar yahud kulluğun çekdüreler.

146. Yaya ve müsellem içün ba'zı kimesneler "sen yayasın" deyu ve "müsellemsin" deyu itâle-i lisân edüb bigayr-i hak icnidüb kaçırub ibâkat edüb nâbedîd olmasına sebeb olanlara buldurub gereği gibi teşhîr edeler.

147. Ve dahi yayanın ve müsellemin yerinde ikiden ve üçden oğlanları ve karındaşları olsa, anları yine yamak kayd edüb be-nevbet hizmet etdüreler.

148. Ve yamaklarından birisi hizmete gidicek sâir yamaklarının ağniyâsından ellişer ve altmışar akçe; mutavassıt'ul-hâlden otuz kırk akçe ve ednâsından on ve yirmi akçe *harçlık* almak kanundur. Ve müsellemân çiftliğinden hâsıl yamaklarından kangısı eşerse, ol tasarruf eder ve sâir yamaklarından ellişer akçe harçlık ala.

149. Ve sefere varmayan yayanın yasağı, kadı ma'rifeti ile teftiş olub, şol yaya ki, sefere gittikten sonra hizmeti tamam olmadan destûrsuz kaçub gitmiş yahud

gider iken yoldan kaçmış ola, eğer defe'âtla etmiş olsa, *salb* edeler. Eğer âdeti olmayub dâim eder olmazsa, kadı ma'rifeti ile kimisinin burnun ve kimisinin kulağın kesüb *siyâset* edeler; akçesin alub salıvermeyeler.

150. Ve bunun emsâli hizmet kusuru olan siyâset yaya sancağı beğinindir. Eğer bir şer'î günahı olub siyâsete müstahak olsa, *salb* gibi ve *kat'ı uzuv* gibi, sancak beğinindir. Lakin yaya sancağı beği ma'rifeti ile ola.

151. Ve sefere geç varan ve kulluğuna geç varan piyâdenin *sakalın keseler.*

152. Ve yayanın siyâsetin günah etdüği yerde edeler. Gayrı yere alub gitmeyeler. Yayadan siyâset edüb *cürm* almayalar.

F A S I L(1)

153. *Muhtesib* olan kimesne kadı ma'rifetiyle *narh* vere. Etmeği çaşni duta, *onun on dört üzere* narh vere. Koyun eti üç olacak, keçi eti üç yüz elli; kuzu eti iki yüz ola, sığır eti dört yüz ola. Havuca ve Soğana ve kile sarımsağa narh vere. Balık gelse balığa göre narh vere. Alub satan kişiye niceye aldı ise, her müddün beş akçe ziyâdeye narh vere.

154. *Ve taşradan davar gelse,* ehl-i bazar karşu varub almıyalar ve taşradan getüren kişi def'î satarsa, narh almaya, ammâ andan satmağa alına, alduğuna göre narh vereler; *onın on bire* ve davar olsa *onun on ikiye* ve davar ola ki, geç satılsa onun on üçe ve davar ola ki, dahi geç satılsa onun on dörde narh vereler. Ve narh verdikden sonra muhâlefet edüb eksük verenin muhkem hakkından gelinüb sebzevâtdan olursa iki dirheme bir akçe alına ve gayrı nesnelerden dirhemine bir akçe alına.

155. Ve eğer *ehl-i bazar* ile biriküb eksük verenleri gözlemese, kadı muhtesibin hakkından gele; eksük verenlerin dahi hakkından gelüb te'dib ede ve mecmû' meyvelere ve satılan nesnelere narh vere ve ehl-i sanâyi'ün her birin yoklayub eyüsin vere, hiyânetin gözleye, bulduğı vaktin kadıya iletüb yoklayub hakkından gele.

156. Atı ve katırı ve hımârı na'lsuz yürütmeyüb gözede, mikdârından artuk yük yüklenmeye. Eslemiyenün kadı ma'rifeti ile hakkından geline ve aruk zebûn davarı kullandırmaya.

157. *Ekmekçilerin etmeği ve kirdecilerin* kirdesi ve *çörekçilerin* çöreği gözlene, çiği ve karası olmaya ve ekşi olmaya. Eksük olsa kadı ta'zir edüb dirhemine bir akçe cürm alına. Ve elekleri sık ola. Eğer çiğ ya ekşi ya kepekli olsa, muhkem *siyâset* edüb hakkından geleler. Bunların *ehl-i hıbresi* kendülerden olmaya, yiyici tâifesinden ola. Çörek etmeği nısf işlene. Bir müdd una yedi vukıyye yağ koya. Gâyet pâk işlene. Narlın çöreğin kirde narhına işlede. Her zaman eksik etmeyeler, buluna.

158. *Kassâblar,* koyunı keçiden temyîz edüb birbirine halt etmiyeler. Fusûl-i erba'a ta'yin olunan narh üzere et buldurub inâd etdirmeyeler, semizün sakladub

(1) 153. ve devamındaki maddeler arasındaki hükümler, II. Bâyezid devrinde hazırlanan İstanbul, Bursa ve Edirne İhtisâb Kanunlarının özeti ve ta'mim edilmiş şeklidir. Bu sebeple sadece onlara atıfla iktifâ ediyoruz.

(Krş. Bâyezid II-32, md. 1 vd.; 19, md. 1 vd.; 48, md. 1 vd.)

aruğın boğazlatmayalar. Her zaman halka et yetiştirmekde ta'allül edüb bulmayan kassâbı habs edüb hakkından geleler, tâ et bulmağa rızâ verince. Her kişinin murâdı olduğı yerden kesivereler, özür ve bahâne eylemeyeler ve narhdan eksük vermeyeler. Eğer verürse muhkem hakkından gelüb ta'zir edüb dirhemine bir akçe cürm alına(1).

159. *Ve aşçıların* bişürdüği et çiğ olmaya ve aşı tuzlu olmaya, tuzsuz dahi olmaya. Ve kâseleri pâk ola ve kâse bezleri ve suyı gâyetde pâk ola. Ve kazanları kalaysız olmaya ve çanakları eski ve sırsız olmaya. Ve belindeki fotası pâk ola ve hizmetkârı kâfir olmaya. Bu mezkûrâta muhâlif olursa, muhkem hakkından geleler. Ve davar büryânın evvelde suya ısladurlar imiş, men' edeler. Ve kuzı büryân etmeği men' edeler, ıslamayalar. Cemî'isin muharrâ bişüreler. Ve tennûr büryânı dahi yahni et narhının nısfı ola.

160. *Ve paçacıların* bişürdüği baş ve paçaları gözlene, pâk dutula ve iyi muharrâ bişüreler; kıl ve bez olmaya. Koyun başına ve kuzı başına zamanına göre narh vereler. Ve paçanın her zaman dördü bir akçeye ola, ziyâde olmaya, kılı ve bezi olmaya, muharrâ bişe ve illâ muhkem hakkından geleler(2).

161. *Ve işkembeciler* temiz edeler, pâk su ile bişüreler; muharrâ bişe, sirkesin ve sarımsağın tamam yerinde edeler. Ve kâseleri pâk ve bezleri ve fotaları pâk ola(3).

162. *Ve börekçiler* gözlene. Koyun eti iki yüzelli dirhem olıcak, şûr-valı börek iki yüz dirhem ola; doruklu börek iki yüz seksen dirhem ola, miyânesi soğan ile olmaya, koyun etinden gayrı et halt etmeyeler ve soğan çok olub et az olmaya ve ekser yeri boş olmaya ve illâ muhkem hakkından geleler. Ve esbâbı pâk ola ve hamîri pâk ola, kokar acı yağ ile olmaya(4).

163. *Ve bakkallar* gözlene, yaş ve kuru fevâkih ve sâir me'kûlât üzüm ve incir ve anın emsâline onun on bir üstüne narh vereler. Ve yemiş alub satanlara narh oldukdan sonra yaturub çürüdüb tekrar gelüb narh taleb etmeyeler ve müşteride eksük nesne bulunsa, vezn edüb satanın hakkından geleler. Her zamanda terâzüleri yoklana; bir yanı nâkıs ve ağır olmaya. İki yanı beraber ola. Ve vukıyyeleri yoklana, birbirinden tefâvütü olmaya. Ve her nesnenin eyüsin kemine halt edüb satmayalar ve illâ ta'zir edüb men' edeler.

164. *Ve küfeyle gelen yemişler* kavun ve karpuz gibi ve üzüm ve enâr ve turunç gibi, gözlene, yozlanmış olmaya. Ve bazar yerinden gayrı yerde satılmaya ve karşulayan kimesneleri te'dib edeler.

---

(1) "**Matlab Fil-Kassâb**" başlığı var ve şu kayıd ilâve edilmiş: "**Ve taşradan gelüb yazılı olmayan kassâb elli dirhem ziyâde sata.**" Ayrıca şu hâşiye de mevcut: "**Ve kuzı eti dâim koyun etinden elli dirhem eksik ola. Şol vakit ki, şişek ola, ol vakit koyun etiyle beraber satıla. Ve her zaman da keçi eti koyun etinden elli dirhem ziyâde ola ve gâv-eti yüz dirhem ziyâde ola.**"

(2) II. de "**paçacılar**" yerine "**serciler**" yani başçılar ta'biri yer almaktadır.

(3) II.de şu fazlalık var:

Ve pençevüşcilerün (?) bağırsağı yarmadan bişürmeyeler. **Ve ciğeri halt edüb satmayalar. Ayru ayru satalar, muharrâ bişüreler.**"

(4) II.'de şu fazlalık var:

"**Ve lokumcular gözlene, hamîri eyü ola, çiğ olmaya.**"

165. Ve mahallât arasında arpa ve buğday satanların hakkından geline; ağaç başına bir akçe cürm alına ve alana dahi ta'zir edüb iki ağaca bir akçe cürm alına. Lâkin esvâkde nidâ edüb tenbih etmedenkimesneyi incit meyeler(1).

166. Ve *yoğurtçuların yoğurdu* gözlene; mevsimine göre narh vereler ve *turşucuların* turşuları gözlene; eksük vermiyeler ve çürümişin eyüsüne katub satmayalar(2).

167. Yaş balık, kuru balık ve hıyâr satanlara zamanına göre narh vereler.

168. *Ve helvacılar* gözlene, balın vukıyyesi dörde olıcak, helvâ altıya ola; bâdemî helva yediye ola. Ammâ balı gâyet eyü ola. Ve hânekî helva ki, baldan ola, vukıyyesin dört akçeden etmeye. Ve üzüm ve pekmez helvasının vukıyyesi üçe satıla. Ve akîdenin narhı üzüm narhına ola, ana tâbi'dir, üzümü niceye olursa *onun on bir*den tecâvüz etmeye. Ammâ eyü bişmiş ola, göyünmüş olmaya. Miskî ve gülâbî ola ve lezîz ola, ekşi olmaya.

169. *Ve hoşabcılar* gözlene, gâyetde ekşi ve sulu olmaya ve karı ve buzu bile ola.

170. *Ve derziler* gözlene. Çuka kaftan kadife sinceflü ola, uzun ola, on beş akçeye dikeler ve sinceflü sûf kaftanıyir i beş akçeye dikeler. Ve emîr hûrî sûf kaftanı otuz beş akçeye dikeler ve emîr hûrî kemhâ ve kadife kaftanı yirmi akçeye dikeler. Ve çuka kaftan ve fistan her birinin sık nigendesi ola, otuz akçeye. Ve zennâne derlik otuz beş akçeye dikeler. Ve sâir bez kaftanı ki, nigendesi ola, yirmi akçeye ve zennâne kadife ki, kamha yakalu ola, otuz akçeye ve(3) bâkîsi bunlara kıyâs oluna(4). Ve derzilere te'dîb edeler ki, yani va'delerinden geçmeye, va'delerine muhâlefet ederler ise, siyâset edeler. Sâir ehl-i hırfet dahi aldıkların *va'delerine tamam rast edeler.* Eğer bir kişinin libâsın sakat etseler yahud eyü dikmeseler, kadı ma'rifetiyle hakkından geleler(5).

171. *Ve çukacılar dahi* gözlene, bazar derzileri dahi gözlene. Çuka kaftan ve bez kaftan ve buğâsî kaftan bir boy iki boy eteği ola, sincefleri ekli olmaya, yakası nice ise sincefi dahi öyle ola. Beli ve yeni âdetçe ola. Sonra fistâ etmeğe kâbil ola. Âdetçe dikmeyen derziye muhkem ta'zir edüb ağaç başına bir akçe cürm alına. Ve kendüsi dikmeyüb celeb olub elden aldı ise dahl olunmaya. Ammâ kanun ne idüğin bilüb aldı ise ve âhere satdı ise, iki ağaca bir akçe cürm alına(6).

172. *Ve dellâllar* dahi gözlene. Hizmetlerinde emânet ve isitkâmet üzre olalar, kendülerden bir metâ' arturmayalar ve şirâda yalan söylemeyeler ve hiç kimesneye hile etmeyeler. Ve satdıkları esbâbda yüz akçede bir akçe alalar. Atdan ve katırdan ve kuldan ve câriyeden bu kıyâs üzre yüzde bir akçe alalar. *At canbazları* dahi bu

(1) Kenarda "**Matlab Fî telâkk'il-celeb**" başlığı bulunmakda ve madde Hz. Peygamber'in yasakladığı bir satım akdini men' etmektedir.

(2) II.'de şu fazlalık var: "**Kaymakçılar gözlene, peynirciler dahi gözlene; nişasta unun dahi halt etmeyeler, zamanına göre narh vereler.**"

(3) **II. nüshada var.**

(4) **II'de şu fazlalık var: "Ve oğlanlar kaftanı ve cevârî kaftanı ve bunlar emsâli bunlardan aşağı kaftanların emeklerine göre i'tibâr oluna. Eslemeyenün mubtesib hakkından gele."**

(5) Kenarda "**Matlab Fil-Hayyât**" başlığı var.

(6) II'de şu maddeler fazladır:

üslûb üzre inâd etmeyeler, ederlerse hakkından geleler.

173. *Ve halâyıkçılar*(1) satdıkları câriyenin yüzüne ak ve kızıl sürmeyeler ve satılan kul ve câriye nice libâs ile satılırsa, anın ile vereler, soyub almayalar.

174. *Ve takyecilerin* takyesi gözlene ve *arakıyyeciler* gözlene; yani kumaşdan dikeler ve dikişi eyü ola.

175. Ve *mozacılar* dahi gözlene; moza astarı ziyâde olamya ve ondan on birden tecâvüz etmeye(2).

176. *Haffâf* dahi gözlene. Al ve kırmızı çizmenin a'lâsı otuza, evsatı yirmiye, ednâsı on sekize alına(3). Babuc ve gayrı ayakkabı, akçe başına iki gün olmadan delinürse veya sökülürse, suçlu olur, cezâsın edeler, ya'ni ta'zir edüb iki ağaca bir akçe cürm alına. Ammâ gön ve sahtiyân delinürse, günah dabbâğındır(4).

177. *Mücellid* dahi gözlene, gâyetle işi eyü ola(5).

178. Ve *eskiciler* gözlene, yamadıkları gön ve sahtiyân gâyet eyü ola, karın ve meşin olmaya ve dikişi eyü ola. İki oltan iki tamam akçeye ola, ziyâdeye olmaya(6).

179. *Ve hâm deri* her ne cins olursa olsun *debbâğ*dan gayrı kimesneye satılmaya; edicek şehirde işleyene satalar, yabana alub gidene satmayalar. Eslemeyenin muhkem hakkından geleler. Keçi derisinin kırmızı ya al ola, a'lâsı yirmi ikiye, evsatı on sekize, ednâsı on altıya ve keçi derisinin sâir renklerinin a'lâsı on altıya, evsatı on dörde, ednâsı on akçeye ola. Âhere satıcak onun on ikiden ziyâde satmaya. Ve kassâblar koyun derisinin a'lâsın iki buçuk akçeye, evsatın iki akçeye, ednâsın bir buçuk akçeye bey' edeler. Hâm kara sığır öküzi ve tosun derisin a'lâsın on üçe, evsatın on akçeye, ednâsın dokuz akçeye ola(7).

"146a. Ve abacılar gözlene, abaların şık ve eyü edeler. Ve aba satanlar onun on bir üzerine; kaliçe dahi bu üslûb üz rinedir.

146b. İplikçiler gözlene, iplikleri eyü ve kurak ola.

146c. Dikilmiş gönlek dahi gözlene, âdetçe ola. Yeni ve eteği ve beli tamam yerinde ola ve dikişi eyü ola.

146d. Gazzâzlar dahi gözlene; şeridleri ve düğmeleri kalb olmaya. Yedi kenar bir akçeye; dokuz kenar düğme bir buçuk akçeye ola; on kenar düğme iki akçeye ola."

(1) V'de **"Ve esirciler"** şeklindedir.

(2) — **Moza:** Farsça bir kelimedir ve çizme demektir.

(3) II'de şu fazlalık var:

"Ve sâir renklüleri a'lâsı 24'e; evsatı 12'ye; ednâsı 10 akçeye ola. Ve şirvânî başmak, a'lâsı 20'ye; evsatı 18'e; ednâsı 16'ya ola. Ve sağrı başmak, a'lâsı 23'e; evsatı 22'ye; ednâsı 20'ye ola. Ve şehir başmak, a'lâsı ve evsat ve ednâsı hâline göre bey' oluna. Zenâne çizmenin gâyet eyüsi 25'e ola. Ve yeniçeri babucmın a'lâsı 18'e; evsatı 16'ya; eduâsı 14'e ola. Ve sâir babucun a'lâsı ona; evsatı sekize; ednâsı yediye ola."

(4) Kenarda **"Matlab Fil-Haffâf"** başlığı vardır. Sonra da **"Matlab Fî Cerîme"** ünvanı gelmektedir.

(5) II'de şu fazlalık var:

"Sahhâflar dahi gözlene; satdıkları kitâbı onun onbirden ziyâdeye satmayalar."

(6) II'de şu fazlalık var:

"Ve gön tâcirleri gözlene. Öküz ve tosun derisinün a'lâsı elliye, vasatı 41'e, ednâsı 26'ya ola. Ve su sığırının a'lâsı 130'a, evsatı 120'ye, ednâsı 100 akçeye ola. Ve kabış (kebiş) gönü, a'lâsı 35 akçeye, evsatı 32'ye, ednâsı 30'a ola."

(7) II'de şu fazlalıklar var:

Ve siyah at çulı, uzunı on iki karış ola ve eni sekiz karış ola, gâyet eyüsi yirmi altı akçeye ola. Ve şol keçe ki, uzunı on karış, eni yedi karış ola, yirmi akçeye ola. Ve siyah at torbasının gâyet eyüsi beşe ve evsatı dörde, ednâsı üçe ola.

180. *Hallâclar* dahi gözlene, yüz elli dirhem panbuğı bir akçeye atalar.

181. *Demürciler* gözlene; işleri kalb olmaya.

182. *Kazancılar*(1) gözlene; kazanın ve herâninin kulpunu demürden etmeyüb bakırdan edeler.

183. *Kalaycılar* eyü kalaylayub kalb ve illet etmeyeler. Kalay ve demür ve bunların emsâli nesneler, onun on birden ziyâdeye narh vermeyeler. Onun on bir üzre satalar. Hâricden gelen ekserinin kalıbını ve eksüğini ve bozulmasnı gözleyeler.

184. *Ve na'l-bendler*(2) gözlene; yüz ayak na'li yetmiş akçeye olıcak, atın geyimin beşe na'llayalar. Katırı dörde, hımârı üçe na'llayalar. Davara mıh değüb ağsadurlarsa na'l-bend üzerinedir, ta'allül ederlerse hakkından geline.

185. *Ve bıçakçılar* gözlene; Dımışkî deyü frengî işlemeyeler. A'lâ kılıc kını altmış akçeye, evsatı elli, ednâsı kırka ola.

186. *Ve kuyumcular* gözlene; işleri sâde ola, dirhemine üç akçe alına. Altunun miskâline üç alına ve musanna' işde miskâline beş akçe alına(3). Ve düğme ve kılıç bezeğinin ve anun emsâli ne var ise, dirhemine bir buçuk alına ve şîb düğme dördü. Ve çeküç işi ki, sâde ola, her dirhem bir buçuğa ola. Ve altun yalduzlu işün dirhemine üç alına(4).

187. *Buğday ve arpa ve hubûbât*dan her ne varsa ki, getüreler, bozulma olmaya. Ve *alef satıcılar* gözlene, arpaları arı ola ve eksük kile dutmayalar ve samanlu

---

"Ve sağrıcılar gözlene. Gâyet eyü işleyeler, ham komayalar, kemâliyle olursa müreccehdir.

Eyerciler dahi gözlene. Al sabtiyân eyeri ve akma eyeri 120'ye ola. Akma eyeri tûl bâzıyla 150'ye ola. Ve şol eyer ki, kavl edüb ziyâde emek çekmeğe dahli ola, kavline göre alına.

Ve oyanın şakakları ola ve göğüslüği ola, iki kat ola. Ve sağrı ola, a'lâsı 70'e, evsatı 60'a, ednâsı 50'ye ola. Ve şakakları ma'âli oyanın a'lâsı 50'ye, evsatı 45'e, ednâsı 40 akçeye ola. Ve Gülefserî sağrı oyanın a'lâsı ki, demür paftalu ola, kırka; evsatı 35'e; ednâsı 30'a ola. Ve Bulgarî ve şakaklu oyanın a'lâsı 45'e, evsatı 40'a, ednâsı 35'e.

Ve yuların gayet eyüsi iki kat ola. Zinciriyle yediye, evsatı altıya, ednâsı beşe ola.

Ve yünciler ve keçeciler ve mûytâbcılar gözlene. Keçeyi çiğ bişirmeyeler. Terme keçesin sekiz buçuk akçeye ola"

(1) Kenarda **"Matlab Fil-Kazğan"** başlığı var.

(2) Kenarda **"Matlab Fin-Na'l-bend"** başlığı var.

(3) II'de şu fazlalık var:

"Siyyâne-kâr (?) işinin dirbemine iki akçe alınur, miskâline üç akçe ve sepekî işde miskâline beş akçe alına." Sepek, değirmen taşı demektir.

(4) II'de şu fazlalıklar var:

"Ve neccârân gözlene. Uzun günde ta'âmı ile on akçe ola. Gün doğarken gelse, dolanmadan gitmeye, ziyâde taleb edeler. İhmâl ve müsâbele ederler ise, bennâya ve neccâra te'dîb edüb hakkından geleler.

Ve kiremidciler dahi çiğ bişürmeyeler.

Ve kerpiçler dahi sık ve kalın işleyeler.

Ve çölmekçiler ve çanakçılar dahi gözlene."

olmaya ve illâ muhkem hakkından gelinüb ağaç başına bir akçe cürm alına. Ve kile tamgalu ola.

188. *Ve sabuncular ve mumcular* gözlene; gâyet eyü ola, mumları çürük olmaya ve kokar yağdan olmaya ve berk ola, kalb olmaya.

189. (1) Ve davar yüki mikdârınca olub artuk olmaya; tamam na'lları mürettеb olub semerleri bütün ola. İnâd edenin muhkem hakkından geleler.

190. *Attârlar gözlene*; zağferânları yağlu ve 'usfurlu olmaya ve her ne metâ' satılur ise onı on birden ziyâdeye olunmaya. Ve bir başka şekere üç kâğıtdan artuk sarmayalar ve ham şekeri tamam eyü bahâsına satmayalar.

191. *Bezzâzlar* gözlene, kem ibrişimi eyüsine halt edüb satmayalar, arşunları eksük olmaya. Eksük arşun dutarlarsa, hakkından gelüb ağaç başına bir akçe cürm alına.

192. *Ve boyacılar* gözlene; her ne renk boyarlar ise eyü ola, kalb olmaya. Bezi taş üzerine koyub döğmek ile darb etmeyeler ve boyalu bezi yol üstünde asmayalar.

193. *Ve hammâmcılar* gözlene; hammâmları ve suları pâk ve mu'tedil ola. Ve dellâlları çüst ve çâlâk ola ve usturaları keskün ola. Baş tıraş etmekde mâhir ve kâmil ola. Kimesne zahmet çekmeye ve nâturların fotaları pâk olub temiz olub kâfire verdikleri fotayı müslümana vermeyeler. Kâfir fotasının ayruca alâmeti olub inâd edenin muhkem hakkından geline.

194. *Ve berber* gözlene; kâfir başın tıraş etdükleri ustura ile müslüman başın tıraş etmeyeler. Kâfir yüzin sildikleri fota ile müslüman yüzin silmeyeler. Usturaları keskün ola.

195. *Tabibler* dahi gözlene; bîmârhâne tabiblerine göstereler, imtihân edeler, kabul etmedikleri kimesneleri men' edeler. *Cerrâhlar* dahi gözlene; san'atlarında kâmil olalar.

196. *Ve değirmenciler* gözlene; değirmende tavuk beslemeyeler ki, halkın ununa ve buğdayına zarar etmeye. Ve âdetlerinden artuk almayalar ve iri öğütmeyeler ve kesmüklü buğdayı değiştirmeyeler ve illâ muhkem ve müntehî hakkından geleler.

197. *Ve alemdârlar* gözlene ve sâir dervâzeciler(2) gözlene; dûşenbe ve pençişenbe günden gayrı günde dervâze etmeyeler.

198. Ve câmilerde *sâil tâifesin* yürütmeyeler.

199. Kile ve arşun ve taş damgalu olub damgasız olmaya. Ve cemî' hırfetin satmasında ve almasında *muhtesib nâzır olub* eksük satanları dutub dirhemine bir akçe cürm alına.

200. Ve dahi her kişinin hâsılın ve harcın görüb ve sermâyesin ve zahmetin görüb *onın on birden* eksük olmaya; bunun üzerine narh vereler. Beğâyet zahmetlü

---

(1) II'de bu maddenin başında şu ziyâdelik var:

"Ve oduncular gözlene. Katır odununun uzum üç karış ola ve deve odununun altı karış ola ve eşek odununun iki buçuk karış ola, eksük olmaya. Şehir yanına gelicek yüklerin yolmayalar, yükleri âdetçe ola."

(2) — **Dervâzeci:** Şehir ve kale kapucusı demektir.

işlere onın on ikiden tecâvüz etmeye. Ve hiç nesne olmaya ki, kadı ve muhtesib ma'ri-fetinsüz narh verilüb satıla.

Temmet Kanunnâme-i Osmânî Bi Avn'illâh'il-Melik'ir-Rabbânî Tahrîren Fî Evâhir-i Receb Sene 971[1]

(1) II. nüshada şöyle bitiyor:

"Temmet Kanunnâme-i Osmanî Tahrîren Fî Gurre-i Şehr-i Safer'il-Muzaffer min şuhûr-i sene 984. Ketebeh-ül-Fakir Muhammed bin Mustafâ el-Hakîr el-Bursevî.

Bu Kanunnâmenin câ be câ hâşiyesinde yazılana sebeb budur ki, asıl nüshasın Celâlzâde Nişancı Bey Hazretlerine mukabeleye verildikde ba'zın fesh edüb ve ba'zın tebdil ve tağyîr edüb kenarına bu üslûb üzere kayd olundu. Bu fakir dahi üslûb-ı nüsha üzerine kaydeyledim. Tâ kim müstefîd olanlar bu fakiri hayır du'adan unutmavalar."

Yavuz Sultan Selim Kanunnâmesi, M.F.A.A., No: 4898, Vrk. 1/B-11/a

Yavuz Sultan Selim Kanunnâmesi, M.F.A.A., No: 4898, Vrk. 1/b-11/a

Yavuz Sultan Selim Kanunnâmesi. M.F.A.A., No: 4898. Vrk. 1/B-11/a

Yavuz Sultan Selim Kanunnâmesi, M.F.A.A., No: 4898, Vrk. 1/b-11/a

Yavuz Sultan Selim Kanunnâmesi, M.F.A.A., No: 4898, Vrk. 1/B-11/a

Yavuz Sultan Selim Kanunnâmesi. M.F.A.A., No: 4898, Vrk. 1/b-11/a

Yavuz Sultan Selim Kanunnâmesi, M.F.A.A., No: 4898, Vrk. 1/B-11/a

Yavuz Sultan Selim Kanunnâmesi, M.F.A.A., No: 4898, Vrk. 1/b-11/a

Yavuz Sultan Selim Kanunnâmesi, M.F.A.A., No: 4898, Vrk. 1/B-11/a

Yavuz Sultan Selim Kanunnâmesi, M.F.A.A., No: 4898, Vrk. 1/b-11/a

§.3- HERSEKZÂDE AHMED PAŞA'NIN HAZIRLADIĞI TIMAR KANUNNÂMESİ (3)

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Hersek-zâde Ahmed Paşa, Yavuz Sultan Selim'in güçlü vezirlerindendir. Aslında Hersek'li olan ve gençliğinde İslâmiyet'i kabul eden bu zât, Fâtih'e sığınmış ve Fâtih'in devrinde Anadolu Beğlerbeğiliğine kadar yükselmiştir. *Sultan Kayıtbay* ile yapılan savaşta yaralanan ve esir düşen Hersek-zâde, geri İstanbul'a dönüşünde II. Bâyezid tarafından sadârete getirilmişdir. Bu dönemde üç defa bu makâma getirilen Hersekzâde, 917/1511'de tekrar getirildiği vezir-i a'zamlık makamını, 920/1515 tarihine kadar Yavuz zamanında da başarıyla yürütmüştür(1).

Büyük bir devlet adamı olan Hersek-zâde, özellikle *tımar sistemi* hususunda da iyi bir mütehassısdır. Yavuz Sultan Selim tarafından yeniden hazırlanan *Kanunnâme-i Osmanî*'nin tımar, tımar tasarrufu ve özellikle intikal hükümleri ile alâkalı kısımlarındaki aksaklıkları görmüş ve Padişah'a arzetmiştir. Padişah da, Kanunnâme-i Osmanî'in ilgili fasıllarında ta'dilât yapmak üzere Hersek-zâde'ye yetki vermiştir. Bu sebeple biraz sonra zikredeceğimiz kanun, *"Kanunnâme-i Musahhah-ı Osmanî"* diye anılmaktadır. Tesbitlerimize göre, Yavuz'un umumî kanunnâmesini tamamlayan ve intikal hükümlerini ayrıntılı olarak tanzim eden bu kanunnâme, tarafımızdan ilk defa yayınlanmaktadır(2). Kanunnâme'nin elimizde dört nüshası mevcuttur:

I.si, Topkapı R. 1935, vrk. 3/b-4/a'daki temel nüshadır.

II.si, Topkapı R. 1936'daki benzeri nüshadır.

III.sü, İ.Ü.Ty. 2753, vrk. 100/b-102/a'daki nüshadır.

III.sü, SK. Reisülküttâb, No: 1004, vrk. 67/a-68/a'daki nüshadır. Dördünü de nazara alarak kanunnâmeyi neşredeceğiz; ancak asıl nüsha olarak I.yi kabul edeceğiz. IV. nüsha diğerlerinden farklıdır; zira daha sonraki dönemlerde yapılan ta'diller, kanunnâmenin hâşiyelerinde kaydedilmiştir. Bu kayıtların çoğu, Kanunî ve daha sonraki dönemlere aittir. Biz, daha sonraki ta'dilleri de dipnotlardan göstermeye çalışacağız.

Tımarla ilgili hükümler ihtivâ eden kanunnâmenin şer'î dayanağı, mîrî arazi ile alâkalı şer'î hükümlerdir. Bu sebeple üzerinde ayrıca durmuyoruz.

II- HERSEK-ZÂDE AHMED PAŞA'NIN HAZIRLADIĞI TIMAR KANUNNÂMESİ

Kanunnâme-i Osmanî ki, cüz'i âtîde mestûrdur. Ba'zı yerleri Merhûm Ve Mağfûrun leh Kuds-âşiyân *Sultan Selim Hân* -Aleyh'irrahmetü ve'l-ğufrân- zamanında

(1) Şemseddin Sâmi, **Kamus'ül-A'lâm,** 1/792; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi,** II/277-278

(2) Topkapı. R. 1935, vrk. 3/b

*Hersek-zâde Merhûm Ahmed Paşa'*ya emr olunub ol dahi emr-i Padişahî ile ba'zı mahalde sipahiye inâyet ve ba'zı mevki'de re'âyâya inâyet ve himâyet eyleyüb ba'zı kanunı tebdîl etdikleri beyâniyçün bu mevzi'de zikr olunub şerh verildi.

1. Meselâ *sâhib-i tımara lâzım olan ahvâli* beyân eden fasılda sipahi oğullarına tımar verilüb eşmelü olıcak *kaç yaşında eşmek lâzımdır?* Ol zikr olunmamışdır. Anun kanunu budur ki, on yaşından aşağa olanlar, eşküncisin eşdüre ve on yaşında ya ziyâde olanlar, kendü eşüb sefer-i hümâyûna hizmet eyleye(1).

2. Ve bir kanun dahi budur ki, *akıncı* sefere eşdüği yıl avârızdan mu'âfdır, eşmedüği yıl avârız vâki' olsa avârızı alınur. Sâir re'âyâ gibi(2).

3. *Ve Vilâyet-i Karaman'da zâviyedâr olsun sipâhizâdeler olsun,* umûmen *resm-i çift*den ve avârızdan mu'âf olmak kanun-ı mukarrerdir.

4. *Ve Vilâyet-i Rum'un ne mikdâr mu'âfiyet ibâretiyle yazılmış hâneleri* varsa, mu'âfiyeti ref' olunub ra'iyyet kayd olunmuşdur ve hem Hudâvendigâr hâssı olmuşdur. Feemmâ *müsellemiye* deyü yazılan hâneler dahi ref' olunmuş imiş; sonra gerü *müsellemiye* deyü mukarrer kılınmış(3).

5. *Ve sipahi tımarında tasarruf etdüği ahvâlin faslında* kanun-ı sâbık böyle kayd olunmuşdur ki, bir ra'iyyet *fevt olsa,* çiftliği olub müte'addid oğullarına kalsa, müteveffânın oğulları mezkûr çiftliği eğer müşâ' ve müşterek tasarruf eylerlerse, birisi fevt olmağla sâir karındaşları kemâ kân müşâ' tasarruf ederler. Sipahi ol fevt olan karındaşın hissesiyçün sâirinden tapu alamaz. Feemmâ ol karındaşların her biri, hissesin ta'yin ve taksim eyleyüb müstakil hisselerine mutasarrıflarsa, biri fevt ohcak sipahi anun hisse-i mu'ayyenesiyçün tapu taleb eder deyü kayd olunmuşdur. Hâliyâ *kanun böyle* mukarrer olmuşdur ki:

Bir ra'iyyet fevt olub çiftliği kalub oğulları ber-vech-i iştirâk müşâ' tasarruf etseler, sonra anlardan dahi biri fevt olsa, ol müteveffânın yerini sâir karındaşları taleb eyleseler, el verdüği tapuyı ol müteveffânın yeriyçün sâir karındaşları verirse, sipahi anlardan ol yeri almayub anlara vere(4). Yok eğer ol yer bizim hâcetimiz değildir deyü ferâğat ederlerse, ihtiyâr sipahi elindedir; kime dilerse vere. Ammâ anun gibi vâki' olub sipahi müteveffânın karındaşlarının tapuların ziyâde almak içün bir kimesneyi sûret edüb düzme eyleyüb nesne taleb ederse, ol yerün kudemâsından *ehl-i hıbre* kimesneler ve kadı ol yerün üzerine varub tapusı içün evvelden anun gi-

(1) IV. nüshada şu hâşiye var ve en az 1000 Hicrî yılından sonraya ait:

"Onaltı yaşına varınca cebelüsini gönderir. Onaltı ve dahi ziyâde yaşa varsa, bizzât kendüsi varmak fermân olunmuşdur. Bu husus, Defterhâne-i Âmire'de ma'mûlünbih olan Kanunnâme'de mestûrdur; şüphe yoktur."

(2) **"Akıncının kanunnâmeleri vardır. Ana göre mürâca'ât oluna."** kaydı var.

(3) **"Sonradan Defter tahrir olunmuşdur. Defterde ne vechile yazılmış ise, ana göre amel olunur."** hâşiyesi var.

(4) **"Hâliya müteveffâ kızı kalsa ve baba bir er karındaşı kalsa, atası yerine kız tâlibe olıcak yer ana verilür. Kız, baba bir er karındaşdan mukaddemdir. Kız almayub fâriğa olsa, sipabi muhtâr olub kime dilerse verür. Ammâ kızı kalmayub baba bir er karındaşı kalsa, tâlıb ohcak bî-garaz müslümanlar takdir eylediği tapu ile ana varilür. Kıza ve baba bir er karındaşına, babası vefâtında büyük olsun küçük olsun, babası vefât eyledüği tarihden on yıla değin verilüb on yıldan sonra verilmeye deyû fermân olunmuşdur. Nişancı Hamza Paşa zamanında arz olunmuşdur."** Hamza Paşa, 1001, 1006 ve 1013 yıllarında nişancılık görevine getirildiğine göre, mezkûr ta'dilât da o zaman yapılmıştır (Bkz. **Sicill-i Osmanî,** II/252; **Salnâme-i Nezâret-i Hâriciye,** 1302, sh. 140)

bi yerde ne denlü *tapu verilmek ve hakk-ı karar* zâhir olursa, sipahiye ol denlü akçe vereler. Sipahi telbîs edüb ziyâde nesne almaya.

6. Söyle ki, *ol müteveffânın ana bir karındaşı* olub ol yeri taleb ederse, kanun üzere ol ecnebi gibidir. Anun gibi olıcak ihtiyâr sipahi elindedir; dilerse ana tapu ile vere ve diler ise gayra vere.

7. *Ve hem bir kimesne vefât edüb oğulları kalub* atalarından kalan yeri anlar müşâ' ve müşterek tasarruf etseler, sonra ol oğulları dahi fevt olub birisinin oğlu kalub atası hissesinden gayrı ammûlarının dahi hissesin taleb etse, *hakk-ı karar* üzere tapusın verdikden sonra sipahi ol hisseleri âhara vermeye, ana vere(1). Şöyle ki, râzı olmayub vyahud ma'sûm olub ol yerün uhdesinden gelemeyüb kanun üzere *üç yıl battâl olursa,* sipahi zirâ'at etmek içün âhara verse câizdir.

8. Ammâ bir kimesne fevt olub oğlu kalmayub ammâ *oğlu oğlu kalsa,* dedesi yeri ana müntakil olur. Sipahi anunçün tapu taleb etmek câiz değildir(2).

9. Ve bir kimesne fevt olub *atası kalsa,* atasının dahi başka yeri olub oğlunun dahi başka yeri olsa, oğlu müteveffâ olıcak, atası oğlu yeriyçün oğlum yeridür, taleb ederin demek câiz değildir. Meğer tapu ile sipahiden ala. Söyle ki, atası ma'lûl olub veyahud pîr olub kendü yerin oğluna bildirmiş olsa ki, defterde kendü adına çift yazılub oğlu ol yeri tasarruf ederken vefât eylese, ol yer gerü atasına müntakil olur(3).

---

(1) IV.de su hâşiye var:

"Mukaddemâ akrabâ yeri tapu ile verilür idi; âbara verilmez idi. Nişancı Hamza Paşa Hazretleri nişancı oldukları gibi arz edüb men' olunmuşdur. Müteveffânın oğlu kalmayıcak kızına, bî-garaz müslümanlar takdir eyledüği tapu ile verilür. Kızı kalmayub baba bir er karındaşı kalsa, ana verilür. Eğer bem kızı ve hem karındaşı kalsa, kızı alur, karındaşdan men' olunur."

(2) **"Hâliyâ dede mabrûmu tapu ile alur; makbûldür"** hâşiyesi var.

(3) **"Yerini oğluna bildirmiş olıcak oğlunun olur ifevt oldukda babasına intikal etmez."** hâşiyesi var.

Hersek-zâde Tımar Kanunnâmesi, Topkapı R. 1935, Vrk. 3/b-4/b

§.4- TIMAR KANUNNÂMELERİ

I- GENEL OLARAK

Osmanlı Devleti'nin siyasî, askerî ve malî yapısının çekirdeğini tımar veya dirlik sistemi denen müessese teşkil eder. Bu müessese, devletin kuruluşundan itibaren sağlam hukukî esaslara dayandırılmıştır. Gerçekten tımar sistemi bozuldukça, devlet de yara almaya başlamıştır.

Osmanlı devletinde devletin îdarî kadrosuna dahil olan görevliler, isterlerse veya azledildiklerinde, kendilerine tımar veya dirlik denilen arazi gelirlerinin tahsisi, belli hukukî esaslara göre yapılmıştır. Mesela bir yeniçeriağasına tımar verileceği zaman ne kadar akçelik dirlik tahsis edileceği kanunlarda kesin olarak tesbit edilmiştir. Konu ile ilgili şu özet bilgiyi aynen nakletmek istiyoruz(1).

Herhangi bir toprak parçasının veya birden fazla toprak parçalarının yılda 20.000 akçeden az olan gelir miktarının muayyen bir vazife ve hizmet karşılığında ve belli şartlarla bir şahsa münferiden veya birden fazla kimseye müştereken tahsisine tımar denir. Aynı tarzda yapılan tahsisin miktarı 20.000 akçeyi geçer ve 100.000 akçeye varmazsa buna zeamet, 100.000 ve daha fazla miktarda olursa Hâs denirdi.

Bu sistem, Osmanlılar'dan evvel Anadolu Selçuklularıyla büyük Selçuklular da, Mısır memlûklerinde ve daha evvelbazı Asya memleketlerinde mevcut olup ikta'ı umumi adı ile anılırdı. Hatta kadîm Mısır'da firavunların Nil vadisinin münbit arazisini askerî sınıflara ikta' şeklinde tevzi ettikleri bilinmektedir. Bu sistem ve bilhassa Osmanlı devletinde tatbik olunan şekil batıdaki feodalite sistemiyle bazı müşterek hususiyetler arzederse de, timar sistemini doğrudan doğruya bir feodalite sistemi addetmek tamamen hatalıdır. Zira, feodaller toprağın Rand-hasıl denilen gelirini almakla iktifa etmeyip idarî, kazaî ve çok zaman mâli istiklâle sahip bulunurlar ve merkezdeki kıralı yalnız Büyük Senyör ve Birinci Şövalye tanıyıp harb zamanlarında yanında kendi kuvvetleriyle bulunurlardı. Merkezin ise, bunlar üzerindeki otoritesi bir hayli zayıf olup onları azil veya tebdil etmek selâhiyetine aslâ sahip bulunmadığı gibi kendilerine düşen vazifeyi ifaya bile çok zaman icbar edemezdi. Kıralların feodaller üzerindeki nüfuzu sadece kuvvete dayanır ve merkez kuvvetli oldukça artırdı. Üstelik feodallerin bütün hakları veraset yoluyla intikal ederdi. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sistemde ise, timar sahipleri birer devlet memurundan ibarettiler. Merkezin katî emri altında bulunurlar, vazifelerini ifa etmezlerse derhal azledilirlerdi. Haiz oldukları haklar ise, veraset yoluyla intikal etmediği gibi idarî, kazaî ve malî istiklâlleri hiç bir şekilde bahis mevzuu değildi. Kazaî ve malî meselelerde selâhiyet sahibi bile olamayıp idarî meselelerde ise, devletin verdiği emirleri icra ve bahşettiği selâhiyetleri istimalden ileri gitmeyip bu hususta herhangi bir idare âmirinden farksız idiler. Hatta bazıları devlet merkezinde büyük veya küçük herhangi bir vazifenin ifası karşılığında böyle

(1) Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati,** 338-339; bkz. OK, I/142 vd.

lara emekli veya mazûl memurlara da tahsis olunurdu. Feodalite sistemiyle bu sistemin müşterek hususiyeti ise, Hasıl'ın devlet hazinesine girmeden doğrudan doğruya dirliğe sahip olanların eline geçmesidir.

Osmanlılarda timar sahibi, kendisine tahsis olunan arazinin Rüsum-ı şer'iyyesini tamamen ve Rüsum-ı örfiyeden tekâlif kısmını, timarının nevine göre ve eyâletinin kanunnamesinde tasrih olunan miktarda alırdı. Sefere giderse, yanında yıllık geliri nisbetinde silâhlı ve iyi yetişmiş süvari askeri getirirdi. Bunlara *Cebeli* denirdi. Timar sahibi, timarının kılıç kısmından başka her üç bin akçesi için bir cebeli, zeamet sahipleri ise ilk beş bin akçeden sonra her beş bin akçesi için bir cebeli getirmekle mükellefti. Hâs sahipleri de timar sahiplerinin şartlarına tâbi idiler. Bir timarın ilk tevcih olunan en az kısmına *ibtida* denirdi. İbtida, Rumelide azamî altı bin, Anadolu, Cezair ve Kıbrıs eyâletlerinde beş bin, Karaman ve Zülkadriyede dört bin, diğer eyâletlerde altı bin, yalnız Diyarbekir ile Doğu Anadoluda iki bin ve hatta yerine göre beş bin beş yüz akçe idi.

İbtidanın bir kısmı kılıçtı. *Kılıç* timarın çekirdeği demektir.

Kılıçtan sonra ibtida ve zamanla *terakki* tarzında eklenen kısımların adı hisse idi. Hisseler şahsa ait olup bir timar herhangi bir şekilde inhilâl ettiği zaman bunlar düşer ve münhal olarak yalnız kılıç miktarı kalırdı. Bir eyaletin kaç timara bölünmüş olduğu kılıç adedinden anlaşılırdı. Zeametlerin ise, asgarî miktarı olan yirmi bin akçesi kılıç, bundan sonraki ilâveler hisse itibar olunurdu.

Timar sahipleri, mîrî topraklara devlet namına tasarruf ederler ve *sahib-i arz* diye anılırlardı. Köylü onu efendisi olarak tanır ve hürmet ederdi. Timar sahibinin ise köylüyü himaye etmek, ona daha iyi şartlar temin ile toprağa arzusuyla bağlamak ve ziraatı geliştirmek kendi menfaatini iktizasındandı.

I- *Sefere gitmesi şart olanlar.*

A- İleri hizmet erbabı:

1- Doğrudan doğruya kara veya deniz seferine memur *timar, ze'âmet* ve *hâs* sahipleri. 2- Benevbet timarlar. 3- Mülk timarlar. 4- Serbest timarlar. 5- Akıncı çeribaşlarına mahsus timarlar. 6- Humbaracılar. 7- Lâğımcılar.

B- Geri hizmet erbabı:

1- Piyadeler. 2- Müsellemler. 3- Yörükler. 4- Canbazlar. 5- Voynuklar.

II- *Sefere gitmesi şart olmayalar;*

A- Devlet merkezinde vazifeli bulunanlar:

1- Hâs sahibi vezirler. 2- Arpalıklar. 3- Bir kısım divan çavuşları. 4- Bir kısım divan kâtibleri. 5- Bir kısım müteferrikalar.

B- Devlet merkezi dışında vazifeli bulunanlar:

1- Kale muhafızları. 2- Yuvacı ve Şahinciler. 3- Knezler. 4- Okçular, yani ordu için ok yapanlar. 5- Yurdluk ve ocaklılar.

C- Kendisinden vazife beklenmeyenler:

1- Paşmaklılar. 2- Tekâüd tarikiyle olanlar. 3- Makam-ı himmete verilenler.

Bu son kısım, 1500-2000 akçelik timarlar olup sadâkatlarını temin için ve bir şeref

pâyesi olarak doğudaki aşiret beğ-zâdelerine verilirdi."

Tımar sisteminin temel esaslarının hukukî düzenlemeler hâline getirilmesi, şüphesiz en güzel bir şekilde ilk dönemlerde yapılmış ve konu ile alâkalı hazırlanan kanunlar, asırlarca, çok az değişikliklerle yürürlükte kalmıştır. Bu kanunlardan üç tanesini burada zikredeceğiz. Ancak hemen belirtelim ki, kanunların Yavuz devrinde hazırlandığına ait kesin deliller mevcut değildir. Lakin I. Kanunnâmenin 8. maddesinde, *Sultân Bâyezid Hân* devrine atıf yapılması ve II. kanunnâmede zikredilen eyâlet tertibi, kuvvetle Yavuz devrinde tedvîn olunduğu intiba'ını vermektedir. Yine de Kanunî'nin ilk dönemlerinde hazırlanmış olmaları da ihtimal dâhilindedir[1].

II- BİRİNCİ TIMAR KANUNNÂMESİ [4]

1- Nüshaları Ve Tahlili

Ağalara, Sancakbeği, beğlerbeği ve vezirlerin oğulları ile ma'iyyetlerindeki memurlara verilecek tımar mikdârlarını bildiren kanundur. Bu kanunun tarihi kesin olarak belli değildir. 8. maddesindeki hükmün ve tımar mikdârlarının II. Bâyezid devri tımar mikdârları ile mukâyese edilmesi, Yavuz Sultan Selim devrinde taknin edildiğini göstermektedir. Ancak benzeri kanunların 943/1536'da hazırlanması ve aynı tarihde hazırlanan tımar intikal ve tevzî' kanununun devamı imiş gibi, Padişah için hazırlanan Kanun Mecmuasında (Topkapı, R. 1935) zikredilmesi, bunun da aynı tarihlerde hazırlandığı ihtimalini ortaya koymaktadır. Elimizde dört nüshası (şimdilik) mevcuttur:

I.si, Topkapı. R. 1935, vrk. 70/b-73/b'deki temel nüshadır ve akçe mikdarları siyâkat rakamları ile yazılmıştır.

II.si, yine *Topkapı, R. 1936*'daki benzeri nüshadır.

III.sü, İÜ. Ty. 2753, vrk. 55/b-57/a'daki nüshadır.

IV.sü ise, *SK. Reisül-Küttâb, No: 1004, vrk. 27/a-28/b*'deki kısmen değişik bir nüshadır. Bu değişiklikler kanunun tertibinde, ifadesinde ve ba'zı ilâvelerdedir. Mâhiyetleri aynıdır. II. Selim devrinde kaleme alınan ve sonraki değişiklikleri de ihtivâ eden bu nüshayı da ilerde yayınlayacağız. Kanunnâmenin şer'î dayanağı, tımar ve mîrî arazi rejimi ile alâkalı şer'î fetvalardır. Bu sebeple tafsilâta girmeye gerek yoktur. Kanunnâmede, genel hatlarını verdiğimiz tımar tevzî'inin esasları bu Kanunnâmede vaz' olunmaktadır.

2- Tımar Mikdarlarım Bildirir Kanunnâme

SÛRET-İ KANUNNÂME Kİ MEZÎD-İ İNÂYETİMDEN TIMAR VERMEĞİ BİLDİRİR

1. *Rumeli ve Anadolu tımarları kethüdâları* vefât etse, tımar tasarruf eder dört nefer oğlunun ikisine üç bin akçe ve ikisine ikişer bin akçe *terakkî* verile[2].

---

(1) Ayrıca bkz. Reisülküttâb, No: 1004 Vrk. 26/a-27'a. Buradaki tarih kaydı, Kanunî'nin ilk dönemlerinde hazırlanma ihtimâlini te'yîd etmektedir.

(2) — **Tımar Kethüdâsı:** Tımar işlerine bakan emîn ve mu'temed şahıs.

— **Terakkî:** Tımar erbâbına ait tımarların muhtelif vesilelerle artmasına denir (Sertoğlu, 532).

2. *Ve defterdâr oğullarına* bu emirden biner akçe eksik üzere *terakkî* verile.

3. *Ve subaşı oğullarına* olan emr üzere kethüdâ ve defterdâr oğullarına biner akçe ziyâde verile.

4. *Sancakbeğleri* vefât etse, oğullarına tımar oldukda kanun budur ki, yediyüz bin akç lik sancak tasarruf eden sancakbeği vefât eylese, yarar olan oğluna otuz bin akçelik *ze'âmet* tevcîh oluna; küçük olursa yarayınca cebelü ile beş bin akçelik tımar verile; cebelü ile on beş bin akçelik tımar verile; cebelü ile oğlu üç olursa, büyüğüne on beş bin akçelik, ikisine onar bin akçelik tımar verile.

Beşyüz binden yediyüz bine varınca sancak tasarruf eden sancakbeği vefât eylese, yarar olan büyük oğluna bir oğlu olursa yirmi beş bin akçelik ze'âmet verile; üç kalursa büyüğüne on bin, küçüklerine dokuz bin akçelik tımar verile; sağîr olurlarsa cebelüsin eşdirmek üzere bu mikdârın nısfı verile.

Üçyüzbinden beşyüzbine varınca sancak tasarruf eden sancak beği vefât etse, oğlu bir olub yarar olsa, yirmi bin akçelik ze'âmet verile; üç olursa büyüğüne dokuz bin, küçüklerine yedişer bin akçelik tımar verile, sağîr olursa bu mikdârın nısfı verile.

Yüz elli binden üçyüzbine varınca sancak tasarruf eden sancakbeğleri vefât eylese, oğlu bir olub yarar olsa, on beş bin akçelik tımar verile; sağîr olsa on bin akçelik tımar verile; oğullarına iki olub biri yarar ve biri sağîr olsa, büyüğüne on iki bin; sağîrine yedi bin akçelik tımar verile.

5. *Yaya müsellemler sancakbeğleri* fevt olsa, oğulları subaşılar oğullarına kıyâs oluna. Bunların oğulları eğer tımar tasarruf ederse noksânı erüşdürüle; ziyâde ise veyahud bedel ise terakkî beşbin akçe verile; evsatına dört bin verile.

6. *Rumeli ve Anadolu beğlerbeğlerinin oğullarına* bir olıcak kırk bin akçelik ze'âmet verile; ziyâde ise birine yirmi beş bin ve birine yirmi bin akçelik ze'âmet verile; ziyâde ise bu mikdâr tevzî' oluna. Mâ'adâ beğlerbeğilerün bir olsa otuz beş bin; iki olsa birine yirmi bin ve birine on bin akçelik tımar verile.

7. Rumeli Kethüdâsı — Rumeli Defterdârı — Anadolu Tımar Kethüdâsı

Rumeli Kethüdâsı	Rumeli Defterdârı	Anadolu Tımar Kethüdâsı
100.000	150.000	100.000

Anadolu Defterdârı
150.000

Karaman ve *Rum* ve *Diyarbekir* ve *Şam* ve *Zülkadriye* ve *Erzurum* ve *Bağdad* tımarları kethüdâları yüzer bin ve defterdârları seksener bin akçe verilüb şöyle ki, bir akçe ziyâdesi dahi olursa verilmeye deyü emr olundu(1).

7. *Ve Atebe-i Ulyâda ağalar sancağa çıkdıkda* kanun budur:

Yeniçeri Ağası	Emîr-i Alem Ağa	Kapucıbaşılar	Emîr-i Ahûr-ı Kebir
500.000	450.000	400.000	400.000

(1) Bu madde, aslı Yavuz devrine aid olsa da, Kanunnâme'nin Kanunî devrinde yeniden gözden geçirildiğini göstermektedir. Zira Bağdat, henüz Yavuz devrinde fethedilınemiştir.

Mîr-Ahûr-ı Sağîr	Çaşnigirbaşı	Çakırbaşı	Sipahi Oğlanları Ağası
330.000	350.000	300.000	300.000

Silahdarbaşı	Ser-Ulûfeciyân-ı Yemin	Ser-Ulûfeciyân-ı Yesâr
280.000	200.000	180.000
Ağa-i Araba-i Yemin	**Ağa-i Araba-i Yesâr**	**Ser Cebeciyân[1].**
170.000	160.000	120.000

8. *Der-i Devletde olan ağalara arpalık* beyân eder:

Ağa-i Yeniçeriyân	Mîr-Alem	Ser-Bevvâbân ve Mîr-Ahûr-ı Kebir
25.000	24.000	19.000

Çakırcıbaşı (Müstakil olsa Sultan Bâyezid Hân -Aleyh'ir-rahmetü vel-ğufrân- zamanında: 24.000 akçe ve Şahincilerbaşına 10.000 akçe; sonra iki ağalık bir oldukda 24.000 akçelik verilmiş). Hâliyâ müstakil ağalık olmağın;

Çakırcıbaşı	Ser Şahinciyân
17.000	10.000

9. *Başlar vefât eylese,* tımar tasarruf etmeyen adamlarına kanun bu mikdârdır ki, zikrolunur:

Kethüdâsına	Kapucıbaşına	Diğer Kapucıbaşına	Emîr-i Ahûruna
14.000	13.00	12.000	8.000
Hazinedârbaşına	**Ulûfecibaşına**	**Çaşnigirbaşına**	**Kapucı Kethüdâsına**
8.000	8.000	7.000	6.000

Bundan gayrı beş nefer subaşılarına onar bin akçe tımar verile.

10. *Müteveffâ olan sancakbeğlerinin ki, kulları ola,* bu mikdâr tımar verilmek kanundur ki, zikrolunur:

Kethüdâsına	Kapucıbaşına	Çaşnigirbaşına	Baş Voyvodasına
6.000	5.000	4.000	5.000

Mîr Ahûruna	Ulûfecibaşına
4.000	3.000

11. *Yeniçeri tâifesi tımara çıkdıkda* kanun budur:

Solakbaşılarına Ze'âmet	Yayabaşılarına	Acemioğlan Yayabaşılarına
31.000	20.000	20.000

Atlu Zağarcılarına[2]
21.000

Atlu sekbânlarına ve ağa bölükbaşılarına ve yayabaşlarının kethüdâlarına ve sekbânbaşının bölükbaşılarını kethüdâlarına ve sekbânbaşınınbölükbaşılarına onar bin akçe.

(1) Bütün bu ta'birler için bkz. Fâtih-2, Teşkilât Kanunnâmesi, ilgili maddeler.

(2) — **Zağarcı:** Yeniçeri cemâ'at ortalarından 64. ortanın adıdır. Reislerine **zağarcıbaşı** denir (Sertoğlu, 372).

Yayabaşılarından hâseki olanlara ve turnacıbaşı olanlara min ba'd otuz bin akçe ze'âmet emr olundu. Bunlardan yoldaşlık edenlere otuz altı bin akçe.

12. *Bevvâbân-ı Dergâh-ı Âlî ve* mehterân ve cebeciyân ve topcıyân ve arabacıyân ve serrâcân ve na'l-bendân bunlarun bir akçesına bin akçelik tımar verile.

13. *Bir sipahi tımarından ferâğat etmelü olıcak* bir hâsıl almayınca tebdîl olunmaya. Vilâyet yazıldıkda tezkirelü yazılan tımar paralanmaya. Ve bir ma'zûl sipahiye tımar vermelü olıcak sebeb-i azli tezkerede bile yazıla. Ve bir sipahizâdenin babası vefât edeli yirmi yıldan mütecâviz olsa tımar verilmeye.

Birinci Tımar Kanunnâmesi, Topkapı R. 1935, Vrk. 70/b-73/a

[illegible]

Birinci Tımar Kanunnâmesi, Topkapı R. 1395, Vrk. 70/b-73/a

III- İKİNCİ TIMAR KANUNNÂMESİ

1- Nüshaları Ve Tahlili

Daha çok alt seviyedeki görevlilere verilecek tımar mikdârlarını (zağarcılar, diğer yeniçeri bölük reisleri ve sekbanbaşılar gibi) tanzim eden kanundur. Reis'ül-Küttâb No: 1004'deki nüshada 1 Ramazan 943/1537 kaydı varsa da, hem eyâlet tertibi ve hem de muhtevâsı Yavuz devrini andırmaktadır. Ayrıca mezkûr tarih kaydının, bu kanunnâmeye mi yoksa kenardaki hâşiyeye mi ait olduğu da kesin belli değildir.

Elimizde şimdilik dört nüshası mevcuttur:

*I.si, Topkapı R. 1935, Vrk. 8/a'*daki asıl nüshadır.

II.si, yine *Topkapı R. 1936'*daki benzeri nüshadır.

III.sü, ba'zı son değişiklikleri ve kanunnâmenin kesin olmasa da tarihini ihtivâ eden *SK. Reisül-Küttâb No: 1004, Vrk. 26/a-27/a'*daki nüshadır.

IV.sü de, *İÜ. Ty. 2753, Vrk. 50/b'*deki nüshadır.

2- Tımar Kanunnâme si

KANUN-I TIMAR

1. *Atlu zağarcılar* on altı bin akçelik tımara çıka-gelmişlerdir. Ve *atlu sekbân ve solak vè ağa bölükbaşları ve yaya başlarının* kethüdâları, on beşer bin akçelik tımara çıka-gelmişlerdir. Ve *yaya sekbân* on bin akçelik tımara çıka-gelmişdir. Ve *yeniçeri* mutlaka dokuz bin akçelik tımara çıka-gelmişlerdir. Ve *ağa bölüği odabaşları* onar bin akçelik tımara çıka-gelmişlerdir. Ve *kapucılar* on beşer bin akçelik tımara çıka-gelmişlerdir. Ve *Dergâh-ı Âlî yayabaşları* Rumeli'nde ve Anadolu'da yirmi altışar bin akçelik ze'âmete çıka-gelimşlerdir.

2. *Ve acemi oğlanlar yayabaşları* yirmibeş bin akçelik *ze'âmete* ve haseki olan Dergâh-ı Âlî yayabaşları sâbıkan yirmi altışar bin akçelik ze'âmete çıka-gelmişler imiş, şimdiki hâlde otuzar bin akçelik ze'âmete çıkmak emr olundu. Ve *turnacıbaşı* olanlar dahi, kezâlik otuzar bin akçelik ze'âmete çıkalar deyü emr olundu.

3. *Tertîb-i cülûs-i mîr-i mîrân der Divân-ı Âlî ve tımardarân-ı îşân:*

Mîr-i mîrân-ı Rumeli	Mîr-i mîrân-ı Anadolu	Mîr-i mîrân-ı Diyarbekir
Tımarı altı binde bir akçe eksüğe değin verir, kendü berâtıyle	Tımarı beş binde bir akçe eksüğe değin verir, kendü berâtıyle	Tımarı Rumeli gibi altı binden bir eksüğe değin verir, kendü berâtıyle
Mîr-i mîrân-ı Şam	**Mîr-i mîrân-ı Karaman**	**Mîr-i mîran-ı Vilâyet-i Rum**
Bu dahi Rumeli gibi altı binden bir eksüğe verür, kendü berâtıyle	Üç binden bir akçe ekverür, kendü berâtıyle	Bu dahi Karaman gibi üç binden bir eksüğe verür, kendü berâtıyle

İkinci Tımar Kanunnâmesi, Topkapı, R. 1935, Vrk. 109/b-110/a

۳

۱ آلتو ذغرجیلر اون التی بیک اقجه لق تماره چقاکلمشلردر
واکلو سکبانی وصولوق داغا بلوک باشلری و یایا باشلری
کدخدالری اون بش بیک اقجه لق تماره چقاکلمشلردر
و یایا سکبان اون بیک اقجه لق تماره چقاکلمشلردر و کوکلی
مطلقا طقوز بیک اقجه لق تماره چقاکلمشلردر و آغا
بلوکی اوده باشلری اون بیک اقجه لق تماره چقاکلمشلردر
و قاپوجیلر اون بش بیک اقجه لق تماره چقاکلمشلردر
و یایا باشلری روم ایلنده و اناطولیده یکرمی الی بش
بیک اقجه لق زعامته چقاکلمشلردر

۲ و عجم اوغلانلری یایا باشلری یکرمی بش بیک اقجه لق زعامته
و خاصکی اولان درگاه عالی یایا باشلری سابقا یکرمی الی
بیک اقجه لق زعامته چیقه کلمش ایمش شمدکیلر اوتوزار
بیک اقجه لق زعامته چقاق امر اولندی و طوغانجی باشی اولانلر
دخی کذلک اوتوزار بیک اقجه لق زعامته چقالر دیو امر اولندی

IV- ÜÇÜNCÜ TIMAR KANUNNÂMESİ (6)

Elimizde tek nüsha bulunan bu kanunnâmenin de kesin tarihi belli değildir. Bu tek nüsha, *Topkapı Sarayı, R. 1935, Vrk. 8/a*'daki nüshadır. Kanunnâme hükümlerinden ilk iki kanunnâmenin devamı olduğu anlaşılmaktadır ve ba'zı ze'âmet ve tımarların mikdârlarını tesbit etmektedir.

Bizim Yavuz devri kanunnâmeleri arasına aldığımız mezkûr üç kanunnâme, Kanunî devrine ait de olabilir ve tesbitlerimize göre ilk defa neşrediyoruz.

KANUN-I TIMARDÂRÂN BE SER-PİYÂDEGÂN-I DERGÂH-I ÂLÎ MA'A YENİÇERİYÂN VE SEKBANÂN VE ZAĞCİYÂN VE TURNACIYÂN VE GAYRUHUM

1. Yayabaşılar ki, defterde *ser-piyâdegân-ı Dergâh-ı Âlî* yazılur, yirmi altı bin akçelik ze'âmete çıkmak kanun-ı kadîmdır.

2. *Ve acemi oğlanlar* yayabaşları ki, defterde *ser-piyâdegân-ı gılmân* yazılur, yirmi bin akçelik ze'âmete çıkmak kanundur.

3. *Ve atlu sekbân* ve solak ve ağa bölük başları ve yayabaşı kethüdâları ve sekbânbaşının bölükbaşları, on beşbin akçelik tımara çıkmak kanundur. Ve atlu zağarcılar, on altı bin akçelik tımara çıkar.

4. *Ve ağa bölüğünün* odabaşları ve yaya sekbânlar ve turnacılar on bin akçelik tımara çıkarlar.

5. *Ve umûmen yeniçeriler* dokuz bin akçelik tımara çıkarlar.

6. Ve Dergâh-ı Âlî kapucıları on altı bin akçelik tımara çıkarlar. Ammâ mehter ve cebeci ve topçu ve arabacı ve serrâc ve na'l-bend her akçesına bin akçelik tımara çıkar.

7. Ve yayabaşlarından hâseki olanlara ve turnacıbaşı olanlara min ba'd otuzar bin akçelik ze'âmet olmak emr olundu. Kanun-ı cedîd oldu. Ve bunlardan yoldaşlık edenlere otuz altı bin akçelik ze'âmet dahi verilmiş, inâyeten.

Üçüncü Tımar Kanunnâmesi, Topkapı, R. 1935, Vrk. 8/a

قانون
تیمارده اولان یه سپاهی لکا نه وری عامله مو بلیرینه
دیکبانه دزدربانه وطوزاجیلری وغیرهم

١ یایا باشیلری کرو دفترده سپاهیلکه درکاه عالیه یازیلور د
یکرمی التی بیک اقجه لیق زعامته چیقار قانون بودر و
٢ عجمی اوغلانلری یایا باشیلری کر دفترده سپاهیلکه علوفه یازیلور
٣ یکرمی بیک اقجه لیق زعامته چیقار قانون بودر و اقنجی سکبانی د
موکلاق واغا بولوک باشیلری و یایا باشی کتخدالری و سکبانی
باشی بولوک باشیلری اون بش بیک اقجه لیق تیماره چیقار قانون
٤ و اقلو نفر صیلر اون الی بیک اقجه لیق تیماره چیقار و اغنا
بولکنک اوده باشیلری و یایا سکبانلری و طوزاجیلر و توبجیلر
٥ اون بیک اقجه لیق تیماره چیقارلر و عربجیلر طقوز بیک
٦ اقجه لیق تیماره چیقارلر و درکاه عالی تیر صیلری اون
التی بیک اقجه لیق تیماره چیقارلر اما مهتر و جبه جی و طوبجی
و عربه جی و سراجی و نعلبند هر اقنجی بیک اقجه لیق تیماره چیقار
٧ و یایا باشیلرینه خاصکی اولانلری و طوزناجی باشی اولانلر ملک
من بعد اولورلر بیک اقجه لیق زعامت اولمق امر اولندی قانون
صبر اولدی و بو بولوک باشیلر لاو اولان اوزانی بیک اقجه لیق
زعامت ویرلمش عنایه

§.5- KAZASKER VE KUDÂT RÜSÛMI KANUNNÂMESİ [7]

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Osmanlı Devleti'nde yargı teşkilâtının esasını teşkil eden kadıların maaş olarak aldıkları yevmiyeleri yanında, davalardan aldıkları resimler de mühim gelirleri arasındaydı. Bu resimler arasında, tereke taksimlerinden alınan *resm-i kısmet (rüsûm-ı kısmet),* evlenme akdini icrâdan alınan *resm-i nikâh (rüsûm-ı enkiha)* ve hüccet, i'lâm, nakl-i şahâdet ve benzeri resmî yazılardan aldıkları *resm-i kitâbet-i kadı* önemli bir yekûn teşkil etmekteydi. İşte bu sayılan resimlerden hangi gurubunun kazaskere ve hangi gurubunun kadılara ait olacağı kanunla tanzim olunmuşdu. Hususan tereke taksimlerinden alınan resm-i kısmetin tevziinde, tereke sâhibinin *askerî şahıs* olup olmaması önem arzediyordu[1].

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde *ahali-i Devlet-i Aliyye* iki ana guruba ayrılmıştı: *Birinci grub, askerî* diye anılıyor ve eski İslam ve Türk devletlerinde görülen *erbâb-ı kalem ve kılıçı* içinde taşıyordu. Yani istisnâların dışında bütün menâsıb-ı ilmiye ve seyfiye, Osmanlı Devletinde askerî kabul ediliyordu. Askerî guruba mensup şahısların terekelerinin *askerî kassâm* denilen görevliler tarafından taksim edilmesine *kısmet-î askeriye* deniliyor ve bunlardan alınan rüsûm-ı kısmet kazaskerlere aid bulunuyordu. İşte hangi rüsûm-ı kısmetin kazaskere ait olduğunu tesbit için, askerî sınıfa kimlerin dâhil olduğunu tesbit şarttı. Şimdi zikredeceğimiz kanunnâme, askerî şahısların kimler olduğunu, bu gaye ile tayin ve tanzim etmektedir. *İkinci gurup* ise, *re'âyâ* yani askerî olmayan sınıfdır. Bunların terekeleri normal kassamlar tarafından taksim olunur ve rüsûm-ı kısmetleri de kadılara ait olurdu.

Rüsûm-ı enkiha ve *kitâbet-i kad*ının kime ait olduğu ise, alınan resmin mikdârına ve zamana göre değişmiştir. Bu sebeple şimdi zikredeceğimiz kanunnâmenin daha sonraları kısmen ta'dil edildiğini görüyoruz[2].

Osmanlı adlî teşkilâtı açısından büyük önem arzeden bu kanunnâmenin elimizde iki nüshası mevcuttur:

Birincisi, Nuruosmaniye, No: 4094, Vrk. 34/a-35/a'daki nüshadır. Bu nüshanın tarihi belli değildir.Ancak Bursa Kadısı *Mevlânâ Abdülvâsi*'e yazılmış olması, Yavuz zamanında tedvîn edildiğini göstermektedir. Zira Abdülvâsi' efendi, *Hayreddin Hıdır Bey*'in oğlu olup *Dimetoka*'da doğmuş; tahsilden sonra önce müderris, sonra da Bursa Mollası yani kadısı olmuştur. 927/1520'ye kadar bu görevde kalan Abdülvâsi', aynı yıl İstanbul Kadısı ve iki gün sonra da Anadolu Kazâskeri olmuştur. Müte'âkiben Rumeli Kazaskerliğine getirilen bu zat 929/1522'de müteka'id olmuştur[3]. Yani Bursa Kadılığı sırasında Yavuz hayattadır. Bunu esas nüsha kabul edeceğiz.

---

(1) **Tevki'î Kanunnâmesi,** MTM, I/541/542; OK, I/191

(2) Pulaha/Yücel, 90 vd.; Buradaki Kanunnâme Yavuz Devrine değil, daha sonraki dönemlere aittir ve ta'dil edilmiştir.

(3) **Sicill-i Osmanî,** III/403-404; **Hadâik'uş-Şakâık,** I/394-395 **(Şakâik Ve Zeyilleri).**

İkincisi, Yaşar Yücel'de tarihi belli ve Yavuz dönemine ait olduğu kesin olan bir başka nüsha daha vardır. Biz, mukâyese için talepde bulunduysak da, henüz elimize ulaşmadı. Daha başka nüshaları da bulunabilir.

2) Kanunnâmenin Metni

Nişân-ı şerîf-i âlîşan-ı Sultanî ve tuğrây-ı garrây-ı kiti-sitân-ı Hâkânî en-nâfiz bil-avnir-Rabbânî vel-menn'is-Sübhânî hükmi oldur ki;

1. Şimdiki hâlde Akdâ kudât'il-müslimîn, evlâ vülât'il-muvahhidîn, ma'den'ül-fadli vel-yakîn, vârisü ulûm'il-enbiyâi vel-mürselîn, hüccet'il-Hakkı alel-halkı ecma'în el-mahsûs bi inâyet'il-Melik'il-Mu'în *Mahrûse-i Bursa Kadısı Mevlânâ Abdülvâsi'* -Edâmellâhu te'âlâ fedâilehû- taht-ı hükûmetinde *kazasker cânibine âid olan rüsûm* ile kendüye tevcîh olunan rüsûm hususunda dergâh-ı sa'âdet-destgâhımda *Kanunnâme* taleb eyledüği i'lâm olunmağın işbu Kanunnâme-i Hümâyûnumı verdim ve buyurdum ki;

2. Zikrolunan meselâ *sefer-i hümâyûnum eşen sipahi* tekâ'üd etdikden sonra mâdam ki, kimesneye ra'iyyet kayd olunmaya, *askerî*dir.

3. Ve benüm *kulların*ı ve *câriyeler*im mâdam ki, *askerînin taht-ı nikâhında ola*lar, ba'del-i'tâk anlar dahi askerîdir.

4. Ve *kazâ* ve *tedrîs* ve *tevliyet* ve *meşîhat* ve *nezâret* ve şunların gibi manâsıb ki, atebe-i ulyâma *mülâzemet* ile olub anların dahi ehli askerîdir.

5. Ve *askerînin evlâd*ından şol ki, bir derecede ola ve kimesneye ra'iyyet yazılmış olmaya ve *zevcâtı* ki, bil-fi'il taht-ı nikâlında ola ve *askerînin kulları* ki, ba'del-i'tâk askerî hizmetinde olalar ve kimesneye ra'iyyet yazılmış olmaya ve şol *ra'iyyet kızı* ki, sipahiye nikâhlu olub mâdam ki, sipahinin taht-ı nikâhında ola, askerî hükmündedir.

6. Bu zikrolunan kimesnelerün *rüsûm-ı kısmetleri* hâss-ı kazaskerimdir.

7. Ammâ sâbıkan askerî tâifesi nikâh ve ıtâknâme ve hüccet bâbında muhtârlar idi. Her kangı cânibe verürler ise, ana rücû' edüb ve her kime mürâca'at ederler ise, resmin ana verürler idi. El-hâletü hâzihî askerî tâifesinin *rüsûm-ı nikâhı* ve *ıtâknâme*leri bu def'â kazaskerimindir. Ve *resm-i hüccet*leri ve *kitâbetnâme*leri, ber-karar-ı sâbık hangi cânibe mürâca'at ederler ise, anların olması emr olunmuşdur.

8. Ve *doğancı* berât-ı hümâyûnumla bil-fi'il doğancılık hizmetinde ola ve kimesnenin yazılı ra'iyyeti olmaya ve eşer *yaya* ve *müsellem* ve *canbaz* ve *yörük* ve *voynuk* ve *Tatar* tâifesi dahi askerîdir.

9. Lakin anlarda şöyledir ki, ganî olub *resm-i kısmet*leri yüz ve yüzden ziyâde ola, kazaskerimindir ve yüzden aşağası *vilâyet kadıların*ındır.

10. Ve bunların evlâdından şunlar ki, geru bunların silkinde ola, bir kimesnye ra'iyyet yazılmış olmaya ve zevcâtı ki, bil-fi'il taht-ı nikâhında olalar, anların hükmi dahi bunların hükmi gibidir.

11. Ve şol *doğancı* ki, bir kimesnenin ra'iyyeti olub rüsûm-ı örfiyyesin sipahiye bil-fi'il edâ edüb doğancılık hizmetin bil-fi'il berât-ı hümâyûnumla veyahud çiftlik tasarruf etmek ile veya avârızdan mu'âf olmak ile ola, askerî değildir.

12. Ve *sipahi kulı* âzâd olub sipahi hizmetinden ferâgat edüb huzûr ihtiyâr edüb kâsibleri silkine münselik ola ve benüm câriyelerimden ve sipahi kızlarından şunlar ki, ra'iyyet tâifesine nikâh olunub re'âyânın taht-ı nikâhında ola ve kethüdâlar ve rüsûm-ı avârızdan mu'âf olanlardan mücerred ellerinde berât olmağla askerîde dâhil değildir.

13. Ve manâsıbdan şunlar ki, *kâdi'l-kudât* i'lâmıyla olur, mülâzemete tevakkufı yokdur, *cüz* ve *tesbih* ve sâir *hitâbet* gibi, anların ashâbı dahi yaya ve müsellem ve canbaz ve koynuk ve Tatar ve bağcı gibidir.

14. Ve kadı nâibleri sâir halk gibidir.

15. Ve bu mezkûrların rüsûm-ı kısmetin vilâyet kadıları alalar.

16. Ve askerînin zevcâtı dul iken ölse, ataları askerî ise kendüler dahi askerîdir.

17. Ve manâsıbdan şol ki, üç ve üç akçeden ziyâde ola, anların sâhiblerinin rüsûmı askerîden ma'dûddur. Ve şol ki, yevmî üç akçeden aşağa ola, ashâbının rüsûm-ı kısmeti vilâyet kadılarınındır.

18. Ve buyurdum ki, ba'del-yevm işbu Kanunnâme-i Hümâyûnumla amel olunub hilâf-ı kanun iş olunmaya. Muhâlefet edenleri hâkim'ül-vakt olanlar men' ve def' edeler. Memnû' olmayanları yazub dergâh-ı mu'allâma arz edeler.

Alâmet-i şerife i'timâd kılalar(1).

(1) Krş. Pulaha/Yücel, 90-94

Kazasker Ve Kudât Rüsûm Kanunnâmesi, Nuruosmaniye Kütb. No: 4094, Vrk. 34/a-35/a

Kazasker Ve Kudât Rüsûm Kanunnâmesi, Nuruosmaniye Kütb. No: 4094, Vrk. 34/a-35/a

عوارضدن معاف اولنلردن مجرد اللرنده برات اولمغله عسکریده داخلدرلر
ومنا صبدن شونلرکه قاضی القضاة اعلامیله اولور ملازمته توقفی یوقدر جزء
وتسبیح وسایر خطابات کبی آنلرك اصحاب دخی یایا ومسلم وجانباز وبیوق وتاتار
وباجی بچی در وقاضی نایبلری سایر خلق کبیدر وبو مذکورلرك رسوم قسمتی
ولایت قاضیلری آلالر وعسکرینك زوجاتی طول ایکن اولسه اتالری عسکری
کندولر دخی عسکریدر ومناصبدن شولکه اوچ واوچ اقچه دن اوله آنلرك
رسوم عسکریدن معدوددر وشولکه یومی اوچ اقچه دن اشغه اوله اصحابنك
رسوم قسمت ولایت قاضیلرینکدر وبیوردمکه بعد الیوم اشبو قانوننامه یه
ما یونمله عمل اولنوب خلاف قانون ایش اولنمیه مخالفت ایدنلرك حاکم الوقت
اولنلر منع ودفع ایدهلر ممنوع اولمیه نلری یازوب درکاه معلایه عرض ایدهلر
علامت شریفه اعتماد قلالر م

هذا قانون ولایت ایدین

فصل اول رعایادن آلنان رسوم بیاننده در رعایادن رسم چفت
مارتده آلنور تمام چفتدن اوتوز اوچ اقچه ونیم چفتدن اون آلتی بچق اقچه وبناکدن
اون ایکیشر اقچه وقره دن آلتیشر اقچه واتاسی یاننده اولان رعایانك مجرد اوغلانلرندن
رسم آلنمز مگرکه ولایت یازلدقده مکن اتاسی فوت اولوب اتاسنك یری
کندویه انتقال ایده اول وقت تصرف ایتدوکی یرلك رسمین ویره ویاخود اتاسی حیاتده
ایکن تاهل ایدوب باشقه اولورسه اول وقت بناك رسمین ویره ودفترده مجرد یازلدم
دیمك فایده ویرمز انکا اعتبار ایتمیهلر وبر سپاهینك تیمارنده آخر سپاهینك
رعیتی ویاخود بر غیری کلسه یرینه زراعت ایتسلر خارج رعیت قسمندندر اعلا

İ K İ N C İ   B Ö L Ü M

ANADOLU EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

§.1- YAVUZ SULTAN SELİM DEVRİNDE ANADOLU EYÂLETİ VE SANCAKLARI

Yavuz devrinde Anadolu Eyâleti'nin idarî yapısı. II. Bâyezid devrindekinden farksızdır. Biz Kütahya'nın yine paşa livâsı ve sancak adedinin de onyedi olduğunu belirterek, Yavuz'un vefâtından iki sene sonra hazırlanan bir eyâlet ve sancak listesine göre konuyu tekrar özetleyelim:

928/1522 yılında hazırlanan bir eyâlet ve sancak tasnifine göre, Anadolu Eyâletinde üç gurup sancak vardır:

Birinci gurup, normal olarak Anadolu Eyâleti Sancaklarıdır. Sayıları 17'yi bulan bu sancakları alfabetik sırayla zikredelim:

(II. cild, sh. 139'daki 17 sancak listesi aynen)

İkinci Gurup, Anadolu Eyâletinin müsellem sancaklarıdır. Bu çeşit sancaklar, birinci gurup gibi hakiki değil, itibarîdir. Bunlar ise;

1- Kara-Hisâr-Kütahya ve Hamid Müsellemleri Sancağı

2- Aydın-Saruhan ve Menteşe Müsellemleri Sancağı

3- Bolu-Kastamonu-Kengrı ve Ankara Müsellemleri Sancağı

Bunlardan sadece birinci müsellem sancağının kanunnâmesi mevcuttur.

Üçüncü Gurup, Anadolu Eyâleti Piyâdegân Sancaklarıdır. Bu çeşit sancaklar da, ikinci guruba benzemektedir. Bunlar ise;

1- Hüdâvendigâr Livâsı

2- Aydın Livâsı

3- Kara Hisâr Livâsı

4- Kütahya Livâsı

5- Saruhan Livâsı

6- Menteşe Livâsı

7- Bolu Livâsı

8- Karasi Livâsı

9- Ankara Livâsı

10- Sultanönü Livâsı

11- Hamid Livâsı

12- Biga Livâsı

Bu dönemde piyâde sancaklarıyla alâkah hususî kanun mevcut değildir(1).

§.2- ANADOLU EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

Yavuz Sultân Selim devrinde, bütün Anadolu Eyâletini ilgilendiren iki kanunnâme elimizde mevcuttur. Bunları zikredelim:

I- YENİÇERİ TEREKELERİ İLE ALÂKALI KANUNNÂME (8)

Yavuz devrinde umum Anadolu Eyâletini ilgilendiren birinci kanunnâme, *Bursa Şer'iye Sicilleri, No: A, 23, sh. 344*'de tek nüshası bulunan ve Anadolu Eyâletinde mevcut yeniçerilerden vefat edenlerin terekeleri hakkında hükümler sevkeden düzenlemedir. Yeniçerilerin, hususan Osmanlı Devletinin ilk dönemlerinde, çoğunluğu savaş esiri köleler olduklarından, terekeleri, mirasçıları bulunmadığı takdirde *beytülmal* adına zabt olunmaktaydı. Sonradan hürriyetine kavuşan yahut aslında hür olan yeniçerilerin terekeleri ise, şer'î hükümler çerçevesinde mirasçılarına intikal ediyordu. İşte şimdi zikredeceğimiz kanunnâme, yeniçerilerden hangilerinin terekelerinin hangi ahvâl ve şartlarda beytülmal tarafından zabtolunacağını tanzim etmektedir.

HÂZİHÎ SÛRET'ÜL-HÜKM'İR-REFΑ Lİ 'S-SULTAN'İL-A'DEL'İLA'ZAM V'EL-HÂKÂN'İL-ECELL'İL-EFHAM ES-SULTAN SELİM ŞAH HÂN-TÂLE BEKÂHU VE NÂLE MÜNÂHU-

Mefâhiru kudât'il-müslimîn, ekâbiru vulât'il-mu'minîn, ma'âdin'ül-fadli vel-yakîn *Anadolu Kadıları* -Zîde fadluhum- tevkî'i refî'i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki;

1. Bundan akdem taht-ı kazânuzda olan *dergâh-ı mu'allâm yeniçerilerinden bir kimesne fevt olsa,* Dergâh-ı Mu'allâma arz olunub ba'dehû ağaları mektûbiyle yoldaşlarından bir kimesne varub zabt edüb *yayabaşı*sına teslim olunub hâricden gelüb *verâset* ve *deyn* taleb edenlerin kazıyyeleri muktezây-ı şer' üzere *yeniçeri beytülmalcısı* ve *kassâm-ı askerî* ma'rifetiyle görülür idi. İsbât eden kimesneler hüccet alub *yeniçeri ağası* huzurunda teslim olunurdu.

2. Hâliyâ yeniçerilerim ağası Dergâh-ı Mu'allâma mektub gönderüb şöyle i'lâm eyledi ki, kadılıklarda yeniçerilerden bir kimesne fevt olub *terekesi beytülmal* olsa, yazub arz etmeyüb *metrûkât*ın satub ba'zın *deyn*lerine ve ba'zın *vasiyyet*lerine ve gayrı hususlarına sarf edüb beytülmala âid olan malı bel' ve telef eylerler imiş deyu.

3. İmdi buyurdum ki, bu hususda kanun-ı kadîm üzere *yeniçerilerimden bir kimesne fevt olub terekesi beytülmal oldukda,* yeniçerilerim ağası mektûbiyle yol daşlarından bir kimesne gönderüb fevt olan kimesnenin metrûkâtından cüz'î ve küllî her nesi varsa, zabt ve defter edüb *müteveffâ*nın zabt olunan esbâbından nakli ve nazara mergûb olanı aynı ile defter ile varan yeniçeriye teslim edüb ağalarına gön-

(1) Bâyezid Umumî Kütüphânesi, Veliyyüddin Efendi, No: 1969'daki eyâlet tasnifi (928 tarihli); Ayrıca bkz. BOA, MMD, No: 152; TTD, No: 438, 166

deresiz. Ve satılması lâzım ve lâbüdd olanı satdurub akçesin defterile mektûb ile varan yeniçeriye teslim edüb gönderesiz.

4. Müteveffânın *muhallefât*ından hârice nesne verdürmeyesiz. Eğer *verâset* veya *deyn* taleb eder kimesne var ise, oh-gelen kanun üzere eline mektub verüb gönderesiz ki, gelüb yeniçerilerüm beytülmalcısı yüzüne şer' ile isbât edüb kazıyyeleri görüle(1).

5. Min b'ad bu hususda emrime muhâlif iş olacak olursa, azl ile komayub envâ'ı itâba müstahak olursuz.

Şöyle bilesiz, alâmet-i şerife i'timâd kılasız.

Tahriren fil-yevm'is-sânî vel-işrîn min şehr-i Ramazan'il-Mübârek min şuhûr-i sene tis'a-aşere ve tis'ami'ete.

Bi Makam-i Edirne

(1) Bu madde, çok açık bir şekilde, mirasçısı olan yeniçerilerin terekelerinin, şer'î hükümler çerçevesinde mirasçılarına intikâl edeceğini ve mirasçısı olmayan yeniçerilerin terekelerinin ise, şer'î hükümler gereği beytülmala kalacağından beytülmal yetkilileri tarafından zabt olunacağım hükme bağlamaktadır. Ba'zı suiistimallerin dışında, Osmanlı Devletindeki **müsâdere usûlü**nün esasım da bu şer'î hüküm teşkil etmektedir.

Yeniçeri Terekeleri Kanunnâmesi, Bursa Şer'iye Sicilleri, No: A, 23, sh. 344

صورة الحكم الرفيع السلطاني للسلطان الاعدل الاعظم والخاقان الاجل الافخم السلطان سليمانخان طال بقاه ونال مناه

مفاخر قضاة المسلمين اولى ولاة الموحدين معدن الفضل واليقين ... قاضیلر زید فضلهم توقیع رفیع همایون ...

١ واصل اولیجق معلوم اولا کیم بوندن اقدم تحت قضاکزده اولان درکاه معلام یکیچریلرندن برکمسنه فوت اولسه درکاه معلاه [illegible]

٢ [illegible]

٣ [illegible]

٤ [illegible]

٥ [illegible]

II- ATMACA FERMÂNI

Osmanlı Padişahlarının saraylarında *şikâr halkı* denilen avcılardan bir gurubu da atmaca yetiştirip bunlarla av avlanmasını te'mnin ettiklerinden *atmacacıyân-ı hâssa* denilirdi. Reisleri *atmacacıbaşı* diye anılırdı. Osmanlılarda av, saray eğlenceleri arasında mühim bir yer işgal etmekteydi[1].

İşte tek nüshası *Bursa Şer'iye Sicilleri No: A, 21*'de bulunan bu ferman da, Bursa'daki atmaca-i hâslar hakkında tanzim olunmuştur. Tesbitlerimize göre, ilk defa neşrediyoruz.

HÂZİHÎ SÛRET'ÜL-HÜKM'İS-SULTANÎ

Mefâhir'ül-kudâti vel-hükkâm ma'âdin'ül-fedâili vel-kelâm *Anadolu kadıları* -Zîde fadluhum- tevkî'i refî'i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki;

1. Şimdiki hâlde *hâssa-i hümâyûn*um içün *atmaca* hâcet olub dârende-i fermân-ı vâcib'ül-iz'ân kulum *Ali* ve kethüdâ *Muhammed*'i gönderilüb buyurdumki;

2. Hükm-i şerif-i cihân-mutâ'ımla her birinüzün taht-ı kazâsına vardıkda *alay beğler*inden ve *sipahi*lerden ve sâir tavâifden her kimde hâssa-i hümâyûnuma yarar atmaca bulunursa, alub mezkûr kuluma teslim eyleyesiz, bir dürlü dahi eylemeyesiz.

3. Ammâ bu bahâne ile kimesneden nesne ahz olunmakdan ve atmacanın yaramazı alınub gönderilmekden ziyâde hazer edesiz. Sonra emrime muhâlif kimesneden nesne alunduğı veya atmacanın yaramazı gönderildüği istimâ' olunacak olursa, hiç vechile özrinüz makbûl olmak ihtimali yokdur. İtâb-ı azîmimle mu'âteb ve mu'âkab olursuz.

4. Ana göre mukayyed olub emr-i celîl'ül-kadrim mûcibince atmacaları cem' etdürürb mezkûr kuluma teslim eyleyüb göndermek ardınca olasız.

Şöyle bilesiz, alâmet-i şerife i'timâd kılasız.

Tahrîren fî evâhir-i şehr-i Âhir'il-Cemâzî sene ihdâ ve işrîn ve tis'â-mi'ete.

Bi Makam-ı Kostantmıyye

(1) Pakalın, I/III

Atmaca Fermam, Bursa Şer'iye Sicilleri, No: A, 21

§.3- BİGA SANCAĞI KANUNNÂMESİ

1- Nüshaları Ve Hukukî Tahlili

İlk dönemlerde Osmanlı ülkesine katılan *Biga Sancağı,* Anadolu'nun kuzey batısında yer alan şirin bir şehirdir. Biga Sancağı ile alakalı ilk kanunnâme Yavuz Sultan Selim devrinde yapılmıştır. Bu dönemde Biga, Anadolu Eyâleti'ne bağlı bir sancakdır ve 922/1516 tarihli tapu tahrir defterine göre beş tane kazâsı vardır: *Biga kazâsı, Balye ve Avlonya Kazası, Çan Kazâsı, İnebazarı Kazâsı, lapseki-Çatal-Burgos Kazâsı.* 58 (44) nolu Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan Tapu-Tahrir Defterinin başında yer alan ve Kanunnâmenin de mukaddimesi sayılan defterin girişinde şu bilgiler verilmektedir:

"Hamd olsun âlemlerin Rabbı olan Allah'a. Salât ve selam selam Peygamberi Muhammed'e ve âlına olsun. Sultan Selim Hân bin Sultan Bâyezid tarafından Biga Livâsının Kitâbeti için yüce emir sâdır oldu. Emin Şemseddin Ağa ile Sipahi çocuklarından Kâtip Şah Veled bin Sinan tahrir işlemini 1 Muharrem 922/1516 tarihinde tamamlamışlardır"[1].

Zikredilen defterin başında veya içinde muhtelif yerlerde yer alan kanunnâmenin ana kısmını, Barkan Hoca yayınlamıştır[2]. Ancak biz orijinalini esas alarak, eksik bırakılan perâkende hükümleri de ekleyerek ve yeniden madde numarası vererek kanunu yayınlayacağız.

Biga Livâsının Kanunnâmesi, umumî kanunnâmenin kısa bir özeti mâhiyetindedir. Zira evvelâ serbest tımarlar tesbit olundukdan sonra (md. 1), *harâc-ı muvazzaf* demek olan resm-i çift (md.3), *harâc-ı mukâseme* demek olan öşür (4-6), tımar nizâmı ile alâkalı hükümler (md. 7-12), avârız hâneleri (md. 13) ve ba'zı cema'atlerle ilgili müteferrik hükümler tanzim olunmuştur.

Kanunnâmenin tek nüshası vardır ve o da *BOA, TTD, No: 59 (44), sh. 1-5, 33, 139-140, 149-150*'de yer almaktadır. Daha sonra Biga Sancağı, *Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd Eyâletine* ilhâk edilmiştir[3].

II- 922/1516 TARİHLİ BİGA SANCAĞI KANUNNÂMESİ

KANUN-I PÂDİŞAHÎ

1. Kanun-ı Pâdişahî bi-emr-i Sultânî budur ki; *Evkâf-ı selâtîn ve evkâf-ı ümerâ serbest* olub beytül-mâlına ve yâvesine kimesne dahl etmeye deyü ellerinde selâtîn-i mâziyeden hükümleri ve Pâdişahımızdan *mukarrernâme*leri vardır. Ve *alay beğlerinin ve çeri başlarının ve subaşıların ve çeri süricilerinin ve emîr-i alemlerin ve dizdârların* tımarları dahi serbestdir. Gayrı kimesnelerin serbest olınağa emir yokdur[4].

---

(1) BOA, TTD, No: 58 (44), sh. 5; Veliyyüddin Efendi, No: 1969'daki Kazâ Listesi.

(2) Barkan, **Kanunlar,** sh-19-21

(3) Şemseddin Sâmi, *Kamûs'ül-A'lâm,* II/1441

(4) — **Çeribaşı:** Tımarlı sipahilerin, aşağı yukarı bir nâhiyelik bölgede bulunanların en yakın âmiridir.

— **Çeri Sürücüsü:** Çeribaşılarına bağlı daha küçük sipahi zâbitleridir.

— **Alaybeği:** Tımarlı sipahilerin en az bir kazâ çevresindeki âmirlerine denir. (Krş. Sertoğlu, 14; Pakalın, I/353-354).

Ber-mûceb-i emr-i hümâyûn *Livâ-i Biga* ketb olundukda, her vilâyetin kanunı tamam ma'lûm olub Defter-i Hâkâniye kayd olundu. Bunlardır ki, zikrolunur:

2. *Resm-i ganem,* iki koyuna bir akçe ve kovan başına bir akçe.

3. *Ve resm-i çift,* otuz üç akçe ve nîm çifte bir yıl on yedi akçe ve bir yıl on altı akçe ve *resm-i bennâk* on iki akçe üzre hâsıl bağlandı. Ve *mücerred*den nesne alınmaz. Mâdem ki, müstakil kisb ü kârı olmaya.

4. *Ve cemî'i hubûbâtdan* kanun-ı kadîm üzre on kileden bir kile öşür alınmak üzre hâsıl bağlandı. Ve buğdaydan ve arpadan ve darudan müdde buçuk kile *sâlâriye* alınmak kanun olmağın hâsılı bile ilhâk olundu. Ve zikrolunan hubûbât *İstanbul kilesi* üzre hesâb olunub *narh-ı rûzî* üzre kıymet bağlandı.

5. *Ve bağlardan* öşür alınmak ve *resm-i arûs* dahi kızdan altmış ve hâtundan otuz akçe alınmak kanun-ı kadîm olmağın kayd olundu.

6. *Ve yörüklerin* koyunlusundan sâir re'âyâ gibi iki koyuna bir akçe ve koyunsuzundan on ikişer akçe alınmak kanun olmağın bu üslûb üzre hâsıl kayd olundu. Ve vilâyet-i mezbûrede ze'âmetlerden ve emlâklerden ve evkâflardan gayrı *resm-i ganem-i re'âyây-ı sipahiyân, nısıf sancak beğinindir ve nısıf sipahinindir.*

7. Ve şol re'âyâ ki, mütemekkin olduğu yerde kanun üzre kendüye vefâ edecek yeri oldukdan sonra *mu'attal koyub* bir âhar kimesnenin yerinde zirâ'at etse, iki ölçüle.

8. *Ve ra'iyyet oğlu,* ra'iyyetdir; mâdemki, âhare kayd olunmaya. Ve şol re'âyâ ki, kayd olunduğu yerden âhar yere *göçmelü* olsa veyahud göçse, her kanda varur ise, hâkim'ül-vakt olanlar gerü yerine getürmesinde mu'âvenet edeler ki, tımara noksân olmaya.

9. Ve şol kimesneler ki, selâtîn-i mâziyeden hükm-i padişahîyle *vakıf tasarruf edegelmiş*dir, *vakf-ı evlâddan* ola veyahud eben an ced ehl-i berât oğlu ola, anun gibiler *resm-i kovan* ve *resm-i ganem* vermezler imiş. Zira hâne-i ra'iyyetde dâhil değildirlerdir. Geru ol üslûb üzere kayd olundular.

Ve şol kimesneler ki, ellerinde merhûm *Sultan Muhammed Hân*'dan hükümleri bulunmasa, Defter-i Atîk'de ataları veya kendüleri ra'iyyet kayd olmuş ola, anun gibiler ki, bir tarîkle *vakıf çiftlik* veya *vakıf mezra'a* veya *tevliyet veya meşîhat* tasarruf edüb berât-ı şahî almış olalar, berâtları mûcebince cihetlerin tasarruf edeler. Ammâ sâir re'âya gibi resm-i ganem ve resm-i kovan verüb cemî'i, avârız bile çekmek emr olundu.

10. *Ve şol sipahî ki, ma'zûl ola* veya *tekâ'üd* ihtiyâr etmiş ola ve *sipâhî-zâdeler* ki, ellerinde babalarının berâtları vardır, cümlesinin berâtları görülüb arz olunub ra'iyyet olmayalar deyü emr olunub ol üslûb üzre kayd olundular. Ammâ bu mezkûrların ellerinde ra'iyyet çiftliği olsa, öşrin ve resmin vereler.

11. Ve eben an ced *doğancı ve görünccü ve yâveci ve atmacacı* olanlar, berât-ı hümâyûnla mu'âflardır. Ve mezkûr doğancılardan şol kimesneler ki, ataları veya kendüleri ra'iyyetden doğancı olmuş olalar, berâtları mûcebince çiftliğine mutasarrıf olalar, ammâ sâir re'âyâ gibi olalar. Ve şol re'âyâ ki, Defter-i Cedîd-i Hâkânîye ra'iyyet kayd olmuş ola, *vilâyet kadıları* anlarun gibiye *cihet* içün arz vermeyeler.

Zira ra'iyyet ehl-i berât olmak emirde yokdur[1].

12. Livâ-i mezbûrun kasabâtında kırk akçelikden bir akçe *bâc* alınmak kanun imiş. Tuzdan bâc alınmaz; zirâ beğlikden satılur. Ve yağdan ve baldan ve yük ile gelen kepenekden ve heğbe ile gelen esbâbdan ve sebzevâtdan bâc alınmaz. Bunlarun ınâ'adâsından alınur.

13. *İmâmlardan ve mücerredlerden ve* ra'iyyetden mu'âf olanlardan ve *ellicilerden* ve Kal'a-i Sultâniye'ye hizmet eden *haymânelerden* ve *derbend bekleyenlerden* ve vakıf köprüye hizmet edenlerden ve kadîm doğancılardan ve *hâssa yörügânından* gayrı hâne-i avârız bunlardır ki zikrolunur[2].

Der Kazâ-i Biga:

Hâne-i Avârız:	793
Hâne-i vakf-ı selâtîn:	112
Hâne-i Vakf-ı Sultan Murad	156
Hâne-i vakf-ı ümerâ:	16

Der Kazâ-i Balye Ve Avlonya:

Hâne-i avârız:	1152
Hâne-i vakf-ı ümerâ:	16

Der Kazâ-i Çan:

Hâne-i Avârız:	432

Der Kazâ-i İnebazarı:

Hâne-i Avârız:	831
Hâne-i vakf-ı selâtîn:	109
Hâne-i vakf-ı ümerâ:	117

Der Kazâ-i Lapseki ma'a Burğos:

Hâne-i avârız:	976
Hâne-i vakf-ı selâtîn:	124
Hâne-i vakf-ı ümerâ:	151

Der Livâ-i Mezbûr:

Hâne-i sipahî-zâde ma'a sipahî-i ma'zûl:	77
Hâne-i sâhib-i berât-ı kadîm:	56

---

(1) — **Görünccü:** Timarlı hâssa kuşbazların bir sınıfıdır. Bunların vazifesi, doğan, şahin ve atmaca nev'inden av kuşlarının bakım ve terbiyesidir. Bu kuşları yakaladıkları yerden saraya getirenlere de **götürücü** denirdi (Krş. Sertoğlu, 125).

(2) — **Ellici:** Yörük veya müsellemlerin sefere gitmeyüb evde kalan ve gidene ellişer akçe veren yamaklarına denir (Krş. Hezarfen, **Telhis'ül-Beyân,** Vrk. 250/b).

Hâne-i yörügân-ı mîr-livâ:	145
Hâne-i katranciyân ki mu'âflardır:	207
Hâne-i doğanciyân ki ra'iyyetden olmuşdur:	10
Hâne-i sâhib-i berât ki ra'iyyetden ve sâhib-i berât olmuşlardır:	59

14. *(Derbend hükmü):* Zikrolan karyenin re'âyâsı yol üzerinde olub derbend olduğı sebebden selâtîn-i mâziyeden ellerinde ahkâmları vardır. Merhûm *Sultan Bayêzid*'den dahi hükümleri vardır ki, *harâç* ve *ispenç* vermezler ve cemî'i avârız-ı divânîden mu'âflardır ve padişahımızdan dahi mukarrernâmeleri vardır. Hemân suvarına öşrin verirler ve hâne başına yedişer akçe verürler ve üzerine duran *câbî*ye çift başına on dörder akçe verürler ve içinde olan kârbân-sarayı meremmet edüb hizmet ederler. Defter-i Atîkde dahi şöyle kayd olunmuş, gerü bu üslûb üzre kayd olundu.

15. *(Cemâ'at-i Katranciyân):* Bu on altı nefer kimesneler ki, katrancılardır, bir yılda *Geilbolu Emîn*ine iki hâneye bir kantar katran verürler. Cemî'i avârız-ı divâniyeden ve tekâlîf-i örfiyyeden mu'âf ve müsellemlerdir. Sancak beğine öşürlerin ve resimlerin verürler. Ve kovan hakkın ve koyun hakkın dahi verürler; sâir re'âyâ gibidir. Kalan katrancılar cemâ'atleriyle bile arz olunub makbûl ve müsellem dutdular. Birlüceğin cemâ'at ile bile hizmet ederler[1].

16. *(Cemâ'at-i Ziftciyân):* Ki, bu köyde otururlar. Zift işleyüb kantarını beğliğe yirmişer akçeye verirler. Ve *Biga Sancağı* beğine bin yüz akçe mukâta'a verürler ve suvarlarına altı kile *çeltük* ekerler; bir erlik çeltük olur. Ve *Kaz Dağın*da ve gayrı dağlarda ziftiçün kesdükleri ağaçdan ötüri tımar erlerine nesne vermeyeler deyü ellerinde hükümleri vardır deyü Defter-i Atîkde kayd olunmuş. Şimdiki hâlde amele yarar ağaçları olmaduğı sebebden perâkende olub Beğ sancağında Tuzla kadılığına tâbi' yerlerde mütemekkinlerdir. Ve çeltük ekdükleri yerden hâliyâ bir mikdâr yeri zirâ'at olunmağın ber-vech-i maktû' beğine dört yüz akçe hâsıl kayd olundu.

17. *(Elliciler):* Mezkûr ellicilerün ellerinde selâtîn-i mâziyeden ahkâmları vardır ki, süvarisine iki kulluk verürler. *Bedel-i kulluk* şimdiki hâlde tamam çiftlüsünden altı ve nîm çiftlüsünden üç akçe alurlar ve öşürlerin edâ etdükden sonra *ulak*dan ve *suhre*den ve *cereme-hôr*dan ve *salğun*dan ve *hisâr yapmasın*dan ve *azeb*den ve *yaya yazılmak*dan fil-cümle avârız-ı divânîden ve tekâlîf-i örfiyyeden mu'âf ve müsellem olalar deyü Padişahımız *Sultan Selim* Hân'dan mukarrernâmeleri vardır. Bu minvâl üzere deftere kayd olundular. Târih-i Berât-ı Cedîd: 918.

(1) — **Katrancı Cemâ'ati:** Seferde kullanılan arabalar için lâzım olan katranı te'minle mükellef bir guruptur. Yeniçeri ocağı cemâ'atlerinden 52. ortaya da **Katrancılar Ortası** denir (Pâkalın, II/214).

Biga Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 59, sh. 1-5, 33, 139-140, 149-150

الحمد لله رب العالمين والصلوة على نبيه محمد وآله اجمعين
اما بعد فقد وقع الامر العالي من جانب
السلطان الاعظم والخاقان المعظم مالك رقاب الامم
سلطان العرب والعجم السلطان ابن السلطان سلطان
سليم خان ابن المرحوم سلطان بايزيد خان خلد الله سلطنته
واوضح على العالمين برهانه الى يوم الحشر والميزان
بكتب دفتر لواء بيغا الافقر الورى شمس الدين آغا امين
وباضعف العباد شاه ولد بن خان الكاتب الفقير عن
ابناء سپاهيان تحريرلرى اولندى في محرم الحرام
لسنة ثنتين وعشرين وتسعمائة هجرية النبوية

[illegible]

١ [illegible]

٣ [illegible]

٢ [illegible]

٤ [illegible]

٥ [illegible]

٦ [illegible]

٧ [illegible]

٨ [illegible]

٩ [illegible]

[illegible]

١٠ [illegible]

١١ [illegible]

Biga Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 59, sh. 1-5, 33, 139-140, 149-150

Biga Sancağı Kannnnâmesi, BOA, TTD. 59. sh. 1-5. 33. 159-140. 149. 149-150

١٧ مذكوره اللجبال و كوللر ارنه سلاطين ماضيده احكامك
وليدركه سوادسنه الكى تولنق ديو دفتر بدلو قوللق
شمديكى الدح تام چفتلوسنده التى و نيم چفتلوسنده اوچ
اقچه الورلر و عشرلرين لطا تذكره هيل ادولا قديمى
دشخوده دجو حدوده معالمونده دمصار ياشنده

وعزيده دلنك بابا يا نلمقده فى الجمله عوارض ديوانيه ده
و تكاليف عرفيه ده معاف و مسلم اولدولر ديو پادشاه ممز
سلطان سليم خان زماننده مقرر نامه ويرلدى بو شفا اهل دفتر
دفتره قيد اولنديلر تاريخ بر اسم جديد ثلاث عشر و تسعمائه

§.4- HAMİD SANCAĞI KANUNNÂMELERİ

I- GENEL DURUM

İdarî yapısı açısından II. Bâyezid devri ile ayniyet arzeden Hamid Sancağı, Yavuz devrinde de dokumacıların merkezi durumundadır. Bu dönemde cüllâh ve bogasi ile alâkalı tek hukukî düzenleme mevcuttur; II. Bâyezid devrindeki *Cüllâh Yasaknâmesi*'nin de tekrarı ve te'yidi mahiyetindedir[1].

II- CÜLLÂHLARLA İLGİLİ HÜKÜM (11)

Biraz önce belirttiğimiz gibi, Yavuz devrinde Hamid Sancağını ilgilendiren tek hukukî düzenleme vardır ve bu da dokumacı demek olan cüllâhlar ve Amerikan bezi demek olan bogasi ile alâkadadır. Tek nüshası, *Bursa Şer'iye Sicilleri, No: A.23, sh.5'*de bulunan *Cüllâh Hükmü'*nün, tesbitlerimize göre, tarafımızdan ilk defa lâtin harfleriyle neşri yapılmaktadır.

SÛRET-İ HÜKM-İ CÜLLÂHÂN

HÂZİHÎ SURET'ÜL-HÜKM'İR-REFΑ Lİ 'S-SULTAN'İL-A'DEL'İL A'ZAM V'EL-HÂKÂN'İL-ECELL'İL-EFHAM ES-SULTAN SELİM ŞAH BİN BÂYEZİD HÂN -TÂLE BEKÂHU VE NÂLE MÜNÂHU VE TÂBE SERÂ EBÎH-

İftihâr'ul-ümerâ'il-kirâm, ihtiyâr'ul-küberâ'il-fihâm zül-kadri vel-ihtirâm el-mahsûs bi inâyet'il-Melik'il-Allâm *Hamid Sancağı Beği* -Dâme ikbâluhû- ve Mefâhir'ül-kudâti velhükkâm, mezâhir'üs-şerâyi'i vel-ahkâm mezkûr sancak kadları -Dâme fadluhum- ve *boğasi işlenen yerlerin muhtesibleri,* tevkî'i refî'i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola kim;

1. Bundan evvel anda işlenen *boğasi*ler kanun-ı kadîm üzere tamam işlenürdi. Hâliyâ gelen boğasilerin tûlunda hayli noksânı olub müslümanlara zarar olduğundan gayrı ihtisâba müte'allık hâsılı dahi ol sebeble noksân olur imiş.

2. Eyle olsa min ba'd işlenen *boğasi*lerin kanun üzere tûlı tamam işlenmek emr edüb buyurdum ki; her birinüz taht-ı hukûmetinizde *cüllâhlar* aralarında tenbih etdirüb onat vechile yasak etdüresiz ki, min ba'd işlenen boğasilerin *âdet-i kadîme* üzere tûlın tamam işleyeler, eksük işlemeyeler ve evvelden eksük işlenmiş varsa tamam edeler.

3. Ve siz ki, *muhtesib*lersiz, dâim görüb ve gözedüb işlenen boğasilerin tûlın eksük işletdürmeyesiz ve ol asıl eksük boğasileri kimesneye aldırmayasız.

---

(1) Krş. Bâyezid II-16, OK, II/175-177

4. İşbu hükm-i şerifim gönderüldüği tarihden sonra gelen boğasiden ölçülüb görülse gerekdir. Şöyle ki, eksük *boğasi* buluna, siz ki, kadılarsız, her kangınızun taht-ı hukûmetinde işlenmiş ise, azîm itâbıma uğradurın. Ve siz ki, *muhtesib*lersiz, azlinize ve reddinize sebeb olur. Ve işleyenler ve alub getüren kimesneler dahi getürdülüb muhkem *siyâset* olunurlar. Fil-cümle bu bâbda tamam ihtimâm üzere olub emrime muhâlif iş olmakdan be-ğâyet hazer edesiz.

Tahriren fi's-sâdis vel-işrîn min şehr-i Şevvâl'il-Kerim sene semân-aşere ve tis'a-mi'ete.

Bi Makam-ı Bursa

Cüllâh Hükmi, Bursa Şer'iye Sicilleri, A, 23, sh.5

§.5- HÜDÂVENDİGÂR (BURSA) SANCAĞI KANUNNÂMELERİ

Hüdâvendigâr Livâsının umumî kanunnâmesi, II. Bâyezid devrinde hazırlandığından, burada sadece belli konulara ait hususî kanunnâmeler mevzubahisdir[1]. Bu hususî kanunnâmelerden dört tanesini burada zikredeceğiz. Aslında bunlar, kanunnâme olmaktan ziyâde, daha önceki kanunnâme ve yasaknâmelerin hükümlerini hatırlatan Padişah hükümleridir.

I- BURSA MİZÂNI KANUNNÂMESİ (12)

Konu ile alâkalı olanak hem Fâtih Devri Kanunnâmeleri arasında[2] ve hem de II. Bâyezid Devri Kanunnâmeleri arasında[3] birer yasaknâme zikretmiştik. Bu hüküm ise, *Bursa, Tokat, Trabzon, Kastamonu* ve *İstanbul mizanlarını* da ilgilendirmekte ve daha önceki hukukî düzenlemeleri tekrar ve te'yîd eylemektedir.

Hüküm mahiyetindeki bu Kanunnâmenin elimizde tek nüshası vardır ve o da *Bursa Şer'iye Sicilleri, No: A, 25, sh. 100*'de bulunmaktadır.

YASAKNÂME-İ MÎZÂN-I HARÎR

Nişân-ı hümâyûn ve misâl-i meymûn -lâ zâle nâfizen fir-rub'il-meskûn- hükmi oldur ki;

1. Bundan evvel *Bursa* ve *Tokat* ve *Trabzon* ve *Kastamonu* ve *İstanbul mîzânları* sene *semân ve tis'în ve semâne-mi'ete Muharremi gurresinden işbu dârende-i fermân-ı hümâyûn İsmail oğlu Muhammed'e üç yıla 61 kerre yüz bin dahi elli bin akçeye mukâta'aya verildi. Berât-ı hümâyûnla tasarrufunda iken Can Ahmed* ve *Hüseyin* nâm kimesneler ile bunda Dergâh-ı Mu'allâma gelüb anlarınla artırışub 150 bin akçe dahi kendü iltizâmiyle ziyâde eyledüği sebebden tarih-i mezbûrdan üç yıla 63 kerre yüz bin akçe mukâta'aya ve 75600 akçe *resm-i bevvâb*a ve 12600 akçe *ihtisâb*a verdim[4].

2. Ve buyurdum ki; ba'del-yevm varub bu zikr olunan mîzânlara *âmil* ve *simsar* olub mesela *Acem*'den ve *Amasya*'dan ve *Tokat*'dan ve gayrı yerlerden ve *Rumel*inden her kim *ibrişim* getürürse, *simsar destûrun*suz yükünü bozmaya ve evlerde konmaya, kârbansarayda kona. Ve ibrişim gizlemeye ve uğurlayın sarmaya ve sardurmaya. Her kim bunun hilâfın edecek olursa ki, *âmil*üm bulub kadının katında

---

(1) Bkz. Bâyezid II-18 vd.; OK, II/179-252

(2) Krş. Fâtih-64, sh. 595 vd.

(3) Krş. Bâyezid II-23, sh. 240-243

(4) — **Resm-i Bevvâb:** İpek kapanında görevli kapıcıya verilen resme denir.

ma'lûm ola, ibrişimin alub *beğlik* ede.

3. Ve ba'zı kimesneler *Tokat*'da *terâzu* olduğu sebebden bâzirgâna karşu varurlar imiş. *Terâzu resmin* bir başdan verelim deyu ibrişim alurlar imiş. *Bursa*'ya getürüb sardurayın deyu bir başdan resm verir imiş. Bu hususda buyurdum ki, her kim getürürse ve sardurursa, dahi *iki başdan resm* vere.

4. Ve her kim *uğurlayın ibrişim sarsa* veyahud alsa veya resmin bitürmedin sardursa, ma'lûm olanın ve satanın ve alıveren *dellâl*ın hakkından geleler ve ibrişimün alub beğlik edeler.

5. Ve *ibrişim dellâlları* ve *simsar* destûrunsuz but ve çehre(1) gezdürmeyeler. Her kim simsar destûrunsuz gezdürse, hakkından gelüb bazardan süreler.

6. Fil-cümle *ibrişim dellâllarının* azli ve nasbı *simsar* elinde olur. Kimin hıyâneti ve taksîrâtı zâhir olursa, kadı ma'rifetiyle azl ede ve kimi dilerse nasb edeler.

7. Ve *kırmızı vukıyyesi* (?) getürenler ve *cenderecil*er, bunun destûrunsuz dellâllar satmayalar. Ve cendereciler cendereye sarmayalar. Cendereden çıkduğı vakit mezkûra göstermeyince satmayalar. Her kim göstermedin satarsa ki, bulalar, dutub kadı ma'rifeti ile hakkından geleler(2).

8. Her kim bâzirgâna ibrişim dartmak içün terâzu verir ise, dutub hakkından geleler.

9. Ve ba'zı kimseneler ibrişimlerin terâzuda sakîl gelsün deyu ısladurlar imiş; anın gibi olıcak katı teftiş edüb göre, ma'lûm ve zâhir oldukdan sonra gereği gibi hakkından gele. Ta ki, bir kimesne dahi eyle etmeye.

10. Ve *emîn* olanlar dahi görüb ve gözedüb dakika fevt etmeyüb her ne hâsıl olursa mühürleyüb zabt edüb simsara bir habbesini aldırmaya.

11. Ve her ne vakit ki, ibrişim alınmalu ola, *simsar* ve *emîn* hazır olalar. *Bezistan* vaktinde gelürüz deyu ta'allül etmeyeler. Hâcet oldukça gelüb ta'yîn-i vakt olunmaya.

12. Ve dahi *Tokat*'dan ba'zı kimesneler hayli ibrişim alub yolda ekser bel' edüb mizâna az nesne getürürler imiş. Anın gibileri dahi kadı, simsar ve emîn ma'rifetiyle teftiş edüb göre; vâkı'â ibrişim bel' etdükleri zâhir ve sâbit olursa, ne kadar ibrişim bel' etmişler ise, cemî'isin *beğlik* edüb emîn olan zabt ede.

13. Ve ba'zı bâzirgânlar resimlerin vermedin çıkub giderler imiş. *Kârbansaraycı*ya yasak oluna ki, ibrişim satan *bâzirgân*lar gitmelü oldukları vakit simsara meşveret edeler, andan sonra destûr vereler ki, resmin bitürmedin gidüb resme noksân yetişmeye. Ammâ resimlerin bitürdüklerinden sonra bâzirgânları gitmekden men' edüb destûr yokdur deyu eğlemeyeler.

14. Bu bâbda emr-i hümâyûnumla amel edüb bir dürlü dahi eylemeyeler. Ve mezkûr *âmil* dahi olı-gelen kanun ve kâide üzere zikr olunan yerlerin mîzânlarına âmil ve mübâşir olub özür ve bahâne eylemeyüb kıst-ı cevâb eyleye. Ol bâbda hiç

(1) — **But ve Çehre:** Bu iki kelime tam okunamamış ve manası da anlaşılamamıştır.

(2) — **Kırmızı Vukıyyesi:** Bu kelime de tam okunamamış ve manası da anlaşılamamıştır.

ferd-i efrâd-ı âferîdeden kâinen men kân bi-vechin min'el-vücûh ve nev'an min'el-envâ' mâni' ve dâfi' olub dahl ve ta'arruz kılmaya.

Şöyle bileler, alâmet-i şerif-i âlem-ârâya mütâla'a kılanlar mazmûn-ı meymûnın ve fayvây-ı hümâyunın muhakkak bilüb i'timâd-ı küllî kılalar.

Tahriren fil-yevm'is-sâbi' -aşer şehr-i Şa'ban'il-Mu'azzam sene (selâs ve işrîn ve) tis'a-mi'ete(1).

Bi Makam-ı Kostantınıyye

(1) Bu Kanunnâmede, dellâl ve simsâr haklardaki şer'î hükümler, aynen tatbik edilmiştir. Mukayese edilirse, daha iyi anlaşılır.

Bursa Mîzânı Kanunnâmesi, Bursa Şer'iye Sicilleri, No: A, 25, sh. 100

[illegible] ١

[illegible] ٢

[illegible] ٣

[illegible] ٤

[illegible] ٥

[illegible] ٦

[illegible] ٧

[illegible] ٨

[illegible] ٩

[illegible] ١٠

[illegible] ١١

[illegible] ١٢

[illegible] ١٣

[illegible] ١٤

[illegible]

II- BEYTÜL-MAL İLE ALÂKALI HÜKÜM (13)

Tek nüshası, *Bursa Şer'îye Sicilleri No: A, 25, sh. 49*'da bulunan ve orijinalinde *"Sûret-i Hükm-i A'câm"* diye adlandırılan bu hukukî düzenleme, *beytülmal* gelirlerinin suiistimallerini önlemek için tedvin olunmuştur. Birinci maddede hükmün mevzuu, *beytülmal bel'îyyâtı,* suiistimal edilen harir mes'elesi, sürgün konusu ve özellikle Acemden gelen son bir kervanla ilgili sürgün emirleri ve devlet gelirlerinin zâyiât, ketmiyyât ve *irtişâsı meselesi olarak ta'yin edilmektedir.*

Şer'î dayanağı, ülül-emrin devlet gelir ve giderlerini tedvir yetkisi olan bu hükmü, tesbitlerimize göre, ilk defa neşrediyoruz.

SURET-İ HÜKM-İ A'CÂM

Mefâhir'ül-kudâti vel-hükkâm, ma'âdin'ül-fadâili vel-kelâm mevâlî-i Bursa ve *Müderris Haydar Çelebi* ve *Balıkesri Kadıları* -Zîde fadluhum- ve Kudvet'ül-emâcid vel-ekârim, câmi'ul-mehâmidi vel-mekârim sâbıkan çabuşbaşı olan *Şücâ'* -Zîde kadruhû- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki;

1. Mahrûse-i mezkûrede vâki' olan *beytülmal bel'iyyât*ına ve girift olunan *harir emr*inde *zâyi'ât* ve *ketmiyyât* ve *sürgün* hususunun alıvâline ve bu hususlarda ol umûra *müvellâ* ve *mübâşir* olan kimesnelerün *irtişâ*sına ve sâir emvâl-i müteferrikaya müte'allık umûrun üzerinde teftiş olunmasına emr edüb buyurdum ki[1];

2. Hususiyyât-ı mezkûreye nev'an ta'alluku ve teftiş-i mezkûrun nev'an tevakkufı olan kimesnelerün sağîr ve kebîr ve denî ve âlîsin tetebbu' edüb bulub defter edüb her birin yarar kefillere verüb kendülerün ve kefillerinin esâmîsin ve her biri ne mahalde olub ve ne emre mübâşir olduğunu deftere kayd edüb bu hizmet içün kullarımdan konulan ve eğer onlar vefâ etmez ise, *muhzır*lardan ve *ases*lerden ve *câbî*lerden ve *dellâl*lardan ve sâir bu hizmete kâbil kimesnelerden kadr-i hâcetçe adamlar koşub ve siz ki, *Mevlânâ Haydar* ve *Mevlânâ Kâsım* ve kulum *Şücâ'*sız, kendü nefsinüz ile bile *Mudanya iskelesi*nden *İstanbul*'a ve İstanbul'dan Edirne'ye îsâl edesiz.

4. Ammâ bu hususlarda dahli olmayanları ta'cîz edüb nesnesi alınmakdan ve huzuru lâzım olanlarun aparlanmasından ziyâde hazer edesiz.

5. Ve *Diyarbekir Beğleribeğisi Muhammed* -Dâme ikbâluhû- mektûbı ile yakında gelmiş bir kârban olub el'ân anda *mahbûs* imiş. İmdi anlarun esâmîsi ve esbâbı defterlerini bulub esbâblarını bir mahfûz yerde hıfz etdürüb mühürleyüb kendülerini sâir *a'câm tâifesi* ile süresiz. Ve esâmîleri ve harirleri ve esbâbı defterlerini mühürleyüb getürürb Dergâh-ı Mu'allâma teslim edesiz.

6. Ve zikrolunan eşhâsın âdemîsine göre *icâre-i sefîne* ve *harc-ı râh* bir mikdâr esbâbından harclık veresiz. Ammâ ziyan vermeden hazer edesiz, gâfil olmayasız. Şöyle bilesiz.

Tahriren fil-yevm'ir-râbi' -aşer min şehr-i Receb'il- Mürecceb sene erba' ve işrîn ve tis'a-mi'ete.

Bi Yurt-ı Ankaracık

(1) — **Müvellâ:** Mu'ayyen bir dava yahut ihtilâfı halletmek üzere kaza makamları tarafından tavzif edilen şahıs, hakem veya ehl-İ vukûf.

Beytülmal Hükmü, Bursa Şer'iye Sicilleri, No: A, 25, sb. 49

III- BURSA İHZÂRİYESİ HAKKINDA HÜKÜM (14)

Osmanlı adlî teşkilâtında yardımcı adlî personelden birisi de *muhzır*lardı. Muhzırların görevi, davalı veya davacıyı mahkemeye celbedip getirmekti. Mahkemeye gelmeyen da'vâlı ve şahitleri, cebren de olsa mahkemeye celbetme görevi, devletçe tavzif edilen muhzırlar tarafından îfa edilirdi. Bu hizmetlerine *ihzâriye hizmeti;* mezkûr hizmetleri karşılığında daha ziyade taraflardan tahsil olunan harcırâh ve ücrete *ihzâriye, muhzıriye, ihzâriye harcı, resm-i ihzâr* veya sadece *ihzâr* da denir(1).

Bursa'daki ihzâriye ile alâkalı bir hukukî düzenleme olan elimizdeki hüküm, 28 Rebî'ül-Âhir 919/1513 tarîhinde tanzim olunmuştur. Tek nüshası, *Bursa Şer'iye Sicilleri, No: A.22, sh. 146*'da bulunan hükmü, tesbitlerimize göre, ilk defa neşrediyoruz.

HÂZİHÎ SÛRET'ÜL-HÜKM'İR-REFÎ' Lİ 'S-SULTAN'İL-A'DEL'İL-A'ZAM V'EL-HÂKÂN'İL-ECELL'İL-EFHAM ES-SULTAN SELİM ŞAH HÂN -TÂLE BEKÂHU VE NÂLE MÜNÂHU VE TÂBE SERÂ EBÎH-

Akdâ kudât'il-müslimîn, evlâ vulât'il-mu'minîn, ma'den'ül-fadli vel-yakîn, vârisü ulûm'il-enbiyâi vel-mürselîn *Mevlânâ El-Hâkim bi Mahrûse-i Bursa* -Zîdet fedâilluhu- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki;

1. Sene *tis'a-aşer ve tis'a-mi'ete Rebî'ul-evvel*inin on beşinci gününden *Mahrûse-i Bursa ihzârı* hâs olub Hizâne-i Âmirem içün zabt olunmak içün *kâtib Mustafa*'yı emîn ta'yin edüb gönderdüm.

2. Ve buyurdum ki; hükm-i şerifimle vusûl buldukda tarih-i mezbûrdan vâki' olan mahsûlı teftiş edüb alub emîn-i mezbûra zabt etdüresiz. Ve şimden sonra vâki' olan mahsûlı dahi göresiz, kanun-ı kadîm üzere zabt ve defter etdüresiz. Malımı kimesneye bel' ve telef etdürmeyesiz.

3. Ve *muhzır*ları dahi getürdüb yasak edesiz ki, kendü kolaylarına *ihzâr* içün *emîn* ma'rifetinsiz varmayalar ve kimesneden beğliğe âid resm almayalar. Şöyleki kimesneden *beğliğe âid resm* alalar yahud emîn ma'rifetinsiz getürmeğe gideler, men' edesiz, eslemeyenleri emîn ma'rifetiyle muhkem haklarından gelüb yerine âhar kimesne koyasız. Şöyle edesiz ki, muhzırlar *resm-i ihzârda tamam mukayyed olub arada nesne telef ve bel' etmeyeler.*

Tahriren fil-yevm'is-sâmin vel-işrîn min Rebî'il-Âhir min şuhûr-i sene tis'a-aşere ve tis'a-mi'ete.

Bi Makam-ı Kostantınıyye

(1) Krş. Pakalın, II/45

Bursa İhzâriyesi Hükmü, Bursa Şer'iye Sicilleri, A, 22, sh. 146

صورت الحكم الترقيع السلطاني للسلطان الأعدل الأعظم والخاقان الأجل الأكرم السلطان
سليم خان بن السلطان بايزيد خان طال بقاءه ونال مناه وطاب ثراه الى الابد
أقضى قضاة المسلمين أولى ولاة الموحدين معدن الفضل واليقين وارث علوم الأنبياء والمرسلين مولانا [illegible]
١ بحروسهٔ بروسه زيدت فضائله توقيع رفيع همايون واصل اولجاق معلوم اولاكه سنه تسع عشر وتسعمائه ربيع [illegible]
اون بشنجی کوننده محروسهٔ بروسه قضاتنه حاصل اولوب خزانهٔ عامره ایچون ضبط اولنمق ایچون قاطع مصطفی [illegible]
٢ تعیین ایدوب کوندرمشدم بیوردم که حکم شریفم واصل اولدقده تاریخ مزبوردن واقع اولان محصولی تفتیش [illegible]
امین مزبوره ضبط ایتدرهسز وشمدن صکره واقع اولان محصولی دخی کوندرهسز قانون قدیم اوزره ضبط ودفتر [illegible]
٣ مالی کسنهیه بلع وتلف ایتدرمیهسز ومحضرلرین دخی کتوردوب سیاق ایلهسز که کندو قولایلنه قضاتن [illegible]
ایلین معرفتنسز واردرمیهلر وکسنهدن بکلکه عاید رسم المیالر شویلکه کسنه دخی بکلکه عاید رسم الامر باقو ولغمی
موقتنسز کتورمکه کیدهلر منع ایدهسز ایلمیانلر امین معرفتیله محاکم صقلادن کلوب یازه [illegible]
ایدهسز که محضرلر رسم قضاتی تمام مقید اولوب ایلاهنه تلف وبلع ایتمیهلر شویله ایلاک علامت شریفه
اعتماد قلالر تحریرا فی الیوم الثامن والعشرین من ربیع الآخر لسنه تسع عشر وتسعمائه

IV- BURSA İHTİSÂB VE SUBAŞILIK GELİRLERİ İLE ALÂKALI HÜKÜM

Osmanlı Devletinde, beytülmalınönemli gelirlerindenbiri de subaşılık hizmeti ile ihtisâb hizmetinden elde edilen gelirlerdi. Bu tür gelirlerin intizâmlı bir şekilde yerli yerine sarfı için devletin nizâm içerisinde yürümesi icabediyordu. İşte Yavuz Sultan Selim'in kardeşi Sultan Ahmed ve onu ta'kiken oğlu, Bursa'da hâkimiyet iddia edince, beledi gelirlerin tahsilinde kargaşa çıkmıştı. İşte Yavuz Sultân Selim, yaşanan kargaşalardan birini tanzim için bu hükmü, Bursa Kadısına ve Hâssa Harc Eminine göndermiştir.

Tek nüshası, Bursa Şer'îye Sicilleri, No: A, 20, Sh. 199'da bulunan hüküm, 14 Rebîülâhir 918/1512'de tanzim olunmuştur ve tesbitlerimize göre, ilk defa tarafımızdan neşredilmektedir.

HÂZİHÎ SURET'Ü-HÜKM-İ KUVVET'İS-SELÂTÎN'İL-İZÂM ZÜBDE'İL-AVÂKÎN'ÜL-FİHÂM ES-SULTAN'İL-A'DEL'İL-A'ZAM V'EL-HAKAN'İL-ECELL'İL-EFHAM ES-SULTAN SELİM ŞAH BİN ES-SULTAN BÂYEZİD HÂN -HALİDET DEVLETÜHÛ VE SALTANATUHÛ VE TÂBE SERÂ EBÎH-

Akdâ kudât'il-müslimîn ekmelü vulât'il-muvahhıdîn menbû'ul-fadli vel-yekîn hüccet'ül-Hakkı alel-halkı ecma'în **Mevlânâ el-Hâkim bi Bursa** el-Mahrûse -Dâmet fedâilühû- ve Kudvet'ül-ümenâi vel-mu'temedîn *Hâssa Harc Emîni* -Zîde Kadruhû- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola kim;

1. Bundan akdem *Karındaşım Sultan Ahmed* oğlı anda Bursa'ya geldikde *subaşılık* ve *ihtisâb* zabt etmek içün ve sâir maslahat içün nefs-i Bursa'ya ba'zı adamları gelüb sonradan kaçüb gitdiklerinde şehir halkı varub mezkûrları sâkin oldukları evlerin basub atlarından ve esbâblarından ve akçelerinden hayli nesnelerin alub *soygun* bizimdir deyu zabt etmişler.

2. İmdi gerekdir ki, hükm-i şerifim vardıkda teftiş edüb göresiz. Ol asıl kimesnelerün atlarından ve esbâblarından ve akçelerinden şehir halkı ne kadar nesneleri almışlarsa bî-kusur alub zabt edüb satılacak nesneleri satub zabt edüb ve defter eyleyüb defteri mühürleyüb kapuma gönderesiz. Ve mevcud olan akçelerin ve esbâbların bahâsından bâsıl olan akçe mühürleyüb bile gönderesiz.

3. Ve anda Bursa'da olan *hâssa şabın* her yüz (?) kantarı yüz otuz akçeye satılugelmişdir. Gerekdir ki, tarh olunan şabı kimlere verilmiş ise, ma'lûm edinüb şab alanlardan noksânın bî-kusur alub zabt etdüresiz ve yazub bildüresiz. Bir dürlü dahi etmeyesiz.

Şöyle bilesiz, alâmet-i şerife i'timâd kılasız.

Tahriren fi Râbi'aşer lir-Rebî'il-Âhir sene semân-aşerete ve tis'a-mi'ete.

Bi Makam-ı Kostantınıyye

Bursa İhtisâb Ve Subaşılık Hükmü, Bursa Şer'îye Sicılleri, No: A, 20, sh. 199

§.6.- KÜTAHYA SANCAĞI KANUNNÂMELERİ

I- GENEL DURUM

*Kütahya Sancağı'*nın, Yavuz'un saltanatının sona ermesinden iki sene sonra hazırlanan bir kazâ listesine göre, *Denizli, Uşak, Eğrigöz, Honaz, Şeyhli, Simav, Tavşanlı, Gediz* ve *Emrudlu* olmak üzere merkezle birlikte 10 kazâ merkezi bulunduğunu daha önce belirtmiştik. Bunlardan Fâtih devri kanunnâmeleri arasında *Tavşanlı* ile alâkali bir *Tuz Yasaknâmesi*ni[1]) ve II. Bâyezid devri kanunnâmeleri arasında ise, *Gediz'*le alâkalı bir *Şabhâne Yasaknâmesi*ni[2] neşretmiştik. Yavuz devrinde de, Kütahya Sancağı Kanunnâmesini değil, sadece biri Kütahya'daki *derbend, yaya* ve *müsellem*lerle alâkalı, diğeri de haramî ve hırsızlarla ilgili iki küçük hukukî düzenlemeyi neşredeceğiz.

II- KÜTAHYA SANCAĞI DERBEND, YAYA VE MÜSELLEM KANUNNÂMESİ (16)

Kütahya Sancağı, Ankara ile beraber değişik zamanlarda Anadolu Eyâleti'nin paşa sancağı veya şehzâde sancağı statüsündedir. Osmanlı îdarî taksimâtında önemli bir yeri olan Kütahya ile alakalı ilk ciddî hukukî düzenleme, Kanunî devrinde yapılmıştır. Ancak Yavuz devrinde özellikle Kütahya çevresindeki müsellem ve yayaları ilgilendiren bir hukukî düzenleme mevcuttur. *BOA. TTD. 49 (444)* nolu defterin 706. sayfasında yer alan ve defterden anlaşıldığına göre 918/1512 tarihinde tanzim edilen ferman şeklindeki bu hukukî düzenlemeyi, tesbitlerimize göre ilk defa neşrediyoruz[3]

918/1512 TARİHLİ KÜTAHYA DERBEND-YAYA VE MÜSELLEM KANUNNÂMESİ

LİVÂ-İ KÜTAHYA

1. *Hâliyâ Livâ-i mezbûrede ba'zı muhavvif derbendler* vâki' olub a'yân-ı vilâyet şahâdetleriyle kuzât-ı vilâyet der-i Devlete arz eyleyüb hıfz ve hirâseti içün *Vilâyet-i Germiyân'*ı kitâbet eden merhûm *Ali Çelebi'*ye müekked ve mücedded alıkâm-ı şerife vârid olub merhûm dahi hîn-i kitâbetde teftiş eyleyüb ziyâde muhavvif ve adam alınur mahaller olduğı sebebden *Haymâne tâifesi*nden ve gayrıdan bir ferd bulunmayub biz-zarûrî ba'zı *yaya ve müsellem tâifesi* ki, derbende yazılmak içün ellerine hükm-i şerif verilmiş, ol sebebden tâife-i mezbûreden zikrolan mahallere seksen doksan nefer kimesne yazub sonra kâtib koşulan *Ali* bendeleri der-i Devlete arz eyledükde tekrar teftiş içün hükm-i şerif îrâd eylemeği mazmû-i meymûnında teftiş eyleyesiniz. Vâkı'â arz olunduğı gibi muhavvif ve adam alınur mahaller olub hıfzı

(1) Fâtih-72, I/626-627

(2) Bâyezid II-28, II/252-254

(3) BOA, TTD, 49 (444), sh. 706; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, II/579

ve hirâseti lâ-büdd ve lâzım ise, haymâne tâifesinden ba'zı adam bulub derbendci ta'yin edesiz. Şöyle ki; haymâne tâifesinden kimesne bulunmaz ise, sâbıkan yazılan yayalardan bir mikdâr her mahalle ocaklarıyla yazub deftere kayd edüb arz edesiz. Hem derbendci ve hem yayalık hizmetin edâ edeler deyü emr olunmuş(1).

2. Hâliyâ teftiş olunub fil-vâki' muhavvif ve cemî'i zamanda adam alunduğı zâhir ve müeyyed mahaller olub hıfzı ve hirâseti lâzım ve lâ-büdd olduğı ecilden emr-i şerif üzere tefahhus olunub haymâne tâifesinden kat'â bir şahıs bulunmayub ve re'âyâdan kimesne mütehammil olmayub biz-zarûrî yaya ve müsellem tâifesinden ocaklarıyla ve yamaklarıyla yazılub, ammâ hem yayalık ve hem derbendcilik hizmetin edâ etmeğe kudretleri olmayub iki hizmeti bile çekmeğe teklîf-i mâ-lâ yutâk müşâhede olunduğı der-i Devlete arz olundu. Bâkî ferman ülülemrindir.

(1) — **Muhavvif Derbend:** Korkutucu ve muhataralı derbend demektir. Bu kelimeyi mahûf yani korkulu yer şeklinde okumak da mümkündür. Kütahya'daki derbendlerle ilgili ba'zı bilgiler için bkz. Orhonlu, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilâtı,** İstanbul 1990, sh. 48, 63, 104

Kütahya Derhend-Yaya Ve Müsellem Kanunu, BOA, TTD, 49, sh. 706

III- SAKA DERBENDİNDEKİ KUTTÂ'I TARİKLE İLGİLİ HÜKÜM (17)

Osmanlı Devletinde bir çeşit emniyet teşkilâtı olan *derbendlerin* bir gâyesi de, her sene mukaddes beldeleri ziyâret etmek üzere uzun bir sefere çıkan *hacı adaylarının* yol emniyetini temin etmekti. Bu gaye ile hac yolu güzergâhında ba'zı kaleler, köyler ve hatda kervansaraylar, derbendçilik hizmetine tahsis edilmişti(1). İşte şu anda neşrettiğimiz Kütahya'nın *Saka Derbendi* ile alâkalı hüküm de, bu çevrede hacı adaylarına ba'zı hırsız ve haramilerin ya'ni İslâm hukukundaki tabiriyle *kuttâ'ı tarik*'in tasallutunu önlemek gâyesiyle tanzim edilmiş bir fermandır. Tek nüshası, *Bursa Şer'iye Sicilleri A. 20, sh. 128/b*'de bulunan bu hükmü, tesbitlerimize göre, ilk defa neşrediyoruz. Fermanda, kadı ve subaşılardan, İslâm hukukunun yol kesenler için vaz' ettiği *hadd-i kat'ı tarik* cezasının tatbiki istenmektedir(2).

HÂZİHÎ SÛRET'ÜL-HÜKM'İŞ-ŞERİF EL-VÂRİD MİN İND'İS SULTAN SELİM ŞAH BİN BÂYEZİD HÂN

Mefâhir'ül-kudâti vel-hükkâm, Ekâbiru vulât'il-enâm ma'âdin'ül-fedâili vel-kelâm *Kütahya Kadısı* ve sâir Anadolu kadıları -Zîde fadluhum- ve Mefâhir'uz-zu'amâ vel-emâcid subaşıları -Zîde kadruhum- tevkî'i refî'i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki;

1. Hâliyâ *Kütahya Nâhiyesi*nde *Sakâ derbendi* kurbünde ba'zı *kuttâ'ı tarik hüccâcı* basub birin katl edüb ve bir kaçın mecrûh edüb esbâbların almışlar. Ve andan gayrı dahi etrâfda hayli hırsuzlar ve harâmîler zâhir olmuş deyü istimâ' olunur.

2. Eyle olsa siz ki, *Kütahya Kadısı* ve *subaşısısız*, cemî' *Anadolu Vilâyeti*nin zabtı ve hıfzı sizün uhdenüzde iken yanınızda bu asıl fesâd zâhir olub def' olunmamak ve kudretinüz olmaduğı takdirce bu cânibe arz olunmamak, mahzâ sizün Memâlik-i Padişahın hıfzında tekâsülünüzden ve hırsuzlar hususunda adem-i ihtimâmınızdandır.

3. İmdi bu def'a ğâfil olmayasız. Kemâl-i teyakkuz ve tehaffuz üzere olub vilâyet halkı mu'âvenetiyle taht-ı hukûmetinizde her ne yerde *hırsuz* ve *haramî* varsa, yerlerin ve yurdların ma'lûm edüb varub basub ala getüresiz ve bir vechile *siyâset* edesiz ki, sâirîne mûcib-i ibret ola.

4. Ve siz ki, sâir Anadolu Sancaklarının Kadıları ve subaşılarısız, her birinüz taht-ı kazânuzda ve havza-i hukûmetinizde olan hırsuzı ve harâmîyi ele getürüb vech-i meşrûh üzere haklarından gelüb ol vilâyeti *ehl-i fesâd*dan tathîr edüb bir ferd komayasız. Şöyle ki, siz kâdir olmayub muhtâc-ı arz ola, yazub bildüresiz ki, adam gönderilüb müntehâ haklarından geline.

5. Bu bâbda gereği gibi ihtimâm edüb vilâyet halkına dahi te'kid ile ısmarlayasız. Hırsuzı ketm etmeyüb ele vereler. Şöyle ki, sonra ketm etdükleri zâhir ola, hırsuza olacak siyâset anlara olur.

Şöyle bilesiz, alâmet-i şerife i'timâd kılasız.

Tahriren fî evâil-i Ramazan sene selâs ve işrîn ve tis'a-mi'ete

Bi Makam-ı Edirne

(1) Orhonlu, **Derbend Teşkilâtı**, 24 vd.

(2) Bkz. OK, I/112-113

Kuttâʿ-ı Tarikle İlgili Hüküm, Bursa Şer'iye Sicilleri, A, 20, sh. 128/b

[illegible]

1 [illegible]
2 [illegible]
[illegible]
[illegible]
3 [illegible]
[illegible]
4 [illegible]
[illegible]
[illegible]
5 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

§.7- MENTEŞE SANCAĞI KANUNNÂMELERİ

I- MENTEŞE SANCAĞI ADÂLETNÂMESİ (18)

Merkezi *Muğla* olan *Menteşe Sancağı*'nın Klasik Sancak Kanunnâmesini, II. Bâyezid devri kanunnâmeleri arasında neşretmiştik(1). Bu dönemde ise mezkûr kanunun uygulanmamasından doğan suiistimal ve haksızlıkları izâle etmek üzere tedvîn edilen ve adâletnâme mahiyetinde bulunan bir hukukî düzenlemenin mukaddimesinden, bunun hem bir *adâletnâme* ve hem de Menteşe Sancağının yeniden tahriri için bir ta'limatnâme mahiyetinde olduğunu anlıyoruz. Son özelliği sebebi ile bize, Fâtih devri kanunnâmeleri arasında neşrettiğimiz tapu-tahrir kanunnâmesini de hatırlatmaktadır ve hatta ba'zı hükümleri tıpa tıp ayniyet de arzetmektedir(2).

Tek nüshası *Nuruosmaniye Kütb., No: 4094, Vrk. 43/b-46/b*'de bulunan Kanunnâmenin, tesbitlerimize göre, ilk neşri tarafımızdan yapılmaktadır. Bu hukukî düzenleme ile, Menteşe Sancağının tahririnin de ne zaman yapıldığına ait mühim bir ip ucu elde edilmektedir. Adâletnâme de diyebileceğimiz bu kanunnâmenin, Sultan Selim Şah zamanına ait olduğu kesin ise de, hangi tarihde tedvîn edildiği kesin olarak belli değildir. Bu ta'limatnâmenin verildiği kadı, *Tire Kadısı Zeynüddin* olarak geçmektedir. Bunun, *Zeynüddin Muhammed bin Muhammed Şah Fenarî* olduğu açıktır. Mûmâileyh, evvela büyük ba'zı vakıflara mütevelli, sonra Tire'ye kadı, daha sonra da sırasıyla Şam ve Haleb'e kadı olmuştur. 926/1520'de vefat ettiğine göre bu kanunnâme en az 1520'den önce hazırlanmıştır(3).

II- ADÂLETNÂME'NİN METNİ

SÛRET-İ HÜKM-İ ŞERÎF-İ

SULTAN SELİM ŞÂH BERÂY-I NİŞTÎ-İ VİLÂYET-İ MENTEŞE

Nişân-ı şerif-i âlî-şân-ı Sultânî ve tuğrây-ı kiti-sitân-ı Hâkânî bil-avn'ir-Rabbânî vel-menn'is-Sübhânî hükmi oldur ki,

1. Şimdiki hâlde ma'delet-i Padişâhânemden cemî'-i berâyây-ı vilâyet ve cümle-i re'âyây-ı memleket emâkini ve mesâkini ve kazâsınun husûsiyyâtına ve etvâr ve evzâ'ının keyfiyyâtına ve me'haz-i emvâle ve erbâb-ı tımar mahsûlâtının fürû'una ve ahvâline âlim olmak; husûsan muhâlif-i defter ve muğâyir-i kanun re'âyâdan alınan emvâl-i fukarâ tezallumundan ve ashâb-ı tımarla re'âyâ arasında (olan) muhâsamâtın kesret-i şikâyetlerinden ve himâyet-i vilâyet içün illere teklîf-i avârız

(1) Bâyezid II-29, II/255-263

(2) Fâtih-3, I/367-377

(3) **Şakâik-i Nu'maniye Ve Zeyilleri**, I/400

olundukda mikdâr-ı hânelerine ve evkâf-ı müslimîn ahvâline ve masârif-i mu'ayyenelerinde mutasarrıfînin ihtimâmlarına ve taksîrâtlarına vukûf lâzım olduğu ecilden, her vilâyete bir *emîn* ve *kâtib* gönderüb cüz'î ve küllî, nakîr ve kıtınîr defter edüb *hâric ez-defter* bir nesne komayalar deyu emr eyleyüb;

2. Eyle olsa, *Menteşe Sancağı* yazmak içün A'lamu kudât'il-müslimîn ekremu vulât'il-muvahhıdîn ma'den'ül-fadli vel-yakîn *Tire Kadısı mevlânâ Zeynüddin* -Dâme fadluhû- nun kemâl-i emânetine ve diyânetine i'tikâdım olduğı ecilden anı *emîn* ve mefhar'ül-küttâb Sipahi oğlanlarının cemâ'atinden *Kulum Mustafa* -Zîde kadruhûnun istikâmetine i'tikâdım olmağın anı (dahi kâtib) ta'yin edüb buyurdum ki;

3. Ol sancağa varub ol yerlerde vâki' olan şehirlerden ve kasabâtdan ve kurâdan ve mezâri'den ve araziden ve bağdan ve bağçeden fil-cümle ebvâb-ı mahsûlâtın senevîsinden ve şehriyesinden ve bâd-ı hevâsından nakîr ve kıtınîr kalîl ve kesîr tımarda ve evkâfda ve emlâkde vâki' olan yerlerde mu'âflardan her ne var ise, *bağcı*dan ve *çeltükçi*den ve *yörük*den ve *canbaz*dan ve *ahâli-i ma'âdin* ve *sayyâdîn* ve *doğancı* ve *katrancı* ve *müsellem* halkından her ne varsa defter edüb efrâd-ı insandan bir ferd ve ebvâb-ı mahsûlâtdan bir habbe cüz'î ve küllî *hâric-ez defter* nesne kalmayub yazılmak içün fermân-ı kazâ-cereyânım şöyle nâzil ve vârid oldu ki;[1].

4. Ashâb-ı tımar, e'âlîsinden ve edânîsinden bizzat kendüler mübâşeret eyleyüb *kâim-makamları* ve *mübâşirleri* ol yerün kadıları bile ve emîn huzurunda cem' olub teftişe mukayyed olundukda, benim hâssalarım mübâşirlerinden ve sancağı beği hâsların tasarruf eyleyenlerden ve erbâb-ı tımar ve ashâb-ı emlâk ve evkâf ve mu'âf ve müsellem olan eşhâs ellerinde olan (berâtların) ve sûret-i defterlerin ve temessüklerin getürüb emînlerüme vereler. Ve üçer yıllık *ispenç* veya *çift resm*in veren re'âyânın mufassal ve meşrûh esâmîsi ile mahsûlâtlarının defterlerin getürüb emînlerüme vereler[2].

5. Andan sonra emîlerüm teftişe başlayub yerlü yerleründen tekrar teftiş edeler. Filcümle e'âlîden ve edânîden benüm ünvân-ı şerifimle berât-ı hümâyûnumla tımara ve evkâfa ve emlâke mutasarrıf olanlar, ben hâsıl tasarruf eylemedim, şimdi geldim veyahud üç yıllık hâsıl almadım derlerse, amel eylemeyüb olan re'âyâsı ittifakla üç yıllık hâsılı tamam künhü ile ma'lûm edinüb bir mufassal defter edüb elbette ve elbette eminlerüme teslim eyleyeler[4].

6. Ve emînlerim dahi bundan verilen *mufassal defteri* tatbîk edüb ve re'âyâyı dahi kemâl-i dikkat üzre teftiş eyleyüb mutâbık ve muvâfık buldukların veya hîn-i teftişde zâhir ve revşen olan mahsûlâtın her nev'inin üçer yıllığın bir yere cem 'edüb defterlerine kayd eyleyeler; ammâ kıymetlerin ta'yîn eylemeyeler.

7. *Ve her köye cümle yazmayalar.* Hemân yerin hâsılı ma'lûm olunub bunda gelecek narhları husûsî benüm izz-i huzûruma arz olundukda anun üzerine nice bahâ ta'yîn edersem kayd olunur. Her tımarın mikdârı ma'lûm oluna ve cümlesi bağlana.

---

(1) Metin, çok az farklarla Fâtih devri kanunnâmeleri arasındaki **Kanunnâme-i Kitâbet-i Vilâyet**'e benzemektedir. Daha doğrusu, bu, onun belli bir sancağa adapte edilmiş şeklidir. (Krş. Fâtih-3, I/368 vd.)

(2) Fâtih- 3, md. 1

8. *Ve sipahîler ra'iyyetlerin yazduklarında,* re'âyâların külliyen emînleim huzûruna hâzır eyleyeler. Ve ra'iyyetleri oğlanların büyüceklerin gösterüb küçüklerinin ismin yazdurmayalar. Ol bâbda sipahi ve subaşılar, gereği gibi ihtimâm eyleyüb mukayyed olalar. Söyle ki, sonradan emr-i şerifime muhâlif bir kimesne gelüb benim küçücük oğlum yazıldılar, filânın büyük oğlu vardı, yazmadılar deyü şikâyet ve i'lâm eyleye, defter hüccet olunub, defter ile amel olunmak ve onu yazduran sipahinin tımarı ve hâsılı alınub gereği gibi mu'âteb olur, şöyle bileler.

9. Ve *emînlerim defter tamam* olub atebe-i ülyâma gelüb bana arz olununcaya değin hiç bir ehad *tezkire ve kâğıd* vermeyeler. Ve tımarlara müte'allık kazâyâ içün Dergâh-ı Mu'allâma arz-nâme göndermeyeler. Ol husûs içün bundan dahi kâğıd varmaya[1].

10. Ve hîn-i teftişde erbâb-ı tımarın verdüği defterden *zâid ispençden veya resm-i çiftden veya gayrı* mahsûlden *nesne mektûm bulunursa,* ketm eden sipahinin tımarın *mevkûfa kayd olunub ve ol yerün kadısına emînlerim ısmarlayalar tâ kim, benüm içün zabt oluna ve kadısı cem' eyleyüb getürüb Dergâh-ı Mu'allâma îsâl eyleye. Ve defter tamam olub emînlerim gelicek mevkûf eyledikleri tımarları esâmîsiyle arz edüb âhere verilüb hâsılın kadılar getirmedilerse taleb olunub, eğer bulunan dahi zâid bir kimesnenin sa'yi veya delâleti ile olursa, bir ayruca defter dutulub anda kayd oluna. Ol kimesne eğer bilfi'l ashâb-ı tımardan ise, kifâyetine göre terakkî* etdüre[2].

11. *Ve ol yerün kadıları* husûsunda dahi emrim budur ki, ol kadılık yazılıncaya değin emînlerim huzûrunda eksük olmayalar. Ve *hâric ez-defter* mezâri'den ve kurâdan ve esbâbdan ve gayriden, fidcümle ebvâb-ı mahsûlâtdan ma'lûm olub yazılmadık nesne komayalar. Ve harâc olan yerlerde dahi *cizye defterlerin* emînlerime teslim eyleyeler elbette ve elbette; vermeyince olmayalar. Vermemek mûcib-i azl ve müsted'i-i itâbdır, özür fâide vermez, şöyle bileler.

12. Ve *satılan yerlerde* tımarların neye satulduğı *sûret-i sicillât*dan bilâ-ziyâde velâ-noksân ketm olunmayub çıkarılub emînlerime teslim eyleyeler. Şöyle ki, bir mâddede kadıdan veyâ nâibinden telbîs zâhir olursa, emînlerim arz edeler; kadıdan ise azline sebeb; nâibden ise te'dîb olunub reddine bâis ola.

13. Ve *yağcı ve görüncci* kayd olunub ayrıca defter oluna. Ve *çeltükçi* tâifesinin ellerinde tohum olan çeltükçı kayd olunub tohumsuz olanı ra'iyyet kayd oluna, kefereden ise cizyesi dahi ta'yîn oluna.

14. Ve *emînlerime dahi emr-i şerif bunun üzerinedir ki,* ol sancakda vâki' olan mahsûlat kısmından *öşür* nenün gibi mahsûlden alınur. Ve hem şimdiyadeğin tımarlarda ve evkâfda ve emlâkde öşür bâbında öşür verildikten sonra sâlârlık neden alınu-gelmişdir ve ne vechile alınugelmişdir? Şöyle ki, sarâhaten defter delâlet

---

(1) — **Tezkire:** Esnâfa ve halka verilen resmî kağıddır ki, *tapu* belgesi mahiyetindedir (Pâkalın, III/491).

(2) — **Mevkûf:** Çoğulu, mevkûfâtdır. Mahlûl tımar gelirleri, vakıflardan hazineye ait olan gelirler ve örfî tekâlifden hazineye ait olanlara denir. Zira hazine için durdurulmuştur. Bu tür gelir işleriyle uğraşanlara *mevkûfâtî* ve ilgili kaleme de *mevkûfât kalemi* denir (Pâkalın, II/497-498).

— **Terakkî:** Nizâmen verilenden fazla olarak yapılan zam demektir. Tımarlardaki terakkiye *hisse* de denirdi (Pâkalın, III/458).

etmeye, buyurdum ki, her yerde buğdayda ve arpada ve daruda ve mercimekde ve nohudda ve susamda ve sâir hubûbatda ve bağda ve bâğçede ve kovanda ve penbede ve olan yerlerde, zağferânda ve ketânde ve gönülde bunlarun emsâlinde şimdiyadeğin ne alınu-gelmişdir? Ve defter-i atîkde ne vecbile kayd olunmuşdur? Ve şimdi defterden hâric ne alınur? Ve ne vakitden berû hâdis olmuşdur? Her kaziyyeyi ma'lûm edinüb mufassal ve meşrûh ma'lûm olunan üzre bir yere kayd edüb getürüb pâye-i serîr-i a'lâma arz edeler. Ne vechile emr edersem ol vechile deftere kayd edeler. Hiç bir müştebih nesne komayalar, vâki' olan müştebihleri tımarlarda ve evkâfda ve emlâkde ve mu'âfda ve müsellemde ve sâirinde mufassal yazub hiç bir cânibe hükm etmeye. Arz olundukdan sonra her ne emr edersem eylece kayd oluna.

15. *Ve (resm-i) bâğât ve resm-i âsiyâb ve (resm-i) gallât ve esbâb-ı çuka ve kepe ve dalyan* husûsunda âdet nedir ve ne alınu-gelmişdir ve ne vakitde alınu-gelmişdir? Ve *odundan* ve otlıkdan ne alınu-gelmişdir ve ne vakitde alınur? Ve *resm-i mâkiyân ve âveng* dahi kadîmden alınu-gelen yerlerde ne alınu-gelmişdir ve ne vakitde alınur, neferden midir ve *baştinadan* mıdır? Mufassal deftere kayd edüb *Kanunnâmesinde* vakit ta'yin eyleyeler(1).

16. *Ve bâcât husûsunda* dahi atdan ve arabadan ve gayrıdan ne alınur, nenün gibi yükden ne alınu-gelmişdir? Ol husûsda olı-gelenden ziyâde var mıdır, varsa ne târihden berû olmuşdur? Tefahhus edüb her birinin gavrına vâkıf olub cüz'îden ve küllîden mahfî ve mestûr (nesne) komayub ma'lûm edinüb ayru zabt defter edüb gelicek anları dahi ayru arz edeler. Her bir husûs benüm ma'lûmum olub benden emir olıcak, defterin zahrına yazılub beyân *kanun olub* hîn-i hâcetde ana ihtiyâc olub ve yazılan ahkâm ana göre yazıla ve cevâb vermelü kimesneye ana göre cevâb verile.

17. *Ve çeltükçilerin denkleri* husûsunda dahi emrim budur ki, teftiş edüb her denkden ashâbına ne hâsıl olursa ve *âsiyâb resmi* verüb anlara vermemek sebeb nedir? Tamam ma'lûm edinüb arz eyleyeler. Sonra emrüm nenün üzerine olursa eyle eyleyeler.

18. *Ve her mahsûlün es'ârı husûsunda* emrim budur ki, her yılın üç mertebesi vardır; birisi hîn-i kabz ve birisi evsat ve biri âhir-i senedir. Her birinin *narhı* nenün üzerine ise kadılardan hüccet getüreler(2).

19. Ve zikrolunan husûslarda emr-i hümâyûn ile âmil olalar; be gâyet ihtiyât üzre olub göreler. Sonradan i'timâd etdüğüm kimesneler gönderüb *teftiş etdirsem*

---

(1) — **Dalyan:** Balığı tedrîcen çıkarmak ve hususî tasarruf altında muhâfaza etmek üzere deniz kenarında, koy ve boğazda yapılan mahdut ve mahsûr yer (Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Türkî**).

— **Resm-i mâkiyân:** Mâkiyân tavuk demekdir ki, bu terkib, tavuklardan alınan vergi manasını ifade eder (Müt. Âsım, II, Tekmile, 175).

— **Âveng:** Üzüm ve benzeri asılı ağaçlar üzerindeki meyvelere denir. Sicim ve çamaşır ipi manasını da ifade eder. Burada birinci mana maksûddur (Müt. Âsım, I/100). *Âvend* de denir. Âvend, ayrıca kapkacak manasına da gelir.

— **Baştina:** Rumeli'de çiftlik manasına kullanılır. İslavcadır. Bu çiftlikler mîras yoluyla intikal eder. Osmanlı Devleti, araziyi mîrî ilan etmesine rağmen, tasarruf hakkının intikalini kabul etmiştir (Pâkalın, I/170).

(2) **Es'ar:** Fiyatlar demektir.

gerekdir. Şöyle ki, bir mâddede nev'an kusûru veya ketmi ola veya ihmâl olunub bir (nesne) mahfî ve mestûr kalmış veyahud telbîs olunmuş olursa, ehl-i mansıb olursa, mansıbın almağla komayub azîm belâlara uğradırın ve ehl-i mansıb değilse *siyâset* etdürürün.

20. Yukaruda zikrolunan tafsîl üzerine tamam dikkat eyleyüb her husûsda ikdâm-ı tâm gereği gibi mu'âvenet eyleyeler.

21. *Ve avârız husûsunda* dahi avârız salınur oldukda, her kadılığın aded-i hânesi sıhhati üzre ma'lûm olmayub aded-i hânenin ilmine ihtiyâç olduğu sebeb buyurdum ki, şehrin ve kasabâtın ve kurânın imamları ve kethüdâları *müzevvec ve mücerred* ve pîr-i fânî ve ma'lûl ve nâ-kâbil ne mikdârdır? Ve *çiftlik ve baştina* tasarruf eden mücerred dahi müzevvec makûlesindendir. Ayru ayru yazub, re'âyây-ı tımarı ayru ve re'âyây-ı evkâfı ve emlâki ayru ayru olan yerde *doğancı ve katrancı ve çeltükçi ve ahâli-i ma'den ve ahâli-i köprü ve tuzcı ve sayyâdları ve ulak besleyenleri ve derbend hâfızları ve ortakçıları* ve mukâbelesinde hizmetsüz ahkâm-ı şerife ile mu'âf ve müsellem olanları, ayru ayru her birin ta'yîn edüb mufassal ve meşrûh defter eyleyüb getürüb arz eyleyeler. Ol vakit emrim nice sâdır olursa, eyle kayd eyleyeler(1).

22. Ve re'âyâdan şol ki, yol üzerinde ve muhavvif yerlerde evvelden hıfz olınugelmişdir, *derbend köyi re'âyâsı* olub anlardan eğer köyün bütün hâneleri veyahut ba'zısı, yolcudan ve ulakçıdan asıl yerinden kalkub varub gayrı yerlere gitmiş ola, anları varub oturdukları yerde yazmayub asıl kendü yerlerine yazalar. Ve sâir re'âyâdan dahi şol ki, asıl yerlerinden kalkub yine ol yerin civârında ve çevresinde temekkün etmiş ola ve gelüb temekkün edeli on yıldan berü ola, anun gibileri dahi asıl yerlerine yazalar. Ve anlardan şunlar ki, gelüb temekkün eyleyeli on yıl ve on yıldan ziyâde ola, anı oturduğu yerde yazalar. Feemmâ şol ra'iyyet ki, gayrı memleketden gelüb bir yerde temekkün etmiş ola, anun gibileri hemân buldukları yerde yazalar.

23. Ve dahi emînlerime emr-i şerîfim budur ki, vilâyet-i mezbûreye emânet ve istikâmet ile kitâbet edüb bir kimesneden bâd-ı hevâ veya peşkeşden veya konuklukdan nesne almayalar ve kimseye....

---

(1) — **Avârız (Avâız-ı Divaniye):** Fevkalâde haller sebebiyle re'âyâdan alınan vergilere denir. Giriş kısmında konuyu incelemiştik (Bkz. sh. 192 vd.)

— **Müzevvec:** Evli.

— **Mücerred:** Bekâr.

Menteşe Sancağı Adâletnâmesi, Nuruosmaniye, 4094, Vrk. 43/b-46/b

Menteşe Sancağı Adâletnâmesi, Nuruosmaniye, 4094, Vrk. 43/b-46/b

Menteşe Sancağı Adâletnâmesi, Nnruosmaniye, 4094, Vrk. 43/b-46/b

ندن آلنی کلمشدر ونه وجهله آلنوکلمشدر شویله که میراضا دلالت ایتیه
بیورمکه هر یرده بغدای ده وآرپه ده وطاروده ومرجمك دونخودده و
سوسامده وسایر حبوباتده و باغده و باغچه ده وقوانده و پنبه ده واولان
یرلرده زعفران ده وکتانده وکوکلده بونلرك امثالی شیهدیه دکن نه آلنی
کلمشدر و دفتر عتیق ده نه وجهله قید اولنمشدر وشیمدی دفتردن
خارج نه آلنور ونه وقتدن برو حادث اولمشدر هر قضیه معلوم ایدنوب
مفصل ومشروح معلوم اولنان اوزره بر یرده قید ایدب کتورب پایه سریر
اعلامه عرض ایدن نه وجهله امراد رسم اول وجهله دفتره قید اده لر هیچ برمشتبه
نسنه قومیلر واقع اولان مشتبهلری تیمارلرده واوقافده واملاك ده ومعاونه
ومسلم ده وسایرنده مفصل یازب هیچ برجانبه حکم امتیه عرض اولنه قدن
۱۵ صکره هر نه امراد رسم ایلجه قید اولنه دباغات ورسم آسیاب غلات
واسباب جوقه وکبه طالیان خصوصنده عادت ندن ونه آلنی کلمشدر ونه
وقت آلنی کلمشدر واوددون واوتلوق نه آلنی کلمشدر ونه وقت آلنور ورسم ماکان
واولك دخی قدیمدن النی کلن یرلرده نه آلنی کلمشدر ونه وقت آلنور نفر دغدر
دباشتنه دغدر مفصل دفتر قید ادب قانون نامه سنده وقت تعیین ایلیه لر و
۱۶ باجات خصوصنده دخی اتدن وعربه دن وغیرندن نه آلنور وننك کبی
یکدن نه آلنو کلمشدر اول خصوصده اولی کلاندن از دیاد وارمدر کار سه
نه تاریخدن برو اولمشدر تفحص ایدب هر برینك عدد نه واقف اولب جزئیدن وکلیدن
مخفی ومستور قومیب معلوم ایدنب ایرو آیرو ضبط ایدب کاینجك انلری دخی آیرو
عرض اده لر هر برخصوص بنم معلوم اولب بندن امرا و بجاق دفترك ظهرینه یازلب
بیان قانون اولب حین حاجتده اکا احتیاج اولب ویازلن احکام اکا کوره

۱۷ یازله وجواب ویرللو کسنه یه اکا کوره جواب ویرله وچلتك جی
دخی امر بودرکه تفتیش ایدب هر نکدن اصحابنه نه حاصل اولد
رسم ویرب آنلره ویرمك سببندن تمام معلوم ادنب عرض ایلیه
۱۸ امرم بنك اوزرینه اولورسه ایله ایلیه لر وهر محصولك اس
امرم بودرکه هر یلك اوج مرتبه سی وارد ربرسنی حین فایزده
وبو برآخی نسنه یه ده هر برینك نرخی تنك اوزرینه ایسه قاصیلر
۱۹ وذکر اولان خصوصلرده امرم بودر ایله عامل اولالر بو
اوزره اولب کوره لر صکردن اعتماد اتدکم بکسنه لری کوند
کیرك شویله که بر ماده ده نوع قصور ی ومالیتی اولا ویا اد
بر مخفی ومستور قلمش اویا اخوذ تلبیس اولنمش اولور ایسه اهل جهد
منصبن آلماغله قومیوب عظیم بلالره اوغرد ورن واهل منه
۲۰ سیاست ایدوررن یوقاروده ذکر اولنان تفصیل اوزره
۲۱ هر خصوصه اقدام تام کرکی کبی معاونت ایلیلر وعوارض خصو
حیالینوز اولدقده هر قاضیلغك عدد خانه سی صحت اوزره معلو
عدد خانه نك علمنه احتیاج اولدوغی سببدن بیوردمکه شهرا
وقرانك امام لری وکتخدا لری منزوج ومجرد ویره فانی معلول د
وچفتلك باشنه تقسیم ایده مجرد دخی منزوج مقوله سندندر
رعایای تیماری ورعایای اوقافی واملاکی آیرو آیرو اولان یرده طو
وچلتوکچی واهالی معادن واهالی کری وطوزجی وصیادلو واوا
ودربند حافظلری واورتاجلر ومقابله سنده حد مستوفی احکام
ومسلم اولنلری آیرو آیرو هر برین تعیین ایدب مفصل ومشروح

Menteşe Sancağı Adâletnâmesi, Nuruosmaniye, 4094, Vrk. 43/b-46/b

٢٢ کتورب عرض ایلیه‌لر امرینه وجهله اولورایسه ایله قیدایده‌لر و رعایادن
شولکه یولی اوزرنده ومخوف یرلرده اوق حفظ اولنی کلمش دربندکوتیجی
رعایاسی اولوب آنلردن اکثر کویلک بتون خانه‌سی ویاخود بعض
بولجیدن اولاجیدن اصل یرندن قلقوب وارب غیری یرلره کتمش اولا
انلری وارب اوتوردقلری یرده یزمیوب اصل کندو یرلرینه یزه‌لر
وسایر رعایادن شولکه اصل یرندن قلقوب ینه اول یرلک جوارنده
وجوره‌سنده متمکن اولمش اولا کلوب تمکن ایده‌لی اون ییلدن برو اولا
آنلروک کبیلری دخی اصل یرلرینه یازه‌لر وانلردن شولکه کلوب متمکن
اولالی اون ییلدن زیاده اولا آنی اوتوردوغی یرده یازه‌لر فاما شول رعیتکه
برغیری مملکتدن کلوب بر یرده متمکن اولمش اولا انی تمام بولدقلری
٢٣ یره یازه‌لر ودخی امینلره امر شریفم بودرکی ولایت مذبوره‌یه امانت
واستقامت ایله کتابت ایدوب برکسنه‌دن باد هوا ویا پیشکشدن
ویاتو نقلقدن نسنه الماله‌لر وکمسنه‌یه میل و محابا ایتمیوب کمال
عدالت اوزره یازب دفترده‌لر نسنه‌دن وعرضدن وتعصیدن

§.8- SARUHAN (MANİSA) SANCAĞI KANUNNÂMELERİ

I- GENEL OLARAK

Saruhan Sancağının merkezi, *Manisa*'dır. Bu çevre, 713/1313 yılında Anadolu Selçukluları eski beylerinden *Saruhan* tarafından zabtedilmiş ve Manisa merkez olmak üzere, *Saruhanoğulları Beyliği* kurulmuştur. Saruhanoğulları, 85 sene kadar burada hükümet ettikden sonra, 792/1390 tarihinde Yıldırım Bâyezid tarafından Manisa ve çevresi Osmanlı Devletine ilhâk edilmiştir. II. Murad devrinden itibaren Manisa, çoğunlukla şehzâde sancağı vasfını kazanmış, II. Murad, Fâtih ve III. Murad uzun süre burada ikâmet etmiştir. Şehrin ismi, ya kurucuları olan *Magnetler*den aldığı için *Magnesia,* ya da mıknatıs eskiden bu civarda keşfedilmesinden dolayı Yunanca'da *Magnetis* kökünden gelmektedir[1].

Saruhan Sancağının, Yavuz'dan iki yıl sonra hazırlanan kazâ listesine göre mevcut kazâları şunlardır: *Manisa Kazâsı, Güzelcehisâr Kazâsı, Akhisâr Kazâsı, Gördes Kazâsı, Marmara* (Veya *Gölmarmara*) *Kazâsı, Kayacık Kazâsı, Adala Kazâsı, Demürci Kazâsı, Nif Kazâsı, Ilıca Kazâsı ve Gördük Kazâsı*[2].

II- MANİSA SANCAĞI SİYÂSETNÂMESİ (19)

Yavuz devri kanunnâmeleri arasında, Manisa merkez kazâsını ve daha doğrusu Saruhan Sancağını ilgilendiren tek hukukî düzenleme mevcuttur: O da *Manisa Sancağı Siyâsetnâmesi*dir. Bu siyasetnâme daha önce *Enver Ziya Karal* tarafından Belleten'de neşredilmiştir[3]. Siyâsetnâme, tıpkı II. Bâyezid devri kanunnâmeleri arasında neşrettiğimiz *Aydın-Eli Siyâsetnâmesi* gibi[4], şer'î cezaların tatbikini emreden yahut tatbik edilecek siyâset yani ta'zir cezalarını ihtivâ eden bir hukukî düzenleme mahiyetindedir. Siyâsetnâme, Manisa Sancağını idareye memur olan *Şehzâde Süleyman'ın* talebi üzerine Yavuz Sultan Selim tarafından gönderilmiş ve Umumî Kanunnâmenin ilk maddelerindeki cezâî hükümler kısmen özetlenmiştir[5]. Birçok yeri hatâlı okunan siyâsetnâmenin hangi sicil defterinde olduğu da belirtilmemiştir. *Manisa Şer'iye Sicilleri, 1-1. no'lu* defterde olması kuvvetle muhtemeldir. Bizzat aslını göremediğimiz bu Siyâsetnâmeyi tashih ederek ve maddelerine ayırarak neşredeceğiz.

MANİSA SANCAĞI SİYÂSETNAMESİ

(1) Emecen, Feridun **M., XVI. Asırda Manısa Kazâsı,** Ankara 1989, sh. 15-42; Şemseddin Sami, *Kamûs'ül-A'lâm,* IV, sh. 2913-2915; VI, sh. 4348-4349

(2) Bâyezid Kütüph. Veliyüddin Ef. *1969'daki Kazâ Listesi;* Krş. BOA, TTD, No: 165; Emecen, *Manisa Kazâsı,* 10-11

(3) Karal, Enver Ziya, *Yavuz Sultan Selim'in Oğlu Şehzâde Süleyman'a Manisa Sancağı'nı İdare Etmesi İçin Gönderdiği Siyâsetnâme,* Belleten, c. XXIII, sh. 37-44

(4) OK, II/169 vd.

(5) Krş. Yavuz-2, md. 1 vd.; Bâyezid II-1, md. 1 vd.

Nişân-ı şerîf-i âlî-şân-ı Sultânî ve tuğrây-ı kiti-sitân-ı Hâkânî -Nüffize bil-avn'is-Sübhânî vel-yümn'ir-Rabbânî-hükmi oldur ki,

1. Şimdiki hâlde *Saruhan Sancağı* Ferzend-i ercümend-i erşed-i es'ad nûr-i hadeka-i saltanat-kişver-küşâyî ve nûr-i hadîka-i hilâfet-fermân-revâyî mahdu lutfillâh adud'uddevleti ve'd-dünyâ ve'd-dîn oğlum *Süleyman Şah'*ı tayin ve tevfîz eyledim.

2. Öyle olsa, mûmâileyh cânibinden zikrolan sancağın *eşirrâsının te'dibi* ve *hırsızlarının siyâseti* babında dergâh-ı mâ'delet-penâhımdan *siyâsetnâme* talep olunmağın işbu siyasetnâmeyi verdim ve buyurdum ki;

3. Liva-i mezbûreye müte'allik şehirlerde ve köylerde ve kasabalarda mazmûnu nidâ olunub âmme-i nâsa ilâm ve ilân oluna, ba'de hâzâ her kimden şirret ve şenâ'at sâdır olur ise, ol yerin kadıları marifetile siyâsetnâme mûcibince hakkından geline.

4. Meselâ kız ve oğlan çeküb hiyânetle bir ecnebinin evine giren kimesnenin, avret ve kız çekmeğe bile varan kimesnelerin *içmeği* kesile. Kız ve avret çeküb güçle nikâh ettirene cebirle boşadub ve nikâh edenin sakalın kes mühkem let edeler.

5. Ve avretle dutulanın şer'an siyâseti ne ise icra oluna.

5. Ve adam öldüren kimesneyi öldürdüğü kimesnenin yerine öldüreler.

6. Bir kaç kere hırsızlığı olmuş kimseyi asalar.

7. Ve *pezevenklik* edenin alnına dağ edeler.

8. Ve bir bölük halk içinde adam ölse tehdit edüb bulduralar. Bulmazlar ise, ol halkı tutup haspedip dergâh-ı mu'allâya bildireler. Ferman-ı kazâ-cereyânım anların bâbında ne veçhile sâdır olursa mûcibi ile amel edeler.

9. Köy veya mahalle içinde adam ölse veya kervan basılub hasârat veyahut bir köy arasında *uğurluk* ve *haramilik* olsa elbette hırsızı bulduralar, çıkaralar.

10. Ve bir kimesnenin elinde ya evinde *uğurluk nesne bulunsa* satın aldıysa satanı bulduralar. Bulunmazsa *işkence* edeler. Meğer ki bulıcak getirüb kadıya teslim edeler. Veyahut yabanda bulunduğunu isbat ede, amma işkencede ihtiyât edeler ki, kabl-el-sübût telef-i nefis olmıya ve eğer işkencede ölürse davası sorulmıya.

11. Ve kârban saraycılar emin ve mu'temed kimesneler olup her sabah kârvansaray halkına icazet vermeden kervansarayda konan halktan istifsâr edüb kimesnenin rızkı ve esbâbı *sirkat* ve *nehb* olmadığın ma'lûm ve tahkik ettikten sonra kervansaray kapısın açıp salıvere. Ve eğer kervansaraycı bu manayı ettikten sonra halka destûr verici olsa, sonra kervansaray halkından bazısı rızk ve esbâb uğurlandı derlerse mesmû' olunmıya. Ve eğer kervansaraycı bu manayı etmeden halka destûr vermiş olursa, ol gece kervansarayında konan halkın nesnesi uğurlanmış olursa ki, uğurlandığı tahkik ola, kervansaraycıdan çünkü gaddârlık oldu, kervansaraycıya ol uğurlanan nesnenin kıymeti tazmîn oluna. Eğer kervansaraydan nesne uğurlanmak kervansaray taşrasında bulunup alınmakla olursa taşradan *mazanna* ve *müttehem* olanları bulub tehdit edüb hırsızı buldurub aldığı rızkı ve esbâbı buldurub şer'ile sahibine teslim edeler. Ve eğer içeriden olan hırsızla kavli ve ittifakı olmak tevehhüm olunursa, içerden olan halkda fitne olanları dahi tutub şer'ile ve örfle

tazyîk edip ve tehdit edüb hırsızı bulduralar. Bulunmadın, kervansaray mahalle içinde olursa, mahallede uğurluk olıcak hüküm her nice ise kervansarayda dahi öyle ola.

12. Ve *yan kesen*in ve *adam bıçaklayan*ın âdeti ise *elin keseler*, eğer âdeti değilse bıçak sancub gezdireler.

13. Eğer bir kişi atasını veya anasını veya akrabasından birini öldürse emr-i şer' nice ise öyle ola.

14. Şehirlerde ve köylerde olan evlere od korlar evler yanarsa şer'ile sâbit olmayub bir kimesneye töhmet etseler tehdit ile hırsızı bulduralar. Eğer maksadla etmiş olursa asalar.

15. Ve yeni giyenleri yasak edüb ilden süreler.

16. Ve hırsız Sipahi tâifesinden olub her siyâsete müstahak olsa hapsedip dergâh-ı mu'allâya arzedeler.

17. Ve eğer örf ile bir kimesnenin hırsızlığı zâhir olursa kadı olan kimesne ehl-i örfe hüccet verip ehl-i örf ol hüccet mûcibiyle asılmaya müstahak olanı asa ve *kat'ı uzva* müstahak olanı kat'ı uzv edeler. Kadı bu babda mâni' olmıya ve siyâsetini tehir ettirmeyip günah olan yerde ettireler.

18. Ve hırsız tâifesi işkence ile ikrar etse ve alâyim dahi delâlet eylese, ol ikrar mu'teber ola ve eğer bir hırsız tutulup[1].

(1) Krş. Yavuz-2, Cezaî hükümler.

Manisa Sancağı Siyâsetnâmesi, Manisa Şer'iye Sicilleri, No: 1-1

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİYARBEKİR EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

§.1- YAVUZ DEVRİNDE DİYARBEKİR EYÂLETİ VE SANCAKLARI

Daha önce *Erzincan Eyâleti Beylerbeyisi* olan *Bıyıklı Mehmed Paşa,* 16 Şa'ban 921/25 Eylül 1515 tarihinde Diyarbekir bölgesinin fethine memur edilmiş ve fetih tahakkuk edince, yeni kurulan *Diyarbekir Eyâleti* Beylerbeğliğine, 27 Ramazan 921/4 Kasım 1515'de Bıyıklı Mehmed Paşa getirilmiştir. O halde, Diyarbakır Eyâleti'nin kuruluş yılı 921/1515 ve ilk beğlerbeyi de Bıyıklı Mehmed Paşa'dır(1).

Diyarbekir Eyâletinin sancakları, diğer eyâletlerde olduğu gibi, zaman içinde değişikliklere uğramıştır. Ancak elimizdeki vesikalar, Yavuz devrindeki durumu, aşağı yukarı ortaya koyacak vasıfdadır. Yavuz devrindeki Diyarbekir Eyâleti'nin idarî yapısını ve sancaklarını gösteren dört kaynağımız vardır:

Birincisi, Topkapı Sarayı Arşivindeki D. 9772 nolu vesikadır. Vesika üzerinde araştırma yapan ilim adamları, bu defterlerin 1520 yılına ait olduğu görüşündedirler(2). Defter'in *"Vilâyet-i Diyarbekir"* başlığını taşıyan kısmında, önce dokuz livâ *(Kara Âmid, Kemah, Harput, Ruha, Arabgir, Ergani, İspir, Bayburd* ve *Kiğı)* sayılmakta, arkasından da yurtluk ve ocaklık yahut hükümet tarzındaki 28 *ekrâd sancağı* zikredilmektedir *(Çemişkezek, Hazu = Hizo, Atak, Palu, Süleymâniyân, Birecik, Eğil, Çermik, Hısn-ı Keyf, Cerre*(3)*, Çapakçur, Fusûl, Hilvan, Bidlis, Sason, Cezîre, Hizân, Siverek, Berdinç veya Serzind = Mokan yakınlarında, Haytan, Zerîkî (Zraki), Musul, Çüngüş, Poşadı, Hâcûk, Sincâr, Aşîret* ve *Ulus, Gence).* Normal sancaklar arasında *Bayburd* ve *Kemah*'ın da bulunması sebebiyle, vesikanın 1517 tarihli olduğuna dâir olan görüş daha isabetlidir. Zira Kemah ve Bayburd, Bıyıklı Mehmed Paşa, Diyarbekir Beylerbeyliğine tayin edildikden (921/1515) üç sene sonra yapılan 924/1518 tarihli eyâlet tahririnde listeden çıkarılmıştır. Demek ki, bu iki sancağın Diyarbekir Eyâletine bağlılığı kısa bir süre için mevzubahisdir(4).

İkincisi, Topkapı Arşivi, D. 5246'daki bir başka vesikadır. Muhtemelen 1526'da hazırlanan bu belgede, *"elviye-i vilâyet-i Diyarbekir"* başlığı altında evvelâ on Osmanlı sancağı sayılmış *(Âmid* ve *Mardin, Harput, Arabgir, Ruha, Kiğı, Ergani, Musul, Âne* ve *Hit, Bire, Aşâir* ve *Ulus),* sonra da *Vilâyet-i Kürdistan* başlığı altında ekrâd sancakları da denilen 17 sancak sayılınıştır *(Hısn-ı Keyf, Eğil, Zerîkî, Cezîre, Bitlis, Çemişkezek, Hizân, Sason, Palu, Çabakçur, Sincâr, Atak, Çermik, Hazu* ve önceki listede bulunmayan *Eyâlet-i Soran, Eyâlet-i İmâdiye* ve *Eyâlet-i Mîr Zâhid)*(5).

---

(1) Feridun Bey, **Münşe'ât-üş-Selâtin'il-Osmaniye,** İstanbul 1274, c.I, sh. 470

(2) Barkan, **H. 933-934 (M. 1527-28) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği,** İFM, İstanbul, XV (1953-54), sh. 251-329; Göyünç, Nejat, **Diyarbekir Beylerbeyliğinin İlk İdarî Taksimâtı,** Tarih Dergisi, XXIII, İstanbul 1969, sh. 26-29

(3) Guy Le Strange, **Büldân'ül Hilâfet'iş-Şarkıyye,** Beyrut 1985, sh. 304

(4) Miroğlu, İsmet, **Kemah Sancağı Ve Erzincan Kazâsı,** Ankara 1990, sh. 18-19

(5) Göyünç, **Diyarbekir Beylerbeyliği...,** 29-30

Üçüncüsü, BOA'deki 924/1518 tarihli ve eyâletin ilk tahrir defteri olan 64 nolu tapu-tahrir defterinde ise *Âmid, Mardin, Sincâr, Birecik, Ruha, Siverek, Çermik, Ergani, Harput, Arabgîr, Kiğı* ve *Çemişkezek* olmak üzere 12 Osmanlı sancağı tahrire tâbi tutulmuştur. Ekrâd sancakları, tahrire tâbi' tutulmadığı için zikredilmemiştir(1).

Dördüncüsü ise, *928/1521 tarihli Veliyyüddin Efendi, No: 1969*'daki livâ listesidir. Burada *"Elviye-i Vilâyet-i Diyarbekir Ma'a Kürdistan"* başlığı altında şu sancaklar sayılmışdır: *Kara Âmid-Mardin, Harput, Birecik, Musul, Ruha, Kiğı, Ergani, Anâ ve Hît, Arabgir, Deyr ü Rahbe, Çermik, Aşâir ve Ulus, Çemişkezek, Eğil, Hısn-ı Keyf, Sincâr, Siverek, Bidlis, Atak, Hizan, Zerîkî, Gence, Çüngüş, Hâcûk, Soran, İmâdiye, Cezîre; Sâhib-cûr, Palu, Çabakçur*(2).

Meselenin karışık olmasından dolayı bu ma'lumâtı verdik ve neticeye şöyle gidebiliriz: Diyarbekir Eyâleti başlangıçta çok geniş tutulmuştur. Sayıları 35'i geçen sancaklarını iki kısma ayırmak mümkündür.

Birinci grup sancaklar, tımar nizâmına tâbi' klasîk *Osmanlı sancakları*dır. Bunları şöyle toparlayabiliriz:

1- Âmid (= Kara Âmid = Kara Hamid) Sancağı (Paşa Sancağıdır)

2- Anâ Ve Hit Sancağı

3- Arabgîr Sancağı

4- Aşâir Ve Ulus Sancağı,

5- Birecik Sancağı

6- Çemişkezek Sancağı

7- Çermik Sancağı

8- Çüngüş Sancağı (1518 tarihli tahrirde Ergani'nin nâhiyesidir)

9- Ergani Sancağı

10- Harput Sancağı

11- Kiğı Sancağı

12- Mardin Sancağı

13- Ruha (= Urfa) Sancağı

14- Sincar Sancağı

15- Siverek Sancağı

16 Tercil Sancağı

İkinci gurup sancaklar ise daha sonra *yurtluk-ocaklık* ve *hükümet* diye de tasnife tâbi' tutulan ve *"elviye-i vilâyet-i Kürdistan"* başlığı altında incelenen *ekrâd sancaklarıdır.* Hem kanunnâmelerinin bulunmaması ve hem de yukarda zikredilmiş olması hasebiyle, bunları tekrar zikretmiyoruz.

(1) BOA, TTD, NO: 64; Göyünç, 31-32

(2) Bâyezid Veliyyüddin, No: 1969, Vrk. 118/a-b

Diyarbekir Eyâletinin sancaklarını zikrettikden sonra, sırasıyla kanunnâmeleri zikretmeden önce, bu bölge problemlerini Osmanlı Devleti'nin nasıl hallettiği ve kanunları nasıl intibak ettirdiği mevzu'u üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Zira ibret alınmayan tarih, tarih değildir.

§.2- OSMANLI DEVLETİ'NİN ŞARK MESELESİNDE TA'KİP ETTİĞİ METOD VE ALINMASI GEREKEN DERSLER

I- ÂLEM-İSLAMI İLGİLENDİREN MÜESSİF HADİSELER VE ÇÖZÜM İÇİN TEKLİF EDİLEN BEYHÛDE GÖRÜŞLER

Doğu ve Güneydoğu bölgelerimizde vuku bulan ve hem İslâma ve hem de Müslüman Türkler'e ezelden düşman olan dış güçler tarafından desteklenen kukla hâin örgütler tarafından tertiplenen hâdiseler, milletçe hepimizi üzmektedir. Kuru üzüntü fayda vermediğinden, sadece Türk Devletini değil, bütün âlem-i İslâmı ve İslâm milletini de yakından ilgilendiren bu müessif olayların sebeplerini ve çözüm yollarını, aklı başında olan her müslüman elbetteki kendisine dert edinmekte ve üzerinde düşünmektedirler.

Bir kısım insanlarımıza göre, bu bölgede yaşayan insanlar, her ne kadar Kürt denilse de aslında Türktürler. O halde, bunlara Türklüklerini hatırlatmakla çözüme kavuşmak mümkündür. Yani hadiseyi sadece bir millet ve kavim hadisesi olarak görmektedirler. Bu tür iddialar, Türkiye Cumhuriyetini bölmeyi hedefleyen hâinlerin ekmeklerine yağ sürmektedir. Böyle bir yaklaşımın faydalı olmadığı ve hâdiseleri daha çok alevlendirdiği, yaşanan olaylardan anlaşılmaktadır.

Bir kısım insanlarımız ise, bu bölgelerin iktisadî açıdan geri kaldığı, fakr u zaruret içinde kalan ve devletin şefkatli elini arkalarında hissetmeyen halkın devlete itaat hissinin de zayıfladığı kanaatindedirler. Bunlara göre, eğer bu bölgeler, iktisadî açıdan kalkındırılırsa, problemler de hal yoluna girecektir. Böyle bir görüşün tek başına çözüm olmadığını da devlet ve millet olarak yaşıyoruz. Memleketin iktisadî açıdan terakkisinin milletin huzur ve saadetinde rolü olduğu elbette inkâr edilemez. Bu husus, bütün siyâset-namelerde ısrarla belirtilmiştir. Ancak birinci ve tek sebeb asla değildir.

Bu ve benzeri fikirler çerçevesinde, doğu bölgelerindeki problemlerin çözüm yolları aranırken, dış düşmanlar da boş durmamakta ve ne acıdır ki, onların tahrik ve tahrip kurşunları tam hedefine uşalırken, bizim tedbir kalkanlarımız bir türlü yerine oturtulamamaktadır. Yani doğu hâdiselerinin can damarını düşmanlarımız yakalamıştır ve kanayan yarayı kanatmaya ve hatta kangren halini getirmeye gayret göstermektedir.

Yukarıdaki görüşlerin istikametinde alınan tedbirler ise, düşmanların işine yaramaktadır. Düşmanlar, 1300 senedir müslüman yurdu ve 1000 senedir de hem müslüman ve hem de Türk yurdu olan bu bölgedeki insanları, Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde bir azınlık olarak takdim etmekte ve dünyada azınlıklara tanınan haklardan bunların da yararlanmasını değişik mahfillerde savunmaktadır. Halbuki bu vatandaşlar, Türkiye Cumhuriyetinin vatandaşı olarak her hakdan istifade edebilmekte ve batılı düşmanlarımız bunu bildikleri halde, sözkonusu tahriklerine devam etmektedir. Çareyi başka şeylerde aramak icabeder ve bu hususda tarihden ders alınması gerekir. Zira Osmanlı Devleti, 350 seneye yakın hâkimiyeti altında kalan ve son zamanlardaki bazı cüz'î isyanlar dışında fevkalade sükûnetle kendisine itaat eden; seferde ve hazarda i'lây-ı kelimetullah için cihad eden

Osmanlı ordusunun gönüllü bölükleri olan bu bölge insanlarına, ne yapmıştır da bu durumunu asırlarca muhafaza edebilmiştir? Neden Osmanlı Devleti'ne savaşsız yani istimâlet ile tabi' olmuşlar? Neden hem Türk hem müslüman olan Karaman Eyaletinde elli çeşit isyan çıktığı halde, 350 seneye yakın hiç isyan etmeden bu bölge insanları Osmanlıya itaat etmişlerdir? Kanaatimize göre, doğu ve ve güneydoğu meselesinin çözümünde, bu ve benzeri suallerin cevapları yatmaktadır. Bunun için de tarihden ders almak gerekmektedir.

II- ÇÖZÜMÜ KOLAYLAŞTIRACAK ULVÎ HAKİKATLER

Doğu ve Güneydoğu hadiselerini kolaylaştıracak bazı hakikatleri evvela özetle ifade edecek ve sonra da hep birlikte tarihde yaşanan ibretli hadiselere beraber atf-ı nazar eyleyeceğiz.

Birinci Hakikat

Biz, yani doğusuyla batısıyla Anadolu'nun bütün bölgelerinde asırlardır beraber yaşayan insanlar, % 99 nisbetinde müslümanlarız. Devletimiz laik olsa da, fert olarak bizler müslümaıuz. Devletimizin bir zamanlar beynini teşkil eden beyinler, altmış yetmiş senedir aksini iddia etseler de, bizim hissiyatımızı, bizim duygularımızı, bizim arzularımızı, bizim fikirlerimizi, hülasa kalbimizi, aklımızı ve nefsimizi te'siri altında tutan bir unsur vardır ki, o da dindir. İşte biz, herşeyimize hâkim olan dinimize göre, kimin bize kardeş, kimin bize yabancı, kimin bu ülkede asıl vatandaş ve kimin azınlık olduğuna karar veririz. Batılıların ve İslâm düşmanlarının Doğu ve Güneydoğu'daki olayları tahrik için kullandıkları en önemli silah olan azınlık fikrine, en öldürücü darbe ancak din ve İslâmiyetle verilebilir. Zira İslâma göre, dünyada gerçek anlamda iki ayrı vatan vardır; *Birincisi, dar'ül-İslâm* yani müslümanların yaşadığı ve hâkim olduğu ülke ki, bu topraklarda birden fazla hâkim müslüman devletin bulunması asla zarar vermez. *İkincisi,* gayr-i müslimlerin hâkim olduğu *dar'ül-küfr.* Bin senedir dar'ül-İslâm olan ve kıyamete kadar da inşaallah öyle kalacak olan Anadolu insanının inancına yani İslâma göre, kardeşi ve hatta babası da olsa, Türk de olsa, Acem de olsa, eğer gayr-i müslim ise, o bu ülkede azınlıktır. Eski tabirle zimmîdir ve İslâm ülkesinin asla asıl vatandaşı ve hâkimi olamaz. Ancak müslüman olan herkes, ister Türk ister Acem ve ister Arap olsun, bu ülkenin asıl vatandaşıdır. Kavmiyet farklılığı asla azınlık manasını gündeme getirmez. İşte bu ruhu ve fikri, devlet siyâsetinde ve ahalisinin vicdan-ı âmmesinde hâkim kılan Osmanlı Devletinde müslüman olan herkes, kendisini bu devletin aslî vatandaşı kabul etmekte ve bunun için Türk, Kürt, Arap veya Acem olmak bir mana ifade etmemektedir. Geçenlerde Yugoslavya'nın Banyaluka Üniversitesi'nden gelen dört müslüman ilim adamı ile İstanbul'u dolaşırken, milli yetler mevzuuna sıra gelmiş ve Türklükten-Hırvatlıktan mesele açılmıştı. Bin sene âlem İslâmın bayraktarlığını ifa eden Türk Milletine olan takdirlerini ifade etmekle berabe müşterek olduğumuz çok önemli bir değerden bahsettiler. Ben neyi kasdettiklerini anla dıysam da, kendilerinden duymak istedim ve cevap manidardı: *"Siz İslâmın bahadır kahramanı Türklersiniz. Biz de Hırvat veya Arnavuduz. Ancak hepimiz de müslüman ve Osmanlıyız. Osmanlıya ait şerefler, sadece size değil bütün âlem-i İslâma aittir."*

Bu hakikatı teyid eden Muhammed Abdüh'ün şu sözleri de çok manidardır: *"(Osmanlı eğitim sistemi üzerinde dururken diyor:) Bu kitaplar, bütün Osmanlılara dağıtılacaktır. Yani Osmanlı Araplara Arapça, Osmanlı Türklere Türkçe ve diğer milletten*

Osmanlılara de kendi lisanlarından takdim edilecektir:" Yetişen yeni neslin *"akîdede müslüman ve şahsiyette Osmanlı"* olarak kalmasını müdafaa eden Abdüh, Osmanlı devleti hakkındaki kanaatlerini de şöyle özetlemektedir: *"Müslümanlardan her kalb sahibi bilir ki, Osmanlı Devleti'nin muhafazasına çalışmak, Allah'a ve Peygamberine imandan sonra imanın üçüncü rüknüdür. Zira Osmanlı Devleti, dini tam manasıyla ve bütün gücüyle omuzuna yüklemiş bulunan İslâmın tek güçlü devletidir. Ondan başka dini koruyacak devlet mevcut değildir. Ben, Allah'a hamdolsun, bu akîde üzerindeyim ve inşaallah böyle yaşar ve ölürüm"*(1).

Bu fikrin, Türklüğü unutturduğu ve Osmanlı Devleti'nin çökmesine sebep olduğu şeklindeki itiraz, kesinlikle yerinde değildir. Bu ruhdur ki, milyonlarca kilometrekarelik Osmanlı ülkesinde yaşayan insanları, huzur içinde asırlarca beraber ve gönül huzuru içinde yaşatmıştır. Bu ruhun eksikliğidir ki, doğu ve güney doğudaki bir avuç insan, altmış yıldır şer kuvvetlere alet olmaktan kurtarılamamıştır. Ayrıca mevcut olan birlik ve beraberliğin temelinde de, yine eskiden kalma iman ve İslâm bağı bulunmaktadır. Bu ruhun tesiriyle Osmanlıya bağlanan müslümanlar ve bu arada şarkın imanlı ahalisi, asırlarca İslâma bayraktarlık yapan Türk milletine, İslâmın kahramanı ve müslümanların ağabeyisi olarak bakmışlardır. Bunun bazı müşahhas misallerini biraz sonra tarihî belgeleriyle ortaya koyacağız. Bu hakikatı, Doğu Anadolu'nun bağrından çıkan bir İslâm âlimi şöyle dile getirmektedir:

"Allahu Zilcelal Hazretleri Kur'an-ı Kerim'de "Öyle bir kavim getireceğim ki, onlar Allah'ı severler. Allah da onları sever" buyurmuştur. Ben de bu beyân-ı ilahî karşısında düşündüm. Bu kavmin bin yıldan beri âlem-i İslâmın bayraktarlığını yapan Türk Milleti olduğunu anladım. Bu kahraman millete hizmet yerine ve dörtyüz elli milyon (o zamanki âlem-i İslâmın nüfusu) kardeş bedeline, bir kaç akılsız kavmiyetçi (bir kısım kürtçüleri kasdediyor) kimsenin peşinden gitmem"(2). Gerçek Türklük ve Türkçülüğün, İslâmın içinde eriyen Türklük olduğunu ifade eden büyük alim, bu manada diğer milletin Türklere karşı tarzını da şöyle dile getiriyor: *"İslâmiyet milliyetinden çıkmak istiyen adamları, Türk bilmiyoruz, Türk perdesi altına girmiş Frenk telakki ediyoruz. Çünkü, yüzbin defa Türkçüyüz deyüp dava etseler, ehl-i hakikatı kandıramazlar. Zira fiilleri ve hareketleri, onların davalarını tekzip ediyor ve yalanlıyor"*(3).

O halde müslüman bir ülkede yaşayan insanlar arasında azınlık-çoğunluk ayırımı asla yapılamaz. Bu ayırım müslüman için ancak gayr-ı müslimler mesela Ermeniler açısındanmümkün ve geçerlidir. Asırlarca i'lây-ı kelimetullah uğruna cihadda beraber olmuş müslüman Anadolu halkı için geçerli değildir.

İkinci Hakikat

Doğu Anadolu halkı ile Anadolu'nun diğer bölgelerindeki insanları birbirine bağlayan bağ, kuru bir ırkçılık değildir. Zira kuru bir ırkçılık fikri, Avrupa tarafından İslâm âlemini ve özellikle Osmanlı devletini parçalamak için içimize bir Fernk illeti olarak atılmıştır. Bu hastalık ve parçalayıcı fikir, gayet zevkli ve cezbedici olduğundan, bütün tehli-

(1) Akgündüz, **Belgeler konuşuyor,** I/143, 150

(2) Mürsel, Safa, **Devlet Felsefesi,** sh. 301

(3) **Mektûbat,** sh. 437

keleri ve zararları ile beraber, her millet az çok bu fikre kapılmışlardır. Emevîler devrinde İslâm âlemine büyük zarar veren; II. Meşrutiyetin başında kulüpler şeklinde Osmanlıyı bölen ve I. Dünya Harbinde Osmanlıya karşı düşmandan daha tehlikeli bir silah olarak kullanılan ırkçılık fikri, şimdi de, Doğuda İslâm kardeşliğine karşı kullanılmak istenmektedir. I. Dünya Harbinde ırkçılık illetine tutulup Osmanlıyı yarı yolda bırakanlar, huzur bulamadıkları gibi, bugün de İslâm'ın en kuvvetli kalesi olan Türk devletini yıkıp yerine kukla devlet kurmak istiyenler de, aynı âkıbete çarpılacaklarından habersiz görülmektedirler. Evet, Anadolu'nun saf müslümanları ayrı ayrı milletlerden ve kabilelerden olabilirler. Ancak aralarında binbirler adedince birlik bağları vardır. Yaratanları bir, Rezzâkları bir, peygamberleri bir, kıbleleri bir, kitapları bir, vatanları bir... Bu kadar bir birler, kardeşliği, muhabbeti ve birliği iktiza etmektedir. Zaten Kur'an da aynı hakikatı haykırmaktadır: *"Sizi, tâife tâife, millet millet, kabile kabile yarattık. Ta birbirinizi tanımalısınız. Ve birbirinizdeki sosyal hayata ait münasebetlerinizi bilesiniz ve birbirinize yardım edesiniz. Yoksa, sizi, kabile kabile yaptım ki, yek diğerinize karşı inkâr ile yabanî bakasınız, husumet edesiniz diye değildir"*[1].

Üçüncü Hakikat

Biz müslümanlar, indimizde ve yanımızda din ve milliyet, bizzat müttehiddir; bunları birbirinden ayırmak mümkün değildir. Aralarında itibarî ve ârızî bir ayrılık var. Belki din, milliyetin hayatı ve ruhudur. Biz şarklılar, garplılar gibi değiliz. İçimizde ve kalbimizde hâkim olan din duygusudur. Kaderin çoğu peygamberleri şarkta göndermesi işaret ediyor ki, şarkı uyandıracak ve terakki ettirecek sadece ve sadece din duygusudur. Asr-ı saadet ve Osmanlı dönemi bunun en bâriz misalidir[2].

Bu üç hakikatı nazara aldığımızda, görülecektir ki, günümüzdeki doğu ve güneydoğu yaralarının merhemi, 400 seneye yakın Osmanlı devleti tarafından gayet mahirce kullanılan mezkûr üç hakikattır. Bu hakikatı bir asır önce gören büyük âlim Bediüzzaman, meseleyi çok açık bir şekilde takdim etmektedir: *"Sultan Selim'e biat etmişim, onun ittihad-i İslâm'daki fikrini kabul ettim. Zira o, şark vilâyetlerini ikaz etti, onlar da ona biat ettiler. Şimdiki şarklılar, o zamandaki şarklılardır"*[3]. Aynı ikazını Büyük MilletMeclisinin ilk günlerinde davet edildiği Meclis Kürsüsünde de aynen tekrar edegelmiştir. Milletvekillerine yaptığı ikazlardan üçü, özetle söyledir ve sanki günümüzdeki hadiseleri görerek kaleme alınmıştır:

"Râbi'an: Bu müslüman milletin cemaatleri, kendisi namazsız da kalsa fâsık da olsa, başlarındakini dindar görmek ister. Hatta, umum Şarkta, bütün memurlara dair en evvel sordukları sual bu imiş: "Acaba namaz kılıyor mu?" derler. Namaz kılarsa mutlak emniyet ederler; kılmazsa, ne kadar muktedir olsa nazarlarında müttehemdir. Bir zaman, Beytüşşebab aşiretlerinde isyan vardı. Ben gittim, sordum: "sebep nedir?". Dediler ki, "Kaymakamımız namaz kılmıyordu, rakı içiyordu. Öyle dinsizlere nasıl itaat edeceğiz?" Halbuki bu sözü söyleyenler de namazsız, hem de eşkiya ediler.

Hâmisen; ... Şarkı ayağa kaldıracak din ve kalbdir, akıl ve felsefe değil. Şarkı inti-

(1) **Kur'an,** Hucurât Suresi

(2) Mürsel, 285

(3) Said Nursi, **Tarihçe-i Hayat, 64-65**

bâha getirdiniz, fıtratına uygun bir cereyan veriniz. Yoksa, gayretiniz ya boşa gider veya muvakkat, sathî kalır.

Sâdisen; Hasmınız ve İslâmiyet düşmanı olan Avrupalılar, dindeki lâkaydlığınızdan pek fazla istifade ettiler ve ediyorlar. Hatta diyebilirim ki, düşmanlarınız kadar İslâma zarar veren, dinde ihmalinizden yararlanan insanlardır. İslâmın maslahatı ve milletin selameti namına, bu ihtimalinizden vazgeçmelisiniz. İttihatçılar, bütün gayretlerine rağmen, dinde ihmallerinden dolayı, milletten nefret ve tahkir görmüşlerdir''(1).

Bu hakikatlara, aynı ehemmiyette şimdiki idare ve hususan olağanüstü bölgede vazife yapan devlet yetkililerinin de muhatap olduğu ve ne kadar şayanan olayları yansıttığı, ehl-i vicdan için inkâr edilemez bir hakikat ve vâkı'adır. Bu ulvî hikakatları kısaca zikrettikten sonra, şark meselesinin gerçek çözümü için bir projektör vazifesi ifa edecek olan tarihî olaylardan bazılarını birlikte mütalaa edelim.

III- ŞARK MESELESİNİN TARİHÎ ESASLARI

Tarih, hataların düzeltilmesi ve düzeltilmediği takdirde tarihde yaşanan benzeri olayların tekerrür edeceğinin bilinmesi açısından seyredilip ibret alınması gereken mühim bir ayinedir. Biz de bu ayinede, doğuda yaşanan olayları seyredelim ve zamanın şeridine takılan bir kısım hâdiseleri tarih sahnesinden aktararak beraber izleyelim. Acaba Doğu ve Güneydoğu, nasıl Osmanlı devleti'nin hâkimiyeti altına girmiştir? Bu hal, ne kadar zaman almıştır? Osmanlı hâkimiyeti altında kaldığı 350 yıllık devrede, herhangi bir huzursuzluk ve anarşi olmuş mudur? Olmuşsa sebebi nedir? Olmamışsa, asırlarca bu bölgeleri Osmanlı devletine sadakatle bağlayan bağlar ve yapıştırıcılar nelerdir? Yavuz Sultan Selim, kendi devrindeki şarklıları nasıl ikaz etmiştir ki, o ikazın sonucunda 350 sene itirazsız Osmanlı devletine tâbi' olmuşlardır? Bu soruların cevabını arşiv vesikalarından beraber okuyacağız.

1- Çaldıran Zaferi Ve Getirdikleri

Osmanlı devleti'nin Doğu Anadolu ile alakası, XV. yüzyıla kadar uzanır. Ancak bölgenin Osmanlı devletine ilhakı veya daha doğru bir tabirle iltihakı, 1514'de kazanılan Çaldıran Zaferinden sonradır.

Bilindiği gibi, *Şah İsmail,* İran'da kısa bir zamanda Safevî Devletini kurmuş ve Doğu'da hem Osmanlı devleti için ve hem de âlem-i İslâmın birlik ve beraberliği için, hem siyasî ve hem de dinî açıdan tehlike arzeder hale gelmiştir. Şehzâde Selim, bu iki yönlü tehlikeyi henüz Trabzon Sancakbeği iken farketmiş ve babasını İstanbul'da ikaz dahi eylemişti. Fakat, II. Bâyezid, tedbir alamamanın yanında, Şi'îlerin tahrikiyle çıkarılan *Şahkulı isyanını* da önleyememişti. Anadolu'yu Şi'îleştirme hedefini güden ve her gün geçtikçe bu hedefine doğru ilerleyen Şah İsmail, bir türlü durdurulamıyordu. Nihâyet Yavuz Sultan Selim Padişah olunca, şuurlu âlim İbn-i Kemal'in de yerinde ikazlarıyla, hem İslâm birliğini bozan ve hem de Doğu'daki sünnî Kürt ve Türkmen aşiretlerini rahatsız eden Safevî tehlikesini bertaraf etmeye azmetti. Allah'ın yardımıyla 1514 tarihinde kazanılan Çaldıran Zaferi ile, Şah İsmail'in Anadolu üzerindeki siyasî ve dinî emellerine son veril-

(1) **Mesnevi-i Nuriye,** 90-91

di. Bu mühim zaferin kazanılmasında tamamen sünnî olan ve gazada Yavuz Selim'in yanında yer alan sünnî Kürt ve Türkmen aşiret beylerinin de büyük rolü vardı. Anadolu'nun doğu cephesinin emniyete alınması ve buradaki müslümanların huzura kavuşturulması için, başta şarkın kapısı demek olan Diyarbekir olmak üzere, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun ve hatta *Musul* ve *Kerkük* civarının da Osmanlı devletine katılması gerekiyordu. Bu iş nasıl yapılmalıydı? Kılıçla ve savaş yoluyla bu mümkün değildi. Zira bunlar da hem müslüman ve hem de ehl-i sünnet vel-cemaat idiler. Bunun beraber, bu bölgenin kendi başına kalması, hem mahallî halkın güvenliği açısından tehlikeli ve hem de Osmanlı Devleti'nin de müslüman bir ülke olması; İslâmın kahramanca müdafaasını yapan böyle bir devlete itaat etmenin siyasî ve hukukî açıdan bir farklılık meydana getirmeyeceği ve hem de İslâm birliğinin teşekkülü gibi gayelerle münferiden hareket etmek lüzumsuzdu. İşte bu hakikatı idrâk eden Kürt ve Türkmen Beyleri, *istimâlet* ile yani kendi meyil ve arzuları ile, Osmanlı Devleti'ne itaat etmenin zaruretini anlamışlardır. Büyük âlim İdris-i Bitlisî tarafından Padişah'a yapılan telkinler neticesinde, Doğu ve Güneydoğu bölgesinin tamamı, bir iki ay içinde Osmanlı Devletine iltihâk etmişti[1].

Osmanlı Devleti'nin değişmeyen siyasetinin kaynağı ve dayandığı hukukî temeli, İslâmiyetin getirdiği şer'î hükümlerdi. Osmanlı devleti, Kur'an, sünnet, icma' ve kıyas yoluyla vaz' edilen şer'î hükümler yanında, İslâm hukukunun müsaade ettiği ölçüde her mahallin örf ve âdetlerine de hürmet gösteriyordu. Bu sebeple, Osmanlı devletine tâbi' olan bir müslüman beylik, dâhilde ve hâriçte, farklı bir sistemle karşılaşmıyordu. Mesela, Doğudaki Kürt ve Türkmen Aşiretleri, Osmanlı devletine iltihak etmekle bir şey kaybetmemişlerdi; belki kazanmışlardı. İşte Osmanlıya bağlılığın sırrı burada yatıyordu. Daha önce de izah ettiğimiz gibi, Osmanlı devleti sahip olduğu topraklar üzerinde, ırka ve maddî sömürüye dayanan bir ayırıma gitmiyordu. Zira topraklarının dahilinde bulunan her yer *dar'ül-İslâm* sayılıyor ve bütün müslüman ahali de bu ülkenin aslî vatandaşı kabul ediliyordu. Zaten Osmanlıyı Avrupa'dan ayıran en önemli hususiyet de buydu. Osmanlı topraklarında yaşayan insanların arasında düşünülebilecek en önemli farklılıklar, bazı örf âdetlere münhasırdı. Rengi ve şekli farklı olsa da, bütün müslüman Osmanlı ahalisi, yemede, içmede ve hatta giymede dahi aynı dinin esaslarına tabi' oldukları için, aralarında ihtilâfa vesile olacak ciddî birşey mevcut değildi. Mesela, müslüman Türklerle Kürtler arasında mevcut olan bazı ufak ve önemsiz farklılıklar dışında, aralarında dinî, ahlakî, kültürel ve coğrafî çok büyük a'zamî müşterekler vardı. Bu sebeple de, Doğu Anadolu'nun siyasî, dinî, kültürel ve idarî bütünlüğünü bozmak ve parçalamak maksadıyla içerde ve dışarıda yapılan faaliyetlerin, bölge halkı arasında müessir olması çok zordu[2].

2- Kürt Ve Türkmen Beyleri Teker Teker Osmanlıya İtaat Ediyor

İşte bu müşterek bağları çok iyi idrâk eden mahallî aşiretler, çareyi Osmanlı devletine iltihak etmekte bulmuştu. Bunda Yavuz gibi;

İhtilâf u tefrika endişesi,

Kûşe-i kabrimde dahi bîkarar eyler beni;

---

(1) Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi,** II/273 vd.; Kodaman, Bayram, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası,** Ankara 1987, sh. 10 vd.

(2) Bayram, 8 vd.

İttihadken savlet-i a'dâyı def'a çaremiz,

İttihad etmezse millet, dağıdâr eyler beni..." diye haykıran şuurlu Osmanlı Padişahının da payı büyüktü. İsterseniz geliniz, şarkın kısa zamanda Osmanlı devleti'ne iltihaklarının belgelerini beraber okuyalım.

Çaldıran Zaferini takib eden 1516 yılında, Yavuz Sultan Selim, kendisine Doğu Anadolu'nun fethedilmesini tavsiye eden meşhur âlim ve tarihçi *İdris-i Bitlisî*'ye, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin Osmanlı Devletine ilhâkı için vazife veriyordu. Böylesine ehemmiyetli bir zamanda İslâm birliğinin zaruretine inanan başta *Bitlis Hâkimi Şerefüddin Bey, Hizan Meliki Emir Davud, Hısn-ı Keyfâ Emiri Eyyubîlerden II. Halil, İmâdiye Hâkimi Sultan Hüseyin* olmak üzere 25-30 tane Kürt beyi (ümerây-ı ekrâd), Osmanlı devletine itaat arzularını padişaha iletmişlerdi. Şah İsmail'in Diyarbakır muhasarası için gönderdiği orduyu on bin kişilik İdris-i Bitlisî kumandasındaki gönüllü birliklerle hezimete uğratan aynı beyler, bu hâdiseden önce Şi'îlerin Diyarbekir'i muhasara altına almaları üzerine Yavuz Sultan Selim'e şu tarihî arîzayı, yardım talep etmek ve Osmanlı Devletine itaatetmeden huzur bulamayacaklarını ifade etmek gayesiyle göndermişlerdi:

KÜRT BEYLERİNİN (ÜMERÂ-İ EKRÂD) YAVUZ'A GÖNDERDİĞİ ARÎZA

Molla İdris vasıtasıyla gönderilen bu arîzanın sûretini, *Koca Müverrih*'in *Bedâyi'* adlı eserindeki şekliyle aynen naklediyoruz:

A) Önce sadeleştirilmiş özet metni verelim:

"KÜRT BEYLERİNİN SULTAN SELİM'E GÖNDERDİKLERİ ARİZA"

"Can ü gönülden İslâm Sultanına biat eyledik, İlhâdları zâhir olan Kızılbaşlardan teberri eyledik. Kızılbaşların neşrettiği dalalet ve bid'atleri kaldırdık ve ehl-i sünnet mezhebi ve Şafi'î mezhebini icra eyledik. İslâm Sultanının namı ile şerdef bulduk ve hutbelerde dört halifenin ismini yâda başladık. Cihada gayret gösterdik ve İslâm Padişahının yollarını bekledik. Duyduk ki, Padişah, *Zülkadriye Eyalet*ine gitmiş; bunun üzerine biz de *Mevlana İdris-i Bitlisî*'yi makamınıza gönderdik. Hepimizin arzusu şudur ki;

Bu muhlis ve size itaat eden bendelere yardım edesiniz. Bizim beldelerimiz Kızılbaş diyarına yakındır, komşudur ve hatta karışıktır. Nice yıllar bu mülhidler, bizim evlerimizi yıkmışlar ve bizimle savaşmışlardır. Sadece İslâm Sultanına muhabbet üzere olduğumuz için, bu inancı saf insanları o zâlimlerin zulümlerinden kurtarmayı merhametinizden bekliyoruz. Sizin inâyetleriniz olmazsa, biz kendi başımıza müstakil olarak bunlara karşı çıkamayız. *Zira Kürtler, ayrı ayrı kabile ve aşiret tarzında yaşamaktadırlar. Sadece Allah'ı birbilip Muhammed ümmeti olduğumuzda ittifak halindeyiz. Diğer hususlarda birbirimize uymamız mümkün değildir. Sünnetullah böyle cârî olmuşdur.* Ancak ümitvarız ki, Padişah'dan yardım olursa, Arap ve Acem Irak'ı ile Azerbaycan'dan o zâlimlerin elleri kesilir. Özellikle Diyarbekir ki, İran memleketlerinin fethinin kilidi ve Bayındırhân sultanlarının payıtahtıdır, bir yıldır, Kızılbaş askerlerinin işgali altındadır ve 50.000'den fazla insan öldürmüşlerdir. Eğer padişahın yardımı bu müslümanlara yetişirse, hem uhrevî sevap ve hem de dünyevî faydalar elde edileceği muhakkakdır ve bütün müslümanlar da bundan

yararlanacaktır.

Bâki ferman yüce dergâhındır."

B) Şimdi de asıl metni zikredelim:

"ARZ-I HAL-İ ÜMERÂ-İ EKRÂD"

"Can ü gönülden Sultân-ı İslâma bî'at eyledik ve Kızılbaş-ı zâhir'ül-ilhaddan teberrî eyledik. Memâlik-i Kürdistan ki, bir aylık yola karîb memleketlerdir, bid'at ve dalâlet-i Kızılbaşı kaldırıp gerü âyîn-i sünnet-i cemâ'at ve mezheb-i Şafi'îyi-icra eyledik... Sultan-ı İslâm ile müşerref edüb hutbede çihar-ı yâr-ı izâmı yâd edüb kudûm-ı mevkib-i hümâyûna üntizâr üzere idük ki, ... ü leşker zafer-iş'âr olub meyân-ı meydan-ı cihâdda sa'y ü içtihâd göstere idik. Çünkü Sultân-ı İslâmın *Alâüddevle* memleketine avdetleri mesmû'ımız oldu; müttefik'ül-kelâm olub dâ'î-i devletleri olan *Mevlânâ İdris*'i rikâb-ı kâmyâblarına gönderdük. Cümlemizin matlûbı budur ki,

Bu muhlis bendelere takviye ve imdâd buyuralar. Zira ki, bizim mesâkin ve bilâdımızın bilâd-ı Kızılbaşa kurb-i civarı vardır; belki muhtelıtir. Nice yıllardır ki, bu mülhidler, şimşir-i sıtem ile bünyâdımız kazmışdır. On dört sene bizim azîm cenk ü cidal ederler. Mücerred Sultân-ı İslâma muhabbet üzere olduğumuz içün eğer bu tâife-i pâk-i'tikadı ol zâlimlerin cevr ü sitemlerinden halâs-ı inâyetleri olmazsa, kendümüz istiklâl üzere ol kavme mukâvemete tâkat edemeyüz. *Zira ki, Ekrâd-ı mülûk tavâif ve akvâm ve aşâir-i muhtelifâtdır. Allah te'âlâ'yı birbilüp Muhammed ümmeti olduğumuzda müttefikleriz. Sâir husûsda birbirimize mütâba'at mümkün değildir. Sünnetullâh böyle cârî olmuşdur.* Lakin ümidvarız ki, Hüdâvendigâr'dan imdâdolursa, *Bilâd-ı Irak-ı Arab ve Acem* ve *Azerbeycan*'dan ol sitemkârların elleri kesilüb intizâ' oluna. Hususan *Amid-i Mahrûse* ki, kilid-i fütûh-ı Memâlik-i İran ve pay-ı taht-ı Selâtîn-i Bayındırhânî'dir, şimdi bir yıldırki, ol şehrin ahalisi Sultân-ı İslâmın merhameti ümidiyle mahsûr-ı leşker-i Kızılbaşdır ve elli binden mütecâviz nüfûs anda helâk olmuşdur. Eğer bu sene de Sultânın nazarı bizim hâlimize olub bu bilâd-ı müslümanîye i'âne ve iğâseleri erişürse, ümiddir ki, mesûbât-ı uhrevî ile envâ'-ı fütûhât ve fevâid-i dünyeviyyeye müsta'kib ve mestetbi' olacaklardır ve cemâhîr-i mü'minân andan müstefî ve mütefi' olacaklardır.

Bâkî ferman Dergâh-ı Mu'allânındır"[1].

Bu mektûb üzerine *Konya Beğlerbeğisi Hüsrev Paşa* kumandasında ve *İdris-i Bitlisî*'nin m'anevî yardımlarıyla toplanan on bin kişilik gönüllüler ordusu, Şah İsmail'in Diyarbekir'i muhasara altına alan ordularını tarumâr eylemiştir. Bu mektubda, bizzat Kürt Beyleri, Kürt aşiretlerinin sosyal yapısına çok dikkat çekici birüsluplа işaret etmişlerdir. *"Ekrâd, muhtelif aşiret ve kabileler halinde yaşarlar. Sadece Allah'ı bir bilip Muhammed ümmeti olduklarında ittifak ederler. Diğer hususlarda birbirlerine uymazlar. Allah'ın kanunu böyle cari olmuşdur"* şeklindeki ifade, asırlar sonra XX. asrın İdris-i Bitlisî'si olan Bediüzzaman tarafından özetle şöyle tekrar edilmektedir: (1910'lardan Osmanlı Devletine karşı isyan etmek istiyen Kürt aşiret reislerine hitaben diyor:) *"Altıyüz senedenberi tevhid bayrağını umum âleme karşı yücelten ve millî âdetlerini terkederek ihtiyarlanan*

(1) Koca Müverrih, **Bedâyi'**, c.II, Vrk. 452/a-b

bizim şanlı Türk pederlerimize, kuvvet ve cesaretimizi hediye edelim. Ona bedel, onların akıl ve ma'rifetinden istifade edeceğiz ve asaletimizi de göstereceğiz. Elhâsıl, Türkler bizim aklımız, biz onların kuvveti; hep beraber bir iyi insan oluruz. Dik başlılık ve kendi başına hareket yapacağız. Bu azmimizle başka milletlere ibret dersi vereceğiz. İyi evlâd böyle olur... İttifakta kuvvet var, ittihadda hayat var, uhuvvette saadet var, hükümete itaate selâmet var. İttihadın sağlam ipine ve muhabbet şeridine sarılmak zaruridir''(1).

Belge 1 : Ekrâd Beylerinin Yavuz'a Arzettigi Ariza

اورنه سندن پادشاهه عرض اولندی علاء الدوله [illegible]
اولنجه سرحد عجم مقاتله سبیله [illegible] اولمشلر دو جواب گوندره
کندولو ذو القدره سفر ایله — عرض حال امرای اکراد
اکراد جملوی بو خبری استماع ایدیجک ملا ادریسه ابرام ایلدیلر
حالا سن بزدن [illegible] عرض ایتدک ایچون موکب همایونه عزم ایله
وعرض حالمزی معروض بیورک که جان و گوکلدن سلطان اسلامه
بیعت ایلدک و قزلباش طاغیه الحادن تبرا ایلدک [illegible]
بو [illegible] بدعت و ضلالدن قزلباشی تا ابد [illegible]
[illegible] سنت جماعت ومذهب [illegible]
تمام [illegible] سلطان اسلام ایله [illegible] خطبه ده [illegible]

پادشاه ایدوب قدوم موکب همایونه انتظار اوزره ایدک که بشیر ولشکر
ظفر شعار اولوب میان میدان جهادده سعی واجتهاد گوستره ایدک
چونکه سلطان اسلام علاء الدوله مملکتنه عود ایلدی سمع عز اولدی
سنن الکلام اولوب داعی دولتلو اولان مولانا ادریسی
دکاب کاملا بلوبنه گوندردک جمله مزک مطلوبی بودرکه بو مخلص
بندلری تقویت وامداد بیوره لر زیراکه بزم مساکن وبلادمزک
بلاد قزلباشه قرب جواری وار در بلکه مختلط در دیاربکر و بغداد
وآذربایجانک وسطنده واقع اولمشدر نیجه بلاد درکه بو ملحدلر
[illegible] ایله جنگ و [illegible] اون درت سنه در [illegible]
جدل وجدال ایدرلر سلطان اسلامه محبت اوزره [illegible]
اگر بو طایفه [illegible] اعتقادی اول ملوک [illegible] خلاص
عنایتلو اولدقلری کندومز استقلال اوزره اول قومه مقاومت
طاقت ایدرمز زیراکه اکراد ملوک طوایف واقوام وعشایر مختلفه
الله تعالی [illegible] امتی اولدر [illegible]

(1) **Nutuk** (Osm.), sh.20

برلو بونه مثابت تکن دکلدر سنت الله بویله جاری اولشدر
لکن امید اودرکه خدا وندکار دن امداد اولورسه بلاد عراق
عرب وعجم و آذربایجان دن اولسکلرلک الاوی کسیلوب
انواع اوله خصوصا امید بودرکه کلید فتوح بالکلیه ایران
و بای تخت سلطنت ایدرغالی ددر شمدی بریلدر اولسون
اما بلی سلطان اسلامک مرحمتی امید بله محصور لشکر لرکو بلاشندر
و الی بکلر متعین ونفوس الله بلا اولدر اکورسه ده
نکوی برم حالده اولوب بودیار مسلمانی بده اعانه و اغاثه
اولنورسه امید درکه بونبات اخروی اله انواع فتوحات
وتواند دیوبده ستنب وستغ اولا نحتاب درو جابحوب
اندن ستندو ستنغ و لاجتاب در اقتران درکار بسلام

İDRİS-İ BİTLİSİ'NİN YAVUZ'A GÖNDERDİĞİ İTAAT VE TESLİMİYET MEKTUBU

Diyarbekir'in Şi'îlerin elinden alınmasından sonra Kürt Beyleri arasındaki gayretlerini sürdüren büyük âlim *İdris-i Bitlisî,* bu faaliyetlerinin neticesinde kısa zamanda Doğu ve Güneydoğu'daki Kürt ve Türkmen Beylerinin Osmanlı Devleti'ne itaatlerini temin eylemişdir. Şimdi İdris-i Bitlisî tarafından Farsça olarak kaleme alınan bu *istimâletnâme* yani kendi arzu ve istekleriyle Osmanlıya tâbi olma belgesinin Türkçe özetini beraber dinleyelim:

"Mülk ve dinin maslahatlarının nizama girmesi, metin Sultanların tedbir ve tedvirine bağlıdır. Şark ve garbda adaletin tesiri, Acem ve Arapların mazlumlarınınmatlub ve meramlarının te'mini, İslâm Padişahının adeletine vâbestedir. Diyarbekir mükimlerinden bu muhlis bendeleri arzeder ki;

Bilâd-ı Ekrâd denilen *Diyarbekir* ve civardaki mazlum müslümanlar, Devlet-i aliyyenizin hizmetine tâliptirler ve devlet ile din düşmanlarının şerlerinden sizin yardım ve merhametlerinizle masûn olmak ümidindedirler. Sizin Dâr'ül-Hilâfe yani İstanbul'a azimet haberiniz duyuldukdan sonra buradaki bir kısım muhlis bendeler, Beylerbeyiniz *Bıyıklı Mehmed Paşa*'ya arz-ı itaat etmişlerdir. Hem mezkûr Beylerbeyi ve hem de bu hakir vasıtasıyla size bazı maruzâtlarını arzetmek istemektedirler.

Ba'zı insî şeytanların müdâhalesiye Kürt kabile ve aşiretleri, başlangıçta bir kısım ihtilâf ve ihtilallere ma'rûz kalmışlardır. Ancak Allah'ın lutf u inayetiyle bu menfilikler bertaraf edilmiştir. Ancak düşman durmamakta ve Kürt Beylerini isyana teşvik etmektedir. Bilâd-ı Ekrâd'ın Osmanlı devletine iltihakı, İstanbul'un fethi zaferini tamamlayacak derecede ehemmiyetlidir. Zira bu bölgenin ilhakıyla, bir tarafdan Irak yani Bağdad ve Basra'nın yolları, diğer tarafdan Azerbaycan yolları ve bir diğer tarafdan da Haleb ve Şam yolları açılmış olacaktır.

Allah'ın yardımı pek yakındır.

Bende-i Ahkâr ve Çaker-i Efkar İdris"[1].

(1) Topkapı Sarayı Arşivi, E. 1019; Sevgen, Nazmi, **Kürtler III, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** Sy. 7, 1368, sh. 57-61

İdris-i Bitlisî'nin Yavuz'a Mektûbu

İdris-i Bitlisî vasıtasıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin kısa bir zaman içinde ve hem de yerli beğlerin istek ve arzularıyla Osmanlı Devletine ilhak edildiğinin haberini alan Yavuz Sultan Selim, bu büyük âlimi taltif etmek üzere kendisine bir ferman gönderir. Mektubunun başında Diyarbekir Vilâyetinin sulh ile ve istimâlet yolu ile fethine vesile olduğu için İdris-i Bitlisî'ye teşekkür eder. Sonra da manevi takdirleri yanında ona gönderdiği bazı maddî hediyeleri zikreder. Osmanlı Devletine kendi arzularıyla tâbi olan beylerin ve bunlara bağlı olan sancakların mikdarlarını ve tahrîrî bilgileri hazırlamasını emreder. Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa'ya beyaz hükm-i şerifler gönderdiğini ve Osmanlı Devletine bundansonra da tâbi olacak olan bey olursa, gönderilen tuğralı beyaz kâğıdlar kullanılarak onlara berâtlarının yazılmasını emreder. Yani bugünün vilâyetleri ve hatta devletleri, kendi arzusu ve istekleriyle ve hem de birer mektup ile Osmanlı devletine bağlanmaktadır. Devlete bağlanan beyler arasında ihtilaf ve ihtilal vuku bulması için gereken tedbirlerin alanmasını ve in'âm ve ihsanların da ona göre yapılmasını ister. Mektubun sonuna doğru, Anadolu'yu Şi'îleştirmek istiyen Şah İsmail'in kendisine elçiler gönderdiğini, binbir türlü yağcılıklar yapıp sulh istediğini, ancak onun sözlerine ve islah olduğuna inanılmaması icabettiğini belirterek gerekli tedbirlerin ihmal edilmemesini emretmektedir. Şimdi bu mektubun aslını beraber dinleyelim.

"SÛRET-İ MENŞÛR-İ ŞAH BÂ KEREM"

Umdet'ül-efâdıl kudvetü erbâb'il-fedâil sâlikü mesâlik-i tarikat hâdi-i menâhic-i şerî'at keşşâf'ul-müşkilât'id-dîniyye hallâl'ül-mu'dılât'il-yakîniyye hulâsat'ül-mâi vet-tîn mukarreb'ül-mülûki yes-selâtîn bürhânu ehl'it-tevhîd vet-takdîs *Mevlâna Hakîm'üddin İdris* -Edâmellâhu fedâillehû-

Tevkî'-i refî'-i humâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki, şimdiki halde südde-i sa'âdetime mektubunu vâsıl olub senden umulan hüsn-i diyânet ve emânet ve fart-ı sadâkat ve istikâmetin muktezâsınca, *Diyarbekir Vilâyeti*nin feth-i küllîsine bâis olduğun i'lâm olunmuş. Yüzün ağ olsun. İnşâallah'ul-E'azz sâir vilâyetlerin fethine dahi sebeb-i küllî olasın. Benim envâ'-inâyet-i aliyye-i hüsrevânem senin hakkında mebzûl ve mün'atıfdır. El-hâletü hâzihî âhir-i Şevvâl-i mübâreke dek vâki' olan ulûfeniz ile 2.000 sikke-i Efrenciye filori ve bir sammur ve bir vaşak ve iki mürabba' sof ve iki çuka ve bunlardan bir sammur ve bir vaşak kürk kaplu soflar dahi ve bir Frengî kemhâ gılâflu müzehheb kılıç in'âm ve irsâl olundu. İnşâallah'ul-Kerim vusûl buldukda sıhhat ve selâmetle alub masârifine sarf eyleyesin. Mukâbele-i hidemât ve mücâzât-ı istikametinde ve ihlâsında envâ'-ı avâtıf-ı celile-i hüsrevâneme sezâvâr olub behre-mend olasın.

Ve *Diyarbekir* cânibinde size ittiba' edüb gelen beğlerin mukabele-i sadâkat ve ihlâs ve muhâzât-ı hidemât ve ihtisaslarına göre ol vilâyetde tevcîh olunan sancakların ve beğlerin ahvâli ve elkâbı ve mekâdîri senin ma'lûmun olduğu ecilden iftihâr'ül-ümerâ'il-izâm zahîr'ül-küberâ'il-fihâm zülkadri velihtiram sâhib'ül-mecdi vel-ihtişâm el-müeyyed bi envâ'-i te'yîdillah'il-Melik'is-Samed *Diyarbekir Beylerbeğisi Muhammed-Dâme* ikbâlühû'-ya nişan-ı şerifimle mu'anven beyaz ahkâm-ı şerife irsâl olundu. Gerekdir ki, ol cânibde her beğe tevcîh olunan vilâyetin ahvali ne vechile tevcîh olunub ve ol beğlerin elkâbı ve mekâdîri ne üslub ile olmak münasib ise berâtları inşâ olunub yazıveresiz. Mufassalan ol yazılan berevâtın sûretleri ve tımarının mikdarlarını dahi bir sûret defter edüb südde-i sa'âdetüme dahi irsâl edesiz ki, bunda dahi hıfz olunub her husus ve merkûm ve ma'lûm ola.

Her beğe ne sancak verüldüği ve ne vechile tefvîz olunduğı ve elkâbları nice yazulduğı ve ri'âyetleri ve in'âmları ne vechile olduğı ber sebîl-i tafsîl İ'lâm olunub amma bir vechile tertîb ve ta'yîn oluna ki, birbiri arasında olan esas irtibât tezelzül ve tehallül bulmak ihtimali olmaya.

Ve ol berâtlardan gayrı *istimâletnâme*ler gönderilmek lâzım olan beğler içün dahi nişanlu beyaz kâğıdlar irsâl olundu. Anlar dahi her beğe ne vechile istimâletnâme gönderilmek münasib ise inşâ olunub in'âmlar bile bile irsâl oluna. Ve anlarun mufassalan suretlerinin ve in'âmda ne vechile ri'âyet olundukların ol berevât sûretleri ile bile defter edüb dergah-ı cihân-penâhıma irsâl edesiz ki, her husus bunda dahi mufassal ve meşrûh ma'lûm ola.

Ve bu cânibde olan mühimmât-ı Sultanî murâd-ı şerifim üzere encâma yetişmiştir. İnşâallah'ul-E'azz benim dahi azimetim vaktinde ol cânibe mun'atıf ve munsarıfdır. Ve ol beğlerin hakkında dahi avâtıf-ı aliyye-i hüsrevânem mülâhaza ettüklerinden ziyâdedir.

Ve şimdiki halde *Erdebil oğlu İsmail*-i pür-tadlîl südde-i sa'âdetime *Hüseyin Beğ* ve *Behram Ağa* nâm adamların risâlet hizmetine gönderüb takrîren ve tahrîren envâ'-ı ubûdiyyet ve tazarru'llar arz edüb mâbeynde sulh ve ıslâh müyesser olur ise, ol cevabından ve murâd olunursa rızây-ı şerifim üzere kabul sûretin göşterüb envâ'-ı temelluklar eylemiş. Amam anun kelimâtına ve salâlına kat'â i'timad câiz olmaduğı ecilden mezkûrân elçileri *Dimetoka Hisarı*nda ve sâir adamlarını *Kilidülbahr kalesi*nde habs ettirdim. Sen dahi gerekdir ki, makhûr-ı mezbûrun umûrunda ahsen-i tedbir ne ise anın tedbirinde olub Devlet-i ebed... Mehâmm ve masâlihinde mücidd ve sâ'î olasın. Min ba'd esnâf-ı asâr-ı cemîlenüz şâih ve lâih ola.

Şöyle bilesin, alâmet-i şerife i'timad kılasın.

Tahriren fî evâsıt-ı şehr-i Şevvâl'il-mükerrem senete ihdâ ve işrîne ve tis'a-mi'ete el-hicriyye Bi Makam-i Dâr'il-Hilâfe Edirne El-Mahrûse''(1).

Yavuz'un İdrîs-i Bitlisî'ye Mektûbu.

حضرت منور شاه باكرم
عمدة الافاضل قدوة ارباب الفضايل سالك مسالك الطريقت
هادي مناهج مرتبت كشاف المشكلات الدينيه حلال المعضلات
اليقينيه خلاصة الاله و السلطين مقرب الملوك و السلاطين
اهل التوحيد و التقديس مولانا حكيم الدين ادريس ادام
فضايله توقيع رفيع همايون واصل اولجق معلوم اوله كه
تحريري

(1) Koca Müverrih, Bedâyi', II, Vrk. 460/a-461/a; Feridun Bey, I/470

شمدیکی حالده سن که سعادتمه ملحق بولنوب واصل اولوب سندن اوبله
حسن دیانت و امانت و فرط صداقت و استقامتک مقتضاسنجه
دیاربکر ولایتنک فتح کلیسنه باعث اولدوغک اعلام اولنمش بودر
آگاه اولسون ان شاء الله الاعز سایر ولایتلرک فتحنه دخی سبب
کلی اولاسن بنم انواع عنایت علیه خسروانهم سنک حقکده
مبذول و منعطفدر الحالة هذه اواخر شوال مبارکه دک واقع
اولان علوفه‌گزایله ایکی بیک سکه فلوری و بو مقدار
دبو وشنی و ایکی ... چوقه و بو فلوریدن بو مقدار
کورک قابلوصوفلر دخی و برقوتکی ... انعام
وارسال اولندی ان شاء الله الکریم وصول بولدقده صحت و سلامتله
آلوب مصارفکه صرف ایلیه‌سن ثنا بله خدمات و مجاهدات استنا
و اخلاصکده انواع عواطف جلیله خسروانه سزاوار اولوب ...
اولاسن و دیاربکر جانبنده سزه اتباع ایدوب کلن بکلرک
ثنا بله صداقت و اخلاص و مجاهدات خدمات و اختصاصلرنه
کوره اول ولایتده توجیه اولنان سنجاقلرک بکلرینک احوالی
و الغاتی و مقادیری سنک معلومک اولدوغی ایچلدن افتخار
الامراء العظام ظهیر الکبراء الفخام ذو القدر والاحترام
صاحب المجد والاحتشام المؤید بانواع تایید الله الملک العلام
دیاربکر بکلربکیسی محمد دام اقباله یه نشان شریفلر معنون
بیاض احکام شریفه ارسال اولندی کورکدکده اول جانبده
... بکده توجیه اولنان ولایتک احوالی توجیه توجیه اولنمش
و اول بکلرک الغاتی و مقادیری نه اسلوب ایله اولمق
مناسب ایسه بو احکامی انشا اولنوب یازی و برمزسه نه اما
اول یازیلان بیورلر انک صورتلری دفتر دخی نقدا دخی
بر صورت دفتر ایدوب سکه سعادتمه دخی ارسال ایده‌سز که

3- Bu Gayretlerin Neticesi Ne Oldu?

Bu gayretlerin neticesinde, yıllar sürecek harplerle elde edilemeyecek zaferlere ulaşıldı. Şark diye adlandırabileceğimiz ve bugün Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Musul ve Kerkük'den itibâren Kuzey Irak ve Haleb'i de içine alan Kuzey Suriye bölgelerinde yaşayan çok sayıda Arap, Türkmen ve Kürt aşiretleri Osmanlı Devletine iltihâk eylemiştir. Bu iltihâklardan ba'zısını beraber görelim:

A) Kürt ve Türkmen beylerinden istimalet ile kendi meyil ve arzuları ile itaat eden 25'den fazla aşiretten ve reislerinden ba'zıları şunlardır:

— Bitlis hâkimi Emir Şerefüddin;

— Hizan meliki Emir Davud;

— Hısn-ı Keyfâ emîri Melik Halik

— İmadiye hâkimi Sultan Hüseyin;

— Cezire hâkimi Şah Ali Bey;

— Çemişgezek hâkimi Melik Halil;

— Pertek hâkimi Kasım Bey;

— Ayrıca Suran, Urmiya, Atak, Ci?re, Eğil, Garzan, Palu, Siirt, Meyyafarakin, Sason, Sincar, Çermik, Malatya, Urfa, Besni, Harput, Mardin ve benzeri yerlerdeki aşiretler de arka arkaya Osmanlı Devletine iltihâk etmişlerdir(1).

B) Kürt ve Türkmen aşiretleri gibi, güneyde yer alan Arap aşiretleri de yine kendi irâdeleriyle Osmanlı Devletine iltihâk etmişlerdir. Aralarında İbn-i Harkuş İbn-i Said, Benî İbrahim, Benî Sâyim, Benî Atâ aşiretleri, Safed ve Gazze şeyleri ile Haleb ileri gelenlerinin bulunduğu seçkin bir temsilciler heyetinin Yavuz'a takdim ettikleri ve aslı Topkapı Sarayı'nda bulunan şu itaat mektubu çok manidardır.

"Bizler, canlarımız, mallarımız, iyâlimiz ve dinimizin emniyeti için size itaati arzuluyoruz. İslâmı tatbik ve adâleti te'sis için sizin hakimiyetinizi zaruri görüyoruz"(2)

4- Osmanlı Devleti Doğuda Nasıl Bir İdarî Nizam Tesis Etmişti?

Osmanlı Devletinin idarî yapısının temelini kaza, ancak ve eyâletler teşkil ediyordu. Ancak Osmanlı Devleti, mutlak bir merkeziyetçilikten tamamıyla uzak bir anlayışa sahipti ve idaresi altına aldığı bölge ve cemiyetleri, çeşitli özelliklerine göre farklı idare tarzlarına tabi tutuyordu. Yani eyalet ve sancakların İstanbul'a olanbağlarında ayrı ayrı statüler söz konusuydu. İşte Osmanlı Devleti, Çaldıran Zaferinden sonra Doğu Anadolu'da Diyarbekir merkez kabul edilerek Musul, Bitlis, Mardin ve Harput da dahil olmak üzre bütün Doğu Anadolu'da gayet geniş bir eyâlet meydana getirmişti. Kanunî Süleyman devrinde yeni bir düzenleme yapılarak Van'da ayrı bir eyâlet meydana getirmişti. Kanunî Süleyman devrinde yeni bir düzenleme yapılarak Van'da ayrı bir eyâlet daha teşkil olundu(3).

Doğu Anadolu'daki sancakları, idare tarzı açısından, her iki eyâlette de, üç ana

(1) Süleymaniye Kütüphânesi, Esad Efendi, No: 2362, Vrk. 112/a-113/a; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, II/274 vd.

(2) Topkapı Sarayı Arşivi, No: 11634/26

(3) Kodaman, 12 vd

guruba ayırmak mümkündü. Bunları kısaca özetlemekte yarar görüyoruz.

Birinci gurup, klasik *Osmanlı Sancakları* şeklindeydi. Yani Osmanlı Devletinin diğer bölgelerinde tatbik edilen idare usulu burada da cari idi. Sancakbeyleri doğrudan merkezden tayin olunurlardı ve herhangi bir imtiyaza sahip değillerdi. Bu sancaklar tımar sistemine dahildi. Diyarbekir ve Van eyaletlerindeki bu tür sancaklar, umumiyetle aşiret yapısı kuvvetli olmayan yerlerde teşkil edilmiştir. Diyarbekir Eyâletinde merkez *Amid, Harput, Hasankeyf, Akçakale, Sincar, Zaho, Ergani* ve *Çemişkezek* sancaklar ile Van Eyaletindeki *Erciş* ve *Adilcevaz* sancakları, bu tür sancakların başlıca örneklerini teşkil ederler. Bunların kanunnâmelerini kaydedeceğiz.

*İkinci gurup, Yurtluk ve Ocaklık tarzındaki sancaklar*dır. Fetih esnasında bazı beylere hizmet ve itaatleri karşılığında, devamlı olarak sancak ve has şeklinde tevcih edilmiştir. Bunlara Ekrâd Sancakları da denir. Bunlar klasik Osmanlı sancaklarında farklıdırlar. Zira sancakların idaresi genellikle bölgeye eskiden beri hâkim olagelen nüfuzlu, eski mahallî beyler ve hânedanlara terkedilmiştir. Hayat boyu sancak beyi olan bu idareciler vefat ettikleri takdirde değiştirilebilmektedirler. Seferde Beylerbeyinin hizmetine girmekle mükellefdirler ve bu memleketlere merkezden kadı tayin edilir. Arazileri tımar nizamına tabi'dir. İmtiyazlı sancaklar da diyebileceğimiz bu sancaklardan Diyarbekir Eyaletine bağlı 13 ve Van Eyaletine bağlı olarak da 9 adet mevcut idi. *Çermik, Pertek, Kulp, Mihrani, Siirt* ve *Atak* Diyarbekir'e bağlı bu tür sancaklardandırlar. *Müküs* ve *Bargiri* de Van'a bağlı bu tür sancaklardandırlar.

Üçüncü gurup ise, *Hükümet adı verilen sancaklar*dır. Bunların idaresi, fetih esnasında gösterdikleri hizmetlerden dolayı tamamen yerli beylere terkedilmiştir. Sancakbeylerinin tayinine merkezî idare asla karışmaz ve ellerine verilen ahidnameler gereğince bunlar azl ve nasb edilemezler. Arazisinde tımar nizamı cari değildir. Dahilde tamamen müstakil olan bu bölgeler, hâriçte yani askerî ve siyasî alanda bölgedeki Osmanlı beylerbeyine tabidirler. Diyarbekir Eyaletinde *Hazzo, Cizre, Eğil, Tercil, Palu* ve *Genç* sancakları; Van Eyaletinde ise, *Bitlis, Hizan, Hakkari* ve *Mahmudî* sancakları bu mahiyette Osmanlı sancaklarıdırlar(1).

Kısaca özetlediğimiz bu sistem daha ziyade Doğu Anadolu'da uygulana-gelmiştir. Sebebi, bu bölgede daha önce müstakil veya İran'a bağlı beylerin fetih esnasında Osmanlı Devletine sadakat göstermeleri ve en önemlisi de, hem itikadî açıdan ve hem de amelî açıdan, Osmanlı Devleti ile aralarında herhangi bir farkın bulunmamasıdır. Başlangıçta hizmet ve sadakat karşılığı verilen bu sancakların durumu, daha sonra ailelerin tasarrufuna bırakılmış ve Tanzimat dönemine yani 1840'lara kadar bu hal aynen devam etmiştir.

5- Doğu Anadolu'nun Teslimiyet Ve İtaati Ne Kadar Devam Etmiştir?

İdris-i Bitlisî ile başlayan şarkdaki beyler ve müslüman halkın saltanat ve hilâfete sadakatle bağlılıkları, en azından 1850 yılına kadar yani yaklaşık 330 sene devam etmiştir. Osmanlı Devleti, bu yerli ahaliyi müslüman kardeşleri ve bu bölgeleri de dar'ül-İslâm olan ülkesinin aslî parçası olarak görmüş; buna karşılık yerli müslüman ahali ve beyler de, Osmanlı devletini İslâmın bayraktarı bir İslâm devleti olarak telakkî edüp ona itaati kendileri için ibadet saymışlardır. Hatta bu bölgedeki beyler Batı Anadolu ve Rumeli'deki hem Türk

(1) Kodaman, 13 vd.

ve hem de müslüman olan *A'yanlar* kadar, Osmanlı Devletinin başına gaile çıkarmamışlardır. Mesela, hem Türk ve hem de müslüman olan Karaman Eyaletinde Osmanlıya karşı elli çeşit isyan görmek mümkün olduğu halde, 330 sene içinde Doğu bölgelerinde ciddi bir isyandan bahsetmek mümkün değildir. Bu dediğimizin müşahhas bir delili, 1630'larda yani şarkın Osmanlı Devletine itaatinden 113 sene sonra kaleme alınan şu fermanlardaki ifadelerdir:

"Hükm-i Hümayun

... Ümerâ-i Ekrâd, Devlet-i Aliyye'nin sadakat ve istikamet ile hayırhahı olub ecdâd-ı izânın zaman-ı şeriflerinden ilâ hâzel-ân uğur-ı hümayunda envâ'ı hidemât-ı mebrûre ve mesâ'i meşkûre-i gayr-ı adîdeleri vücuda gelmiş ve zimmet-i hümmet i mülûkâneme ri'âyetleri lâzım olmağla ba'del-yevm himâyet ve siyânet olunmaları aksây-ı murâd-ı hümâyûnumdur...'"[1].

"... Siz eben an ced sünniyyül-mezheb ve pâk meşreb olub âbâ ve ecdâd-ı âliniz zamanlarında vâki' olan Kızılbaş seferlerinde nice bin müsellah yarar ve namdâr ekrâd-ı zaferkirdâr ile asâkir-i mansûremin önüne düşüp ve icray-ı gayret-i çihar-ı yâr-güzîn içün uğur-ı din-i mübinde can ve baş döğüşüp nice fütûhât-ı cemileye bâis olmuşsunuz...'"[2].

Ne zamanki İslâm kardeşliği manası bozulmuş ve Avrupa zındık kâfirleri tarafından bir Frenk illeti olan ırkçılık Osmanlı Devletinin içine atılmış, o zaman Doğu'da da ayrılık ve fitne rüzgârları esmeye başlamıştır. Çare, tarihden ibret dersi almaktır ve bu bölgeleri 300 küsur sene Osmanlı Devletine sımsıkı bağlayan sırrı anlamaktır.

§.3- DİYARBEKİR EYÂLETİ KANUNLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Diyarbekir Eyâleti diye müstakil bir eyâlet vücuda getirildiğini ve bu eyâletin merkezinin de *Âmid* veya *Kara Âmid* denilen merkez sancağın oluşturduğunu ifade edelim. Paşa sancağına Kara Âmid denmesinin sebebi, bu şehirdeki çoğu binaların taşlarının renginin siyah oluşudur veya bir diğer görüşe göre Osmanlı devleti seferlerde burayı kışlak (merkez) olarak kullandığı için kışlağın karşılığı olan Kara, Âmid'in başına eklenmiştir[3]. Bu eyâlete 30 küsur sancak ve vilâyet bağlanmıştır. Bunlar arasında biraz sonra belirteceğimiz gibi hemen tahriri yapılan *Hani ve Tercil Nâhiyeleri, Mardin, Sincar, Birecik, Ruha, Siverek, Çermik, Ergani* (Çüngüş Nâhiyesi ile beraber), *Harput (Ebu Tâhir* nâhiyesi ile beraber), *Arabgir, Kiğı* ve *Çemişgezek* sancaklarını sayabiliriz. Ayrıca bu sancaklardan bir kısmının sonradan başka eyâletlere bağlandığını da hatırlatalım. Mesela *Çemişgezek* kısa bir zaman sonra *Erzurum Eyâleti*'ne bağlanmıştır[4]. Osmanlı tapu-tahrir defterlerinden anladığımıza göre, 921/1515'de fethedilen *Bayburd, Erzincan, Kemah* ve *İspir* sancakları da ilk etapta Diyarbekir Eyâletine bağlanmıştır. 1517 tarihli defter bunu

(1) *Kanunnâme-i Sultanî* Li Aziz Efendi, Harvard, 1985, sh. 133

(2) *Kanunname-i Sultanî*, 133

(3) **İslam Ansiklopedisi, Diyarbekir Maddesi,** III/605-623

(4) BOA, TTD, No: 64 (840)'daki kayıtlar; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi,** II/275-276

göstermektedir[1]. 1520 tarihinde Rum Eyâletine bağlanmışlarsa da 1530'de tekrar Diyarbekir Eyâletine tâbî' kılınmışlardır. 942/1535'de ise, yeni teşkil edilen Erzurum Eyâletine bağlı sancaklar hâline gelmişlerdir[2].

Doğu Anadolu'nun fethinden sonra, Osmanlı Devleti bölgenin tahririni başlatmış ve 924/1518 yılında bitirmiştir. Bu işlerin yapılması için de yine İdris-i Bitlisî'ye mürâcaat edilerek yardımı te'min edilmiştir. Hatta Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlîsî'ye bölgenin meselelerinin halli için yetki vermek üzere tuğralı ferman göndermiştir. Bu sebeple bölge nin îdarî statüsünün tesbit işlemini ve ilk temessüklerin hazırlanmasını, İdrîs-i Bitlisî yapmıştır. Yavuz'un yanında İran'a karşı cephe alarak, hayırlı hizmetlerde bulunan ve sonradan da devlete sadâkatle hizmet ifa edenlere, ötedenberi ellerinde ve tasarruflarında bulunan yerler temlik ve ihsân edilmiştir[3].

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan *64 (840) numaralı Tapu-Tahrir defter*inin 924/1518'de hazırlandığı böylece tarihî olaylarla da te'yîd edilmektedir. Yavuz döneminde hazırlanan Diyarbekir Eyâlet Kanunları bu defterde yer almaktadır. Şimdi de bu kanunların menşei üzerinde kısaca duralım ve nasıl hazırlandığını görelim:

Kanunların Kaynağı Nedir?

Diyarbekir eyâletine ait kanunnâmelerin menşeini iki önemli hukukî düzenleme teşkil etmektedir.

Birincisi, Kanunnâme-i Osmanî yani genel Osmanlı kanunlarıdır. Resm-i çift, ispenç ve benzeri müesseseler, Osmanlı Kanununa göre tanzim edilmiştir.

İkincisi ise, tarihde *Uzun Hasan* diye bilinen ve kanunnâmelerde *Hasan Padişah* diye zikrolunan *Akkoyunlu Devleti*'nin hükümdarına ait kanunlardır. Hasan Padişah, başlangıçta sadece Diyarbekir Beyi iken sonradan Doğu Anadolu, Azerbaycan, Arap ve Acem Irakları ile İranın önemli bölgelerini içine alan Akkoyunlu Devletinin padişahı olmuş ve devlet merkezini de Diyarbekir'den Tebriz'e nakletmiştir. Şunu önemle ifâde edelim ki Akkoyunlu devleti de bir sünnî İslâm devletidir. Temel hukuk sistemi, İslâm hukukudur. Örfî hukuk diye bilinen kanunnâmelerinde ise, İslam hukukunun ülül-emre tanıdığı içi boş yasama yetkisinin sınırlarını aşmamıştır. Zaten *Hısn-ı Keyf*'deki Eyyubî Devleti hâkimiyetine son veren (1457), Gürcistan'ı elde eden (1459, 1462), Dülkadiroğullarının bir kısım toprağını ellerinden alan, Şiî Karakoyunluları (1467) ve Doğu Türkistan emirini mağlub ederek (1469) yerlerine geçen Uzun Hasan'ın da her konuda olduğu gibi hukuk sistemi alanında da onlar gibi hareket edeceği bir tarihî vâkıadır. 1473'de Fâtih'e mağlûb olması, 1478'de ölümü ve 30 sene gibi kısa bir zaman sonra devletinin dağılması sonucu, bütün arazisi Şah İsmail'in eline geçmiştir. Bunları Şiilerden geri alan Yavuz da, kendisi gibi sünnî olan ve şer'î hükümleri gözönünde bulundurarak hazırlandığına inandığı ve halkın hâlâ i'tibar ettiği *Hasan Padişah kanunları*nı ilga etmemiştir[4].

---

(1) Topkapı Sarayı, D. 9772 nolu Defteri; Miroğlu, İsmet, **XVI. Yüzyılda Bayburd Sancağı,** İstanbul 1975, 23-24

(2) Miroğlu, 24

(3) Hoca Sa'deddin, **Tâc'ül-Tevârih,** 2/322 vd.

(4) Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi,** II/87 vd.; Barkan, Ömer Lütfü, **Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar, Türk Tarih Vesikaları,** I/91 vd.; **Kanunlar,** 130 vd.

Şuna önemle dikkat çekmek istiyoruz ki, Türk hukuk tarihinde şer'î hükümleri kanun hâline getiren veya kendisine verilen yetki alanlarında kanun yapan Türk devlet adamları arasında, *Sultan Melikşah* ve *Alemgir Han*'ı bir tarafa bırakırsanız, *Sultan Fâtih* ve *Uzun Hasan* birinci sırayı işgal ederler. İkisi arasında bu hususda önemli benzerlikler mevcuttur. Uzun Hasan'ın Devlet Teşkilâtı ile alakalı bir hukukî düzenlemesi de MTM II'de yayınlanmıştır[1].

Başlangıçta halkın da rıza ve isteği ile çoğu alanlarda Hasan Padişah Kanununu aynen kabul eden Osmanlılar, zamanla sadece mikdârlarda, ba'zı vergi çeşitlerinde ve ölçülerle para birimlerinde farklılık gösteren bu kanunları, yine halkın arzusu ile kendi kanunlarının kalıbına sokmuştur. Bu durumun, *Sultan Kayıtbay* ve *Alâaüddevle* kanunlarında da geçerli olması, bütün müslüman Türk devletlerinin temel hukuk sistemleri olan İslam hukukunun aynı olmasından ileri gelmektedir. Sonradan meydana gelen değişiklikleri Kanunî devrinde göreceğimizden burada kısa kesiyoruz[2].

Kanunları Kim Ve Nasıl Hazırladı?

Diyarbekir Eyâletine ait Yavuz devrindeki kanunnâmelerin, Osmanlı ve Hasan Padişah Kanunları esas alınarak hazırlandığını ifâde etmiştik. Kanunnâmelerin baş taraflarındaki izahlardan anladığımıza göre, bu kanunları kaleme alanlar, başta İdris-i Bitlisi ve Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa ile Eyâlet merkez kadısıdır. 1520'de vefat eden İdris-i Bitlisî, din âlimi tarihçi ve devlet adamıdır[3]. 1515'de önce Bayburd ve Erzincan idareciliğine getirilen, sonra da Diyarbekir Eyâleti beğlerbeğiline tayin edilen Bıyıklı Mehmed Paşa ise Yavuz'un gözde valileri arasındadır. Diyarbakır kadısının en az bir mevleviyet kadısı olduğunda şüphe yoktur. Kanunların hazırlanmasında, her mahallin ileri gelenleri, Kethüdâlar ve ilim adamlarının bulunduğu da görülmektedir. Bunları kanunların başından öğrenmek mümkündür. Zikredilen ehliyetli kalemlerce yazılan kanunnâmeler, tapu tahrir defterleriyle beraber padişaha arzedilmekte ve tasdik edilince kanun hüviyetini kazanmaktadır[4]. 1518 tarihli defterden Âmid kadısının Mevlânâ Abdullah Çelebi ve Diyarbekir Kethüdâsının da Bâlî Bey olduğunu anlıyoruz.

Şunu da açıklamayı uygun görüyoruz: Bu kanunnamelerde para birimleri, sıvı, ağırlık ve alan ölçüleri Akkoyunlular'a ve mahallî âdetlere göre zikredilmiştir. Bunların bazılarını zikredelim:

Karaca akçe, Hasanbeği, Eşrefî ve benzeri para birimleri vardır. Osmanlı akçeleri ile karşılıkları verilmiştir. *Dirhem* (3,086 gr.), *batman=menn* (4,875 kg.), *boğça* (19,503 kg), *yük* (156,028 kg.), *miğrafa (miğreb*=hacım ölçüsü, kepçe), *nügi* (miğrefenin üçte biri) ve benzerleri de metinlerde açıklamıştır.

Şimdi de *Diyarbekir Eyâletine* ait Yavuz dönemi kanunlarını ve ilgili oldukları idarî üniteleri kısaca özetleyelim. Tafsilâtı sonra vereceğiz.

Bu hususda tek kaynağımız, *64 (840) nolu BOA'daki 924/1518*'de bitirilen *Tapu Tah-*

(1) MTM, c.II'dedir. Farsça'dır.

(2) BOA, TTD, 205 (700), **Erzurum Kanunnâmesi**nin başı; Barkan, **Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar**, I/94 vd.

(3) **İdris-i Bitlisî**, İA, 5/II, sh. 936

(4) Bkz. BOA, TTD, 64, sh. 1, 203, 325, 347, 385, 453, 505, 531, 603, 671, 715, 755

rir Mufassal Defteridir. Bu defterde 16 kanunnâme mevcuttur:

1) *ÂMİD KANUNNÂMESİ: Âmid, Kara Âmid* diye de bilinir. Diyarbekir Eyâletinin Paşa livasıdır. *BOA. TTD, 64 (840), sh. 1-3*'de yer alan bu kanunnâme, *Barkan* tarafından yayınlanmıştır. Biz yeniden orijinalden kontrol ederek ve ba'zı tashihler yaparak metni neşrediyoruz(1). Bu kanunun 7, 8 ve 9. maddeleri *Topkapı, R. 1935, vrk. 7/b'de "Kanun-ı Vilâyet-i Kara Âmid Der Rüsûm-ı Ağnâm Kanun-ı Hasan Padişah"* adı altında kayıtlıdır.

2) *HÂNİ NÂHİYESİ KANUNNÂMESİ:* Âmid sancağına bağlı olan bu nâhiye ayni isimle bu gün de anılmaktadır. BOA. TTD. 64 (840), sh. 173'de yer alan kanun, *Barkan* tarafından neşredilmiştir. Biz orijinali ile beraber, metinden kontrol ederek yayınlıyoruz(2).

3) *TERCİL NÂHİYESİ KANUNNÂMESİ:* İlk fetih esnâsında Âmid sancağının nâhiyesi olan bu idarî ünite, sonradan aynı eyâlete bağlı bir sancak haline getirilmiştir. BOA.'deki tek nüshadan alarak bu kanunu da *Barkan* neşretmiştir. Biz orijinali ile beraber bu kanunu da yeniden kontrol ederek yayınlıyoruz(3).

4) *MARDİN LİVÂSI KANUNNÂMESİ: Mardin,* 924/1518'de Diyarbekir Eyâletine bağlı bir sancaktır. *Savur* ve *Nusaybin* Mardin'e bağlı nâhiyedirler. Daha sonra bu idarî yapı değişmiştir. Mardin Kanunnâmesi, *BOA. TTD. 64 (840), sh. 203-205* arasında bulunmaktadır. Hem *Barkan* ve hem de *Nejat Göyünç* tarafından yayınlanmıştır. Biz bunları göz önünde bulundurarak ve metni orijinalinden kontrol ederek neşredeceğiz(4).

5) *SİNCÂR LİVÂSI KANUNNÂMESİ: Musul*'un 140 km batısında yer alan *Sincar* şehri, 1516 yılında Osmanlı ülkesine katılmış ve idarî olarak Diyarbekir Eyâletinin bir sancağı hâline getirilmiştir. Sincar kanunnâmesi, *BOA. TTD. 64 (840), sh. 325-326*'da yer almakta ve tesbitlerlmize göre ilk defa tarafımızdan yayınlanmaktadır(5). Sincâr Kanunnâmesi'nin kapsamında ayrıca *Tell-i A'fer, Hâtuniye* ve *Hayâl* nâhiyeleri de bulunmaktadır ve bu kanun, *Diyarbekir Beğlerbeği Mehmet Paşa,* ahalinin ileri gelenleri ve Padişahın Fermanı gereği Âmid kadısı tarafından hazırlandığı, girişte kaydedilmiştir.

6) *BİRECİK LİVÂSI KANUNNÂMESİ:* 922/1516 senesinde Osmanlı ülkesine ilhâk edilen *Birecik Kal'ası,* Diyarbekir Eyâletine livâ olarak bağlanmıştır. İlk sancak beği Akkoyunlu Tûr Ali Beğ'dir. Ba'zıları tarafından *Berriyecik* diye okunan bu kale'nin asıl ismi, *Bîrat-ül-Fırat*'dır. Fırat kalesi demektir. İlk Birecik kanunnâmesi 1518 tarihli olup Diyarbekir Beğlerbeği ve Âmid kadısı ile halkın ileri gelenleri tarafından hazırlanmıştır. *BOA. TTD. 64 (840), sh. 347-348*'deki tek nüsha, yine tesbitlerimize göre ilk defa tarafımızdan yayınlanmaktadır. Sonraki kanunların da temelini teşkil etmektedir(6). Daha sonraki Birecik kanunları ile ayniyet arzetmesi iddiamızı doğrulamaktadır.

7) *RUHA SANCAĞI KANUNNÂMESİ:* 922/1516 yılında Osmanlı Topraklarına

(1) BOA, TTD, 64 (840), sh. 1-3; Barkan, **Kanunlar,** 145-148

(2) TTD, 64/173; Barkan, **Kanunlar,** 148

(3) BOA, TTD, 64 (840), sh. 191; Barkan, **Kanunlar,** 148

(4) BOA, TTD, 64 (840), sh. 203-205, 233, 235, 281, 311; Barkan, **Kanunlar,** 158-160; Göyünç, Nejat, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı,** İstanbul 1969, sh. 38 vd., 157-161

(5) BOA. TTD. 64 (840), 325-326

(6) **Mu'cem'ül-Büldan,** 1906, 2/330; Göyünç, **Mardin Sancağı,** 41 vd.; Sül. Kütp. Esat Ef. 2362, vrk. 117/b

katılan *Ruha Sancağı,* bugünkü Urfa demektir. Akar suları çok manasına gelen bu kelimenin aslı tartışmalıdır. Hasan Padişah Kanunu esas alınarak hazırlanan, *BOA. TTD. sh. 358-386'*daki Ruha Kanunnâmesi, *Barkan* tarafından neşredilmiştir. Biz orijinal metinden tekrar kontrol ederek kanunu kitâbımıza aldık[1].

8) *SİVEREK LİVÂSI KANUNNÂMESİ:* 922/1516 yılında Osmanlı Devletine ilhâk edilen Siverek, Diyarbekir Eyâleti'nin önemli sancaklarındandır. *BOA. TTD. 64 (840). sh. 453'*de yer alan Siverek Kanunnâmesini, *Barkan* yayınlamıştır. Biz orijinal metinden tekrar kontrol ederek neşrediyoruz[2].

9) *ÇERMİK SANCAĞI KANUNNÂMESİ:* Diyarbekir Eyâletine bağlı müstakil sancaklardan olan Çermik, 922/1516 yılında fethedilmiştir. Hasan Padişah Kanunu esas alınarak hazırlanan ve *BOA. TTD. 64 (840), sh. 505-506'*da yer alan bu kanun, *Barkan* tarafından yayınlanmıştır. Biz orijinalinden kontrol ederek neşrediyoruz[3]. İlk sancakbeği de *Ali Beğ'*dir.

10) *ERGANİ LİVÂSI KANUNNÂMESİ: Osmâniye* de denen bu şehir, 921/1515 yılında fethedilmiştir. *Çüngüş nâhiyesi,* arada Çermik Livâsı bulunmasına rağmen Ergani'ye tâbi'dir. İlk sancakbeği de *Mirlivâ Ahmed Beğ'*dir. *BOA. TTD. 64 (840), sh. 531-534'*de bulunan tek kanun nüshası, *Barkan* tarafından yayınlanmıştır. Biz yeniden kontrol ederek[4] yayınlıyoruz.

11) *ÇÜNGÜŞ NÂHİYESİ KANUNNÂMESİ:* 922/1516 yılında fethedilen ve *Ergani Livâsı'*nın bir nâhiyesi olarak Diyarbekir Eyâletine bağlanan *Çüngüş,* bugün de hâlâ Diyarbakır'ın bir kazası statüsünü muhâfaza etmektedir. Çüngüş Kanununun 10. maddesinde zikredilen 6 köy, tamamen Türk köyleridirler. Kanunnâmesi, *BOA. TTD. 64 (840), sh. 581.* sayfasında yer almaktadır ve *Barkan* tarafından yayınlanmıştır. Biz yeniden kontrol ederek orijinali ile beraber neşrediyoruz. Çüngüş beği *Pirî Beğ'*e tımar olarak verilmiştir[5].

12) *HARPUT RİVÂSI KANUNNÂMESİ:* 922/1516 da fethedilen *Harput* önemli bir sancakdır. Âmid kadısının, beğlerbeğinin ma'rifeti ile Harput Kanunnâmes,i 924/1518 yılında hazırlanmıştır. *Barkan* tarafından neşredilen bu kanunnâmeyi, orijinalinden kontrol ederek yayınlıyoruz. Tek nüshası, *BOA. TTD. 64'*dedir[6].

13) *EBU TÂHİR NÂHİYESİ KANUNNÂMESİ:* Bu nâhiye Harput Livâsına bağlıdır. 924/1518 tarihli ve *BOA. TTD. 64 (840), sh. 661'*deki kanunnâmeyi, tesbitlerimize göre ilk defa biz yayınlıyoruz. Ayrıca *Eğil Nâhiyesi* Mîrlivâsı Kâsım Beğ'in hâssı olduğunu da kaydedelim[7].

14) *ARABGİR LİVÂSI KANUNNÂMESİ:* Arabgir Livâsı da 1516'larda fethedilmiş ve 1518'de kanunnâmesi hazırlanmıştır. Diyarbekir beğlerbeğisi, kadısı ve bu bölgenin ileri gelenleri tarafından, Osmanlı Kanunu ve Hasan Padişah Kanunları esas alınarak

(1) Hamavî, Yakut, **Mu'cem'ül-Büldân,** 4/340-341; Barkan, Kanunlar, 155-157
(2) Barkan, **Kanunlar,** 170-171
(3) Barkan, **Kanunlar,** 167-169
(4) BOA, TTD, 64, 535; Barkan, **Kanunlar,** 149-152
(5) BOA TTD. 64/581; Barkan, **Kanunlar,** 152-153
(6) BOA. TTD. 64 (840), sh. 603-604; Barkan, **Kanunlar,** 165-167
(7) BOA. TTD. 64 (840), sh. 661-662

hazırlandığını, kanunun baş kısmından öğreniyoruz. Tek nüshası BOA'de bulunan bu kanun da *Barkan* tarafından neşredilmiştir. Biz mukayese ile kitâba alıyoruz(1).

15) *KİĞI LİVASI VE KÜÇÜK MÂNİYESİ KANUNNÂMESİ:* 1515'de Osmanlı Devletine katılan bu bölgelerin kanunları da, Diyarbekir Beğlerbeği, Âmid Kadısı ve bölgenin ileri gelenlerinin yardımıyla 924/1518'de hazırlanmıştır. BOA.de tek nüshası bulunan bu kanunnâmeyi, tesbitlerimize göre ilk defa neşrediyoruz(2).

16) *ÇEMİŞGEZEK LİVÂSI KANUNNÂMESİ:* Bu sancak, beği olan *Melik Halil* aracılığı ile 922/1516'da Osmanlı Devleti'ne tâbi olmuş ve 924/1518'de de tamamen Osmanlı Kanunu esas alınarak Çemişgezek Livâsı Kanunu hazırlanmıştır. BOA'deki tek nüshadan, bu kanunu da, tesbitlerimize göre, ilk defa biz neşrediyoruz(3).

Bu zikrettiğimiz sıra, 64 nolu defterdeki sıradır. Biz, yukarda yaptığımız alfabetik sancak sırasına göre, bunları kısaca tahlil ve neşredeceğiz.

§.4- ÂMİD SANCAĞI KANUNNÂMELERİ

I- ÂMİD SANCAĞI KANUNNÂMESİ (20)

Tek nüshası ve orijinali, *BOA, TTD, no: 64 (840), sh. 1-3*'de bulunan bu kanunnâmenin başında, 16 kanunnâmeyi kapsayacak şekilde*"Defter-i Yasahây-ı Vilâyet-i Diyarbekir"* başlığı yer almaktadır. Daha sonra *"Tafsîl-i Kanunnâme-i Livâ-i Âmid Ber Mûceb-i Kanun-ı Hasan Padişah Mukarrer Şüde = Âmid Sancağının Kanunnâmesi, Hasan Padişah Kanunları esas kabul edilerek tafsil olunmuştur"* ifadesi yer almaktadır. Türkçe neşrinin Barkan tarafından yapıldığını daha evvel kaydetmiştik(4).

Âmid, bugünkü *Diyarbakır*'dır. Türkçe kaynaklarda *Kara Âmid* veya *Kara Hamid* şeklinde de zikredilir. Diyarbekir Eyâleti'ninpaşa sancağıdır. Ba'zı dönemlerde, *Mardin* ile beraber paşa sancağı fonksiyonunu ifa ettiklerini görüyoruz.

Kanunnâmenin muhtevâsı incelenirse, sadece vergi hukuku ve bazı idarî hükümlerin tanzim edildiğini, hukukun diğer alanlarında, bütün müslümanların müşterek hukuku olan İslâm hukukuna havâlede bulunulduğu görülür. Gerçekten 1-11. maddelerde haracî olan araziden alınan *muvazzaf* ve *mukâseme harâçları,* daha sonraki maddelerde ise, *bac, tamga* ve *gümrük vergileri* tedvin olunmaktadır. Osmanlı Kanunnâmelerinden farkı, mahiyet ve muhtevâda değil, sadece ölçü birim ve mikdârları ile ba'zı isimlendirmelerdedir.

Kanunnâmenin tarihi, 924/1518'dir. Hazırlayanlar, bu bölgenin tahrir işleriyle memur, *İdris-i Bitlisî, Âmid kadısı,* beylerbeyi gibi, işi bilen şahıslardır.

DEFTER-İ YASAHÂ-İ VİLÂYET-İ DİYARBEKİR
TAFSİL-İ KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ ÂMİD BER MÛCEB-İ KANUN-İ HASAN PADİŞAH MUKARRER ŞÜDE

(1) BOA. TTD. 64 (840), sh. 671-672; Barkan, **Kanunlar,** 171-173
(2) BOA. TTD. 64 (840), sh. 715-716
(3) BOA, TTD, No: 64 (840), sh. 755
(4) Barkan **Kanunlar,** 145-148

1. Evvel kurâda vâki' olan re'âyâdan anun kim, bir *çiftlik* zemini olub ve zirâ'atine kâdir olsa, her *çift* başına yetmiş iki *karaca akçe resm-i çift* alınur imiş ki, üçü bir *Osmanî akçe* hesâbı üzere yiğirmi dört akçe olurmuş. Re'âyâdan alınmasının dahi mevsimi, evvel bahar *nevrûz*da imiş, hem evvel üzere mukarrer alındı(1).

2. Ve *deh-nîm* diyü *mâkyân-bahâ* her çift başına on karaca akçe dahi alınur imiş ki, üçü bir Osmanî hesâbı üzere on akçe ve sülüs olur imiş. Bunun dahi alınmasının mevsimi nevrûzda imiş(2).

3. Ve gerü eğer müslüman ve ger keferedir, zirâ'atlerinden *humus* üzere alınur imiş(3).

4. Ve *nâibcelik* ve *vâlîcelik*, her çift başına dörder *kile-i Âmid* galle alınur imiş ki, nısf-ı *kile-i Osmanî*dir, kileleri nısfı buğday ve nısfı arpa(4).

5. Ve *resm-i 'alef* her çift başına yüz *burma* otluk dahi alınur imiş ki, her yüz burmasının bahâsı otuzar *karaca akçe* imiş. Üçü bir Osman akçesi hesâbı üzere on *Osmanî* olur(5).

6. Bu zikr olan eğer 'alef ve eğer gallevâtdır, re'âyâdan alınmalarının mevsimi *harman vaktinde* imiş. Gerü evvel üzere mukarrer kılındı ki, galleyi harman vaktinde ve otluğın çayır vaktinde.

7. Ve *resm-i mevâşî* her inekden altı *karaca akçe* alınur imiş ki, üçü bir hesaba üzere iki Osman akçesi olur.

Ve ehl-i kurâda olan sığır cinsiyle otlağa giden *azrağu* keçiden ve koyun cinsinden üçer karaca akçe alınur imiş ki, bir Osman akçesi olur. Anun alınması ref' olub defter-i cedîde hâsıl kayd olmadı.

Amma süriyle koyunı olan kimesnelerün, eğer *Ekrâd* ve ger gayrıdır, resim her yüz koyunda bir baş koyun ve bir *Şahrukî* ki, altı *Osmanî akçesi* olur(6).

---

(1) — **Karaca Akçe:** Kelime anlamı kara akçe demektir. Akkoyunlulardan beri bölgede kullanılan para birimidir. Sancağa göre, mikdârı da değişir. Âmid'de karaca akçe, 1 Osmanî akçe = 3 karaca akçe eder. **Osmanî akçe,** Osmanlı akçesi demektir.

(2) — **Deh-nîm:** Yirmide bir demektir.

— **Mâkyân-baba:** Tavuk bedeli demektir. Her ikisi birlikte mütâla'a edilince, Osmanlı malî hukukunda bulunan ve çift akçesinin levâhıkı kabul edilen vergilere benzer bir örfî vergi olduğu ortaya çıkar.

(3) **Humus:** Beşde bir demektir ve **barâc-ı mukâsemenin** mikdârını ifade etmektedir.

(4) **Nâibcelik: Nâib,** eski müslüman devletlerde **nâib-üs-saltanat** adıyla sancakbeyi makamındaki idarecilere yahut vergi müfettişlerine denirdi. Her iki halde de, mezkûr makamlar için alınan çift başına 4 kile-i Âmid'e nâibcelik denmiştir.

Vâlicelik: Vâli yani eski tabiriyle âmiller adına alınan bir örfî vergidir. Her ikisi de **rüsûm-ı niyâbet** adıyla da bilinir ve Osmanlı hukukundaki bâd-ı hevânın karşılığıdır (Krş. Ünal, **Harput Sancağı,** 136, 148; Şeşen, Ramazan, **Selâhaddin Eyyûbî Ve Devlet,** İstanbul 1987, sh. 261-262). Daha sonra zikredeceğimiz 15 kanunnâmede de aynı ta'birler çokça geçecektir.

Kile-i Âmid: 1 **Âmid kilesi** = Yarım **İstanbul kilesi** = 12.85 kg.dır.

(5) — **Resm-i Alef:** **Âdet-i alef** denir. **Yem vergisi** demektir. Aynî yahut nakdî olarak alınır.

— **Burma:** Bir büklüm ot demektir. Ot ve alef belli şekilde bükülür.

(6) — **Resm-i Mevâşî: Mevâşî,** hayvanlar demektir. Hayvan vergisi demek olup Osmanlı hukukundaki **âdet-i ağnâm** karşılığıdır (Krş. Ünal, **Harput Sancağı,** 139). Örfî değil, şer'î bir vergidir. Zira **zekât-ı sevâim** demektir.

— **Azrağu:** Azrağanmakdan gelınektedir ve azgın yani büyük ve güçlü demektir.

8. Ve *resm-i yatak* dahi her sürüde bir koyun alınır imi, *sürü* dahi üç yüz baş koyundur(1).

9. Bu zikr olan mevâşî ve ger merâ'îdir, alınmalarınun mevsimi evvel-i bahar nevrûzdadır.

10. ve *bostân*dan ve *'asel*den ve *âsiyâb*dan nesne alınmaz imiş, geru evvel üzre kayd oldı.

11. Ve ba'zı *Arab kurâsı* ki, Âmid'ün nâhiye-i cânib-i garbîsinde vâki' olubdır, anlardan *resm-i çift* ve bu sâir ehl-i kurâ verdügi resm-i çift ve bu vâki' olubdır, anlardan resm-i çift ve sâir rüsûm alınmaz imiş. Ammâ *resm-i bevvâbî* diyü vilâyet-i mezbûrda olan ahâli-i kurâdan her çift başına dörder *kile-i Âmidî* galle alınur imiş. Anı beraber verürler imiş. Ve zirâ'atlerinden sâirleri gibi humüs üzere alınur imiş. Ve fig ve burçakdan öşür üzere(2).

12. *Ve bac ve tamga hususu dahi kanun-ı kadîm üzere,* akmişe kısmından ve gayrıdan ol nesne kim, bey' olsa, yüzde beş Osmanî akçe *tamga* alınur imiş. Ve ol metâ' kim, *Yezdî akmişedir* gelse, anı mîzana urub dahi her *Âmid batmanında* ki, *bin beşyüz seksen dirhem olur,* her batınanına doksan altı *karaca akçe bac* alurlar imiş. Üçü bir Osmanî hesâbı üzere otuz iki Osman akçesi olur. Andan geçüb gider imiş, bu *bâc-ı büzürk* imiş. Ammâ nefs-i şehr-i Âmid tüccârının nısfı *tamgay-ı siyâh* ve nısfı *bâc-ı büzürk* imiş(3).

13. Ammâ sâir memâlikden gelen tüccâr tâifelerinin akmişelerinin külliyyen *bâc-ı büzürk* içün zabt olunur imiş. Ve aksâmdan bey' olsa yüzde beş alınma mukarrer olub *batman bâcı* verilmez imiş, geçüb gitse satılınasa batman bâcın alurlar imiş. Ve *bâc-ı harir* deyü her *batman-ı Âmidî*den kırk sekizer karaca akçe bâc alınır imiş. Ve bey' olsa yüzdesi, üçü bir Osmanî hesâbı üzere on altı akçe olur. Ve hem batmanda *Ergani bâcı* deyü on iki karaca akçe dahi alınur imiş ki, üçü bir hesabı üzere dört Osman akçesi olur. Ve kârban gelüb *Âmid*'e uğramayub geçüb gitse gerü bu düstûr anlarun dahi bâcı alınur imiş. Ve *Haleb kumaşı* dahi gelüb satılsa yüzde beş *akçe-i Osmanî* tamga alınur imiş. Ammâ satılınasa geçüb gitse

---

— **Şah-Rûkî:** Buna **Şahruhî** de denir. Timurlenk'in oğlu **Şahruh** tarafından bastırılan sikke olup 6 Osmanlı akçesi değerindedir (Sertoğlu, 320).

(1) **Resm-i Yatak:** **Ağıl** resmi karşılığıdır. Mikdarı maddede belirtilmektedir. Buna **çift parası** yahut **köm resmi** de denir. (Ünal, **Harput Sancağı**, 137-138).

(2) — **Resm-i Bevvâbî:** Kelime anlamı **kapıcı vergisi** demektir. Terim olarak ise, ba'zı Arap köylerinden her çift başına dört Âmid kilesi ayn olarak alınan resme denir.

(3) **Bâc** kelimesi için bkz. OK, I/190-191; Köprülü, **İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları,** sh. 167 vd.

Bu ve daha sonraki kanunnâmelerde *bâc* kelimesi, umumiyetle vergi ve resim manasında kullanılıyor. Ancak ba'zı kayıtlarla hususîmanalar kazandırılıyor: **Bâc-ı tamga, tamga vergisi** demektir ve terim olarak, şehirde alınıp satılan her nevi' mallardan, dokunan kumaşlardan ve kesilen hayvanlardan alınan örfî resmin adıdır. Buna **kara tamga** yahut **tamga-i siyah** da denir. Transit olarak memleketten geçen yahut memlekette kalmak üzere gelen mallardan alınan gümrük vergisine ise **bâc-ı büzürk** denilir. Bunun transit olanına **bâc-ı ubûr** adı da verilir. Bu ikincisi yani bâc-ı büzürg, şer'î bir vergi olan âşirin aldığı öşürdür (Köprülü, 170-171, Ünal, **Harput Sancağı**, 152-154). *Tamgay-ı siyah* denilen vergiye *batman bâcı* da denir.

— **Âmid batmanı** = 1580 dirhem

— **Yezdi Akmişe:** İran kumaşına denir.

vezne urub her *Âmid batmanın*dan yiğirmi yedi karaca akçe bâc alınur imiş. Üçü bir hesâbı üzere her *menn*'de dokuzar Osmanî akçe olur. Ve *İskenderânî akmişe* ve *millî* ve *dülbend* ve *cilkâve* bunlar dahi *ipek bâcı* düstûru üzere alınur imiş. Ve za'ferandan yirmide bir ve *kebenek* yükünden dört yüz karaca akçe bâc alınur imiş. Ammâ zikrolan İskenderânî akınişe Yezdî akınişe düsturuna bâc alınur imiş(1).

14. Ve *ıtrî kısmından satılsa,* yüzde beş *tamga* alınur imiş. Ve geçüb gitse her *menn-i Âmidî*de dokuzar buçuk *karaca akçe* bâc alınur imiş ki, üç Osmanî akçe olur. Ve *mürdebâr* kısmı olandan satılsa her deve yükünden yüz yiğirmi altı *karaca tamga* alınur imiş. Ve at yüzünden bu zikrolanın nısfı alınur imiş. Ve geçüb gitse deve yükünden kırk sekiz karaca akce *bâc* alınur imiş ki, on altı Osman akçesi olur. Ve at yükünden bu zikr olanın nısfı alınır imiş ki, sekiz Osman akçesi olur. Ve demir yükünden geçüb gitse, heryüküne onsekiz karaca akçe bâc alınur imiş ki, altı Osman akçesi olur. Ve cam ve bakır yüki geçüb gitse, her yüküne yetmiş beş karaca akçe *bâc* alınur imiş ki, yiğirmi beş Osman akçesi olur. Ve tûtiyâ yüki ve polâd yüki ve *neft* ve *bulgarî* yüküne yüz elli karaca akçe bâc alınur imiş. Ve bıçak yüki ve ketân yüki geçüb gitse, her yükünden altı yüz karaca akçe bâc alınur imiş ki, hesâbda iki yüz akçe olur. Ve *ak esir* geçüb gitse yüz elli karaca akçe bâc alınur imiş. Ve *kara esir geçüb gitse yüz yiğirmi karaca akçe bâc alınur imiş, üçü bir Osmanî hesâbı üzere. Ve yağdan ve baldan ve kızıl boyadan ve şebden ve katrandan ve zift-den ve kara sakızdan ve ak sakızdan ve çırak yağından her Âmid batmanından bir karaca akçe bâc alınur imiş ki, üç batmanı bir Osman akçesi hesâbıdır*(2).

15. Ve *yaş yemişden* ve *tuz*dan her yükden satandan altışar karaca akçe alınur imiş ki, iki Osman akçesi hesâbıdır. Ve enâr kabından ve soğandan ve pirinçden ve *mehlûc penbe*den ve *emrud kakın*dan ve kürkden ve çömlekden ve kömürden ve odundan bâc alınmaz imiş, Ammâ *kapucı* ve *ases hakkı* var imiş, anı alurlar imiş.. Her yükden bir karaca akçe *Asesiye* ve bir karaca akçe *resm-i bevvâbî* alınır imiş(3).

16. Ve o yıl *besâtîn*inden her bostan başına eğer çok ve ger azdır dörder kavun alınur imiş; ikisi *beğlik* ve ikisi *şıhnelik* imiş. Ve o yıldan hâsıl olan gallevâtdan her *Âmid müddü* galleden bir *kile-i Âmid* galle alınır imiş, öşür alınmaz imiş. Ve bir tarla penbeden bir *menn* çekirdeklü penbe alınur imiş. Ve bağdan on sekiz karaca akçe *şıhnelik* alınur imiş, hesâbdan altı Osman akçesi olur(4).

17. Ve *resm-i bevvâbî* deyü her yük kim, şehre gire, eğer tüccârdır ve ger gayrıdür, her yükden birer *karaca akçe* alınur imiş. Ammâ *nevahî-i Âmid* kurâsından

---

(1) — **Millî:** Macarların millî kıyâfetlerinde kullandıkları kumaş.

— **Cilkâve:** Bir çeşit kürk, kürklü kumaş.

— **Menn:** Batman demektir.

(2) **Mürdebâr:** Mürde ölü ve bâr da yük demektir. Terim olarak, yoğunlukla kesime tâbi' koyunlardan alınan resme denir.

(3) — **Mehlûc penbe:** Atılmış pamuk demektir.

— **Asesiye** ve *resm-i bevvâbî* birer örfî vergidirler.

(4) — **Beğlik:** Sâlâriye gibi bir resimdir.

— **Şıhnelik:** Yanlış daha doğrusu galat-ı meşhur tarzında olarak şahne okunmuştur. Subaşı demektir (Bkz. **El-Müncid**).

gelen gallevât yükünden nesne alınmaz. Zira onlarun her çift başına dörder kile *galle rüsûmu* vardır, anı vermeğile bu teklif üzerlerinden sâkıt olur imiş. Ve kavun ve karpuz yükünden her yükden birer dâne kavun ve ger karpuzdır alınur imiş. Ve odun yükünden birer ağaç ve kamış ve otluk yükünden birer bağ alınur imiş. Ve çeltük *madrab*larından dahi her bir madrabdan birer Âmid müddi çeltük *resm-i bevvâbî* alınur imiş. Ve *livâ-i Âmid Ekrâd*ından Mardin kapusunda her hâneden birer *nügi* yağ alınur imiş. Ve anlarun bazara gelen yoğurdlarından ve peynirlerinden nesne alınmaz imiş[1].

18. Ve *tamgay-ı ağnâm* şehre gelen her iki baş koyuna bir karaca akçe alınur imiş ki, altı baş koyuna bir Osman akçesi düşer. Ve satılmayub gerü dönüb gitse nesne alınmaz imiş. Ve şehir içinden çıkub gayrı yere yük gitse, yük başına birer karaca akçe alınur imiş. Ammâ şehre gerü girdüği kapudan çıkub gitse nesne alınmaz imiş. Ve *kirişhâne* için şehirde boğazlanan koyunın ve keçinin bağırsağın *âmil*alub işler imiş[2].

19. *Ve resm-i küttâbî* dahi her yükde rubu' kile-i Âmidî galle alınur imiş[3].

20. Ve şehir ve kurâ halkı, külliyen kal'a için *beğlik kireç*den bir yük kireç getürmek kanunları imiş. Anun kirası için her hâneden otuz altışar karaca akçe nakid alurlar imiş ki, on iki Osman akçesi olur. Ve *Ekrâd cemâ'atı* dahi her hâneden birer yük kireç ve birer yük kum ve birer yük odun getürürler imiş, kanunları imiş.

21. Ve *Şahhâmî* için dahi şehirde boğazlanan koyunun ve keçinin böreği yağın alurlarimiş. Ve *başhâne* için dahi şehirde boğazlanan koyunun ve keçinin baş ve ayağın alurlar imiş ve postun dahi *tabbâkhâne* için alurlar imiş[4].

---

(1) — **Resm-i Bevvâbî:** Her ne kadar **kapucı resmi** demek ise de, burada daha geniş kapsamlı bir örfî resim olduğu anlaşılıyor.

— **Nügi:** **Nüğü** yahut **nevgi** de okunmaktadır. Bir ağırlık ölçüsüdür. Mikdârı, beldeden beldeye değişir. Genellikle 100 ilâ 200 dirhem arasındadır (**Derleme Sözlüğü,** IX, Ankara 1977, sh. 3257; **Haleb Sâlnâmesi,** 1285, sh. 119 vd.). 1 **Haleb Nügisi**= 100 dirhem; 1 **Birecik Nügisi** = 67 dirhem, 1 **Bulanık Nügisi** = 200 dirhemdir.

(2) — **Tamgay-ı ağnâm:** Hayvanlardan alınan pazar vergisidir.

— **Kirişhâne:** Kiriş, hayvanların sinir ve bağırsaklarından yapılır ve imar yerine de kirişhâne denirdi. Kirişhâne gelirleri Padişah hâssı idi (Ünal, **Harput Sancağı,** 144).

— **Âmil:** Mukâtaayı iltizâma alan şahıslara denir (Ünal, 142, 145 vd.)

(3) — **Resm-i Küttâbî:** Bu yazıcı resmi de denir.

(4) — **Şahhâmî:** İçyağcı olan şahsa ait demektir.

Âmid Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 64, sh. 1-3

[illegible]

واول سلدن حاصل اولان علوفه‌لکدن هر آمد مدّ غله‌دن بر کیلچه آمد
غله الورمش عشر النمز امش و هر تارله‌دن [illegible] بر منزل [illegible] الورمش
و هر باغدن اون سکز اقچه شخته تکسی الورمش که حالا بیع آنیت
١٧ عشادن اقچه‌سی اولور و رسم بوزاغو و هر بوکه کم [illegible] اکر تجاوز
و کوغوبدر هر یوکدن بیر روم اقچه الورمش [illegible] آمد [illegible]
کلوب علوفه‌لکدن یوکدن نسنه النمز امش [illegible] هر حفت باشندن [illegible]
غله رسوم واردر آنده و بر میلی بو تکلیف اوزرلرندن ما قطع اولنمش
و قاوده و قاپوز یوکندن هر یوکدن بیر [illegible] و کوفار [illegible]
الورمش و اقده یوکندن بیر اقچه و قافش و اتلوق یوکندن بیر باغ
الورامش و جلتوک مقصد [illegible] هر بر مقصددن بیر آمد [illegible]
رسم بوزاغی الورمش و لوازه آمد اکولوندن ماعدا قاپوسندن هر فاندن
بیر یوکی باغ الورمش و انلرکه بازاره کلن یوغورد [illegible]
١٨ [illegible] نسنه النمز امش ما اول باغی و [illegible] [illegible]
[illegible] کلن هر اکی باش قوینه بر روم اقچه الورمش که الف باش [illegible]
عشادن اقچه‌سی [illegible] [illegible] کتبه نسنه النمز امش [illegible]
[illegible] بیر یوکه کتبه یوکه باشنه بیر روم اقچه الورمش [illegible]
کبدر [illegible] قاپودن [illegible] کتبه نسنه النمز امش و [illegible] اقچه [illegible]
١٩ [illegible] [illegible] عادت اولوب اعلام امش و رسم [illegible] هر بوکه
٢٠ [illegible] ابدی غله الورمش و [illegible] قلعه [illegible]
کوفده بیر یوکه [illegible] قانونکه امش انوکه [illegible] هر فاندن
اتوز التنی روم اقچه نسنه الوردی امش که اوده دکه عشاده اقچه‌سی اولور
و اکولوب [illegible] هر فاندن بیر یوکه [illegible] و بیر یوکه [illegible]
٢١ و بیر یوکه اقچه [illegible] قانونلر امش و [illegible]
[illegible] [illegible] الوردی امش و باقی [illegible]
دلو [illegible] [illegible] الوردی امش و [illegible]
دلو طباق [illegible] الوردی امش

II- HANİ NÂHİYESİ KANUNNÂMESİ (21)

Tek ve orijinal nüshası, *BOA, TTD, 64 (840), sh. 173'*de bulunan *Hani Nâhiyesi Kanunnâmesi,* daha önce *Barkan* tarafından neşredilmiştir[1]. Hini şeklinde yazılan bu nâhiye, şu anda Diyarbalar'ın kazaları arasındadır. O dönemlerde *Diyarbekir Kethüdâsı Bâli Bey'*in tımarı olduğu ve Hani'nin de Âmid Livâsına bağlı bir nâhıye statüsünde bulunduğu kanunnâmenin başındaki kayıtlardan anlaşılmaktadır[2].

Uzun Hasan zamanındaki kanun hükümlerine göre tanzim edildiği açıkça belirtilen kanunnâmede, Osmanlı kanunundan farklı bir hüküm mevcut değildir. Bu sebeple ayrıntıya girmiyoruz.

NÂHİYE-İ HANİ TÂBİ-İ ÂMİD-TIMAR-I BÂLÎ BEĞ KETHÜDÂ-İ DİYARBEKİR TAFSÎL-İ KANUNNÂME-İ NÂHİYE-İ HANİ BER-MÛCEB-İ KANUN-I HASAN PADİŞAH

1. Evvel nâhiye-i mezkûrede vâki' olan re'âyâdan *resm-i çift* deyü her çifti olandan dokuzar *tenge* alınur imiş ki, on sekiz Osman akçesi olur. Ve bundan gayrı gerü her çifti olan re'âyâdan *tütüncek* deyü gerü on iki *tenge* dahi alınur imiş ki, yirmi dört Osman akçesi olur. Ammâ çifti olmayandan nesne alınmaz imiş, gerü evvel üzere mukarrer kılındı.[3].

2. *Ve ırgâdiye* içün nâhiye-i mezbûrede vâki' olan çeltük arklarına ve zirâ'atine üçer gün hizmet ederler imiş, gerü kemâ kân mukarrer kılındı[4].

3. *Ve zirâ'atlerinden* eğer müslüman ve ger keferedir *hums* üzre alınur imiş, gerü eylece mukarrer kılındı[5].

4. *Ve resm-i bağ* her yüz *devek*de bir buçuk tenge alınur imiş ki, üç Osmân akçesi olur.

5. *Bağ resmi*nin *alınmasının mevsimi* üzüm vaktindedir ve *resm-i çift* ve *tütüncek* alınmasının mevsimi *nevrûz*dadır, ol vakit alına.

6. *Ve resm-i mevâşî,* her yonddan ve sağılur inekden birer *tenge* alınur imiş ki, iki Osmânîdir, ol dahi nevrûzda ve koyundan ve keçiden ki, süt vere, anun dahi üçüne bir tenge ki, her başa üç rubu' düşer.

7. *Ve resm-i kışlak,* her süriden bir koyun. Bunun dahi mevsimi nevrûzdur.

8. *Ve resm-i arûsiye,* her arûsiyeden bir koyun.

---

(1) Barkan, **Kanunlar,** 148

(2) Guy Le Strange, **Büldân'ül-Hilâfet'iş-Şarkıyye,** 142-143

(3) — **Tenge: Tenke** de okunur. Farsça bir kelimedir. Genelde akçe ve puldan muayyen bir mikdâr kesilen parçaya denir. Bir para çeşididir. 1 tenge = 2 Osmanlı akçesidir (**Bürhân-ı Kâtı',** I/61).

— **Tütüncek:** Resm-i çifti tamamlayan bir resmdir ve tütün resmine benzer.

(4) — **Irgâdiye: Âdet-i irgadiye** de denir. Çift resmine dâhil olarak, ilk zamanlarda ra'iyyetin sâhib-i arza muayyen bir kaç gün bedenen hizmet etmesi şeklinde uygulanmıştır. Ancak bedenen çalışma yerine bedel de ödenebilir. (Ünal, **Harput Sancağı,** 134-1365)

(5) — **Hums:** Beşde bir demektir ve harâc-ı mukâsemenin nisbetini ifâde etmektedir.

Bu zikrolan husûslar külliyen ber-karar-ı sâbık mukarrer kılındı.

9. *Ve resm-i âsiyâb ve resm-i bostân,* alınmaz imiş.

10. *Ve resm-i îdiye,* her karyeden bir davar alınur imiş, ol dahi ref' oldu[1].

11. Ve harîr yükü geçüb gitse *bâc* deyü her yükden on iki *tenge* alınur imiş ki, yirmi dört akçe olur. Ve penbe ve sabun ve hınnâ ve buna nisbet olan yüklerden, eğer satılsa, her yükden ikişer tenge alınur imiş ki, dört Osmanî olur. Ammâ geçüb gitse, nesne alınamz imiş.

Ve *tabbâkhâne*ye gön ve post ileten kimesneler, her on postdan bir *tenge* verürlerimiş ki, iki Osmân akçesi olur.

12. Ve bundan mâ'adâ ne kim vardır ki, an kadîm verile-gelübdür, külliyen kemâ-kân mukarrerdir.

(1) — **Resm-i Îdiye:** Bayramlık vergi yani bayram münâsebetiyle a'lâdan 2 ve ednâdan 1 vukıyye sade sağ alınmasıdır (Ünal, **Harput Sancağı,** 136).

Hani Nâhiyesi Kanunnâmesi, BOA, TTD, 64, sh. 173

III- TERCİL NÂHİYESİ KANUNNÂMESİ (22)

Tercil, Âmid sancağına bağlı bir nâhiye merkezidir. Tek nüshası *BOA, TTD, 64 (840), sh. 191*'de bulunan kanunnâmesi, *Barkan* tarafından neşredilmiştir(1). Hukukî muhtevâsı, Hani Nâhiyesi Kanunnâmesinden farksızdır.

NÂHİYE-İ TERCİL TÂBİ'İ LİVÂ-İ ÂMİD

TAFSÎL-İ KANUNNÂME-İ MEZKÛRE BER MÛCEB-İ KANUN-I HASAN PADİŞAH

1. Evvel kurâda vâki' eğer kefere ve ger müslümandur, çifti olan hâneden *resm-i çift* deyü üç *Sahrukî* alınmış ki, on sekiz Osmânî akçesi olur. Ve *gerü tütüncek* deyü her çift başına dört Sahrukî dahi alınurmiş ki, yirmi dört Osmanî akçesi olur.

2. *Ve zirâ'atlerinden hums* üzere alınur imiş. Ve bağlarından her yüz dib *devek*den bir buçuk *tenge* alınur ki, üç Osmânî akçesi olur.

3. Ve gerü her hâneden dört gün *ırgatlık* dahi alınub *çeltüğe* işledirler imiş.

4. *Ve resm-i ağnâm* her süt veren koyundan ve keçiden üç başa bir *tenge* alınurmış ki, her baş koyuna üç rubu' olur imiş.

5. *Ve resm-i mevâşî* her inekden ve yonddan bir tenge alınur imiş ki, iki Osmanî akçesi olur.

6. *Ve resm-i îdiye* her karyeden bir koyun alınur imiş ve yılda birer *penez* alınur imiş ki, on beş akçe değer imiş(2).

7. *Ve başmakçılarından* yılda birer *başmak* alınur imiş ki, on beş akçe değer ola.

8. Ve re'âyâ yılda birer gün beğlerinin ve ağalarının *otun biçer*ler imiş ve *bâc* ve *tamga* bunlarda olmaz imiş.

Temmet

(1) Barkan, **Kanunlar,** 148

(2) — **Penez:** 1 penez = 15 akçe değerinde bir para çeşididir.

Tercil Nâhiyesi Kanunnâmesi, BOA, TTD, 64, sh. 191

[illegible]

[illegible]

١ [illegible]

[illegible]

[illegible]

٢ [illegible]

[illegible]

٣ [illegible]

٤ [illegible]

٥ [illegible]

[illegible]

٦ [illegible]

٧ [illegible]

٨ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

§.5- ARABGİR SANCAĞI KANUNNÂMESİ (23)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

1515'de Osmanlı ülkesine katıldıkdan sonra Diyarbekir Eyâletinin sancakları arasında kabul edilen *Arabgir*'in ilk sancakbeyi de *İskender Bey veled-i Yularkısdı*'dır. 1518 yılında yapılan tahrirde sancak beyinin *İskender Bey* olduğunu görüyoruz. Daha sonra ise, *Elvend Bey* getirilmiştir(1). Bizans kaynaklarında *Arabrakes* ve İslam kaynaklarında ise *Arabkir* yahut *Arabker* olarak geçen bu livâ, Kanunî zamanında Diyarbekir Eyâletinden ayrılmıştır(2). 1518'de Beğlerbeği Bıyıklı Mehmed Paşa ve Âmid Kadısı Mevlânâ Ubeydullah Çelebi nezâretinde yapılan tahrir neticesinde, Arabgir'in, *Şirner* (?) ve *Poşları* (?) ile birlikte bir kazâ merkezi kabul edildiğini ve *Arabkir Kadılığı*nın günlük 40 akçe ile tesis olunduğunu görüyoruz(3).

"Yasahâ-i Livâ-i Arabgir" ünvanını taşıyan Arabgir Kanunnâmesinin, bizatihî yerli beylerin nezâretinde ve Uzun Hasan kanunları esas alınarak hazırlandığını, kanunnâmenin başındaki kayıtlardan anlıyoruz. Muhtevâ itibariyle Âmid Kanunnâmesinden farklı olmayan bu Kanunnâmenin tek ve orijinal nüshası, *BOA. TTD, 64 (840), sh. 671-672*'de bulunmaktadır ki, *Barkan* tarafından daha evvel neşrolunmuştur(4).

II- ARABGİR SANCAĞI YASASININ METNİ

DEFTER-İ YASAHÂ-İ LİVÂ-İ ARABGİR

TAFSÎL-İ KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ ARABGİR BER-MÛCEB-İ KANUN-I KADÎM 'AN ÜMERÂ-İ HOD

1. Evvel kurâda vâki' olan re'âyâdan anın kim, çifti olup dahi bir çiftlik zemin işlemeğe kâdir ola, anlardan her çift başına yiğirmi dört Osman akçesi *resm-i çift* alınır imiş ki, alınmasının mevsimi evvel-i bahâr nevrûzda imiş. Gerü evvel üzere mukarrer kılındı.

2. Ve *şıhnelik* deyü her *müdd-i Arabgir*'de ki, dört *İstanbul kilesi*dir, bir *çaryek-i Arabgirî* alınır imiş ki, hesâbta otuz ikide bir düşer. Bunun dahi alınmasının mevsimi harman vaktindedir. Gerü evvel üzere kayboldu(5).

3. Ve iki müdd-i Arabgîrî galle alındugı yerde bir *harar* saman dahi alınır imiş,

(1) **Kamûs'ül-A'lâm,** IV/3142; BOA, TTD, 64, 671-714

(2) **İslâm Ans.,** I, sh. 553-554

(3) Veliyyüddin, 1969, Vrk. 117/a-b

(4) Barkan, **Kanunlar,** 171-173

(5) — **Arabgir Müddü** = 4 İstanbul Kilesi

— **Çaryek-i Arabgirî:** Arabgir müddünün dörtte biri demektir.

ol ref' olundu.

4. Ve harman çağında *düstûrcek* derler imiş, â'lâca olan kurâdan ikişer baş koyun ve daha aşağarlak kurâdan bir koyun alınır imiş(1).

5. Ve bağlarından dahi *bağ harâcı* deyü nakit akçeye kesip beşte bir hesâbı üzere alınır imiş. Bunun alınmasının mevsimi şire ve üzüm vaktindedir(2).

6. Ve *âdet-i ağnâm* her koyun başına bir *Osman akçesi* resim alınır imiş. Gerü evvel üzere mukarrer kılındı. Bunun dahi alınmasının mevsimi evvel-i bahar nevrûzdadır, ol vakit alalar.

7. Ve *resm-i âsiyâb* yıl tamam dönen âsiyâbdan on altı *Arabgîr kilesi* galle alınır imiş ki, sekiz İstambul kilesi olur; nısfı buğday ve nısfı arpa imiş(3).

8. Ve *Erâmine tâifesinden* dahi her neferden üçer gün *ırgatlık* alınır imiş. İşledirler imiş. Bunun dahi alınmasının mevsimi nısfı bahar *ekin vaktinde* ve nısfı dahi *ortak vaktindedir*.

9. Ve her *petekten* bir nügi-i Arapgirî bal alınır imiş, balı olan yerden.

10. Ve *resm-i mevâşî* her inek başına üçer Osmanî akçesi alınır imiş. Bunun dahi alınmasınun mevsimi nevrûzdadır. Ammâ bazı kurâ dahi var imiş ki, vere-gelmemişler, anlar dahi müfredât-ı defterde mukayyeddir.

11. Ve şehirde olan *çulha tâifesinden* dahi herbirinden yılda yiğirmi dörder Osman akçesi alırlar imiş. Ammâ kurâdan alınmaz imiş. bunun dahi alınmasının mevsimi nevrûzda imiş.

12. Bu zikrolan husûslar külliyyen gerü olduğu üzere mukarer kılındı.

13. Ve *bayramcek* deyü şehirde olan kefere hânelerinden birer tavuk alınır imiş. Ol husûs dahi ref' oldı(4).

14. Ve *vilâyetde dört beş pâre kurâ vardır* ki, zirâ'atlerinden *nısıf* verürler imiş. Ve *resm-i çift* alınmaz imiş. Ve tohum ve saban demirin beğlik cânibinden verürlerimiş. Ve *koyun hakkı* ve *bağ hakkı* dahi vermezler imiş. Bu zikrolan kurâ ahâlîsinin zirâ'atleri dahi sâir re'âyâ gibi *hums* üzere olup ve rüsûmları dahi anlar gibi kaydoldu. Gayrılar ne verürlerise, bunlar dahi ol düstûr vereler. Defter-i cedîde evvel üzere kaydoldu. Ve *besâtîn*den ve *burçak*tan *yedide bir* alına(5).

15. Ve *bâc ve tamga* husûsu dahi, ipek yükü olandan her yük başına ikişer *Şamî Eşrefî* alınır imiş ki, kıymette kırkar akçeden seksen Osmanî akçe olur. Ve ketân yükünden ve ana nisbet yükden yiğirmişer akçe *bâc* alınır imiş. Ve sabundan ve penbe yükünden geçip gitse her yükten üçer Osman akçesi alınır imiş. Ve ger satılsa ikişer *nügi* penbe ve

---

(1) — **Düstûrcek:** **Nâibcelik** ve **vâlicelik** gibi idareciler tarafından alınan örfî bir vergidir. Mikdarı, maddede zikredilmiştir.

(2) **Harâc-ı mukâsemeyi** düzenlemektedir.

(3) 1 **Arabgir Kilesi** = 0,5 İstanbul Kilesidir.

(4) — **Bayramcek:** Başka kanunlardaki **resm-i îdiye**'nin Türkçesidir. Örfî bir vergidir.

(5) Bu maddede, **harâc-ı mukasemenin**, nasıl nısıfdan subu' yani yedide bire kadar değiştiğini görmek mümkündür.

ger sabundur alınır imiş[1].

16. Ve şehirde *davar bağazlansa,* her koyun başına üçer akçe *tamga* alınır imiş.

17. Ve şehirde olan *pabuççu* ve *başmakçı* işlemek içün eküb kestikleri gönden her gön başına bir geyim gön alırlar imiş ki, kıymette üç Osmanî akçe olur imiş.

18. Ve şehirde olan *âşhâneleri* dahi amelde imiş. Ol husus ref' oldu.

19. Ve *resm-i arûsiyye* her te'ehhül eden kimesnelerden birer koyun alınır imiş.

20. Bu husûslar ki, takrir olundu, ref' olandan gayrı ber karar-ı sâbık mukarrer kılınıp defter-i cedîde hâsıl bağlandı.

---

(1) — **Şamî Eşrefî:** Osmanlı feth den evvel Şam ve havalisinde geçerli olan ve bölge idarecilerinden **Melik Eşref** tarafından bastırılan gümüş sikkedir. **Sikke-i Şâmî, Şâmî** veya sadece **Eşrefî** de denir. 40-50 Osmanlı akçesi değerindedir (Sertoğlu, 104, 321).

Arabgir Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 64, sh. 671-672

[illegible]

§.6- BİRECİK SANCAĞI KANUNNÂMESİ (24)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

Birecik'in eski adı, *Bîra, El-Bîra, Bîret'ül-Fırat* ve halk dilinde de *Belecik*'tir. *Berriyyecik* tarzında okumak yanlıştır. Buna işaret etmiştik. *Bîre*, kale demektir. *Bîrat'ül-Fırat* ta'biri ise, Fırat kalesi demek olur. Osmanlı arşiv belgelerinde de böyle geçmektedir. 1518 tarihli tahrirde Diyarbekir Eyâletinin sancakları arasında yer alan Birecik Sancağının sancakbeyi olarak da, *Tur Ali Bey* gözükmektedir[1]. Aynı tarihli tahrirde, Birecik, *Cem-nîm* (Çemlem?) ve *Silkoran* (?) ile birlikte *Birecik Kadılığı* olarak teşkil olunmuştur[2].

Barkan tarafından neşredilmeyen Birecik Kanunnâmesin tek ve orijinal nüshası, *BOA, TTD, 64, sh. 347-348*'de bulunmaktadır. Kanunnâmenin mukaddimesinden anlaşıldığına göre kanun, hem Birecik Livâsını ve hem de Cem-nîm Nâhiyesini kapsamaktadır. Kanunu hazırlayanlar, Diyarbekir Beylerbeyi *Bıyıklı Mehmed Paşa* ve Âmid Kadısı *Mevlânâ Abdullah* (yahut *Ubeydullah*)'dır[3]. Kanunnâmeyi hazırlarken, yerli ahalinin arzu ve isteklerine uyularak, ikili bir taksime gitmişlerdir. *Birinci kısım*, re'âyâ ile alâkah temel vergileri (örfî ve şer'î) tanzim etmektedir ve tamamen Kanun-ı Osmanî'yi esas almıştır. *İkinci kısım* ise, bâc ve tamga kanunudur ve bu hususda Uzun Hasan Kanunları esas alınmıştır. Şer'î tahlil açısından, farklı bir durum olmadığından, tafsilâta girmiyoruz.

II- BİRECİK SANCAĞI YASASI METNİ

DEFTER-İ YASAHÂ-İ LİVÂ-İ BİRECİK

TAFSÎL-İ KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ BİRECİK MA'A NÂHİYE-İ CEM-NÎM BER MÛCEB-İ KANUN-I OSMANÎ Bİ-İHTİYÂR-I AHÂLİ-İ VİLÂYET-İ MEZKÛRE Bİ-MA'RİFET-İ MÎR-İ MÎRÂN VE BE-KÂDÎ-İ ÂMİD-MAHSÛLÂT HUSÛSİYÇÜN KAYD ŞÜDE VE BÂC TAMGA BER-MÛCEB-İ KANUN-I HASAN PADİŞAH NİHÂDE ŞÜDE

1. Evvel kurâda vâki' olan re'âyâ ki, müslümanlardururlar, anlarun kim, çifti olub ve bir çiftlik zemini zirâ'at etmeğe kâdir ola, her çift başına *resm-i çift* deyü ellişer Osmanî akeçlerin alalar. Ve anlarun kim, çifti olmaya veya bir hânede tekrar *müzevvec* ola, anlarun gibiden *resm-i bennâk* alalar. Ve anlar kim, *mücerred* olalar, atalarına hizmet eder olmayub 'alâ hidetin kendü öz kârlarında olalar, anlarun gibiden altışar Osman akçesi *resm-i caba bennâk* alalar.

2. *Ve kefere tâifesinden* bu zikr olan rüsûm alınmayub ammâ *harâc-güzâr* nefer başına yirmi beşer akçe *ispenç* alalar.

(1) BOA, TTD, 64, sh. 347-384; İA, II, 629-632; **Kamûs'ül-Â'lâm**, II/1436; Göyünç, **Diyarbekir...**, 32

(2) Veliyyüddin, 1969, Vrk. 117/b

(3) BOA, TTD, 64, sh. 114

3. *Ve çifti olmayub bennâk* evinde olan kimesnelerün birer mikdâr zirâ'atleri olsa, zirâ'atine göre hesâb edüb dahi her iki dönümüne bir *akçe-i Osmanî* alalar.

4. Bu zikrolan *rüsûm* ki, takrir olundu, eğer müslüman ve ger kefere tâifesidir, bunlarun alınmalarınun mevsimi evvel-i bahâr evâil-i Mart'dadır, ol vakit alalar, andan mukaddem almayalar(1).

5. *Ve zirâ'atlerinden* eğer müslüman ve ger keferedir, *hums* üzre alalar. Ammâ bağlarından ve meyvelerinden ve penbe ve bostanlarından *yedide bir* alalar. Bu üzre kayd olubdur(2).

6. *Ve resm-i arûsiyye* kız oğlandan altmış ve dul avretden otuz akçe resm-i arûsiyye alalar. Ve kız oğalndan her ne yerde nikâh olursa olsun, atası ne yerde ra'iyyet ise, anda verilür. Ve dul avret her ne yerde nikâh olur ise, anda alalar. Bu üzre amel oluna.

7. *Ve resm-i asel* hâsıl olan baldan *öşür* üzre alalar.

8. *Ve resm-i âsiyâb* her âsiyâbdan ayda beşer akçe alalar ki, yıllığı altmış akçe olur.

9. *Ve âdet-i ağnâm* her iki koyuna bir akçe alalar.

10. *Ve resm-i yaylak* her yaylakçı olan kimesnelerden ki, çıhâr-pâsı ola, anlarun gibiden her hâneden birer *nügi* yağ alalar ki, iki yüz dirhem ola(3).

11. *Ve cerâim-i hayvânât* içün dahi ya at veya sığır ekine girüb ziyânlık eylese, her sığır veya at başına beşer akçe cürmin alalar. Ve ekin sâhibinün ziyânlığın dahi hayvânât sâhibinden ödedeler. Ve her davar başına beşer *ağaç* dahi uralar. Bu husûsda her hâneden maktû' akçe almayalar. Meğer kim, hüsn-i rızâları ile ola.

12. Ve *bâc ve tamga husûsunda* dahi harir yüki geçüb gitse ki, *Birecik bâcıdır,* her yükden ki, deve yüki ola, üç *Eşrefî* alınur imiş ki, ellişer akçeden yüz elli Osman akçesi ve at ve katır yükünden bir yarım *Eşrefî* alınur imiş ki, yetmiş beş Osman akçesi olur. Ve *Yezdî akmişe* dahi harir düstûrı üzere imiş. Ve *İskenderânî* ve *Halebî* akmişeden birer Eşrefî alınur imiş ki, elli Osman akçesi olur.

13. Ve *hinnâ bâcı,* at yükünden on altı *Hasanbeğî* ki, otuz iki Osman akçesi olur ve deve yükünden dı'fı alınur imiş. Ve sabun yükünden ki, deve yüki ola, her yükden dört *Hasanbeğî* alınur imiş ki, sekiz Osmanîdir ve iki kalıb sabun dahi alınur imiş. Ve at ve katır yüki olsa, bunun nısfı alınur imiş ve eşek yükünden üç Osman akçesiyle bir kalıb sabun alınur imiş. Ve demir ve gön yüki olsa, deve yükünden üç *Hasanbeğî* ve at ve katır yükünden bir buçuk Hasanbeğî alınur imiş; birisi iki Osmanî hesâbı üzeredir. Deve yükünden altı Osmanî ve at ve katır yükünden üç Osmanî akçe olur. Ve mazuda dahi deve yükünden dört Hasanbeğî alınur imiş ki, sekiz Osman akçesi olur ve at ve katır yükünden anun nısfı alınur imiş ve eşek yükünden üç Osman akçesi alınur imiş. Ve bez ve ketân yükünden ki, deve yüki ola, birer *Eşrefî* alınur imiş ki, elli Osman akçesi olur ve at ve katır yüki olsa, on altı

(1) Buraya kadar olan maddeler, **harâc-ı muvazzafı** tanzim etmektedir.

(2) **Harâc-ı mukâseme** tanzim edilmektedir.

(3) 1 **Birecik Nügisi** = 67 dirhemdir (**Haleb Sâlnâmesi,** 1285, sh. 120)

Hasanbeğî alınur imiş ki, otuz iki Osman akçesi olur[1].

14. Ve gerü *noktabaşı* deyü her deve yükünden birer Hasanbeğî alınur imişi ki, iki Osman akçesi olur ve at ve katır yükünden anun nısfı alınur imiş[2].

15. Ve şehirde olan sumakçı dükkânlarından her dükkândan ayda ikişer çift *paşmak* alınur imiş ki, beşer akçeden on akçe olur.

16. *Ve çulha* dükkânlarından dahi yılda iki ester alınur imiş ki, her birisi onar akçeden yirmi Osman akçesi olur.

17. *Ve koyun boğazlansa,* her başdan bir Osman akçesi alınur imiş ve sığır boğazlansa, her başdan bir buçuk batman et alınur imiş.

18. *Ve yaş yemiş* yükünden her yükden bir batman yemiş alınur imiş ki, iki Osman akçesi olur.

(1) — **Hasanbeğî:** Uzun Hasan'ın bastırdığı sikkedir ki, 2 Osmanlı akçesi değerindedir.

(2) — **Noktabaşı: Harc-ı rah** da denmektedir.

Birecik Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 64, sh. 347-348

§.7- ÇEMİŞGEZEK SANCAĞI KANUNNÂMESİ (25)

Yavuz devrinde Eyâletin mühim sancaklarından olan *Çemişgezek Kanunnâmesi*nin tek ve orijinal nüshası, *BOA, TTD, 64, sh. 755'*de bulunmaktadır. *Barkan* tarafından neşredilmeyen bu kanunnâme, tamamen Osmanlı Kanunu esas alınarak hazırlanmış, sadece bâc ve tamga hususlarında eski hukukî hükümlere de riâyet edilmiştir (md. 11-12).

Çemişgezek, sonradan teşkil olunan *Dersim Sancağı*nın Güneybatı kısmından ibârettir[1]. Çemişgezek Sancağının ilk sancak beği, *Pîr Hüseyin Bey'*dir[2].

Muhtevâsı, Osmanlı Kanununa benzediğinden, ayrıca tahlile lüzum görmüyoruz.

DEFTER-İ YASAHÂ-İ LİVÂ-İ ÇEMİŞGEZEK

TAFSÎL-İ KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ MEZKÛRE BER MÛCEB-İ KANUN-I OSMANÎ

1. Evvel kurâda vâki' olan re'âyâ ki, müslümanlardurlar, anun kim, çifti ola, her çift başına *resm-i çift* deyü ellişer akçelerin alalar. Ve anlarun kim, çifti olmaya veya bir hânede tekrar *müzevvec* ola, anlardan dahi on ikişer akçe *resm-i bennâk* alalar. Ve bunlardan zirâ'at eder kimesne olsa, zirâ'atine göre hesâb edüb her iki dönümüne bir akçe alalar. Ve anlar kim, *mücerred* olalar, atalarına hizmet eder olmayub 'alâ hidetin kendü kârlarında olalar, anlarun gibiden altışar akçe *resm-i caba bennâk* alalar.

2. Ve kefere tâifesinden *resm-i çift* ve *resm-i bennâk* ve *resm-i mücerred* alınmayub her *harâc-güzâr* nefer başına yirmi beşer akçe *ispenç* alalar.

3. Bu zikrolan husûsların alınmalarınun mevsimi evvel-i bahâr evâil-i Mart-dadır, andan mukaddem almayalar.

4. *Ve zirâ'atlerinden* eğer müslüman ve ger keferedir, *hums* üzere alalar. Ammâ müslümanların penbelerinden ve bağlarından ve meyvelerinden *yedide bir* alınur. Ve bu zikrolanlar kefereden gerü hums üzere alalar.

5. *Ve resm-i arûsiyye* her arûsiyyeden altmış akçe alalar ve dul avretden otuz akçe alalar. Kız oğlan olandan her ne yerde nikâh olur ise ola, atası ne yerde ra'iyyet kayd olmuşsa, anda alına. Ve dul avret her ne yerde nikâh olsa, anda alına.

6. *Ve resm-i asel* hâsıl olan baldan öşür üzere alalar.

7. *Ve âdet-i ağnâm* her iki koyuna bir akçe alalar.

8. *Ve resm-i yaylak* her yaylakçı olan kimesnelerden ki, çıhâr-pâsı ola, her hâneden bir *nügi* yağ alalar ki, *iki yüz dirhem ola.*

(1) Kâmus'ül-A'lâm, III/1879

(2) BOA, TTD, 64, sh. 755-862

9. *Ve cerâim-i hayvânât* içün dahi ya at veya sığır ekine girüb ziyânlık etse, her sığır veya at başına beşer akçe cürmün alalar. Ve ekin sâhibinin ziyanlığın dahi ödedeler ve beşer ağaç dahi uralar. Her hâneden maktû' almayalar.

10. *Ve resm-i âsiyâb* her âsiyâbdan ayda beşer akçe resm alalar ki, yıllığı altmış akçe olur.

11. *Ve bâc husûsu* dahi kadîm kanunları üzere mukarrer kılınub zikrolunur: Harir yükü ubûr etse, her yükünden üç *Eşrefî bâc* alınur imiş; ellişer akçeden yüz elli Osmanî akçe olur. Ve on iki akçe *noktabaşı* deyü alurlar imiş. Ve ketân yükü, eğer şehirlü getürse, eğer bu yerde satsa ve ger gayrı yere iletse, yirmi beşer akçe *bâc* alınur imiş. Ve eğer âhar kimesneler getürüb ubûr etse, her yüküne yirmi beşer akçe alurlar imiş. Ve yond satılsa heryüküne beşer *Eşrefî* alurlar imiş. Ve bez yükünden ki, gelüb ubûr etse, her yüküne altı akçe alurlar imiş.

12. *Ve koyun ve keçi boğazlansa,* her başına altı *Tebrîzî akçe* alınur imiş ki, iki Osmanî olur. Ve araya gelen otuz iki kileden bir kile alınur imiş. Ve na'l yüki ubûr etse, bir *ançin* alınur imiş ve eğer satılsa, yirmide bir alınur imiş. Ve üzüm yükünden gerek satılsa ve gerek gayriye gitse, yirmide bir alınur imiş. Ve demür dahi üzüm yüki düstûrı üzere imiş. Ve at katır satılsa, her başa bir şahrukî alınur imiş ve sığırdan altı akçe ve inekden dört akçe alınur imiş. Ve *zemin ve hâne satılsa,* dahi yirmide bir alınur imiş. Bunlar külliyen ber karar-ı sâbık mukarrer kılındı[1].

(1) — **Tebrîzî Akçe:** Uzun Hasan zamanında Tebrîz'de basılan sikkedir ki, 3 Tebrîzî akçe = 1 Osmanlı akçesi değerindedir.

(2) — **Ançin:** Bu kelimeyi tam anlamadık veya doğru okuyamadık.

Çemişgezek Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 64, sh. 755

[illegible]

١ [illegible]

٢ [illegible]

٣ [illegible]

٤ [illegible]

٥ [illegible]

٦ [illegible]

٧ [illegible]

٨ [illegible]

٩ [illegible]

١٠ [illegible]

١١ [illegible]

١٢ [illegible]

§.8- ÇERMİK SANCAĞI KANUNNÂMESİ (26)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

Bugün Diyarbakır'ın bir kazâsı olan *Çermik,* ilk fetih yıllarından itibâren Diyarbekir Eyâletinin mühim sancakları arasında yer almıştır. Tek ve orijinal nüshası, *BOA, TTD, 64 (840), sh. 505-506'*da bulunan Çermik Sancağı Kanunnâmesinin Türkçe neşri, *Barkan* tarafından yapılmıştır(1). Kanunnâme, Osmanlı kanunlarının da izlerini taşıyorsa da, mukaddimesinde ifâde edildiği gibi, Hasan Padişah Kanunları esas alınarak hazırlanmıştır. Tekrar belirtmek istiyoruz ki, bu esas alınmadan doğan farklılık, sadece vergilerin isim ve mikdârındadır. Yoksa mahiyet itibariyle farklılık yoktur. Bu nokta önemlidir.

Çermik sancağı, Çüngüş'e 20 km. uzaklıkta bulunmasına rağmen, 1518 tarihli tahrirde, Çüngüş, Çermik'e değil, Ergani Sancağına bağlanmıştır. Zira Çermik hükümet tarzında bir sancaktır. Tanzimat sonrası bu durum değişmiştir(2). Çermik Livâsının ilk sancak beyi, fetihde büyük fedâkârlıklar gösteren *Şah Ali Bey'*dir(3). *Veliyyüddin Efendi, No: 1969'*daki kazâ listesinde, *Çermik Kazâsı, Çüngüş, Hisârân* ve *Ebu Tâhir* nâhiyeleri ile birlikte Çermik Kadılığını teşkil ettiği belirtilmektedir(4).

Kanunnâmenin muhtevâsı ve hükümleri, Âmid Kanunnâmesine benzediğinden, ayrıca tahlile lüzum görmüyoruz. Zira mevzû', sadece *harâc-ı muvazzaf, harâc-ı mukâseme, zekât-ı sevâim,* ba'zı örfî vergiler ve bâc ile tamga konusudur.

II- ÇERMİK SANCAĞI YASASI METNİ

DEFTER-İ YASAHÂ-İ LİVÂ-İ ÇERMİK
TEFSÎL-İ KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ ÇERMİK BER MÛCEB-İ KANUN-İ HASAN PADİŞÂH

1. Evvle *re'âyâ* kısmından anlar kim müslümanlardır, bir çiftlik zemîni olup ve hem zirâ'atine kâdir ola, her çift başına *resm-i çift* diyü beş *tenge* alınır imiş ki, on Osman akçesi olur. Alınmasının mevsimi dahi evâil-i Marta'dır, evvel-i bahar.

Ve *resm-i şıhnegî* deyü harman çağında her çift başına birer kile galle dahi alınır imiş ki, nîm Istanbul kilesi olur(5).

2. *Ve zirâ'atlerinden yedide bir* alınır imiş.

Ve *bağlarından* her yüz devekten bir tenge ile bir sepet üzüm alırlar imiş ki,

(1) Barkan, **Kanunlar,** 167-161
(2) **Kamûs'ül-A'lâm,** III/1873
(3) BOA, TTD, 64, sh. 505-530
(4) Vrk. 117/b; Hisârân'a **Hasaran** denmektedir.
(5) — 1 **Çermik Kilesi** = Yarım İstanbul Kilesi

tengeleri iki Osmanî akçe olur. Anın dahi alınmasının mevsimi üzüm vaktindedir.

Ve bazı *âb-dâr zemîn*lerinden iki, bostan ve penbe zirâ'at olunur imiş, *öşür* üzere alınır imiş[1].

3. Ve her hâneden üçer gün *ırgâdiyye* dahi alınır imiş. Her günü birer *tenge* ki, iki Osman akçesi olur. Anın dahi alınmasının mevsimi nısfı evvel-i bahar ekin vaktinde ve nısfı dahi orak çağındadır.

4. Ve gerü her hâneden *iki part otluk* dahi alınır imiş ki, altmış burma. Her partı iki Osman akçesinden dört akçe olur, bunun dahi alınmasının mevsimi çayır biçini vaktinde, ol vakit alalar[2].

5. Ve gerü her hâneden *ikişer yük odun* dahi alınır imiş ki, her yükü ikişer Osman akçesinden dört akçe olur. Bunun dahi alınmasının mevsimi son güz ayının âhırında.

6. Ve *kefere tâifesinin* dahi zirâ'atlerinden *hums* üzere alınır imiş. Ve ab-dâr olan zeminlerden ki, bostan ve penbe hâsıl anlardan *öşür* üzere alınır imiş.

Ve bağlarından her yüz devekten iki Osman akçesi alınır imiş.

Ve *resm-i ırgadiyye* her neferden on gün *ırgatlık* alınır imiş ki, her günü ikişer Osmanîden yiğirmi akçe olur. Anın dahi alınmasının mevsimi müslümanlar gibi nısıf üzeredir. Ve gerü her hâneden üç yük odun dahi alınır imiş ki, ikişer akçeden altı Osman akçesi olur. Ve iki *part* otluk dahi alınır imiş, her partı ikişer Osman akçesinden dört akçe olur. Bunların dahi alınmasının mevsimi müslümanlar verdüğü vakittedir ki, yukarı zikrolubdur.

Ve gerü kefere tâifesinden her hâneden *üçer tavuk* dahi alınırmış ki, her biri ikişer akçeden altı Osmanî olur. Bunun dahi alınmasının mevsimi harman vaktindedir.

Ve gerü kâfir tâifesinden yılda üçyüz *tenge maktû'* alırlar imiş ki, altı yüz Osmanî akçesi olur ki, her dört ayda yüz *tenge* alınırmış. Ammâ şehir keferesinden imiş. Ve gerü bunlardan otuz iki batman *şîre* dahi *maktû'* alırlar imiş.

7. Ve *resm-i mevâşî* eğer müslüman ve ger keferedir, her yonddan ve dişi himârdan ve inekten birer *tenge* alınır imiş ki, iki Osmanî akçesi olur. Ve kısır inekten nîm tenge alınır imiş ki, bir Osmanî olur. Ve merâ'îleri dahi üç koyuna bir tenge alınır imiş ki, iki Osman akçesi olur.

8. Ve *resm-i asel* her petekten bir *nügi* bal alırlar imiş ki, *nügisi iki yüz dirhem olur*[3].

Bunların alınmasının mevsimi eğer mevâşî ve ger merâ'îdir ve ger resm-i aselden evâil-i Marttadır.

9. Ve *resm-i arûsiyye* her arûsiyyeden bir davar alınır imiş.

---

(1) — 1 **Çermik tengesi** = 2 Osmanlı akçesi
— **Âbdâr zemin:** Sulak arazi

(2) Bizde bir **part** 30 burmadır. Çermik'de ise 60 burmadır.

(3) 1 **Çermik nügisi** = 200 dirhemdir.

10. ve *çulhalarından* yılda her birinden bir kez alınır imiş.

11. Keferesinden bu zikrolunan hususlar külliyyen mukarrer kılınıp deftere hâsıl kaydoldu.

12. Ve *resm-i âsiyâbları* yoğ imiş, gerü nesne kaydolmadı.

13. Ve *tamga husûsunda* dahi yük geçip gitse *noktabaşı* deyü her yükden birer *tenge* alınır imiş ki, iki Osmanî akçe hesâbıdır. Ve şehirde koyun boğazlansa her koyundan bir ve yarım tenge alınır imiş ki, üç Osmanîdir. Ve sığır boğazlansa üç tenge alınır imiş ki, altı Osmanîdir, Ve at ve katır ve himâr satılsa, her baştan bir *Şahrukî* alınırmiş ki, altı Osmanîdir. Ve sâir nesne satılsa tamga alınmaz imliş. Bu zikrolan husûslar külliyyen olduklu olduğu üzere mukarrer kılındı(1).

(1) — 1 **Tenge** = 2 Osmanlı akçesidir.
— 1 **Şahrukî** = 6 Osmanlı akçesıdir.

Çermik Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 64, sh. 505-506

§.9- ÇÜNGÜŞ SANCAĞI KANUNNÂMESİ (27)

I- NÜSHALARI VE HUKUKÎ TAHLİLİ

Çüngüş, Çermik'e 20 km uzaklıktadır. Şu anda Diyarbakır'ın bir kazâsıdır. Tanzimat sonrası, *Mü'mûret'ül-Aziz Vilâyeti,* Ma'den Sancağının bir kazâsı olan Çermik'e bağlı bir nâhiyedir(1). İlk fetih yıllarındaki idarî statüsü ise, karışıktır. Zira bir kısım belgelere göre, Çüngüş, Diyarbekir Eyâleti'nin müstakil bir sancağıdır ve hatta ilk sancakbeyi de *Halil Bey'*dir. Bu şık, Yavuz devrinin ilk dönemleri için doğrudur(2). 1518 tarihli tahrire göre ise, Çüngüş, Ergani Livâsına bağlı bir nâhiyedir. Arada Çermik Sancağı bulunmasına rağmen, Ergani Livâsının klasik bir Osmanlı Sancağı olmasından dolayı, Ergani'ye tâbi kılınmıştır(3).

Şimdi neşredeceğimiz Kanunnâmenin tek ve orijinal nüshası, *BOA, TTD, 64 (840), sh. 581'*de bulunmaktadır ve *Barkan* tarafından neşredilmiştir(4). Kanunnâme, Ergani Livâsına bağlı iki nâhiyeyi yani Çüngüş ve *Hasaran* (yahut *Hisârân*) nâhiyelerini ilgilendirmektedir. Tıpkı Âmid Kanunnâmesi gibi, Hasan Padişah Kanunları esas alınarak hazırlanmıştır. Onun için hukukî tahlilini ayrıca yapmayacağız.

Şunu da belirteyim ki, bu kitabın müellifi de *Çüngüş'*lüdür. Dikkatimizi çeken nokta, Fâtih'le anne tarafından yakınlığımızı anlatan yaşlılarımızı haklı çıkartacak enteresan bir kanun hükmünün, Kanunnâme'de yer alışıdır. Kanunnâme'nin 10. maddesinde, 6 köy vergi açısından husûsî bir hükme tâbi' tutulmuşlardır. İlgi çekici olan taraf, bu altı köyün altısının da Türk Köyü oluşu ve mezkûr köylerde, müslüman Türk'den başka ırk ve dine mensup insanların bulunmayışıdır. Bunlar sırasıyla *Arguna* (halk arasında *Arduva*), *Herâhmine* (?), *Ermene, Ağud* (halk arasında *Avut*), *Karaca Kaya (Karakaya* ki, baraja adını vermiştir) ve *Eylos'*dur. Eylos'a *Elyos* denmektedir. Yeni adı *Malkaya* olan Eylos, benim doğduğum köydür ve hâlâ saf bir müslüman Türk köyüdür.

II- ÇÜNGÜŞ VE HİSÂRTEN NÂHİYELERİ KANUNNÂMESİ

TAFSÎL-İ KANUNNÂME-İ NÂHİYE-İ ÇÜNGÜŞ VE HİSÂRÂN Kİ TÂBİ'-İ LİVÂ-İ ERGANİ BÛDEN-BER MÛCEB-İ KANUN-I HASAN PADİŞAH

1. Evvel kurâda vâki' olan eğer müslüman ve ger keferedir, her çift başına *resm-i çift* deyü sekiz *tenge* alınur imiş ki, on altı Osmanî akçesi olur(5).

2. *Ve resm-i muşk* deyü kefere tâifesinden her nefer başına on *tenge* alınur

---

(1) **Kamûs'ül-A'lâm,** III/1887

(2) Topkapı Arşivi, No: D. 9772'deki liste; D. 5246'daki Liste; Veliyyüddin Efendi, 1969, Vrk. 118/a

(3) BOA, TTD, 64, sh. 581 vd.

(4) Barkan, **Kanunlar,** 152-153

(5) 1 **Çüngüş Tengesi** = 2 Osmanlı akçesi

imiş ki, yirmi Osman akçesi, ammâ müslümandan alınmaz imiş[1].

3. *Ve zirâ'atlerinden* anlar kim, müslümanlardır, *yedide bir* alınur imiş ve kefere tâifesinden *hums* üzere alınur imiş. Ve meyvelerinden her on ağaca bir *tenge* alınur imiş ki, iki Osman akçesi olur.

4. *Ve bağlarından dahi* her yüz *devek*den bir tenge alınur imiş ki, iki Osman akçesi olur. Ve gerü bağı olan kefereden her hâneden altı *bardak* şire alınur imiş ki, her bardağına birer tenge alurlar imiş ki, on iki Osmânî akçe olur.

5. *Remek* derler imiş bir sepet olur imiş ki, *at yükinün bir dengi* imiş, şehirlüden eğer müslüman ve ger kâfirdir ki, bağı olan, bir *remek* üzüm alurlar imiş. Ammâ ehl-i kurâdan alınmaz imiş. Hemân iki pâre *Ermeni kenti* vardır, anlardan alınur imiş[2].

6. *Ve resm-i asel* her petekden bir tenge alınur imiş ki, iki Osman akçesi olur.

7. *Ve âdet-i ağnâm* her iki koyuna bir akçe alınur imiş.

8. *Ve resm-i mevâşî* her at ve eşek ve sığır başına birer tenge alınur imiş ki, iki Osman akçesi olur.

9. *Ve resm-i arûsiye* her arûsdan birer koyun alınur imiş.

10. *Ve bu zikrolunan altı pâre kurâdan icâre-i zemîn* deyü birer mikdâr bal ve koyun maktû' alınur imiş ki zikrolunur:

Karye-i Arguva: asel: 8 ağnâm: 100

Karye-i Herâhmine: asel: 3 ağnâm: 2

Karye-i Ermene: asel: 8 ağnâm: 9

Karye-i Ağud: asel: 4 ağnâm: 9

Karye-i Karacakaya: asel: 2 ağnâm: 2

Karye-i Eylos: asel: 4 ağnâm: 2

11. Bu zikrolan husûslar, tâ ibtidâdan olı-geldüği üzere mukarrer kılınub Defter-i Cedide hâsıl kayd oldu. Ammâ gerü kefereden bağı olandan *şîrecelik* deyü her hâneye birer *tenge* alınur imiş. Ve gerü her hâneden üç *part* otluk dahi alınur imiş. Ve gerü her hâneden ikişer tavuk dahi alınur imiş. Bu zikrolan husûslar külliyen ref' olub bunlardan Defter-i Cedide hâsıl bağlanmadı, nesne alınmaya. Ve *îdiye* dahi var imiş, her hâneden bir koyun, ol dahi ref' oldu[3].

---

(1) — Resm-i **Muşk:** Bu kelime Resm-i Hûşeng diye de okunabilir. Zira **Hûşeng,** emr-i evvel ve eski hal, akıl, idrâk manalarını ifade eden Farsça bir kelimedir. Bu durumda, kefereden eskiden beri alınagelen vergi manasını ifade eder ki, ma'kul bir manadır (Bürhân-ı Kâtı', II/358). **Kesm-i Muşk**'ün ise, bir manası var, vavı atarsanız, misk resmi manasına gelir. Alâkasını anlamak zordur. Bu arada Çüngüş'e bağlı Muşkân isimli bir köyün de bulunduğunu hatırlatalım.

(2) — **Remek:** Bu kelimeyi de tam okuyamadık. Ancak Arapça at, farklı telâffuzla güzel koku yahut Farsça sürü demek olan kelimelerden gelebilir. Ma'nası maddede açıklanmıştır ki, at yükünün dengine denmektedir (Krş. **Burhân-ı Kâtı'** ve **El Müncid**). Bu kelime, **hek** yahut **hak** tarzında da okunmuştur.

(3) — **Part:** Bu kelime hâla köyümüzde 30 burma ot anlamına kullanılmaktadır.

— **Şirecelik:** Buna resm-i **kürûm (resm-i kerm,** tekilidir), **öşr-i şîre** de denir.

12. Ve şehirde olan *kassâbhâne* içün şehirde boğazlanub satılan koyundan birer *tenge* alınur imiş ve sığır cinsinden anun dı'fı alınur imiş[1].

13. Ve şehirde olan *çulha* dükkânından *kuyu hakkı* deyü yılda dörder tenge alınur imiş ki, sekiz Osmânî akçe olur. Ve *başmakçı* olanlardan dahi her kişiden yılda yedişer çift başmak alınur imiş. Her biri altışar akçeden kırk iki akçe olur.

14. Bu zikrolan nâhiyeden bunlardan gayrı *bâc ve tamga ve resm* alınmaz imiş. Ammâ nâhiye-i *Hisârân*'un *resm-i çifti* için on ikişer tenge alınur imiş ki, yirmi dörder akçe olur. Ve *Muşk hakkı* ki, Çüngüş kâfirinden on tenge alınur imiş. Bunlar anun nısfın verürler imiş ki, beş tenge olur ki, on Osmânîdir. Ve zirâ'atleri ve bağları ve sâir düstûrları *Çüngüş* hesâbı üzere imiş[2].

---

(1) — Dı'f: İki katı demektir.

(2) Bu maddede **hûşeng**'den ziyâde **muşk hakkı** okunması daha uygun görülüyor. Kesin tesbit edemedik.

Çüngüş Sancağı Kanunâmeleri, BOA, TTD, 64, sh. 581

§.10- ERGANİ SANCAĞI KANUNNÂMESİ (28)

I- HUKUKÎ TAHLİLİ VE NÜSHALARI

Ergani, ba'zan *Argani* ve Avrupa eserlerinde ise *Arghana* olarak zikredilmektedir. Şu anda Diyarbakır'ın kazası olan bu yerleşim merkezi, fetih tarihinden itibaren Diyarbekir Eyâleti'nin mühim sancakları arasında yer almıştır. Bir ara *Osmaniye* adı da verilmiş ise de, sonradan terkolunmuştur. Bu arada ba'zı kaynaklarda, şu anda Elâzığ Vilâyeti'nin bir kazâsı olan Ma'den ile Ergani karıştırılmaktadır. Zira Ma'den'e *Ergani Ma'deni* de denmektedir[1].

Ergani Livâsının ilk sancakbeği olan *Yiğit Ahmed Bey,* Dergâh-ı Âli Müteferrikalarındır. Diyarbekir'in *Karahan* tarafından muhasarası sırasında beraberindeki takviye kuvvetlerle şehre girmiş ve Diyarbekir'de *Yiğit Ahmed Mescidi* adında bir cami inşa etmiştir[2]. Ergani Sancağının *Eğil, Çüngûş* ve *Hisârân* gibi önemli nâhiyeleri bulunmaktadır[3].

Ergani Sancağı Kanunnâmesinin tek ve orijinal nüshası, *BOA, TTD, 64 (840), sh. 531-534*'de bulunmaktadır ve *Barkan* tarafından neşredilmiştir[4]. Kanunnâmenin ilk 25 maddesinde, sancakdaki müslim ve gayr-i müslim re'âyâdan alınan şer'î ve örfî rüsûm tanzim olunmuşdur. Örfî rüsûmda ve şer'î rüsûmun isim ve mikdârında Hasan Padişah kanunları esas alınmıştır. 26. madde, 14 aded *Ermeni köylerinden* alınacak maktû' resimleri tanzim etmektedir. 27-33. maddeler arası ise, bâc ve tamga konuları düzenlenmektedir. Ergani Livâsına bağlı Çüngüş Nâhiyesinin de kanunnâmesi var ise de, ayrı bir sancak halinde zikrettiğimizden buraya almıyoruz.

II- ERGANİ LİVÂSI YASASI METNİ

DEFTER-İ YASAHÂ-İ LİVÂ-İ ERGANİ
TAFSÎL-İ KANUNNÂME-İ NÂHİYE-İ ERGANİ BER MÛCEB-İ
KANUN-I HASAN PADİŞAH

1. Evvel *re'âyâ*dan ol kimesneler kim, müslümanlardururlar, evvel zirâ'atlerinden *beşde bir* alınur imiş.

2. Ve gerü her hâne başına bir yük *odun bahâsı* alınsa on *karaca akçe* ve bir yük *otluk* ve bir yük saman alınur imiş ki, her bir cins yük içün onar karaca akçe alınur imiş. Bu üç cins yükün bahâsı on *Osman akçesi* olur. Bunlarun alınmasınun mevsimi otluk ve saman harman vaktinde ve odun son güz ayında, ol vakit alalar.

(1) **Kamûs'ül-A'lâm,** II/834-835; İA, IV/310-311

(2) Göyünç, **Diyarbekir...,** 27

(3) BOA, TTD, 64, sh. 531-602

(4) Barkan, **Kanunlar,** 149-152

3. Ve *resm-i şıhnekî* diye otuz iki kile *behre* alınan yerden bir kile dahi *şıhnekî* alınır imiş[1].

4. Ve *vâlîcek* deyü her çift başına iki *Âmid kilesi* galle alınır imiş ki, bir *İslambul kilesi* olur.

5. Ve her hâneden (ve her hâneden) yılda birer gün *ırgâdiye* dahi alınur imiş.

6. Ve *resm-i 'îdiye* her karyeden birer koyun alınır imiş, a'lâsından eyyüce ve ednâsından dahi aşağarlak hâline göre.

7. Ve gerü her hâneden *tütüncek* diyü altışar *tenge* dahi alınır imiş ki, on iki Osman akçesi olur.

8. Ve *resm-i timürcek* her hâneden bir *tenge* dahi alınır imiş ki, iki Osman akçesi olur. Ve *nâibcek* her hâneden bir tenge alınır imiş ki, iki Osmanî olur[2].

9. Ve *divâncek* dahi her hâneden bir *tenge* alınır imiş ki, iki Osmanî olur[3].

10. Bunlarun alınmasınun mevsimi evvel bahar *nevrûzdadır.*

11. Ve *bağları* olan yerlerden her yüz *devek*den bir tenge alınır imiş ki, iki Osman akçesi olur, alınmasınun mevsimi üzüm vaktindedir.

12. Ve *resm-i 'arûsiye* içün dahi her 'arûsiyeden bir *çizme behâsı* deyü ad vermişler, ol alınır imiş, nihâyet otuz akçe olur[4].

13. Ve *resm-i âsiyâb* her âsiyâbdan yılda on altı Âmid kilesi galle alınır imiş, nısfı buğday ve nısfı arpa ki, yıllığı elli altı Osmanî akçe olur.

14. Ve *resm-i mevâşî* her inekden ve eşekden yedişer *karaca akçe* alınır imiş ki, hesâbda iki Osmanî ve sülüs düşür. Ve yonddan on dört karaca akçe alınır imiş ki, dört buçuk Osman akçesi olur.

15. *Resm-i merâ'îleri* dahi, her koyuna iki yarım karaca akçe alınır imiş ki, üçü tamam olsa bir Osmanî olur, bu hesâb üzere alına.

16. Ve bundan gayrı her yüz elli baş davardan bir a'lâ koyun ve ger keçidür alınır imiş. Ve dört *nügi* yağ ve dört nügi kıl ve dört nugi keş ve *Gevheriz* nâm karyeden bu zikrolanlardan zâyid dört nügi peynir dahi alınır imiş.

Bu hususlar ki, başdan takrir olundı, kurâ müslümanlarından alınır imiş. Gerü ber karar-ı sâbık mukarrer kılındı.

Ammâ bu zikr merâ'î ve mevâşînün alınmasınun mevsimi evvel bahar nevrûzdadır. Ol vakit alalar, andan mukaddem alınmaya.

17. Ve *şehr-i Ergani* cemâ'atinün müslümanlarından zirâ'ati olanından *hums* üzre alınır imiş . Ve bağlarından dahi dört bin karaca akçe *maktû'* verürler imiş

---

(1) — **Behre:** Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da **harâc-ı mukâseme** karşılığı kullanılan öşre behre de denmektedir. **Behre,** pay ve nasip demektir (Bkz. **Kanunlar,** 131).

(2) — **Resm-i Timurcek:** Timur zamanında vaz' edilen örfî bir vergi adıdır. Diğer örfî vergilerin izahı, Âmid Kanunnâmesinde yapılmıştır.

(3) — **Divancek:** Bu da sancakdaki divan için alınan örfî bir vergidir.

(4) — **Çizme Bahâsı:** Resm-i arûsiyyenin Hasan Padişah Kanunlarındaki karşılığıdır.

ki, bin-üçyüz otuz üç akçe-i Osmanî olur. Ve birer yük odun dahi alınmasınun mevsimi *bağ akçesi* üzüm vaktinde ve odun son güz ayında ki, kış evvelidir.

18. Ve *şehir Erâmine'si*nden dahi *bağ harâcı deyü* on iki bin karaca akçe *maktû'* alurlar imiş. Ammâ ol vakit ma'mûriyeti artuk imiş, şimdiki hâlde andan dahi eksik olmağın dokuz bin karaca akçe kayd oldı ki, üç bin Osman akçesi olur.

19. Ve *tütüncek* deyü gerü her hâneden bir *Şahrukî* dahi alınır imiş ki, altı Osman akçesi olur. Ve gerü *nâibcek* deyü dört yüz karaca akçe maktû' alınır imiş. Ve *bayramcek* dahi gerü dört yüz karaca akçe alınır imiş, üçü bir Osmanî hesâbı üzeredir. Bunların alınmalarının mevsimi nevrûzdadır. Ammâ bayramceğün nısfı bir bayramda ve nısfı dahi bir bayramda imiş.

20. Ve her nefer başına on ikişer *ırgâdiye* dahi alurlar imiş ki, her günü içün bir *tenge* alınır imiş ki, yiğirmi dört Osman akçesi olur. Ammâ işledürler imiş, artuğun alurlar imiş. Gerü evvel üzere mukarrer kılındı. Alınmasınun mevsimi nısf-ı evvel bahar *ekin vakti*ndedir ve nısfı dahi *orak vakti*ndedir, ol vakit alına.

21. Ve her hâneden birer yük *odun* dahi verürler imiş, davarı olan davar ile ve olmıyan arkayla getürürler imiş, her yükü bir Osman akçesı olur.

22. Ve *resm-i 'arûsiyeleri* içün dahi on *Şahrukî* alınır imiş ki, altmış Osman akçesi olur. Ve *kurâ Eraminesi*nün dahi zirâ'atlerinden beşde bir alınır imiş. Ve *resm-i ırgâdiyeleri* dahi her neferden on iki *mûşk* her günü altışar Osmanîden yiğirmi dört akçe olur. Alınmasının mevsimi tansîf üzere evvel-i bahar ve orak vaktindedir(1).

23. Ve gerü her hâneden *tütüncek* deyü sekizer *tenge* alınır imiş ki, on altı Osman akçesi olur. Bunun dahi alınmasınun mevsimi nevrûzdadır, ol vakit alalar. Bunlar odun ve otluk ve saman bahâsı içün imiş.

24. Ve *resm-i şıhnegî* deyü gallevâtdan her otuz ikide bir alınır imiş, anun dahi alınmasınun mevsimi harman vaktindedir.

25. Bu zikrolan husûslar külliyyen kemâ-kân mukarrer kılındı.

26. Bunları verü-gelen livâ-i mezbûrda on dört kıt'â *Ermeni kurâsı*dır. Bu takrir olunan rüsûmı verdüklerinden gayrı gerü bu karyeler re'âyâsının ba'zı *maktû'ları* dahi vardır, an-kadîm vere-gelürler imiş ki, her karye ne mikdar nesne vere-gelmişler ise zikrolunur:

a) Evvel *karye-i Bayur* ki, Ermeni kendidir, dört bin karaca akçe *bağ harâcı* deyü verürler imiş ki, üçü bir Osmanî hesâbıdır. Ve üçyüz karaca akçe *timûrcek* ve dört yüz karaca akçe *nâibcek* ve iki yüz karaca akçe *divâncek* ve iki yüz karaca akçe *bayramcek* ve iki yüz karaca akçe *divâncek* ve iki yüz karaca akçe *bayramcek* ve iki yüz karaca akçe dahi *şirecelik* ve dört bin karaca akçe *kara salgun* deyü, bu zikrolanları külliyyen verürler imiş, on altı İstanbul kilesidir(2).

b) Ve *karye-i Nife'den* dahi dört bin karaca akçe *bağ harâcı* ve dört bin dört

(1) — **Mûşk: Meşek** şeklinde okunan ve kırba ve tulum demek olan Farsça bir kelime olabilir. Ancak Çüngüş Kanunnâmesinde Hûşenk veya misk demek olan müşk tarzında okumuştuk. Doğrusunu tesbit edemedik (Krş. **Burhân-ı Kâtı'**, II/204).

(2) — **Kara Salgun:** Bir çeşit örfî ve divanî vergiye denir. Avârız nev'indendir (Sertoğlu, 297).

yüz karaca akçe *kara mal* ve üç yüz karaca akçe *timûrcek* ve dört yüz karaca akçe *nâibcek* ve iki yüz karaca akçe *divâncek* ve iki yüz karaca akçe *şirecelik* ve bir *müdd-i Âmid* galle dahi *resm-i bevvâbî.* Bu zikrolan hususlar karye-i mezkûre ahâlisi vere-gelürler imiş. Gerü mukarer kılındı.

c) Ve *karye-i Harbend* ahâlisi dahi vere-geldükleri beş bin karaca *bağ harâcı* ve dört bin dört yüz karaca akçe *kara mal* ve üç yüz karaca akçe *timûrcek* ve dört yüz karaca akçe *nâibcek* ve iki yüz karaca akçe *divâncek* ve iki yüz karaca akçe *bayramcek* ve iki yüz karaca akçe *şirecelik* ve bir *müdd-i Âmidî* galle dahi *resm-i bevvabî* deyü verürler imiş. Karye-i mezkûre dahi bu takrirde olanları an-kadîm vere-gelürler imiş. Gerü evvel üzere mukarrer kılındı.

d) ve *karye-i Malan* dahi ki, ahâlisi vere-geldükleri üç bin karaca akçe *bağ harâcı* ve iki bin karaca akçe *nâibcek* ve yüzelli karaca akçe *bayramcek* ve yüz karaca akçe *şirecelik* ve nîm müdd-ı Âmidî galle dahi *resm-i bevvâbî* alınur imiş. Bu zikrolan hususları bunlar dahi kanun-ı kadîmde vere-gelürler imiş. Gerü evvel üzere mukarrer kılındı.

e) Ve *karye-i Banhor* ahâlisinin dahi vere-geldükleri dört bin karaca akçe *bağ harâcı* ve üç bin karaca akçe *kara mal* ve üç yüz karaca akçe *timûrcek* ve dört yüz karaca akçe *bayramcek* ve iki yüz karaca akçe *şirecelik* ve bir müdd-i Âmidî galle dahi *resm-i bevvâbî* alınur imiş. Gerü evvel üzere mukarrer kılındı.

f) Ve *karye-i Hilâlî* ahâlisi dahi vere-geldükleri üç bin karaca akçe *kara mal* ve üç yüz karaca akçe *timûrcek* ve dört yüz karaca akçe *nâibcek* ve iki yüz karaca akçe *divâncek* ve yüz elli karaca akçe *şirecelik* ve nîm müdd-i Âmidî galle dahi *resm-i bevvâbî* deyü ve iki yüz karaca akçe *bayramcek* dahi alınır imiş. Bu zikr olan hususlar dahi kemâ-kân mukarrer kılındı.

g) Ve *karye-i Nik-azûr'dan* ma'mur iken vere-geldükleri ziyâdece imiş. Ammâ hâliyâ harâp şekil almağın dört yüz karaca akçe *bağ harâcı* ve dört yüz karaca akçe *kara mal* ve yüz karaca akçe *timûrcek* ve yüz karaca akçe *nâibcek* ve yüz karaca akçe *divâncek* ve yüz karaca akçe *bayramcek* ve yüz karaca akçe *şirecelik* ve dört kile-i Âmidî galle dahi *resm-i bevvâbî* alınır imiş. Bu zikr olan hususlar dahi bu üzere kayboldu.

h) Ve *karye-i Yiğit-nik-i Süflâ*'dan ahâlisi vere-geldükleri üç bin karaca akçe *bağ harâcı* ve iki bin beş yüz karaca akçe *kara mal* ve iki yüz karaca akçe *nâibcek* ve iki yüz karaca akçe *bayramcek* ve iki yüz karaca akçe *divâncek* ve iki yüz karaca akçe *şirecelik* ve on iki kile-i Âmidî galle dahi *resm-i bevvâbî* alınır imiş. Bu zikrolanlar dahi kemâ-kân mukarrer kılındı.

i) Ve *karye-i Herseni'den* ahâlisinin dahi vere-geldükleri üç bin karaca akçe *kara mal* ve üçbin beşyüz karaca akçe *bağ harâcı* ve üç yüz karaca akçe *timûrcek* ve üç yüz karaca akçe *nâibcek* ve iki yüz karaca akçe *divâncek* ve iki yüz karaca akçe *bayramcek* ve iki yüz karaca akçe *Şirecelik* ve nîm müdd-i Âmidi galle dahi *resm-i bevvâbî* alınır imiş. Gerü evvel üzere mukarrer kılındı.

j) Ve *karye-i Mendekenden* üç bin karaca akçe *bağ harâcı* ve bin karaca akçe *kara mal* ve iki yüz karaca akçe *nâibcek* ve yüz elli karaca akçe *timûrcek* ve yüz elli karaca akçe *bayramcek* ve yüz elli karaca akçe *divâncek* ve yüz elli karaca akçe

şirecelik ve sekiz kile-i Âmidî galle dahi *resm-i bevvâbî* alınır imiş. Gerü bu üzere mukarrer kılındı.

k) Ve *karye-i Ekrek'ten* ahâlisinin 'an-kadîm vere-geldükleri dört bin karaca akçe *bağ harâcı* ve iki bin beşyüz karaca akçe *kara mal* ve iki yüz elli karaca akçe *timûrcek* ve üç yüz karaca akçe *divâncek* ve iki yüz karaca akçe *bayramcek* ve iki yüz karaca akçe *şirecelik* ve nîm müdd-i Âmidî galle dahi alınır imiş. Bunlar dahi mukarrer kılındı.

l) Ve *karye-i Teletnik-ı Ulyâ'dan* ahâlisinin 'an-kadîm vere-geldükleri iki bin beş yüz karaca akçe *kara mal* ve iki bin altı yüz karaca akçe *bağ harâcı* ve iki yüz karaca akçe *timûrcek* ve üç yüz karaca akçe *divâncek* ve üç yüz karaca akçe *nâib-cek* ve yüz elli karaca akçe *bayremcek* ve yüz elli karaca akçe *şirecelik* ve sekiz kile-i Âmidî galle dahi *resm-i bevvâbî.* Bunlar dahi mukarrer kılındı.

m) Ve *karye-i Nursenik* ahâlisinin 'an-kadîm vere-geldükleri bin iki yüz kara-ca akçe *kara mal* ve bin karaca akçe *bağ harâcı* ve üç yüz karaca akçe *nâibcek* ve iki yüz karaca akçe *timûrcek* ve yüz karaca akçe *bayramcek* ve yüz karaca akçe *di-vâncek* ve yüz karaca akçe *şirecelik* ve sekiz kile-i Âmidî galle dahi *resm-i bevvâbî* alınır imiş. Gerü evvel üzere mukarrer kılındı.

n) Ve *karye-i Dursud'dan* dahi vere-geldükleri bin karaca akçe *kara mal* ve bin karaca akçe *bağ harâcı* ve iki yüz karaca akçe *timûrcek* ve yüz karaca akçe *divân-cek* ve yüz karaca akçe *şirecelik* ve sekiz kile-i Âmidî galle dahi alınır imiş. Bunlar dahi mukarer kılındı.

o) Ve *karye-i Kızılca* ahâlisinin dahi üç bin karaca akçe *bağ harâcı* virürler imiş. Bunlar dahi kemâ-kân mukarrer kılındı.

27. Ve *bâc hususı dahi tamgay-ı harîr* her *menn-i Âmidîde* ki, bin beş yüz sek-sen dirhem olur, on iki karaca akçe *bâc* alınır imiş ki, dört Osman akçesi olur. Ve bezden akınişenin her sınıfından yiğirmi dört karaca akçe alınır imiş ki, sekiz Os-man akçesi olur. Ve *Rum* ve *Haleb* ve *Şam* ve *Mısır* kumaşı geçüp gitse bunlar dahi harîr düstûru üzere ki, her menninde on iki karaca akçe alınır imiş. Ve Rum câni-binden Frengî akınişe ve çatma ve fik ve sâir bu asıl aksâm-ı metâ' geçüp gitse, ol dahi bez kumaş i'tibarı üzere imiş, her menninde yiğirmi dört karaca akçe alınır imiş ki, sekiz Osmanî olur[1].

28. Ve sükker ve çivid ve sâir bunlara nisbet *ıtrî kısmı* geçip gitse her mennin-den bir buçuk karaca akçe *bâc* alınır imiş ki, nîm Osman akçesi olur. Ve sabun ve hinnâ ve penbe ve na'l ve bunlara nisbet ne kim vardır ki, *mürde-bâr* kısmıdır, ge-çip gitse, her yüküne on iki karaca akçe *bâc* alınır imiş ki, dört Osmanî olur. Ve ketân yükü geçip gitse, her yüküne yüz karaca akçe *bâc* alınır imiş ki, otuz üç Os-man akçesidir. Ve satılsa iki yüz karaca akçe *tamga* alınır imiş ki, altmışaltı Osmanî akçe olur. Ve penbe ve sabun ve hinnâ satılsa her yüküne dört *nügi tamga* alınır imiş ki, *nügi iki yüz dirhemdir.* Ve yaş yemiş gelip satılsa andan dahi her yüküne dört nügi alınır imiş. Ve mazû yükü geçip gitse her yüküne bir *şahrukî* bâc alınır imiş ki, altı Osman akçesi olur. Ve Ergani re'âyâsı bağlarından hâsıl ettikleri şarap-

(1) — **Fig:** Fiq de okunur. Yaban böğrülcesi, ok burcak demektir.

ların yükledip satmağa alıp gitse, at ve katır yükünden iki *Hasanbeğî* ve eşek yükünden bir Hasanbeğî *bâc* alınır imiş ki, *her Hasanbeğî iki Osmanî olur.* Ve at ve katır ve sâir bunlara nisbet devâb kısmı satılsa, her *Eşrefîde* bir Hasanbeğî bâc alınır imiş, yüzde dört akçe hesâbıdır.

29. Ve nâhiye-i mezbûrede hâsıl olan *penbenin divanîsî* alındıkdan sonra penbelerin ba'zı re'âyâ tarlasından *maktû'* ederler imiş, kendüler arasında bez hesâbı olur imiş. Satuldukda alan kişiden her yerden bir Osman akçesi *tamga* alurlar imiş.

30. Ve *emlâk kısmı* satılsa, eğer hâne ve ger bağdır ve ger âsiyâb her ne bey' olursa, her *Eşrefî*de bir *tenge tamga* alınır imiş ki, yüzde dört Eşrefî hesâbıdır.

31. Ve *çulhalar* husûsu dahi şehirde olan her çulha kuyusundan ayda dört karaca akçe ve kurâda olan çulha kuyularından yılda bir tenge bunlar alınırmış.

32. Ve *tabakhâne* husûsu dahi her iki koyun ve keçi postu tabbâğa gelür olsa, her iki posta bir karaca akçe alınır imiş. Ve gönderen nîm *Şahrukî* alınır imiş ki, üç Osmanî olur.

33. Ve *tamgay-ı ağnâm* hususu dahi şehirde ve ger kurâda boğazlanan koyundan her baştan dokuz karaca akçe ve sığırdan on sekizer karaca akçe *tamga* alınır imiş ki, üçü bir Osmanî hesâbı üzredir.

Ergani Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 64, sh. 531-534

Ergani Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 64, sh. 531-534

§.11- HARPUT SANCAĞI KANUNNÂMELERİ

I- GENEL DURUM

Fethedildiği andan itibâren Diyarbekir Eyâleti'nin klasik sancakları arasında yer alan *Harput,* 1518 tarihli tahrirde de aynı özelliğini korumuştur. Harput kelimesinin menşei tartışılmış ve ayrıca Arapça'da bu sancağa *Hısn-ı Ziyâd* da denmiştir. Biz ayrıntılara girmiyoruz(1).

Harput kelimesi, vesikalarda Harpurd şeklinde de geçmektedir. İlk sancakbeği *Çavuş Ahmed Bey'*dir ve 1518 tarihli tahrire göre beş nâhiyesi vardır: Harput, Ebu Tâhir, Gölcük-i Ulyâ, Gölcük-i Süflâ ve *Hersini*(2). Yavuz Sultân Selim devrinde Harput Sancağını ilgilendiren iki kanunnâme mevcuttur: *Birincisi, Harput Sancağı Kanunnâmesi*-dir. *İkincisi* ise, *Ebu Tâhir Nâhiyesi Kanunnâmesi*dir. Şimdi her ikisini de görelim:

II- HARPUT SANCAĞI KANUNNÂMESİ (29)

Tek ve orijinal nüshası, *BOA, TTD, 64 (840), sh. 603-604'*de bulunan daha önce iki kıymetli ilim adamı tarafından neşrolunmuştur(3). Kanunnâmenin mukaddimesi mahiyetini ortaya koyacak şekilde kaleme alınmıştır. Özetleyecek olursak şu bilgileri okuruz: "Harput Livâsı Kanunnâmesinin, köylerin mahsûlâtından alınan şer'î ve örfî rüsûm açısından *Kanun-ı Osmanî* esas alınarak; bac, tamga ve diğer meselelerde ise *Hasan Padişah Kanunu* esas alınarak tafsil olunmuştur. Bu tafsil ve tertip, *Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa, Âmid Kadısı Mevlânâ Abdullah* ve mezkûr sancağın re'âyâsının arzu ve irâdeleriyle onların bilgisi altında gerçekleşmiştir." Hukukî tahlili diğerlerinden farksızdır. Bu sebeple üzerinde durmuyoruz.

DEFTER-İ YASAHÂ-İ LİVÂ-İ HARPURT

TAFSÎL-İ KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ HARPUT BER MÛCEB-İ KANUN-İ OSMANÎ MAHSÛLÂT-I KURÂ MA'A ŞEHİR. VE BÂC VE TAMGA VE SÂİR CİHÂT-HÂ Kİ DER ŞEHR-İ MEZKÛRE EST BER MÛCEB-İ KANUN-I HASAN PADİŞAH NİHÂDE ŞÜDE BE-MA'RİFET-İ MÎR-İ MÎRÂN VE BE-KÂDÎ-İ ÂMİD BE-İHTİYÂR-I RE'ÂYÂY-I VİLÂYET-İ MEZBÛRE

1. Evvel kurâda vâki' olan *re'âyâ* ki, müslümanlardur, anun kim, çifti olan, her çift başına *resm-i çift* deyü ellişer Osmanî akçelerin alalar. Ve anların kim, çifti olmaya veya bir hânede tekrar *müzevvec* ola, anlardan dahi on ikişer akçe *resm-i*

(1) Harput hakkında çok değerli bir araştırma yapılmıştır: Ünal, Mehmet Ali, **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566),** Ankara 1989, sh. 11 vd.

(2) BOA, TTD, 64, sh. 603 vd.; Ünal, 34 vd.

(3) Barkan, **Kanunlar,** 165-167; Ünal, **Harput Sancağı,** 245-246

bennâk alalar. Ve bunlardan zirâ'at eder kimesne olsa zirâ'atine göre hesâb edüb her iki dönümüne bir akçe alalar. Ve anlar kim *mücerred* olalar, atalarına hidmet eder olmayub ki, 'alâ hidetin kendi öz kârlarında olalar, anların gibiden altışar akça *resm-i caba bennâk* alalar.

2. Ve *kefere tâifesinden* bu zikrolan rüsûmiyyât alınmayıp hemen her haraçgüzâr nefer başına yiğirmi beşer akçe *ispenç* alalar.

3. Bu zikrolan husûsların alınmasının mevsimi evvel-i bahar evâil-i Martddır, andan mukaddem almıyalar.

4. *Ve zirâ'atlerinden eğer müslüman ve ger keferedir, hums* üzere alalar. Ammâ müslümanların penbelerinden ve bostanından ve bağ ve meyvelerinden *yedide bir* alalar ve gerü keferesinden *hums* üzere alalar.

5. Ve *resm-i arûsiyye* her arûsiyyeden altmış akçe alalar; ol kim, kız oğlan ola, nikâhı ne yerde vâki' olursa atası ne yerde mukayyed ise anda alalar. Ammâ dul avret her ne yerde nikâh olsa anda alalar.

6. Ve *resm-i asel* hâsıl olan baldan *öşür* üzere alalar.

7. Ve *resm-i âsiyâb* her birine ayda beş akçe hesâb edüb alalar ki, yıllığı altmış akçe olur.

8. Ve *âdet-i ağnâm* her iki koyuna bir akçe alalar ve *resm-i yaylak* her yaylakçı olan kimesnelerden ki, *çehâr-pâsı* ola, anlarun her hânesinden bir *nügi* yağ alalar ki, *iki yüz dirhem ola*[1].

9. Ve *cerâim-i hayvânât* içün dahi ya at veya sığır ekine girip ziyânlık eylese, her sığır veya at başına beşer akçe cürmün alalar. Ve beşer ağaç dahi uralar, ziyânlık eden hayvânât sahibine. Ve ziyanlığın dahi ödeteler. Ve bu husûsta *maktû'* akçe almıyalar.

10. Ve *tamga hususu dahi kanun-ı kadîm üzere bâc-ı harîr* gelse ipeği batmana urup dahi her *menn-i Harpurdî'de* ki, *bin sekiz yüz dirhem olur,* doksan karaca akçe *bac* alurlar imiş ki, hesâbda otuz üç Osmanî akçesi olur. Ve batmanında dörder akçe *tamgay-ı siyah* içün dahi alırlar imiş.

11. Ve diyâr-ı *Rum*dan *pastav* ile *çuka* gelse anı dahi vezne urup her mennde kırk beşer karaca akçe bac alırlar imiş ki, on beş Osman akçesi olur[2].

12. Ve *kara tamga dedükleri* dahi her metâ'dan ki, şehre gelip satılsa, her neden olursa yüzde beş *tamga* alınır imiş.

Ve geçeb gider olsa ketân yükünden bir *Şamî Eşrefî* alırlar imiş ki, kırk Osman akçesi olur. Ve sâir bez kısmından geçüb gitse bir altun alırlar imiş. Ve bunlardan eğer hinnâ ve ger sabun ve ger demürdür ve bunlara nisbet ne kim vardır, ubûr itse, heryükü neyse nîm batmanının kıymeti *bâc* alınır imiş.

13. Ve şehre gelip *boğazlanan koyundan* beş karaca akçe alırlar imiş ki, hesâb-

(1) — **Çehâr-pâ:** Dört ayaklı hayvan demektir. Dört ayaklı hayvanı olan manasını ifâde eder.

(2) — **Pastav:** Ucu yaldızlı çuha topu demektir.

da bir buçuk Osman akçesi olur. Ve sığır boğazlansa on iki karaca akçe alırlar imiş, her baştan ki, dört Osman akçesi olur.

14. Ve *arasa'ya gelen gallevâtdan* ki, *Harpurt müddü*nden sekiz İstanbul kilesidir, bir *çar-yek-i İstambulî* alırlar imiş, Ve mazu yükünden yiğirmide iki alırlar imiş, birin arasa'da ve birin *tamgay-ı siyah*da. Ve tuzdan yiğirmide bir *arasacı* alır ımış.

15. Ve *debbâğhâne* içün dahi her posttan birer mikdar cüz'î nesne alırlar imiş.

16. Ve *kirişhâne* içün dahi şehirde boğazlanan koyunun ve keçinin bağırsağın alıp kiriş ederler imiş; ammâ dükkânının icâresi vakf imiş, evvel vakfa kayd olubdur.

17. Ve *Ebû-Tâhir'den* gelen *yaş üzüm* yükünden her yüküne iki karaca akçe *tamga* alınırmış. Şehr-i Harpurt üzümü satılsa nesne alınmaz imiş. Ve sebzevâttan dahi bir mikdâr nesne alırlar imiş, olı-geldüği üzere.

18. Ve penbe ve iplik bazara gelip satılsa, *nügi*sinden rub' karaca akçe *tamga* alınır imiş ki, altı nügiye bir Osmanî düşer, Ve dokunub bazara satılınağa gelen penbe bezinden her topu ki, yiğirmi *arşundur,* tamga edüp dahi bir *Hasanbeğî* alınır imiş ki, iki Osman akçesi olur. Ve *Trabzon ketâni* gelip satılsa andan yüzde beş alınmaz imiş, hemen her topunda iki buçuk Osman akçesi alınır imiş.

19. Ve nefs-i şehirde dokunan *çihâr-kezi kuşağı* dahi tamgalayub rub' karaca akçe *tamga* alırlar imiş(1).

20. Ve *mumhâne* içün dahi âmil olan hâm mumu alıp düzedip birinbir *hâfiye* satar imiş(2).

21. Ve *ihtisâb* husûsu dahi balda ve yağda ve kuru üzümde ve sâir buna nisbet hususta yüzde iki nügi alınır imiş. Ve bakkal dükkânlarından dahi ayda birer akçe alırlar imiş. Ve etmekçi ve aşçıdan dahi ayda hâline göre üçer dörder akçe alırlar imiş. Ve bunlardan gayrı eksüklerin bulsalar dirhem başına bir akçe cürmün alırlarimiş(3).

---

(1) — **Çehâr-kezî kuşağı:** Harput'da dokunan bir çeşit kuşak.

(2) — **Hâfiye: Hâziye** tarzında da okunan bu kelimenin manası tam anlaşılamamıştır (Krş. Ünal, **Harput Sancağı,** 246).

(3) Harput Kanunnâmesinin tahlili için bkz: Ünal, **Harput Sancağı,** 117-157

Harput Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 64, sh. 603-604

III- EBU TÂHİR NÂHİYESİ KANUNNÂMESİ (30)

Sancağın güneyinde, Fırat Nehri ile Hazar Gölü arasında bulunan *Ebutâhir Nâhiyesi,* merkeze olan uzaklığı, coğrafî bakımdan farklılığı sebebiyle, Harput Sancağı içerisinde, farklı mikdarlarda vergi statüsüne tâbi' kılınmıştır. Arazi yapısını, hubûbat verimliliğindeki zayıflığını ve yerli halkın tamamen müslüman oluşunu nazara alan Akkoyunluların bu siyâsetini, Osmanlı Devleti de aynen devam ettirmiş ve müstakil bir kanunnâme vaz'etmiştir[1].

Tek ve orijinal nüshası *BOA, TTD, 64 (840), sh. 661*'de yer alan *Ebu Tâhir Kanunnâmesi,* daha önce neşredilmiştir[2].

TAFSÎL-İ KANUNNÂME-İ NÂHİYE-İ EBU TÂHİR BER MÛCEB-İ KANUN-I HASAN PADİŞAH

1. Evvel nâhiye-i mezkûrede vâki' olan *re'âyâ*dan, eğer müslüman ve ger kefe-redir, zirâ'atlerinden *yedide bir* alınur imiş. Ve bağlarından her devekden bir tenge alınur imiş ki, iki Osman akçesi olur. Alınmasınun mevsimi üzüm vaktindedir.

2. *Ve her bağdan bir hakk* üzüm dahi alınur imiş ki, *hakk* denilen bir sepetdir ki, at yükinün bir dengi alur imiş[3].

3. Ve gerü *kara salğun* derler imiş bu zikr olan nâhiyenin re'âyâsından yılda iki yüz *sikke-i Şâmî-i Eşrefî* alurlar imiş ki, kırkar akçeden sekiz bin Osman akçesi olur. Bunun dahi alınmasınun mevsimi, nısfı evvel-i bahâr nevrûzda ve nısfı dahi kışun evveli imiş. Bu husûslar ber-karar-ı sâbık gerü mukarrer kılındı.

4. Ve şehirlüden gayrı kurâ re'âyâsından her hâneden iki yük *odun* ve bir yük *otluk* alınur imiş ki, her yüki dörder Osman akçesine imiş. Otluk alınmasınun mevsimi çayır vaktindedir ve odun alınmasınun mevsimi kışun evvel ayındadur.

5. Ve şehirden gayrı gerü kurâ re'âyâsı gerü her hâneden ikişer *tenge ırgâdiye* verürler imiş ki, dört Osman akçesi olur. Bunun dahi alınmasınun mevsimi nısfı evvel-i bahâr ve nısfı güzin *orak vakt*indedir, ol vakit alına, andan mukaddem alınmaya.

6. *Ve resm-i mevâşî* dahi her inekden bir tenge alınur imiş ki, iki Osman akçesi olur ve merâ'îleri dahi her üç baş koyuna bir tenge alınur imiş ki, iki Osman akçesi olur ki, her koyuna üç rubu' düşer. Ammâ şehrînden alınmaz imiş. Bunlarun dahi alınamsınun mevsimi nevrûzdadır.

7. *Ve resm-i arûsiyye* her arûsiyyeden bir koyun alınur imiş.

8. *Ve nâibcelik* deyü şehrinden gayrı kurâdan, a'lâsından on *kile-i Âmid* ve ednâsına beş kileye varıncaya değin alınur imiş.

9. *Ve resm-i îdiye* her karyenin a'lâsından iki *vukıyye* revgân-ı sâde ve ednâsı-

---

(1) Ünal, **Harput Sancağı,** 36-37

(2) Ünal, 246-247

(3) **Hak** veya **hek** diye de okunan bu kelime hakkında ba'zı tesbitler için bkz. **Çüngüş Kanunnâmesi** ve Ünal, 246

na bir *vukıyye*ye değin an kadîm verürler imiş. Bunlarun dahi alınmasının mevsimi orak vaktindedir. Ve *Ayvos* nâm *Ermeni kend*inden yılda altı yüz batmanmaktû' şarâb alurlar imiş. *Batmanları dahi sekiz nügi imiş.* Bunun dahi alınmasınun mevsimi şire vaktindedir. Bu zikrolan karyeden her bâneden ikişer tavuk dahi alurlar imiş, ikişer akçeden dört Osmanî olur.

10. *Ve şehrinde koyun boğazlansa,* her koyuna bir Osmanî ve sığıra iki Osmanî *tamga* alınur imiş. Bundan gayrı bu zikrolan nâhiyeden *bâc* ve *tamga* alınmaz imiş. Bu husûslar külliyen ber-karar-ı sâbık mukarrer kılındı.

11. *Ve emlâk* satılsa, ondasın alurlar imiş[1].

Temmet

---

(1) **Onda:** Öşür demektir.

Ebu Tâhir Nâhiyesi Kanunnâmesi, BOA, TTD, 64, sh. 661

§.12- KİĞI SANCAĞI KANUNNÂMESİ (31)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

Erzurum'un 132 km güneybatısında ve Bingöl Çayı üzerinde bulunan *Kiğı,* fethedildiği günden beri Diyarbekir Eyâleti'nin klasik Osmanlı sancakları arasında yer almaktadır. Konu ile ilgili belgelerde, ilk Kiğı Sancakbeyliğinin, *Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa* tarafından *Mehmed Bey*'e verildiği kaydolunmaktadır[1]. Bir diğer belgede ise, *Küçük Nâhiyesi* ile Kiğı'nın birlikte yevmî 15 akçeli *Kiğı Kadılığı* olarak teşkil olunduğunu görüyoruz. Bu tesbit de *Bıyıklı Mehmed Paşa* ve *Âmid Kadısı Abdullah*'a aittir[2].

Tek ve orijinal nüshası, *BOA, TTD, 64 (840), sh. 715-716*'da bulunan *Kiğı Sancağı Kanunnâmesi,* tesbitlerimize göre tarafımızdan ilk defa neşredilmektedir. Kanunnâmenin mukaddimesinden şu bilgileri öğreniyoruz: Kiğı Vilâyeti Kanunnâmesi, iki kısma ayrılmaktadır: Harâc gibi şer'î, resm-i âsiyâb gibi örfî, rüsûm ve re'âyâdan alınan benzeri vergiler hususunda, *Kanun-ı Osmanî* esas alınmıştır. Sadece Kiğı değil, ayrıca özellikle Küçük Nâhiyesini de kapsayan hükümler dercolunmuştur. Ayrıca bu hükümler, hem Kiğı ve hem de Küçük ahalisinin ileri gelenleriyle görüşülerek tesbit olunmuştur. Bâc ve tamga ile ilgili hükümlerden oluşan ikinci kısım ise, *Hasan Padişah Kanunları* esas alınarak tanzim olunmuştur. Kanunnâmeyi hazırlayanlar, *Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa* ve *Âmid Kadısı Abdullah*'dır. Hukukî tahlili, Âmid Kanunnâmesi gibi olduğundan, tafsilata girmiyoruz.

II- KİĞI SANCAĞI VE KÜÇÜK NÂHİYESİ YASASI METNİ

DEFTER-İ YASAHA-İ LİVÂ-İ MA'A NÂHİYE-İ KÜÇÜK TAFSÎL-İ KANUNNÂME-İ VİLÂYET-İ KİĞI MA'A NÂHİYE-İ KÜÇÜK BER-MÛCEB-İ KANUN-I OSMANÎ NİHÂDE ŞÜDE- MAHSÛLÂT-I KURÂ Bİ-İHTİYÂR-I AHÂLÎ-İ VİLÂYET-İ MEZKÛRETEYN VE BÂC VE TAMGA BER-MÛCEB-İ KANUN-I HASAN PADİŞAH BE-MA'RİFET-İ MÎR-İ MÎRÂN-I DİYARBEKİR VE KÂDÎ-İ ÂMİD

1. Evvel kurâda vâki' olan müslümanlardururlar, anlarun kim, çifti olub ve bir çiftlik zemini zirâ'at etmeğe kâdir ola, her çift başına *resm-i çift* deyü ellişer Osmânî akçelerin alalar. Ve anlarun kim, çifti olmaya veya bir hânede tekrar *müzevvec* ola, anlarun gibiden *resm-i bennâk* alalar. Ve anlar kim, *mücerred* olalar, atalarına hizmet eder olmayub alâ hidetin kenüd öz kârlarında olalar, anlarun gibiden altışar Osmanî akçesi *resm-i caba bennâk* alalar.

2. *Ve kefere tâifesinden* bu zikr olan rüsûm alınamyub ammâ *harâc-güzâr* ne-

(1) Kamûs'ül-A'lâm, V/3939; Topkapı Sarayı Arşivi, D. 9772; BOA, TTD, 64, sh. 715-754

(2) Veliyyüddin, 1969, Vrk. 117/b

fer başına yirmi beşer akçe *ispenç* alalar.

3. *Ve çifti olmayub* bennâk evinde olan kimesnelerün birer mikdâr zirâ'atleri olsa, zirâ'atine göre hesâb edüb dahi her iki dönümüne bir akçe-i Osmanî alalar.

4. Bu zikrolan rüsûm ki, takrir olundu, eğer müslüman ve ger kefere tâifesidir, bunlarun alınmalarınun mevsimi evvel-i bahâr evâil-i Mart'dadır, ol vakit alalar, andan mukaddem almayalar.

5. *Ve zirâ'atlerinden* eğer müslüman ve ger keferedir, *hums* üzre alalar. Ammâ bağlarından ve meyvelerinden ve penbe ve bostanlarından *yedide bir* alalar. Bu üzre kayd olubdur.

6. *Ve resm-i arûsiyye* kız oğlandan altmış ve dul avretden otuz akçe resm-i arûsiyye alalar. Ve kız oğalndan her ne yerde nikâh olursa olsun, atası ne yerde ra'iyyet ise, anda verilür. Ve dul avret her ne yerde nikâh olur ise, anda alalar. Bu üzre amel oluna.

7. *Ve resm-i asel* hâsıl olan baldan *öşür* üzre alalar.

8. *Ve resm-i âsiyâb* her âsiyâbdan ayda beşer akçe alalar ki, yıllığı altmış akçe olur.

9. *Ve âdet-i ağnâm* her iki koyuna bir akçe alalar.

10. *Ve resm-i yaylak* her yaylakçı olan kimesnelerden ki, *çıhâr-pâsı* ola, anlarun gibiden her hâneden birer *nügi* yağ alalar ki, iki yüz dirhem ola.

11. *Ve cerâim-i hayvânât* içün dahi ya at veya sığır ekine girüb ziyânlık eylese, her sığır veya at başına beşer akçe cürmin alalar. Ve ekin sâhibinün ziyânlığın dahi hayvânât sâhibinden ödedeler. Ve her davar başına beşer ağaç dahi uralar. Bu husûsda her hâneden maktû' akçe almayalar. Meğer kim, hüsn-i rızâları ile ola.

Bİ DÜSTÛR-I HASAN PADİŞAH

12. *Bâc ve tamga husûsu* dahi *Vilâyet-i Kiğı*'dan ıpek yüki geçüb gitse, her yükünden beş yüz *karaca akçe bâc* alınur imiş ki, yüz altmış yedi Osmanî akçe olur. Ve Kesâyî yüki geçüb gitse, ipek düstûrı üzere alınur imiş; üçi bir hesâbı üzerinedir. Ve sof ve çuka yüki geçüb gitse, andan dahi hem-çünan ipek hesâbı üzere beş yüz karaca akçe alınur imiş, heryükünden. Ve ketân yükünden iki yüz karaca akçe *bâc* alınur imiş ki, altmış yedi Osman akçesi olur. Ve kepenek yüki geçüb gitse ve buna nisbet ne kim vardır, her yükünden iki yüz karaca akçe *bâc* alınur imiş ki, altmış yedi Osman akçesi olur. Ve hinnâ ve sabun ve buna nisbet yükler geçüb gitse, her yükde altmış karaca akçe *bâc* alınur imiş ki, yirmi Osman akçesi olur. Ve çivid yüki geçüb gitse, her kilesindenyüz karaca akçe bâc alınur imiş ki, her kilesi.... *menn-i Osmanî* olur. Ve memleketden demür alub çıksalar, yük başına altı karaca *bâc* alınur imiş ki, iki Osman akçesi olur. Ve mazu yüki ve ana nisbet yük geçüb gitse, her yükde bir *şahrukî* alınur imiş ki, altı Osman akçesi olur. Ve gön ve sahtiyân ve buna nisbet yüklerden dahi, heryükde bir sahrukî alınur imiş ki, altı Osman akçesidir. Ve sâc yüki geçüb gitse, elli karaca akçe *bâc* alınur imiş ki, on yedi Osman akçesi olur. Ve *mürdesenk* yükünden yirmi beş karaca akçe *bâc* alınur imiş; üçi bir hesâbı üzeredir. Ve *neft* yükünden on beş karaca akçe *bâc* alınur imiş ki, otuz üç Osman akçesi olur. Ve kuru üzüm ve incir ve erük ve dahi bunlara nisbet ne kim

nisbet ne kim mürdebâr kısmı kim vardır, ubûr etse, her yükünden altı karaca akçe *bâc* alınur imiş ki, iki Osmanî akçesi olur[1].

13. Ve bunlardan gayrı ol vilâyetlerden *bey' olan her aksâmdan yirmide bir akçe tamga* alınur imiş. Bu zikrolan husûslar kim, 'an kadîm olı-gelübdür, gerü ber karar-ı sâbık mukarrer kılınub Defter-i Cedidde hâsıl bağlandı.

(1) — **Mürdesenk:** Kurşundan çıkan bir çeşit madde.
— **Neft:** Petrol demektir.

Kiğı Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 64, sh. 715-716

§.13- MARDİN SANCAĞI KANUNNÂMESİ (32)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

Mardin, Güneydoğu Anadolu'nun mühim merkezlerindendir. 19/640 yılında müslümanların eline geçen bu şehir, 922/1516'da İranlı idâreci *Karahan*'ın mağlubiyeti ile Osmanlı Devleti'nin eline geçti. Ba'zı iddiaların tersine(1), fethi müte'âkip Diyarbekir Eyâletine bir sancak olarak bağlandığını ve hatta ilk yıllarda hâssa-ı hümâyûn statüsünde Âmid Sancağı ile birlikte Paşa Sancağı vasfını taşıdığını, elimizdeki belgeler açıkça göstermektedir(2). 928/1521 tarihli Liva tasnifinde, Mardin Sancağı, Âmid Sancağı ile beraber, *Bıyıklı Mehmed Paşa'*dan sonra Diyarbekir Beylerbeyliğine getirilen *Hüsrev Paşa'*nın idâresinde görülmektedir(3).

Tek ve orijinal nüshası, *BOA, TTD, 64 (840), sh. 203-205'*de bulunan Mardin Sancağı Kanunnâmesinin daha önce neşredildiğini ifade edelim(4). Kanunnâmenin muhtevâsı ve tartip tarzı ise, diğer sancaklarınkinden fazla farklı değildir. Kanunnâmenin mukaddimesinden konuyla ilgili olarak şunları öğreniyoruz: Mardin Kanunnâmesi, şehir ve köylerdeki mahsûlâtdan alınacak örfî ve şer'î rüsûm açısından Kanun-ı Osmanî'ye; Bâc, tamga ve benzeri hususlar açısından ise Hasan Padişah Kanunlarına göre tanzim olunmuştur. Tertibinde ve tanziminde *Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa, Âmid Kadısı Abdullah* ve *Mardin Kadısı* önemli rol oynamış ve ayrıca mezkûr vilâyetin re'âyâsına da mürâca'at edilmiştir.

II- MARDİN SANCAĞI YASASI METNİ

DEFTER-İ YASAHÂ-İ LİVÂ-İ MARDİN
TAFSÎL-İ KANUNNÂME-İ MARDİN BER-MÛCEB-İ KANUN-I OSMANÎ MAHSÛLAT-I KURÂ MA'A ŞEHİR VE BAC VE TAMGA VE CİHÂT-HÂ DER ŞEHR-İ MEZKÛRE BER-MÛCEB-İ KANUN-I HASAN PADİŞAH NİHÂDE ŞÜDE BE-MA'RİFET-İ MÎR-İ MÎRÂN VE VE BE-KÂDÎ-İ ÂMİD VE MARDİN BE-İHTİYÂR-I RE'ÂYÂY-I VİLÂYET-İ MEZBÛRE

1. Evvel *kurâda vâki' olan re'âyâ* ki, müslümanlardururlar, anlarun kim, çifti olub ve bir çiftlik zemin zirâ'at etmeğe kâdir ola, her çift başına *resm-i çift* deyü ellişer Osmanî akçelerin alalar. Ve anların kim, çifti olmaya veya bir hânede tekrar *müzevvec* ola, anlarun gibiden on ikişer akçe *resm-i bennâk* alalar. Ve anlar kim, *mücerred* olalar, atalarına hidmet eder olmayub alâ hidetin kendü öz kârlarında olalar, anlarun gibiden altışar Osman akçesi *resm-i caba bennâk* alalar.

2. Ve *kefere tâifesi*nden bu zikr olan rüsûm alınmayub ammâ her *harâç-güzâr* nefer başına yiğirmi beş akçe *ispenç* alalar. Ve çifti olmayub *bennâk* adında olan

---

(1) İA, VII, 319 vd.; Ayrıca bkz: **Kâmûs'ül-A'lâm,** VI/4092-4093.

(2) BOA, TTD, 64 (840, sh. 203-205, 233, 235, 281, 311; Göyünç, Nejat, **Mardin Sancağı,** sh. 38 vd.; Veliyyüddin, 1969, Vrk. 117/b

(3) Veliyyüddin, 1969, Vrk. 118/a; Topkapı, D. 5246

(4) Barkan, **Kanunlar,** 158-160; Göyünç, **Mardin Sancağı,** 157-161

kimesnelerün birer mikdâr zirâ'atleri olsa, zirâ'atine göre hesâb edüb her iki dönümüne bir akçe-i Osmanî alalar.

3. Ve bu zikr olan rüsûm ki, takrir olundı, eğer müslüman ve ger kefere tâifesidir, bunlarun *alınmalarının mevsimi evvel-i bahar evâil-i Martdadır, ol vakit alalar, andan mukaddem almayalar.*

4. Ve *zirâ'atlerinden* eğer müslüman ve ger keferedir, *hums* üzere alalar. Ammâ bağlarından ve penbelerinden ve meyve ve bostanlarından *yedide bir* alalar. Bu üzere kayd olubdur. Ammâ kâfirin *hums.*

5. Ve *resm-i arûsiye* kız oğlandan altmış ve dul avretten otuz akçe resm-i ârûsiye alalar. Kız oğlan her ne yerde nikâh olur ise olsun, atası ne yerde ra'iyyet ise anda verilür. Ve dul avret herne yerde nikâh olursa anda alalar, bu üzere amel oluna.

6. Ve *resm-i asel,* hâsıl olan baldan *öşür* üzere alalar.

7. Ve *resm-i âsiyâb* her âsiyâbdan ayda beşer akçe alalar ki, yıllığı altmış akçe olur.

8. Ve *âdet-i ağnâm* her iki koyuna bir akçe alalar.

9. Ve *resm-i yaylak* her yaylakçı olan kimesnelerden ki, çıhâr-pâsı ola, her hâneden birer *nügi* yağ alalar ki, *iki yüz dirhem* ola.

10. Ve *cerâim-i hayvânât* içün dahi ya at veya sığır ekine girüp ziyanlık eylese, her sığır veya at başına beşer akçe cürmünalalar. Ve ekin sahibinün ziyanlığın dahi hayvânât sahibinden ödedeler. Ve her davar başına beşer ağaç dahi uralar. Bu hususda her hâneden *maktû'* akçe alınıyalar meğer kim, hüsn-i rızâ ile ola.

11. Ve *şehirlü tâifesinün* dahi zirâ'atlerinden ve bağ ve bostan ve penbe ve meyvelerinden *yedide bir* alub *resm-i bennâk* ve *resm-i çift* ve *resm-i mücerred* almaya. Ammâ keferesi her *harâc-güzâr* başına yiğirmi beşer akçe *ispenç* vereler.

12. Ve kurâdan *malikâne* alınmalu olsa, vilâyetün gallevâtını beşde bir *harar* edüb dahi ol hararun dörtde birin *hisse-i mâlikâne* hesâb edüb vakıf hisse-i mâlikâneden alınsa gerekdir, vakıf içün bu üzere alalar.

13. Ve *besâtînden yedide bir* alına.

TAFSÎL-İ BÂC VE TAMGA VE SÂİR CİHÂT-I MARDİN BER-MÛCEB-İ KANUN-I HASAN PADİŞAH MUKARRER ŞÜDE

14. Ve *bâc ve tamga husûsunda* dahi evvel harîr yükü geçüb gitse bir yükü sekiz *boğça* imiş ve her boğçası dörder *batman* imiş ve her batmanı bin beşyüz seksen dirhem imiş. Ve her yükü bu zikr olan batman ile otuz batman olur imiş. Bu asıl yükün altı *Kayıtıbeği Eşrefî bâcı* var imiş. Ve her *Eşrefî*si ellişer akçeden üç yüz Osman akçesi olur(1).

15. Ve *âdet-i hazinedârî* dahi beşde bir *Eşrefî* alınır imiş ki, her yükde altmış Osman akçesi olur(2).

---

(1) — **Kayıtbeğî Eşrefî:** 901 hicrî tarihinde vefât eden Memlûklü Sultânı Melik Eşref Ebün-Nasr Kayıtbay Zâhirî tarafından bastırılan ve 50 Osman akçesi değerinde olan sikkeye denir **(Kâmûs'ül-A'lâm,** II/974).

(2) **Âdet-i Hazinedârî:** Osmanlı öncesi dönemden kalma bir örfî vergidir ve hazinedâr adına alınır.

16. Ve her yükde bir *Şahrukî* dahi *resm-i kitâbet* ve bir Şahrukî dahi *noktabaşı* ki, *reh-dârlık* derler imiş. Ve her *Şahrukî* altı Osman akçesi hesâbıdır[1].

17. Ve *Yezdî ve Firengî akmişeden* ve Rum kumaşının çatması ve beneği ve *zerbaf atlası* geçüb gitse, ipek bâcından ziyâde birisi bir buçuk hesâbı üzere alınur imiş. Ammâ tüccâr tâifesinün yükleri açılub dahi içinden bu asıl kumaş taleb olunmaz imiş. Hemen zâhir buldukların bâclarlar imiş. Ve bunlardan gayrı *Haleb* ve *Şam* ve *Mısır* ve *Rum* kumaşı 'ubûr itse, her yükünden iki *Kayıtıbeğî Eşrefî* alınur imiş ki, yüz Osman akçesi olur.

18. Ve *rengin bez* ve *hâm bez* ve şeker ve kepenek ve cam ve kalay ve neft ve bulgarî ve bıçak ve polad ve tûtiyâ bunlarun her yükünden ikişer yüz *karaca akçe bâc* alınur imiş. Osmanî hesâbınca altmış altı akçe olur. Ve gerü *resm-i hazinedârî* ki, yukarda takrir olubdur, on akçe *tamga* alınan yerden bir akçe dahi resm-i hazinedârî alınur imiş.

19. Ve *'ıtrî yükü* 'ubûr etse her yükden yüz tamam *karaca akçe bâc* alınur imiş ki, otuz üç Osman akçesi olur. Ve çivid 'ubûr etse her kellesinden yüz karaca akçe bâc alınur imiş ki, otuz üç Osmanî olur. Ve ketân yükü geçüp gitse elli *tenge* bâc alınur imiş ki, yüz Osmanî olur. Ve eğer satılsa her pârede iki *Hasanbeğî* alınur imiş ki, dört Osmanî olur.

20. *Mürdebâr kısmı* olan eğer sabun ve ger hınnâ ve ger demürdir ve buna nisbet ne kim mürdebâr kısmı vardır, her yükü ki, otuz iki *batman*dır, dört *tenge bâc* alınur imiş ki, sekiz Osmanî akçesi olur. Ve bakır yükü geçüp gitse işlenmişinün her yükünden on iki *tenge* alınur imiş. Ve kurşundan sekiz tenge alınur imiş ki, *bir tenge iki Osmanî hesâbıdır.* Ve *Ba'lebekî bez* geçüb gitse, her batınanından bir *Şahrukî bâc* alınır imiş ki, altı Osmanîdir.

21. Ve *mazu* ve *gön* ve sahtiyân ve buna nisbet ne kim vardır geçüb gitse, her yükünden dört *tenge* alınur imiş ki, sekiz Osman akçesi olur. Ve ipek yükünden ve *Haleb* cânibinden gelen yükden her yükden on karaca akçe *melîk-i ümerâlık* dahi alınur imiş. Ve on akçe tamga alınan yerden bir akçe dahi gerü anınçün alınur. Ve esir geçüb gitse her eserirden yük *karaca akçe bâc* **alınur imiş. Ve satılsa yüzde beş alınur imiş**[2].

22. Ve bal ve yağ ve kızıl boya ve sûmak ve nardenk ve hurma ve şeb ve katran ve zift ve kara sakız ve ak sakız ve çırak yağı ve limon ve dahi bunlara nisbet ne kim vardır 'ubûr etse, her yükünden dört *tenge* alınur imiş ki, sekiz Osmanî olur. Ve eğer satılsa yüzde beş alınur imiş.

23. Ve at ve katır ve deve ve sığır satılsa, gerü yüzde beş *tamga* alınur imiş.

24. Ve gerü *şıhnelik* deyü bekmezden ve kuru üzümden ve fındıkdan ve buna nisbet ne kim vardır ki, arsaya satılınağa gelen *miğreb* derler *üç Mardin nügisi* imiş ve her *nügi dahi yetmiş sekiz dirhem* imiş, her yükden bir miğreb şıhnelik alınur imiş. Ve hınna yükünden dahi bir miğreb alınur imiş. Ve kavun ve karpuz yükün-

---

(1) **Noktabaşı'nın reh-dârlık** yani yol rehberliği karşılığı alınan örfî bir vergi olduğu açıklanıyor.

(2) — **Melik'ül-ümerâlık:** Memlüklü ve Akkoyunlu gibi müslüman Türk devletlerinde beylerbeyilik makamına bu ünvan verilir ve bu maddede düzenlenen de onlar için alınan örfî bir resmdir.

den dahi bir miğreb alınur imiş. Ve kavun ve karpuz yükünden dahi ki, bazara gelüb satıla, her bey'de bir dane kavun ve ger karpuzdur alınur imiş. Ve sabun yükünden dahi iki kalıb sabun alınur imiş. Ve soğandan ve tuzdan ve nohuddan ve mercimekden bu zikr olanlardan her yükden bir miğreb alınur imiş[1].

25. Ve bunlardan her nesne kim, kapana gele, her yükden *kapancı hakkı* dahi bir *miğreb* alınur imiş. Ve *resm-i kitâbet bir miğreb dahi alınur imiş.*

26. Ve kapudan içerü koyun girse her koyuna bir *pul* alınur imiş *resm-i bevvabî* deyü ki, on iki koyuna bir Osmanî düşer. Ve boğazlanub satıldukda postı *tabakhâne* ve parçası *başhâne* içün alınur imiş. Ve gerü *resm-i bevvâbî* Mardin ta'allukunda olan re'âyânun külliyyen hâsılından her yüz *Mardin müddi*nden ki, sekiz *İstanbul kilesi* hesâbıdır, nîm müdd-i Mardinî *resm-i bevvâbî* alınur imiş. Gerü evvel üzere alınması mukarrer kılındı. Ammâ vere-gelen kurâdan alına, âhardan alınmaya. Andan sonra bu kurâ ahalisinün bazara gelen gallevâtından *resm-i bevvâbî* alınmaz imiş, hemân bu zikr olan yüz müdde nîm müd galle alınur imiş. Ve gerü hâricden gelen her yükden birer karaca akçe alınur imiş. Ve kavun ve karpuz yükünden bir dâne-i evsat dahi *resm-i bevvâbî* alınur imiş.

27. Ve kömür yükünden iki kömür *resm-i bevvâbî* ve bir kömür *asesiyye* ve odun yükünden bir ağaç bevvâbî ve bir ağaç *asesiyye* ve otluk yükünden bir *burma resm-i bevvâbî* ve bir burma dahi *asesiyye* alınur imiş. Ve yük ile na'l gelse her yükden bir *karaca akçe* resm-i bevvâbî ve iki na'l asesiyye ve bir *âbçîn şıhnelik* ve bir *âbçin* dahi *mirahûrluk* alınur imiş. Mâ'adâsı satılsa yüzde beş *tamga* alınur imiş. Ve ipek yükü geçup gitse her yükden *resm-i bevvâbî* bir *tenge* alınur imiş ki, iki Osmanî hesâbıdır. Ve sabun ve hınnâ ve ketân ve buna nisbet ne kim vardır geçüb gitse, nîm tenge *resm-i bevvâbî* alınur imiş. Ve akınişe yükü geçüp gitse her yükden dört karaca akçe *resm-i bevvâbî* alınur imiş[2].

28. Ve *şehre yük ile şarâb gelse* her yükden iki *batman* şarâb alurlar imiş ki, her batınanı on iki *nügi* ve her nügisi yetmiş sekiz dirhemdir. Bu iki batman şarâbın bir batınanı *şirecelik* imiş ve nîm batman *dizdârlık* imiş ve üç nügisi *melik-i ümerâlık* imiş ve üç nügisi *'asesiye* imiş, cümle iki batman olur, bâki kalanın sahibi olan bey' eder imiş.

29. Ve nefs-i *Mardin'*de *ipek işliyenlerden* dahi her dezgâhdan ayda dört *karaca akçe* alınur imiş. Ve *vâle*lerin satsalar ayruk nesne vermezler imiş. Ve *çulhalar* ki, bez dokuyub bazara getürüb sata, bir çift bezden iki karaca akçe bâc alınur imiş. Ve bazarda penbe satılsa alandan yüzde beş akçe *tamga* alınur imiş. Ve *Kal'at'ül-Mer'e* nâm karyede *cendere* var imiş, anda işlenen her sofdan beş karaca akçe bâc alınur imiş. Ve *karye-i Mansûriye'*de dokunan *meyzer* bastavinden dahi iki nîm tenge bâc alınur imiş ki, beş Osman akçesi olur[3].

---

(1) **Miğreb:** Aslında **miğrefe** olsa gerek. Zira miğreb kelimesinin ma'na ile münâsebeti görülmuyor. Her iki halde de kepçe manasında bir hacim ölçüsüdür ve maddede zikredildiği gibi, 1 **Miğreb** = 3 **Mardin Nügisi** = 234 dirhem değerindedir. (Krş. **El-Müncid,** ğ-r-b ve ğ-r-f maddeleri).

(2) — **Âb-çin:** Başka türlü okuyamadık. Âbçîn ise, su devşirici manasma gelmektedir. Bu manadan hareketle fota, bez ve havluya da **âb-çîn** denir. Ve bezden ma'mûl bir hacim ölçüsü olabilir. (**Burhân-ı Kâtı',** I/55).

(3) — **Me er:** Mardin bölgesinde bir çeşit yünlü elbise (Bkz. **Redhouse, Türkçe-İngilizce**).

Mardin Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 64, sh. 203-205

Mardin Sancağı Kanunnâmesi, BOA. TTD. 64, sh. 203-205

§.14- RUHÂ (URFA) SANCAĞI KANUNNÂMESİ (33)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

Urfa, eski *Diyâr-ı Mudar*'ın mühim şehirlerindendir. Grekçe *Edessa,* Süryânice *Orhâî,* Ermenice *Urhay* ve Arapça *Er-Ruhâ* denilen Urfa şehri, erken tarihlerden beri müslüman şehir haline geldiği gibi, 1517 tarihinde de Osmanlılara intikâl etmiştir. 1518'de yapılan tahrirde Urfa, Diyarbekir Eyâletinin klâsik Osmanlı sancakları arasına katılmış ve sancakbeyliğine de *Baltaoğlu Piri Bey* getirilmiştir[1].

Ruhâ yani Urfa Sancağı Kanunnâmesinin tek ve orijinal nüshası, BOA, TTD, 64 (840), sh. 385-386'da bulunmaktadır. Daha önce Barkan tarafından neşredilen bu kanunnâme[2], mukaddimesinde açıkça belirtildiğine göre, Hasan Padişah, Kanunları esas alınarak hazırlanmıştır. Kanunnâmenin muhtevâsı, Âmid Kanunnâmesinden hemen hemen farksızdır. Bu sebeple tafsilâta girmiyoruz.

II- RUHÂ (URFA) SANCAĞI YASASI METNİ

DEFTER-İ YASAHÂ-İ LİVÂ-İ RUHÂ
TAFSÎL-İ KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ RUHÂ BER MÛCEB-İ KANUN-I HASAN PADİŞAH

1. Evvel şehir halkı olandan ve ahâli-i kurâdan ki, zirâ'at edeler, *onda bir buçuk* alınır imiş, *hâsıl ve şıhnelik deyü.* Gerü evvel üzere mukarrer kılındı.

2. Ve *vâlîlik* deyü her çift başına beşer *kile-i Ruhâyî* galle alınur imiş ki, iki buçuk Osmanî kilesidir[3].

Ve gerü çift başına *vâlîlik* iki Osman akçesi dahi alınır imiş.

3. Ve *muştuluk* deyü *Cüllâb* üzerinde olan ahâli-i kurâdan her çift başına beşer *kile-i Ruhâyî* galle ile iki Osman akçesi alınır imiş[4].

4. Bu zikr olan husûslarun alınmaunun mevsimi harman vaktindedir, ol vakit alalar.

5. Ve *kara salgun* deyü külliyyen livâ-i mezkûrenin re'âyâsınun zirâ'atinden ellide bir alınır imiş. Bu husûslar dahi mukarrer kılındı. Harman vaktinde alınır imiş, nısıf buğday ve nısıf arpa.

6. Ve *resm-i ırgâdiyye* her hâneye üçer gün ve her günü üçer akçeden dokuzar

---

(1) Göyünç, **Mardin Sancağı,** 27-34; İA, XIII, sh. 55 vd.; BOA, TTD, 64, sh. 385 vd.

(2) Barkan, **Kanunlar,** 155-157

(3) 1 **Ruha Kilesi** = 2,5 Osmanî Kilesidir.

(4) — **Muştuluk:** Sâlâriye gibi çift akçesini tamamlayan bir vergidir.

— **Cüllâb:** Cezîre'de Harran yakınlarından geçen bir çayın adıdır. Urfa içinden geçen sular da bu çaya dökülür (**Kamûs'ül-A'lâm,** III/1823).

akçe alınır imiş. Anun dahi alınmasınun mevsimi nısfı evvel-i bahar *ekin vakt*inde ve nısfı dahi *ortak vakt*inde.

7. Ve gerü her hâneden bir yük *odun* dahi alınır imiş, her yüküne dörder Osmanî akçe alınır imiş. Bunun dahi alınmasınun mevsimi son güz ayındadır, gerü evvel üzere mukarrer kılındı.

8. Ve *şehir bostanların suvarmak içün Ayn-i Âb-ı Halil'den nevbet* alınır imiş, bir gün ve bir gece müddeti olur imiş, ana *'addân* derler imiş. Her *'addân*a yüz yiğirmi *Haleb akçesi maktû'* var imiş. Doksan 'addân cem' olur imiş. Cümle-i akçesi on bin sekiz yüz *Halebî* akçe olur imiş. Bu dahi mukarrer kılındı. Alınmasınun mevsimi nısfı nevrûzda ve nısfı dahi güzün evvel ayındadır(1).

9. Ve *şehir bostanları*ndan *resm-i şıhnegî* deyü iki bin yedi yüz elli Osman akçesi dahi alınur imiş. Bunun dahi alınmasınun mevsimi *tansîf-i 'addân* düstûru üzeredir(2).

10. Ve *bağları*ndan her yüz *devek*den ikişer Osman akçesi alınır imiş. Bunun dahi alınmasınun mevsimi üzüm vaktindedir.

11. Ve *resm-i arûsiyye* her arûsiyyeden nîm *Eşrefî* alınur imiş.

12. Ve *âdet-i ağnâm gövde* derler imiş, her yüz koyundan bir koyun ve iki Osman akçesi alınır imiş.

13. Ve *yatak bâcı* dahi gerü her sürüden bir koyun alınır imiş. Bunların dahi alınmasınun mevsimi nevrûzdadır.

14. Bu zikr olan husûslar külliyyen ber-karar-ı sâbık mukarrer kılınup defter-i cedîde *hâsıl* kayd oldı.

15. Ve *hızıriyye* derler imiş, vilâyet-i mezbûreden çift başına beşer *kile-i Ruhayî* galle alınır imiş, ol husus ref' olub deftere kaydolmadı(3).

16. Ve *bostânı olan kürd*dan dahi *öşür* üzere alınır imiş. Ber karar-ı sâbık mukarrer kılındı.

17. Ve *bâc ve tamga husûsu* dahi akınişe cinsinden gelüb satılsa yiğirmide bir *tamga* alınır imiş. Ve geçüp gitse her deve yükünden iki *Kayıtıbeği Eşrefî* ki, yüz Osman akçesi olur. Ve at ve katır yükünden bir *Eşrefî* ki, elli Osman akçesi olur. Ve *Haleb*den ve gayrı yerlerden şehre gelüp satılan sabun ve hinnâ ve hurma ve mazu ve fındık ve bâdem ve zeytyağı ve revgân-i sâde ve asel ve bekmez ve kuru üzüm ve kuru incir ve erük ve zerdalû ve dahi bunlara nisbet ne kim vardır, satılsa, yüzde beş Osmanî akçe alınır imiş. Ve 'ubûr etse bunlarun her bir yükünden altışar *tenge* alınır imiş ki, on iki Osman akçesi olur. Ve taşradan gelüp satılan tuzun bir deve yükünden üç *tenge* alınır imiş ki, altı Osman akçesidir ve at yükünden iki tenge ve merkep yükünden bir tenge alınır imiş. Ve 'ubûr itse bu zikr olanın nısfı alınır imiş. Ve biber ve zencebil ve karanfil ve kalay ve nişadır ve dahi bunlara benzer

(1) — **Addân:** 'A-d-n kökünden gelen bu kelime su nöbeti manasını ifâde etmektedir **(El-Müncid).**

(2) — **Tansîf-i Addân:** Addân denilen su nöbeti akçesi gibi ikiye bölünerek yarısının nevrûzda, yarısının da güzün evvel ayında verilmesi demektir.

(3) — **Hızıriyye:** Hızır-İyas gününde alındığı tahmin olunan örfî bir vergidir.

ne var ise, bir deve bir buçuk Eşrefî ve at yükünden bir Eşrefî alınır imiş.

18. Ve *kasab-hâne* şehirde boğazlanan her koyundan bir *tenge* alınır imiş ki, iki Osman akçesi olur. Ve sığır boğazlansa her başa üç tenge alunur imiş ki, altı Osman akçesi olur.

19. Ve *şarabhâne* dahi taşradan şarab gelse bir at yükünden sekiz *tenge tamga* alınur imiş ki, on altı Osmanî akçesi olur, ol alınır imiş. Ve *hakkı-ı şîrecelik* dahi her yükden dokuzar *nügi* şire alınır imiş. Ve şehir halkınun bağından hâsıl olan şarabdan *bid'at* yoğ imiş.

20. Ve *mey-hâne* kurulub alâ hidetin bir yerde şarâb satılmak dahi düstûr değil imiş.

21. Ve *resm-i dellâliyye* bazara hayvanât cinsinden ve at ve öküz ve merkeb gelüp satılsa satandan her yüzde bir akçe-i Osmanî alurlar imiş. Ve *bezistân*da *Ruhâ kumaşı*ndan satılsa, her topta nîm Osmanî akçe alırlar imiş, ammâ kemhâ ve buna nisbet kumaş olsa, yüzde bir Osmanî akçe alınır imiş. Ve *iplik pazarı*nda iplik satılsa her sekiz *nügi*den bir Osmanî akçe alırlar imiş. Ve altun ve gümüş ve cevâhir kısmından ne kim vardır, satılsa, külliyyen yüzde bir Osmanî akçe alınır imiş.

22. Ve *resm-i çulha* ayda her çukurdan bir tenge alınır imiş ki, iki Osman akçesi olur.

23. Ve *hubûbât* kısmından arasada gelüp satılsa her *müdd-i Ruha*'dan bir *kile-i Ruhayî* alınır imiş. Ammâ kurâda satılsa nesne alınmak düstûr değil imiş.

24. Ve *resm-i bevvâbî* kapulardan geçen şarâbın at yükünden üçer *nügi* şarâb alınır imiş. Ve bir yük odundan bir odun ve kömür yükünden bir karaca akçe.

Ve *akmişe* kısmından yabandan gelen her yük başına bir Osmanî alınır imiş.

Ve *hubûbât* kısmından kim kurâ ehlinden gelür ola veyahut sâir nevâhîden *hakk-ul-bevvâbî* yok imiş. Ve şehre taallûku olan gallevâttan birer mikdâr nesne verürler imiş.

Ruha (Urfa) Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 64, sh. 385-386

[illegible]

§.15- SİNCAR SANCAĞI KANUNNÂMESİ (34)

Sincâr Sancağının 1516'da fethedildikden sonra Diyarbekir Eyâletine bağlandığını ve buranın Musul'un 140 km batısında yer alan bir yerleşim bölgesi olduğunu daha önce zikr etmiştik. 1518 tarihli tarrire göre ilk sancakbeği *Bekir Bey*'dir; *Topkapı Arşivi, D. 9772* nolu belgeye göre ise, sancakbeği *Feyyâz Bey*'dir[1].

Tek ve orijinal nüshası, *BOA, TTD, 64 (840), sh. 325-326*'da bulunan ve aynı zamanda *Tell-i A'fer, Hâtuniye* ve *Hayâl Nâhiyeleri*ni de kapsamına alan Sincar Sancağı Kanunnâmesi, tesbitlerimize göre henüz neşredilmemiştir. Kanunnâmenin muhtevâsı ve tahlili, mukaddimesinde şöyle özetlenmiştir: *Sincar Livâsı, Tell-i A'fer, Hâtuniye* ve *Hayâl Nâhiyeleri*nin Kanunnâmesi, köylerin mahsüllerinden alınan şer'î ve örfî rüsûm açısından Kanun-ı Osmanî; Bâc ve tamga konularında ise Hasan Padişah Kanunu esas alınarak hazırlanmıştır. Kanun, *Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa* ve *Âmid Kadısı Abdullah* tarafından, ferman gereği, mezkûr vilâyetin ahalisinin dere'yi alınarak tertip olunmuştur.

YASAHÂ-İ LİVA-İ SİNCAR VE MA'A NÂHİYE-İ HÂTUNİYE VE HAYÂL VE TELL-İ A'FER

TAFSÎL-İ KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ SİNCAR VE TELL-İ A'FER VE HÂTUNİYE VE HAYÂL BER-MÛCEB-İ KANUN-I OSMANÎ- MAHSÛLÂT-I KURÂSINDA VE BÂC VE TAMGA BER-MÛCEB-İ KANUN-I HASAN PADİŞAH ŞÜDE Bİ-İHTİYÂR-İ AHÂLİ-İ VİLÂYET-İ MEZKÛRE VE Bİ- MA'RİFET-İ MUHAMMED PAŞA MÎR-İ MÎRÂN VE BE KÂDÎ-İ ÂMİD BER-MÛCEB-İ HÜKM-İ ÂLÎŞÂN

1. Evvel kurâda vâki' olan müslümanlardururlar, anlarun kim, çifti olub ve bir çiftlik zemini zirâ'at etmeğe kâdir ola, her çift başına *resm-i çift* deyü ellişer Osmânî akçelerin alalar. Ve anlarun kim, çifti olmaya veya bir hânede tekrar *müzevvec* ola, anlarun gibiden *resm-i bennâk* alalar. Ve anlar kim, *mücerred* olalar, atalarına hizmet eder olmayub 'alâ hidetin kenüd öz kârlarında olalar, anlarun gibiden altışar Osmanî akçesi *resm-i caba bennâk* alalar.

2. *Ve kefere tâifesinden* bu zikr olan rüsûm alınmayub ammâ *harâc-güzâr* nefer başına yirmi beşer akçe *ispenç* alalar.

3. *Ve çifti olmayub bennâk* evinde olan kimesnelerün birer mikdâr zirâ'atleri olsa, zirâ'atine göre hesâb edüb dahi her iki dönümüne bir akçe-i Osmanî alalar.

4. Bu zikrolan rüsûm ki, takrir olundu, eğer müslüman ve ger kefere tâifesidir, bunlarun alınmalarının mevsimi evvel-i bahâr evâil-i Mart'dadır, ol vakit alalar, andan mukaddem almayalar.

(1) BOA, TTD, 64 (840), sh. 325-346

5. *Ve zirâ'atlerinden* eğer müslüman ve ger keferedir, *hums* üzre alalar. Ammâ bağlarından ve meyvelerinden ve penbe ve bostanlarından *yedide bir* alalar. Bu üzre kayd olubdur.

6. *Ve resm-i arûsiyye* kız oğlandan altmış ve dul avretden otuz akçe resm-i arûsiyye alalar. Ve kız oğalndan her ne yerde nikâh olursa olsun, atası ne yerde ra'iyyet ise, anda verilür. Ve dul avret her ne yerde nikâh olur ise, anda alalar. Bu üzre amel oluna.

7. *Ve resm-i asel* hâsıl olan baldan *öşür* üzre alalar.

8. Ve *resm-i âsiyâb* her âsiyâbdan ayda beşer akçe alalar ki, yıllığı altmış akçe olur.

9. *Ve âdet-i ağnâm* her iki koyuna bir akçe alalar.

10. *Ve resm-i yaylak* her yaylakçı olan kimesnelerden ki, çıhâr-pâsı ola, anlarun gibiden her hâneden birer *nügi* yağ alalar ki, *iki yüz dirhem ola.*

11. *Ve cerâim-i hayvânât* içün dahi ya at veya sığır ekine girüb ziyânlık eylese, her sığır veya at başına beşer akçe cürmin alalar. Ve ekin sâhibinün ziyânlığın dahi hayvânât sâhibinden ödedeler. Ve her davarbaşına beşer ağaç dahi uralar. Bu husûsda her hâneden maktû' akeç almayalar. Meğer kim, hüsn-i rızâları ile ola.

12. *Ve bâc ve tamga husûsu* dahi harîr ve akınişe yükünden, ubûr etse altı *şahrûkî bâc* alınur imiş ki, otuz altı Osmanî akçesi olur. Ve sabun ve sükker ve hınnâ ve ne kim, mürdebâr kısmı ki vardır, ubûr etse, her yükde dört *Hasanbeğî* alınur imiş ki, sekiz Osman akçesi olur. Ve çivid ubûr etse, her kilede üç şahrûkî alınur imiş ki, on sekiz Osman akçesi olur. Ve üzüm ve bekmez ve nârenc ve turunc ve incir ve bunlara nisbet ne kim vardır, her yükünden üç Osman akçesi alınur imiş ve satılsa yüzde beş alınur imiş. Ve *tabbâkhâne* içün boğazlanan koyunun postu alınur imiş.

Temmet

Sincar, Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 64, sh. 325-326

§.16- SİVEREK SANCAĞI KANUNNÂMESİ (35)

Tek ve orijinal nüshası, *BOA, TTD, 64 (840), sh. 453*'de bulunan *Siverek Sancağı Kanunnâmesi* de, daha evvel neşredilmiştir(1). Mukaddimesindende anlaşılacağı gibi, Kanunnâme, tamamen Hasan Padişah Kanunu esas alınarak tanzim alınmuştur. Muhtevâda farklılık olmadığından ayrıntıya girmiyoruz.

1518 tarihli tahrire göre, Siverek sancağının sancakbeği *Şefkat Bey*'dir(2). Topkapı, Arşivi, D. 9772 nolu belgede ise *Mîr Muzaffer oğlu* tasarrufunda olduğu kayıtlıdır.

DEFTER-İ YASAHÂ-İ LİVÂ-İ SİVEREK

TAFSÎL-İ KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ SİVEREK BER MÛCEB-İ KANUN-I HASAN PADİŞAH

1. Evvel *kurâda vâki' olan re'âyâ* cinsinden eğer müslüman ve ger keferedir, anun kim, çifti olub ve bir çiftlik zemini zirâ'at etmeğe kâdir ola, anun gibiden *resm-i çift* deyü bir *Eşrefî*sin alurlar imiş ki, kırk Osman akçesi değer ola. Ve gerü eylece mukarrer kılındı. Alınamsınıñ (mevsimi) evvel-i bahâr nevrûzdadır.

2. *Ve zirâ'atlerinden* dahi *hums* üzre alınur imiş; gerü eyle bağlandı.

3. Ve gerü her hâneden yılda üçer günlük *ırgâdiye* dahi alınur imiş ki, her güni üçer akçeden dokuzar akçe olur. Ve alınmasınun mevsimi nısfı evvel-i bahar ekin vaktinde ve nısfı dahi orak vaktindedir.

4. *Ve resm-i âsiyâb* kaç ay dönerse ayda bir *şahrûkî* alurlar imiş ki, altı Osman akçesidir. Gerü evvel üzere bağlandı.

5. *Ve âdet-i ağnâm* her yüz koyunda bir koyun ve dört *tenge* dahi alınur imiş ki, hesâbda iki koyuna bir akçe düşer. bunun dahi alınmasınun mevsimi evvel-i bahâr nevrûzdadır, ol vakit alına.

6. *Ve bağlarından* dahi *öşür* üzere mukarrer kılındı.

7. Ammâ Livâ-i mezbûre kurâsında vâki' olan ahâliden üç yüz *sikke-i Hasan maktû'* alurlar imiş ki, yüz ellisine *kara salgun* derler imiş ve yüz ellisine dahi *harc-ı timur* derler imiş. Bu zikrolan üç yüz sikke-i Hasan ref' olub Defter-i Cedide nesne kayd olmadı.

8. *Ve şıhnegî* deyü her harmandan bir *gırbâl* galle aılnur imiş ki, tahminde bir İstanbul kilesidir(3).

---

(1) Barkan, Kanunlar, 170-171; Kâmûs'ül-A'lâm, IV, 2800

(2) BOA, TTD, 64, 453-504

(3) — **Gırbâl:** Garbîl tarzında yazılmış ise de doğrusu okuduğumuz gibidir ve kalbur demektir (Bkz. **El-Müncid).**

9. *Ve resm-i îdiye* her karyeden birer koyun ve *resm-i nevrûziye* dahi hemçünân ol düstûr.

10. *Ve çulhalarından* dahi yılda her birinden bir *tenge* alınur imiş, bunlar dahi ref' olub hâşıl kayd olmadı.

11. *Ve resm-i arûsiye* her arûsiyeden bir davar alınur imiş, geri kemâ-kân mukarrer kılındı.

12. *Ve tamga husûsu* dahi, geçüb giden harir yükünden nîm *Eşrefî* alınur imiş ki, yirmi beş Osman akçesidir. Ve bundan gayrı ne kadar yük geçüb gitse, her yükden dörder *tenge* alınur imiş ki, sekiz Osman akçesi olur.

13. Ve gerü *noktabaşı* derler imiş ki, her yükde birer tenge alınur imiş ki, iki Osmanî akçesi hesâbıdır.

14. *Ve kassâblardan* dahi birer mikdâr maktû'ları var imiş ve yaş yemiş gelüb satılsa, her yüküne iki karaca akçe alınur imiş.

15. Ve bâkî deftere kayd olmamış husûslar dahi kadîm düstûrı üzre mukarrerdir.

Siverek Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 64, sh. 453

[illegible]

[illegible]

١ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

٢ [illegible]

٣ [illegible]

[illegible]

[illegible]

٤ [illegible]

[illegible]

٥ [illegible]

[illegible]

٦ [illegible]

٧ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

٨ [illegible]

٩ [illegible]

١٠ [illegible]

[illegible]

١١ [illegible]

[illegible]

١٢ [illegible]

[illegible]

[illegible]

١٣ [illegible]

١٤ [illegible]

[illegible]

١٥ [illegible]

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ERZİNCAN EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

§.1- YAVUZ DEVRİNDE ERZİNCAN EYÂLETİ VE SANCAKLARI

Çaldıran zaferi sırasında fethedilen *Erzincan* ve *Bayburd,* 23 Ekim 1514 (4 Ramazan 920)'de *Baş-mirâhûr Bıyıklı Mehmed Bey*'e beylerbeyiliği olarak verilmiş ve *Rum (Rum-ı Kadîm) Beylerbeyliği* sancaklarından olan *Canik* ile *Şarkî Karahisâr* ve müstakil bir tarzda idare edilmekte olan *Trabzon* ve yeni fethedilen *Kiğı,* birer sancak şeklinde bu eyâlete bağlanmıştır. Böylece Doğu'da *Erzincan Eyâleti* adıyla bir uç eyâleti kurulmuştur. Coğrafî ve jeopolitik açıdan çok müsâid olan *Kemah Sancağı* da eyâlet merkezi olarak kabul edilmiştir(1). Bıyıklı Mehmed Paşa'nın 921/1515 Eylül'ünde Diyarbekir'in fethine memur edilmesi üzerine, *Bolu Sancağı Beyi Kızıl Ahmed oğlu Mirzâ Mehmed Bey,* Bayburd muhâfazasına tayin edilmiş ve Kasım 1515'de onun Diyarbekir Beylerbeyliğine intikalinden sonra da Erzincan Eyâleti Beylerbeyliğine getirilmiştir(2). Yapılan araştırmalar, Erzincan Eyâleti'ne tâbi' sancakların, 942/1535 tarihinde *Erzurum Eyâleti* teşkil edilinceye kadar, ba'zan Diyarbekir Eyâletine, ba'zan da *Rum-ı Hâdis Eyâletine* bağlandığını göstermektedir. 1517 tarihli olduğu tahmin edilen bir listede, *Kemah, Bayburd, Kiğı, Çemişkezek* ve *İspir* sancaklarının Diyarbekir Eyâletine bağlandığını görürken, 1518 tarihli ve 64 nolu Tapu-Tahrir Defterinde ise, *Kiğı* ve *Çemişkezek'*in Diyarbekir'e bağlı olduğu halde, Bayburd ve Kemah'ın tâbi' olmadığını tesbit ediyoruz. *Haydar Çelebi Rûznâmesi*ne göre, Erzincan Eyâletine en son beylerbeği olarak Mart 1518'de *Nasuh Bey* tayin edilmiştir(3).

Netice olarak, 1514 ilâ 1535 yılları arasındaki 21 yıllık devrede, Erzincan Eyâleti'nin varlığı kesindir. Sonradan Erzurum Eyâletine inkılâb eden bu eyâletin idarî yapısı da fetihler sebebiyle 26 yıl içinde çok defa değişmiştir. *BOA, TTD, 60 (7)* nolu Tapu-Tahrir Defteri, 1516-1518 tarihleri arasında hazırlanmıştır ve *Erzincan-Bayburd Vilâyeti* adı altında *Erzincan, Kemah* ve *Bayburd'*a ait üç kanunnâmeyi ihtivâ etmektedir.

Bu defterden hareketle Yavuz devrinde mevcud olan Erzincan Eyâletinin sancaklarını ve îdarî birimlerini şöyle sıralayabiliriz:

1- *Bayburd Sancağı (Vilâyet-i Bayburd)*

2- *Erzincan Sancağı (Vilâyet-i Erzincan)*

3- *Kemah Sancağı (Vilâyet-i Kemah)*

4- *Tercan Sancağı (Aşağı ve Yukarı Tercan = Tercâneyn = İki Tercan)*(4). Zaman içinde *Trabzon, Karahisâr, Gümüşhâne* ve *İspir'*in de bu eyâlete bağlandığını ve sonra ayrıldığını görüyoruz. Şimdi kanunnâmelere geçelim.

---

(1) Tafsilâtlı Bilgi için bkz. Miroğlu, İsmet, **Kemah Sancağı ve Erzincan Kazâsı,** sh. 17 vd.

(2) Feridun Bey, **Münşe'ât,** I/470-471

(3) Göyünç, **Diyarbekir Beylerbeyliği...,** 26-29; Miroğlu, **Kemah Sancağı Ve Erzincan Kazâsı,** 18-19; Feridun Bey, **Münşeât,** I, 497

(4) BOA, TTD, 60 (7), sh. 4 vd.; Miroğlu, **Kemah Sancağı,** 19

§.2- BAYBURD SANCAĞI KANUNNÂMESİ (36)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

920/1514'de fethedildikden sonra Erzincan Eyâletine bağlanan *Bayburd Sancağı,* bir ara Diyarbekir Eyâletine de ilhâk edilmiştir. Erzincan Eyâleti sancağı olarak Bayburd'un önemli bir merkez olduğunu görüyoruz. *BOA, TTD, 60*'da Bayburd Sancağına bağlı lorak üç nâhiye zikredilmektedir: *Kelkid-Sadak, Kökes (Kogans = Kovans)* ve *Şogayn Nâhiyeleri*(1).

Tek ve orijinal nüshası, *BOA, TTD, 60 (7), sh. 141-142'*de bulunan Bayburd Sancağı Kanunnâmesi, daha önce neşredilmiş bulunmaktadır(2). Ancak biz, madde numaraları vererek ve orijinalinden kontrol ederek neşredeceğiz. Kanunnâme, tıpkı Diyarbekir Eyâleti kanunları gibi, iki ana kısma ayırılmaktadır: *Birinci kısım,* köylerden elde edilen, mahsûllerden alınan, örfî ve şer'î rüsûmu Kanun-ı Osmani'ye göre tanzim etmektedir. *İkinci kısım*da ise, bâc ve tamga hususları, Hasan Padişah Kanunlarına göre, düzenlenmiştir. Şer'î ve hukukî tahlili, diğer kanunnâmelere benzediğinden lüzumsuz tafsilâta tekrar girmiyoruz.

1516'da hazırlandığı kuvvetle muhtemel olan Kanunnâme'de şer'î hükümlere aykırı herhangi bir durum mevzubahis değildir.

II- 922/1516 TARİHLİ BAYBURT SANCAĞI KANUNNÂMESİ

DEFTER-İ MAHSULÂT VE MÜFREDÂT-I VİLÂYET-İ BAYBURD TAFSÎL-İ KANUNNÂME-İ VİLÂYET-İ BAYBURD MAHSÛLAT-I KURÂ BER MÛCEB-İ KANUN-I OSMANÎ VE BÂC VE TAMGA BER MÛCEB-İ KANUN-I HASAN PADİŞAH

1. Evvel vilâyet-i mezkûrede vâki' olan *re'âyâ* ki, müslümanlardururlar, anlarun kim, çifti olub ve bir çiftlik zemin zirâ'atine kâdir ola, anlarun gibiden *resm-i çift* deyü ellişer *akçe-i Osmânî* alalar. Ve anlarun kim, çifti olmaya veya bir hânede tekrar *müzevvec* ola, anlarun gibiden on ikişer akçe *resm-i bennâk* alalar. Ve anlar kim, *mücerred* olalar, atalarına hizmet eder olmayub alâ hidetin kendü öz kârlarında olalar, anlardan altışar akçe *resm-i caba bennâk* alalar.

2. Ve *kefere tâifesi*nden bu zikrolan rüsûm alınmayub hemân her *harâc-güzâr* kâfir başına yirmi beşer akçe *ispenç* alalar.

3. Ve çifti olmayub *bennâk* adında olan kimesnelerün ki, müslümanlardır, birer mikdâr zirâ'atleri olsa, zirâ'atlerine göre hesâb edüb her iki dönümüne bir akçe-i Osmanî alalar.

4. Bu zikrolan rüsûm ki, takrir olundu, eğer müslüman ve ger kefere tâifesidir, bunlarun alınmasınun mevsimi evvel-i bahâr evâil-i Mart'dadır, ol vakti alalar, andan mukaddem almayalar(3)

5. *Ve zirâ'atlerinden* eğer müslüman ve ger keferedir, *hums* üzere ala, eyle mu-

---

(1) BOA, TTD, 60, sh. 195 vd.

(2) Miroğlu, **Bayburt Sancağı,** 161-164; Barkan, **Kanunlar,** 182, 187-188

(3) Buraya kadar olan maddeler, **harâc-ı muvazzafı** karşılayan resm-i çift ve levâhıkı tanzim edilmektedir. I. cildde ve çok yerde izah ettiğimizden tekrara girmiyoruz.

kayyeddir. Ve şehir müslümanlarında asıl şehirlüdür. Bennâk ve mücerred alınmaya, nesne kayd olmayubdur(1).

6. *Ve resm-i arûsiye,* kız oğlandan her ne yerde nikâh olursa olsun, atası ne yerün ra'iyyeti ise, anun sipahisi ala. Ve dul avret her ne yerde nikâh olsa, anda alına.

7. *Ve resm-i asel* hâsıl olan baldan *öşür* üzere alalar.

8. *Ve resm-i âsiyâb* her âsiyâbdan ayda beşer akçe hesâbı üzre alalar ki, yıllığı altmış akçe olur.

8. *Ve âdet-i ağnâm* her iki koyuna bir akçe alalar.

9. *Ve resm-i yaylak* her yaylakçı olan kimesnelerden ki, çıhâr-pâsı ola, her hâneden bir *nügi* yağ alalar ki, *iki yüz dirhem* ola.

11. *Ve cerâim-i hayvânât* için dahi ya at veya sığır ekine girüb ziyânlık eylese, her davar başına beşer akçe cürmün alalar ve davar sâhibine *siyâset* için beşer ağaç dahi uralar. Bu husûs için her hâneden *maktû'* akçe almayalar.

12. *Ve gallevâtın kıymeti* husûsu dahi *İstambul kilesi* üzere hesâb olunub ki, yirmi *vukıyye* olur, sekiz akçe buğday kilesi ve altı akçe arpa ve daru kilesi hesâbı üzere hâsıl bağlanubdur. Ammâ *sâhib-i tımar* olan kimesneler, hemân ayniyla *behresin* alub dahi kendüsi bey' ede. Zâid ve noksân her ne kim vâki' olsa, kendünündür, re'âyâdan akçesin taleb etmeye, kanun değildir(2).

13. *Ve vilâyet-i Bayburd* kurâsından ki, *behre* alınur imiş, an kadîm düstûr bu ki, on üç kilede dört kile alınur imiş; üçi *divânî* ve birisi *mâlikâne* imiş ki, ba'zı kurânın mâlikânesi nefs-i şehr-i *Bayburd*'da *mesâcid ve medârise vakf olub* nakid alınur imiş. Hâliyâ vilâyet-i mezkûre yasanub defter oldukda *hums* üzere gallevâtları kayd olu ba'de ez-ân on üçde bir dahi *mâlikâne hissesinden* vakf için kayd olub mesâcid ve medâris vazifesine ta'yin olundu.

TAFSÎL-İ KANUNNÂME-İ TAMGA VE BÂC-I BÜZÜRG-İ BAYBURD BER MÛCEB-İ KANUN-I HASAN PADİŞAH (3)

14. Evvel *batman* on iki *nügidir* ve *her nügi iki yüz dirhem*dir. Peś her batman iki bin dört yüz dirhemdir ki, *Hasan Padişah kanunudur.* Meselâ ketân yükünden ki, satılsa, her pâreden iki Osman akçesi ve geçüb gitse her yükden otuz üç akeç *tamga-i siyah* alurlar imiş. Ve çividden her *menn* de yarım *nügi* ki, yüz dirhem ola. Demirden ve poladdan ve *lök*den dahi buna göre alınur imiş. Mis yükünden ki, ma'mûl ola, altmış akçe ve eğer *kurs* ola, elli akçe. Ve penbe yükünden her mennde iki yüz dirhem ve sabun yükünden buna göre iki yüz dirhem alına. Bulgarî yükünden elli akçe; boğasi ve alaca ki, harc ola, her yükden kırk akçe alıa. Baldan ve yağdan her mennde iki yüz dirhem alına. Meyve cinsinden ki, hakk ola, ana göre iki yüz dirhem alına. Kalay her mennde iki yüz dirhem alına. Kepenek yükünden

(1) **Harâc-ı mukâsemeyi** tanzim etmektedir.

(2) — **Behre: Harâc-ı mukâseme** için kullanılan bir ta'birdir. Ba'zan öşür karşılığı kullanılır. Pay ve nasip demektir.

(3) — **Bâc-ı Büzürg:** Daha ziyâde **gümrük vergisi** için kullanıldığını taha önce belirtmiştik.

kırk akçe ve keçe yükünden yirmi ve bıçak yükünden kırk akçe alına. Ve yünün her mennde yüz dirhem alına. Ve sof yükünden yüz yirmi akçe; çuka yükünden geçüb gitse gerü yüz yirmi ve satılsa yükde yükz seksen ve *çılkava* yükünden dahi yüz seksen akçe alına. Balık ve havyar yükünden yirmi akçe alına. Sağrı yükünden kırk akçe alına. Basdırmadan her mennde iki yüz dirhem alına. Pirinçde her mennde iki yüz dirhem; mazudan ve şebden ve kızıl boyadan ve mumdan ana göre alına ve eğer geçüb gitse her mennde yüz dirhem alına. *Hamr,* nefs-i şehirde ve nâhiyede her yükden on akçe alına. Kuzı postı ki, tahta ola, her yükde kırk akçe; gön yükünden ki, hâm ola, otuz akçe; sahtiyân yükünden kırk ve meşin yükünden yirmi akeç alına. Dülbend yükünden iki yüz akçe alına. Ve dibâğat olunmuş gönden dahi dört akçe alına. Ve *neft* yükünden geçüb gitse, altmış akçe ve tûtiyâ yükünden iki yüz akçe alına. Kurt kulağı yükünden yüz akçe; miskden ve incüden kırk miskâlden bir miskâl alına. Her esirde elli akçe alıa. Kasnı ve ak sakız yükünden ellişer akçe alına. Şîr-i hışt yükünden altmış akçe alına. Mile ve simârda (?) yüzde beş akçe alına(1).

15. *Kassâbhâneden* camuş sığırında sekiz akçe ve kara sığırda öküzüne altı ve ineğe dört ve iki koyuna bir akçe alına. Şeker yükünden her mennde yüz dirhem alına. Her at bahâsında yüzde dört akçe alına, *bâc-ı büzürg* geçen yükde ikişer akçe alına.

TAFSÎL-İ BÂC-I BÜZÜRG-İ KANUN-I HASAN PADİŞAH

16. Harir yükünden geçüb *Rum'*a gitse, yüz yetmiş akçe alına. Ve *Terâkime kavmi*nden yüz elli alına. Ve eğer âcile her mennde sekiz akçe alına. Ve Acem ak*mişesi* ki, harir-baf ola, her yükünden eğer geçüb gitse iki yüz otuz akçe alına. Ve çuka yükünden ve Frengî kumaş yükünden ve Rum kumaşından eğer geçüb gitse, her yükde üç yüz akçe alına. Ve Kîsâyî ve serendâz ve İznikî yükünden yüz yirmi akçe alına. Ve ammâ harir ve kırmızı yükünden dahi yüz yirmi akçe alına. Ve sergûhî ve tecemmül ve tafdîle yükünden dahi yüz yirmidir. Ve mürabba' ve sitte-aşerî ve muhayyer ve sûf-ı atlas ve bunlar gibiden her yükden yüz on beşer akçe alına(2).

---

(1) — **Mile:** Adana yöresinde entarilik basmaya verilen addır (Özen, Mine Esiner, **Türkçe'de Kumaş Adları, Tarih Dergisi,** İstanbul 1982, Sy. 33, sh. 309)

— **Şîr-i hışt:** Kalıp yağ demek olsa gerektir. Zira hışt, kerpiç ve tuğla manalarını ifâde eder.

(2) — **Harir-baf:** İpekli kumaş demektir. (**Bürhân-ı Kâtı',** I/289)

— **Kisâyî:** Kıldan ma'mûl bir çeşit kumaş.

— **Ser-endâz:** Başını atan ve koyan demek ise de terim olarak hanımların baş örtüsüne denir (**Bürhân-ı Kâtı',** II/43).

— **Sergûhî:** Erkek kalpağına denir.

— **Tecemmül:** Süslenme demektir ve burada süs elbisesi veya kumaşı manasınadır.

— **Tafdîliye:** Yine süs ve resmî elbise yahut bunlar için olan kumaş manasınadır.

— **Murabba':** Bir çeşit kumaş.

— **Sittete aşerî:** Bir çeşit kumaş.

— **Muhayyer:** Bir çeşit kumaş.

Bayburd Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 60, sh. 141-142

§.3- ERZİNCAN SANCAĞI KANUNNÂMESİ (37)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

920/1514'de kurulan Erzincan eyâletinin paşa livası, coğrafî ve jeopolitik özellikleri açısından *Kemah*'dır. Ancak başlangıçta Erzincan da bir sancaktır. Şehircilik ve tabii güzellikleri bakımından mükemmel bir şehir olan Erzincan, müstahkem bir kaleye sâhip bulunmaması hasebiyle her an istilaya müsait görüldüğü için, bir müddet sonra, idarî bakımdan, küçük bir sancak merkezi vasfına sahip Kemah'ın bir kazası haline gelmiştir[1]. Bütün bunlara rağmen, 1516-1518 tarihli tahrirde *Vilayet-i Erzincan* adıyla anılmakta ve müstakil bir kanunnâmesi bulunmaktadır[2].

Tek ve orijinal bir nüshası, *1516-1518 tarihli BOA, TTD, 60, (7), sh. 1-2*'de bulunan *Erzincan Kanunnâmesi,* daha önce neşredilmiştir[3]. Kanunnâmenin köy gelirlerinden alınan şer'î ve örfî rüsûmla alâkalı birinci kısmının *Kanun-ı Osmanî:* bâc, tamga ve gümrük vergilerini ilgilendiren ikinci kısmı ise *Hasan Padişah Kanunu*ndan yardılanılarak tanzim edildiğini, mukaddimedeki bilgilerden anlıyoruz. Şer'î tahlili, diğerlerinden farklı olmadığından, daha fazla ayrıntıya girmiyoruz.

II- ERZİNCAN SANCAĞI KANUNNÂMESİ METNİ

DEFTER-İ MÜFREDÂT VE MAHSÛLÂT-I VİLÂYET-İ ERZİNCAN TAFSİL-İ KANUNNÂME-İ VİLÂYET-İ ERZİNCAN MAHSÛLÂTI-I KURÂ BER-MÛCEB-İ KANÛN-I OSMANÎ VE BÂC VE TAMGA BER-MÛCEB-İ HASAN PADİŞAH

1. Evvel vilâyet-i mezkûrda vâki' olan *re'âyâ* ki, müslamanlardururlar, anların kim, çifti olup ve bir çiftlik zemin zirâ'atine kâdir ola, anların gibiden *resm-i çift* deyü ellişer Osman akçelerin alalar. Ve anların kim, çifti olmaya veya bir hânede tekrar *müzevvec* ola, anların gibiden on ikişer akçe *resm-i bennâk* alalar. Ve anlar kim, *mücerred* olalar, atalarına hidmet ider olmayub alâ hidetin kendü öz kârlarında olalar onlardan altışar akçe *resm-i caba bennâk* alalar.

2. Ve *kefere tâifesi*nden bu zikrolan rüsûm alınmayub ammâ her *haracgüzâr* nefer başına yiğirmi beşer akçe *ispenç* alalar.

3. Ve *çifti olmayub bennâk adında* olan müslümanların birer mikdâr zirâ'atlari olsa, zirâ'atlerine göre hesâb edüb her iki dönümüne bir *akçe-i Osmanî* alalar.

4. Ve bu zikrolan rüsûm ki, takrir olundı, eğer müslüman ve ger kefere tâifesi-

(1) Miroğlu, **Kemah Sancağı Ve Erzincan Kazâsı,** 17-19; **Bayburd Sancağı,** 23-24

(2) BOA, TTD, 60 (7), sh. 4-64

(3) Barkan, **Kanunlar,** 181-184

dir, bunlarun alınmalarının mevsimi evvel-i bahar evâil-i Marttadır, ol vakit alalar. Andan mukaddem almayalar.

5. Ve zirâ'atlerinden eğer müslüman ve ger keferedir, *hums* üzere alalar, evvel üzere kayd olubdur. Ammâ müslümanların bağlarından ve penbelerinden ve bostanlarından *yedide bir* alına. Eyle kayd olubdur.

6. Ve *şehir tâifesi*nin müslümanlarından *bennâk resmi* alınmaya, kayd olmayubdur. Ve gallevâtlarından ve gayrı her neleri kim vardır, *öşür* üzere alına, öyle mukayyeddir.

7. Ve *resm-i arûsiyye* kız oğlandan altmış ve dul avretten otuz akçe resm-i arûsiyye alalar; kız oğlan her ne yerde nikâh olur ise olsun, atası ne yerün ra'iyyeti ise anın sipâhîsi ala. Ve dul avret her ne yerde nikâh olsa resm-i arûsiyyesi anda alına.

8. Ve *resm-i asel* hâsıl olan baldan *öşür* üzere alına.

9. Ve *resm-i âsiyâb* her âsiyabdan ayda beşer akçe hesâbı üzere alalar ki, yıllığı altmış akçe olur.

10. Ve *âdet-i ağnâm* her iki koyuna bir akçe alına.

11. Ve *resm-i yaylak* her yaylakçı olan kimesnelerden ki çıhâr-pâsı ola, her hâneden birer *nügi* yağ alalar, *İki yüz dirhem ola.*

12. Ve *cerâim-i hayvanât* içün dahi ya at veya sığır ekine girüp ziyânlık eylese, her davar başına beşer akçe cürmün alalar. Ve ekin sâhibinin ziyânlığın dahi hayvânât sahibinden, ödedeler. Ve her davar başına *siyâsei* içün sâhibine beşer ağaç dahi uralar. Bu husus içün her hâneden *maktû'* akçe almayalar.

13. Ve *gallevâtın kıymeti hususu* dahi *İstanbul keyli* üzere hesâb olunub ki, yiğirmi *vukıyye* olur, sekiz akçe buğday kilesi ve altı akçe arpa ve darı kilesi ve beşer akçe şirenin batınanı ve iki akçe meyvanın batınanı hesâb olup hâsıl bağlanubdur. Ammâ *sahib-i tımar* olan hemen ayniyle *behre*sin alub dahi kendisi bey'ede, artuk ve eksik ol ıssı ve ziyân kendünündir, re'âyâdan akçesin taleb etmeye, kanun değildir.

14. Ve *vilâyet-i Erzincanın vakfolan kurâsından* 'an kadîm *onda üç* alına gelüb ikisi *divanî* ve *malikâne* ki, vakf içün alınır imiş. Gerü evvel üzere onda iki divanî ve birisi vakf içün kayd olup divanîsi timar olub ve vakfiyyesi *mesâcid* ve *medâris* melâzimine tayin olub yerli yerine kayd olundu.

TAFSÎL-İ TAMGAY-I SİYAH VE BÂC-I BÜZÜRK DER ERZİNCAN BER-MÛCEB-İ HASAN PADİŞÂH

15. Harîr yükü olsa, on *batman* hâlis ibrişimi olanın iki batınanın aşağa varub sekiz batınanın hesâb edüb *bâc alurlar* imiş. *Batman* olan on iki *nügi* imiş ve *her nügi yüz altmış dirhem* olur imiş. Ve her batman bin dokuz yüz yiğirmi dirhem olur imiş. Bu zikr olan *Hasan Padişâh batmanıdır.* Ve harîr yükünün her batmanına seksen bir *karaca akçe bâc alınur imiş.* On karaca akçesin *Kemah bâcı* ve yetmiş karaca akçesin *Erzincan bâcı* ki, üç *karaca akçe* bir Osmanîdir.

16. Ve her batmanda dört karaca akçe *tamga-i siyah*dır ve her batmanda *hakk-*

ul'kalem bir karaca akçe ve *resm-i kâbızâne* dahi bir karaca akçe alurlar imiş. Bu zikrolanları tüccâr tâifesinden alurlar imiş. Ve *rehdârlık* dahi her yükde altı karaca akçe alurlar imiş(1).

17. Ve *Terâkime* tâifesinden her batmandan elli beş karaca alurlar imiş; on akçesi *Kemah bâcı* ve kırk beş akçesi *Erzincan bâcı* ve dört akçesi *tamga-i siyah* ve bir karaca akçe *hakk-ul'kalem* ve bir karaca akçe *kâbızâne* ve altı karaca akçe *rehdârlık.*

18. Ve... ketân ve kumaş ki, harîr-baft ola, anun gibilerin batınanından yüz altmış karaca akçe *tamga-i siyah* alurlar imiş. Bunlarun ubûrları *bâc-ı büzürkdür.* Ve şehirde bey' olsa *tamga-i siyahiyye* alurlar imiş.

19. Ve yukaru cânibden gelen *mürdebârın* ki, tûtiyâ yüküdür, her yükünden üç yüz karaca akçe ve *Horasanî* yükünden yüz elli karaca akçe ve lök yükünden altı yüz karaca akçe ve kurt kulağı yükünden üç yüz karaca akçe ve şîrhışt yükünden iki yüz karaca akçe alınur imiş. Ve çividün her kellesinden üç yüz karaca akçe alınur imiş, ubûr etse. Ve ak sakız yükünden seksen karaca akçe ve kasnı yükünden yüz elli karaca akçe, bunlar dahi ubûrdadır. Ve polâd yükünden üç yüz karaca akçe.

20. Ve *esir tâifesinden* her neferden yüz elli *karaca akçe,* bunlar dahi ubûrdadır, bâca taallûktur. Ve esir tâifeden satılsa, her neferde yüzelli karaca akçe *bâc* alurlar imiş.

21. İncüden ve miskten kırk miskâlden bir *miskâl* alurlar imiş ve yukaru cânibden gelen miskâlî ve mile gibi ve sâir akınişe şehirde satılsa, tamgalayub ve *Rum vilâyetin*den gelen akınişe her ne olur ise olsun, sof ve tafta ve çukâ ve vâle ve bunlara nisbet ne kim vardır, *yüzde beş* alırlar imiş. Ve dikilmiş kaftandan ve dikilmiş çukadan ve amel almış ibrişimden nesne alınmaz imiş. Ve sof satılsa tamgalayıb avarasından altışar akçe.

22. Ve *Trabzon'dan* gelen ketân şehirde satılsa, her topundan on *karaca akçe* alırlar imiş, her ne tâife alursa alsun. Ve Trabzon'dan ketân elbise yükde yüz elli karaca akçe alırlar imiş.

23. Ve *Rum'dan* gelen bakır ma'mûl olsa ve kalaydan ve şekerden ve sağrıdan ve gönden ve bulgarîden ve bıçaktan ve sâir dahi hurdavâtından bu zikr olunan nesneler *şehr-i Erzincan'da* satılsa, yüzde beş *tamga* alınır imiş. Ve sükker yükünden beş yüz karaca akçe alırlar imiş. Ve kalay ve sof yükünden dahi üç yüz karaca akçe alırlar imiş. Ve sağrı yükünden dört yüz karaca akçe ve bulgarî yükünden iki yüz karaca akçe ve bıçak yükünden üç yüz karaca akçe ve bakır yükünden yüz doksan sekiz karaca akçe alırlar imiş. Doksan akçesi *bâc-ı büzürk* ve seksen dört akçesi *tamga-i siyah* ve on sekiz karaca akçesi *Tercan'da Vartek* kal'asının bâcıdır. Ve *mürdesenk* yükü geçip gelse, her yükte altmış karca akçe alırlar imiş.

24. Ve *Erzincan kavminden* harîr getürse batmanda iki karaca akçe alırlar imiş.

---

(1) — **Tamgay-ı siyah:** Pazar bâcı olduğunu gördük.
— **Hakk'ul-kalem:** Yazıcılık resmine denir.
— **Resm-i Kâbızâne:** Malları teslim alan görevlinin aldığı resmdir.

Ve urum kumaşı getürseler, batmanda yiğirmi beş karaca akçe alırlar imiş. Ve bu zikr olunan akınişeler kısmından ve *mürdebâr* kısmından pirinç ve sabun ve hinnâ ve bunlar gibi şehirde satılsa, yüz karaca akçeden beş karaca akçe alurlar imiş.

25. Ve eğer *at pazarın*da at satılsa, alandan on sekiz karaca akçe alırlar imiş. Ve satandan on iki karaca akçe alırlar imiş. Ve katır dahi bunun gibidir. Ve himâr bunların nısfıdır.

Ve eğer *kasâb-hâne*de koyun satılsa; her koyun başına dört karaca akçe alırlar imiş. Ve eğer su sığırı satılsa, otuz karaca akçe alırlar imiş. Ve eğer sığır satılsa on beş karaca akçe alırlar imiş.

26. Ve kuzey geçede hâsılından yetmiş *batman* penbe alurlar imiş ve güney-geçede mevzi-i *Berâslu'*dan tâ bunda varınca ne kadar mevzi' vâki' bir *cüllâh kuyusın*dan altışar karaca akçe alırlar imiş. Ve yiğirmi arşun bezden dört karaca akçe alurlar imiş. Ve yiğirmi arşun alacadan altı karaca akçe alırlar imiş.

27. Ve *nefs-i Erzincan'da* eğer penbe yükü ve eğer bez yükü ve eğer hamir yükü geçip gitse otuz altışar karaca akçe alırlar imiş.

28. Ve *şehirlü cema'ati* bezi yapsa ya hamri gayrı cânibe iletse, yükte altışar karaca akçe alurlar imiş. Ve şehre getürse otuz altışar karaca akçe alırlar imiş.

29. Ve *Terâkime tâifesi* Urumdan akınişe getürse, batmanda yiğirmi sekiz karaca akçe *bâc-ı büzürk* alurlar imiş. Ve dört karaca akçe *tamga-i siyah* alurlar imiş. Ve bir karaca akçe *hakk'ul'kalem* ve bir karaca akçe *kâbızâne* alurlar imiş.

Erzincan Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 60, sh. 1-2

§.4- KEMAH SANCAĞI KANUNNÂMESİ (38)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

Erzincan Eyâleti'nin kurulduktan itibaren paşa livası olan *Kemah Sancağı,* bu önemini Erzurum fethedilip imar oluncaya kadar devam ettirmiştir. 1514'de fethedilen ve sancak haline getirilen *Kemah,* bir ara Diyarbekir Eyâletine bağlanmıştır ve hatta bu dönemde sancakbeyi de *Karaçin oğlu Ahmed Bey'*dir. Ancak Diyarbekir Eyâleti'nin 1518 tarihli tahririnde bu özelliğini kaybetmiştir(1). 1516-1518 tarihli *Erzincan-Bayburd Vilâyeti* tahririnde Kemah, bu eyâletin sancağıdır ve Kemah livâsının defterde zikredilen nâhiyeleri şunlardır: *Kuzey Kemah, Güney Kemah, Aşağı-il, Orta-il, Orçol, Vadivank, Değrensor (Dinasor), Diğinlü, Gercanis ve Kuru Çay(2). 926-929/1520-1523 tarihli Karaman-Rum İcmâl Defteri*ne göre, Kemah, genişletilen *Rum-ı Hâdis Eyâleti'*nin bir sancağıdır(3). 941/1535 tarihinde teşkil olunan Erzurum Eyâletinde ise, Kemah ve Bayburd ikilisi paşa sancağı statüsündedir(4).

Tek ve orijinal nüshası, *BOA, TTD, 60 (7), sh. 65-66'*da bulunan Kemah Sancağı Kanunnâmesi, daha önce neşredilmiştir(5). Biz maddeler halinde ve orijinalinden mukâyese ederek neşredeceğiz. Kanunnâmenin muhtevâve tahlili, Bayburd ve Erzincan'ınından hemen hemen farkızdır. Birinci kısmında *Kanun-ı Osmanî, ikinci kısmında ise Hasan Padişah Kanunu* esas alınarak tanzim olunmuştur. Ayrıntıya girmiyoruz.

II- 922/1516 TARİHLİ KEMAH SANCAĞI YASASI METNİ

DEFTER-İ YASAHÂ-İ VİLÂYET-İ KEMAH
TAFSÎL-İ KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ KEMAH MAHSÛLÂT-I KURÂ BER MÛCEB-İ KANUN-I OSMANÎ VE BÂC VE TAMGA BER MÛCEB-İ KANUN-I HASAN PADİŞAH

1. Evvel *kurâda vâki' olan re'âyâ* ki, müslümanlardururlar, anun kim, çifti ola ve bir çiftlik zemini işlemeğe kâdir ola, anlarun gibiden *resm-i çift* deyü ellişer akçelerin alalar. Ve anlarun kim, çifti olamya, 'alâ-hidetin hânede otura veya bir hânede *müzevvec* bir kimesnenin oğlu veya karındaşı veya akrabası ola, anlarun gibiden *resm-i bennâk* deyü on ikişer akçelerin alalar. Ve anlar kim, *mücerred* olalar, atalarına hizmet eder olmayub alâ-hidetin öz kendü kârlarında olalar, anlardan altışar

(1) Miroğlu, **Kemah Sancağı Ve Erzincan Kazâsı,** 17-19.

(2) BOA, TTD, 60 (7), sh. 65-122; Miroğlu, **Kemah Sancağı,** 19-20.

(3) BOA, TTD, 387, sh. 341.

(4) Miroğlu, **Kemah Sancağı,** 21-22.

(5) Miroğlu, **Kemah Sancağı,** 196-198; Yalnız Miroğlu'nun iddia ettiği gibi, bu Kanunnâme, **Barkan** tarafından neşredilmemiştir. Verdiği sayfa numarasında neşredilen Erzincan Kanunnâmesi ve Kemah Kanunnâmesinden bir parçadır: (Krş. Barkan, **Kanunlar,** 181-185).

akçe *resm-i caba bennâk* alalar.

2. Ve *kefere tâifesi*nden bu zikrolan rüsûm alınmayub hemân her *harâc-güzâr kâfir başına yirmi beşer akçe ispenç* alalar.

3. Bu zikrolan husûsların alınmasınun mevsimi evvel-i bahâr nevrûzdadır ki, Mart'ın on ikisidir.

4. *Ve zirâ'atlerinden* ki, *gallât*dır, eğer kâfir ve ger müslümandır, *hums* üzre alalar. Ammâ müslümanlarun penbelerinden ve bağlarından ve meyvelerinden *yedide bir* alub ve bu zikrolan aksâm gerü kâfirlerinden *hums* üzre alına.

6. Ve *resm-i arûsiye* her arûsiye ki, kız oğlan ola, altmış akçelerin alalar. Kız alandan ve dul avretden otuz akçelerin alalar. Kız oğlan her ne yede nikâh olursa ola, atası defterde her ne yere kayd olmuş ise, anda alalar. Ve dul avret her ne yerde nikâh olsa, nikâh olduğu yerde resmin alalar.

7. *Ve resm-i asel* hâsıl olan baldan *öşür* üzere alalar.

8. *Ve âdet-i ağnâm* her iki koyuna bir akeç alalar.

9. Ve *resm-i yaylak* her yaylakçı olan kimesnelerden ki, *çıhâr-pâsı* ola, her hâneden bir *nügi* yağ alalar ki, *iki yüz dirhem* ola.

10. *Ve cerâim-i hayvânât* içün dahi ya at veya sığır ekine girüb ziyânlık eylese, her sığır veya at başına beşer akçe cürmün alalar ve beşer ağaç dahi uralar. Ve ekin sâhibinin ziyânlığın dahi ödedeler.

11. *Ve resm-i âsiyâb* her âsiyâbdan ayda beşer akçe resm hesâb edüb alalar ki, yıllığı altmış akçe olur.

12. Ve *gallevâtın kıymeti,* buğdaydan ki, *İstambul keyli* ola, sekizer akçe ola ve arpaya ola ve arpaya ve daruya altışar akçe ve penbenin batınanına ki, on iki *nügi*dir, altmış akçe ve hamr batınanına beşer akçe ve meyve batınanına ikişer akçe, bu zikr olan bahâ ile kurânın mahsûlâtı bağlanubdur. Ammâ ol kimesneler kim, kurâ mahsûlâtına mutasarrıflardır, eğer *ümerâ ve ger zu'amâ ve ger erbâb-ı tımar* ve gayrıdır, defterde ve kanunnâmede böyle kayd olubdur. Bu kıymet üzere re'âyâdan akçe taleb olunmak kanun değildir. Hemân kanun aynıyla hâsıl olanın almakdır. Eğer ziyâde bahâya satılsa ve ger eksüğe, ıssı ve ziyân sâhib-i tımarundur.

TAFSÎL-İ KANUNNÂME-İ TAMGA VE BÂC BER MÛCEB-İ KANUN-I HASAN PADİŞAH

13. *Trabzon'*dan ketân yüki gelse, geçüb gitse, ubûr eden her yükünden elli *karaca akçe* alurlar imiş ve eğer şehirde satılsa, her topdan üç *karaca akçe* alurlar imiş. Ve *Hasan-keyf metâ'ı ve Haleb metâ'ı* gelse geçüb gitse, ol dahi her yükden elli karca akçe alurlar imiş ve eğer satılsa, don yüzi gibi ve kuşak gibi ve alaca gibi ve bunun emsâl nesnelerden geçüb gitse, her yükden elli karaca akçe ve *mürdebâr* yükünden turunç gibi ve kuru üzüm gibi ve bu emsâl nesnelerden geçüb gitse, her yükden altı karaca akçe ve eğer satılsa yüzden beş karaca akçe alurlar imiş. Ve kepenek yükünden eğer geçüb gitse, otuz karaca akçe alurlar imiş ve satılsa hemân yüzde beş karca akçe alurlar imiş. Ve taftadan ve vâleden ve borna bezinden ve bu emsâl nesnelerden yüz karaca akçeden beş karaca akçe alurlar imiş. Ve kalay dahi

ana göredir. Ve penbe yükünden eğer geçüb gitse, her yükden on beş karaca akçe alurlar imiş ve eğer satılsa, hemân yüzde beş akaraca akçe. Ve hamr yükünden eğer geçüb gitse ve eğer gayrı yerden şehre gelse, on iki karaca akçe alurlar imiş. Ve ibrişim yüki eğer geçüb gitse, her yükünden on sekiz karaca akçe alurlar imiş; *nokta başı* deyü.

14. Ve eğer *celeb koyun* geçüb gitse, her *celeb* ki, *iki yüz ola,* bir baş koyun alalar. Ve eğer kassâbhânede satılsa, her bir baş koyuna bir karaca akçe alurlar imiş. Ve eğer sığır satılsa, her sığır başına altı karca akçe alurlar imiş. Ve bez yükünden eğer gayrı yere gitse, her yükünden on sekiz karca akçe alurlar imiş. Ve himâr yükünden on iki karca akçe alurlar imiş. Ve eğer at veya katır satılsa, bunlarun gibiden her başdan on sekiz karaca akçe alurlar imiş. Ve eğer himâr satılsa, bunlarun nısfıdır. Ve eğer çift öküzi satılsa, nesne alın maya ki, kanun değildir. Ve eğer sabun yüki geçüb gitse, her yükden elli karaca akçe alurlar imiş ve eğer satılsa her yüzde beş akçe alurlar imiş.

15. *Ve cüllâh kuyusundan* şehirde olan kuyudan her kuyudan altı karaca akçe alurlar imiş. Ve *Kefiş-düz* göçünden her göç başına altışar akçe alurlar imiş[1].

16. *Ve tabbâkhânelerden* her tabbâkhânede altı karaca akçe alurlar imiş. Bu zikrolan nesneler, *tamga-i siyâha* müte'allıkdır.

17. *Ve her batman* iki *nügi*dir ve her *nügi yüz yetmiş dirhem*dir.

(1) — **Kefiş-düz göçü:** Manasını tam tesbit edemedik.

Kemah Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 60, sh. 65-66

BEŞİNCİ BÖLÜM

KARAMAN EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

§.1- YAVUZ SULTAN SELİM DEVRİNDE KARAMAN EYÂLETİ VE SANCAKLARI

Karaman oğulları, Osmanlıların başlangıçtan beri en büyük rakibidirler. *Karaman oğlu Alâaddin Bey'*in Anadolu Beylerbeğine hücumu üzerine Yıldırım Bayezid, 794/1391 yılında Karamanoğullarının üzerine yürümüş ve *Konya, Niğde, Aksaray, Karahisâr, Develi, Akşehir* ve *Kayseriye'*yi fethetmiştir. Ancak Karamanoğlu sulh isteyince bu topraklar, Karamanoğullarına geri verilmiştir. Karaman hâkimi *Pîr Ahmed Beğ'*in Fâtihe baş kaldırması üzerine, Fâtih Sultan Mehmed 872/1468 yılında *Ereğli, Aksaray* ve *Konya* başta olmak üzere bu illeri *Karaman Eyâleti* adıyla müstakil bir eyâlet hâline getirmiş ve beğlerbeği olarak *Sultan Mustafa'*yı ta'yin etmiştir. Zamanla *Silifke, Ermenek* ve *Kefe* kaleleriyle (879/1474) *Tarsus, Sis* ve *Kayseriye* sancakları da bu eyâlete bağlanmış ve Karaman Osmanlı Devleti'nin önemli eyâletlerinden biri hâline gelmiştir(1).

*Karaman Eyâleti'*nin ilk tahriri, *Gedik Ahmed Paşa'*nın sadrazamlığı zamanında ve Fâtih devrinde, emin *Muslıhüddin* ile *Kâtip Kasım* tarafından, 881/1466 yılında yapılmıştır. Bu evkâf ve emlâk tahririni muhtevî deftere göre, Karaman İli, 11 vilâyete *(Konya, Lârende, Seydişehri-Bozkır, Beyşehri, Akşehir, Ilgun, Niğde-Şücâ'addin ve Anduğu, Ürgüb, Ereğli, Aksaray ve Koçhisâr)* ve iki nâhiyeye ayrılmaktadır *(Karahisâr* ve *Develü)*(2). 906/1500 tarihinde ise, iki ayrı tahrir yapılmıştır: *Birincisi, Mevlânâ Vildân* tarafından yapılan *Karaman Mufassal Defteridir* ki, maalesef *Karaman Eyâleti Kanunnâmesini* ihtivâ eden bu defter elimizde mevcut değildir(3). *İkincisi ise,* emin *İbn-i Hatib* yani *Nasûhzâde Haydar* ile *Kâtip Ali'*nin yaptığı evkâf tahriridir. *"Defter-i Evkâf-ı Vilâyet-i Karaman ve Kayseriye ve İç-İl"* adını taşıyan belgeye göre, Karaman Vilâyeti'nin 15 kazâsı vardır: *Konya, Belviran, Çimen, Akşehir, İlgun, Niğde, Anduğı, Ürgüb, Ereğli, Aksaray, Koçhisâr, Kayseriyye, Ermenek, Mut, Gülnâr*(4).

Karaman Eyâleti'nin üçüncü önemli tahriri ise, 924/1518 yılında *İbn-i Kemal* tarafından yapılmıştır. Bu tahririn neticesi olan deftere göre, *Vilâyet-i Karaman'*ın altı livâsı vardır: *Konya Sancağı (Paşa Sancağı), Lârende, Beyşehri, Akşehir, Aksaray ve Niğde*(5).

Nihâyet 929/1523 tarihli bir sancak listesine göre, Karaman Vilâyetinin sancakları, *"Elviye-i Vilâyet-i Karaman"* başlığı altında şu şekilde sınalanmaktadır:

"Elviye-i Vilâyet-i Karaman

1- *Livâ-i Konya* benâm-ı *Şadi Paşa* Mîr-i Mîrân,

---

(1) **Takdîm-i Zîkr-i Ensâb,** Sül. Kütp. Es'ad Ef. 2362, vrk. 92/b, 104/b, 111/a; Uzunçarşılı. **Osmanlı Tarihi,** II/89 vd.; Konyalı, İbrahim Hakkı, *Âbideleri Ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi,* Konya 1965, sh. 85-110

(2) TK, Defter No: 564, sh. 1 vd.; Konyalı, **Konya Tarihi, 111**

(3) **Krş. BOA, TTD, 33, sh. 2-3**

(4) **TK (Kuyûd-ı Kadîme), No: 565, sh. 1 vd.; Konyalı, Konya Tarihi,** 113-114

(5) BOA, TTD, 63 (871), sh. 3 vd.

2- *Livâ-i Kayseri* be-nâm-ı *Muhammad Beğ* veled-i Mustafa Beğ,

3- *Livâ-i İç-İl* be-nâm-ı *İhtiyâr Beğ,* Kethüdâ,

4- *Livâ-i Niğde* be-nâm-ı *İdris Beğ* veled-i Ömer Beğ,

5- *Livâ-ı Beğşehri* be-nâm-ı *Mustafa Beğ* Ser-sekbânân,

6- *Livâ-i Aksaray* be-nâm-ı *Sinan Beğ* Ağâr-i ebnâ-i sipahiyân,

7- *Livâ-i Akşehir* be-nâm-ı *Ni'met Beğ,*

8- *Livâ-i Maraş,*

9- *Livâ-i Elbistan*(1).

Aynı belgeden anladığımıza göre, 929/1523 yılının Cemâziyeluhrâ'sında *Maraş* ve *Elbistan,* Rûm Eyâletinden ifrâz olunarak Karaman'a ilhâk olunmuş ve aynı günde Karaman'a Kayseriye paşa sancağı haline getirilmiştir(2). O halde Karaman Eyâleti'nin Yavuz devrinde yedi sancağı (ilk yedi) vardır. Tahrir defterleri de bunu teyid etmektedir(3). *Tarsus* ve *Sis Livâları, Eyâlet-i Arab* yahut *Haleb Eyâleti* de diyebileceğimiz, eyâlete dâhildir(4).

§.2- KARAMAN EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

1- GENEL OLARAK

Karaman Eyâletine ait ilk köklü hukukî düzenleme, II. Bâyezid devrinde ve 906/1500 tarihli tahrir sırasında yapılmıştır. *Mevlânâ Vildân*'ın kaleme aldığı 906/1500 tarihli *Karaman Eyâleti Kanunnâmesi,* maalesef elimizde mevcut değildir. Ancak bunun tamam muhtevâsını aksettiren ve Kanunnâmeye *İbn-i Kemal* tarafından ilâve edilen maddeleri de ihtivâ eden bir nüshasını, bu cildde neşredeceğiz. II. Bâyezid devri kanunnâmeleri arasında ise, sadece *Kayseriye Livâsı Kanunnâmesi*ni neşretmiş bulunuyoruz(5). Kayseriye Livâsı Kanunnâmesinin bir çok nüshası, daha sonraki defterlerde tekrarlana-gelmiştir(6). Ancak asıl önemli mesele, hem Kayseriye Kanunnâmesine, hem II. Bâyezid Umumî Kanunnâmesinin III. babının *"Bida'ı Merfû'a"* ünvanını taşıyan 6. faslına kaynaklık eden umumî *Karaman Eyâleti Kanunnâmesi*dir.

*Karaman Eyâleti'nin ilk önemli tahriri*nin 906/1500 tarihinde *Mevlânâ Vildan* isimli âlim tarafından yapıldığını ve Karaman eyâletinin mufassal defterinin o dönemde hazırlandığını daha önce belirtmiştik. Kayseriye Kanunu elimizde olduğu hâlde, bu kanunun 10. maddesinde *"Sâir husûsiyât Mevlâna Vildan yazduğı Kanunnâme altında Karaman Mufassal Defteri evvelinde tamamen şerhedilmiştir. O Kanunnâmede mezkûr olan kanunlar, Kayseriye Livâsı'nda dahi icrâ oluna"* şeklinde açıkça işâret ettiği hemen hemen aynı tarihli ve *Mevlânâ Vildan yazdığı Karaman Mufassal Defteri ve Kanunnâmesi* maa-

(1) Veliyyüddin, 1969, Vrk. 120/a-b

(2) Veliyyüddin, 1969, Vrk. 121/a

(3) Krş. BOA, TTD, No: 387 **(Karaman-Rûm İcmal Defteri)**

(4) Veliyyüddin, 1969, Vrk. 121/a

(5) Bâyezid II-30, OK, II/267 vd.

(6) MMD, Defter No: 20 **(Kayseri Livâsı Mufassalı)**

lesef elimizde mevcut değildir(1).

Karaman Eyâleti'nin ikinci önemli tahriri, Yavuz Sultan Selim'in emriyle 924/1518 yılında yapılmıştır. Kimlerin ve nasıl yapıldığını *BOA, TTD, 63 (871)* nolu Tapu-Tahrir Defteri'nin Arapça mukaddimesinden öğreniyoruz. Şöyle ki:

"Bütün insanları eşit olarak yaratan Allah'a hamd olsun. Salât ve selâm da âlemlere rahmet olarak gönderilen peygamberine olsun. Bundan sonra, insâf ve adâleti ile hilâfet ve saltanata istihkak kazanan büyük Hâkân ve *Sultan Selim Hân bin Sultan Bâyezid Hân, Vilâyet-i Karaman* diye meşhur olan memleketi bundan önce zikredilen *Kanun-ı Osmanî* esaslarına göre yazıp tahrir etmek üzere emretti ve bu iş için de emin olarak *Ahmed bin Süleyman İbn-i Kemal*'i (meşhur İbn-i Kemal'dir, sonradan Şeyhül-İslâm olmuştur) ve kâtip olarak da *Dimaşkî* diye meşhûr olan *Hüssâm*'ı görevlendirdi. Verilen emir gereği tahrir işlemi yapıldı ve 924/1518 senesinde tamamlandı"(2).

İbn-i Kemal'in biraz önce zikredilen *Kanun-ı Osmanî* dediği, Mevlânâ Vildan'ın yazdığı Kanunnâme'den iktibâs edilerek aynı defterin sh. 1-2'sinde zikredilen kanun hükümleridir. Ancak bunlar, Mevlânâ Vildan'ın kaleme aldığı kanunnâmenin tamamı değildir. Önemlilerini nakletmektedir ve tamamı ya kopmuştur veya deftere konulmamıştır-unutulmuştur. Burada zikredilen İbn-i Kemal'in yazdıklarıdır ve bu defteri derleyen de İbn-i Kemal'dir(3).

O halde Karaman eyâleti ile alâkalı iki hukukî düzenleme mevzu' bahisdir:

Birincisi, 906/1500 tarihli *Mevlânâ Vildân'ın* tedvîn ettiği ana kanundur. Bu, henüz neşredilmemiştir ve elimizde orijinal nüshası da yoktur.

İkincisi ise, BOA, TTD, 63, sh. 1-5'de bulunan ve *İbn-i Kemal*'in de ilâvelerde bulunduğu kanunnâmedir. Bu ikincisi, *Barkan* tarafından da neşredilmiştir(4). Bu ikinci kanunnâme, birinciye atıf yapmaktadır (mukaddime).

Elimizde, tek nüshası *Paris Bib. Nat. No: 85, Vrk. 207/a-222/a*'da bulunan ve hem Mevlânâ Vildan'ın yazdığı asıl Karaman Eyâleti Kanunnâmesinin aslını ve hem de *İbn-i Kemal*'in sonradan yaptığı ilâveleri ihtivâ eden *üçüncü bir* hukukî düzenleme daha mevcuttur. Bu kanunnâmede, her ne kadar, Kanunî devrine ve hatta daha sonraki dönemlere ait ba'zı hükümlere rastlamak mümkün ise de, tarihinin belli olmaması ve hem Mevlânâ Vildan ve hem de İbn-i Kemal'in ilâvelerini tam olarak ihtiva etmesi hasebiyle bu nüshayı Yavuz Kanunları arasında neşredeceğiz. Tesbitlerimize göre, tarafımızdan ilk defa neşrolunan bu kanunnâme, Karaman Eyâletine ait en geniş hukukî düzenlemedir.

Şimdi önce 924/1518 tarihli elimizde orijinal nüshası bulunan ve İbn-i Kemal tarafından kaleme alınan kısa kanunnâmeyi, sonra da uzun ve umumî olan Karaman Eyâleti Kanunnâmesini zikredelim:

II- 924/1518 TARİHLİ KARAMAN EYÂLETİ KANUNNÂMESİ (39)

BOA, TTD, 63 (871), sh. 1-5'de bulunan ve Arapça mukaddimesinin özetini daha

(1) BOA, TTD, 33 (68), sh. 2-3

(2) BOA, TTD, 63 (871), sh. 3

(3) Krş. Barkan, **Kanunlar,** 41 vd.; BOA, TTD, 63, sh. 3-4

(4) Barkan, **Kanunlar,** sh. 40-41

önce verdiğimiz bu kanunnâmenin II. Bâyezid'e ait Türkçe mukaddimesinde, kanunnâmenin hukukî tahlili ve muhtevâsı çok güzel bir tarzda özetlenmektedir. Biz de bu hülâsayı sadeleştirmekle iktifâ ediyoruz:

"Hazret-i Hak Te'âlâ, mahzâ lütuf ve kereminden Osmanlı ülkesi sultanlığını ihsân ederek beni *zıllullah* olma tâcı ile şereflendirince, *"Nimete kavuşunca şükür vâcib olur"* kâidesince, şükrünü edâ için, tasarrufumda bulunan re'âyânın ahvâlini tanzim için *Karaman Vilâyeti*nin yeniden tahririni emrettim. Gönderilen eminler, tımar, evkâf ve emlâkı'n yazdılar. Kulağıma geldi ki, mezkûr vilâyette *şerî'ata ve Kanun-ı Osmanî'ye muhâlif bid'atler* varmış. Bu sebeble *Mevlânâ Vildân* demekle meşhur *Mevlânâ Muhyiddin'i,* ol vilâyete gönderdim. O da şer'a ve kanuna muhâlif herşeyi yazıp arzeyledi. Ben de ona emr eyledim ki, Karaman'a bir Kanunnâme yaza, memlekette cari olan küllî kanunları ve kaldırılan bid'atleri o kanunda özetleye. Bundan sonra ol kanunla amel oluna".

İşte bu bahsedilen kanunnâme, biraz sonra zikredeceğimiz *Karaman Vilâyeti Kanunnâmesi*dir. Burdaki kanun hükümleri ise, *İbn-i Kemal* tarafından yapılan ilâvelerdir.

924/1518 TARİHLİ KARAMAN EYÂLETİ KANUNU

Hazret-i Hak -Cellet 'azametühû ve 'ammet rahmetühû ve bereketühû- mahzâ lutfundan ve ihsânından ben kuluna vaktâ ki, *Memâlik-i Mahrûse-i Osmâniye*'nin saltanatın lâyık ve erzânî görüb tâc-ı zıllullâh ile serfirâz etdi, ber-mûceb-i *"Eş-Şükrü vâcibün inde vusûl'in-ni'meti"* edâen li şükrillâh inâyet-i şâhâne edüb havza-i hükûmetimde ve kabza-i tasarrufumda olan memleketün re'âyâsı muntazam'ul-hâl olmağiçün müceddeden yazılmak emr eyleyüb *Vilâyet-i Karaman* ki, memâlik-i mezkûrenin melhûkâtından ve muzâfâtındandır, ahvâl-i re'âyâsı muhtel olduğı ecilden, ana dahi ümenâ gönderüb *tımarın ve evkâfın ve emlâkin* yazub defter etmek emr eylediğimden sonra, sem'-i şerifime şöyle istimâ' olundu ki, vilâyet-i mezbûrede *şer'-i Nebevî'ye ve Kanun-ı Osmâniye'ye muhâlif bid'atlar* olub anda olan re'âyâya envâ'-ı te'addîler ve zulümler vaki' olur imiş. Ol cihetden İftihâr'ül-ülemâ'il-kirâm *Mevlânâ Muhyiddin* -Dâmet fezâilühû-nun ki, *Mevlânâ Vildân* demekle meşhûrdur, kemâl-i emânetine ve diyânetine i'timâd edüb emr eyledim ki, ol vilâyetin heryerine varub teftiş ve tefahhus edüb, ne yerde ki, şer'a ve kanuna muhâlif bid'at bula, ref' edüb hüccet vere. Mezkûr Mevlânâ dahi emr-i şerifim mûcebince ol vilâyete varub teftiş edüb ref' etdüği bida'ı defter edüb gelüb Dergâh-ı mu'allâma arz eyledi. Ben dahi kabul edüb mukarrer kıldım ve buyurdum ki: Müşârünileyh Mevlâna, ol vilâyete bir *kanunnâme* yazub Memleket-i Osmaniye'de câri olan *Kavânin-i külliye* ve ref' etdüği bida'ı ve mehâyif bi-temâmihâ derc oluna. Ve kanun, defter-i cedidle defter evveline bile yazıldı ki, min ba'd ol kanunla amel oluna.

Mezbûr Mevlânâ ma'rifetiyle yazılan Kanun Defter-i Cedid kanuniyle bile ketb olundu. Bunlardır ki, zikrolunur:

1. Her dönüme sekizer akçe *resm-i mîrâbî* alınurmış. Bid'at olmağın ref' olundu, min ba'd taleb olunmaya(1).

2. Ve kazâ-i *Konya*'da ve nefs-i Konya'da *resm-i tâhûnhâne ve bezirhâne*

(1) — **Resm-i Mîrâbî:** Suyun idaresine bakan beye verilen örfî bir vergidir.

mukâta'a olması ref' olundu. Bundan evvel *Sultan Bâyezid Hân*dan ref'ine hükm-i şerif dahi vârid olmuş[1].

3. *Ve kazâ-i Konya*'da nâhiye-i *Sahra*'da ba'zı kurâlar varmış; kadîmden *ortakçılar* olub rüsûm-ı re'âyâ vermezler imiş. Defter-i sâbıkda tohumları zâyi' olduğu sebebden ortakçılıkları ref' olunub sülüs-i sülüsân kayd olunub rüsûm-ı re'âyâ ve avârız vermezler imiş. Hâliyâ vilâyet-i mezbûre müceddeden yazılub arz olundukda sülüs-i sülüsân kaydı ref' olundu.

4. *Zemini vakıf olan köyler,* öşrin vakfa verdiklerinden sonra bâkî ber vech-i *hums* verüb rüsûm-ı re'âyâyı dahi verüb *avârız* edâedelerdeyü emr olundı. Ol ecilden ol karyeler tahtında mufassal beyân olunmuşdur.

5. Ve kazâ-i mezbûrda nefs-i *Hâtun Sarayı* dahi ber vech-i *münâsafe* vermesi ref' olunub, anlar dahi öşrin vakfa verdikden sonra bâkî ber vech-i *hums* üslûb-ı mezbûr üzere vereler.

6. Ve kazâ-i *Lârende*'de ba'zı kurâlar *ortakçılar* varmış. Anların dahi tohumları zâyi' olduğu sebebden anlar dahi ber vech-i hums verüb rüsûm-ı re'âyâ ve avârız vereler deyü emr olduğu sebebden vech-i meşrûh üzere kayd olundu[2].

7. *Ve Kazâ-i Ereğli*'de Defter-i Atîkde *resm-i sabunhâne* deyü bin iki yüz akçe resm kayd olunmuş. Ammâ sabun-hâne olmayub hâneden hâneye ikişer akçe salarlar imiş. Ol vilâyet ahâliis tazallum etdüği sebebden ref' olundu.

8. Ve kazâ-i mezbûrda *zemini vakf-ı Medine-i Münevvere olan* kurâlarda *resm-i mîrâbî* deyü her çiftden onar akçe ve *Karaman kilesi*yle ikişer kile galle alınurmiş. Ol takdirce vakfa zarar ve ziyânı olduğı ecilden ref' olundu; min ba'd taleb olunmaya.

9. *Ve Livâ-i İç-İl* re'âyâsı kışın sâhile inüb yazın yaylaklarına çıkarlarmış. Kadîmden korunub *otlağı resmi* alınu-gelmiş yaylaklar ki, Defter-i kadîmde mestûrdur, anlardan mâ'adâ ki, ba'zı *haymâne* yürür ve ba'zı âharın tımardır, anlardan ummâl ve sipahi *resm-i otlak* deyü iki koyuna bir akçe alurlarmış. Hilâf-ı kanun olmağın arz olunub ref' olundu.

(1) — **Resm-i Tabûn-bâne:** Değirmen resmidir.

— **Resm-i bezir-bâne:** Bulgur değirmeninden alınan resimdir.

(2) — **Lârende:** Karaman'dır.

Karaman Eyâleti Kanunnâmesi, BOA, TTD, 63, sh. 1-5

Karaman Eyâleti Kanunu
(BOA.TTD.63(871), sh. 1-5)

بسم الله الرحمن الرحیم
الحمد لولیه الذی برأ النفوس سویا وولی أفئدة اصطفاء المصلح
ولیا والصلوة علی من ارسله رحمة للعالمین نبیا وعلی آله و اصحابه
الذین کانوا لاعلاء الدین قویا اما بعد فلما ان سلطان البر
علی الاطلاق وخاقان البحر بالاستحقاق سریر السلطنة ودار
الخلافة ببسط بساط المعدلة والانصاف ونشر لواء المرحمة والاسعاف
هو کهف خلق الله جل جلاله یدعی له فی ارضه وسمائه بقرانه بالفضل
هو لا بوده ویقضی له بالسعد من لا یحمل همته مقصورا علی رفع
الثغور الغراء وکل امنیته مربوطة بقلع الکفر وتضلیل السوداء
المنصور علی الاعداء والمخصوص بتائید السماء السلطان
سلطان سلیم خان بن سلطان بایزید خان خلد الله سلطنته الی انصرام الایام
ونصر لواء عزه ما دامت اللیالی والایام امر بکتب المسالک
لطلوع انوار الامن علی صفحات البلاد وظهور آثار العدل
بین طبقات العباد وخص بالامر عبید العبد الفقیر
احمد بن سلیمان بن کمال الامیر وحسام الکاتب الشهیر بدمشقی لکتابة
المملکة الیونانیة المشهور بولایت قرمان علی القانون العثمانیة
التی ذکرت قبل هذا الان قد فرغ عن الکتابة بعون الملک
الدیان علی موجب الامر واجب الامتثال والاذعان
فی تاریخ سنة اربع وعشرین وتسعمائة من هجرة حبیب
السبحان

[illegible]

1 [illegible]
2 [illegible]
3 [illegible]
4 [illegible]
5 [illegible]
6 [illegible]
7 [illegible]
8 [illegible]
9 [illegible]

[illegible]

Karaman Eyâleti Kanunnâmesi. BOA, TTD, 63, sh. 1-5

III- KARAMAN VİLÂYETİ KANUNNÂMESİ (40)

Tek ve orijinal olmayan bir nüshası *Paris, Bib. Nat. 85, Vrk. 207/a-222/a*'da bulunan bu kanunnâme, bütün Karaman ilini kapsayacak niteliktedir. Sırasıyla ana başlıklarını özetlersek, muhtevâsı, biraz önce kaydedilen kanunnâmenin mukaddimesiyle birlikte, daha iyi anlaşılacaktır:

— Bâc ve kantar vergileri;

— Unkapanı'na ait resimler;

— Konya'daki mum imâlâthânelerinin kanunu;

— Konya İhtisâb kanunu;

— Konya asesleri kanunu;

— Konya boyahâneleri kanunu;

— Umum Karaman Eyâletindeki resm-i keştibân kanunu;

— Karaman köylerindeki resm-i tapu kanunu;

— Kasaba ve köylerdeki bezirhâne resmi kanunu;

— Lârende'deki bâc kanunu;

— Mirâbiye Kanunu (Burada *Konya Kadısı Hacı Ali*'nin defterinden bahsedilmektedir ki, *Hacı Ali,* III. Murad zamanı ilmiye ricâlindendir. Bu kısım, III. Murad devrinde taknin edilmiş olabilir. Mühim olan % 90'ının eski olmasıdır).

— Niğde'de bulunan *Karahisar* ve *Develü* sularının taksimi kanunu;

— Re'âyânı'n isimleri kanunu;

— Karaman Vilâyeti *(Konya, Akşehir, Beyşehri, İç-İl, Aksaray, Niğde ve Kayseriye)*'ne ait çift, bennâk ve benzeri resimler;

— Çiftlikler kanunu;

— Çiftliklerin mikdârı;

— Çiftliklerin intikâli;

— Re'âyâ ve sipahi münâsebetleri;

— Ortakçılar;

— Resm-i ağnâm, resm-i âsiyâb;

— Re'âyâdan mu'af ve müsellem olanlar;

— Resm-i otlak ve kışlak;

— Cürm ü cinâyetler;

— Resm-i kevâre;

— Seydişehrî'deki ortakçılar;

— Narh kâideleri;

— Sipahi-zâdeler kanunu;

— Serbest tımarlar;

— Karaman'da avârız resmi;

— Sâlâriye kanunu;

— Soğula kanunları;

— Konya ve Beyşehri'deki ortakçılar;

— Mâlikâne ve divanî hisseleri;

— Kayseriye'deki yörükler;

— Karaman Vilâyetindeki zimmîler ve

— Karaman Vilâyetindeki esb-keşân.

Fihristi görüldüğünde muhtevâ da rahat anlaşılmaktadır.

KANUNNÂME-İ VİLÂYET-İ KARAMAN

BÂCÂT VE RESM-İ KANTAR

1. *Bâclar* hususiyyâtı *Konya*'da *Köhne Defter*lerde mufassalyazılmışdır ve her cinsi ta'yîn olunmuşdur.

2. Yükle olandan ikişer akçe alınur. Ve ba'zı mu'ayyen ecnâs taşradan gelüb satılsa, kırk akçede bir akçe alınur. Ve *turvende yemiş* yüküne bir akçe alınur; vefretile olıcak iki üç yüküne bir akçe alınur.

3. *Çıra yükü*nden bir akçe alınur. Odun yükü ki, kal'aya gire, kapu bekleyen yükde bir ağaç alurmış. Ve sâir alımâlden *Karaman*'da *kapu resmi* deyu dört yüke bir akçe alınurmış. Min ba'd nesne alınmaya deyu *Defter-i Atîk Kanunnâmesi*nde mestûrdur. Kemâ-kân men'i mukarrerdir(1).

4. Hâlâ şehirden deve ile gelen pirinç yükünden iki akçe *resm-i kantar* ve iki akçe *bâc* alınur. Ve incir ve üzüm ve leblebü dahi bunun gibidir.

5. Ve bal ve yağ ve hınnâ ve penbe ve şekerden ve bal mumundan ve şîr-i revgandan üç batmandan bir akçe *resm-i kantar* alınur. Ve sabun dahi bunun gibidir.

6. Ve bir merkeb yüki yükden bir akçe alınur. Bir tahta arabasından bir aded tahta alınur.

7. Şehirlerde *mülk* ya'ni ev ve değirmen ve bağ ve dükkân satılsa, *bâc* alınmaz. Ve bazar olmayan köylerde her ne satılsa *bâc* yokdur.

8. Esir satılsa iki akçe bâyi'den ve iki akçe müşteriden *bâc* alınur. At ve katır ve bârgir satılsa, iki akçe alandan ve iki akçe satandan alınur. Ve merkeb ve sığır satılsa bir akçe müşteriden ve bir akçe bâyi'den alınur. Deve satılsa altı akçe *bâc* alınur.

9. Koyun satılsa iki koyuna bir akçe alınur. Taşradan koyun getürüb boğazla-

---

(1) **"Defter-i Atîk Kanunnâmesi"**'nden kasıt, **Mevlânâ Vildan**'ın 906/1500'de kaleme aldığı kanunnâmedir. Sözkonusu defter elimizde yoktur.

sa satsa, ana dahi iki koyuna bir akçe *bâc* alınur. Amma *yerlü kassâb* koyun boğazlayub satsa dört koyuna bir akçe *kanâre* bâcı alınur. Sığır boğazlanub satılsa bir akçe alına. Bundan ziyâde alınmak merfû‘ ve memnû‘dur[1].

KANUN-I RESM-İ KAPAN-I DAKİK[2]

10. Deve ile bazara un gelse, yüküne iki akçe *resm-i kantar* ve iki akçe deve ile bazara *bâc* alınur. Ve at ve katır yükünden iki akçe ve hımâr ve merkeb yükünden.

KANUN-I ŞEM‘HÂNE-İ NEFS-İ KONYA

11. Bir buçuk akçe *resm-i kantar* ve *bâc* alınur.

12. Bir *vukıyye şem‘* dört ve beş akçeye alınsa, *âmil* ve *mübâşir* on akçeye sata, ziyâdeye satmaya. Amma *şem‘hâne*den hâric şem‘ aselden mum dökmek ve satmak yasakdır. Cerîmesi şem‘hâne âmiline müte‘allıkdır; bâd-ı hevâya tâbi‘ değildir[3].

KANUN-I İHTİSÂB-I ŞEHR VE KAZÂ-İ KONYA

13. *Muhtesib,* narh-ı ma‘rûfdan noksân üzere satduğı ehl-i bazarı kâdî ma‘rifetiyle *ta‘zir bil-mal* edüb kanun-ı mukarrer üzere *cerîme*sin alur; ziyâde nesne alamaz.

14. Ve *muhtesib,* me’kûlât satan ehl-i sûkdan her hafta *haftalık* deyü bir kaç akçesin alur. Bakkâl ve aşçı ve etmekçi ve kassâb dahi rızasıyla muhtesibe *kesim* gibi ikişer akçe verürmiş. Fil-hakika bu vaz‘, ehl-i sûka naks üzere satmağa rıza ve icâzetdir. Ve bir tulum peynirden bid‘aten resm alub andan satdırırmış. Kâdî mahkemesine verilen narhı gözetmeyüb ve eksüğin dutub cerîme alınağa mukayyed olmaduğı ecilden bid‘atler ref‘ olunub *kadîm kadîmi üzere olmak* mukarrer kılındı. Narh görülmeyüb *hakk-ı sükût* almak min ba‘d câiz değildir[4].

KANUN-I ‘ASESÂN-I ŞEHR-İ KONYA

15. *Şehr-i Konya* çarşularının ba‘zı mevâzı‘ında gece ile *pâsbân*lar oturı-gelüb beklemek kanun-ı kadîmdir. Ol mevzi‘ler bunlardırki, *At Pazarı Kapusu*nda bir oturak ve *Haffâfiye’*de bir oturak ve *Bezzâzistân* önünde *asesbaşı* binefsihî bir oturak ve *İplik Bazarı*nda bir oturak ve *Sarrâclar*da bir oturak ve *Bit Bazarı*nda bir oturak ve *Gazzâzlar*da bir oturak ve bir dahi *gezer pâsbân* bu mahaller hıfz olunagelmişdir[5].

(1) — **Kanâre:** Selh-hâne ve mezbaha demektir.

(2) — **Resm-i Kapan-ı Dakik:** Unkapanı vergisi demektir ve örfî bir resimdir.

(3) — **Şem‘hâne:** Mumhâne demektir.

(4) — **Ta‘zir bil-mal:** Maddede de açıklandığı üzere **cürm** ve **cerîme** yani para cezâsının şer‘î adıdır.

(4) — **Ebl-i sûk:** Çarşı esnâfı demektir.

(5) — **At Pazarı Kapusı:** Konya Surunun doğu tarafına açılan kapılardan birisidir (Konyalı, **Konya Tarihi,**

16. Dükkândan dükkâna mu'ayyen olan resm verile-gelmişdir. Amma *bezzâzistan* dükkânlarından *ases* akçe almaz, *bezzâzistancı* alur.

KANUN-I BOYAHÂNE-İ ŞEHR-İ KONYA EL-MAHRÛSE

17. *Boyahâne* hususunda *a'yân-ı şehir*den cemm-i ğafîr şöyle takrir eylediler ki: kadîm'ül-üyyâmda hâricden şehre gelen *boyalu bogasi* tamgalanmazdı ve dikilmiş kaftan gelse tamgalanmazdı. Ve şehrin boyacıları eyü boya boyarlardı. Hâliyâ olı-gelmişe muhâlif ederler dediler.

18. İmdi hâricden gelen *bogasi Bursa*'da bir def'a tamgalandiyse, tekrar bunda tamgalanmak câiz değildir ve tamgaya boyacının ta'alluku yokdur. Ve eğer *Akşehir*'de boyandiyse ve tamgası yoğise, şöyle ki, âdet-i kadîmden noksânı zâhir ola, kâdî ma'rifetiyle ol husus ihtisâba müte'allıkdır. Meğer ki, boyahânede âmil olana bu kalem ihtisâbdan ifrâz olunub ameline bile ilhâk oluna. Ol takdirce gözlemeye.

19. Ve *Bursa* boyasıyla boyanmış elli akçeden ziyâde kıymetlü *Borlu Bogasisi* tamgalanmak ola-gelmeyüb kumaş makûlesindedir. Ve al ve za'feranî ve jengarî boyasıyla olan bogasiye tamga oluna-gelmişdir. Ve uvak kara boyayla boyanan bez ve kaftana dahl oluna-gelmemişdir deyu şehir halkı kâdîye bil-ittifâk takrir etmişler.

20. İmdi *Bursa*'da boyanan bogasi ve zikr olunan renkâmîz bogasiler tamgalanmak Bursa'da âdet değilse, bunda dahi tamgalanmaya. Ve kara boyayla boyanan bez ve kaftana dahl olınu-gelmediyse kemâ-kân dahl etdirilmeye. Bu hususı *Vilâyet Kadısı*na müfevvaz kılındı. Müslümanlar üzerine ihdâs-ı bid'ate rıza vermeyüb hilâf-ı kanun olan hâdis bid'âtı men' ve def' eyleye.

KANUN-I RESM-İ DEŞTİBÂN DER VİLÂYET-İ KARAMAN

21. Alel-umûm sipahiye hâsıl kayd olunmuşdur; mîr-livâ dahl eylemez.

22. *Vilâyet-i Karaman*'da bir kişinin atı veya katırı veya öküzi ekine girse, davar başına beş çomak urub ve beş akçe cerîme alına. İnek girse dört çomak ve dört akçe alına. Koyun girse ve buzağu girse, her birine birer *çomak* ve birer akçe alına. Küffârın kara canavarı girse, canavar başına ikişer çomak ve ikişer akçe alına[1].

23. Ammâ mukaddemâ her kişiye nidâ ve tenbîh edeler; eslemeyüb duranı hıfz etmeyen kimseler ki, gallâta ve terkeye ziyân ve hasâret edüb içine davar girmiş ola, kadı ma'rifetiyle ziyânı tazmîn etdürüb ve bu vechile *ta'zir bid-darb* ve *bil-mal* edeler ki, her kişi davarını saklayub hem galle sâhibine ve hem sipahinin *öşür* ve *sâlâriye*sine noksân müteveccih olmaya.

KANUN-I RESM-İ GERDEK VE ARÛSANE DER VİLÂYET-İ KARAMAN UMÛMEN

25. *Resm-i gerdek* ve *arûsâne*, a'lâsı bâkire kızdan altmış akçedir; evsat'ül-

---

147-148).

— **İplikçi Bazarı** için bkz. Konyalı, **Konya Tarihi,** 820-821

(1) Bu maddede **resm-i deştibân** ta'rif edilmektedir.

hâlden yiğirmi akçedir.

26. Cemî'i *Vilâyet-i Karaman*'da *serbest* kayd olunan ze'âmet ve tımarlardan mâ'adâ nısfı sipahiye ve nısf-ı âharı *emîrâne* deyu *mîr-livâ*ya hâsıl (kayd) olunmuşdur.

KANUN-I RESM-İ TAPU DER VİLÂYET-İ KARAMAN

27. Sipahiye hâsıl kayd olunmuşdur; mîr-livâ asla dahl eylemez.

28. Karyelerde *ev yeri tapusun*un a'lâsı elli akçedir; evsatı otuz akçe; ednâsı on akçe. Ve sipahi cebr ile ve zulm ile ra'iyyetini kovsa yerine gelicek *resm-i tapu* alınmaya. Feemmâ bir ra'iyyet ki, ihtiyârıyla damın ve yurdun terk edüb gitse, sipahinin olur; kime dilerse tapuya verür.

KANUN-I RESM-İ BEZİRHÂNE DER KASABÂT VE KURÂ

30. *Bâc-ı gallât,* her yirmi akçeden bir akçe alınur. Her *hıml* tuzdan iki akçe alınur. Kirbâs penbe hımlünden iki akçe alınur. Hımlden eksük olub *kıt'a* ile satandan yirmi zirâ'da bir akçe alınur. *Kaliçe* hımlünden iki akçe; hımlü bozub satandan kırk akçede bir akçe alınur. İncir ve bogasi hımlünden ikişer akçe alınur. Gön hımlünden iki akçe alınur ve illâ ki, hımlünü bozub bey' edeler, kırk akçede bir akçe alınur. Kul ve câriyeden ve deveden her re'sine başına sekiz akçe alınur. At ve katırdan dörder akçe alınur. Şekil (?) ve desti ve kürk hımlünden iki akçe alınur. Koyun satılsa iki re'sine bir akçe alınur. Bir tulum peynirden iki akçe alınur.

KAZIYYE-İ AHVÂL-İ MÎRÂBİYE-İ KONYA EL-MAHRÛSE BER MÛCEB-İ İTTİFÂK-I EHL-İ VUKÛF VE DEFTER-İ MEVLÂNÂ HACI ALİ KÂDÎ-İ KONYA(1)

31. *Konya*'da *mîrâbiye* hususunda kanun-ı kadîm budur ki, bir *dönüm* bağdan otuz akçe alınur ve iki akçe *şâkirdâne* alınur. Ve bağlar suvarulduğı vakit her içdikçe dönümüne sekizer akçe verilür. Ve şâkirdiyle suvarsa iki akçe dahi şâkirde verilür. Ve yer suvarılub gen ola yani zirâ'at olmayan hâlî yer suvarıla, dönümüne dörder akçe alınur. Ve dönüm dahi dört evlekdür. Ve gök tahıl suvarılsa anun dahi dönümüne dörder akçe alınur(2).

32. Ve suvarılan yerden bir baş *öşür* alınur, şehir sınurundan ve bir baş dahi vakfa *vakıf sâhibi* alur; mülke *mülk sâhibi* alur. Ve ba'zı yerler serbest kayd olunmağın nesne alınmaz. *Hazret-i Şeyh Sadreddin Konevî* ve *Mevlânâ Celâleddin Sâhib'ül-Mesnevî* gibi ve *serbestlik* kaydı olan âhar kimseler gibi. Ve bağdan bozulmuş yerler ekilse, öşür alınur, mukâta'a alınmaz.

33. Ve *bostan*ın eyüsünden her *evleğe* on beş akçe alınur, iki yanında değilse. Ve kem bostandan mahsûl kıymete göre alınur. Ve bostan bozulmadan görülmek kanun-ı kadîmdir. Şimdi te'hir ederler. Bostan bozuldukdan sonra halkı tazyîk ederler,

(1) **Konya Kadısı Hacı Ali** için bkz. Konyalı, **Konya Tarihi,** 228

(2) — **Mîrâbiye:** Su nöbeti karşılığı beyce alınan resme denir. Suyun idaresine bakan şâkirdin aldığına ise **şâkirdâne** adı verilir.

yerlerin ölçüb eyü *bostan resmin* alurlar. Müslümanlara zulümdür. Mübâşirleri men' eylemek lâzımdır.

34. Ve *mîrâb resmine za'îm* ve *âmil* ve *şâkird* olanlar ekin ekmek ve bostan dikmek memnû'dur.

35. Ve ba'zı *dolap*lar ki, kendü suyıyle ol yeri suvara, sebzevâtından öşür alınmayub üzümünden ve yemişinden öşür alınur. Ve nefs-i şehir içinde olan bağçelerden ve bostanlardan *öşür* alınmak kanun-ı kadîmdir, taleb olunmaya.

36. Ve havâli-i *Kara Aslan*'da ve *Ağus*'da ve *Abdürreşid*'de ve *Hasan Göyü* ve *Kovan Ağzı*'nda ve *Cumruk* nâm mevzi'lerde bostan ekile-gelmemişdir deyu *Mevlânâ Şücâ' bin Süleyman* el-Ma'rûf bi *Kartal* nâm *Konya Kadısı hams ve işrîn ve tis'a-mi'ete* tarihiyle müverrah ahalisi eline hüccet vermişdir(1).

SU TAKSİMİNİN KANUN-I MU'TÂDI BUDUR Kİ, ZİKR OLUNUR

37. *Kavak Değirmeni* önünde su iki kısım olub nısfı *Kürekilas* (?) *Irmağı*na gider ve *Delüklü Taş'a* gelicek dört *vukıyye,* andan orta ırınağa verilür. Ve sunun nısf-ı âharı *Meram'*a gidüb andan *Kaya Yaruğun*a gelicek dört vukıyye su şehir nehrine verilür. Ve andan âhir *İlyas Değirmeni*ne gelince olı-geldüğüne göre ashâb-ı hukuk hisselerin aldıkdan sonra zikr olunan değirmenden çıkan su taksim içün vaz' olunan taş üzerinde sülüsi çaya ve sülüsânı *Kara Öyük Irmağı*na ta'yin olunur. Ve *Kara Göz Değirmeni*nden çıkan sunun sülüsü çaya ve sülüsânı şehir nehrine ta'yin olur. Ve zikrolunan çayın suyu andan aşağı *Selyigar* ve sahraya muhtezây-ı ahvâl üzere intifâ' olı-gelmişdir deyü sâbıkda zikr olunan kâdî-i mûmâileyh ünvanıyla sene *hams ve işrîn ve tis'a-mi'ete* tarihiyle müverrah hüccet-i hükmiyye ve emr-i hümâyûn *Konya* ahalisinin elinde mevcuddur(2).

38. *Meram*'dan *Yukarı Değirmen Deresi*nde *Hatun Yokuşı* demekle ma'rûf mevzi'den yukarı olan bağlar içün kadîm'ül-eyyâmdan mîrâba her senede 120 akçe verilü-gelüb ve bağlarının öşri alınu-geldüği mu'temedün aleyh kimselerin takriri ve şahâdetiyle ma'lûm oldu.

39. *Mîrâba* müte'allık ahvâl budur ki, alel-icmâl müzekkiren lil-hâl olmak içün Defter-i Cedid dîbâcesine kayd olundu.

KANUN-I TAKSİM-İ ÂB-I KARA HİSAR VE DEVELÜ DER LİVÂ-İ NİĞDE

40. *Livâ-i Niğde*'ye tâbi' *Develü Kara Hisarı*'nın suyun *Mevlânâ Vildân* tevzî'i muktezâsınca Defter-i Atîkin nefs-i *Kara Hisâr* mahallâtının tahtında bu ibâretle merkûmdur ki, zikr olunur;

Mezkûr su bir gece *Karye-i Kara Musa'*ya ve bir gece *Karye-i Bağlu Dere*(?)'ye

---

(1) — **Karaaslan:** Konya'nın bir köyü (Konyalı, 271, 401-402, 606)

— **Ağus:** Tesbit edemedik

— **Abdürreşid:** Konya'da köy ismi (Konyalı, 497-499).

(2) — **Selyiğar:** Konya'daki Selbasan mevkiinin eski adı olabilir (Konyalı, 912).

ve bir gece *Karye-i Kara Öküz'*e ve bir gece *Karye-i Hacılar'*a akar ki, dört gece olur. Ve bu gecelerin üç güni şehirde olan mu'âfînin ve sipahilerin ki, kadîmden hissesi olan yerlerine ve hâliyâ yerleri her kimde ise anlara aka. Ve bir güni dahi *Köşk Medresesi Vakfı Karye-i Armudsun'*a aka. Ve alâ hâz'el-kıyâs ve eyyâm-ı sayfda ba'zı karyelere su varmak mümkün olmazsa, ba'zı yerlere ki, su varmak mümkün ola, nevbetimizdir deyu mâni' olmayalar.

KANUN-I ESÂMÎ-İ RE'ÂYÂ Kİ, DEFTERDE BA'ZI EHL-İ GARAZ MÜKERRER KAYD ETMİŞLER OLA VE GAFLET OLUNMUŞ OLA

41. *Tâife-i siyah* ve *zümre-i re'âyâ*dan ba'zı kimseler ki, vilâyet tahriri esnâsında mahall-i teftişe gelüb efrâd-ı re'âyâ anların takriri ve vukûfiyle yazılurdı. Bunlar ba'zı re'âyâyı ki, hâricden mütemekkinlerdir, babalarının Defter-i Atîkde isimleri bulunmağla hâricde olan oğullarını gerü kadîmî ra'iyyet oldukları i'tibarla karyesine yazdurub hâricde temekkünini izhâr etmemek zannolundu. Ol ra'iyyet mütemekkin olduğı mezra'a ve karye bir nice zamandan sonra ki, ol vilâyet tahriri içün anda varıldı ve yazılmasına şürû' olundu, mütemekkin olduğı karyenin halkı mezkûr hâric olan ra'iyyeti kendülere takviyet ve yardım olmak içün yazdırdıklarında ne mahalden geldüğini ma'lûmları olmaduğı cihetden yahud kasdile ketm etdükleri sebebden beyân eylememeğe binâen gayba ıttılâ' makdûr-ı beşer olmamakdan kusûrı erbâb-ı insâfa zâhir ve vâzıh olduğı özr-i makbûl buyurulmak ricasından sonra ol ismi gaflet vechile mükerrer yazılmak vâki' olduysa, kadîmden her kimin ra'iyyeti ise kemâ-kân ana ra'iyyetdir; temekkününe i'tibâr olunmaya. Bu tarîk üzere her mükerrer ismin hâli tashih oluna ve *hâkim'ül-vakt* olanlar ra'iyyetleri tekrar haklatmayub rencîde etdirmeyeler.

42. Bir ra'iyyet iki sipahiye resm varmaz; kıdeme i'tibâr olunur. Tekrar makbûl olmaz.

KANUN-I RÜSÛM-I ÇİFT VE BENNÂK VE CABA DER ELVİYE-İ VİLÂYET-İ KARAMAN; LİVÂ-İ KONYA VE AKŞEHİR VE BEĞŞEHRİ VE İÇ-İL VE AKSARAY VE NİĞDE CÜZ-İ LİVÂ-İ KAYSERİYYE

43. *Kayseriyye Livâsı*ndan gayrı *Vilâyet-i Karaman* re'âyâsının müslümanlarından ve zimmîlerinden *bir çifte* otuz altı akçe ve *nîm çifte* on sekiz akçe resm alınur. Ve *resm-i bennâk* on iki akçe ve *resm-i caba* altı akçe alınur.

44. *Bennâk,* hiç yeri olmayan veya nîm çiftden eksük yeri olun evlüye derler. Ve *caba, mücerred* olan bâliğ kimseye derler ki, babası yanında kisbe ve kâra kâdir ola. Babası yanında olub kisbe kâra kâdir olmayan âcizden resm alınmaz. Ve bu rüsûm Mart evvelinde alınur.

KANUN-I ZİRÂ'AT-I ÇİFTLİK-İ RE'ÂYÂ BER TIBK-I DEFTER-İ ATÎK-İ SULTÂNÎ

45. Bir çiftlik yer tasarruf eden ra'iyyete *Bursa müdd*iyle dört müdd tohum ekmek lâzımdır; ekmedüği yılda elli akçe vere. Ammâ bir *Karaman müddi*yle ekse yirmi beş akçe vere. Ve alâ hâz'el-kıyâs *çift bozan resmi* ki, ıtlâk olunur, budur.

46. Ve eğer bir ra'iyyete âfet yetişüb bî mecâl olsa, çiftin bıraksa veya sipahisi ma'rifetiyle kendü ihtiyâriyle çiftliğinden ferâğat eylese ve âhar kişiye sipahi ol yeri verüb alan kimesne çift veya nîm çift edâsına kabul ve iltizâm eylese, ferâğat eden kimesneye *"sen defterde çift ve nîm çift mukayyedsin senden resm taleb ederim"* deyu teklîf edüb almaya; fâriğ olandan *resm-i bennâk* ala.

KANUN-I MİKDÂR-I ARZ-I ÇİFTLİK BER MÛCEB-İ DEFTER-İ ATÎK

47. *Çiftlik* hususunda a'lâ ve evsat ve ednâ i'tibârınca *bütün çiftlik* a'lâ yerden 60 dönüm ve evsat yerden 80 ve 90 dönüm ve ednâ yerden 120 dönüm yerdir demişler. Lakin beyn'en-nâs meşhur ve müte'âref olan *çiftlik* oldur ki, bir çift nadasına ve ekinine her senede vefâ ede, ekinciler dahi ana bir çiftlik yer derler. Mikdârda *Bursa müddiyle* on iki müdlük yerdir; *Konya müddi*yle bil-fi'il ma'mûl olan kile i'tibârınca altı müdlük yer olur.

KANUN-I İNTİKÂL-İ ÇİFTLİK BA'DE EZ VEFÂT-I RA'İYYET Bİ VERESE-İ MÜTEVEFFÂ

48. Bir *ra'iyyet fevt olub oğlu ve kızı kalsa,* çiftliği oğluna değer, kızına hisse yokdur. Ve eğer oğlu kalmayub hemân kızı kalsa, sâbıkda kıza vermeyüb sipahi âhara tapu ile verür imiş. Hâliyâ padişahımız emri ile tasarrufuna kâdir ve tâlib olsa, sipahi tapu ile kıza vermek ve kıza verilmek sâirînden takdim olunmak buyurulmuşdur. Meğer ki, kâdir ve tâlib olmaya, ol vakit âhare vere[1].

49. Ve sipahi kendü hâssa çiftliğinden gayrı ra'iyyet yerine dahl etmeye; meğer ki, *mevkûf* kala.

50. Ba'zı re'âyânın babalarından değmiş *müşâ' çiftlik*leri olsa, bir karındaşı fevt oldukda hissesi yine sâir karındaşlarına intikal eder, sipahi dahi eylemez. Amma babalarından intikal etmeyüb müşterek aldılar ise, ol vefât eden karındaşının hissesin sipahi tapu ile karındaşına vere.

51. *Resm-i çift,* ra'iyyet yazulduğı yere verür. Bir sipahinin yazılu ra'iyyeti çiftliğinin ba'zısı âhar sipahi yerinde vâki' olsa, resm-i çift yazulduğı yer sipahisine verüb âhar sipahiye heman *öşür* ve *sâlârî* verür. Meğer ki, çiftlikden ziyâde yer duta ki, *dönüm akçesin* vere.

52. Ammâ bir *sipahinin ra'iyyeti* veyahud *at çeken tâifesi* veya yörük ve *sipahi* ve *sipahi-zâde* ki, üzerinde çift mukayyed olan yerleri sipahisinden tapu ile alub tasarruf eyleye, ol vakit muhâlefet etmeyüb sâir re'âyâ verdüği resm-i çifti sipahiye verür. Âhar kişinin ra'iyyeti olmak ve at çeken ve yörüklük ve sipahilik ve sipahizâdelik ol hususda mâni' olmaz. Resm sipahinin mukayyeddir, verilmek lâzımdır.

KANUN-I BA'ZI AHVÂL-İ MÜTEFERRİKA MÜTE'ALLIK Bİ RE'ÂYÂ MA'A SİPAHİ

53. Re'âyâ, *öşür* ve *sâlâriyeler*in *akreb-i bazara* iletmek kanun-ı kadîmdir. Ve

(1) — Bu maddenin Yavuz devrine ait olmadığı anlaşılmaktadır. Kanunî ve hatta daha sonraki dönemlere ait olabilir.

*bazar*dan murâd galle satılur bazardır ki, anda kalîl ve kesîr galle satılmak câiz ola. Ammâ ortakçılara bu teklîf olunmaya; hemân köy anbarına koyalar.

53. Ve ra'iyyet sipahisine köyde *anbar* yapıvermek kadr-i hâcetce kanun-ı kadîmdir.

55. Bir sipahi kabl'el-vakt ra'iyyetden hukûk ve rüsûm alsa ammâ hâsıl sonra gelen sipahiye müteveccih olub evvelki sipahi zulm ve cebr ile alsa ve ra'iyyet dahi kadıya mürâca'at edüb kadı men'a ve def'a kâdir olmasa, tekrar ra'iyyetden yeni sipahi taleb etmeye. Ammâ fuzulî ra'iyyet verseler ve kadıya ra'iyyet mürâca'at etmeseler, yeni sipahi *tahvîl*ine düşen mahsûlını ra'iyyet verüb evvelki sipahiye verdüklerin taleb eyleyeler ve kabl'el-vakt kadı evvelki sipahiye hükm eyledise azle müstahak ola.

KANUN-I ORTAKÇIYÂN

56. *Ortakçılar,* hâsılların beğliğe verdikleri içün avârızdan mu'âf olagelmişlerdür. Hâlâ Defter-i Cedide ba'zı ortakçılar emr-i şerif ile *mensûh* olmuşlardır. Anlardan cemî' *rüsüm-ı re'âyâ* ve *avârız* alınur. Mensûh olmayanlar kemâ-kân avârızdan mu'âflardır.

KANUN-I RESM-İ AĞNÂM VE RESM-İ ÂSİYÂB

57. Bil-fi'il tımar tasarruf eden sipahilerden ki, asıl sipahi veya kadîmî *kapu kulı* ola, anlardan *resm-i ğanem* alınmaz. Ammâ eğer *ra'iyyet* veya *at çeken* iken tımara ve böyle bir tarikle dühûl etmiş ola, anlar kemâ-kân tımarlarına mutasarrıf olub resm-i ğanem ve sâir rüsûm edâ eylemek buyurulmuşdur, muhâlefet olunmaya ve etdürülmeye.

58. Ve mu'âflardan *resm-i ğanem* alınmak ve *zâviyedâr*lardan resm-i ğanem alınmak buyurulmuşdur. Ammâ şol *sipahi-zâde*ler ki, hâliyâ anlar *müsellem* tâifesi gibi eşküncüye kayd olunmuşlardır, anlardan resm-i ğanem alınmaz, afv olunmuşdur. Ve her birinin ellerinde olna tezkirelerinde ve berâtlarında mukayyeddir. Ve *Defter-i Cedid*de resm-i ğanem alınmamak musarrah ve mukayyed olan mu'âflardan alınmaz; bâkîlerinden alınur. Mücerred mu'âflık kaydı kifâyet eylemez.

59. *Koyun* Mayıs içinde tamam dölün dökdükden sonra kuzusuyla bile sayılub iksine bir akçe alınur. Ve 300 koyun bir *süri* i'tibâr olunub beş akçe *resm-i ağıl* alınmak dahi kanundur.

60. *Resm-i âsiyâb,* bilâ mâni' bir yıl tamam yürümeğe kâbil ola, değirmenden 60 akçe ve altı ay yürümeğe kâbil ola, andan 30 akçe alınur. Ve sel suyıyla yürüyen değirmen kaç ay yürürse ayda beşer akçe alınmak kanundur.

KANUN-I SİPAHÎ-ZADE VE ZÂVİYEDÂR VE MU'ÂF VE İMAM VE MÜ'EZZİN VE RE'ÂYÂY-I BÎ RESM

61. Şol kimesne ki, Defter-i Cedide *sipahi-zâde* ve *zâviyedâr* ve *mu'âf* kayd olunmuşlardır, anlardan resm-i çift ve bennâk ve caba ve avârız alınmaz.

62. Ve Defterde ra'iyyet oğlu *bî resm* düşicek ve sarâhaten resm verilmemeğe işaret olmayıcak *mu'âf an'ir-resm* değildir. Kemâ-kân sipahi resm ala.

63. Ve *mu'âf* ve *zâviyedâr* ki, babaları Defter-i Atîkde resimlü olub vere-gelmiş ola, Defter-i Cedidde resm mukayyed değildir demeyeler; resm vere, hemân avârız vermez. Meğer ki, Defterde verilmek musarrah ola.

64. Ve Defterde bilâ resm *imam* ve *mü'ezzin* kayd olunanlar dahi, mâdâm ki, *imâmet* ve *mü'ezzinlik* hizmetinde olalar, re'âyây-ı mezkûrı ri'âyet edüb imam ve mü'ezzin ve kethüdâlarından avârız almazlar. Amma imametden ve mü'ezzinlik ve kethüdâlıkdan ma'zûl ve fâriğ olduklarından sonra sâir re'âyâ hükmünde olurlar.

65. Ve şol kimesne ki, Defterde *ma'ar-resm* mukayyed ola, amma sonra *imam* ve *mü'ezzin* ve *kethüdâ* nasb oluna, *resm-i ra'iyyet* verür; heman avârız vermez, anun avârızı yerine mansûb olduğı ma'zûlden alınur.

66. Ve *hâric re'âyâ*dan bir kimesne, âharın ra'iyyeti olsun, at çeken olsun, sipahi ve sipahi-zâde olsun, mu'âf ve müsellem olsun, bir sipahinin tımarında *resimlü yer* dutsa, rüsûm-ı çift ve öşür ve sâlâriyesin tımar sâhibine verür. Eğer yeri az olub çifte ve nîm çifte vefâ etmezse, asıl *ra'iyyet* ve *hâric re'âyâ* iki dönüm yere bir akçe sipahiye verür; kemâ sebak. Amma firâr an *resm-i çift* ve *nîm çift* ve *resm-i dönüm* kayd olunmamışdır. Heman hâric ra'iyyet ol mezra'ada zirâ'atinden öşür ve sâlâriye ve *iki baş* mukayyed ise *hums* verür; resm-i dönüm ve resm-i çift vermez. Zira ki, kimse zirâ'ate rağbet etmeyüb mezra'a hâlî ve mu'attal kalur.

67. Ve re'âyânın üzerine kayd olunan çiftlikleri kâbil-i zirâ'at olub hâsıl veren yerlerden sürmeyüb ve *boz* koyub varub âhar sipahi veya *vakıf* veya *mülk* arzında ekerse ve zirâ'at ederse, *sâhib-i arz* öşür ve sâlâriyesin aldıkdan sonra sâhib-i ra'iyyet dahi bir öşür ala. Ve *üç yıl mütevâliyen boz kalub sürülmeyen çiftlikler*i re'âyâya sürmek teklîf etdükden sonra müsâhele edüb sürmezse, kadı ma'rifetiyle âhara verüb öşrin ve rüsûmın sipahi ala.

68. Ra'iyyetin âzâdlu kulı sipahiye müte'allıkdır; *âmil-i mevkûfât* ve *haymâneci* dahl eylemez. Rüsûm-ı ra'iyyeti sipahi alur; meğer ki, tahrir-i cedidde âhara veya haymâneye ra'iyyet kayd olunmuş ola.

69. Ve re'âyâdan fevt olanların çiftlikleri ales-seviyye oğullarına müte'allıkdır. Ve sipahiler tımarlarında mevkûf ve mu'attal gelen çiftlikler gerü sürülüb ma'mûl olsa, gerü sipahilerine müte'allıkdır. *Hâric-i Defter*dir deyu *mevkûfcu âmili* dahl edemez.

70. Ve şol ra'iyyet ki, âhar yerde yazılu olmayub bir sipahinin toprağında mütemekkin ola, rüsûmunı ol yer sipahisi alur. Defterde mestûr değildir deyu *mevkûfcu âmili* nizâ' ve dahl edemez. Fekeyfe ki, ra'iyyeti oğlı veya karındaşı ve akrabasından olub ve âhara ra'iyyet kayd olunmayub hîn-i tahrirde re'âyâ ketm etdürüb yazdırmış ola veya sehven metrûk ve gayr-ı mektûb kalmış ola. Bunlardan sipahi *resm-i ra'iyyet* ve sâir *hukûk-ı şer'iyye ve örfiyye* alur, bilâ hilâf.

KANUN-I RESM-İ OTLAK VE KIŞLAK DER KARAMAN

71. Kadîmden otlağiçün korunı-gelüb *resm-i otlak* alınu-gelmiş yerlerden süri-

den süriye bir orta koyun alınur. Ve bir tımar arazisine koyun gelüb kışlasa, süriden bir şişek *resm-i kışlak* alınur; alçak süriden altı akçe alına. Sipahinin berâtında veya defterde üzerine mukayyed değildür deyu muhâlefet olunmaya. Zira ki, mukarrer hâsıl değildir ki, ol karyeye kayd oluna; gahî ber sebil ittifâk vâki' olur nesnedir. *Ve'n-nâdiru lâ hükme leh*(1).

72. *Vilâyet-i Karaman'*da umûmen *resm-i ğanem* tamamen sipahiye kayd olunmuşdur. Mîr-livânın bi vechin min'el-vücûh resm-i ğaneme kendü hâslarından gayrı yere, eğer serbest ve gayr-ı serbestdir, aslâ alakası yoktur. Cümle sipahinindir.

73. Ve bir sipahinin ra'iyyeti yazulduğı yerde mütemekkin olmayub hâric-i karye ve kabilede veya hâric-i livâda dahi sâkin olsa, tamam resm-i ğanemi ve öşürden mâ'adâ rüsûm-ı re'âyâyı kendü sipahisine verir. Toprağımda sâkinsin deyu *toprak sipahisi* dahl eylemez; ederse *hâkim'ül-vakt* olanlar def' ve men' edeler.

KANUN-I CERÂYİMÜ CİNÂYÂT

74. *Defter-i Atîk-i Vilâyet-i Karaman'*da *Cerâyimü Cinâyât Kanunnâmesi* merkûm olunmamağın Defter-i Cedide dahi yazılmadı. Hâcet oldukda *Divan-ı Hümâyûn*dada isti'mâl olunan *Kanunnâme*ye mürâca'at oluna. Ve lihâzâ tafsil olunmadı(2).

KANUN-I ÖŞR-İ 'ASEL VE RESM-İ KEVÂRE DER VİLÂYET-İ KARAMAN

75. *Vilâyet-i Karaman'*da asel kovanından *şer'i şerif muktezâsı üzere* öşür kayd olunmuşdur. Amma müddet-i medîdeden beru re'âyâ sipahisine her kovana ikişer akçe *resm-i kevâre* deyu veri-gelüb öşür alınmak mu'tâdları olmaduğuna binâen rızaları üzre resm alınmak dahi tecvîz olundu. Lakin re'âyânın ba'zısı kevârelerini olduğı mahalden âhar sınura ve yaylağa iledüb anda oğul hâsıl etmeğin resm alunduğı takdirce bir akçesin sâhib-i ra'iyyete ve bir akçesin kovan hâsıl olduğı arz sipahisi ala-geldüği üzere mukarrer kılındı.

76. *Havâss-ı hümâyûn* ve *havâss-ı ümerâ-i elviye* ve *zu'amâ* ve *sipahiyân* ve *müstahfazân-ı kılâ'* ve *evkâf* ve *emlâk ashâbı* tasarruf eyledüği kurâ ve mezâri' ve yaylakâtda bu kanun mukarredir. Minvâl-i meşrûh üzere amel oluna.

77. Kettân ve kendirden *öşür* alınub *sâlâriye* alınmaduğı kazıyyedir. Ve kezâlik penbe ve haşhaş.

78. *Vilâyet-i Beğşehri* ve *Seydişehri Livâsı*nda kettân ekilür yerler vardır. Gallât üslûbunca hem *öşür* ve hem *sâlâriye* taleb olunmaz. Kettândan fakat öşür alınur. Öşür ve sâlâriye *kendüm* ve şa'îr ve mahlût ve çavdar ve alef cinsine mahsusdur. Kettân anlara kıyâs olunmaya. Ve kendir dahi kettân gibidir. Ve penbeden dahi ve haşhaşdan dahi fakat öşür alınur; sâlâriye alınmak mu'tâd değildir, alınmaya.

---

(1) "Nâdir olana hüküm binâ edilmez" demektir.

(2) Buraya sonradan **"Lâzım değil iken sehven yazılmışdır"** kaydı düşülmüşdür.

KAZIYYE-İ MERFÛ' ŞÜDEN MUNÂSEFE-İ ORTAKÇIYÂN DER KAZÂ-İ SEYDİŞEHRİ

79. *Vilâyet-i Beğşehri Livâsı*na tâbi' *Seydişehri Kazâsı*nda *Gököyük* ve *Soldra* nâm karyeler ki, her biri kırk üçer binden ziyâde ala, Defter-i Atîkde *ortakçı* kayd olunub her bir ra'iyyet bir mikdâr-ı mu'ayyen tohum ekmek takdir kılındıkdan sonra mahsûl mîrî ve ra'iyyet beyninde munâsefe olunmak ma'hûde iken, re'âyâ ihmâl ve taksîr edüb kadr-i mu'ayyen tohum rub'ını dahi ekmeyüb ve mahsûlı dahi kendü re'yleriyle sülüs ve sülüsân üzere vermeğin mahsûlı tamam tedennî etdüğünden gayrı resm-i ğanem ve çift ve sâir rüsûm dahi vermezler imiş. *Ortakçı*ları ref' olunub kemâkân rüsûm ve avârız verüb ve mahsûl-i gallâtdan *soğula* olmaduğı yıl öşür ve sâlâriye ve *soğula olıcak* munâsefe verilmek enfa' olduğı der-i Devlete arz olunub makbûl buyurulmadığın min ba'd vech-i meşrûh üzere olması defter-i Cedide kayd olundu(1).

TA'YÎN-İ Sİ'R VE NARH-I GALLÂT DER VİLÂYET-İ KARAMAN UMÛMEN

80. Defâtir-i Kadîme ki, A'lem'ül-ulemâ ve Ekremü ashâb'il-ulâ *Mevlânâ Şemsüddin Ahmed el-Ma'rûf* bi *İbn-i Kemal Paşa* -Sekallahu bi zülâl'ir-rahmeti serâhı ve ce'ale makâm'er-rıdvâni ve menâm'el-ğufrâni madce'ahû ve mesvâh-tahrir etdükden sonra *Defterhâne-i Hümâyûn-ı Sultanî Emîn Bâyezid* ba'zı mevâzı'ın emr-i Sultanî ile tashih edüb bu defter-i cedid tastîr olununca ma'mûl n bih olan *Bâyezid*-i mûmâileyh terkîm etdüği defterdir, anun dîbâcesinde bu vechile menkûldür ki;

Mevlânây-ı müşârünileyh -Emtarallahu aktâra terettübihî katarât-ı emtâ'ir-rahmeti- cemî'i *vilâyet-i Karaman*'ı defter etdükde gallâtı nısıf buğday ve nısıf arpa i'tibâr edüb biri biri üzerine ma'mûlün bih olan *Konya Kilesi*yle kilesi beşer akçe ve *İç İl*'de kilesi yedişer üzere narha bağlamışdır. Geru mukarrer deyu kayd eylemiş.

81. Hâliyâ tahrir-i cedid mevsiminde *vilâyet kadıları* taht-ı kazâlarının kasabât ve kurâda müsta'mel kilelerini *Konya*'da ma'mûl olan kile ile tatbik edüb ve her bir vilâyetde gallâtın *zaman-ı zer'i* ve *eyyâm-ı hasâdı* ve cümle gallâtı der-anbar olub her mevsimin *ruhsı* ve aziz'ül-vücud olduğı zamanları *ahâli-i vilâyetle* ve *ehl-i vukûf*la müşâvere etdükden sonra *Vilâyet-i Karaman*'da *İç İl*'den mâ'adâ *Konya Kilesi* ki, *Mevlânâ Hacı Ali el-Kâdî bi Konya* hücceti mûcibince *keyl-i İstanbul*'dan bir *şinik* ziyâdedir, buğday yedişer akçe ve şa'îr kemâ-kân beşer akçe olmak derece-i i'tidâle akrebdir. Ve *Livâ-i İç İl*'de ki, anun *mezrû'ât gallâtı* ziyâde vefretle mevsûf değildür, *buğday kilesi bi keyl-i Konya* onar akçeye ve şa'îr kilesi sekizer akçeye narh ta'yîn olunmak üzere vilâyet kadıları ferden ferden imzâsıyle hüccet ve defter edüb bu cânibe teslim ettiler. Ol hucec ve defterler kudât tevcihi üzere *Âsitâne-i Sa'âdet* ve saltanat-âşiyâneye arz olundukda şa'îrin narhı yedi akçe olmak zümre-i *asâkir-i mansûre* vilâyet sipahilerine eshel ve inâyet ricasına mahaldir deyu arz-ı bendeğî birle bu fakir cür'et etdükde kudât tevcihi mukarrer buyurulub minvâl-i arz üzere tevzî'e emir vârid olmağın imtisâl ve inkıyâd lâzım oldu ve şerh

(1) — **Soğula:** Akarsu yatağı, suyun çekilip kaybolduğu yer, su mecrâsı gibi manaları vardır (**Tarama,** V, 3494 vd.)

olunduğı tarikiyle mukarrer kılındı.

KANUN-I SİPAHÎ-ZÂDEGÂN-I EŞKÜNCİ Kİ, HÂLİYÂ EMR-İ SULTANÎ MÛCİBİNCE BE-NEVBET SEFERE EŞMEK FERMÂN OLUNUDU DER TAMÂM-I VİLÂYET-İ KARAMAN EL-MAHMİYYE

82. *Vilâyet-i Karaman* mukaddemâ tahrir olundukda her karyede re'âyâyla mahlût mütemekkin *sipahi-zâde* kaydıyla mukayyed kimseler yazılmış imiş ve üzerlerine *çift* ve *nîm çift* ve *bennâk* ve *caba* işareti bulunmuş iken ba'zı yerlerde belki ekserinde zikr olunan rüsûm karyenin cümlesinde dâhil olmayub hâric kalmış. Bu vechile kayd olunduğı ecilden dâimâ sipahi tımar ve resmiyle mukayyed olan sipahi-zâdeler beyninde nizâ' ve husûmet hâlî olmaz imis.

Ve bu tâife üç dört bine karîb efrâd ve eşhâs olduğu içün ra'iyyet yazılması hilâf-ı nizâm-ı bilâd ve muğâyir-i defter-i kadîm olub bu tâifenin ahvâli Âsitâne-i Saltanat-âşiyâna arz olundukda, hidmete kâdir olanların üçer ve dörder neferine resm-i çift ve bennâk ve caba ve rüsûm-ı re'âyâ ve resm-i ğanemden ve avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiyyeden min küll'il-vücûh mu'âf ve müsellem olmak şartıyla be-nevbet her sefere yarar *eşkünci*leri bi-nefsihî eşmek emri vârid olub ve tâife-i mezkûre dahi bu emr-hüsn-i irâdetleriyle kabul etdükleri ecilden ellerine *tezkire* verilüb ekseri berât alub hidmete mübâşeret etdiler ve bunların yararlarına tezkire verilmek dahi emr olunmuşdur ve tecvîz buyurulmuşdur.

83. Eyle olsa zikr olunan *sipahi-zâde*lerin ellerine verilen tezkirelerinin sûreti müstakil defter olunub ve *Defter-i Mufassal-ı Vilâyet*'de dahi her karyede işaret olunmuşdur. Eğer ittifak sehven terk olunmuş bulunursa, kalem-i nâsihden hatâya haml oluna ki, mümkün oldukça tatbik ve mukâbelesine vüs'at-i beşeriyye olan makdûr-ı bezl kılınmışdır. *Vel-insân lâ yahlû anil-hatâi ven-nisyân*(1).

84. Ve *sefer-i sultanî* olmaduğı sene *sipahi-zâdelere* sefer teklif olunmaz. Sâir sipahilere ne vechile istihdâm câiz buyurulursa bunlara dahi emr oluna.

85. Ve zikr olunan *sipahi-zâdelerin evlâdı* ki, hîn-i tahrirde defterden hâric kalmış ola veyahud min ba'd defterde mukayyed olanlardan vücuda gele, anların dahi nesli sipahi-zâde hükmünde dâhillerdir. Ve bunların karındaşları ve akreb-i akrabaları ki, âhar kimselere defter-i padişahîde ra'iyyet kayd olunmuş olmayalar, anlar dahi sipahi-zâdeden ma'dûdlardır. Bunların efrâdına naks gelse, ol hâric-i defter olan evlâd ve ihve ve ekârib-i karîbeden tekmîl oluna; *haymâneci* ve *mevkûfâtçı* dahl eylemeye.

86. Ve bu tâifeden sefer-i sultanîye hidmetinin edâsına ihmâl ve taksirleri olub *eşkünci*lerini göndermedikleri senede, cümle mu'âf buyurulduğı mahsûlleri *mevkûf* tarikiyle zabt oluna. Ve ol senede avârız verenleri bile alına. Ta ki, hidemât-ı din ü devlet ve nizâm-ı memleket bu zâbıta ile ber-karar olub müsâhele ve ihmâl tecvîz olunmaya.

87. Bu şerh, tamamen *eşkünci sipahi-zâdeler*in defterleri dîbâcesine nakl olun-

(1) "İnsan hatâ ve nisyândan hâli değildir" demektir.

muşdur.

KANUN-I TIMÂR-I SERBEST

88. *Vilâyet-i Karaman*'da vâki' olan *havâss-ı hümâyûn* ve *havâss-ı şehzâde* ve *havâss-ı ümerâ-i elviye* ve *dergâh-ı âlî hüddâmı*nın tımarları ve *kılâ' dizdârları*nın tımarları ve *emîr-i alem*lerin ve *beğlerbeğiler*in emr ile ta'yîn olunan altmış beş nefer *çavuş*ları tımarı *serbest*tir. Nısf-ı bâd-ı hevâsına *mîr-livâ* dahl eylemez. Bâkî tımarların nısf-ı bâd-ı hevâ ve resm-i arûsiyyesine mîr-livâ müşterekdir. Feemmâ bu zikr olunan havâs ve ze'âmetler ve serbest tımarlar mu'ayyen olub hîn-i tahrirde bâd-ı hevâları tamamen yazılub nısıf kayd olunmamışdır.

89. Bu tımarların birisi *serbestlik* üzere tasarruf olunurken bozulub tımara verilürse, serbestliği bozulmaz. Zira ki, *tamamlık* üzere deftere kayd olunub hâsılı tamamen mahsûb kılınmışdır.

90. Ve eğer *tımar-ı gayr-ı serbest*den biri *hâss-ı hümâyûn* ve *hâss-ı livâ* ve *ze'âmet* ve gayrıya ilhâk olunursa, ol dahi serbest olmaz. Kemâ-kân mîrlivâ nısf-ı bâd-ı hevâsına dahl eder. Meğer ki, mîr-livâya bedel verilüb ol nısıf mutasarrıf olana hükm-i hümâyûnla in'âm oluna.

91. Ve *beğlerbeğinin mu'ayyen olan çavuşları tımarı* ki, serbestdir, şöyleki sipahiye tımar verile, sebestlik üzere verilür, tımar erine verilmişdir deyu mîr-livâ nısfına dahl eylemez. Ve serbest tımara mutasarrıf olmayan sipahiye tımar ile beğlerbeği *çavuşluk* verse, tımarı serbest olmaz. Kemâ-kân nısfı mîr-livânındir. Zira ki, üstüne hâsıl mukayyeddir.

92. *Serbest olan ve olmayan tımarların* ahvâli budur ki, tafsîl olundu, bundan udûl ve hurûc olunmaya.

KANUN-I 'AVÂRIZ DER MEMÂLİK-İ KARAMAN

93. *Defter-i Atîk*de her karyenin tahtına ba'del-esâmî nefer ve hâne kayd olunmuşdur. Fil-hakika ol kayd-ı hâne *avârız kaydı* değildir. Zira ki, çift ve nîm çift ve bennâk adedini *hâne* addetmişdir. Bu takdirce bir evde dört beş nefer bennâk cem' olur, her biri *hâne-i avârız* olmağa mütehammil değildir ve bir tarihde olmuş değildir. Ol üslûb gayr-ı marzîdir.

94. *Avârız,* her vilâyetde a'lâ ve evsat ve ednâ i'tibârınca *vilâyet kadısı* ve memleketin mu'temed ahalisi ma'rifetiyle her mahalle ve karye ve cemâ'atin kuvvetine ve kudretine göre tevcih olınu-gelmişdir. Gâh olur üç hâne fukarâ bir hâne i'tibâr olunur. Ve gınâ ü i'sâr ve fakr u yesâr tekallüb-i edvârla mütehavvil ve müteğayyir olur.

95. Her vilâyetde *avârız tevcihi* her senede tevcih-i cedide muhtâcdır. Lihâzâ mahallât ve kurâya hâne ta'yini vilâyet defterinde mukayyed düşmeyüb ol vechile ta'yin olunursa, ana göre taleb muhâlif-i kanun-ı adâlet fehm olunur.

Her kadılıkda olan erbâb-ı ğınâ ve fakrın hâline göre vilâyet tahriri zamanında kadıları ma'rifetiyle cem' olunan *nüzûl* ve *kürekçi* ve *avârız* defterleri alınub ber vech-i icmâl hâne adedi her kadılığın tahtında kayd olunmuşdur. Bu emrin hak üzere

itmâmı sikât-ı kudâtın mübâşereten insâf-ı ittisâflarına müfevvazdır. Ve ihtimal-i zulm ve te'addî ve ahz ve ketınleri âdil kadıların teftiş ve tefakkudları ile zâhir olur.

HİLÂF-I MU'TÂD OLAN RESM-İ OTLAK-I LİVÂ-İ İÇ-İL Kİ, MERKÛMDUR

96. Ve *Livâ-i İç-İl*'in re'âyâsı, eyyâm-ı şitâda sevâhile inüb ve eyyâm-ı sayfda yaylaklara çıkarlar imiş. Kadîmden koruyub *otlağı resmi* alınmış yaylaklar ve üzerlerine *resm-i otlak* mukayyed olan yerlerden mâ'adâsı ki, ba'zı *haymâne yurdu*dur ve ba'zı âharın tımarıdır, anların ummâl ve sipahisi *resm-i otlak* deyü iki koyuna bir akçe alurlar imiş. Hilâf-ı kanun olmağın arz olunub ref' olundu deyu *Defter-i Atîk* dîbâcesinde mukayyed bulundu.

AHVÂL-İ RE'ÂYÂY-I SİPÂHİYÂN Kİ, ÂHAR TOPRAKLARDA SÂKİNLERDİR

97. Ve *Livâ-i İç-İl*'in ekser re'âyâsı *yörük tâifesi* gibi olub ve ba'zısı *Vilâyet-i Karaman*'da câ be câ müteferrık sâkin iken mâ-tekaddemden rüsûmın sipahilere vere-gelmişlerdir. Anların temekkünleri i'tibârınca oturdukları mezra'alara yazılmak ol tımarların küllî noksânına sebeb mülâhaza olunmağın kemâ-kân kabileleri ve cemâ'atleri ile bile yazıldılar.

98. Ve ol yer sipahilerinin eben'an ced tasarruf etdükleri re'âyâsından bir ferd hâric konulub âhar sipahiye temekkün i'tibariyle yazılsa, aralarına ihtilâf düşüb küllî şekvâya müncer olmak hususuna binâen tağyîr olunmamak nizâm ve intizâma muvâfık mülâhaza olundu. Alel-husus ki, bir nicesi hâric-i *Vilâyet-i Karaman*da *Teke* ve *Alâiyye* ve *Tarsus* ve *Adana* ve gayrı memâlikde mütemekkin ve mutavattın olmuşlardır. Ve lihâzâ Defter-i Atîka mutâbık kayd olunub ve Defter-i cedide ba'zının ne mahalde mütemekkin olduklarına işaret olundu.

99. Tavâif-i *Turgud* ve *Eski İl* ve *Bayburd* ki, *at çeken kabileleri*dir ve *yörüğân* ve *bozdoğan* ve âhar cemâ'atler bu minvâl üzere müteferrık yerlerde sâkin olmuşlardır, defterde merkûm olanları ve defterden hâric kalmış ra'iyyetleri kemâ-kân mukarredir. Bulundukları yerde rüsûmı zabtına emînlere ve sâhib-i tımarlara *vilâyet hâkimleri* mâni' olmayalar(1).

100. Ve zikrolan *at çeken kabâilinin kanunnâmesi Livâ-i Konya* defteri arasında mufassal ve meşrûh kayd olunmuşdur. Ol defterin evveline nazar oluna ve mûcebiyle amel oluna.

KANUN-I TARİK-İ SÂLÂRİYE 'AN ARÂZİ-İ VAKF-I MEDİNE-İ MÜNEVVERE DER KAZÂ-İ EREĞLİ TÂBİ'-İ LİVÂ-İ KONYA

101. *Kazâ-i Ereğli*'nin ekser kurâ ve mezâri'i *Medine-i Münevvere* vakfıdır. Cüm-

(1) — **At Çeken Kabileleri:** Bunlara **esb-keşân kabileleri** de denir. Bunlar fetihden önce hayınâne tâifesinden olup zirâ'at ve hirâsete meyilli olmadıklarından kendilerine **at akçesi** vaz' edilmiştir. Bunun karşılığında resm-i çift, bennâk, öşür ve avârızdan mu'afdırlar. Devlete sadece at akçesi, resm-i ganem, resm-i arûs, cürm ü cinâyet verirler. Sâkin oldukları yurtları ve muayyen mezra'aları kendilerine aittir. Genellikle Konya'ya bağlı **Turgut, Eski İl** ve **Bayburd** nâhiyelerinde bulunurlar (Uzunçarşılı, **Kanun-ı Osmanî Mefhûm-ı Defter-i Hâkânî** [illegible]).

le mahsûlât-ı gallâtdan öşri *Medine-i Münevvere* içün zabt olundukdan sonra nısf-ı öşri ki, yirmi kilede bir kile olur, *sâlâriye* deyu sipahiye hâsıl mukayyeddir.

Ve cümle bâğâtın öşri Medine vakfıdır, sipahi nesne almaz.

Ve rüsûm-ı örfiyye tamamen sipahiye hâsıl kayd olunmuşdur.

Ve *resm-i kevâre*nin nısfı vakfın ve nısfı sipahinindir, beraber alurlar.

İCMÂL DER BEYÂN-I SOĞULAHÂY-I VİLÂYET-İ KARAMAN

102. *Kazâ-i Seydişehri Göli* ayağından bahar mevsiminde feyezân edüb ve akan su *Çarşamba* nâm mevzi'den *Derelü* nâm mahalle geldikde olı-gelen âdet üzere bend bağlayıb bend bağlanmalu oldukda *Belviran* kazâsından re'âyâ kifâyet kadri mertekler getürürler. Ve *Konya sahrası*ndan ve *Çay İli*'nden ve gayrıdan ırgadlar getürdülüb bağlanan bendin câri olan suyu *Alemdar*'a uğrayub *soğula* olur. Andan *Kayser Oğlanı soğulaları*na varır ve andan *Gürün Çukuru*na ve andan *Kara Öyük* ve andan *Alayer*'e ve *Virancık soğulası*na varır. Ve andan *Firuz*'a varır. Ve andan *Orta Viran soğulası*na ve andan *Sırnık soğulası*na varır.

Bu zikrolunan soğulalar bu arkdan tamam olur. Ve mezkûr su *Alemdar*'dan ayrılub âhar bend bağlayub *Karkın* üzeriye gidüb ol aralarda perâkende soğulalar oldukdan sonra *Katır Göllü soğula*sına ve *Beş Kilise* ve *Keçi Gölü*ne ve andan *Samova soğulası*na varub andan *İsmil* ve *Ağça* soğulaya varır. Bu soğulalar tamam oldukdan sonra *Alemdar*'dan gerü âhar bend tutulub *Ilgun soğulası*na varub andan *Balıklağı soğulası* olur.

DER BEYÂN-I SOĞULA-İ AĞCA-ŞEHİR TÂBİ'İ KAZÂ-İ ESKİ İL DER LİVÂ-İ KONYA

103. *Bulgar Dağı*ndan su gelüb *Ağcaşehir Karyesi*nin önünde *Bayram Gazi* ve *Ağca Göl* ve *Sarık Öyüği* soğula olub ve mâ-i mezbûreden sene-i âhirde kalburcı soğulası olub olı-gelen âdet-i ma'rûfe üzere re'âyây-ı etrâf bendlerin tutu-geldüği ol diyâr a'yânının ma'lûmıdır.

DER BEYÂN-I SOĞULA-İ DEĞEK TÂBİ'İ KAZÂ-İ LÂRENDE

104. Mezbûr soğulanın suyu *Lârende*den gelüb kara bendin geçüb soğula olur yanında olan kurâ halkı zirâ'at ederler. Olı-gelen âdet-i kadîm üzere bendleri dutılugelmişdir.

DER BEYÂN-I SOĞULA-İ BEĞ DİLİ DER KAZÂ-İ LÂRENDE VE SOĞULA-İ ÇUĞLA TÂBİ'İ MEZKÛR

105. *Bulgar Dağı*ndan su gelüb *Beğ Dili*'de olı-gelen âdet üzere kurbünde olan halkı bend tutarlar, soğula olur ve andan *Çuğla*'ya gelür. Ana dahi re'âyâ mu'âvenetiyle bend tutılu-gelmiştir.

106. Bu cümle *soğulalar* ve bunun gibi nice yerlerde soğulaya kâbil yerler vardır ki, ihtimâm olunub kârgir binayla bendler dutdurulsa, *Nil-i Mısır*'dan hâsıl olur

gallât gibi bunda dahi vâfir mahsûlât husûlü mukarrerdir. Ammâ *sâhib-i vukûf* ve müstakîm *emîn* kalîl'ül-vücuddur. Bulunsa dahi iltifât ve i'tibâr ve ri'âyet olunmamağla kimse soğulalar ta'mirine rağbet göstermezler.

107. Bu soğula olan yerlerin mahsûlâtı âdetinin tariki, mîrî ve re'âyâ beyninde münâsefedir. Bundan gayrı toprak sâhibi oşür almak olı-gelmiş değildir.

DER BEYÂN-I AHVÂL-İ BA'ZI ORTAKÇIYÂN-I MENSÛH DER LİVÂ-İ KONYA VE BEĞŞEHRİ

108. Ve *Livâ-i Konya*'da ve *Livâ-i Beğşehri*'nde ba'zı *ortakçı* karyeleri hükm-i şerif mûcibince ortakçılıkdan ref' olunub *boz* ve *kır* yerlerinden öşür ve sâlâriye kayd olunmuşdur. Ve rüsûm-ı çift ve bennâk ve caba ve resm-i ğanem ve kovan ve sâir rüsûm-ı re'âyâ ve avârız mukarrer kılınmışdır.

109. Zikrolunan karyeler arâzisinde *soğula* vâki' oldukda sâir mevâzı'da *soğula* vâki' olduğu gibi, ol vakit kanun-ı mukarrer mûcibince mahsûlı mîrî ve re'âyâ beyninde *münâsefe tarikiyle* kısmet olunur. Ve *Beğşehri Livâsı*na tâbi' *Gököyük* ve *Sobrada* nâm karyelerin ortakçılğı ve soğula olduğu zamanda münâsefe kısmet olunduğu mukaddemâ tahrir ve tastîr olunmuşdur.

110. *İç-İl Vilâyeti*ne tâbi' *Silindi* ve *Anamur* ve *Mut* ve *Silifke Kadılıkları*nda *çeltük nehirleri* vardır. İhtimam olunsa hayli mahsûl verir. Lakin sipahileri ve emînleri ihmâl ve müsâhele etmekle *çeltükçiler* kolayına gezüb mu'ayyen tohumlarını zirâ'at etmezler. Bu hususda ihmâl ve taksîr ederlerse, *çeltükçilik hizmeti* mukabelesinde *merfû'ur-resm ve'l-avârız* oldukları resimleri ve avârız ve zamân lâzım olur. Taksirleriyle mes'ûl olmaları rızalarıyla her mahkemede *sicill-i mahfûza* kayd olunmuşdur. Dâimâ bu husus mer'î kılınsa, *enhâr* yevmen fe yevmen terakkî ve izdiyâd bulmak üzere olur.

KANUN-I MUKÂSEME-İ MAHSÛLÂT-I MÂLİKÂNE VE DİVANÎ DER BA'ZI VİLÂYET-İ KARAMAN BER VECH-İ MÜNÂSEFE

111. *Vilâyet-i Karaman*'da olan karyeler ki, mâ-tekaddemden *iki baş* ya'ni bir cânibi *divânî* ve bir cânibi *mâlikâne* tasarruf olınu-gelmişdir. Bunlardan şol ki, mâlikânesi vakıf veya mülk ola, ol karyede vâki' olan kadimî bağların öşrini külliyen *sâhib-i vakıf* tasarruf edüb bâkî gallâtın ve kovanın ve resm-i âsiyâbın nısfı *sâhib-i vakıf* tasarruf edüb bâkî gallâtın ve kovanın ve resm-i âsiyâbın nısfı sâhib-i evkâf ve emlâk ve nısfını müşterek olan sâhib-i tımar tasarruf ede-gelmişdir.

112. Ve cümle karyenin *örfiyyâtı* ki, *resm-i çift* ve *bennâk* ve *caba* ve *resm-i ğanem* ve *resm-i tapu* ve *deşt-bânî*dir, sipahiye mahsusdur; sâhib-i mülk ve vakfa bundan hisse yokdur.

113. Bu kadar şimdiye değin bu vechile amel olunurmuş, hâliyâ şöyle vilâyet ömr-i hümâyûn-ı sultânîyle tahrir olundukda sipahiler ve *vilâyet a'yânı* takririyle şöyle zâhir ve ve ma'lûm oldu ki, mukaddemâ zirâ'at olunan arazi ki, gallâtı *hums-i mahsûl* tarikiyle sipahi ve sâhib-i vakf ve mülk beyninde alel-münâsefe taksim olunurdu, ol yerlere re'âyâ vilâyet tahrir olundukdan sonra bağlar diküb ve zirâ'at mahsûlüne tamam sipahi cânibine naks müteveccih olmuşdur.

114. *Öşr-i bâğâta* sâhib-i vakf ve mülk ibtidâ-i emirden müstakil mutasarrıf olub mahsûl-ı *divânî* ve *mâlikâne* iştirâk üzre kısmet olunmak mukarrer kanun iken, bâğâttan sipahiye aslâ hisse verihnedüğüne vech ma'lûm ohnadığından gayrı mahsûl-ı zirâ'ati mukarrer müşterek olan arazi bağ oldukdan sonra anun mahsûlunun nısfı sipahiye verilmemenin aslâ sebebi ve bâ'isi olmayub *bâğât-ı cedideden* hâsıl *öşür* alel-münâsefe sipahi ve sâhib-i vakıf ve mülk beyninde taksim olunmak üzere Defter-i Cedide kayd olundu. *Bâğât-ı kadîme* bozulub tarla veya cedid bağ olıcak kemâkân ale's-seviyye kısmet eyleyeler.

115. Ve *iki baş olan yerlerin gallâtı mukâsemesi humusdan* olub bâğât öşür olduğuna sebeb, bâğâtın kesret-i me'ûneti ve emeği ve ta'mirinin harc ve masrafıdır. Mâ-tekaddemden bu vechile tasarruf olunduğı ecilden tağyîr olunmayub mukarrer kılındı.

KANUNNÂME-İ YÖRÜGÂN Kİ MÜTEMEKKİN ŞÜDE END DER KAZÂ-İ KAYSERİYYE VE RE'ÂYÂY-I LİVÂ-İ KAYSERİYYE

116. *Kazâ-i Kayseriyye*'de mütemekkin olan *yörüğan tâifesi* mâ-tekaddemden göçer ve konar olub zirâ'at ve hirâset etmezler imiş ve bağ ve bağçeleri olmaz imiş. Ve koyunlu olmağın her cemâ'atin rüsûm-ı ağnâmdan sipahiye hayli mahsûl mukayyed olmuş imiş. Ve resm-i çift ve bennâk ve caba vermezler imiş.

117. Hâliyâ zikr olunan yörükler ehl-i zirâ'at olub ve bağlar ve bağçeler edinüb ve ba'zısı ticâret ve rençberliğle iştiğâl edüb koyun dutmakdan evvelki gibi olmayub sipahiye resm-i ğanemden cüz'î nesne hâsıl olur olmuş.

118. Bu cihetden tımarlara tamam naks gelmeğin emr-i hümâyûn mûcibince zikrolan yörük tâifesinden çifti olan ra'iyyete *tamam çift resmi* elli yedi akçe ve *nîm çift* olan nısf-ı resm ve *yerlü bennâke* ednâ on sekiz akçe ve *evlü bennâke* on iki akçe resm kayd olundu. *Mücerred cabadan* resm ma'fuvdur. *Kayseriyye*'de sâir re'âyânın dahi rüsûm-ı re'âyâsı bu minvâl üzeredir.

119. Ve *Köstere Nâhiyesiyle Zülkadr Vilâyeti*'nin hudûdı ve sınurı hususiyçün Devletlu âsitâneden *Zülkadr oğlu Ali Beğ Şehsüvâr*'a ve *Karaman Beğlerbeğisine* vârid olan emr-i şerifin sûreti bi aynihî *Kanunnâmesiyle* bile mücelled kılındı. *Vilâyet-i Karaman* kadîm ve *Zülkadr* hâdisdir. Karaman Defterinde yazılmış kurâ ve mezâri' hudûd ve sınurıyla tekrar *Zülkadr Vilâyetinin* defterlerine yazıldıysa *Karaman Defterinde* mukarrerdir, *Zülkadr Defterine* mükerrer yazılmış olur. Cemî'-i hidemât-ı asâkir-i hümâyûnî *Karaman*'a müte'allık olur. Zülkadr cânibinden dahl etdürülmeye.

KANUNNÂME-İ AHVÂL-İ ZİMMİYÂN-I VİLÂYET-İ KARAMAN

120. *Vilâyet-i Karaman*'da olan *zimmîlerin* her ferdinin *cizyeleri* mufassal Defter-i Atîkde her isim tahtına mu'ayyen ve mukayyed olmaduğuna bâ'is budur ki; *Cizye* şer'an her şahsın gınâ ve fakrı i'tibârınca takdir ve yakîn olunur. Ve bu hâl mürûr-ı eyyâm ve kürûr-ı şuhûr ve a'vâmla sâl ve sâl müteğayyir ve mütebeddil olmak üzeredir. Ol cihetden Vilâyet defterlerinde ana yakîn ve tekarrur muvâfık gelmez.

121. Eyle olsa Vilâyet tahrir olunduğu senede her vilâyetin kadısı ma'rifetiyle tetebbu' olunub görüldükde *zimmîlerin* emlâk ve emvâle vüs'ati olancalarına ki,

a'lâ i'tibâr olunur seksen ve doksan akçeden altmış akçeye gelince ve mutavas hâlına altmış akçeden otuz akçeye gelince ve fukarâsından otuzar akçeden ekal. mamak takdir ve ta'yin olundu.

122. Min ba'd her sâle *nev-yafte*lerine otuzar akçeden ekall *cizye* vaz' olunmaya. Bu minvâl üzere her üç yılda bir defa *Vilâyet Kadısı* ma'rifetiyle mahkemede *mürde*leri ihrâc olunub ve *nev-yafte*leri deftere kayd olunub üç yıla değin ol mümzâ defter tağyîr ve tebdîl olunmaya.

123. Ve erbâb-ı ğınâdan fakir olmuş zimmîler ve fukarâdan ğınâya erişmiş keferenin ahvâli dahi tetebbu' olunub fakirin hâlinden ziyâde nesne alınmaya ve ğanînin cânibi ri'âyet olunub ve fakire ziyâde tahmîl olunmaya. Bu bâbda hakdan udûl eden eğer kadıdır ve eğer cizye cem' eden mübâşirdir, yevm-i suâlde itâb-ı ilâhiyyeye müstahak olalar.

124. Ve her sâl *cizye* cem' olundukda kadı cânibinden dahi bir defter dutulub ve yazılub defterin bir sûreti kadı imzâsıyla Dergâh-ı Âlîye gönderilüb bir sûreti *mahkeme sicillâtı*yle hıfz olunub bu minvâl-i meşrûh her senede mer'î dutulub bi vechin min'el-vücûh tahallüf etdürülmeye.

125. Vilâyet tahriri zamanında cem' olunan *cizye defteri*nde doksan ve seksen akçelü *cizye*ler a'lâ kabîlinden olub kemâ-kân mukarrerdir ve mutavassıt'ul-hâl olanların cizyeleri otuzdan ekall olmaya ve fukarâsının otuzdan ziyâde ve ekall olmaya. Ol defterle *Vilâyet Kadısı* ma'rifetiyle cem' edüb noksân olanları *nev-yafte*den tekmîl edeler.

126. Ve *cizye cem'*ine mübâşir olanların defteri hîn-i tahrirde *zimmî*lerin esâmîsine tatbik olundukda ekserisinin ismi mutâbık gelmeyüb mübâşirler ehl-i kalem olmaduğundan mıdır nedendir? ma'lûm olmadı. Hâliyâ yazılan esâmî re'âyânın ittifakıyla kayd olunmuşdur.

127. Ve *Kara Hisâr-Develü* kadılığında vâki' olan ba'zı keferesinin cizyesine *Kahyalu(?) oğulları* ber vech-i tımar mutasarrıf olub ve *Kazâ-i Ermenek*'de *Yava Oğulları* ba'zı keferesinin cizyesin ber vech-i tımar tasarruf ederler imiş. Hâliyâ anlardan alınub asıl *cizye defteri*ne ilhâk olunmuşdur.

128. *Vilâyet-i Karaman*'da *Beğşehri Kazâsı*nda vâki' olan *Kesi* nâm karye ki, *Konya*'da *Atabek Medresesi*nin kadîm'ül-eyyâmdan vakfına mülhakdır ve *Konya*'da *Sultan Alâaddin Câmi*'ine mevkûf *Seli* nâm karyenin cizyesinden mâ'adâ cümle hâss-ı hümâyûna tâbi'dir. Emirle hâliyâ *şehzâde-i Civan-baht* -Tâle bekâhu- Hazretlerinin Hizâne içün zabt olunur.

129. Ve *esâmî-i zimmet* işbu mufassal defterde mestûr kılınmışdır. Eğer re'âyâ ketm edüb yazılmamış varsa, ra'iyyet oğlu ra'iyyetdir. Ve hâric vilâyetden dahi gelüb *Karaman*'da tavattun edenler dahi bu defterde mestûr değildir denilmeyüb cizyeleri eğer âhar vilâyetde yazılu *harâc-güzâr* olduğu üzere sûret-i defter ibrâz etmemekle ma'lûm ve muhakkak olmaya, cizyeleri alına.

130. Ve *Kara Hisâr* ve *Ürgüb Kazâsı*na tâbi' beş kıt'a karyenin cizyeleri *Arab*'a tâbi' olub *Haleb Hizânesi*ne teslim olunur. Mufassal defterde ana işâret olunmuşdur. Temme[1].

---

(1) **Arab**'dan kasıd, Arab ve Acem Defterdârlığıdır.

KANUNNÂME-İ KABÂİL-İ ESB-KEŞÂN DER VİLÂYET-İ KARAMAN

131. *Vilâyet-i Karaman*'da *Konya Livâsı*na tâbi' *Kazâ-i Turgud* ve *Kazâ-i Eski İl* ve *Kazâ-i Bayburd* tavâifi ki, *at çeken kabâili*yle ma'rûfdur, âdet-i kadîmeleri üzere her sâle on ikişer hâneden bir *at resmi* ki, beş yüz akçedir, Padişah-ı âlem-penâh hazinesiyçün emînlerine edâ ederler imiş. Ve rüsûm-ı mukarrereden iki koyuna bir akçe ve üçyüz koyuna *resm-i ağıl* deyu beş akçe verirler imiş. Ve kanun üzere cerîmeye müstahak olanlarından *ehl-i şer'* ma'rifetiyle cürmlerine göre haklanurlar imiş. Ve *beytülmal* ve *mal-i mefkûd* ve *yava* ve *kaçkun* dahi sâir memâlikde mu'tâd olduğu gibi bunlarda dahi ol vechile icrâ olunur imiş.

132. Bundan gayrı *resm-i çift* ve *bennâk* ve *caba* vermezler imiş. Ve kendülere mahsus defter-i Padişahîde *yurd* kayd olunan mezâri' ve araziden *öşür* ve *sâlâriyye* ve bağ olan yerlerden *öşür* ve *harâc* ve *resm-i kovan* ve bilcümle re'âyâ verdüği rüsûm-ı mukarrereden bir akçe ve bir habbe vermezler imiş.

133. *Ve umum vilâyet re'âyâsına emirle avârız* ve *kürekçi* ve *nüzûl* ve sâir *tekâlif-i divâniyye* vâki' oldukça bu kabâil halkı ol tekliflerden ma'fuv olub bu hususlar içün bunlardan nesne taleb olunmaz imiş ve alınmaz imiş.

134. Ve bunlar mukaddemâ *göçer konar yörük tâifesi* makûlesinden olmağın zirâ'at ve hirâset etmezler imiş. Ve on iki hâneden edâ ettikleri *at resmi* ki, beş yüz akçedir, her kabilenin on iki hânesinden a'lâ ve evsat ve ednâ i'tibârınca kendü kabilelerinden ehl-i insâf ve sâhib-i vukûf kimesneler taksim ve tevzî'i ile maldâr ve kudretlu kimesnelerden, eğerçi *tıfl-ı sağîr* ve *dul avret* ola, davarlarına ve istitâ'atine göre anı dahi *hâne* i'tibâr edüb anun gibilerden ziyâdece takdir olunurmuş. Ve mutavassıt'ul-hâlden ve fakirlerinden dahi vüs'atine ve hâline muvâfık resmin cem' edüb edâ eylemek kanun-ı mukarrerleri imiş. Ve cümle rüsûmı hâssa-i hümâyûna müte'allık imiş.

135. Hâliyâ *Vilâyet-i Karaman* fermân-ı vâcib'ül-iz'ân-ı Sultanî ile tahrir olundukda zikr olunan tavâifin ekseri zirâ'at ve *hirâsetle* meşgûl olub ve yurdlarının öşür ve sâlârıyyesinden ve rüsûm-ı çift ve bennâk ve cabalarından hayli mal husûlı müte'ayyin olduğundan gayrı mezkûrların tasarruflarında olan yurdlarının gallâtı zabtına mu'temed adamlar nasb olunub *ta'şîr* olundukda ekser çiftliklerinin gallâtı ve sâir mahsûlâtı altı yedişer bin akçe olduğı zâhir oldu.

136. Ve *kürekçi* ve *avârız* ve *nüzûl* teklif olunsa, bir nice yüz bin akçenin tahsili mümkün fehm olunmağın bu hususun bir nice def'â zaman-ı sâbıkda izhârı kasd olundukça ihmâl sebebi ile mestûr kalmış imiş. Hâliyâ Âsitâne-i sa'âdete arz olundukda *at çeken âdeti rüsûm-ı re'âyâya* tebdîl olunmağa emr-i şerif vârid olıcak tavâif-i mezkûrenin a'yânı vilâyet kadıları huzurunda cem' olub rüsûm-ı re'âyâ vermek mu'tâdımız değildir. Kadîm'ül-eyyâmda vere-geldiğimiz *at çeken resmi* ki, beşyüz akçedir, her at başına ikişer yüz akçe dahi ziyâde vermeğe râzıyuz deyu i'tiraf edüb ekseri kadılarından hüccet getürmeğin ve *Sadr-ı A'zam Vezir-i Mufahham Rüstem Paşa Vilâyet-i Karaman*'a geldikde bunların bu istid'âlarını kabul etmeğin kemâ-kân *at çeken âdeti* mukarrer buyurulub *on iki hâneden her at başına yedişer yüz akçe verüb* ve âdet-i kadîme üzere resm-i ğanem ve bâd-ı hevâlarını vermeğe mültezim ve mütekabbil olduklarıyçün vaz'-ı kadîm üzere *at çeken olmak* mukarrer kılınub rüsûm-ı re'âyâ ve avârız ve kürekçi ve sâir tekâlif-i divâniyyeden ma'fuv olmak üzere defter-

i Cedid-i Sultanîye kayd olundu(1).

137. Ve *at çeken rüsûmu*nun cem'i zamanı güz mevsiminin âhiri olmak halka muvâfıkdır.

138. Ve *at çeken tâifesi*nin mahdûd ve mu'ayyen yurdlarından kendüler binefsihî zirâ'at etseler, aslâ öşür ve sâlâriyye vermezler. Feemmâ hâricden gelüb ol yerde zirâ'at etseler, ol mezra'alarda hâsıl olan gallâtın öşür ve sâlâriyyesin mîrî içün emînler zabt ederler imiş. Hâliyâ *at akçesi* beşyüzden ikiyüz akçe dahi ziyâde olmak buyurulmağın zikr olan *hâric zirâ'at edenlerin öşri* dahi gerü *at çeken yurdlarının ashâbı* tasarrufunda olmak mukarrer kılındı ki, hâricden dahi zirâ'at olunsa ol öşre dahi mutasarrıf olub fukarâya takviyet içün ziyâde olunan at resmine ilhâk edüb edâ eyleyeler. Emînler dahi dahl ve ta'arruz eylemeyeler. Feemmâ ol yurddan hisseye mutasarrıf olanlar biz dahi on iki hâneden bir at resmin veririz, ziyâde vermeziz demeyeler. Gallât mukâbelesinde dahi bir mikdâr nesne vereler, muhâlefet etmeyeler.

139. Ve yurdlarının gallâtı tamamen öşri *at akçesi* içün zabt oluna; vefâ etmezse bâkisi a'lâ ve evsat ve ednâ i'tibârınca tevzî' olunub at akçesi tekmîl olunur.

140. Ve *sipahi* ve *sipahi-zâdeler* dahi *at çeken yurdun*dan zirâ'at etseler ve bağçeleri olsa, tamam öşrin vereler, muhâlefet olunmaya.

141. Ve *at çeken tâifesi*nin tasarrufunda olan yurdları mahsûlâtı mütefâvit'ül-hâl olub ba'zısından ziyâde hâsıl olmağın anların gibilerden *at resmi* on iki hâne i'tibârından gayrı ziyâde mahsûlüne göre bağlanmışdır.

142. Ve *hâricden zirâ'at olunanların öşri ve sâlâriyyesi* sâbıkan mîrî içün zabt olunub hâliyâ *at çeken mutasarrıfları*na ta'yin olunan mahsûlâta göre yazılmışdır. Ve bir atdan ve iki atdan ziyâde mütehammil olduğu üzere takdir olunmuşdur. Anların gibilerden resm ziyâdece alınur. Biz dahi on iki hâne üzere edâ ederiz demeyeler; ederlerse makbûl dutulmaya. Zira ki, at çeken halkının ba'zı *Karaman*'dan hâric yerlerde mütemekkindir. Anlar kat'â yurddan hissedâr olmazlar ve on iki hâneden bir at resmin edâ ederler.

143. Ve ba'zısının yurdları ziyâde hâsıl verür olmayub cüz'î hâsılı olur, anlar dahi on iki hâneden bir at akçesin verürler. Yurdları ve çiftlükleri ziyâde hâsıl verüb ve hâricden zirâ'at edenlerin dahi öşür ve sâlâriyyesin at akçesinin edâsına ol kabilenin fukarâsına takviyet içün ta'yin olunan kimesneden *at akçesi* ziyâde alınmak câiz görülmüşdür. Ol hâsıl mukâbilsinde zirâ'at edenlerden bir mikdâr ziyâde alına.

144. Zirâ'ati olmayanların resmini tahfif edeler. Bu cihetden *Bayburd Kabâili* at çekenlerinden *Necmeddinlü Kabilesi* ve *Akçeşehir*'de mütemekkin *Eski İl Kabilesi* ve bu makûle kabilelerin *at resmi,* hânelerine göre olmayub gallâtları mahsûliyle i'tibâr olunmuşdur.

145. Ve *Akçeşehir*'de mütemekkin at çeken ve *Necmeddinlü Tâifesini*n kendü-

---

(1) **Vezir-i A'zam Rüstem Paşa,** Kanunî devri sadrazamlarındandır ve dolayısıyla bu madde Kanunî devrinde tanzim olunmuştur. Ancak Kanunnâme'nin temelini 906 tarihli Mevlânâ Vildan ve Yavuz devri İbn-i Kemal tedvinâtı teşkil ettiğinden Yavuz devrinde neşrediyoruz (**Sicill-i Osmanî,** II/377-378)

lerin kadılığı olan *Bayburd Kazâsı*na tâbi' yurdlarında zirâ'at olunan gallâtın öşür ve sâlâriyyesi ki, kendülerin tasarruflarında olı-gelmişdir ve ol arazide ba'zı hâric at çeken zirâ'at edüb *tahriri-i vilâyet* zamanına gelince öşür ve sâlâriyyesi mîrî içün zabt olunurken, hâliyâ at çeken fukarâsının rüsûmına takviye olmağiçün dahi at çekenler tasarrufunda olmak mukarrer kılınan mahsûlât mukâbelesinde *at resmi* ziyâde olunub on iki hâne resmi i'tibâr olunmamışdır. Belki mahsûlât i'tibârınca kayd olunmuşdur. Ol gallâta mutasarrıf olanlardan ta'yin olunan ziyâde anlardan taleb olunub fukarâsına tahmîl olunmaya.

146. Ve bu ziyâde mahsûl veren arazi ve yurd hissesine mutasarrıf olanların gâhî kabile kabile mahsûlleri, cemâ'atleri zeylinde beyân olunmuşdur. Mukâbelesinde anlara resm ziyâde vaz' olunmuşdur. Ol ziyâde hâricden zirâ'at edüb öşür ve sâlâriyyeyi vech-i mîrîye alınurken hâliyâ kendülerine ilhâk olunan *a'şâr* mukâbelsinde mukayyed olmuşdur.

147. Ve *sipahi* ve *sipahi-zâdeler* ve *zâviyedâr* ve *şerâfet da'vâsın edenler* ve *rüsûm-ı at çeken vermeyüb at çeken yurdunda zirâ'at eden*ler her kim olursa olsun, tasarruf eyledüği araziden ve bâğâtda öşür ve sâlâriyyesin at çeken tâifesine edâsı ta'yin olunan at akçesinin takviyesi içün vereler, ta'allül etmeyeler.

148. Ve *Necmeddinlü Tâifesi*nin tasarrufunda *Bâyezid* tahrir eyledüği Defterde aslâ yurd kaydı yoğ iken sonradan ecnebi hattıyla mezra'a-i *kebe, kenise, nezd, kaymas, beli(?)* deyu yazdırılmış. Bu sebeb ile *Konya Sahrası*nın bî nihâye yerlerini tasarruf etmişler. Sonra üzerine kadı gönderilüb bî-vech tasarruf ettikleri ba'zı mezâri' tımara verilüb bu cümle ile kendülerin dahi hayli yerleri tasarruflarında kalmışdır.

149. *Konya Sahrası*nın kadîmî toprağı olan araziye at çekeninin ta'alluku yokdur. Anların yurdları *Turgud* ve *Bayburd Kadılığı* toprağındadır. Her yere bir isim bırakub yurdumuz deyu tasarruf ettikleri yerlerin ba'zısı *Sahrâ-i Konya*'nın *Rençberlü* ve *Sa'deddin* ve gayrı nâm *soğulalar* yerinin arazisindendir ki, hâss-ı Padişahîdir, tâife-i mezkûre telbîsle mal-ı Padişahîye zarar ettükleri *Konya Kadısı* i'lâm etmeğin vâki' hâl deftere kayd olundu.

150. Ve *at çeken tâifesin*den ba'zı kimesne şeh-zâdeye hizmet etmek vesilesiyle veya uclarda ümerâ yanında dilâverliği cihetiyle anda *gönüllü ulûfesi*ne yazılub ve ba'dehû *Dergâh-ı Mu'allâ bölükleri*ne ilhâk olunub ve ba'zı tımara çıkub asker-i hümâyûndan ma'dûd olmuş.

151. Anların gibilerden şol ki, hîn-i tahrirde hazır bulunub berâtın izhâr eyledi ve istihkakla dirliğe çıkduğı zâhir oldu veya babası sipahi olduğı Defter-i Atîkde bulundu, anun gibiler merfû'ul-esâmîdir ve sipahi tâifesinden ma'dûd olmuşdur.

152. Feemmâ şunlar ki, birer tarik ve bir sebeble *dirliğe geçmiş olalar* veya mücerred ekâbire hizmet etmekle Anadolu cânibinde *mestûr'ul-hâl olub* Beğlerbeğiden berât ile tımar almış ola ve gelüb Defter-i Cedide mukâbil olmayub sonradan berâtım vardır deyu berât göstere, makbûl dutulmayub at çekenden ma'dûd kılınmak buyurulmuşdur ve tımara mutasarrıf olması memnû' olmayub kemâ-kân tımara mutasarrıf ola ve *rüsûm-ı at çeken* ve resm-i ağnâmı vere deyu emr olunmuşdur. Nice sene *Divan-ı Âli*de bu vechile cevab verilmişdir.

153. Lakin eğer Defter-i Atîkde sipahi ve sipahi-zâdeliği mukayyed iken ve bir

tarihde rüsûm vermez iken Defter-i Cedide kayd olunmayub kalmış ise ve kadîm'ül-eyyâmdan at çeken resmin vermeyüb hâliyâ defter sipahi-zâdelik ve bölük halkından olduğuna işâret olmayub sehvile oldıyse veya kendüsi hâzır olunmayub kaldı ise ki, muhakkak ola ve aslâ şâibeye şübhe olmaya, anlardan dahi *rüsûm-ı at çeken* alınmaz, taleb olunmaya.

154. Ve *at çeken kabâilinin kethüdâları*ndan ba'zı, hîn-i tahrirde *Vilâyet-i Anadolu'*da müteferrıkan sâkin olan eşhâsın ba'zı rüsûmunı kendüler ekl etmeğin esâmisini yazdurmak hususunda temerrüd edüb gelüb hâzır olmadılar. Ve re'âyâ dahi müteferrık tâife olmağın her kabilenin tamam esâmîsinin tafsiline kâdir bulunmamağın etrâf-ı vilâyetde yazılmayub kalmış esâmî ve içlerinden *mektûm* ve *mestûr* eşhâs kalduğı mümkündür. Bu takdirce at çeken tâifesi âhar ra'iyyete mülhak olmamak kanun-ı mukarrerdir. Anlarn gibilerden kemâ-kân her ne mahalde bulunursa, rüsûm taleb olundukda vilâyet hâkimleri ana mâni' olmayalar ve tasarruf etdüreler. İnâd edenlerin hakkından geleler.

155. At çeken tâifesinin eşhâsı defterden hâric kalmağla at çekenlikden çıkmaz. Kemâ-kân at çeken resmin verür.

156. Bu zikrolan tafsîlden ma'lûm oldu ki, *at çeken tâifesinin rüsûmı* ahzinin mukarrar'ül-hâl zâbıtası yokdur. Fakr u ğınâ ve yurdlarının mahsûlâtının kesreti ve kılleti i'tibâriyle tevzi' ve taksim olunmak lâzım gelür. Bu takdirce hîn-i tahrirde her kabilenin hâline göre tahmin olunan mal cem' olunub *Turgud* ve *Eski İl* ve *Bayburd* defterinin âhirinde kayd olunmuşdur.

157. Her yıl rüsûm cem'ine irsâl olunan *emîn* ve *kâtib,* ol vilâyetlerin kadısı huzurunda her kabilenin mu'temed ve mütedeyyinlerini cem' edüb ağniyâ ve fukarâ ve zirâ'atleri içün çoğ ve az olan kimseleri ma'lûm edüb ve hâricden zirâ'at olunub öşri sâbıkan mîrî içün alub hâliyâ fukaraya takviye içün at çeken rüsûmına ilhâk olunan a'şârı bileler. Ve takdir olunanı ziyâde ve noksân i'tibârınca ahz edeler. Ağniyâdan alınacak resmi fukaraya tahmîl etmeyeler. Ve kat'â yurdda zirâ'ati olmayanın resmini zirâ'at edenlerden ekall alalar ki, adâlet mer'î ola.

158. Sâbıkda *at çeken rüsûmı* cümle *hâss-ı şahî* olub ol hâslar ummâle satılmağla ve halkı serkeş ve sahra-nişîn olmağla, kendü hevâlarına tâbi' ola-gelmişlerden nice dürlü mefâsid zuhûr etmeğin, bâd-ı hevâların ve resm-i arûsâne ve cürm ü cinâyetleri, *şehzâde-i civan-baht* -Tâle bekâhu-Hazretlerinin cânibinden zabt etmeğe huddâm-ı âlîlerinin rızâları olmamağın beğlerbeğilere memleket zabtı içün münâsibdir deyu anların tasarrufunda olmak buyuruldu.

159. Ve *at akçesi,* vech-i meşrûh-ı sâbık üzere hâliyâ şehzâde-i civanbaht -Tâle bekâhu- Hazretlerinin hâssıdır. Ve resm-i ağnâm ve beytül-mal ve yava ve kaçkun, hâss-ı Padişah-ı âlem-penâhdır.

160. Bu dîbâcede mestûr olan ahvâl, salâh-ı ibâd ve ıslâh-ı bilâda muvâfık fehm olunub tahrir kılınmışdır, garaz-ı fâsid maksûd olunmamışdır. Sû-i zanla(إن بعض الظن إثم) falıvâsını anlamayub muhâlefet edenler, yevm-i suâlde cevab vereler[1].

161. *At çeken kabâilin*den Defter-i Atîka birer tarikle babaları sipahi ve sipahi-

(1) **Kur'an, Hucurât Suresi,** "Bir kısım zanlar günahtır" meâlindedir.

zâde kayd olunub feemmâ kendüler tımara tâlib olmayub ve rüsûm-ı at çeken vermeyen kimesneler, Defter-i Cedide sipahi-zâde kayd olundular. Ve cemî'i *Vilâyet-i Karaman*'da sipahi-zâdelerin dördüne ve beşine be nevbet birer *cebelü* eşdirmek mukâbelesinde kendüleri öşürden mâ'adâ rüsûm-ı çift ve bennâk ve caba ve resm-i ağnâm vermekden ma'fuv kayd olunmuşlardır.

162. Ve zikr olunan *sipahi-zâdeler* gelüb Defter-i Cedidden sûret-i tezkireyi alub be nevbet cebelü hizmeti edâ etmeğe iltizâm gösterilmiştir. *Tâife-i at çeken sipahi-zâdeleri* defter-i Cedidden ba'zısı gelüb tezkire almadılar. Lâkin defter-i cedidde *Defterhâne-i Hümâyûna* teslim olunduğı zamana değin *tezkire* almazlarsa, kemâkân at çeken kabâilinden ma'dûd olurlar ve at çeken resmin verirler.

Ve billâh'il-avnü ve't-tevfîk. Ve hüve bil-isti'âneti hakîk.

Karaman Vilâyeti Kanunnâmeleri, Paris, Bib., Nat. 85, Vrk. 207/a-222/a

Karaman Vilâyeti Kanunnâmesi, Paris, Bib., Nat. 85, Vrk. 207/a-222/a

Karaman Vilâyeti Kanunnâmeleri, Paris, Bib., Nat. 85, Vrk. 207/a-222/a

Karaman Vilâyeti Kanunnâmesi, Paris, Bib., Nat. 85, Vrk. 207/a-222/a

Karaman Vilâyeti Kanunnâmeleri, Paris, Bib., Nat. 85, Vrk. 207/a-222/a

Karaman Vilâyeti Kanunnâmesi, Paris, Bib., Nat. 85, Vrk. 207/a-222/a

Karaman Vilâyeti Kanunnâmeleri, Paris, Bib., Nat. 85, Vrk. 207/a-222/a

Karaman Vilâyeti Kanunnâmesi, Paris, Bib., Nat. 85, Vrk. 207/a-222/a

اندکلرندن غیری رسم غنم وچفت وسایر رسوم داخی ویرمزلر ایمش اورتا قجیلری رفع اولنوب
کما کان رسوم وعوارض ویروب ومحصول غلاتندن موغبا ولمدوغی بیل عشر وسالاریه
وموغبا اولیجق مناصفه ویرملک انفع اولدوغی درگاه عرض اولنوب مقبول ایوب ملوخینه
من بعد وجه مشروح اوزره اولمه‌سی دفتر جدیده قید اولندی

تعیین سعر ونرخ غلات در ولایت قرمان عموماً

٨٠ دفاتر قدیمه‌ده اعلم العلما واکرم اصحاب المعلی مولانا شمس الدین احمد المعروف بابن
کمال پاشا سقی الله بزلال الرحمة ثراه وجعل مقام الرضوان ومنام الغفران مضجعه ومثواه
تحریر اتدکده نصکره دفترخانه همایون سلطانیه امین بایزید بعض مواضعی امر سلطانیله
تصحیح ادوب بو دفتر جدید تسطیر اولونجه معمول به اولان بایزید موسی الیه ترقیم
اتدکی دفترده اوکدیباجه سنده بوخصوص سنونده که سوالنه سالار الیه امطر الله تعالی
اقطار تربته قطرات امطار الرحمة جمیع ولایت قرمانی دفتر اتدکده غلاتی نصف بغدای
ونصف اربه اعتبار ادوب بری بری اوزرنه معمول به اولان قونیه کیله سیله کیله سی بشر
٨١ اقچه واتی ایلده کله سی یدیشر اوزره نرخ بغلمشلر کرو مقرر دیو قید ایلمش حالیا تحریر
جدیده موسمنده ولایت قاضیلری تحت قضالرینده قصبات وقراده مستعمل کیله لری قونیه‌ده
معمول اولان کیله‌یه تطبیق ادوب وهر بر ولایتده غلاتک زماننده عی و ایام حصادی
وجمله غلاتک بهاسی انبارا اولوب هر موسمک رخصی وعزیز الوجود اولدوغی زمانلری اهالی
ولایتله واهل وقوفله مشاوره اتدکدنصکره ولایت قرمانک ایلدن ماعدی قونیه
کیله سیکه مولانا حاجی علی القاضی بقونیه حجتی موجبنجه کیله استنبولیدن برشنکر زیاده
بغدای یدیشر اقچه وشعیر کما کان بشر اقچه اولمق رضا اعتدال افرییدر ولوا ایچ ایلده که
اتوک مزروعات غلاتی زیاده وقرتله موصوف دکلدر بغدای کیله سی مکیل قونیه اوزره

اقچه وشعیر کیله سی سکزر اقچه نرخ تعیین اولنمق اوزره ولایت قاضیلری فرداً فرداً
امضالریله حجت ودفتر ایدوب بو جانبه تسلیم اتدیلر اول حجج ودفترلر قضاة توجهی
اوزره استانه سعادت وسلطنت آشیانه عرض اولندقده شعیرک نرخی یدیشر اقچه اولمق
زمره عساکر منصوره ولایت سپاهیلرینه اسهل وعنایه رعایت سنه محلدر دیو عرض بیورلدکی
برله بو فقیر حقیر اتدکده قضاة توجیهی مقرر بیورلیوب منوال عرض اوزره توزیعیم
مقرر دار اولمغین امتثال وانقیاد لازم اولدی وشرح اولندوغی طریقیله مقرر قلندی

قانون
سپاهی زاده کانا اشکوتحی که حالیا امر سلطانی موجبنجه بنوبت سفره
استعمال فرمان اولندی در تمام ولایت قرمان المحمیه

٨٢ ولایت قرمان مقدما تحریر اولندقده هر قریه رعایا ایله مخلوط متمکن سپاهی زاده
قید بله مقید کمسنه یازلمز ایمش واوزرلرنه چفت وهم چفت وبنک وجبه اشارتی
نیاشنی کن بسنون بو یرنه بیک آلتونده ذکر اولنان رسوم قریبینده جمع سنه دامغ اولنیوب
خارج قالمش بو وجهله قید اولندوغی اجلدن دایما سپاهی بیمار ورسمیله مقید اولان
سپاهی زاده‌لر بیننده نزاع وخصومت خالی اولمز ایمش و بو طائفه یه اوج درت بیکه قریب
افراد واشخاص اولدوغیچون رعیت یازلمسی جهاد ونظام بلاد ومغایر دفتر قدیم اولوب
بو طائفه‌نک احوالی آستانه سلطنت آشیانه عرض اولندقده خدمته قادر اولانلرک اوچر
ودرد نفرینه رسم چفت وبنک وجبه ورسوم رعایا ورسم غنمدن وعوارض دیوانیه
وتکالیف عرفیه دن من کل الوجوه معاف ومسلم اولمق شرطیله بنوبت هر سفره یورد اشکونجیلر
بنفسه اشتغال امری وارد اولوب وطائفه مذکوره دخی بو امرک حسن ارادتلریله قبول
اتدکلری اجلدن الرینه تذکره ورلوب الترینی برات آلوب خدمته مباشرة اتدیلر وبونلرک
٨٣ یرلرینه تیمار ورلمک دخی امر اولنمشدر وتعیین بیورلمشدر ایله اولسه ذکر اولنان
سپاهی زاده‌لرک الرنه ویرلن تذکره‌لرینک صورتی مستقل دفتر اولنوب ودفتر مفصل ولایته

Karaman Vilâyeti Kanunnâmeleri, Paris, Bib., Nat. 85, Vrk. 207/a-222/a

Karaman Vilâyeti Kanunnâmesi, Paris, Bib., Nat. 85, Vrk. 207/a-222/a

Karaman Vilâyeti Kanunnâmeleri, Paris, Bib., Nat. 85, Vrk. 207/a-222/a

Karaman Vilâyeti Kanunnâmesi, Paris, Bib., Nat. 85, Vrk. 207/a-222/a

Karaman Vilâyeti Kanunnâmeleri, Paris, Bib., Nat. 85, Vrk. 207/a-222/a

Karaman Vilâyeti Kanunnâmesi, Paris, Bib., Nat. 85, Vrk. 207/a-222/a

Karaman Vilâyeti Kanunnâmeleri, Paris, Bib., Nat. 85, Vrk. 207/a-222/a

Karaman Vilâyeti Kanunnâmesi, Paris, Bib., Nat. 85, Vrk. 207/a-222/a

ALTINCI BÖLÜM

RUM EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

§.1- YAVUZ SULTAN SELİM DEVRİNDE RUM EYÂLETİ VE SANCAKLARI

Rum kelimesi, memleket ve bölge anlamlarına gelmektedir. Roma İmparatorluğunun hâkimiyetine telmihan, ba'zan bütün Anadolu'ya, XV. ve XVI. asırlarda ise daha küçük ve belirli bir bölgeye delâlet ediyordu. Bu asırlarda *Rûm, Memleket-i Rûm, Rûmiye-ı Suğrâ* ve *Eyâlet-i Rum* gibi ta'birler, Osmanlı devletine bağlı bir eyâlet olan ve çekirdeğini *Sivas, Tokat* ve *Amasya* üçlüsü teşkil eden bölgeyi ifâde etmektedir. Osmanlı Devletinin kuruluş devrinde sancak teşkilâtının üstünde askerî bir birlik olarak önce Anadolu ve Rumeli Eyâletleri, sonra da *Kadı Bürhâneddin*'den Osmanlılara geçen (801/1398'lerde) *Rûm Eyâleti* teşekkül etmiştir. Zamanla değişen sınırlarına göre Rûm Eyâleti'nin iki ayrı dönemde ayrı ayrı isimler aldığını görüyoruz:

Birinci; II. Murad'ın son zamanlarına doğru mevcut olan halidir ki, buna *Vilâyet-ı Rûm-ı Kadîm* denir. Beş-altı sancağı vardır: *Amasya* (Paşa Sancağı), *Tokat, Sivas, Sonisa-Niksâr, Canik, Karahisâr-ı Hasan Draz (Karahisâr-ı Şarkî); Çorum-Bozok* tahrir defterlerinde hâriç tutulmuştur.

İkincisi ise, Fâtih'den sonra teşekkül eden yeni Rûm Eyâleti'nin halidir ki, buna da *Vilâyet-i Rûm-ı Hâdis* denir. Yeni Rum Eyâleti 10 sancakdır: Yukardakilere ilâveten *Trabzon, Kemah* (bir ara), *Bayburd* (bir ara), *Gerger, Kâhta, Malatya, Divriği* ve *Darende. Çorum* ve *Bozok* Livâları da, her ne kadar tahrir defterleri şemâsında yer almasa da bu eyâlete dâhildir. Sonradan bu durum değişmiştir. Değişikliklerin çoğu Kanunî devrindedir(1).

929/1522 tarihli bir livâ defterine göre, Rum Eyâleti'nin son şekli şöyle özetlenmektedir:

"Elviye-i Vilâyet-i Rum:

1- Livâ-i Sivas be-nâm-ı *Sinan Paşa,* mîr-i mîrân (Paşa Sancağı);

2- *Livâ-i Amasya* be-nâm-ı *Sinan Bey* birâder-i mîr-alem Ya'kub Ağa;

3- *Livâ-i Karahisâr-ı Şarkî* (Karahisâr-ı Hasan Draz) be-nâm-ı *Üveys Bey,* emîr-i ahur;

4- *Livâ-ı Çorum* be-nâm-ı *İbrahim Bey* veled-i Ömer Bey;

5- *Livâ-i Canik* be-nâm-ı *Mustafa Bey* veled-i Cerrâh;

(Bunlar, *Vilâyet-i Rum-ı Kadîm* sancaklarıdırlar. Ba'zı kaynaklarda *Sonisa (Taşova)-Niksâr* da bunlar arasında zikrolunmaktadır. Bundan sonra zikredilecek olanlar ise, *Vilâyet-i Rum-ı Hâdis* sancaklarıdır ve sonradan ilhâk olunmuştur).

6- *Livâ-i Trabzon* be-nâm-ı *İskender Bey,* Ahmed Paşa'nın amcası;

---

(1) Gökbilgin, Tayyib, **XV. ve XVI. Asırlarda Eyâlet-i Rûm,** Vakıflar Dergisi, Ankara 1965, c. VI. sh. 51 vd.; BOA, TTD, 387, sh. 341 (Muhâsebe-i Rum-ı Kadîm ki, 28 kadılıkdır ve vilâyet-i Rûm-ı Hâdis ki, Trabzon ve Malatya ma'a Kâhta ve Gerger tâbi'i Malatya ve Divriği ve Dârende ve Kemab ve Bayburd'dur."

7- *Livâ-ı Bayburd* be-nâm-ı *İskender Beğ* veled-i Sinan Bey;

8- *Livâ-i Kemah* be-nâm-ı *Fâik Bey;*

9- *Livâ-i Gerger-Kahta-Behisni be-nâm-ı Rüstem Bey,* dizdâr;

10- *Livâ-i Malatya* be-nâm-ı *Gazi Kıran Bey;*

11- *Livâ-i Divriği ve Darende* be-nâm-ı *Muhammed Bey* veled-i Sinan Paşa, mîr-i mîrân-ı Rum;

12- *Livâ-ı Kırşehir ma'a Bozok* be-nâm-ı *Süleyman Bey;*

13- *Livâ-i Elbistan* be-nâm-ı *Koçi Bey;*

14- *Livâ-ı Maraş* be-nâm-ı *Musa Bey* veled-i Kızıl Ahmed Bey;

15- *Liva-i İspir,* ze'âmetdir''[1].

Bu sancak listesi daha sonra değişmiştir. Yavuz devrinde de tebdil ve tağyirler eksik olmamıştır meselâ;

— D. 9772 nolu ve 1517 tarihli belgeye göre, *Malatya, Divriği, Gerger-Kâhta* ve *Darende, Eyâlet-i Arab*'a bağlıdır.

— 929/1523 Cemâziyeluhrâsında *Elbistan* ve *Maraş,* Rum Eyâletinden ifrâz olunarak Karaman'a ilhâk olunmuştur[2]. Yavuz devrinde bir tane eyâletle ilgili kanunnâme iki tane de sancaklarla ilgili kanunâme mevcuttur. Bunları kaydedelim:

§.2- RUM EYÂLETİ SİPAHİ TEKÂ'ÜD KANUNNÂMESİ (41)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

Rûm Eyâleti Sipahileri Tekâ'üd Kanunnâmesi, BOA, TTD, 98 (189), nolu defterde yer almaktadır. 926 (1519) tarihli bu kanun, daha sonra bu konuda hazırlanan kanunların temelini teşkil etmektedir. Kanunun zikredildiği tapu defterindeki eyâlet şemasına göre, Rûm Eyâleti II Kazâdır (çoğu sancak ma'nasında): *Sivas* (Paşa sancağıdır), *Tokat, Zile, Turhal, Karahisâr-ı Şarkî, Koyluhisâr, Bayramlu (Ordu), Sonisa (Taşova), Niksâr, Artıkâbâd, Kırşehri.* Defterin başında yer alan Farsça mukaddimede kısaca şöyle denmektedir:

''Ey Allah'ım senin kendini senâ ettiğin şekilde sayısız senâ ve hamdler sana olsun, sonsuz salevât Muhammed peygamberine olsun. Bu satırlar, *Vilâyet-i Rûm re'âyâsı*nın mahsûlâtının mücmelini açıklar. Beğlerbeği, sancakbeği, ze'âmet ve tımar sâhibleri ile burada mevcut vakıf ve mülk malları, *Sultan Selim Hân bin Sultan Bâyezid'*in emri doğrultusunda tesbit ve tahrir eder. *Kâtip Muhammed bin İbrahim,* bu tahriri 926/1519 yılında tamamlamıştır''[3].

Bu defterde yer alan mezkûr Kanunnâme, *Barkan* tarafından neşredilmiştir. Biz, ori-

(1) Veliyyüddin, 1969, Vrk. 120/b-121/a; Topkapı Arşivi, D. 5246; D. 10057; D. 9772; Miroğlu, **Kemah Sancağı,** 20-21

(2) Veliyyüddin, 1969, Vrk. 121/a

(3) BOA, TTD, 98 (189), sh. 3

jinalinden mukâyese ve kontrol ile kitâbımıza alıyoruz[1].

Kanunnâmedeki hükümler, farklı bir hüküm ihtivâ etmediğinden ayrıca tahliline lüzum görmüyoruz.

II- 926/1519 TARİHLİ RUM EYÂLETİ SİPAHİ TEKÂ'ÜD KANUNNÂMESİ

Ve sipahi-i mütekâ'id husûsunda emr-i âlîşân şöyledir ki:

1. Bir sipahi *ma'zûl olub* yedi yıl tımar almasa, bâkî re'âyâ gibi *hukûk-ı şer'iyelerin* ve *rüsûm-ı örfiye*lerin alalar.

2. Ve şol *sipahi-zâde* kim, babası tımar tasarruf eylemiş ola, kendü dahi sefer-i hümâyûna yaradıkdan sonra yedi yıl varub tımar taleb eyleyüb etmeseler, anun dahi ahvâli kezâlikdir.

3. Ve şol *sipahizâde*ler ki, babaları tımar tasarruf eylememişdir, ecdâdından sâbıkan ba'zı zaman ile tımar tasarruf eylemiş ola, anlarun gibiler bâkî re'âyâ gibidir; hukûk-ı şer'iyeleri ve rüsûm-ı örfiyeleri ve avârız-ı divânîleri alına.

4. *Ve cümle-i Rûm*'da *ze'âmet*lerden ve *ser'asker tımarların*dan ve *dizdâr tımarların*dan gayrı tımar *serbest değildir.* Defterlerde dahi eyle kayd olunmuşdur.

5. *Ve cümle-i Rûm*'da emr-i âlîşân şöyledir ki, bir tımara bir kadılıkdan bir kadılığa bir karye ve bir mezra'a ilhâk olunmaya. Defterlerde dahi eyle tevzî' olunmuşdur. Ve cümle tımarlar ki, hâliyâ Defter-i Cedide kayd olunmuşdur, anlardan bir tımardan bir karye ve bir mezra'a bir âher tımara *ilhâk olunmaya.* İlhâk olursa, günâhı *defterdâr* olanlara râci'dir, gaflet eylemeyeler.

6. Ve vilâyet-i mezbûrede *mevkûf ve mâbeyn kalan tımarlar,* vâki' olduğı gün *defterdâr* ve *defter emîni* defter edüb ve gerü verildiği günde defterlerine kayd edüb üç ayda bir sûret-i defter vilâyet kadılarına ve müstakil Âsitâne-i Devlete göndereler[2].

7. Ve bundan evvel *Vilâyet-i Rûm*'da gâlib şöyle olmuş imiş ki, re'âyânın mahsûllerinden ve defterde kayd olunan rüsûmdan zâid *sâlârlık ve yemlik* alınub ve çift yazılan kimesne her yıl *tımar eri*ne birer gün *kulluk* ederler imiş ve yılda *harman resmi* deyü birer kile arpa ve birer tavuk alurlar imiş ve *hisâr erenleri* dahi her yıl çiftden çifte birer yük saman ve birer yük odun alurlar imiş. Bu husûs *bid'at* olub ve defterde hâsıl kayd olmaduğı sebebden adâlet-i Padişahî üzere ref' olunub memnû' olduğı cihetden defterde hâsıl kayd olunmadı.

---

(1) Barkan, **Kanunlar,** 109-110

(2) — **Mâbeyn tımarları:** Bir çeşit mevkûf tımarlara denir.

Rum Eyâleti Sipahi Tekâ'üd Kanunnâmesi, BOA, TTD, 98, sh. 1-3

§.3- GERGER-KAHTA-BEHİSNİ-HISN-I MANSÛR SANCAĞI KANUNNÂMELERİ

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

Behisni, Gerger, Kâhta ve *Hısn-ı Mansûr* (Adıyaman), Yavuz tarafından ve Mercidabık zaferi dönüşü 922/1516 yılında fetholunmuş ve ba'zı vesikalardan anlaşıldığına göre, ilk etapda *Eyâlet-i Arab* yahud *Eyâlet-i Şam* denilen eyâlete bağlanmışlardır(1). Daha sonra ise, *Vilâyet-i Rum-ı Hâdis'e* bağlandığını, hem münferid vesikalar ve hem de yapılan tahrirler göstermektedir. Her iki halde de, *Behisni, Hısn-ı Mansûr, Kâhta* ve *Gerger,* müşterek bir sancak kabul edilmişlerdir.

925/1519 yılında yapılan tahririn sonuçlarını ihtivâ eden *BOA, TTD, 71 (834)* nolu defter, *"Defter-i mufassal-ı Vilâyet-i Behisni ve Hısn-ı Mansûr ve Kahta ve Gerger"* adını taşımaktadır. Bu defterde, Behisni için *Vilâyet-i Behisni,* Gerger için *Nâhiye-i Gerger, Kâhta-Gerger* ikilisi için ise, *Vilâyet-i Gerger ve Kâhta* ta'birleri kullanılmaktadır(2). Defterde iki ayrı kanunnâme mevcuttur(3). Defterin başındaki Farsça giriş de bunu göstermektedir:

*"Behisni, Hısn-ı Mansûr, Kahta Ve Gerger Vilâyet*inin mufassal defteri, *Sultan Selim Hân bin Bâyezid Hân*'ın emriyle, *Emin Pirî* ve kâtip *Hıdır* tarafından 925/1519 yılında, kabul ve tasdik edilir ümidiyle tahrir edilmiştir"(4).

Bu kanunlardan sadece Behisni Kanununun % 60'ı, *Barkan* tarafından neşredilmiştir. Tesbitlerimize göre, Behisni Kanununun tamamını ve Kâhta-Gerger Kanununu ilk defa neşretmekteyiz(5).

II- BEHİSNİ VİLÂYETİ KANUNNÂMESİ (42)

Tek ve orijinal nüshası, *BOA, TTD, 71 (834), sh. 1-2*'de bulunan Kanunnâmenin bir kısmı *Barkan* tarafından neşrolunmuştur(6). Diğer Osmanlı kanunları gibi, *öşür* diye bilinen *harâc-ı mukâsemeyi, çift resmi* diye bilinen *harâc-ı muvazzafı* ve ba'zı örfî rüsûmu tanzim etmektedir. Kanunnâmenin mukaddimesinde şu önemli malûmât vardır:

Padişah emriyle Behisni Vilâyeti tahrir olunmak üzere teftiş edildiğinde, ehl-i vukûf ve re'âyâ şunu söylediler: Beyler zulmünden re'âya perişandır. Bu sebeple ürün ne kadardır bilmeyiz. Ancak vilâyetimiz fethedildiğinde bu sancakbeyliğine *Ali Bey* getirilmiş ve

---

(1)- Veliyyüddin, 1969, Vrk, 117/a; Topkapı Arşivi, D. 9772 nolu Livâ listesi.

(2) BOA, TTD, 71, sh. 1-2, 3-5; Krş. Veliyyüddin, 1969, Vrk. 120/b; Sül. Kütp. Es'ad Ef., 2362, Vrk. 117/b

(3) Sül. Kütp. Es'ad Ef. 2362, vrk. 117/b

(4) BOA, TTD, 71 (834), sh. 1-5

(5) Barkan, **Kanunlar,** 117-118

(6) Barkan, **Kanunlar,** 117-118

harâc-ı mukâseme (öşür) olarak sekizde bir tesbit olunmuştur. Re'âyânın arzusu üzerine Kanun-ı Osmanî esas alınarak bu Kanunnâme tanzim olundu.

KANUNNÂME-İ VİLÂYET-İ BEHİSNİ

Vilâyet-i mezbûre emr-i Padişahî ile yazılub defter olmak için her köyün ve mezâri'in hâsılları ehl-i vukûfdan ve re'âyâdan teftiş olundukda, cevâb verüb etdiler ki: *Beğler zulmünden* re'âyâda temkîn yok idi. Ba'zı gelüb ba'zı gitmek üzere idiler. Ol sebebden her köyden ve mezâri'den ne mikdâr *terke* hâsıl olur bilmeziz dediler. Ammâ Padişah-ı âlem-penâh bu vilâyeti feth etdikde *Behisni Sancağı Ali Beğ*'e verilüb *Kanun-ı Osmânî* üzere terkesinin *öşrin sekizde bir ölçüb* almış, anun üzerine cevâb vermeğe kâdir olub ve *re'âyâ Kanun-ı Osmânî vaz' olunmak murâd edindikleri sebebden* ol vech üzere teftiş olunub;

1. On kilede bir kile *öşür* ve bir kilenin rub'ı ki, *sâlâriyedir,* cümle sekiz kileden bir kile olur, anun üzerine defterde hâsıl kayd olundu.

2. *Ve bağ resmi* ki, her yüz devekde iki akçe alınurmış, deftere gerü ol vech üzere hâsıl kayd olundı. Ve ba'zı kurâda bağcılar var ki, içinde *terke* dahi ekilüb evvelden *bedel-i öşür harâc* verilür emiş, âdet-i kadîmeleri üzere gerü deftere harâc kayd olundı. Ammâ ekilmeyüb mu'attal olıcak, kemâ-kân *harâc*ın verürler.

3. *Kovanda* öşr-i hâsıl kayd olundu. Ammâ bu bâbda ri'âyet-i adâlet olınub a'lâsından a'lâ ve evsatından vasat ve ednâsından ednâ alınub cümleden gâyet eyüsü alınmaya.

4. *Ve resm-i ğanemden* kadîmden bu vilâyetde cârî olan akçe ile her koyuna bir akçe resm alınur imiş ve kuzı bile sayılur imiş, deftere gerü ol vech üzere kayd olundu.

5. Ve bir tımarda hâricden koyun gelüb *kışlasa, ağırca süri*den bir şişek koyun alına ve *alçak süri*den ol yerde cârî olan akçe ile on akçe *resm-i kışlak* emr olundu.

6. Ve re'âyâdan şol kimesne ki, tamam çifte ve çiftlüğe kâdir ola, anın gibilere vilâyet-i mezbûrede cârî olan akçe ile elli akçe *resm-i çift* kayd olundı. Ve tamam çifti ve çiftlüği olmaya ki, yarım çiftlüğe kâdir ola, anın gibilere yirmi beş akçe *resm-i çift* kayd olundı. Bu bâbda i'tibâr çiftliğedir. Bir kimesnenin öküzi olmak ile çift resmin almak câiz değildür.

7. Ve çifti çiftlüği olmayana ki, bu yerde *civelek* derler, anın gibilere on iki akçe *bennâk resmi* kayd olunmuşdur[1].

8. *Ve çiftlüğün mikdârı* dahi hâlis yer olıcak altmış *dönüm* yer bir *çiftlik*dir. Ve vasat yer olub her yıl zirâ'ate kâbil olmaya, anun gibinin seksen ve yüz dönümi bir çiftlikdir. Ve kıraç yer olub iki ve üç yılda bir ekilse, yüz on ve yüz yirim dönümi bir çiftlik i'tibâr olunur. *Dönümün mikdârı* dahi hatevât-ı müte'arefe ile kırk hatvedir, tûlen ve arzen.

9. Ve evâilde bu vilâyetin *sancağın bir beği ve bir ser-i evvel gelen âdemîsi,* vilâyet-

(1) — **Civelek:** Kara'nın karşılığıdır.

i mezbûre halkına elli altun salub alurmış ve sonra sancak beği kendüzi gelicek *hil'at tapusı* deyü iki yüz altun salub alurmış ve ba'dehû her köyün *kethüdâsı*na hil'at verüb size kethüdâ nasb eyledüm, *kethüdâlık ağırlığı* deyü her köy halkına birer mikdâr akçe salub alurmış[1].

10. *Ve yaylak vakti* olub yaylağa çıkıcak yaylağa karîb kurâdan *devre* alurmış ve orak eyyâmında *kâime* deyü çifti olandan sekiz kile arpa *beğlik* içün ve çifti olmayandan sancak beğinin âdemîleri hâneden hâneye dörder ve beşer akçe alurmış[2].

11. Ve bunlardan gayrı her karye ki, eğer sancak beği hâssıdır ve eğer sipahi tımarıdır, re'âyânın öşri alındıkdan sonra öşrinin mikdârına göre her sekiz kilede bir kile *şıhnelik* ve her harmandan bir kile *yemlik* alınurmış.

12. *Zikr olunan bedâyi'* ki, sancak beğinin evvel gelen âdemîleri ve sonra sancak beği alduğı *hil'at tapusı* ve *kethüdâlar ağırlığı* ve *devre* ve *kâime* ve sancak beği âdemîleri alduğı *hâne akçesi* ve *şıhnelik* ve *yemlik,* külliyen ref' olunub anlardan bedel *sâlâriye ve çift akçesi* vaz' olunmuşdur[3].

13. *Ve sâlâriye* dahi *terke kısmından* buğdaydan ve arpadan ve alefden ve çavdardan ve darudan ve ketânden ve bostandan alınur. Nohuddan ve mercimekden ve burçakdan ki, bu vilâyetde *küşne* derler, ve susam ki, *künci*dir, ve penbeden alınmak kanun değüldür. Deftere dahi anın üzerine hâsıl kayd olunmuşdur.

14. Ammâ defter, vilâyet-i mezkûrede cârî akçe *Halebî akçe* üzere bağlanmışdır. Re'âyâdan ne alınur ise, zikrolunan akçe üzere alına, Osmanî taleb olunmaya.

15. *Ve resm-i arûs,* cihâzlu kızdan altmış akçe sâhib-i ra'iyyet üzerine kayd olunub ve seyyibeden her kimin toprağında vâki' olursa, otuz akçe alına.

16. *Ve cerâim husûsları* ki, vâki' ola, ol bâbda *Kanun-ı Kadîm-i Osmânî*'ye mürâca'at olunub tecâvüz olunmaya.

---

(1) — **Hil'at Tapusı:** Sancakbeğinin aldığı örfî bir vergidir.

— **Kethüdâlık Ağırlığı:** Maddede anlatıldığı şekilde, köy kethüdâsının aldığı örfî bir vergidir.

(2) **Devre** ve **kâime** de örfî rüsûmdur.

(3) — **Bedâyi':** Bid'atler demektir. Bu örfî rüsûm kaldırılarak yerine harâc-ı muvazzafı karşılayan resm-i çift ve levâhıkı vaz' olunmuştur.

Behisni Vilâyeti Kanunnâmesi, BOA, TTD, 71, sh. 1-2

Behisni Sancağı Kanunnâmesi
(BOA.TTD.71(834), sh.1-2)

دفتر مفصل

ولایت بهنی وحصن منصور وکاخته وکرکر بموجب فرمان عالیشان

حضرت پادشاه جهان سایهٔ امن وامان کهف الانام خلیفة الله علی خلیقته

فی العالم تاج بخش خسروان روی زمین ظل الله فی الارضین المؤید من السماء

المنصور علی سنوف الاعدا بوجه توقیع جلالش طرهٔ رخسار ملک

قانون نامهٔ ولایت بهنی

III- GERGER-KAHTA VİLÂYETİ KANUNNÂMESİ (43)

Tek ve orijinal nüshası, *BOA, TTD, 71 (834), sh. 6-5*'de bulunan bu Kanunnâme, tesbitlerimize göre, tarafımızdan ilk defa neşrolunmaktadır. Muhteva ve şekil itibariyle Behisni Kanunnâmesine benzediğinden ayrıntıya girmiyoruz. Kanun, 925/1519'da tanzim olunmuştur.

1. Vilâyeteyn-i mezkûreteyn emr-i Padişahî ile yazılub defter olmak içün her karyenin ve mezâri'in mahsûlı, re'âyâdan ve *ehl-i vukûf*dan teftiş olıcak, şöyle cevâb verüb dediler ki, *sancak beğleri zulmünden* bu vilâyetlerün re'âyâsı perâkende olub zirâ'ati yeri çok olmağın ba'zı kurâ ve mezâri'i var ki, *onda ve dokuzda bir ta'şîr* olunur ve ba'zı *beşde ve altıda ve yedide ve sekizde bir* ölçülür dediler. Ol ecilden evvelden nice olı-gelmiş ise, gerü ol vech üzere deftere hâsıl bağlanmışdır.

2. *Ve ba'zı kurâda bağlar ve bağcılar* varmış ki, kadîmden *harâc* verürler imiş, sonra ba'zı eşcârı kurıyub yerine terke ekilüb *bedel-i öşür* evvelden verilü-gelen harâcı verürlermiş. Âdet-i kadîmeleri üzere deftere gerü *harâc* kayd olundı. Amma ekilmeyüb mu'attal olıcak kemâ- kân harâcın verürler.

3. Ve bu vilâyetlerde *kovanı* olan kimesnelerin ba'zı kovanın kendü sipahisi toprağında komayub âhar sipahi sınuruna iledüb *resm-i kovan* husûsunda münâza'a olduğı sebebden, her kovana ol yerde cârî olan akçe ile iki akçe resm vaz' olunub bir akçesi *sâhib-i ra'iyyet* üzerine kayd olunub ve bir akçesi *sâhib-i arza* ta'yin olundı.

4. *Ve resm-i ğanem,* ol yerde cârî olan akçe ile her koyundan bir akçe resm alınub kuzı bile sayılu gelmiş imiş, gerü ol vech üzere kayd olundu.

5. *Ve* bir tımarda hâricden koyun gelüb kışlasa, *ağırca süri*den bir şişek koyun ve *alçak süri*den ol yerde cârî olan akçe ile on akçe *resm-i kışlak* emr olundı.

6. *Ve resm-i bağ,* kadîmden her yüz deveke iki akçe alınu-gelmiş imiş, gerü ol vech üzere Defter-i Sultanî'ye kayd olundu.

7. Ve re'âyâdan şol kimesne ki, tamam çifte ve çiftliğe kâdir ola, anın gibilere vilâyet-i mezbûrede cârî olan akçe ile altı akçe *resm-i çift* kayd olundı. Ve tamam çifti ve çiftlüği olmayana ki, yarım çifte ve çiftlüğe kâdir ola, yirmi beş akçe resm kayd olundı. Bu bâbda i'tibâr çiftlüğedir. Bir kimesnenin öküzi olmak ile çift resmin almak câiz değüldür.

8. Çifti ve çiftlüği olmayana ki, bu yerde *civelek* derler, anın gibilere on iki akçe *bennâk resmi* kayd olundı.

9. *Ve çiftlüğün mikdârı* dahi hâlis yer olıcak altmış *dönüm* yer bir çiftlikdir. Ve vasat yer olub her yıl zirâ'ate kâbil olmaya, anun gibinin seksen ve yüz dönümi bir çiftlikdir. Ve kıraç yer olub iki ve üç yılda bir ekilse, yüz on ve yüz yirmi dönümi bir çiftlik i'tibâr olunur. *Dönümün mikdârı* dahi hatevât-ı müte'arefe ile kırk hatvedir, tûlen ve arzen.

10. Ve vilâyeteyn-i mezbûreteynde olan kefereye altmışar akçe *harâc* vaz' olunub ve kurâda vâki' olan kefereye harâcdan gayrı yirmi beşer akçe *ispenç* dahi kayd olunmuşdur. Harâc ve ispenç zikrolunan vilâyetlerde cârî olan akçe ile alına. Ve şehirlerde olan kefereye *ispenç* emr olunmamışdır.

11. Ve evâilde zikr olunan vilâyetlerin re'âyâsından sancak beğleri cânibinde

şıhnelik ve kâime ve yazda ve güzde *salgun* salınub alınur imiş. Anlar külliyen ref‘ olunub vechı-i meşrûh üzere hukûk ve rüsûm alınmak emr olunmuşdur.

12. Ammâ emrolunan rüsûm *Halebî akçe* ile emr olunub Defter-i Sultanîye dahi anın üzerine kayd olunmuşdur; Osmanî akçe taleb olunmaya.

13. *Ve resm-i arûs,* cihâzlu kızdan altmış akçe sâhib-i ra‘iyyet üzerine kayd olunub ve seyyibeden her kimin toprağında vâki‘ olursa, otuz akçe alına.

14. *Ve cerâim husûsları* ki, vâki‘ ola, ol bâbda *Kanun-ı Kadîm-i Osmânî'*ye mürâca‘at olunub tecâvüz olunmaya.

Gerger-Kahta Vilâyeti Kanunnâmesi, BOA, TTD, 71, sh. 6-5

YEDİNCİ BÖLÜM

RUMELİ EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

§.1- YAVUZ SULTAN SELİM DEVRİNDE RUMELİ EYÂLETİ VE SANCAKLARI

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde, devletin sâhip olduğu topraklar, sancak usûlünün de ötesinde, askerî gâye ile iki bölgeye ayrılmıştı. Bu iki bölgeden birisi de Rumeli Eyâleti idi. *Süleyman Paşa*'nın Gelibolu'da bulunduğu sırada beğlerbeği sıfatını taşıdığını biliyoruz. Ayrıca I. Murat devrinde Edirne'nin fethedilmesi üzerine, Edirne'nin Rumeli Eyâleti'nin paşa livâsı hâline geldiğini ve Rumeli'nin ayrı bir askerî-idarî bölge özelliğini kazandığını da burada zikretmek gerekir. Şunu önemle belirtelim ki, XV. asırda Balkanlar da yapılan bütün fetihler sonucu elde edilen yerler, Rumeli Eyâletine bağlanmıştır. 1475'de Rumeli'de 20 küsûr ve sonradan bildiklerimizden farklı sancaklar bulunduğunu Fâtih devrinde görmüştük. Aynı usûlün II. Bâyezit devrinde aynen devam ettiğini söyleyebiliriz(1).

Yavuz Sultan Selim devrinde Rumeli Eyâleti'nin sancaklarıyla ilgili olarak elimizde iki belge vardır: *Birincisi, TSMA, D. 9772* nolu belgedir. Tarihi 1517-1520 olarak tahmin olunmaktadır. *İkincisi* ise, tarihi 928/1521 yani Yavuz'dan iki yıl sonra olduğu kesin olan livâ listesidir ki, *Veliyyüddin, 1969* nolu yazınada bulunmaktadır. Her ikisini nazara alarak Rumeli Eyâletinin sancaklarını şöyle sıralayabiliriz (Veliyyüddin esas alınarak);

Elviye-i Vilâyet-i Rumeli:

1- *Livâ-i Paşa* be-nâm-ı *Ayas Paşa* (Edirne-Manastır);

2- *Livâ-i Semendire* be nâm-ı *Bâlî Beğ* veled-i Yahya Paşa;

3- *Livâ-i İskenderiye* be nâm-ı *Mustafa beğ* veled-i Davud Paşa (D. 9772'de *Evrenos oğlu İskender Bey);*

4- *Livâ-i Bosna* be nâm-ı *Hüsrev Beğ* (D. 9722'de *Mustafa Paşa);*

5- *Livâ-i Gelibolu* be nâm-ı *Mustafa Beğ;* (D. 9772'de *Kapuağası Ca'fer Beğ);*

6- *Livâ-i Niğbolu* be nâm-ı *Acemi Kâsım Beğ* (D. 9772'de *Mihal oğlu Mehmed Beğ);*

7- *Livâ-ı Mora* be nâm-ı *Hasan Beğ* veled-i Ömer Beğ (D. 9772'de Sinan Paşa);

8- *Livâ-i Hersek* be nâm-ı *Mahmud* birâder-i Hazret-i Ahmed Paşa (D. 9772'de Davud Paşa oğlu Mustafa Beğ);

9- *Livâ-i Ohri* be nâm-ı *Kapucıbaşı Muhammed Beğ* (D. 9772'de Acemi Kâsım Beğ);

10- *Livâ-i Silistre* be nâm-ı *Ahmed Beğ* veled-i Sinan Paşa (Emîr-i alem Mustafa Beğ);

11- *Livâ-i Alacahisâr* be nâm-ı *Pirî Beğ* Veled-i Balta (Sinan Paşa oğlu Ahmed Beğ);

12- *Livâ-i Vulçıtrın* be nâm-ı *Muhammed Beğ* veled-i Yahya Paşa;

13- *Livâ-i Yanya* be nâm-ı *Emîr-i alem Behrâm Beğ* (Kapucıbaşı Hüsrev Beğ);

---

(1) Rumeli Eyâleti, İA, IX, sh. 771 vd.

14- *Livâ-ı Vidin* be nâm-ı *Bahşi Beğ* veled-i Mihal (Emîr-i alem Mesih Beğ):

15- *Livâ-i Ağriboz* be nâm-ı *Kapucıbaşı Mustafa Beğ* (Kapucıbaşı Lütfi Beğ);

16- *Livâ-i Avlonya* be nâm-ı *Ali Beğ* veled-i Aranid

17- *Livâ-i Tırhala* be nâm-ı *Muhammed Beğ* veled-i Hazret-i Pîr Muhammed Paşa (Bahşi oğlu Ahmed Beğ);

18- *Livâ-i Prizrin* be nâm-ı *Çaşnigirbaşı Haydar Beğ* (Aranid oğlu Ali Beğ);

19- *Linâ-i İlbasan* be nâm-ı emir-alem *Bâlî Beğ* (Sinan Taşa hışmı Hüseyin Beğ);

20- *Livâ-i Vize* be nâm-ı *Büyükbaş Muhammed Beğ;*

21- *Livâ-i Köstendil* be nâm-ı *Muhammed Beğ* veled-i Ahmed Beğ;

22- *Livâ-i Sofya* be nâm-ı *Nu'man Beğ* (Mustansır oğlu Ali Beğ);

23- *Livâ-i İzvornik* ve nâm-ı *Ahmed Beğ* birâder-i Mustafa Beğ (Hacı Mustafa Beğ);

24- *Livâ-i Midilli* be nâm-ı *Defterdâr Muhammed Beğ* veled-i Dizdâr (Halil Beğ);

25- *Livâ-i Karlı* benâm-ı *Ahmed Beğ* veled-i Kâsım Paşa (Ahmed Ağaoğlu Mehmed Beğ;

26- *Livâ-i Çingene* (itibarî sancaktır) be nâm-ı *Hüseyin Beğ* (Mehmed Paşa oğlu Hüsrev Beğ);

27- *Livâ-i Çirmen* be nâm-ı *Durak Beğ* veled-i Ömer Beğ (Miral oğlu Mahmud Beğ);

28- *Livâ-i Karadağ* be nâm-ı *İskender Beğ* veled-i Çerne;

29- *Livâ-i Kızılca-Müsellem* be' nâm-ı *Çaşnigir Mustafa Beğ;*

30- *Livâ-i Voynuk* be nâm-ı *Arabacıbaşı Ramazan Beğ* (itibarî sancak);

31- *Livâ-i Kefe; Zeynel Paşa (Mehmed Beğ);*

32- Livâ-i Rodos;

33- *Livâ-i Eflâk*[1].

Bu arada iki tane kanunnâmesi bulunan ve müstakil bir cumhuriyet gibi muâmele gören *Dubrovnik*'i de kaydetmemiz icabeder. Diğer ad *'Raguse'*dir[2].

Rumeli Eyâleti ve sancaklarıyla ilgili kısa bilgilerden sonra-şimdi de yavuz devrindeki bu eyâletle alâkalı kanunnâmeleri zikredebiliriz[3].

§.2- AVLONYA SANCAĞI KANUNNÂMESİ (44)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

Çok eski bir sancak olan *Avlonya*'nın 928/1521'lerde sancakbeği'nin *Aranid oğlu*

(1) Veliyyüddin, 1969, Vrk. 118/b-119/b; TSMA, D. 9772 nolu Vesika; Barkan, *Bütçe Örneği*, 303-304; BOA, TTD, 67, sh. 3 vd.; 75, sh.2; 1007, sh. 1; İA, IV, 771-772

(2) *Kâmûs'ül-A'lâm*, III/2248

(3) Krş. Bâyezid II-30 vd.; OK, II/285 vd.

Ali Beğ olduğunu görüyoruz. Aynı tarihli kazâ listesine göre Avlonya Sancağının kazâ merkezleri şunlardır: *Avlonya, Belgrad, Ergiri Kasrı, Valona, Demirpençe, Premedi, Tepedelen* ve *Kovakine* (?)[1].

Avlonya (Avlona = Valona = Vlore), Adriyatik Denizinde sâhili bulunan önemli bir yerleşim merkezidir. Fâtih Sultan Mehmet zamanında Halil Paşa tarafından 865/1460 yılında feth edilen bu şehir, daha sonra Osmanlı Devleti'nin Rumeli Eyâletine bağlı bir sancak hâline getirilmiştir. Daha sonra değişik dönemlerde idarî statüsü de değişen Avlonya'nın ilk kanunnâmesi, elimizdeki belge ve bilgilere göre 926/1520 yılında ve Yavuz devrinde tanzim edilmiştir. Bu kanunnâmenin tek nüshası, *BOA, TTD, 99, sh. 1-5*'de bulunmaktadır. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla, bu kanunnâmeyi ilk defa neşrediyoruz. Girişteki uzun farsça mukaddimesinden şunları öğreniyoruz;

"*Sultan Selim Hân bin Sultan Bâyezid* hânın yarlığı (fermanı) üzerine, *Ali bin Seyyid Ömer, Avlonya Livâ*'sının re'ayâsının ahvâlini, tımarlarını, tımar ve ze'âmet sâhiplerini ve kale'lerindeki durumu araştırarak tahrir görevini îfa etmiş ve defteri 1 Cemâziyelevvel 926 senesinde Padişah'a arz eylemiştir"[2].

Arnavudluğun en işlek iskelesine sahip olan Avlonya Sancağının kanunnâmesi de, iskeleden yapılan ihrâcât-ithâlât işlemleri yani gümrük vergileriyle alâkalıdır. İslâm hukukundaki *Bâb'ül-Âşir* konusunun esaslarına uyularak hazırlanmıştır. Bu sebeple ayrıntıya girmiyoruz.

II- 926/1520 TARİHLİ AVLONYA SANCAĞI KANUNU

KANUNNÂME-İ NEFS-İ AVLONYA

1. *Nefs-i Avlonya*'ya denizden Frenk metâ'ı gelse ve *İstanbul*'dan ve *Bursa*'dan kadife ve kemhâ ve tafta ve vâle cinsinden ve harirden ve sûfdan ve dülbendden ve boğasiden ve astardan ve kaliçeden ve bezden ve sâir *bahâr altın*dan ve bal mumundan ve balıkdan ve havyardan ve penek keçesinden ve makramadan ve penbeden ve vaşak ve tilki ve sansardan ve zerdâve derisinden ve bunun emsâli metâ' gelse, *müslümandan yüz akçede iki akçe* ve *zimmîden dört akçe* ve *harbîden beş akçe gümrük* alınur.

2. *Ammâ tüccâr tâifesi kendü getürüb gümrüğini yaturduğı metâ'ı gerü alub giderse, andan gümrük* alınmaz. Eğer getürdüği metâ'ın gümrüğini verdükden sonra âhar kimesneye satsa, satun alan kimesne yük dutub denizden veya kurudan etrâf-ı memâlike alub gitse, *müslüman* ise *yüzde iki akçe, zimmî* ise yüzde dört akçe, *harbî* ise *yüzde beş akçe gümrük* alınur.

3. *Ve Frenk diyârından Venedik*'den ve *Flordin*'den ve gayrından gelen metâ'ın ki, *frengî* ola, eğer müslüman ve eğer zimmî ve eğer harbîdir, satsun satmasun ve açsun açmasun; geldüği gibi *yüzde beş akçe gümrük* alınur. Ammâ getüren tüccâr gümrüğin verüb gerü kendü alub gayrı yere gitmelü olsa, tekrar gümrük taleb olunmaz. Ammâ âhar kimesneye satub alub gitmelü olsa, denizden ve karadan her kanda

(1) Veliyyüddin, 1969, Vrk. 113/a

(2) BOA, TTD, 99, sh. 2-5; Bkz. **Kamus'ül-A'lâm,** I/493-494

giderse, *müslüman olursa yüzde iki akçe, zimmî olursa yüzde dört akçe, harbî olursa beş akçe gümrük* alınur.

4. Ve zikrolan sancakda ne kadar *iskeleler* var ise, gelen metâ'dan üslûb-ı mezkûr üzere gümrük alınur. Ve anun gibi berü cânibden zimmîler *Poliada* ve sâir frenk memleketinde şerîk edinüb berü cânibden metâ' gönderse, *zimmî gümrüği* alınur. Ve öte tarafdan şeriki met'â gönderse, *harbî gümrüği* alınur[1].

5. Gümrük bâbında sancakbeği ve *Avlonya âmilleri* tatlu sularda çıkan gemilerün gümrüğine sınurumızda çıka deyü dahl etmezler, Avlonya âmili tasarruf eder.

6. *Ve karadan yükle satılmağa gelen* bir yük buğdaydan iki akçe *bâc* alınur ve bir yük arpadan bir akçe ve alefden iki *sorti;* mercimek ve nohud ve bakla gelse, bir yükden iki akçe bâc alınur. Ve bir yük kozdan bir akçe ve zeyt yağı gelse, her astardan bir akçe bâc alınur. Ve ibrişim gelse, her *ledre*den bir akçe *bâc* alınur ve bir akçe *gümrük* alınur. Ve taşra satılmağa giden çuka ve bal mumı ve gayrihî her yükden iki akçe bâc alınur.

7. *Ve katarda boğazlanan koyundan* dört koyundan bir akçe *bâc* alınur. Ve taşradan *celeb-keş* getürdüği koyundan ikisinden bir akçe alınur. Ve sığır boğazlansa, iki akçe alınur. Ve koyundan iki koyuna bir akçe ve satılmağa gelen sığırdan bir akçe. Ve tahta ve mertek at yükiyle gelse, bir yükden bir *sorti* araba ile gelse, bir akçe bâc alınur. Ve tuz satılsa üç yükünden bir akçe bâc alınur. Ve taşradan satılmağa hamr gelse, araba ile gelnden bir fuçıdan yedi akçe ve ketan bezi gelse, kırk akçede bir akçe bâc alınur. Ve bir kepe satılsa bir akçe ve bir at çulı satılsa bir sorti ve bir kuzu satılsa bir sorti ve sâde yağ ve asel satılsa kırk akçede bir akçe bâc alınur. Ve bir tulum peynirden bir akçe ve at satılsa dört akçe ve öte yakadan katır gelüb satılsa, sekiz akçe bâc alınur.

8. *Ve nefs-i Avlonya*'da ve taşradan gelüb hükm-i padişahî ile tuz işleyen doksan nefer *tuzcılar,* harâc ve ispenç ve öşür vermezler ve ücret elli *müd* tuza altmış dört akçe verürler.

(1) — **Poliada:** Bu yer ismini tam anlayamadık.

Avlonya Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 99, sh. 1-5

زر اسمر جواهر حمد و سپاس و درر غرر ثنا بای بی قیاس مالک الملکی را
سزاوار است که مناشیر احکام ازلیتش بتوقیع رفیع یفعل الله ما یشاء
و یحکم ما یرید مزین و محلات و ذات مقدس او بر ارکان ممالک
بی کران عالم افلاک و متوطنان عرصات بی پایان مرکز خاک بلا شائبت
مطلق الحکم بر منا وهو الذی فی السماء اله وفی الارض اله عقل کاردان دوربین
شناسی ابجد خوانی دفترخانه دیوان او سرادق عظمت و جلال
عزت و جلال بر فراز سپهر زده و تیغ زبان سخن پرداز ناطقه در بیان
شمه از اوصاف رحمت عام و انعام ما لا کلام او چون زبان تیغ از گوهر
نطق عاطل مانده تبارک الله من لا عقل یدرکه و لا بصر
الا وهام و الفکر خرد خرده دان در ادراک ابهت و کبریاء او چون
چشم نرگس از کسوت نور عاری گشته و محاسبان بحظ کشای فکر
در بحر بی عبر شمر حلة نعمتهای بی منتهاء او از غایت تحیر ماننده کلک
دبیر و خامه فلک صیر بر مغزران صایب تدبیر بی قرار و آرام مانده
وقلم آسا از دست رفته وان تعدوا نعمة الله لا تحصوها وصد هزاران
هزار صلات صلوات زاکیات و تحف تحیات نامیات نثار مرقد منور
و مشهد معطر سلطان سریر اصطفی مکرم و مجتبی محمد مصطفی که سطر ارسطور
مناشیر نبوتش وما ارسلناک الا رحمة للعالمین نگار گرفته بیت
و خط نوشت بغمزه مسئله آموز صد مدرس شد صلی الله علیه
وعلی آله واصحابه وازواجه وذریاته اجمعین الی یوم الدین که مانند
آیات بینات ظلمات ظلم و عدوان و بی حساب جور و طغیان از سواد
گیتی بجلی کودانید و به آثار معجزات غرقه شدگان بحار غوایت سواحل
نجات و هدایت رسانیدند و بر آل بی همال عظام و اصحاب ذوی الاجلال
والاعظام او که محاسن اقوال و محامد افعال شان کتابخانه جهان و ساکنان
جهانیان و نور اسمای گمشدگان بیداء ضلالت و طغیانات بدلیل
اصحابی کالنجوم بایهم اقتدیتم اهتدیتم مرحبا چاردگن بنای
مرحبا بچار عنصر ازواج اولیا وعلی آله العظام واصحابه البررة
الکرام ما نسج الرعد و هطل الغمام اما بعد بر رای
فرما و فکر عقده گشای بحر بران فصیح الحکایه و مغزران سریع الکلام
دولت و اعیان حضرت لازال صفایح الدفاتر

بمعاطر اقلامهم و ما برحت عیون الافاضل مکحلة بتراب اقدامهم
محجوب و مستور نماند که چون برلیغ جهان مطاع و فرمان قضا جریان
لازم الاتباع اعلی حضرت خلافت پناه سلیمان جاه فلک درگاه انجم
سپاه ظل الله السلطان ابن السلطان سلطان سلیم خان ابن السلطان
بایزید خان خلد الله تعالی فی بسیط الارض بالطول والعرض ملکه
وسلطانه بیان بنده احقر علی ابن السید عمر شرف نفاذ یافت
ابن بنده درگاه که فصیح لسان و پرورده نعمه این خاندان خلافت
و سلطنتست و من المهد الی العهد که وکنت غلاما
الثمانیا بوظایف نیکو بندگی و شرایط جان سپاری موسوم بوده ولایت
برگزیده عالیشان این بارگاه عالیات بتفحص زیادت و تفتیش
کیفیت احوال و رعایای لواء اولونیه حرسها الله تعالی فی ظله
عن البلیة مواظبت و اقدام نمایند و چگونگی کیفیت احوال و مال تیمارهای
زعما و ارباب تیمار و مستحفظان قلاع و رعایا که سکان آن بلاد
معلوم نموده اتمام و سرانجام صورت حال ایشان تحقق کرده بتحریر
وموقف تیمارها رسانید بر موجب نموده و فرموده سمعا و طاعة گفته
یا رب وفقنی لکسب مصالحی و تحصیل ما فیه نجاتی
ولا تجر اقلامی بما یذاء مسلم ولا بسؤال الناس طول حیاتی کرامات
وانقیاد بر میان بسته بقدر الوسع والامکان جهد جهید سعی
جمیل و ما یکون من هذا القبیل بر وجهی متیسر و مقدور بود بدولت
ذات ودفتر منقح مصحح مفصل ساخته و پرداخته در غره جماد الآخر
سنه ست وعشرین وتسعمایه باتمام رسانید و بعز عرض خدام کرام
ارکان دولت روز افزون و اعیان حضرت همایون جعل الله تعالی
ایامهم نتایج السعادات رسانید اکنون مأمول و مترقب آنکه اگر
سهوی یا خللی واقف گردند بقلم اصلاح جناح مرحمت اولوا الالباب
سهو از ابعفو مقابل سازند و ذیل احسان بدان مستور گردانند
که عند الخالق والخلایق ضایع نیست و مشکور و مستحسن خواهد بود
والسلام علی من تبع الکلام واستشهد رحمة الله الملک العلام
والحمد لله اولا وآخرا وصلی الله علی خیر خلقه و مظهر حقه

Avlonya Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 99, sh. 1-5

§.3- BOSNA SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (45)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

Bosna, 786/1384 tarihinde I. Murad tarafından fethedilmiş ise de, tekrar elden çıkmış ve ikinci fethi 867/1462 yılında Fâtih sultan Mehmed'e nasip olmuştur. Ancak bu dönemde Bosna yarı müstakil bir idare tarzına sahiptir ve de *Kıral Bosna'*sı ve *Stefan Bosna'*sı diye iki ayrı idarî ünite halindedir. II. Bâyezit devrinde hazırlanan 890/1485 ve 894/1488 tarihli iki mufassal defterde, *Bosna Eflâkleri* ve *Bosna Ma'denleri* ile alâkalı hukukî düzenlemelerin yapıldığını görmüş ve incelemiştik(1). Yavuz devrinde ise Bosna Sancağı'nın ilk genel kanunnâmesi hazırlanmıştır. *922/1516 tarihli BOA, TTD, 56* nolu defterin başında yer alan bu kanunnâme, daha sonraki bütün hukukî düzenlemelerin temelini teşkil etmektedir. Defterin girişindeki Farsça mukaddimede kısaca şu tanıtıcı bilgiler veriliyor: "Bu defter *Bosna livâsı*nın mücmel defteridir. Bu defterde, *Sultan Selim Hân bin Bâyezid Hân'*ın emriyle, adı geçen livâdaki Padişah hâslarının gelirleri, sancakbeği, zuâmâ, erbâb-ı tımar ve hisar erenlerinin tımarları ile ilgili bilgiler kayd edilmiştir. Tahrir işlemi Defter emîni *Abdülkerim bin Abdullah* ve Kâtip *Yusuf bin Hısm Ya'kub'*un gayretleriyle 1-10 Muharrem 922/1516 tarihinde tamamlanmıştır"(2).

Mukaddimeden de anlaşılacağı gibi, Bosna, bu dönemde de Rumeli Eyâletine bağlı bir sancakdır. *Saray, Dubrovnik, Visoka, Brud, Olofça, Rame, Borac, Prudar, Vratar, Usad, Hartar, Sence, Azoçan* ve *Re's* gibi nâhiyelerle; *Dubrovnik, Travnik, Akhisâr* ve *Sused* gibi kaleler bu livâya tâbi idarî merkezlerden ba'zılarıdır(3).

*Veliyyüddin, 1969'*daki kazâ listesinde, *Saray, Vişgrad, Yenibazar, Brud* ve *Mertova* Bosna'nın kazâları arasında zikredilmektedir(4). Dubrovnik de nâhiyeleri arasındadır.

Yavuz devrinde Bosna Sancağı'nın ilk klasik kanunnâmesi hazırlanmıştır. Tımar nizâmı, cezaların infâzı, cürm ü cinâyet cezâları ve akıncılar gibi umumî kanunlardaki hükümlerin Bosna sancağına intibak ettirilmesinden ibâret olan bu Kanunnâmenin muhtevâsı üzerinde ayrıntılı olarak duracak değiliz.

Tek nüshası, *BOA, TTD, 56, sh. 1-5'de* bulunan Kanunnâme, daha evvel *Barkan* tarafından neşrolunmuştur(5).

---

(1) BOA. 18 ve 24 nolu TTD'leri; Fâtih **Devri Kanunları,** sh. 480 vd. Kanun No: 31; Bâyezid II-45-46, OK, II/376-382

(2) BOA, TTD, 56, sh. 3

(3) BOA, TTD, 56, sh. 1-2

(4) Veliyyüddin, 1969, Vrk. 112/b; Krş. **Kâmûs'ül-A'lâm,** II/1384-1388; İA, **Bosna,** II/725 vd.

(5) Barkan, **Kanunlar,** 395-398

II- 922/1516 TARİHLİ BOSNA SANCAĞI KANUNNÂMESİ

KANUNNÂME-İ VİLÂYET-İ BOSNA

1. *Livâ-i Bosna'da vaz' olunan ze'âmetler ve tımarlar* husûsında vâki' olan (emr-i) âlişân-ı sultanî budur ki, bu defter-i cedîd-i sultanîde vaz' olunan ze'âmetler ve tımarlar tebdîl ve tagyîr olınmaya. Bir tımar bir tımara bir karye bir âhar tımara katılmaya. Ve *tezkerelü tımarları* bozub *tezkeresüz* eylemeyeler ve tezkeresüzi tezkerelü eylemeyeler. Hâli üzere durub *mahlûl* oldukça ol ze'âmetlere ve ol tımarlara mu'âdil yine ol vilâyetden ma'zûl olanlara verilüb âhar sancaklar ma'zûllerine verilmeye. Her Sâncağın mahlûlı yine ma'zûline verilüb gayrı sancak ma'zûline verilmeye(1).

2. Ve âhar sancakdan gelüb *Bosna vilâyetinde* ze'âmet ve tımar tasarruf edenler, evlerine gitmek sebeb-i 'azildir. Zu'amâdan ve erbâb-ı tımardan *Bosna*'da sâkin olub her hizmetde bulunmayub hâzır olmayanları sancakbeği olan *beğlerbeği* olana 'arzeyleye. Beylerbeği dahi *tezkerelü olan tımarları* ve ze'âmetleri padişah-ı islâm -halledallâhü mülkehû ilâ yevm'il-kıyâm- hazretlerine 'arzedib zikrolunan ze'âmetlere ve tımarlara mu'âdil ze'âmet ve tımardan ma'zûl olanlara verilüb tebdîl ve tagyîr olunmaya.

3. Ve zu'amâ ve erbâb-ı tımarın *cüz'î bahâne ile tımarları alınmaya*, meğer emrolunan hizmete varmayalar ve emr-i padişahîye muhâlif iş işleyeler veyahud *katl-i nefs* etmiş olalar. Ol dahi sancakbeği ve kadı mektûblarile ma'lûm olub ol mektûblar hıfzoluna; bigayr-i cerîme ma'zûl oldum deyü şikâyet edenlere ol mektûplar ile cevâb verile. Şöyle ki, sancakbeğinin ve kadının gayr-ı vâki' arzetdikleri zâhir olub mezkûr subaşı mazlûm olursa, tımarı ve ze'âmeti mukarrer kılınub sancakbeği ve kadı 'azlolunalar. Eğer bu zikr olunan kanuna muhâlif bir nesneyi *beğlerbeği* murâd edinse, *defterdâr* olan tenbih edüb men' ede, yazmaya.

4. *Ve Bosna vilâyetinde kadîm ve cedîd çiftlikler* defter-i cedîd-i sultanîde ta'yin olunan akçeyi her biri hizâne-i 'âmire için teslim edildikden sonra *hukûk-ı şer'iye* ve *rüsûm-ı örfiyeleri* merfû' olub bunlardan kimesne nesne taleb etmiye, ederse dahi mesmû' olmaya. Meğer ki, *haymânelerden* taleb oluna.

5. Ve *Yeni Bazar ihtisâbı ve ihzârı* ile Hüdavendigâr ı gerdûn-iktidâr -halledallâhü mülkehû ilâ yevm'il-karar- hazretlerine hâs olub hukuk-ı şer'iye ve rüsûm-ı örfiyesi *Jejne* ve tevâbi'inde olan ma'âdinle bile hizâne-i âmireye zabtolunur(2).

6. Ammâ *siyâset-i padişahî icrâsı içün* sancakbeği cânibinden bir kimse *Yenipazar*'da oturub kadı ma'rifetiyle lâzım gelen siyâseti idüb ve *diyâr-ı İslâm*dan kâfir cânibine eyü *at* ve *silah* ve *alât-ı harb ve kıtâl* alub gitmekden men' edeler. Satdırub akçesin kâfirlere verib eyü atı ve alât-ı harbi alıkoyalar. Ammâ *rüşvetin* alub mahfî destûr verüb göndermekden hazer edeler.

---

(1) — **Tezkereli Tımar:** Beylerbeyilerin merkeze sormadan tevcih edemedikleri tımarlara denir.

— **Tezkeresiz Tımar:** Beylerbeyilerin merkeze sormadan tevcih edebildikleri tımarlara denir (Sertoğlu, 185).

(2) — **Yeni Bazar:** Bosna Sancağına bağlı bir kazâ merkezidir (Veliyyüddin, 1969, 112/b)

— **Jejne:** Banaluka'ya bağlı Zebçe olabilir (**Kamus'ül-A'lâm,** II/1386).

7. Ve zu'amâ ve erbâb-ı tımar ve ahâli-i hisâr ra'iyetlerinin hâsılların *ta'şîr etmekde* te'hîr etmeyeler. Bunun gibi bid'atlar ve zulümler eden her ne tâifeden ise 'azlola(1).

8. *Uç hisârlarına* kifâyet mikdârı zahire iletmek için bargir alub âdet üzerine ücretlerine vefâ edecek mikdârı akçeyi halkdan ve *hisâr erenleri*nden olı-gelen üslûb üzere cem' edüb sâhiblerine vereler, kimseden zâid akçe alınmaya.

9. Ve *uçlarda olan hisârlar*dan birisi ta'mir ve termim buyrulsa, memleketden hâneden hâneye *serehor* yazılıb hisâr yapmağa sürilüb, *Bosna vilâyeti*nin cümle kal'alarına *meremmetçi* ta'yin olman yetmiş seksen mikdârı mu'af kefere ki, cem' olub ol diyârda mi'marlık hizmeti için tımar tasarruf eden mi'mar ma'rifetiyle kal'alar yapılub tamam olub akçe beğlikden verile, kimesneden akçe salmayalar(2).

10. Ve sancakbeğlerinin âdemîleri ve subaşıları ve işlerin mukâta'aya dutan 'âmilleri, kanun üzere *cürmlerin* aldıklarından sonra *voyvoda*ları dahi *hakk-ı siyâset* deyü nesnelerin almayalar. Bunun emsâli bid'atler ref' olundu. Memlekete kadılar olanlar men'edeler. Memnû' olmayanları arz edeler, haklarından geline, kuzât arz etmezse müstahikk-i 'azil olalar(3).

11. Ve *salbe* ve *kat'ı yede* ve *had'de* ve *ta'zire* müstahik olanlara *'ukûbet*lerin ve *siyâset*lerin edüb nesnelerin almayalar. Ve şol cürm ki, *kanunnâmede* ne alınacağı ta'yin olunmuşdur, ziyâde alınmaya. Ve şol *hırsuzlar* ki, salbe müstahikdir, zindanı bozdı dedikleri mesmû' olmaz, kaçuran 'âmil veya *voyvoda* kaçurduğı hırsuzı bulalar, bulmazlarsa yerine salb olunalar(4).

12. Ve ol diyârın *'âmilleri* yedi ve sekiz akçelik yağ satılsa iki akçe veya bir buçuk akçe *bâcı* alurlarmış. İmdi her nesne kim, bazara gelüb satılur, araba ile gelenden ve yükle gelenden bâc alınur. Ve şol nesne kim, kıymeti kırk akçe ola, satıla, andan dahi bir akçe bâc alınur. Ve illâ beş ve on akçelik nesneden bâc alınmaya ve bid'at ihdâs olınmaya.

13. Ve ba'zı yerlerde *pulaçine* deyü hâneden hâneye dört akçe alınurmış, alınmaya. Kanun-ı kadîm hâneden hâneye iki akçe alınur. Birinci sancakbeği ve birin tımar eri alur, bundan zâid nesne alınmaya(5).

14. Ve *otluk öşri* deyü ba'zı yerlerde hâneden hâneye beşer akçe alınur. Defterde hâsıl bağlanmış olan yerlerden alına. Şol yerde ki, otluk tımara hâsıl bağlanmış değildir, nesne almayalar, kimesneye zulûm ve hayf olunmaya.

15. Ba'zı yerlerde *kadîm kâfir zamanından berü kilise olmayan yerlerde kilise ihdâs olunmuş,* onun gib cedîd ihdâs olunmuş kiliseler yıkdırılub ve içinde oturub

---

(1) — **Ta'şîr:** Öşür vergisini tarhetmek demektir.

(2) — **Serehor:** Yol ve kalelerinin tamirinde kullanılan ve gayr-i müslimlerden seçilen bir gurubun adıdır. Serahor da denir (Pakalın, VI/175).

(3) — **Voyvoda:** Asker sürücü demek olan bu Slavca kelime, Eflâk ve Boğdan prenslerine verilen bir ünvandır. Burada ise, devlet tarafından iltizâm verilen yerin vergi memuru şahıs manası sözkonusudur (Sertoğlu, 359).

(4) Bu madde, Osmanlı Devletinde bütün şer'î cezaların tatbik edildiğinin delillerinden biridir. Zira açıkça hırsızlık suçunun şer'î cezası olan **kat'ı yed (el kesme)** ve diğer had cezalarına atıfda bulunulmuştur.

(5) — **Pulaçine:** Maddede ta'rif edildiği şekilde bir örfî verdiğidir.

tecessü-i ahvâl edüb *diyâr-ı küffâra* haber eden keferenin ve papasların muhkem haklarından geline, ve siyâsetler oluna(1).

16. Ve yollarda *haçlar* vaz' olunmuş, hedmolunub min ba'd etdirmeyeler ve ederlerse edenlere *siyâset* oluna. Ve hangi kadının kadılığında olub men' ve def' etmeye, 'azline sebeb ola.

17. Padişah-ı zıllullâh hazretlerinin ferman-ı âlişan-ı vâcib-ül-iz'ânları ile *Yunus Paşa* ma'rifetile *Bosna vilâyetinde* bin nefer *akıncı* yazılmış ki, *diyâr-ı İslâmın* dâiresin hıfzedüb ve kal'alarına zahire varmalu olsa sipahiler ile hizmeti bile edâ ederler. İhtiyat olmadığı yerde beşyüzi bir *nevbetde* varub ve beşyüzi bir nevbet-i âharda edâ-i hizmet eyleyeler. Ve zikrolan akıncılara ve atlarına kimesne yük yükletmeyeler ve bunları kimse işine kullanmaya. Padişah-ı islâm -hullide mülkühü ilâ yevm-il-kıyâm- hazretleri hizmetinden gayrı ***kulluk ve hizmet*** teklif etmeyeler. Ve eyyâm-ı fetretde ve âvân-ı havfde ki, cümlesi bin neferdir, bî-kusur edâ-i hizmet edeler. Bunların *baştinelerinin öşr-i şer'iyyeleri* ve cemî' rüsûm-ı örfiyeleri ve 'avârız-ı divânileri ve cümle tekâlif-i mevzû'aları ref' olınub bu cümlenin mukâbelesinde hizâne-i 'âmire için yılda defter-i cedîd-i hâkânîde mufassal ta'yin olunan akçelerin üslûb üzere bin nefer akıncı yüz bin akçe vereler. Oğullarından nesne alınmaya. Hizmet-i padişahîye vermeyen akıncıya *siyâset* oluna. Akçeleri alınmaya(2).

18. *Yenibazar* ve *Since voynukları* icün *İskender Paşa* ve *Firûz Bey* ve *Yunus Paşa* emn-i târîk için ihdâs etdikleri *varoşlarda* ve *Prineboy* varoşunda, yiğirmişer nefer *voynuk* varub zikrolan varoşların her birinde evler yapub temekkün eyleyüb bekleyeler. Şöyle ki, ol yollarda bir kimse helâk olsa veya malı zâyi' olsa, her hangi varoşa yakın olursa ol varoşı bekleyenlere tazmîn etdüreler deyü ümerâ-i mâziye bu veçhile mu'âhede etmişlerdir. *Brud ve Nartova voynuklarından* ellişer nefer voynuk uç yerlerde olan kal'aları bekleyeler. Ve elli nefer voynuk *Akhisâr kal'asını* bekliyeler. Anların nevbeti tamâm olıcak, elli nefer voynuk dahi gelüb nevbeti tamam olan gidüb nevbete gelenler bekleyeler. Ve *Sin kal'asın* dahi elli nefer voynuk bu üslûb üzere bekleyeler. Varmayanlara siyâset ola, akçeleri alınmaya(3).

19. Ve bu vilâyetin *voynuklarının oğullarına ve karındaşlarına ve tevâbi'ine* kadîm-ül-eyyâmdan *bedel-i cizye* deyü her nefere otuzar akçe ta'yin olunmışdır. Zikrolunan otuzar akçe hizâne-i 'âmire için edâ etdiklerinden sonra *ispenç* veya gayrı nesne teklif olunmaya. Ammâ *voynuk zevâidinden olanlar* ra'iyyet yerlerin tasarruf etmeyeler. Ve ra'iyyet yerlerin voynuk zirâ'at ve hirâset etse, men' edüb ra'iyyete

---

(1) Bu madde İslâm hukukunun kiliselerle ilgili hükümlerine göre tanzim olunmuştur.

(2) — **Yunus Paşa:** Enderun'dan mezundur. II. Bâyezid devrinde sekbanbaşı, sonra Anadolu Beylerbeyi, sonra vezir ve nihâyet 923/1517'de sadrazam olmuştur. (**Sicill-i Osmanî**, IV/677).

— **Akıncı:** Osmanlının hafif süvarileri (Sertoğlu, 12-13)

(3) — **Since:** Bosna'ya bağlı bir nâhiyedir.

— **İskender Paşa:** Beğlerbeği ve vezirdir. Yavuz zamanında vefat etmiştir (**Sicil-i Osmanî**, I/345).

— **Firûz Bey:** Sultan Süleyman zamanında nişancılığa kadar yükselen bir beydir (**Sicill-i Osmanî**, IV/32)

— **Varoş:** Macarca **Varos**'dan gelmektedir ve şehrin kale dışında olan kısım ve kenar mahallesi manalarında kullanılır (Pakalın, III/584).

— **Brud:** Bosna'nın nâhiyesi.

— **Nartova:** Bosna'nın nâhiyesi.

ruf etse hem harâç alına ve hem ispenç alına ve hem öşür alına. Eğer *voynuk zevâidin*den *bedel-i cizye* yılda otuz akçe verenlerden biri ra'iyyet yerlerin veyahud *harâçlu baştine* tasarruf etse, kendünün yılda edâ ede-geldüği otuz akçe bedel-i cizye hizâne-i 'âmire için alınub ve zikrolunan baştinenin harâcı dahi hizâne-i 'amire içün alınub ve ispençesin ve öşrin sipahiler alalar[1].

20. Ve *voynukların atların* sancakbeği âdemîleri ve mübâşirleri binmiyeler ve otluk biçmeğe ve kurutmağa ve ödun taşıtmağa sürmeyeler. Ve kullanmayalar. Padişah-ı İslâm -hullide mülkühü ilâ yevm-il-kıyâm- Hazretlerinin hizmetinden gayrı hizmet teklif olunmaya. Ammâ hizmetine varmayan voynuğa muhkem *siyâset* oluna, akçeleri alınmaya.

(1) — **Voynuk Zevâidi** için Bkz. Ercan, **Bulgarlar ve Voynuklar,** sh.18 vd.

Bosna Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 56, sh. 1-5

Bosna Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 56, sh. 1-5

فهرست دفتر مجمل خاقانی بودر که ذکر اولنور

خاص پادشاه اسلام خلد ملکه الی یوم القیام — چفتلکجیان

اقنجیان — خاص میرلوا

زعامتها — ناحیهٔ سرای — ناحیهٔ دوبروسکه

ناحیهٔ ویسوقه — ناحیهٔ زرنوه — ناحیهٔ رامه

ناحیهٔ برود — ناحیهٔ اولوفچه — ناحیهٔ بوبراج

ناحیهٔ برودار — ناحیهٔ وراتار — ناحیهٔ اوصاده

ناحیهٔ حرتار — ناحیهٔ ویشغراد — ناحیهٔ دبرون

ناحیهٔ زاجلس — ناحیهٔ سجنه — ناحیهٔ بلج

ناحیهٔ اوراجه — ناحیهٔ ازوچان — مستحفظان حوردیده

مستحفظان دوبروینك — مستحفظان بروور — مستحفظان الحصار

مستحفظان سوسد — مستحفظان تراوینك — مستحفظان ویرح لیحه

مستحفظان اوراندق — مستحفظان بوبوجه — مستحفظان كلیجوجه

مستحفظان ویشغراد — مستحفظان دوبرون — مستحفظان بلج

مستحفظان ازوچان — وینوغان لوای مزبور — مارتلوسان لوای مزبور

مرستجیان لوای مزبور

§.4- DUBROVNİK KANUNNÂMELERİ

II- GENEL DURUM

Yavuz devri hukukî düzenlemeleri arasında *Dubrovnik Beğlerin*e verilen ticarî imtiyâzları ve gümrük esaslarını tanzim eden iki ayrı ahidnâme mevcuttur. *Dubrovnik, Raguza (Raguse)* ve Slavcada *Dubrovundik* denilen, eski Avusturya'nın *Dalmaçya* bölgesinde yer alan kazâ merkezi bir kasaba ve mühim bir iskeledir. Ticarî ehemmiyetinden dolayı, müstakil ve küçük bir cumhuriyet şeklinde idare olunmuştur. *Raguza* yahut *Dubrovnik Cumhuriyeti*nin doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nin nüfûzu altına girmesi, XV. yüzyılın ikinci yarısı içindedir[1]. Yavuz devri Bosna Mufassal Defterinde, Dubrovnik ismi, *"Nâhiye-i Dubrovnik"* şeklinde nâhiyeler arasında ve *"Müstahfazân-ı Dubrovnik"* tarzında kaleler arasında geçmektedir. Bilindiği gibi, Bosnanın sınırları, Yavuz devrinde çok geniştir[2].

Her iki haldede, Dubrovnik Beğlerine verilen ticaret hükmü ve ahidnâmesini burada, tesbitlerimize göre, ilk defa Türkçe neşredeceğiz.

II- DUBROVNİK TİCÂRET FERMANI (46)

Tek nüshası ve sûreti, *Bursa Şer'iye Sicilleri, A, 20, sh. 387*'de bulunan *Dubrovnik Ticâret Fermanı,* 918/1513 tarihinde tanzim olunmuştur. Daha önce de 886/1481 tarihinde gümrük ta'rifelerini Dubrovnik Beyleri lehine düzenleyen bir hükmün verildiğini bu belgeden öğreniyoruz (md.1). Bu fermanda da, eski hükme uyularak gümrük vergisi oranları yeniden düzenlenmektedir.

HÂZİHÎ SÛRET'ÜL-HÜKM'İŞ-ŞERİF'İL-ÂHAR Lİ KUDVET'İS-SELÂTÎN'İL-İZÂM ZÜBBDET'İL-HAVÂKÎN'İL-FİHÂM ES-SULTAN'İL-A'DEL'İL-A'ZAM V'EL-HÂKÂN'İL-ECELL'İL-EFHAM ES-SULTAN SELİM ŞAH -TÂLE BEKÂHU VE NÂLE MÜNÂHU-

Mefâhir'ül-kudâti vel-hükkâm mezâhir'üş-şerâyi'i ve-lahkâm *Rumeli ve Anadolu Kadıları* -Zîde fadluhum- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola kim;

1. Bundan akdem Memâlik-i Mahrûsemde *iskele*lerin *kadı*larına ve *emîn*lerine hüküm gönderüb *müslümandan yüz akçede iki akçe* ve *harbîden yüz akçede beş akçe* ve *zimmîden yüz akçede dört akçe gümrük* alına deyu emr olunduğı ecilden *Dubrovnik Beğlerin*in tâcirlerinden dahi Memâlik-i Mahrûsemde olan iskelelerde yüz akçede beş akçe ve ba'zı iskelelerde dört akçe gümrük taleb olunduğı içün ve *Dubrovnik Beğlerinin elçileri* gelüb bizüm *tâcir*lerimizden iskelelerde yüzde dört

(1) **Kamûs'ül-A'lâm,** II/2248; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi,** II, 434-435

(2) BOA, TTD, 56, sh. 5

akçe ve *İstanbul'*da beşer akçe *gümrük* taleb olunmak hayfdır. Sâbıkan verilen *Ahidnâme*'de ikişer akçe gümrük alına deyu emr olunmuşdur deyu *sitte ve semânîne ve semâne-mi'ete Ramazanı*'nın evâhiri tarihiyle müverrah hükm getürürb nazar olundukda mazmûnunda kayd olunub *Dubronik bâzirgânları* benüm memâlik-i mahrûseme ticâret ede-geldiklerinde ve gittiklerinde mezkûr bâzirgânların rızıklarına ve davarlarına ve sâir esbâblarına kimesne dahl edüb zahmet vermeye.

2. Ve yollarda *bâc* taleb etmeye. Meğer ki, davarların ve metâ'ların satalar. Ol vakit satdıkları yerlerde âdet üzere *gümrük*lerin edâ edeler. Ammâ *gümrükleri yüz akçede iki akçe* alınmak üzere ola. Metâ'ları satılmayacak olursa alub kendüler diledükleri yerlere iledeler, kimesne mâni' olmaya deyu emr olunub; sonradan yemn-i ikbâl ile serîr-i saltanata cülûs ettiğimde mezkûrların tâcirlerinden geru *yüzde beşer akçe gümrük* alınmasın emr etmiş idim.

3. Hâliyâ *Dubrovnik Beğleri*nin elçileri olan *İstebkosor Koçovik* ve diğer *İstebkoçornik* ve *Yuvan Sarakovik* ve *Luka Bonik* gelüb bizden beşer akçe alınmak zulümdür deyub ahidnâmelerin ve hükümlerin ibrâz ettükleri ecilden, hâliyâ benüm izz-i huzuruma anlarun hâlleri ve ol *ahidnâme* arz olundukda, buyurdum ki;

4. Bunların *ahidnâme*leri mûcibince amel edüb bunların tâcirleri davarların ve metâ'ların satdukları yerlerde âdet üzere gümrüklerin edâ edeler; ammâ *gümrüklerin yüzde iki akçe* vereler, ziyâde vermeyeler.

5. Ve gümrüklerin *emîn* olan yerlerde emînler ve emînler olmayana yerlerde *kadı*lar alub defter edüb hâsıl olan akçe iki üç ayda bir defter bile Dergâh-ı Mu'allâma göndereler.

6. Ve yollarda bunlardan kimesne *bâc* taleb etmeye.

7. Ve metâ'ların satdıklarında ne yere alub gitmek isterler ise, alub gideler.

8. Ve bunları hilâf-ı emr kimesne üşendirmeye. Şöyle ki, hilâf-ı emr bunları kimesne üşendirecek olursa, siz ki, kadılarsız, getürdüb haklarından gelesiz, eslemeyeni yazub bildüresiz.

9. Ve bunların tâcirleri kumaşların ve gayrın satdıkları yerlerde kumaşları ve gayrı, gerek kurudan gelsün gerek denizden gelsün, *yüzde iki akçe hesâbı üzere gümrük*lerin alub vech-i meşrûh üzere zabt ve defter edüb hâsıl olan akçeyi iki üç ayda bir kapuma gönderesiz.

10. Hilâf-ı emr bunları kimesneye üşendirmeyesiz. Şöyle ki, zikr olan *Dubrovniklilerin bâzirgânları* kendülerin iskelelerinden gayrı benüm iskelelerimden kumaş ve sâir esbâb alub gidecek olurlarsa, ol vakit dahi *yüzde iki akçe gümrük* vereler, ziyâde vermeyeler. Ammâ kendülerin iskelelerinden alub gidecek olurlarsa, hilâf-ı kanun gümrük alınmaya.

Şöyle bileler, alâmet-i şerife i'timâd kılalar.

Tahriren fil-yevm'is-sâbi' vel-işrîn min Zilhicce't'iş-Şerife sene semân-aşerete ve tis'a-mi'ete.

Bi Makam-ı Bursa

Dubrovnik Ticâret Fermanı, Bursa Şer'iye Sicilleri, A, 20, sb. 387

III- DUBROVNİK AHİDNÂMESİ (47)

Tek nüshası ve sûreti, *Bursa Şer'iye Sicilleri, A, 20, sh. 387/b'de* bulunan ahidnâme, daha önce Fâtih ve II. Bâyezid devrinde verilen imtiyâz fermanlarının tekrarı mahiyetindedir. Tesbitlerimize göre, Türkçe'de ilk defa neşrolunmaktadır.

AHİDNÂME-İ DUBROVNİK

HAZİHÎ SÛRET'ÜL-HÜKM'İŞ-ŞERİF'İL-ÂHAR Lİ KUDVET'İS-SELÂTÎN'İL-İZÂM ZÜBBDET'İL-HAVÂKÎN'İL-FİHÂM ES-SULTAN'İL-A'DEL'İL-A'ZAM V'EL-HÂKÂN'İL-ECELL'İL-EFHAM ES-EFHAM ES-SULTAN SELİM ŞAH-TÂLE BEKÂHU VE NÂLE MÜNÂHU-

Nişân-ı şerif-i âlî-şân-ı Sultanî ve tuğrâ-i garrây-ı kiti-sitân-ı Hâkânî -Nüffize bil-avn'is-Samedânî vel-menn'is-Sübhânî- hükmi oldur ki;

1. Bundan evvel *Dubrovnik küffârı ve beğleri* merhûmeyn mağfûreyn dedem *Sultan Muhammed Hân* ve babam *Sultan Bâyezid Hân* -Tâbe serâhümâ- zamanlarında istikâmet birle itâ'ât gösterdükleri sebebden, şimdikihâlde atebe-i ulyâma mezkûr beğler elçiler gönderüb benden şefkat ve merhamet ve inâyet tevakku' edüb yeni *ahidnâme* taleb ettikleri ecilden ben dahi mezîd-i merhamet-i Padişâhânemden merhamet ve şefkat edüb bu hükm-i cihân-mutâ'ı vâcib'ül-ittibâ'ı verdim ki, min b'ad zıll-i zalîl-i havza-i devletimde müreffeh'ül-hâl olalar.

2. Ve buyurdum ki, sâbıkan babam -Tâbe serâhu- zamanında verdikleri *on iki bin beş yüz filori sâl be sâl* âdet-i kadîme üzere elçileriyle Dergâh-ı Mu'allâma göndereler. Ve min ba'd mezkûrlardan bu zikr olan on iki bin beş yüz filoriden ziyâde *harâc* taleb olunmaya.

3. Ve mezbûrların hisârlarına ve vilâyetlerine ve kendülerine benüm sancak beğlerümden ve subaşılardan ve tımar erenlerinden fil-cümle benüm sâye-i saltanatımda olan kimesnelerden vechen minel-vücûh ve nev'an minel-envâ' ziyân ve elem yetişmeye.

4. Ve bundan evvel kal'aları ve illeri ve köyleri ne vech üzere emn ü emân içinde olı-gelmişlerse, yine ol vech üzere emn ü emân içinde olalar.

5. Ve bunların cevânibinde olan illerden, *yağı* olsun ve *illik* olsun, kurudan ve yaşdan olsun, mezkûrların kal'alarına geleler ve gideler. Hiç ehad mâni' olub medhal kılmaya.

6. Ve bunların *bâzirgânları* benüm Memâlik-i Mahrûseme ticâret edeler, geleler ve gideler. Mezkûr bâzirgânların rızıklarına ve davalarına ve sâir esbâblarına kimesne dahl edüb zahmet vermeye.

7. Ve yollarda dahi *bâc* taleb etmeyeler. Meğerki, davarlarnı ve metâ'larını satdıkları yerlerde âdet üzere *gümrük*lerin edâ edeler. Ammâ *gümrükleri yüz akçeden iki akçe* alınmak üzere ola. Ve metâ'larını satılmayacak olursa alub kendüler diledikleri yere iledeler, kimesne mâni' olmaya.

8. Ve *alım*ları olan yerlerden eğer şer'le sâbit ve zâhir olursa alalar. Ve şâhidleri *Dubrovnik*'den olan kimesnelerin şahâdetleri mezkûrların alımları hakkında

memnu' ola. Eğer alımları müslümanlardan olursa, kadı katına varalar. Şöyle ki, şer'le sâbit olursa alalar.

9. Ve âharın borcu içün *Dubrovnik*'den geleni dutmayalar. Belki *boçrlu* kim ise, bu hususda anı dutalar. Siz ol ildensiz deyu anı incitmeyeler.

10. Eğer benüm Memâlik-i Mahrûsemden bir kimesnenin rızkın alub *Dubrovnik*'e kaçsa, gerekdir ki, âdet üzere anda dahi teftiş oluna. Ta kimesnenin rızkı zâyi' olmaya.

11. *Dubrovnik*'den ki, bir kimesne benüm Memâlik-i Mahrûseme gelüb bundan müteveffâ olsa, rızkına *beytülmalcı* dahl eylemeye. Belki andan veresesi gelüb rızkın zabt eyleyeler.

12. Ve benümle adâvet eyleyen kâfirler illerinden bâzirgânlar mezkûrların illerine ticârete gelürlerse, hiç ehad mâni' olmaya.

13. Ve mezbûrların illerine ve kendülerine benüm Memâlik-i Mahrûsemde olan kimesnelerden bir kimesne ziyân edecek olursa ki, bana arz oluna, gereği gibi hakkından gelüb rızıkların tazmin etdürem.

14. Atam ve dedem ruhiyçün ve dinüm hakkıyçün, oğlancıklarum başiyçün, nitekim bana bu vech üzere doğruluk ve râstlık birle kullukların edâ ederlerse, bu şartlarından dönmeyem[1].

Şöyle bileler, alâmet-i şerife i'timâd kılalar.

Tahriren fil-yevm'is-sâbit' vel-işrîn min Zilhicce'tiş-Şerife sene semân-'aşerete ve tis'a-mi'ete.

Bi Makam-ı Bursa

(1) Bu ahidnâme, insan hak ve hürriyetleri açısından, altınla tarihe yazılması gereken şaheserlerden sadece biridir.

Dubrovnik Ahidnâmesi, Bursa Şer'iye Sicilleri, A, 20, Vrk. 387/b

عهدنامهٔ دوبره ونيك

صورة الحكم الشريف للسلطان الأعدل الأعظم والخاقان الأجل الأفخم السلطان

سليمان بن السلطان بايزيد خان طال بقاءه ونال مناه

نشان شريف عاليشان سلطاني وطغراى غراى خاقاني نفذ بالعون الصمداني والمن الرباني حكمى اولدر كه

[illegible]

§.5- GELİBOLU SANCAK KANUNNÂMELERİ

I- GENEL OLARAK GELİBOLU

928/1523 tarihli kazâ listesinde Gelibolu'nun, *Migalkara, İpsala, Tekfurdağı, Keşan* ve *Enez* kazâları bulunmaktadır(1). Ancak Gelibolu Mufassalı içinde tahrir edildiklerine göre, *Limni, İmroz, Taşöz, Limanhisar* ve *Semadirek* adaları da Gelibolu'ya bağlı nâhiyeler durumundadırlar. II. Bâyezid devri kanunnâmeleri arasında ve Midilli Sancağı bölümünde neşrettiğimiz *Limni Adası Kanunnâmesi,* bu tesbite göre Gelibolu Sancağı Kanunnâmeleri arasında neşrolunmalıydı(2). 1517'lerde Gelibolu Sancağı Beyi *Kapuağası Ca'fer Bey* iken, 1522'lerde *Mustafa Bey* olduğuna daha önce işaret etmiştik.

Gelibolu, ilk dönemlerde ve özellikle Süleyman Paşa zamanında Rumeli Eyâletinin paşa livâsı durumundadır. Edirne paşa livâsı olduktan sonra ise, Osmanlı Devletinin ve özellikle de Rumeli Eyâletinin stratejik ve askerî bir merkezi olma özelliğini devam ettirmiştir. Osmanlı Devletinin gelişme ve yükselme devresinde ise, *kaptân-ı deryâ*nın bulunduğu önemli birsancaktır. Gelibolu Sancağı ile alâkalı ilk kanunnâme Fâtih devrinde hazırlanan *"Kanunnâme-i Bazar-ı Gelibolu"*dur(3). II. Bâyezid devrinde ise, sadece Gelibolu'ya tâbi' *Limni (Limnos) Adası*na ait 895/1489 tarihli kanunu neşretmiş bulunuyoruz(4).

Yavuz Sultan Selim devrinde Gelibolu Sancağı ile alakalı kanun ihtivâ eden iki ayrı defter mevcuttur:

Birincisi; BOA. TTD. 67 (185) nolu ve 924/1518 tarihli Defterde bulunan *Gelibolu Müsellem Ve Piyâdeleri Kanunu*dur. *Barkan* tarafından yayınlanan bu kanunun bulunduğu defterin Farsça mukaddimesinde kısaca şu bilgiler verilmektedirl:

"Hamd olsun Allah'a ve salât ile selâm olsun Peygamberine. Bu defter, *Gelibolu Livâsı*ndaki *müsellem* ve *piyâde*lerin isimlerini ihtivâ etmektedir. *Sultan Selim Hân bin Sultan Bâyezid Hân*'ın emriyle hazırlanmıştır. Hazırlayanlar, ze'âmet sâhibi *Emin İbrahim* ve merhûm *Mustafa Beğ*'in âzâdlılarından *Hüsrev bin Abdullah*'dır. 16 Rebiülâhir 924/1518 tarihinde Padişaha arzedilmiş ve 925/1519 tarihinde temize çekilmiş hâli Hizâne-i Âmire'ye teslim edilmiştir"(5).

İkincisi ise, Gelibolu Sancağı ve buna tâbi *İmroz, Limni, Taşöz, Limanhisar* ve *Semendirek* adalarına ait kanunnâmeleri ihtivâ eden *75 (436) nolu* ve 925/1519 tarihli *Mufassal Tapu Tahrir Defteri*dir. Defteri, Gelibolu Müsellem Ve Piyâdeleri Kanunu ihtiva

(1) Veliyyüddin, 1969, Vrk. 112/a
(2) Bâyezid II-61, OK, II/464-465
(3) Fâtih-33, OK, I/488-493
(4) BOA, TTD, 25 (661), sh. 1-3; OK, II/464-465
(5) BOA, TTD, 67 (185), sh. 3; Barkan, Kanunlar, 241-242

eden defteri tahrir eyleyen aynı şahıslar olduğunu belirttikden sonra, defter hakkındaki özet bilgiyi Farsça mukaddimesinden öğrenelim:

"Bu defter, *Gelibolu Livâsı*'nın mufassal defteridir. *Sultan Selim Şah bin Bâyezid Hân* emriyle, emîn *İbrahim* ve merhûm *Mustafa Beğ*'in âzâdlılarından kâtip *Hüsrev bin Abdullah* tarafından yazılmıştır. Bu defter, tamamlandıktan sonra, *Haleb*'de ve 16 Rebiülâhir 924/1518 tarihinde Padişah'a arzedilmiş, sonra da, fermana göre yeniden temine çekilerek Zilka'de 925/1519 tarihinde Hizâne-i Âmire'ye teslim edilmiştir"(1).

Defterde bulunan Kanunnâmeler şunlardır (Sırasıyla);

1) *GELİBOLU SANCAĞI KANUNNÂMESİ:* Bir takım hükümleri, Fâtih devrinde hazırlanan *Gelibolu Pazarı Kanunnâmesi*ne dayanan bu kanunnâme, Gelibolu'nun sivil halkını ilgilendirmektedir. *Barkan* tarafından neşredilmiş ise de biz orijinalinden kontrol ile kitâbımıza alıyoruz. Bu kanunnâmenin Kanunî ve daha sonraki dönemlerde de aynen uygulandığını ilerde göreceğiz. Zira mesela 434 nolu Tapu-Tahrir Defterinin başında bulunan Gelibolu kanunu aynen bunun tekrarıdır. Yeri gelince inceleyip mukâyese edeceğiz(2). Ayrıca ba'zı, cemaa'atlere ait hususî hükümler vardır. Bunları ilk defa yayınlıyoruz. 12. maddede zikredilen *"kanun-ı mukannen"* ifâdesi Fâtih devri kanununa işâret etmektedir.

2) *İMROZ CEZİRE (ADASI) KANUNNÂMESİ:* Fâtih devrinden beri Osmanlıların elinde bulunan ve arada sırada işgale uğrayan bu ada, Gelibolu Sancağına tâbidir. İmroz adası ile alâkalı ilk hukukî düzenleme budur ve *Barkan* tarafından neşredilmiştir. Biz orijinalinden kontrol ederek kitâbımıza alıyoruz. Kanunî devrinde önemli değişikliklere ma'rûz kaldığını da belirtmek istiyoruz. Yeri gelince mukayese edeceğiz(3).

3) *LİMNİ (LİMNOS) ADASI KANUNU:* Bu adanın 1478 yılında fethedildiğini ve 895/1489 tarihli Tahrir defterinde ilk kanunnâmesinin yeraldığını, Fâtih devrinde görmüştük. Bu kanunnâme, daha öncekinin % 30 genişletilmiş şeklidir ve *Barkan* tarafından yayınlanmıştır. Biz yine orijinalinden kontrol ederek kitâbımıza alıyoruz ve Kanunî devrinde yine değişikliğe ma'rûz kaldığını ifade etmek istiyoruz. Ayrıca *Limni İskelesi Kanunu* da ilk defa düzenlenmiş bulunduğunu belirtiyoruz(4).

4) *TAŞÖZ ADASI KANUNUN:* Fâtih devrinde Osmanlı ülkesine katılan bu adanın da ilk kanunu, bu defterde zikredilen kanunnâmedir. *Barkan* tarafından neşredilen kanunnâmenin ikinci kısmı, aynı adadaki *Limanhisâr İskelesi*nin gümrük hükümlerini de ihtivâ etmektedir. Taşöz adası kanunu, Kanunî döneminde ba'zı değişikliklere uğramıştır. Biz bu kanunu, orijinalinden kontrol ile yayınlıyoruz(5).

5) *SEMADİREK ADASI KANUNU:* Hem Semadirek adası ve hem de İskelesine ait hükümleri ihtivâ eden bu kanunnâme, tesbitlerimize göre, ilk defa tarafımızdan neşredilmektedir. Bu ada da Fâtih devrinde Osmanlı topraklarına ilhâk edilmiştir. Bu adaya *Semendirek* de denir(6).

---

(1) BOA, TTD, 75 (436), sh. 9

(2) BOA, TTD, 75 (436), sh. 3; Barkan, **Kanunlar**, 235-236

(3) BOA, TTD, 75 (436), sh.4; 434/4; Barkan, **Kanunlar**, 237-238

(4) BOA, TTD, 75 (436), sh.5; 434/5; Barkan, **Kanunlar**, 238-240; Fâtih-61, OK, I/464-465

(5) BOA, TTD, 75 (436), sh.6; Barkan, **Kanunlar**, 240

(6) BOA, TTD, 75 (436), sh.7

II- GELİBOLU MÜSELLEM VE PİYÂDELERİ KANUNNÂMESİ (48)

Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında atlı ve yaya askerler olarak Osmanlı ordusunun bel kemiğini teşkil eden *müsellem* ve *piyâdeler,* daha sonra geri hizmet erbâbı içinde mühim mevki' sâhibi haline gelmişlerdir(1). İlk en ciddi yaya ve müsellem kanunu olan *Gelibolu Sancağı Müsellem ve Yaya Kanunnâmesi*'nin elimizdeki tek ve orijinal nüshası, *BOA, TTD, 67 (185), sh.1-3*'de bulunmaktadır. 924/1518'de hazırlandığını kaydettiğimiz bu Kanunnâme, daha evvel neşredilmiştir(2). Yaya ve müsellemlerin bütün hukukî veçheleri ele alınan bu kanunnâmenin şer'î dayanağı, askerî hukukla ilgili sınırlı yasama yetkisidir. Kanunnâmenin mukaddimesinden *Karı-Yaya, Ece Ovası* ve *Orşel* nâhiyelerine de şâmil olduğu anlaşılmaktadır(3).

KANUN-I MÜSELLEMÂN VE PİYÂDEGÂN-I NÂHİYE-İ KARI-YAYA VE ECE OVASI VE ORŞEL

1. Nevâhî-i mezkûrede olan *müsellem tâifesi* atları ve donları ve yat ve yarakları ile hizmet ederler.

2. Ve *piyâdegân tâifesi* yayan hizmet edüb, piyâdeler her ocakdan *yayabaşılarına* sevâbıkda *Bursa kilesi* ile on kile buğday ve on kile arpa verürlermiş. Sonra yayabaşılar ile piyâdegân arasında *İstanbul kilesi*yle sekizer kile buğday ve sekizer kile arpa verilmek üzere sulh olunub ba'dehû *Gelibolu kilesiyle* altışar kile buğday ve altışar kile arpa vermekle gerü kendü aralarında cânibeynden rızalaşdukları mûcebince mukarrer etdükleri üzere bulunub bu defa ber mûceb-i emr-i şerif-i âlîşân vilâyet yazıldıkda ta'yîn olunan *es'âr* mûcebince buğdayın kilesi on ikişer akçeye ve arpanın kilesi altışar akçeye dutılub ocakdan ocağa yüz sekizer akçe olub şimdi piyâdegân vech-i meşrûh üzere verürler(4).

3. Ve *müsellem olanlar* atları ile hidmet etdükleri mukâbelesinde yayadan fark olunub terke vermezler.

4. Ve olan *yayanın ve müsellemin hidmetleri Gelibolu sancağına mahsûsdır.* Mahâll-i ihtiyât olub muhâfazası lâbüd ve lâzım olan *yalı* ve *liman* gözcülüğünde müsellemler atları ile olurlar. Deryâda anun gibi gemi görünüb muhâtara ihtimâli olıcak seğirdüb hisârlara ve etrâfda olan köylere haber verürler. Ve sâir hidmetde dahi hâssaten liman ayırtlamak ve beklemek gibi ve gemiyi karaya çekmek ve kürek sapın yonmak gibi filcümle *hâssa gemiler*ün sâir masâlih ve levâzımına hidmet ederler. Ve bir mühim mu'accel *gemi seferi* olıcak gemiye girürler. Şunlar ki, yayadır, kürek çeküb müsellem gemide savaşçı olurlar.

5. Ve *dutdukları çiftliklerde* yaya ve müsellem çiftliği fark olunmaz. Olan mü-

(1) Konuyla ilgili olarak bkz. Doğru, Halime, **Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilâtı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)**, İstanbul 1990, sh. 1 vd.

(2) Barkan, **Kanunlar,** 241-242

(3) **Kamûs'ül-A'lâm,** V, sh. 3878-3880

(4) — **Yayabaşı:** Yaya nâhiyelerinin en yetkili kişileridir. Müsellem nâhiyeleri yetkililerine ise, şerasker yahut çeribaşı denir (Doğru, **Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilâtı,** 38 vd.)

sellemân asılda piyâde olub kadîmden ellerinde olan çiftlikleri ile cümlesi sonradan müsellem olmuşdır. Piyâdegânda hidmete yarar olub ata ve dona kâdir olanları mutasarrıf oldukları çiftlikleri ile müsellem olmak dahi kadîmî kanunlarıdır.

6. *Yaya ve müsellem çiftliklerin* vâzı'ı piyâdegân asılda bir çift iki hisse vaz' edüb bir hissede *baş* ve bir hissede *yamak* yazılub hisselü hissesine *be-nevbet hidmet* ederler. Başda ve yamakda yazılanlar yaya ve müsellem yazulduğunca akraba ve te'allukâtları hâric-i defter *haymâne* kalub âhar ocağa yazılmamak içün kendü üzerlerine yazdırub rızâları ile edâ-i hidmet ederken yazılanlardan biri *fevt olıcak* çiftlikde yazılu olanlar edâ-i hidmet ederler. Ammâ sancak zabtında olan *subaşılar* fevt olanın çiftlikde hissesi *mahlûldur* deyü çiftlik içinde olan akrabâdan *resm-i tapu* taleb edüb ve taleb olunduğı üzere *resm-i tapu* verilmedüği takdirce, hâricden kimesnelerin resm-i tapusını alub vermekle çiftlik sahiblerine te'addî olunurmış. Hâlâ ân ki, yaya ve müsellem edâ-i hidmet etmek mukâbelesinde çiftliklerine mutasarrıflardır, *yayanın ve müsellemlerin çiftliklerine tapu alınmak ve anun gibi çiftlikler akraba var iken hâricden kimesneye verilmek hilâf-ı emir ve kanun olmağın* ber mûceb-i ferman-ı hümâyun bu husus ref' olunub bu minvâl üzere defter-i hâkânîye sebtolundı ki, müsellem ve yaya tâifesinden fevt oldukları takdirce oğullarından veyahud karındaşlarından veyahud gayrı akrabâlarından kimleri kalursa çiftliklerine mutasarrıf olub edâ-i hidmet edeler(1).

7. Ol vakit ki, yaya ve müsellem çiftliklerinden *bir çiftlik* bil-külliyye *mahlûl kalub* çiftliğin asıl sâhibi akrabalarından kimesne kalmaduğı takdirce, hidmet-i padişahî mu'attal kalmamak içün hâric-i defter *haymâne*'dan hidmete kâbil ve kâdir kimesnelere tasarruf etdirüb hidmet etdüreler. Kendüleri tâlib ve râğıb oldukları takdirce, bu bâbda hilâf-ı emir ve kanun kimesneye cebir ve te'addî olunmaya buyruldı.

Tahrîren der sâdis-'aşer şehr-i Rebi'il-âhir min şuhûr-i sene erba' ve işrîn ve tis'a-mi'ete hicriyye-nebeviyye.

---

(1) — **Baş ve Yamak:** Rumeli'de ocağa tahsis edilen çiftlikler, baş ve yamak hissesi diye ikiye ayrılmıştır. **Baş hissesi,** ocakta yaya kayıtlı olanlara, **yamak hissesi** ise ocağın yayalarına tahsis olunmuştur (Krş. Doğru, 40-41).

Gelibolu Müsellem Ve Piyâdeleri Kanunnâmesi, BOA, TTD, 67, sh. 1-3

III- GELİBOLU SANCAĞI KANUNNÂMESİ (49)

Tek ve orijinal nüshası, *BOA, TTD, 75, sh. 143, 376, 388, 601*'de bulunan ve 925/1519 tarihinde hazırlandığı kesin olan *Gelibolu Sancağı Kanunnâmesi,* ba'zı hükümlerde, Fâtih devrinde yayınladığımız kanuna dayanmaktadır(1) ve *Barkan* tarafından neşrolunmuştur(2). Kanunnâme her açıdan Kanun-ı Osmanî'yi esas aldığından, ayrıca tahliline girişmiyeceğiz.

KANUN-I RE'ÂYÂY-I LİVÂ-İ GELİBOLU

1. *Kazâ-i Gelibolı*'ya müte'allik *kurâ re'âyâsı* zirâ'at etdüklerinden on kilede birkile *öşür* ve bir müdden buçuk kile *sâlâriye* deyü verirler.

2. Ve *tamam çiftlik* dutan kimesneler, yirmi ikişer akçe *çift resmin* verürler. Ve şol ra'iyyet ki, çiftlik dutmaz, çifti olub zirâ'at eder, *nîm çift* deyü on bir akçe verürler. Ve çiftlik dutmayub çifti dahi olmayan *resm-i bennâk* deyü yılda dokuz akçe verür. Ve her *mücerred resm-i mücerred* deyü yılda altı akçe verür. Mücerred dahi çiftlik dutduğı takdirce, 'âdet üzere yirmi ikişer akçe tamam çift resmin verür.

3. Ve şol yerde ki, *sipahi tâifesinden olub ra'iyyet çiftliğin dutar,* tamam çift resmin verüb ve on kilede bir kile sâhib-i arza *öşür* verürler ve *sâlâriye* verürler.

4. *Müsellem* ve *yamak* ve *yağcı* ve *küreci* ve *canbaz* ve *yörük* ve bunlarun emsâli tâife, olduğı yerde *hizmetleri 'avârız mukâbelesindedir. Ol tâifeden ra'iyyet çiftliğin dutanlar* yirmi ikişer akçe *çift resmin* verürler. Bu tâifeden tamam çiftlik dutmayub ammâ çifti olub zirâ'at eden kimesneler, *boyunduruk hakkı* deyü on birer akçe verürler. Ve on kilede bir kile öşür verürler ve sâlâriye verürler. Çiftlik dutmayub ve çifti olmayanlar, oturdukları yerde *'âdet-i duhânî* deyü yılda altışar akçe verürler(3).

5. Ve terekeden gayrı nohud ve mercimek ve bunun emsâli *hubûbâtdan* ve *fevâkihden* dahi onda bir *öşür* verürler.

6. Ve *besâtîn* ve *kovandan öşür* alınur.

7. Ve *cürm ü cinâyet* husûsunda, yaya ve müsellem köylerinden gayrı serbest olmayan tımarlardan vâki' olan cürmin nısfı sancakbeğinin ve nısfı sâhib-i tımarındır.

8. Ve *resm-i 'arûs* ve *tapu-i zemîn* sâhib-i tımara mahsûsdır, sancak beği cânibinden dahl olunmaz.

9. *Ze'âmet ve arpalıklar ve çeribaşılık ve çavuş tımarı ve dizdâr tımarları serbestiyet üzere zabt ve tasarruf olunur.* Bu tımarlarun cürmine ve cinâyetine ve resm-i 'arûsına, *kul ve câriye muştluğına* ve sâir *bâd-i hevâsı*na sancak subaşıları ve âdemleri dahl etmezler.

10. *Miğalkara (Malkara) kadılığına müte'allık olan kurâda* dahi *resm-i çift*

---

(1) Krş. OK, I/489-490

(2) Barkan, **Kanunlar,** 235-236 (Son 4 madde hâriç)

(3) — **Âdet-i duhânî:** Tütün resmidir.

husûsunda ve gayrı husûsâtda veçh-i meşrûh üzere 'amel olunur.

11. Ve *Gelibolu* kadılığına müte'allık *sancak beği hâslarından Hora* ve *Gatos* nâm köyler re'âyâsı, sancak beğine *nakid* verürler. Ba'zı yılda ikişer yüz akçe ve ba'zıları yüzer akçe verürler. Ve *mücerred* olanlar kırkar akçe verürler. Ve *bağları olanlar* yılda birer *kabakulak* dolu şire ile verürler, kabakulak dahi re'âyâ yanlarındandır[1].

12. Ve bundan gayrı *Karye-i Hora'*da *kabakulakçı kâfirler* vardır; yılda maktu' boş kabakulak verürler, ayruk nesne vermezler. *'Âmil* ol boş kabakulakdan verür şire ile doldurub âmile teslim ederler. 'Âmil boş verdüği kabakulaklara doldurdukları şire balıâsından 'âmilden on beşer akçe verilür. *Gelibolu'da* şehir kâfirlerine her kabakulağı kırkar akçeye verürler. *Monopolye* dutulub satılur. Zikrolan *kabakulak 'âdeti* ve *monopolye* kadimî kanunlarıdır. Ve karyeteyn-i mezbureteyn dağlu taşlu sarb yerler olmağın ekin zirâ'at etmezlerimiş. Ammâ azdan ve çokdan zirâ'at etdikleri takdirce 'âdet üzere *öşür* verürler. Ve olan yerde *ibrişimden* öşür verürler. Ve olı-gelen 'âdet üzere *resm-i 'ârûsı* verürler. Ve zikrolan köylerde olan iskeleden *öşr-i mahî* ve *resm-i gümrük* ve *bâc,* azdan ve çokdan her ne olursa sancakbeği cânibinden zabtolunur, kadîmden.

13. Ve re'âyâ tâifesi *sipahilerine anbar yapmak* bâbında ve her kişi ki, zirâ'at eder, *öşrüni akreb-i bazara iletmek bâbında* ve gayrı hususâtda kanun-ı mukannen üzere 'amel olunur.

14. *Cemât'at-i bennâyân* hâcet olduğunca *Palu Kasrı* kal'asının meremmeti hizmetin edüb ta'mire muhtâc lâbüdd ve lâzım olan yerlerin *meremmet* ederler; gayrı hizmetine varmazlar; *harâc* ve *ispenç* verürler. Harâcları hâssa-i hümâyûn içün alınur; ispenç ve öşr-i gallât ve sâir rüsûm oturdukları yer kimin tımarı olursa, tımar sâhibine verürler.

15. *Cemâ'at-i tuzcıyân der Karye-i Seydi Kavağı der mahallât-ı mezkûre;* Tuzla kendülerin mülkidir. Ellerinde selâtîn-i mâziyeden ve Padişahımız Hazretlerinden ahkâm-ı şerife vardır. Ocaklarda *reis* ve *kürekçi* olanlar, ekdüklerinin öşrin verürler ve bağlarının harâcın verürler; gayrı rüsûm veremzler. Tuzculuk hizmeti mukâbelesinde cemî'-i avârız ve tekâlîf-i divâniyeden mu'âf olalar deyü ahkâm-ı padişahîde buyrulmuşdur.

16. *Müsellemân-ı eşkünciyân der Kazâ-i Miğalkara tâbi'-i Livâ-i Gelibolu; Âdet-i müsellemân,* ber mûceb-i kanun-ı kadîm-i Padişah-ı âlem-penâh -halledellâhu mülkehû- *Baş müsellemler* nevbetle eşer; kangısı eşerse, hâsıl ol alur ve baş müsellemler dahi ekdüğinün öşrin birbirine verürler ve ellişer akçe verürler. Ve *yamak* olanlar dahi ellişer akçe verürler ve ekdüğinün öşrin dahi verürler. Şöyle ki, müsellem yerinde eke; gayrı sınurda ekenmüselleme öşür vermez, yerlüsüne verür[2].

17. *Kabakulakçıyân der Karye-i Mirfene;* Kadîm kabakulakçılardır. Yılda ber

---

(1) — **Kabakulak:** İki tarafında kulak gibi tutacak sapı olan topraktan ma'mûl şarap destisine denir. Bağlardan elde edilen şarapdan, kabakulak ile vergi alındığından, buna *kabakulak âdeti* ve bu şekilde bağ harâcı veren kâfirlere ise *kabakulakçı kâfirler* denmektedir. (Krş. Sertoğlu, 165).

(2) **Baş müsellem** ve **yamak** ta'birleri için bkz. Doğru, **Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilâtı** sh. 40-41

vech-i maktû' âmile *kabakulak* verürler. Maktû' verdükleri kabakulak içün akçe almazlar. Ammâ hukûk-ı şer'iyyeden ve rüsûm-ı örfiyyeden ayruk hiç nesne vermezler. Şöyle ki, mezkûrân maktû'dan ziyâde kabakulak hâcet olursa, zâid işledüklerüne her kabakulak içün âdet üzere beğlikden dörder akçe hesâbı üzere bahâların vereler ve beğlikden zâid işledükleri kabakulakdan[1]....öşür dahi vermezler.

(1) Buradaki iki kelimeyi tam okuyamadık.

Gelibolu Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 75, sh. 2-3, 143, 376, 388, 601

الحمد لله ذي القدرة والبقاء والفوق والبهاء والعظمة والكبرياء الذي
تقدست سبحات جلاله عن الابتداء والانتهاء وترفعت آيات جلاله عن عروض التغير
والفناء كل عن استيفاء محامد كماله السنة البلغاء ووقف دون عظمة شانه
عقول اعاظم العقلاء وخص من اختاره من عباده بافانين النعم واساليب الآلاء
نحمده حمدا كثيرا يقتضي النعماء ونشكره شكرا يقتضي المزيد من العطاء
ونصلي على سيدنا محمد افضل الرسل والانبياء واشرف اهل الارض
والسماء وعلى آله الاتقياء واصحابه السعداء ما تناوبت الظلم والضياء
وناوب الصبح والمساء اما بعد فان مفصل دفتر ولايت لواء كليبولي عما لفقه
علي الآفاق ونيره تاج خسرو سلطان اعظم وحكمداران مفخر مالك رقاب العرب والروم
والعجم حافظ بلاد الله ناصر عباد الله جلال الدولة والدين غياث الاسلام والمسلمين
معين الغزاة والمجاهدين قاتل الكفرة والمتمردين قامع الخوارج والمشركين اعظم
الملوك والسلاطين ظل الله في الارضين خسرو صاحبقران كشوركشاي كيتي ستان
مطلع انوار العدل والاحسان اعني ابو الفتح كامران السلطان ابن السلطان
سلطان سليم شاه بن بايزيد خان خلد الله الملك المستعان ملكه وسلطانه الى انقراض الدوران
وزين سرير العز بوجود جوده وافاض على العالمين انوار عدله وجوده آمين
باسين حق محمد المصطفى والآل الطيبين الطاهرين سمت تحرير وحلية تجديد بيافت
بامانت فخر الكبرا ابراهيم الامير التيمور وكتابت عبد كمينه وچاكر احقر خيرز
عبد الله عتقاء مصطفى بك المرحوم واين دفتر مسوده الابتدا محو للانتهاء
در جانب حضرت پادشاه عالم پناه عرض گشت در سادس عشر شهر ربيع الآخر
مشهور سنه اربع وعشرين وتسعمايه ونقاتهما ميرلوا وزعما وتيمارها سپاهيان
مستحفظان ديربايك كان وغيره بموجب فرمان همايون توزيع وتقسيم اولنان
در باني امد وبحرير اتمام واختتام يافته وتحرير عامه عمرها الله سنتايه واليها
ايضا وتسليم شد في شهر ذي القعده مشهوره سنه خمس وعشرين وتسعمايه

فهرست

محلات نفس شهر كليبولي — جماعت رؤسا وعزبان كليبولي

محلات كبران كليبولي — قريه مايدوس وقريه كريته

خاصهاء پادشاه عالم پناه — خاصهاء ميرلواء كليبولي

تيمارهاء مستحفظان قلعه بالكون قصري — تيمارهاء مستحفظان قلعه كليبولي

تيمارهاء مستحفظان قلعه كليد البحر — زعامت وتيمارهاء سپاهيان

اوقاف مرحوم مغفور سليمان پاشا طاب ثراه

اوقاف مساجد شهر كليبولي واوقاف قراء ناحيه كليبولي

اوقاف مساجد شهر ميغلغره واوقاف ناحيه ميغلغره

اوقاف در ناحيه ميغلغره — مسلمان ناحيه قاري بابا

واجه اوايي وادرنه — ومسلمان اتكونجان ناحيه ميغلغره

Gelibolu Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 75, sh. 2-3, 143, 376, 388, 601

VI- İMROZ ADASI KANUNNÂMESİ (50)

*İmroz Adası Kanunnâmesi*nin elimizde iki nüshası vardır: *Birincisi,* 925/1519 tarihinde kaleme alınan *BOA, TTD, 75 (436), sh. 4*'deki nüshadır. Bu kanunnâme, Gelibolu Mufassalı olan mezkûr defterde kaydedilmiştir. Bu kayıddan, en azından Yavuz Selim zamanında, İmroz ve diğer adaların Gelibolu Sancağına tâbi' oldukları anlaşılmaktadır. *İkincisi* ise, aynı defterin bir benzeri olan *BOA, TTD, 434, sh. 4*'de ki nüshadır. Birinciden farkı yoktur. *Barkan,* bu kanunnâmeyi neşretmiştir(1).

"Kanun-ı Re'âyây-ı Cezîre-i İmroz" adını taşıyan kanunnâmede, *harâc-ı mukâseme* ve benzeri şer'î rüsûm, *resm-i ağıl* ve benzeri örfî rüsûm ve bâc ile gümrük esasları tanzim edilmektedir. İmroz adası, daha sonra *Cezâir-i Bahr-i Sefid eyâleti*ne ilhâk olunmuştur(2).

KANUN-I RE'ÂYÂY-I CEZÎRE-İ İMROZ

1. Mâ-tekaddemden *harâc* ve *ispenç* vermezler. *Balabanlu* cânibinde *tamam çift* dutanlar yılda yetmişer akçe *resm-i çift* verürler. *Nîm çift* dutan otuzbeşer akçe resm-i çift verür. Ve zirâ'at etdüklerinde *öşür* mukabelesinde ellerinde olan yerlerinin mikdârına göre *mukâta'a-i zemin* verürler, öşür vermezler(3).

2. Ve *İskender* nâm mevzi'de olanlar, yerleri çok olmağın ekdüklerinden *öşür* verür ve zeytûnden öşür verürler, *mukâta'a-i zemin* vermezler, ekdüklerinden *öşür* verürler. Aralarında câri ve ma'mûl olan *İstanbul kilesi*'dir. Mukaddemâ ol kile ile onda bir kile ve harmandan harmana bir kile *sâlâriye* verürken öşür alan kimesneler sonradan *kalbur* deyü bir muhâlif ölçü ile *ta'şîr* edüb üzerlerine bid'at olmağın re'âyâ rencîde ve müteşekkî oldukları ecilden ber mûceb-i ferman-ı 'âlişân *kalbur* ile ölçmek ref' olunub evvelki 'âdetleri üzere *kile* ile ölçmek mukarrer olındı. Ve mevzi'i mezbûrda olanlar dahi tamam çift dutanlar yetmişer akçe ve nîm çift dutanlar otuz beşer akçe *resm-i çift* verürler(4).

3. Ve *âdet-i ağnâm* husûsında cezîre-i mezkûrede 'alet-tevâlî kuzu koyundan ayrılmayub kuzuları bir mevsime mahsûs olmaduğı içün kuzuları bile sayılmayub kuzusız koyun başına birer akçe verdiklerinden sonra *müslim olanlardan gayrısı* şunların ki, koyunı kırk veyahud kırkdan ziyâde olıcak bir koyun ve bir kuzu *minatiko* deyü verürler. Kırk koyundan eksik olıcak hemen bir koyun *minatiko* verürler(5).

4. *Ve İskender (İskinid)* cânibi koyunu olanlar yılda onikişer akçe *resm-i ağıl* verürler, *mukât'a-i zemîn* verdikleri yerde resm-i ağıl yokdır.

5. Ve *kovan* başına birer akçe *resm-i kevâre* verürler.

---

(1) Barkan, **Kanunlar,** 237-238

(2) **Kâmûs'ül-A'lâm,** II/1035

(3) — **Balaban:** İmroz adasında bir bölge ismi olsa gerek.

— **Mukâta'a-i zemin:** Maktû' alınan harâc-ı mukâsemeye denir.

(4) — **İskender: İskinit** diye de okunabilir. Adada bir bölge adıdır.

— **Kalbur: Şinik**'in yarısı kadar alan bir hacim ölçüsüdür.

(5) — **Minatiko:** Mahallî ve örfî bir vergi adıdır.

6. Ve cezîre-i mezkûrenin cümle köylerinde satılan *şîrelerden medre başına* birer akçe verürler.

7. Ve *bid'at-ı hanâzîr,* canavar başına ikişer buçuk akçe verürler. Kiçi canavarın üçünden bir *canavar resmi* alunur.

8. Ve *cezîre-i mezkûrede vaki' olan iskelede gümrük husûsında* âdet ve kanun budur ki, cezîre-i mezkûrede mütemekkin olan kimesnelerden gayrı yerden *koyun* ve *kuzu* getürüb cezîrede satarsa, koyun başına bir akçe ve iki kuzuya bir akçe *gümrük* verürler. Getürdüği koyunı bir kaç gün cezîreden çıkarub dahi cezîrede satmayub gerü yabana gitmelü olursa, yerli olduğıyçün *gümrük* vermez. Ammâ şöyle ki, gayrı yerden koyun ve kuzu getüren cezîre halkından olmayub yabandan adam olursa, uğrayub cezîrede satıcak, koyun başına bir akçe ve iki kuzıyçün bir akçe 'âdet üzere tamam *gümrük* verür. Şöyle ki, davarın çıkarub dahi bir gün veyahud iki gün az ve çok ne mikdâr durub dahi cezîrede satmayub yabana gitmelü olduğı takdirce, yabandan kimesne olduğıyçün iki koyuna bir akçe ve dört kuzuya bir akçe hesâbı üzere *nısıf gümrük* verür. Ve cezîreden koyun ve kuzu yabana gitmelü olursa, alub giden eğer yerli olsun ve eğer yabandan adam olsun, bir koyuna bir akçe ve iki kuzuya bir akçe hisâbı üzere *tamam gümrük* verür.

9. Ve cezîreden yabana giden *beygirden* ve *sığırdan* davar başına onikişer akçe *gümrük* alınur ve yabandan cezîreye gelen beygirden ve sığırdan eğer yerli kendi hizmeti ve maslahatı içün getürürse, *gümrük* vermez. Satduğı takdirce davar başına onikişer akçe 'âdet üzere *tamam gümrük* verür.

10. Ve *yağ* ve *bal* ve *peynir* husûsunda sekiz baş peynire bir akçe *gümrük* verilür. Ve tulum peyniri olıcak tulum eğer büyük olsun eğer küçük, her tulum başına üç akçe *gümrük* alınır. Yağ ve bal tulumı dahi böyledir. Ve cezîreden yabana giden kebelerden iki kebeye bir akçe *gümrük*dür. Ve yabandan getirilen sabundan ve havyardan, *sabun sanduğı* ile olursa bir sandık sabundan onbir akçe *gümrük* alınur. Sanduğı ile olmazsa kantar hesâbı üzere kantar başına dört akçe *gümrük* alınur. Ve bir varil havyardan on akçe *gümrük* alınur. Ve turşı balık gelürse bir *kabakulak balıkdan* dört akçe gümrük alınur. Ve yabandan gelen susığrı derisine bir deriye üç akçe *gümrük* ve kara sığır derisine bir deriye üç akçe *gümrük* ve kara sığır derisine bir deriye bir akçe gümrük alınur. Kürk içün deri gelürse, gelen derinin bahâsı hesâb olınub yüz akçede dört akçe *gümrük* alınur. Ve bu mezkurândan gayrı biber gibi ve za'ferân gibi ve gayrı hırdâvât'dan her ne gelürse, bahâları hesâb olunub yüz akçeden dört akçe hesâb üzere *gümrük* alınur.

11. Re'âyây-ı cezîre-i mezkûre vech-i meşrûh üzere *hukûk-ı şer'iyyeyi* ve *rüsûm-ı örfiyyeyi* edâ etdiklerinden sonra *kürekciden* ve *bennâdan* ve *cerehordan* bil-cümle cümle-i *'avârız-ı divânî*yeden mu'âflardır. Mu'âfiyetleri ve hakikat-i hâlleri vuku'ı üzere mufassal ve meşrûh defter-i cedîde sebt olundı.

İmroz Adası Kanunnâmesi, BOA, TTD, 75, sh. 4

V- *LİMNİ ADASI KANUNNÂMESİ* (51)

"Kanun-ı Re'âyây-ı Cezîre-i Limnos" ünvanını taşıyan *Limni Adası Kanunnâmesi*nin elimizde iki nüshası vardır: *Birincisi, BOA, TTD, 75 (436), sh. 5*'deki nüshadır. *İkincisi* ise, *BOA, TTD, 434, sh. 5*'deki nüshadır. Birinci defter, ikincinin aslı mesâbesindedir. Kanunî devrinde *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâleti*nin sancağı haline getirilen Limni'ye ait kanunnâme, daha önce *Barkan* tarafından neşrolunmuştur(1).

Kanunnâme, iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda örfî ve şer'î rüsûm Kanun-ı Osmanî'ye göre özetlenirken, ikinci kısımda Limni adası ve iskelesindeki gümrük ta'rifeleri düzenlenmektedir. Kanunnâmenin tarihi 925/1519'dur. Yunanlıların *Lemnos* dediği Limni'nin merkezi *Kastro*'dur(2).

KANUN-I RE'AYÂY-I CEZÎRE-İ LİMNOS

1. Şunlar ki, *pasbânlardır*, kadîmden yılda on beşer akçe *harâc* ve onar akçe *ispenç* verürler. Ve şunlar ki, *'asesler*dir, onikişer akçe *harâç* ve onar akçe *ispenç* verürler. Ve şunlar ki *müsellemler*dir, onbeşer akçe *harâc* ve on ikişer akçe *ispenç* verürler, kadîmden. Ve şunlar ki, *keştîbânlardır*, on ikişer akçe *harâc* ve onar akçe *ispenç* verürler. Ve zikrolan tâife 'âdet üzere sâir hukûk-ı şer'iyyeyi edâ ederler(3).

2. Ve *sâir re'âyâ dahi üç* nev'le *defter-i hâkâniye sebt olundular;* A'lâları kırkar akçe *harâc* ve yirmibeşer akçe *ispenç* verürler. Ve mutavassıt'ül-hâl olanlar, otuz beşer akçe *harâc* ve yirmi beşer akçe *ispenç* verürler. Ve ednâ hâl olanlar, otuzar akçe *harâc* ve onbeşer akçe *ispenç* verürler. Ve *mücerred* olanlar onbeşer akçe *harâc* ve onar akçe *ispenç* verürler.

Ve bu mecmû'ın *harâçları hâssa-i hümâyûn için* zabtolunur, ispençleri sâhib-i tımarındır.

3. Ve *bağlarından* dünümden dönüme sekizer akçe *resm-i dönüm* verürler.

4. Ve *terkelerinden* ve bâki *hubûbat* cinsinden ve olan yerlerde gönülden ve zeytûndan ve bâdemden ve besâtînden ve fevâkihden *kanun-ı şer'i Nebevî* üzere *öşür* verürler.

5. *Öşr-i kevâre* kovan başına *resm-i kovan* deyü birer akçe verürler.

6. Ve *cürm ü cinâyet* husûsında *hisar eri tımarlarına* müte'allık köylerün cürm ü cinâyeti nısfı sancak beğinin ve nısfı sâhıb-i tımarındır.

7. Ve *resm-i arûs* olduğu yerde sâhib-i tımara mahsûsdır. Bunun üzere defter-i hâkâniye sebt olundı.

8. Ve *'âdet-i ağnâm* husûsunda cezîre-i mezkûrenin havası mu'tedil olub ziyâde soğuk olmamağın cemî' zamanda koçların koyunlarından ayırmadıkları ecilden

(1) Barkan, **Kanunlar,** 238-240

(2) Bkz. **Kâmûs'ül-A'lâm, V,** sh. 3998

(3) — **Pâsbân:** Gece bekçisi demektir.

— **Keştibân:** Gemici, gemi reis ve kaptanı gibi manaları ifade eder.

kuzuları bir mevsime mahsûs değüldür. *Resm-i ğanem* cem' olunduğı vakitde anasını emer bulunan kuzu sayılmaz, mâ'adâsı sayılır. Her koyun başına bir akçe *resm-i ğanem* alınur. Kadîmden koyun başına bir akçe resim ve ağıldan ağıla yirmi dörder akçe *resm-i ağıl* vere-geldükleri ecilden evvelki âdetleri üzere koyun başına bir akçe resm-i ğanem ve her ağıldan yirmi dörder akçe resm-i ağıl deyü verilmek üzere defter-i cedîde kaydolundı. *'Âdet-i ağnâm* cem' olunıcak resm-i ağıl dahi bile alınub 'adet-i ağnâm ve resm-i ağıl hâssa-i hümâyûn için zabtolunur.

9. Kurâ-i cezîre-i halkı *hukûk-ı şer'iyye*yi ve *rüsûm-ı 'örfiyye*yi vech-i meşrûh üzere edâ etdüklerinden sonra, cezîrede etrâfda deryâ kenarında *karavul yerlerin görüb gözedüb muhafaza etmek* kadîmî hizmetleridir. Sâir *'avârız-ı divâniye*den ve *tekâlîf-i örfiyye*den mu'âf olmağiçün hükm-i hümâyûnları vardır. Sancak beğleri cânibinden aralarından *subaşı* olanlar *yalı muhafazası*na varmamak içün *oturak* deyü re'âyâdan her yıl akçe aldukları üzerlerine sonradan bid'at olmağın re'âyâ bu husûsda rencîde ve müteşekkî oldukları 'arz olunub *oturak âdeti* üzerlerinden ref' olundı. Kadîmden ede-geldükleri üzere lâzım ve lâbüd olan yerlerde *yalı muhafazasın* ederler. Bu husus içün re'âyâdan *oturak* min ba'd akçe alınmaya deyü buyurulmağın oturak 'âdetinden defter-i cedîd-i hâkâniyeye hâsıl kayd olunmadı.

'ÂDET-İ İSKELE VE GÜMRÜK DER-CEZÎRE-İ LİMNOS

10. Cezîrede olan kurâda satılan *hamr*den yirmi *medreden* yüz medreye daha ziyâdeye varınca, iki medre şire alınub hâssa-i hümâyûn için zabtolunur. Ve bundan gayrı satılandan her medre başına birer akçe alınub *mâl-i padişahî* içün zabtolunur. Şöyle ki, köyde şire yirmi medreden eksik olub on ve onbeş medre olduğı takdirce ondokuz medreye varınca bir medre alınur.

11. Ve cezîreden bârgir ve sığır ve koyun satılırsa, iskeleden yabana gitmelü olıcak her beygirden ve sığırdan onikişer akçe alınub mâl-ı şâhî için zabtolunur. Ve koyundan dahi koyun başına ikişer akçedir.

12. Ve cezîrede satılub yabana giden baldan ve yağdan ve peynirden ve bu cins gayrıdan her ne giderse, hesâb olınub yüz akçeden altı akçe *gümrük* alınur. Ve yabandan iskeleye gelen metâ'dan yüz akçeden beş akçe *gümrük* alınır. Ve buğday ve arpa ve nohud ve hububât cinsinden satılup yabana gitmelü olıcak cezîre-i mezkûrede *on altı kile bir müd* hesâb olınur, her müdde üç akçe *gümrük* alınub mâl-i padişahî içün zaptolunur.

Limni Adası Kanunnâmesi, BOA, TTD, 75, sh.5

VI- TAŞÖZ ADASI KANUNNÂMESİ (52)

925/1519'da hazırlanan ve elimizde tek nüshası bulunan *Taşöz Adası Kanunnâmesi*-nin *BOA, TTD, 75 (436), sh. 6*'da mevcut olan nüshası, *Barkan* tarafından neşredilmiştir(1). Havâss-ı hümâyûndan olduğu kanunnânemin mücaddimesinde de kaydedilen Taşöz Adası Kanunnâmesi muhtevâ itibariyle, diğerlerinden farksızdır. Onuncu maddesinde ise aynı adada bulunan *Limanhisâr iskelesi*nin gümrük kâideleri özetlenmektedir.

KANUN-I RE'ÂYÂY-I CEZÎRE-İ TAŞÖZ - HÂSSA-İ PADİŞÂH-I ÂLEM-PENÂH - HALLEDELLÂHU TE'ÂLÂ MÜLKEHÛ-

1. Cezîre-i mezkûrede olan re'âyâ çifti olanlar öşür mukâbelesinde ellişer akçe *resm-i çift* deyü verürler. Ammâ öşür vermezler. Az zirâ'at eden çok zirâ'at eden çift resmini beraber verürler. Ve çift resmi verdüklerinden gayrı üzerlerinde *'âmil* olan veyahud her kim *zâbit* olursa *yemlik* deyü çiftden çifte buçuk kile çavdar vere-gelmişlerdir. Ve bakladan ve mercimekden ve soğandan ve sarımsakdan ve ketânden ve olan yerde gönülden *öşür* verürler. Ve çapa ile zirâ'at edenler çiftlü gibi değüldir, her ne ekerse öşürlerin verürler. Enar ve incir ve zeytun ve bâdem ve ceviz olan yerlerde öşrün verürler.

2. Defter-i hâkânîde ta'yin olunan üzere *harâc* verürler. Ekseriyâ harâçları otuzar akçedir. Ve ta'yin olunan hâraçlarından gayrı yirmibeşer akçe *ispenç* verürler.

3. Ve *resm-i ğanem* husûsunda mukaddemâ koyun ve keçi başına eyüden ve yatludan birer akçe alınurmış. Sekiz yıl mikdârı vardır ki, *'âmil* olanlar akçe almakdan vaz gelüb on davardan bir davar alınmak 'âdet etmişler. Sonradan üzerlerine *bid'ât olmağın* re'âyâ davar alınduğından rencîde ve müteşekkî oldukları 'arz olunub, kadîmî 'âdetleri mûcebince birer akçe alınmak buyrulmağın, koyun ve keçi başına birer akçe alınmak üzere defter-i hâkânîye sebt olundı.

4. Ve *resm-i kevâre* kovan başına birer akçe vere-gelmişlerdir. Ve kovanları durduğu yer için *resm-i ağıl* deyü ikişer akçe verürler. Kovanı az olan ve çok olan ağıl resmin beraber verürler.

5. Ve olan yerde *bid'at-ı hanâzîr* canavar başına bir akçe alınur.

6. Ve şîrelerinden *öşür* verürler.

7. Ve *cürmü cinâyet* husûsında günâhlarına ve şenâ'atlerine göre 'âdet ve kanun üzere cerîmedir.

8. Ve *resm-i gerdek* bâkireden ve seyyibeden otuzar akçe alınur.

9. Ve cezîre-i mezkûrede olan *bîveler* on sekizer akçe *harâc* deyü ve altışar akçe *ispenç* deyü yılda yirmidörder akçe verürler.

10. Kadîmden 'âdet-i re'âyây-ı cezîre-i mezkûre vech-i meşrûh üzere icrâ olunmak mukarrer kılınub defter-i cedîd-i hâkânîye sebt ve kayd olundı.

(1) Barkan, **Kanunlar,** 240

'ÂDET-İ İSKELE-İ LİMANHİSÂR

11. Nefs-i *Liman-hisâr* kurbinde olan iskelede cezîreye gelen ve giden davardan beygire ve sığıra dörder akçe *gümrük* alınur. Koyun ve keçi olursa dört koyuna bir akçe alınur. Ve sâir hırdavâtdan her ne olursa bahâsı hesâb olınub yüz akçeden iki akçe *gümrük* alınur. Ve kebe olursa kebeye bir akçe *gümrük*dür. Ve bal olursa *kantar* başına bir akçedir. Zeytunyağı ve bunın emsâli gayri metâ'dan olduğı takdirce, bahâsı hesâb olınub yüz akçede iki akçe *gümrük* alınur.

Taşöz Adası Kanunnâmesi, BOA, TTD, 75, sh.6

قانون

١ رعایای جزیرهٔ طاشوز قاعدهٔ پادشاه عالم‌پناه خلّد الله تعالی ملکه جزیرهٔ مذ
کوره اولان رعایا جفتلو اولنلر عشر مقابله‌سنده اللیشر آقچه رسم جفت ویرورلر
نیم عشر ویرنلر اوزرلرینه نیم جفت رسمی اوتوز اوچر آقچه رسم جفت برابر ویرورلر و جفت
رسمی ویرمیوب کندونه عینیّا اوزرلرینه عادت اولان و باقیه هر کیم ضابط اولورسه
بیلکه چیوب جفتنده جفتکی کیلی جبهادی کلنلردن و باغلردن و هر چفتکده و صوغانی
وسائرسنده دکانندن و اولادنه بیره کوکلدن عشر ویرورلر و بابا الوزریا عشر
اینلر جفتلوکبی دکولدر هر نه اکرلر ایسه عشرلرین ویرورلر انادوا ایکی وزستون
٢ و بالو و موزا اوللدنه بیرلو عشرین ویرورلر و دفتر ماقابل شرع نصیب اولنان اوزره
قرلی ویرورلر اکثر یا قرلی جلری اولنوردی ایچ هر و نصیب اولنانه قرق جلرندنه عینی
٣ بکرم بیشر آقچه لبنیه ویرورلر و رسم غنم خصوصنده نقدا قیون وکچی باشنه ایوده و یالوده
بر ایچ اقچه سکزبیک مقدار و اوده کم عادت اولنلر ایچ المقده و ازکلو
اون طوار اوده بر طوار الماق عادت ایتمشلر حکم ده اوزرلرنه بدعت اولمش رعایا
طوار النده عشنده دکلین و نشکی اولمه قلری عرض اولنمش قدیمی عادتلری موجبنه
بر ایچ الماق بیورلمشدر نیوه دکی باشنه بر ایچ الماق اوزره دفتر ماقابلینه
٤ ثبت اولنمشدر و رسم کوادهٔ قوان باشنه بر ایچ ویرکلمشلردر و ترالری دور هر عمر بر
٥ الکوز رسم اعیدی وبو آقچه ویرورلر قوان ازادلانه و جوق اولان لغیری رسمی
برابر ویردکلرو اولدنه بیرو بدعت قنادیر جانور باشنه بر آقچه النور و شونلره
٦ عشر ویرورلر و جرم و جنایت خصوصنده کنه ملرنه و شنا عملرنه کوره علت و قانون
٧ اوزره جریمه وره ورسم کوره کی باکی ده و نیته ده اوتوز آقچه النور و جزیت بو مذکوره
٨ اوللنه بیع لوا اوده سکز آقچه قرلی و بو اولنشر آقچه لبنیه ویو بیلین بکرم وره آقچه
٩ ویرورلر قدیمدن عادتلر رعایای جزیرهٔ مذکوره و جه مشروح اوزره اجرا اولنمغ
١٠ مقرر قلنوب دفتر جدیده ماقابلینه ثبت و قید اولندی

١١ عالیکه لیمان مصادر نعی لیمان مصار توسن اولنان لنکلردن جزیرهٔ مکلان
وکیدو طواردن باکیره و صغیرده وراآقچه کمرک النور قیون وکچی اولورسه دورت
قیونه بر آقچه النور و سائر جزوده اندن هر نه اولورسه بهاسی حسابی اولنوب یوزآقچه‌ده
ایکی آقچه کمرک النور و کیه اولورسه بر آقچه کمرک ورو یال اولورسه قنطار باشنه
بر آقچه وره رنتون باغی و بولنکر اشیا ذخیره تا عدتی اولدوغی تقدیرجه بهاسی حسابی
اولنوب یوز آقچه‌ده ایکی آقچه کمرک النور

VII- SEMADİREK ADASI KANUNNÂMESİ (53)

Tek nüshası *BOA, TTD, 75 (436), sh. 7*'de bulunan *Kanun-ı Re'âyây-ı Cezîre-i Semadire*k, tesbitlerimize göre henüz neşredilmemiştir. *Semendirek* veya Yunanca *Samothraki* de denilen bu küçük ada, İmroz Adasının 24 km. kuzeybatısındadır. Daha sonraki dönemlerde, Limni sancağının, İmroz kazâsının bir nâhiyesi haline getirilmiştir[1].

Kanunnâmenin muhtevâsı, diğerlerinden farksızdır. 925/1519'da hazırlanmıştır.

KANUN-I RE'ÂYÂY-I CEZÎRE-İ SEMÂDİREK-HÂSSA-İ MÎR-LİVÂ-İ GELİBOLU

1. Cezîre-i mezkûreden olan re'âyâ *harâc ve ispenç* deyü yılda elli ikişer akçe verürler. *Müzevvec* ve *mücerred* kisb ü kâra kâdir olanlar, her nefer başına harâc ve ispenç deyü elli ikişer akçe verürler. Sancak beği cânibinden zabt olunur.

2. Ve zirâ'at etdüklerinden cemî'i hubûbâtdan *öşür* verürler ve bağlarından harâc verürler.

3. *Ve âdet-i ağnâm* koyun başına birer akçe verürler.

4. *Ve öşr-i kevâre* kovan başına bir akçe verürler.

5. *Ve cürm ü cinâyet* husûsunda günâhlarına göre âdet ve kanun üzre cerîmedir.

Sahha zâlike

ÂDET-İ GÜMRÜK-İ İSKELE-İ GEZÎRE-İ SEMADİREK

6. Cezîreden yabana giden koyundan ve kuzıdan koyun başına bir akçe ve iki kuzıdan bir akçe *gümrük* alınur. Ve yağ ve bal ve peynir olduğı takdirce, bahâsı hesâb olunub yüz akçede dört akçe *resm-i gümrük* alınur.

7. Ve cezîreye gelen bârgirden ve sığırdan altışar akçe alınur. Cezîreden giden bârgirden ve sığırdan dahi böyledir. Ve kebe olursa bir kebeden bir akçe alınur. Ve ketan ve sabun ve havyar gibi ve bunların emsâli bil-cümle kantara müte'allık metâ'dan kantar başına aytışar kaçe *resm-i gümrük* alınur.

(1) **Kâmûs'ül-A'lâm,** IV, sh. 2624

Semadirek Adası Kanunnâmesi, BOA, TTD, 75, sh. 7

قانون
١ رعایا جزیرهٔ سمدرک ماضیده بیرلولری کلیبولی جزیرهٔ مذکورده اولان
رعایادن قلیچ ولبنی وبو بیلن الی اکثرایی ویردکلری منقدی وخفیف کسب وکار ده
قالدر اولانلری نوز باشلو باشنه قلیچ ولبنی ویو الله اکثرایی ویردکلری شمدی
بکی مابیننده ضبط اولنور وذلک عشر دینه وکلیسه ده قیو صوبانده عشر
٢ ویردکلری وباغلرینه ده قلیچ ویردکلر وعالی اغنام قیون باشنه بر دلی ویردر
٣ وعشر کوان قولن باشنه براقچه ویردکلر وجرم وجنایت خصوصنه
٤ کتابلرینه کوره عالی دقانونه اوزره جریمه صوورکر
٥

عالی
٦ کمرک لسکلهٔ جزیرهٔ سمدرک جزیره ده یابانجی کیده قیونندی وقونیده
قیونی باشنه برداقچه واکر قوزیده بردنقچه کمرک النور وباغ وبال وینبی
اولدوغی نقدیده پایاسی صاحب اولنور بولانچه ده ورت اقچه رسم کمرک
٧ النور وجزیره کلانه باد کیمده وصغره ده النشرا قچه النور جزیره ده
کیده باد کیره ده وصغره ده حاف بو یلده وکیه اولدوغی یکیره ده برداقچه
النور وکنه ده وماعبی وحمبادکیه وبونلرک امثالی باجلی قنطا ده
ستیلق مناده ده قنطار باشنه التی اقچه رسم کمرک النور

§.6- MORA SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (54)

I- GENEL DURUM

Yavuz devrinde, *Mora Sancağı* ile alâkalı ciddî bir hukukî düzenleme mevcut değildir. Sadece Fâtih ve II. Bâyezid devrindeki kanunları teyid eden münferit kanun hükümleri vardır.

II. Murat devrinde fethine başlanan ve Fâtih zamanında tamamen Osmanlı ülkesine katılan Mora yarımadası ile alâkalı ilk hukukî düzenlemeler Fâtih ve II. Bâyezid devrinde yapılmıştır. *Mora İbrişim Kanunu* ve *Mora Tuzlaları Kanununu,* II. Bâyezit devrinde zikretmiştik. Yavuz Sultan Selim devrine ait Mora ile alâkalı tahrir defterleri içinde, sadece *BOA, TTD, 80 (338)* nolu defterde ba zı kanun hükümleri mevcuttur. Bu defterin kesin olarak Yavuz devrine ait olduğu da belli değildir. Zira içinde kesin tarih yoktur. Ancak daha eski olabilir, daha yeni olması mümkün gözükmemektedir. Bu defterdeki *tuzla, papazlar* ve *resm-i mizan* ile alâkalı kanun hükümlerini ilk defa neşrediyoruz[1].

II- MORA SANCAĞINA DAİR KANUN HÜKÜMLERİ

1. *(Mora Tuzlaları):* Mezkûr *memleha* zikr olan karyelerün keferesinden ba'zı kimesnelerün mülkleri imiş. Sonra bu vilâyet feth olundukda yirmi iki nefer *tuzcı* ta'yin olunub dörtde birin kendüler alub bâkîsi mîrî içün zabt olunub yılda altı bin akçe hâsıl olur imiş. Ammâ yerleri yüksek olmağın deryâdan *memlaha* arklarına su getürmeğe hayli zahmet çekerler imiş. Şimdiki hâlde mezbûr karyede olan tuzcılardan zikrolan yirmi iki nefer kimesne gelüb biz ispençden ve avârızdan emîn olmağla zikrolan memlahayı yılda on bin akçe mukâta'aya kabul eyledük. Şol şart ile ki, *havâle kulı* gelmeyüb sâl be sâl zikrolan on bin akçeyi kendümiz furun emînine teslim edelim. Havâle kulı gelüb bize te'addî eylemesün dedükleri ecilden deftere kayd olundu *(BOA, TTD, 80/32-33)*[2].

2. *(Papazlarla ilgili hüküm): Cemâ'at-ı Mansatır-ı İsbilive Der Sınur-ı Klaverte.* Mezkûr manastırda olan *keşişler,* bundan evvel *harâciyye* on beş *flori* verürler imiş. Bundan gayrı kimesneye nesne vermezler imiş. Ellerinde tasarruf etdükleri yerlere kimesne dahl ve te'arruz edüb zikrolan harâcdan ziyâde nesne taleb eylemeyeler. Ve Padişahımız -E'azzellâhu ensârehû- Hazretlerinden dahi bu minvâl üzere tecdîd-i hükm-i şerifleri vardır.

Şimdiki hâlde bin koyunları olub *âdet-i ağnâm* vermeyüb yılda otuz dört flori *efrenciye* vermeğe mültezim oldular. Koyunları binden ziyâde olursa, âdet üzere koyun hakkın vereler *(BOA, TTD, 80/74).*

(1) BOA, TTD, 80/32-33, 74, 586; Fâtih-24, 64, OK, 1/450 vd.; 595 vd.; Bâyezid 11-62-63, OK, II/466-471

(2) Krş. Bâyezid 11-62, OK, 11/466-468

3. *(İbrişim ve Mizan Resmi): Defter-i Resm-i harîr-i vilâyet-i Mora:* ince ipekden *ledres*ine *resm-i mizân* bâyi'den ve müşteriden ikisinden altı akçe ve yoğun ipeğün ledresine ikisinden üç akçe ve subaşıların ve sipahilerün ve hisâr erenlerinün ve müsellemlerün, eğer kendülerin ve eğer tımarları öşürlerinin olsun, kendülerden ve zâbıtlardan, gılâz-ı şidâd ile teftiş olundukdan sonra her yıl ne zâhir olursa, üslûb-ı mezkûr üzere incesinden altı akçe ve yoğunundan üç akçe *resm-i mizân* alınur *(BOA, TTD, 80/586)*[1].

(1) Krş. Bâyezid II-63, OK, II/469-471

Mora Sancağı Hükümleri, BOA, TTD, 80, sh. 32-33, 74, 586

١ [illegible]

٢ [illegible]

٣ [illegible]

§.7- NİĞBOLU SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (55)

I- GENEL DURUM VE KANUNNÂMENİN TAHLİLİ

Kuzey Bulgaristan'da Tuna'nın sağ sâhilinde, *Osma Irmağı*nın bu nehre döküldüğü yere yakın bir mahalde bulunan Niğbolu'nun esas adı *Nicopolis*'dir ki, zafer şehri demektir. 25 Eylül 1396 pazartesi meydana gelen Niğbolu zaferi ile Osmanlı topraklarına Yıldırım Bâyezid devrinde katılan Niğbolu, başlangıçta Rumeli Eyâleti'nin mühim sancaklarındandır. Savaşı müte'âkip, akıncı ve sekbânlar yerleştirilmek sûretiyle, uçbeylerinin faaliyet merkezi haline getirilen *Niğbolu, serhad livâsı* olarak, Osmanlı idaresinde mühim bir rol oynamıştır[1].

XVI. asrın sonlarına kadar Rumeli Eyâleti'nin önemli bir Livâsı olarak kalan Niğbolu Sancağının teşkilâtında muhâfız cemâ'ati, dizdâr ve kethüdâ başta olmak üzere 33 kişiden ibâret olup, kapudan hizmetçileri, Niğbolu ile karşısındaki Hlonik Kalesini bekliyen zenberekçiler, okçular, topçular ve Niğbolu'ya tâbi' derbendleri koruyan yerli halk ve iskeleleri kontrol eden vüzârlar mühim bir mevki' ihrâz ederler. Göçebe ve köylü hristiyânların teşkil ettikleri birnevi askerî teşkilât olan *voynuklar* ile Tuna nehri üzerinde kürek çekmek sûretiyle hizmet eden *martolosların* Niğbolu Sancağı teşkilâtındaki mühim rollerine burada işaret etmek icabeder. Maiyyetinde yeteri kadar imam ve hatip bulunup, kazâî teşkilâtın başında yer alan *Niğbolu kadısı*nın da, bir çeşit muhtesiplik vazifesini de yapmak sûretiyle iskeleye yardımcı olduğu, köprülerin tamiri ve muhâfazası ile de meşgul bulunduğu mevcut kayıtlardan ve yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır[2]. 928/1521'de yapılan kazâ tasnifine göre, Niğbolu Livâsının 6 kazâ merkezi vardır ki, bunlar şunlardır: *Niğbolu, Tirnova, İvrace, Lofca, Şumnı* ve *Yanbolu*[3]. 895 tarihli vakfiyede ise Niğbolu'nun nâhiyeleri şöyle sayılmaktadır: *Nefs-i Niğbolu, İvrace, İzladi, Lofca, Tirnova, Çernova, Hezargrad, Şumnu, Yanbolu, Zağre-i Yenice, Zağre-i Eski-Hisâr.* Ayrıca *Niğbolu, Ziştovi, Hlonik, Tirnova, Totrakan, Çenova* ve *Yer Göğü* de Niğbolu'nun mühim kaleleri arasında yer alır[4].

Niğbolu Sancağı'nın ilk kanunnâmesi, Yavuz devrinde hazırlanmıştır. Henüz tamamı neşredilmeyen bu geniş kanunnâme, daha sonraki bütün hukukî düzenlemelerin esasını teşkil etmiştir. İlk 30 küsûr maddesi *Kanunnâme-i Vilâyet-i Niğbolu* adıyla, Kanunî devrinde hazırlandığı tahmin edilen bir defterden naklen *Barkan* tarafından neşredildiği gibi[5], Voynuklarla ilgili olan 7 maddelik ikinci kısmı da, hem *Barkan*[6] ve hem de mu-

(1) **İA, Niğbolu,** VI, sh. 247-250; **Kâmûs'ül-A'lâm,** VI/4637

(2) **İA, Niğbolu,** VI, sh. 251; Krş. BOA, TTD, No: 416, Vrk. 41/b vd.; 718, 4/b; 439

(3) Veliyyüddin, 1969, Vrk. 112/b

(4) M. Cevdet, O. 71'deki Vakfiye; BOA, TTD, 382, Vrk. 1/a; **İA,** VI, 251

(5) Barkan, **Kanunlar,** 267-271

(6) Barkan, **Kanunlar,** 265-266

ahhar tarihli bir defterden naklen *Yavuz Ercan* tarafından(1) neşrolunmuş bulunmaktadır. Bu çalışmalara rağmen, 922/1516 tarihli Niğbolu Kanunnâmesinin hâlâ 100 küsûr maddesi, ilk defa tarafımızdan neşrolunacaktır.

Yavuz devrinin en geniş Kanunnâmelerinden olan Niğbolu Kanunnâmesinin tahliline girişmeden evvel, tek ve orijinal nüshası, *BOA, MMD, No: 11, sh.2-12*'de bulunan mezkûr hukukî düzenlemenin Farsça mukaddimesini özetleyelim:

"Nihâyetsiz hamd ü senâ Allah'a ve salât ü selâm da Muhammed Mustafâ'ya olsun. Şer'i muttahhar'ın kaidelerini temhid eden *Sultan Selim Şah bin Bâyezid Hân* zıll-i ilâhî-tâcını giyip saltanat seririne oturmuştur. Gayesi şerî'at-ı garrânın ahkâmını icra, din-i mübinini takviye, miskin ve zayıflara iâne, re'âyânın hukukunu riâyedir. Tâki zümre-i ehl-i din ve sükkân-ı rûy-ı zemin adâletiyle müreffeh ve mes'ûd olsunlar. Bu ma'nâ ile memleketin mühim meselelerine ve mülk ü milletin umûruna ıttılâ' ve vukûf ile, hak ile bâtılı ayırmak; her yerde mahkûmu hâkimin hayfından, mazlûmu zâlimin zulmünden, zayıfı kuvvetlinin yükünden, memuru âmirin te'addîsinden, emîni hâinin gasbından, halkı reisin siteminden kurtarmak irâde ettiler. Tâ ki zulüm ve rüşvet zâil olsun. Bid'atler kalksın zulüm ve eziyyet rüsûmı memnû' olsun. Bütün hukûk-ı sultanî ve rüsûm-ı divânî, harâç olsun bâc olsun, mahsûlat olsun, derâhim olsun, hepsi şer'î hükümlere mutâbık ve asıl ile fer' de kanun-ı kadîme muvâfık hale getirilsin. Elde edilen gelirler, Hazine-i Âmire'nin i'lâsı asâkir-i mansûrenin masâlihi, sipahi ve ordunun at ve hizmetlerine masruf olsun. Müslümanların evkâf ve hâyrâtı ibkâ olunsun. Bu ferman üzerine dakika fevt edilmeden, *Niğbolu Vilâyeti*, emîn *Muhammed Emîn* ve kâtip *Ca'fer* eliyle 1 Muharrem 922/1516'da tahrir olundu"(2)

Mukaddimeden aslında kanunnâmenin hukukî muhtevâ ve tahlili de ortaya çıkmıştır. Gerçekten ilk 30 küsûrluk maddeden oluşan birinci kısımda, re'âyâdan alınan şer'î ve örfî rüsûm, Kanun-ı Osmanî esas alınarak, *"Kanunnâme-i Vilâyet-i Niğbolu Ber Mûceb-i Emr-i Hümâyun"* başlığı altında tanzim olunmuştur. 7-8 maddelik *"Der Beyân-ı Kanunnâme-i Voynuğan"* başlığı altında, ise, başlangıçta tam anlamıyla askerî hizmet, sonraları ise, ahır hizmeti, çayır hizmeti ve benzeri geri hizmetlerde istihdâm edilen *voynuk*lar üzerinde durulmuştur(3). Buradan da anlaşılıyor ki, ba'zı araştırmaların tersine, ilk voynuk kanunnâmesi, Kanunî ve daha sonraki dönemlere ait değil, 922/1516 tarihli bu kanunnâme hasebiyle Yavuz devrine aittir. Daha sonraki 100 küsûr maddelik kısımda ise, *"Der beyân-ı Bâcât-ı Nefs-i Niğbolu"* başlığıyla Niğbolu Bâzarındaki bâc vergileri; *"Kanun-ı İskele-i Niğbolu"* başlığıyla Niğbolu iskelesi gümrük kanunları; *"Kanun-ı Mâkiriyye"* başlığı ile, Hlonik Kal'ası muhâfızlarının gelip-geçen emtiadan aldıkları, bir çeşit iç gümrük vergisi; *"Kanun-ı İskele-i Hlonik"* başlığıyla Hlonik İskelesi gümrük kâideleri; "Kanun-ı Vüzâriyye" başlığı altında ise, Tuna üzerinden yük geçirme karşılığı alınan vüzâriyye vergisine ait hükümler; bundan sonra *"Kanunnâme-i Bâc-ı Bâzâr-ı Lofça"* başlığı altında bâc vergileri; dört fasıl halinde Niğbolu'da uygulanacak para cezaları demek olan cürm ü cinâyet yani ta'zir cezaları (Umumî Kanunnâmeden aynen alınarak) ve nihâyet beytülmal, mal-ı gâib ve mal-ı mefkûd ile alâkalı şer'î ve örfî hükümler tanzim olunmaktadır. Daha fazla ayrıntıya girmiyoruz.

---

(1) Ercan, Yavuz, **Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar Ve Voynuklar**, Ankara 1986, sh. 116-119; BOA, MMD, **No: 533**, sh. 4-6

(2) BOA, MMD, No: 11, Vrk. 1/6-2/a

(3) Geniş bilgi için bkz. Ercan, **Bulgarlar Ve Voynuklar**, 1 vd., 51 vd.

II- NİĞBOLU VİLÂYETİ KANUNNÂMESİ

KANUNNÂME-İ VİLÂYET-İ NİĞBOLU BER MÛCEB-İ EMR-İ HÜMÂYÛN

El'ân Pâdişâh-ı 'âlem-penâh Hazretlerinin emr-i şerîfleri bu minvâl üzere sâdır oldu ki;

1. Vilâyet defterinde yazılan tımarlar hâlleri üzerine dura. Bir tımar bir tımara ve bir tımardan bir karye âhar tımara katılmaya. Ve *tezkirelû tımarları* bozub tezkiresüz olunmaya ve tezkiresüz tezkirelû olunmaya.

2. Ve bir *tımar mahlûl olsa,* ol sancakdan ma'zûl arayalar. Eğer ol sancakdan bedel ma'zûl bulunmaz ise, âhar sancakdan tâlib olan bedellü ma'zûle verile. Ammâ şol şartla verile ki, ol tımara mutasarrıf olduğı ezmânda gayrı sancakda oturmaya, gelüb sancağında otura. Şöyle ki, bir âhar sancakda otura sebeb-i 'azl ola. Ve eğer bir tımar veya bir ze'âmet mahlûl olsa, ol mikdar ze'âmet veya tımar verecek kimesne olmasa iki kişiye verile. Ol dahi hisse tarîki ile ola veyahud bir sene *götürü* vereler ki, tımara birisi mutasarrıf ola, müşterekinin hissesin nakid tariki ile vere[1].

3. Zikrolan *emre muhâlif vaz'* olunmaya. Eğer olacak olursa *defterdâr beylerbeğiye* tenbih eyleye. Eğer beğlerbeği musır olub defterdâra yazın ben cevabın verürin derse defterdâr yazmaya. Şöyle ki, hılâf-ı emr olan husûsı yaza, defterdâra sebeb-i 'azl ola.

4. Ve *subaşıların* ve *sipahilerin* cüz'î bahâne ile tımarları alınmaya. Meğer emr olan hizmete ve sefer-i hümâyûna varmayalar veyahud Padişahın emrine muhâlif bir fi'il eyleyeler veya *katl-i nefs* etmiş olalar ve katl-i nefs eyledükleri dahi *sancakbeği* ve *kadı mektûb*larıyle ma'lûm olmuş ola. Ol vakit zikr olan mektûblar hıfzolunub tımarların âhara vereler. Sonradan sipahi veyahud subaşı gelüb bu cerîme benden sâdır olmadı deyü şikâyet eyler ise, ol mektûblar ile cevâb verile. Ve eğer mezkûre zikrolan kaziyye telbis ile mektûb vermiş olalar, sancakbeği'nin ve kadının dahi 'azline sebeb ola.

5. Ve *sipahinün bundan gayrı cerîmesi* vaki' olursa şer' ile ve kanun ile lâzım olduğı üzere kadı ma'rifetiyle sancak beği münâsib olduğu üzere hakkında gele. Ve der-i devlete 'arzolunması lâzım oldukda vukû'ı üzere 'arz eyleye, günahlarına göre haklarından geline.

6. Ve zikrolan sancağın *subaşıları* ve *sipahileri* götürüsü sancakda ola. Sancakdan hâric yerde olmaya. Şöyle ki, hâriç sancakda olalar, 'azillerine sebeb ola.

7. Ve zikr olan *sancağın ra'iyyeti* bir karyeden kalkub bir âhar sipahinin tımarına varsa, ol timarına varan sipahi teftiş eyleye, ol kâfir kangı köydendir ma'lûm edindikten sonra ol sipahiye ve köylüye haber göndere. Gelüb ol ra'iyyeti alalar veyahud yakın yer ise bir âdemi ile göndere. Fe illâ mukayyed olmayub mahzâ *dütün rüsûmuna* veyahud zirâ'at eyledüği *a'şâr*a tama' eylerse mûcib-i 'azl ola.

8. Ve *subaşıların* ve *sipahilerin* ve *hisar erenlerin*in tımarlarına *hâric ez-defter*

---

(1) Son cümle, Barkan, **Kanunlar**'da yoktur.

müslümanlar ve kâfirler gelseler, sancakbeği veya gayrılar gelüb mezkûr gelenlere mute'ârız olmayalar. *Hukûk-ı şer'iye*sin ve *rüsûm-ı örfiye*sin sâhib-i timâr olanlar sâir re'âyâdan aldukları üzere alalar. Tâ vilâyet yazılınca *haymâne*dır senin yazılu ra'iyyetin değüldir deyü dahl eylemeyeler. Zirâ anlar sancakbeğine ve gayra hâsıl yazılmamışdır. Bulunduklu bulunduğı yerde sâhib-i timarın olmak buyurulmuşdır.

9. Ve livâ-i mezkûrde *ze'âmet*lerden ve *çeribaşıları timarından* ve *dizdârlar timarlarından* gayrı sipahiler ve *hisar erenleri* timarlarının *nısf-ı niyâbeti* muhâfezat-ı vilâyet içün kadîmden sancakbeğlerine hâsıl kayd olı-gelmişdir. *Cerîme* alınalu oldukda *kanunnâme*den ziyâde cerîme almayalar. Kanun üzere ta'yin olan cerâyimin nısfın sancakbeği ala. Ve nısf-ı âharın sahib-i timar ala. Şöyle ki, *sancakbeği adamları* veyahud sahib-i tımar cerîmeyi kanundan ziyâde alalar, kadı men' edüb aldırmayalar. Eğer men' olunmazlarsa dergâh-ı mu'allâya 'arz ede[1].

10. Ve *serbest olan subaşıların ve çeribaşılarının ve dizdârlarun timarlarına* sancakbeyleri dahl eylemeyeler. Meğerki, bir kişi *salb*e veyahud *kat'ı 'uzva* müstahak ola, ol vakit kadı ma'rifetiyle sancakbeği adamlarına *siyâset* etdüreler. Feemmâ siyâset olmalu oldukda yerinde siyâset oluna, âhar kadılığa ve gayrı yere iletdirilmeye. Ve siyâset ederüz deyü kimesnenin nesnesi alınmaya. Ve bir kimesnenin zikrolan serbest timarlarda *salb* veya *kat'ı 'uzuv* lâzım gelmeden gayrı cerîmesi vakı' oldukda, *subaşısı* hakkından gele. Sancakbeği adamı ben siyâset ederin deyü dahl eylemeye. Eğer eyleyecek olur ise, *vilâyet kadıları* men' eyleyeler. Eğer memmû' olmazlar ise, dergâh-ı mu'allaya 'arzeyleye ki, gereği gibi hakkından geline[2].

11. Ve zikrolan sancak mukaddemâ kitâbet olundukda hâlî ve ıssuz yerleri çoğ olub ve karyelerinin sınur-ı mukarrereleri olmamağın *kovan rüsûmun* üç sınıf eyleyüb sülüsün sancakbeğine ve sülüs-i âharın kurbında ze'âmet vâki' olmış ise *subaşısı*na ve sülüs-i âharın *timar eri*ne ve eğer kurbında ze'amet yok ise, sülüsânın sâhib-i timara hâsıl kaydeylemişler imiş. Ba'dehû mürûr-ı zaman ile ol 'âdet bozulub bir kovandan bir akçe sancakbeği ve bir akçe sahib-i timar almak 'âdet edilüb bir kimesnenin kovanı olsa bir sancakbeği adamı varub resmin cem' edüb ve bir *timar eri* dahi cem' eyleyüb ve ze'âmete sülüs kaydolan yerlere *subaşı* dahi dahl eyleyüb kovan gerek eyü olsun gerek yaramaz olsun rüsûmın ma'a ziyâdetin cem' eyledükleri ecilden halk kovan beslemekden vaz-gelüb kovan hakkında fâhiş zarar erişüb ve halk ifrâtla müteşekkî olduğı sebebden götürü sâhib-i timara buyrulub *on kovanda bir kovan* vermek emr olunub ve eyü kovandan eyüsin alub ve yaramaz kovandan yaramazın ala, akçe taleb eylemeye. Eğer kovan ondan eksik olur ise, bir kaç kimesne mahzarında bahâya tutalar, on akçede bir akçe alalar, dahi ziyâde almayalar. Ve kovan hakkından sancakbeğine hâsıl kayd olunmayub kovan rüsûmından ihrâç olundı. Min ba'd livay-ı mezkûre sipâhilerinin *resm-i kovan*ına sancakbeyleri dahl eylemeyeler. Eğer dahl eyleyecek olur ise, kuzât men' eyleyeler.

---

(1) — **Çeribaşı:** Burada ikinci derecede **voynuk subayı** yani **serasker** manasını ifade etmektedir (Ercan, **Voynuklar,** 61 vd.)

(2) Bu maddede *salb*'den kasıt, bağy suçu neticesi verilen idam cezası ve *kat'ı uzuv*dan kasıt ise, hırsızlık suçunun hadd cezası olan el kesmedir. Kadıların verdiği şer'î cezaları infâz demek olan ve ehl-i örf tabir olunan beylerbeyi, sancakbeyi ve subaşı gibi makamların yetkisine giren bu maddedeki **siyâset** kelimesine de dikkat çekmek istiyoruz.

Eğer memnu' olmaz ise dergâh-ı mu'allâya 'arz eyleyeler.

12. Ve *ispençe*nin mevsimi Mart iptidâsı ola. Martın evvel günü kimin *tahvîli*ne düşse ispençe anın ola.

13. Ve *koyun hakkı*nın mevsimi Abrildir. Abrilin evveli kime düşse koyun hakkı anın olur. Ammâ rüsûmın koyun dölün dökdükten sonra cem' edeler. Ve koyunı kuzusiyle sayub iki koyuna bir akçe *resim* alalar. Ziyâde almayalar. Eğer alacak olur ise, kadılar men' ve def' eyleyeler, eylemiyecek olurlar ise mücrim olalar.

14. Ve zikrolan vilâyetde Yunanîlerin ıstılâhınca kafirler *ilian-din* derler bir günleri olur, ol vilayetin keferesi ol güne ziyâde mu'tekidlerdir; ol gün gelicek ol vilâyetde cemî' kovan oğulun çıkarub *ilianeceği* balı tamam eyler imiş. Ol gün kimin *tahvîli*ne düşerse *kovan hakkı* anın olur imiş. Gerü kemâ-kân öyle olmuşdır ki, ol gün erişmeyince kovan hakkı cem' olunmaya. Ol gün kimin tahvîline düşse *kovan hakkı* anın ola(1).

15. Ve *odun* ve *otluk* cem' olunmasının mevsimi çayıra orak girdikde evvelâ her nâhiyenin çayırına orak ne zamanda girür ise, otluğı ve odunı ol zamanda cem' oluna. Odun ve otluk rüsûmın kadılar ol nâhiyede orak çayıra girdüği gün kangi sipâhi tahvîline düşerse ana hükm edeler. Ve vilâyet yazıldıkda her ki, *müzevvec hâne* yazılmak kanundur, her *müzevvec odun-otluk akçesi*n vereler. Vilâyet yazıldıkdan sonra mezkûr müzevvec yazılan re'âyânın *mücerred* oğullarından eğer evlenecek olur ise, mâdam ki, intifâ' babasından olub bir evde sâkin olalar, odun ve otluk taleb olunmaya. Ayrılub başka hâne olsa, andan dahi alalar.

16. Ve *resm-i âsiyâb* zikrolan vilâyetde harman götürüldükden sonra cem' oluna. Yerde harman varken cem' olunmaya. Harman götürüldüği eyyâm kangi *sipâhi tahvîli*ne düşerse *rüsûm-ı âsiyâb* ana hükm oluna.

17. Ve *bağçe ösrü*nden dahi meyve ağaçdan devşirdüği ve bostan bozulduğı kangi sipâhi tahvîline düşer ise, *öşr-i bostan ve meyve* ana hükm oluna. Kabl'el-vakt devşürülmeğe amel olunmaya.

18. Ve *öşr-i bostan* evleri önünde ve havlûları içinde re'âyâ azucuk bostan dikse veya kendüye yemeklik içün sebzevât ekseler ikişer akçe *öşr-i bostan* alına. Zirâ *ta'şîr* olunmağa kâbil değüldir. Ekmese nesne alınmaya.

19. Ve *harman mevsimi*nde zikrolan vilâyetin kanun-ı kadîmesi üzere her *müzevvec*den sipahisine bir tavuk ile bir *boğça* alına. Ve tavuğı olmayandan bir akçe alına. Ve gayrı eyyâmda tekrar tavuk ve boğça aldırılmaya.

20. *Ve sipahi* veyahud *subaşı* veya *sancak voyvodası* köyüne varsa güçlü atına *yem* ve *otluk* ve koyun ve tavuk ve ekmek taleb eyleyüb evden eve *salgun* salmaya. Eğer ol köyde taleb eyledüği nesne rızâsıyle bulunursa ol vilâyetde olan narh-ı cârî üzerine akçesiyle satun ala. Bulunmaz ise elbetde bulun deyü teklif eylemeye; meğer ki, re'âyâ kendülerin ihtiyârı ve rızâsıyle vereler. Feillâ kadılar men' ve def' eyleyeler; men' ile memnu' olmayub bu asıl fi'l eyleyenleri dergâh-ı mu'allâya 'arz

(1) — **İlian-din** ve **ilianeceği** şeklinde geçen bu kelime Yunancadır. Batı dillerine **İliade** ve **İlion** (Fransızca) şeklinde geçen bu kelime, Yunanlıların meşhur Truva harplerini tasvir eden eski eserlerine denir. O halde, Yunanlıların mukaddes bildiği bir güne dendiği kesin olan kelimenin Truva zaferi ile münâsebeti vardır.

eyleyeler. Gereği gibi haklarından geline.

21. Ve eğer kadılar vilâyete zulm olduğın bilüb subaşılara veyahud tımar erenlerine veya sancakbeği ve voyvodalarına nisbet eyleyüb re'âyânın üzerinden zulmı def' eylemeyeler ve def' eylemeğe kâdir olmadığı vakit bâb-ı mu'allâya 'arz eylemeyeler, azline ve redlerine sebep ola.

22. Ve illerde ve nâhiyelerde terekenin bahâsı ma'lûm iken sancakbeyleri ve subaşılar cânibinden kurâ halkına eksik akçe döküb *arpa salgunı* eylemeyeler. Ol asıl arpa eksikleri oldukda arpası olan kimesnelerden *narh-ı rûzî* üzere akçesin verüb alalar, kimesne mâni' olmaya.

23. Ve vilâyete *'avârız* tahmîl olunmak himâyet-i memleket içün benüm emr-i şerîfimle olandan gayrı câiz değüldir. Eğer vâki' olur ise, kadılar etdürmeyeler.

24. Ve *resm-i hunzîr* dahi kovan hakkı devşirüldüği vakit cem' oluna. İki canavara bir akçe alına. Ve *bojik* içün kâfirler canavar besleseler, ol asılda beslenmiş canavarın birinden bir akçe alalar, ziyâde almayalar.

25. Ve *hubûbât*dan hinta ve şa'îr ve erzen ve çavdar ve penbe ve ketân ve burcak kısmından hem *öşür* hem *salariye* alalar. Öşür ve sâlârlık müdde ikibuçuk kile olur. Sekiz kileden bir kile öşür alınmak hesâbı üzere müdde iki kile öşür ve buçuk kile sâlâriye olur. Eğer ra'iyyet terekesin harmana getürmeden öşrün sipahisine *demed* edüb verse yüz demedden on demed öşür ve üç demed salâriye vere. Mâ-hasal yüz demedin on üçün sipahi ala, seksenyedisin ra'iyyet ala.

26. Ve işbu *vilâyetin müslümanları* şimdiyâdeğin *sâlâriyye* vere-gelmeyüb el'ân sâlâriyyelerin vermek emr olundu. Biz şimdiyedeğin sâlâriye vere-gelmeyüb dururuz deyu eğer sipahileriyle nizâ' eyleyecek olurlar ise, sancakbeğleri ve kadılar sipahiye hükm-edüb alıvereler. Zira bu kanun cemî' Memâlik-i Mahrûse'de ri'âyet olunmak emr olunmuşdur.

27. Ve nohuddan ve mercimekden ve bakladan ve böğrülceden ve gönülden ve za'ferandan ve erguvandan ve meyveden ve bostandan *öşür* alına.

28. Ve *müslümanlarun bağlarından* dönümden dönüme dörder akçe *dönüm akçesi* alına, *ta'şîr* olunmaya. Kâfirlerin şıralarından hem *öşür* hem *sâlâriye* alına; yüz medreden on medre öşür ve üç *medre* sâlâriye vermek emrolunmışdır, artuk oldurmayalar.

29. Ve *subaşılar monopolye* dutmalu oldukda senenün hangi ayların dilerlerse ol aylarda iki ay on gün monopolye dutalar. Ol zamanda kanun budur ki, kâfirlerün cemî' kübleri ve fuçıları mühürleyeler, kimesneye *hamr* satmayalar; ol kadar zamanda subaşının şırası satıla.

Eğer ol mikdâr zamanda satılmayacak olur ise, artuk zamanda *monapolye* dutmaya. Ve gücile monopolye eyyâmında satduğı gibi re'âyâ üzerine dökmeğe. Meğer ki, illerden olan *narh üzerine kâfirler rızalariyle kabul eyleyeler.*

30. Ve bir kimesnenin ra'iyyeti zirâ'at etmeyüb varsa san'at işlese veya *arabacılık* veya *balıkcılık* veya *ırgadlık* eylese, eğer müslüman ise sipâhisine *bedel-i öşür* elli akçe vere ve eğer kâfir ise altmış iki akçe vere. Ve andan gayri müslüman ise yirmi iki akçe *resm-i çift* vere ve kâfir ise yirmi beş akçe *ispence* edâ eyleye.

31. Ve bir ra'iyyet sipâhisinin sınurında zirâ'at edecek yer var iken ol yeri koyub varub âhar sipahi yerinde ekse bir öşür sipahisine ve bir öşür dahi ekdüği yere vere. Ve eğer râzı olmazsa gele sipâhisi yerinde eke. Ammâ sipasinin yeri olmasa ekdüği yere öşür vere.

32. Ve re'âyâ öşrünü ve sâlâriyesini *akreb bazara* subaşısına veya tımar erlerine iledü-vereler. Ve hisar erenleri re'âyâları öşürlerin kal'aya iledü-vireler, 'özür ve bahâne eylemeyeler. Eğer ederler ise *hükkâm-ı vilâyet* emr edüb iletdüreler.

33. Ve defterde *bad-ı hevâ* deyü kaydolan *cürm ü cinâyet ve resm-i tapu* ve hâricden gelen kışlayan kimesnelerden altışar akçe *resm-i duhan*dır.

34. Ze'âmetler ve çeribaşıları tımarları ve dizdârları tımarı serbestdir; sancakbeğleri bâd-ı hevâlarına dahl eylemeye. Ve erbâb-ı tımar ve merdân-ı kılâ' tımarları yukaruda meşrûhdır. Bâd-ı hevâlarının kızlarının *resm-i gerdeği* sancak beğinindir. Gayri kimesne dahl eylemeye.

35. Ve *resm-i 'arûs* kızda altmış ve seyyibede otuz akçe alına. Ve *resm-i gerdek* bir ra'iyyetin kızı çıksa i'tibâr toprağadır, *resm-i gerdek* ra'iyyet sâhibine hükm oluna.

DER BEYÂN-I KANUNNÂME-İ VOYNUĞAN

36. *Voynuğun harâc ve ispencesi* ve baştinasında eküb biçdüğinin *öşrü* ve *öşr-i kovan* ve *resm-i hınzırı* ve koyun varsa yüz koyuna değin *koyun resmi* ma'füvdur. Ammâ yüz koyundan ziyâde olsa, ziyâdesinin iki koyuna bir akçe hesâbı üzere rüsûmı alınur.

37. Ve baştinasından ziyâde gayrı yerde ve sipahî tımarlarında zirâ'at eyleyecek olursa ve bağ dikerse, kanun üzere öşrün ve salâriyesin verür.

38. Ve *'avârız-ı divâniye*den mu'âf ve müsellemlerdir.

39. Sâl-be-sâl nevbetlüsi *sefer-i hümayûn hidmeti*n edâ eyleyüb andan gayrı sancakbeyleri ve vilâyet subaşıları mezkûrlara *arpa salmak* ve *çayır biçdürmek* ve *hidmetlerin etdürmek* memnû'dır. Ammâ mezkûrlar sefer-i hümayuna gelmeyüb *Istabl-ı Âmire hidmeti*nden ibâkat' eyleyecek olursa, ba'det-te'dîb hâssa-i hümâyûn için üçeryüz akçelerin alalar(1).

40. Ve bir *voynuk günah işlese* cerîmeye müstahak olsa, kadı huzurunda sâbit olundukdan sonra *çeribaşı* olan hakkından gelüb kanun üzere cerîmesin *çeribaşı* olan ala. Sancakbeği dahl eylemeye. İllâ meğer *salb*e veya *kat'ı 'uzv*a müstahak ola. Anun gibi vâki' olsa, gerü kadı ma'rifetiyle çeribaşısı sancakbeğine teslim eyleyüb sancakbeği siyâset etdüre.

41. Ve mezkûr voynuklar üçer üçer *yamak* bağlanmışdır. Yılda birisi sefer hidmetin eyler. Ve her üç voynuk yılda onaltı akçe *gönder akçesi* vermek kanun olub sefer nevbeti kangısının olursa altı akçesin ol verüb ve ol iki neferi beşer akçe verirler imiş. Hâliyâ *rüsûm-ı gönder* kadîmden sancakbeğinin olmağın gerü sancak-

(1) — **Istabl-ı Âmire Hizmeti:** Voynukların mühim görevlerindendir. **Çayır hizmeti** de denir. Istabl-i Âmire yani, **Has Ahır** veya padişaha ve Saray'a ait at ve hayvanların bulunduğu mîrî ahırlarla ilgili bütün hizmetleri kapsar (Ercan, **Voynuklar.** 25 vd.)

beğine hâsıl kaydolundu. Mevsimi ispençe eyyâmıdır(1). Martda ispençe cem' olundukda alına.

42. Ve mezkûr voynuklar defter-i köhnede müteferrik yazılub ve evlâdı da bulunduğı üzere cem' edilüb yüz elli mıkdâr karyede kırkbeş bin akçe hâsıl bağlanub *Çukadâr Mahmud* nâm bir subaşıya verilmiş imiş. Müteferrik olduğı sebebden zabtına kâdir olmayub ferâğat eylemiş. Ba'dehû pârelenüb sipahilere hisse tarîki üzere tevzi' olunmış. Hâliyâ mezkûr tâyifeden müteferrik yazılmış olmağın beşbin akçelik timar bulunmayub mâ'adâsı zâyi' bulundı. Hâliyâ mezkûrların ahvâli bi-tefâsîlihî arz olunub şol *voynuk köyleri* ki, *müstakil voynuk*lardır ve şol karyeler dahi ki, *voynuğı ra'iyyetden zâiddir,* kırkyedi pâre karye ifrâz olunub anların evlâdı ve hısımları ve tevâbi'leri haymâneden gelüb mütemekkin olan köylüleri cem' olunub Padişah-ı 'âlem-penâh Hazretlerinin emr-i şerîfleri ile hâs edildi. Şol maslahat içün ki, mezkûrân voynuklardan *fevt olsa*lar veyahud *pîr olsa* veya *marîz* ve *ma'lûl* olsa, *hizmete kâdir olmasa,* anların yerlerine mezkûrların yararlardan voynuk yazub harâcdan ve rüsûmdan ihrâc eyleyeler. Tâki sipahinin timarına bunların noksânları tekmîlinden zarar olmayub ve hem zaman ile voynuğun cem'iyetine sebeb ola. Ve şol voynuklar ki müteferrik her köyde iki ve üç ve dört ve beş ma'a ziyâde ve noksân ra'iyyet ile karışub sâkin olmuşlardır. Anların evlâdı sâkin olduğı karyede ra'iyyet kaydolundı. Minbâ'd mezkûrlarından voynuk kaydolunmaya. Meğer ki, defterden hâriç oğulları yetişe ve ta'allukatı bulunan. Anlar kaydoluna. Tâki sipahinin timarına noksân gelmeye. Ve eğer *zâid oğulları ve ta'allukâtları* bulunmayub *gedikleri* hâlî kalacak olursa, yukarda mezkûr olub hâssa-i hümâyûn için alı-konulan voynuk evlâdından tekmîl oluna(2).

43. Ve mezkûrân *voynukların evlâdları* atalarile olursa harâcdan gayrı heman yiğrimibeşer akçe *ispençe* vere. Ve eğer *müzevvec* olub atalariyle olur ise yirmibeşer akçe ispençe ve oniki akçe *giyâh* ve *hîme* ve otuz akçe bedel-i öşür *resm-i nân* vereler. Ve eğer müzevvec olub hirâseti ve zirâ'ati başka olursa *resm-i nân* elli akçe vere. Ve *kovan* varsa öşrün vere. Ve canavarı olursa iki canavara bir akçe hesâbı üzere rüsûmın vere. Ve ataları üzerine yazılan *baştina*dan zâid eğer bağları var ise, kanun üzere öşrün ve sâlâriyesin edâ eyleye. Ve eğer *voynuk*dır ve *zevâyid-i voynuk*dır, yabandan fuçı ile *hamr* getirüb satsalar, voynuk olacak olursa, *çeribaşı*sına onbeş akçe *resm-i fuçı* vere. Ve eğer voynuğun evlâdı ve tevâbi'i olacak olursa, eğer hâs için tefrik olunandan ise *fuçı resmi* hâs için zabtoluna. Ve eğer tımara ta'yin olunmuş ise, timar sahibi zabteyleye(3).

---

(1) — **Gönder:** Rumca bir kelime olup "**kargı, mızrak**" demektir. Bazan bunun Farsçası olan "**nîze, neyze**" kelimesi de kullanılır. Voynuk teşkilâtının en küçük birimine denir (Ercan, **Voynuklar,** 70 vd.)

— **Yamak:** İçinde bulunduğu yıl göreve gitmekle mükellef olmayan voynuğa denir (Ercan, 69-70).

— **Gönder Resmi: Resm-i gönder, âdet-i nîze** veya **resm-i nîze** de denir. Herbiri üç veya dört voynuktan oluşan bir gönderin vermekle mükellef olduğu vergidir. Mikdârı farklıdır (Ercan, **Voynuklar,** 78 vd.)

(2) Voynuklar, şu veya bu şekilde görevden çekildikden sonra yerlerine sırasıyla oğlu, kardeşi, akrabâlarından biri veya bunların hiçbiri yoksa uygun biri yerlerine geçer ve bunlara *voynuk zevâidi* denir. Madde bu meseleyi tanzim etmektedir (Ercan, **Voynuklar,** 18 vd.)

(3) — **Giyâh:** ot demektir.

— **Hîme:** odun demektir.

44. *Cürm ü cinâyet* dahi kezâlik *voynuğun cerâimi* çeribaşısının ve evlâdının cerâimi hâssa-ı hümayun için ta'yin olanın hâssaya zabtolunub tımara ta'yin olanın tımar için zabtoluna.

FASL DER BEYÂN-I BÂCÂT-I NEFS-İ NİĞBOLU

45. Bir kimesne gelüb *Niğbolu emîninden* tuz satun alsa, dört tekerleklu arabadan dört akçe ve iki tekerleklu arabadan iki akçe ve semer at yükünden iki akçe ve eyer at yükünden bir akçe *bâc* alına.

46. Ve at satılsa, iki akçe satandan ve iki akçe alandan *bâc* alınur.

47. Ve *hamr* husûsunda dahi arabaya yüklenüb taşraya giden hamrden fuçıdan fuçıya dörder akçe *bâc* alınur.

48. Ve kara sığır ve su sığırı satılsa, birer akçe satandan ve birer akçe alandan *bâc* alınur.

49. Ve esir satılsa, nefs-i *Niğbolu'*da kadîm'ül-eyyâmdan iki akçe alandan ve iki akçe satandan alınu-gelmişdir; geru eyle alına.

50. Ve pirinç ve buğday ve çavdar ve mercimek ve böğrülce ve nohud ve bunun emsâli arabadan dört akçe *bâc* alınur ve semer at yükünden iki akçe ve eyer at yükünden bir akçe *bâc* alınur.

51. Ve *Bursa kumaşı* ve ham halat yükünden yükde ikişer akçe *bâc* alınur. Ammâ Bursa kumaşı ve ham halat ve kalı ve ip ve bunun emsâli yük esbâbından kumaş getürseler, *Niğbolu'*da satmayub alub *Engerus'*a ve *Eflâk İli'*ne gitseler, *bâc* vermezler imiş. Heman *iskele emînine* *gümrük* verirler.

52. Ve bir kimesne taşradan araba ile kürk getürse veyahud at yükiyle getürse, oturub şehirde satsa, eğer(?) kürkünden birer akçe ve iç kürkünün ikisinden bir akçe *bâc* alınur. Ve ammâ satmayub alub *Eflâk İli'*ne gitse, *bâc* vermeyüb *gümrüğin* edâ eder.

53. Ve bir kimesne araba yükiyle veyahud at yükiyle kepenek getürse, araba yükünden dört akçe ve at yükünden iki akçe bâc alınur. Ammâ araba yükiyle ve at yükiyle getürmeyüb bir beş on dane getürse satsa, niceye satar ise, kırk akçede bir akçe *bâc* verir. Ve hasır yükünde dahi araba yükünden dört akçe ve at yükünden iki akçe *bâc* alınur.

54. Ve bir kimesne taşradan şehre araba ile *yoğurt* getürse, bir araba yoğurtdan bir *çölmek yoğurt bâc* alınur. Ve at yükiyle gelse nesne alınmaz.

55. Ve araba ile şehre tahta gelse, bir arabada bir *tahta bâc* alınur. Sıruk gelse bir arabada bir sıruk alınur. Ve odun arabasından dahi bir arabada bir odun *bâc* alınur. Ve araba ile şehre satılağa gelen otlukdan dahi arabadan arabaya birer *demed otluk bâc* alınur.

56. Ve *kantar esbâbından* bal ve yağ ve kuru üzüm ve biber ve zencebil ve karanfil ve darçini ve bunun emsâli kantar ile satılur metâ' gelse, her kantarda bir akçe alandan ve bir akçe satandan *bâc* alınur.

57. Ve *kassâblar* koyun ve sığır boğazlasalar, dört koyundan bir akçe ve bir

sığırdan bir akçe *bâc* alınur imiş. Ve kâfirler *bojok*da *kara canavar* getürüb şehir kâfirine satsalar, canavar başına birer akçe bâc alınur. Ve *ayak bâcı* hususunda dahi bir kişi *Niğbolu'*da diri koyun satsa, iki koyunda bir akçe bâc alınur.

58. Ve *galle bazarı*nda dahi kile ile arpa ve buğday ve nohud ve mercimek ve çavdar ve kabluca ve daru ve böğrülce satılsa, her kilede bir *avuç bâc* alınur.

59. Ve şehre at yükiyle ve araba yükiyle kavun ve karpuz ve elma ve emrud ve kiras ve soğan ve ispanah ve şalğam ve kelem ve bunun emsâli meyve ve sebzevât gelse, her arabadan ikişer akçe *bâc* alınur.

60. Ve fuçı ile *Uluvine (Olona)* gelse, fuçıdan fıçıya dörder akçe bâc alınur(1).

DER BEYÂN-I KANUN-I İSKELE-İ NİĞBOLU Kİ, HÂSSA-İ HÜMÂYÛN İÇÜN ZABT OLUNUR

61. Eflâk tarafından gelen tuzun her yüz pâresinden on pâresi *müfte* deyu aşağa varılub ve bâkî kalan doksan kıt'a tuz ne denlü olursa bir yerde cem' olub her yüz pâresine yüz on beş akçe hesâbı kıymet verilür. Ve mezkûr on kıt'a *müfte* tuzunun dahi dört pâresi *gümrük* içün ve üç kıt'ası *vüzâriyye* deyu yazılub nısfı hâssa-i hümâyûn içün zabt olunur ve nısf-i âharı *vüzâr*lara verilüb ve bâki kalan üç kıt'a tuz *Eflâk* cânibinden *vâme* deyu alınub her pâresine birer akçe hesâb üzre *Eflâk vâmeci*lerine kıymet verilüb üslûb-ı mezkûr üzre *iskele emîni* olanın defterine sebt olunur. Ve zikr olan *milh* her pâresi ikişer akçe üzre illere satılur(2).

62. Ve beru cânibden *Eflak cânibi*ne kumaş ve sâir metâ' ve esbâb getüren *müslüman tâcir*lerinden her yüz akçede üçer akçe *gümrük* alınur ve *zımmî*den dörder akçe ve *harbî*den beşer akçe *gümrük* alınur.

63. Ve bu tarafdan öte yakaya metâ' alub giden müslüman tâcirleri öte yakadan beru yakaya *Eflâk bıcağı* getürse nesne alınmaz imiş. Sebeb olmuş ki, beru yakadan öte yakaya kumaş geçürdüklerinde kanun buymuş ki, yüzde iki akçe vereler imiş. Üçer akçe anun içün alunur imiş ki, öteden getürecekleri kumaşlarından nesne alınmaya.

64. Ve *Eflâk* tarafından beru yakaya gelen koyundan her iki koyundan bir ak-

---

(1) — **Olona:** Bulgarca baldan yapılan bir içkiye denir. Ayrıca İtalya'nın Milan Eyâleti'ne denir ve bu bölge şar âbına Olona adı verilmiş olabilir. (Krş. **Kâmûs'ül-A'lâm,** II/1100).

(2) Bu maddede çok garip ta'birler geçmektedir:

— **Vüzâriyye:** Harekeli olduğu için böyle okuduk. 89. maddede şöyle tarif edilmektedir: Vüzâriyye şuna derler ki, Tuna nehri üzerinden kadimdenberi 18 nefer gemici kâfir **vüzârlık** yaparmış, ya'ni ne kadar at, eşya, ve insan nehirden geçerse, onlar geçürürlermiş ve bu hizmetleri karşılığında aldıkları ücrete **vüzâriyye** ve mezkûr şahıslara ise **vüzâr** denirmiş.

Hareke her yerde verildiğinden kelimeyi başka türlü okuma imkânı kalmıyor. Sadece yanlış yazılma ihtimâli var. Vüzâriyye kelimesinin, başkasının yüküne yardım etme ve yükünü taşıma manalarına da gelen **vizr** kökünden geldiğini, aslının **vezâriyye** olduğunu; buna göre **vüzârın** da vezzâr yani yük taşıyan şeklinde olabileceğini düşünüyoruz (Bkz. **El-Müncid** ve **Kamus,** v-z-r kökü).

— **Müfte: Müft,** bedelsiz, bâd-ı hevâ ve beleş ve *müfte vermek* ise, yok yere ve bedelsiz vermek demektir (**Tarama,** IV, 2822), Maddedeki manası da sözlük anlamını desteklemektedir.

— **Vâme:** Kelime manasını tesbit edemedik.

çe resm alınub ve on koyundan dahi iki akçe *vüzâriyye* deyu alınub nısfı hâssa içün zabt olunub ve nısf-ı âharı *vüzârlara* verilür. Ve at ve sığır geçse, her re'sden beşer akçe resm alınur; dördi hâssa-i hümâyun içün ve biri *vüzâriyye* içün verilür.

65. Ve bu vilâyetlerden *Niğbolu İskelesi*nde terke alub *Tuna* yüzüne giden rençberlerden her kilede birer akçe resm alınur.

66. Ve *Tuna* yüzünde sayd olan mâhî iskeleye gelüb satıldıkda *öşr* alınur. Ve sancak beğine müte'allık olan sâir göllerde avlanan mâhîden ki, iskelede satıla, her yüz akçede dört akçe *gümrük* alınur. Ve güz eyyâmında *Tuna* az oldukda, *garde*ler yapılub ve bir mikdâr akçe dahi hâssa içün *peşkeş* alınub ve balık iskelede gelüb satıldıkda *öşr* alınub hâssa-i hümâyun içün zabt olunur[1].

67. Ve *Eflâk keferesi* beru cânibe geldiklerinde her neferde *resm-i piyâde* deyu birer akçe resm alınub nısfı hâssa-i hümâyun içün zabt olunub ve nısf-ı âharı dahi *vüzâriyye deyu vüzârlar*a verilür.

DER BEYÂN-I KANUN-I MÂKİRİYYE DER NEFS-İ NİĞBOLU

68. *Mâkiriyye* şuna derler ki, *Hlonik* (Halvenik) Kal'ası önünden bir gemi kaç araba tuz alursa, gemiden gemiye bir pâre tuz alınur. Ammâ bir kimesnenin bir mikdâr tuzı olsa, gemiye koyub beru yakaya geçürse, ol tuz beş arabadan eksük olsa, *mâkiriyye* alınmaz. Ammâ beş araba olsa, alınur[2].

69. Ve *Azlaz* nâm iskeleye tuz gelse, kaç araba tuz gelürse, arabadan arabaya birer pâre tuz alınur. Ve gene arabadan çıkub gemi ile *Niğbolu İskelesi*ne geldikde, gemiden gemiye geru birer pâre tuz alınur. Ammâ aldukları pâre birer akçelik pâredir, büyük pâre değildir. Eğer küçük pâresi bulunmayub büyük pâre olacak olursa, tuz getüren kâfire bir akçe verüb iki akçe değer bir büyük pâre alına.

70. Ve *balıkçı kâfirler* balık getürseler, sazan balığından ve sâir anun emsâli uvak balıkdan bir gemiden bir balık *mâkiriyye* alınur. Ammâ *besâtir* nâm balık getürseler, iki balıkdan bir akçe *mâkiriyye* alınur. Ve morina balığın getürseler, balık başına birer akçe *mâkiriyye* alınur.

71. Ve sal ile biribirine bağlanmış yirmi ve otuz veyahud dahi artuk ve eksük ağaç gelse, bir sal ağaçda bir ağaç *mâkiriyye* alınur. Ve salsuz iri ağaç gelse, her ağaçdan iki akçe *mâkiriyye* alınur.

72. Ve *celeb-keşler* süri ile koyun geçürseler, yüz elli koyundan bin iki yüz koyuna varınca süriden süriye yirmi akçe *mâkiriyye* alınur. Ve bir kişi üç dört koyun geçürse, beş koyundan eksük olsa *mâkiriyye* vermez.

73. Ve yukarıdan aşağaya ve aşağadan yukaruya yüklü gemi geçse, *korab* nâm gemiden yirmi akçe ve *nasad* nâm gemiden on iki akçe ve *dunbaz* nâm gemiden

(1) — **Garde:** Sed ve küçük bend demektir (Bkz. **El-Müncid,** ğ-r-d maddesi).

(2) — **Mâkiriyye:** Farsçada gün aşırı ve ertesi gün demektir. Bu manadan ilhâm alınarak Hlonik Kal'asından gün aşırı geçen yük gemilerinden alınan vergiye de mâkiriyye denmiştir. Maddede izah edilmektedir (**Bürhân-ı Kâtı'** II/175; Pakalın, II/393).

— **Hlonik** veya **Halvenik:** Niğbolunun müstahkem kalelerindendir.

sekiz akçe ve *lâdiye* nâm gemiden dört akçe *mâkiriyye* alınur. Ve etrâfda yeni gemi düzüzlüb gelse, *Niğbolu'*da iskelede satılsa, büyük gemiden iki akçe ve küçük gemiden bir akçe *mâkiriyye* alınur. Ve bir yerde Tuna üzerinde *garde* yapılsa yapıldığı yıl üçyüz akçe alınur(1).

74. Ve bir kimesne gemi ile satınağa odun getürse, gemiden gemiye birer ağaç odun alınur. Ammâ bir kimesne Eflâk yakasından evinde yakmak içün odun alub gemiyle getürse, nesne vermez.

75. Ve bu vilâyetde *hâssa bağlanan göller*de dahi kanun buymuş ki, ol göller âmile satılsa veyahud subaşıları veya tımar erenleri zabt eyleseler, hâsıl olan balığun on akçede bir akçesi sâhib-i tımarın olub ve geru yüz akçede üç akçesin *mâkiriyye* alurlar. Ve her gün *vatahlar* balık avlayub gelseler, kaç gemi ise gemiden gemiye birer balık alınur(2).

DER BEYÂN-I KANUN-I İSKELE-İ HLONİK Kİ, DİZDÂRIN TIMÂRIDIR

76. *Eflâk İli*nden tuz gelse beru yakaya kaç araba tuz gelürse her arabada iki akçe değer bir pâre tuz alınur.

77. Ve bıçak ve meyve ve bal ve yağ ve tahta ve bunun emsâli metâ' gelse, lâ ale't-ta'yîn her arabada dörder akçe alınur.

78. Ve beru yakadan *Eflâk cânibi*ne giden *bâzirgân*ların kumaşlarından ve esbâblarından dahi kezâlik arabadan arabaya dörder akçe resm alınur. Ve *Eflâk* cânibinden odun gelse, bir araba odundan bir odun resm alınur.

79. Ve *Barçeluy* nâm göle *dizdâr* mutasarrıf olub balıkçılar yıldan yıla mezkûr gölden ne mikdâr balık dutarlar ise, on balıkda birisi dizdârın olub.

80. Ve *Vidin'*den ve *Silistre'*den ve *Harsu'*dan gelüb kal'a önünden yukarudan aşağaya ve aşağadan yukaruya geçen yüklü gemilerden büyük gemiden yirmi akçe ve evsat gemiden on iki akçe ve dahi küçükden sekiz akçe ve *lâdiye* nâm gemiden dört akçe resm alınur(3).

81. Ve fuçı ile beru yakadan *Eflâk İli'*ne şarâb geçse, her fuçıdan dört akçe resm alınur.

82. Ve bir *kassâb Eflâk İlin*den sürü ile beru yakaya koyun geçürse, süriden süriye yirmişer akçe resm alınur. Ve Eflâk kâfirleri getürüb iskele başında koyun satsa, iki koyunda bir akçe resm alınur. Ve at ve sığır satsa her re'sden ikişer akçe resm alınur.

83. Ve Eflâk kâfirlerinin kara canavarları gelse, mezkûr kal'a sınurunda kışlasa, süriden süriye on beş akçe *resm-i kışlak* alınur.

84. Ve Eflâk İlinden kovanla *bal* gelse, iki kovandan bir akçe resm alınur.

---

(1) Maddede geçen *korab, nasad, dunbaz* ve lâdiye isimleri, özel gemi adları olsa gerektir. Nitekim *Nasad,* en alçak sularda bile hareket edebilen bir cins altı düz kayık demektir (Sertoğlu, 236).

(2) — **Vatah:** Kelimenin aslını tesbit edemedik. Gemici demek olabilir. Veya yanlış okumuş olabiliriz.

(3) — **Harsu (Cherso):** Adriyatik denizinde İllirya bölgesine bağlı bir adadır (**Kamûs'ül-A'lâm,** III, 2033).

85. Ve bir kimesne beru yakadan öte yakaya ve öte yakadan beru yakaya semer atıyla veyahud eyer atıyla kumaş iletse, semer atından iki akçe ve eyer atından bir akçe *bâc* alınur.

86. Ve öte yakadan gelüb beru yakada kal'a sınurunda *yava at* veya *yava sığır* satılsa, sâhibi gelürse, *muştuluğu* dizdârındır. Ve eğer sâhibi gelmezse, yava dahi dizdârındır.

87. Ve hisâr erenlerinin kızlarının *gerdeği değüri* dahi *dizdârı*ndır.

88. Ve hisârın sınurunda olan yerlerdeki *yörükler*in ve *koyunlu kâfirler*in koyunlarından evvel baharda süriden süriye *dizdârın* birer *koyun âdeti* var imiş. Ammâ kadîmden kanun ibtidâ-i bahar koyun döl dökmeden devşirilür. Bu zikrolan mahsûl emr-i hümâyûn ile dizdârın tımarıdır.

DER BEYÂN-I KANUN-I VÜZÂRİYYE Kİ SANCAK BEĞLERİNE HÂSIL KAYD OLUNMUŞDUR

89. *Vüzâriyye* şuna derler ki, *Tuna* üzerinde kadîm'ül-eyyâmdan on sekiz nefer gemici kâfir *vüzârlık* eyler imiş. Ne denlü at ve esbâb ve adam ve metâ' geçse, anlar geçürürler imiş. Geru öte yakadan beru yakaya anlar geçürürler imiş. Heman on sekiz kişiye münhasır olub artuk ve eksük olmazmış.

90. Kendülerin *der-âmedleri* ve *ücretleri* dahi budur ki, Eflâk cânibinden gelen tuzun her yüz pâresinde üç pâresin *vüzâriyye* deyu alurlar. Bir buçuk pâresin *iskele emîni* zabt eyleyüb ve bir buçuk pâresin kendiler alur.

91. Ve Eflâk cânibinden beru yakaya koyun geçse, on koyunda iki akçe *vüzâriyye* alınub bir akçesin *iskele emîni* zabt eyleyüb ve bir akçesin *vüzârlar* alurlar.

92. Ve Eflâk keferesinden beru cânibe geldiklerinde her neferden *resm-i piyâde* deyu bir akçe resm alınub nısıf hâssa-i hümâyûn içün zabt olunub ve nısf-ı âharı mezkûrlar alurlar.

93. Ve *Niğbolu*'dan Eflâk yakasına ve Eflâk cânibinden Niğbolu'ya ne denlü yük geçürseler, iki denkde bir akçe *vüzâriyye* alınur. Bu cümleye *vüzârlar* mutasarrıf olub sâl be sâl sancakbeğine ber vech-i maktû' hâsıl verürler.

DER BEYÂN-I KANUNNÂME-İ BÂC-I BÂZÂR-I LOFCA

94. Araba ile şehre tuz gelse, her arabada sekiz akçe *bâc* alınur. Ve şehirden taşra gitse, dört akçe *bâc* verir. Ammâ bir kimesne taşradan araba ile tuz getürse satmasa, gine alsa gitse, nesne vermez.

95. Ve araba ile arpa ve buğday ve bal ve yağ ve pirinç ve bunun emsâli nesne gelse, her arabadan dörder akçe bâc alınur. Ve şehirden taşra gitse, geru dörder akçe alınur. Ve eğer zikrolan metâ'lar at yükiyle gelse, semerlü atdan iki akçe ve eyer at yükünden birer akçe alınur.

96. Ve araba ile ağaç ve tahta ve odun gelse, nev'inden arabadan arabaya birer ağaç alınur.

FASL

ZİNÂYA MÜTE'ALLIK CERÂYİMİ BEYÂN EDER

97. Bir kimsene bir avretile *zinâ* eylese, şer' ile sâbit olsa, evlü olsa, üçyüz akçe *cerîme* alına. Ve eğer mutavassıt'ul-hâl olsa ikiyüz ve fakir'ül-hâl olsa yüz akçe alına(1).

98. Ve eğer zinâ kılan *ergen* olsa yüz akçe alına ve fakir olsa elli akçe cerîme alına.

98. Ve zinâ etdüği avretin eğer eri var ise, bay olsa bay erden alınan *kınlık* alına. Ve eğer fakir olsa fakir erden alınan cerîme alına. Ve eğer dul olsa *mücerred er*den alınan cerîme alına.

100. Ve eğer avretin ahvâli şer' ile sâbit oldukdan sonra eri geru kabul eyler ise, ganî olsa üçyüz akçe *köftehor cerîmesi*n vere ve evsat'ül-hâl olsa ikiyüz akçe vere ve fakir olsa yüz akçe vere.

101. Ve eğer bir kimesnenin avretine bir kimesne *pezevenklik* eylese, kadı vech gördüğünce *ta'zîr* ede; her değenek başına *ehl-i örf* bir akçe cerîme ala.

102. Ve eğer *zinâ kasdına bir kimesnenin evine girse,* evlü ise evlü cerîmesin vere ve eğer ergen ise ergen cerîmesin vere.

103. Ve eğer bir kimesnenin avretinden dilese veya öpse veya yapışsa, şer' ile sâbit olsa, kadı *ta'zîr* eylese; her ağaç başına *ehl-i örf* bir akçe ala.

104. Eğer avret veyahud kız bir kimesneye *sen bana zinâ kıldın* dese, şer' ile isbât olmasa, avretin ve kızın sözüne i'tibâr olunmaya, ere and vereler. Avreti kadı *ta'zîr* edüb iki ağaca *ehl-i örf* bir akçe cerîme ala.

105. Ve eğer bir avrete bir kimesne ben seni şöyle edübdürürüm dese, avret münkire olsa, avrete and vereler; eri kadı *ta'zîr* ede; iki ağaca *ehl-i örf* bir akçe cerîme ala.

106. Ve eğer bir kişi bir kimesneyi bir avretile zinâ eylediğün bilse, kadıya demese, cerîme yok ve uğurluğı bilse, demese, on akçe cerîmesi alına.

107. Bu zikrolan *cerâim kâfirden sâdır olsa,* a'lâ ve ednâ tahmini üzere müslümanlardan alınan cerâimin nısfı alına.

FASL

DER BEYÂN-I TEDÂRÜBE VE TEŞÂTÜME VE KATL-İ NEFSE MÜTE'ALLIK OLAN CÜRMİ BEYÂN EDER

108. Eğer iki kişi biri biriyle savaşub ve biri birine yapışub yakasın yırtsa, kadı

(1) 107. maddeye kadar olan kısım, Yavuz devri umumî kanunnâmenin ilk maddelerinin ve hüsûsan II. Bâyezid devri Umumî Kanunnâmenin I. faslının tekrarı mâhiyetindedir. Önemle ifâde edelim ki, bu maddelerdeki hükümler, **had** yahut **kısas-diyet** şeklindeki şer'î cezalar, unsur eksikliği sebebiyle uygulanamadığı takdirde tatbik edilecek ta'zir cezalarını düzenlemektedir. I. cildin mukaddimesinde ve umumî kanunnâmelerin ilgi yerlerinde meseleyi izah ettiğimizden ayrıntıya tekrar girmiyoruz. Misâl olsun diye sadece dördüncü faslı dipnotlandıracağız (Bkz. OK, I, 105 vd.; Fâtih-2, ilk maddeler; Bâyezid II-1, I. Fasıl; Yavuz-2. ilk maddeler).

ta'zîr eder, cerîme alınmaya. Ve eğer biri birinin saçın ve sakalın yolsa, sâbit olsa, ganî olsa yirmi akçe ve fakir olsa on akçe cerîme alına.

109. Ve başı yarılub kan çıksa, otuz akçe cürm alına. Ve eğer kemüği çıksa otacılu olsa, başı yarılan bay olsa yüz akçe cerîme alına.

110. *Bir kimesne adam öldürse yerine katl eylemeseler* dört yüz akçe cerîme alına ve eğer fakir olsa üçyüz akçe alına.

111. Ve eğer bir kimsene okla veya bıçağla ursa başlu eylese, ikiyüz akçe cerîme alına ve fakir'ül-hâl olsa yüz akçe cerîme alına.

112. Ve eğer bir kimesne bir kimesnenin gözün veya dişin çıkarsa, *kısâs* etmeseler, ikiyüz akçe cerîme alına.

113. Sağîr oğlancuklar savaş etseler *cürm* yok.

114. Ve eğer zikrolan kazâyâ kâfirlerden sâdır olsa, nısf-ı cerîme-i müslim alına.

FASL-I SÂLİS

ŞİRB-İ HAMR VE SERİKA VE GASB VE TE'ADDÎYE MÜTE'ALLIK CÜRMİ BEYÂN EDER

115. Eğer bir kimesne *hamr* içse, kadı *ta'zîr* ede, iki ağaca bir akçe cerîme alına.

116. Ve eğer bir kişi kaz veya tavuk veya ördek uğurlasa, kadı *ta'zîr* ede, iki ağaca bir akçe *cürm* alına. *Eğer at uğurlasa elin keseler; kesmezler ise ikiyüz akçe cürm alına.* Ve eğer yancuk ve destâr uğurlasa, *elin kesmelü olmasa,* kadı ta'zîr ede, her ağaca bir akçe cürm alına.

117. Eğer biregûnun anbarın veya kuyusun açub tahıl uğurlasa, yüz akçe cürm alına, eğer fakir olsa elli akçe cürm alına.

118. Eğer oğul atasından ve atası oğlundan veya karındaş karındaşından veya er avretinden ve avret erinden nesne uğurlasa, siyâset yok, kadı *ta'zîr* ede, ağaç başına bir akçe *cerîme* alına.

119. Ve eğer yoldan geçerken zulm ile yoğurt ve ekmek alsa, kadı *ta'zîr* ede, ağaç başına bir akçe *cerîme* alına.

120. Ve bir kimesnenin atı veya katırı veya öküzi *ekine girse,* davar başına beş çomak urub ve beş akçe cerîmesi alına. Ve eğer inek girce, dört akçe cerime ve dört ağaç urula. Buzağu girse bir akçe alına ve bir çomak urula. Ve eğer koyun girse, iki koyundan ötürü bir akçe alub ve bir çomak urula. Amnâ terke erişmelü oldukda, halka hüccet eyleyeler ki, davarlarunuz güdün diyeler. Eslemeyüb müslümanlara zarar eyleyenlere bu vechile yasak eyleyeler ve hem etdüği ziyânlığı tazmîn etdüreler[1].

121. Ve eğer köyler arasında ve *davar suvad*ında terke ekseler, davar uğrağı olsa, sâhibine *avlağu* etdüreler.

(1) Fâtih-2, md. 49; Bu maddede, hayvanların îka' ettiği zararın tazmininin yanında sâhiplerinden alınan ceza demek olan *resm-i deşt-bânî* tanzîm olunmaktadır. (OK, I/186).

FASL-I RÂBİ‘

MÜCERRED SİYÂSETİ BEYÂN EYLER(1)

122. Kız ve oğlan çeken ve hiyânet ile kimesnenin evine giren ve avret ve kız çekmeğe bile varan kimesnenin içmeği (emceği) kesile. Ve bir kimesne güc ile kız veya avret çeküb nikâh etdirse, cebr ile boşadub ve nikâh etdürenin sakalın kesüb ve muhkem let edeler. Ve avretlê dutılanın siyâseti ne ise icrâ oluna.(2).

123. Ve *adam öldüren kimesneyi* öldürdüğü kimsenin yerine öldüreler(3).

124. Ve *esir uğurlayanı* ve esir ayardanı ve dükkân açanı ve bir kaç kez hırsızlığı zâhir olmuş kimesneyi *asalar*(4).

125. Ve *pezevenklik edenin* alnında dağ edeler(5).

126. Ve *bir bölük halk içinde adam ölse,* tehdîdât edüb kâtili bulduralar, bulmazlarsa ol halkı dutub habs edeler dahi Dergâh-ı Mu‘allâya bildüreler. Fermân-ı kazâ-cereyân anların bâbında ne vechile sâdır olur ise, mûcebiyle amel edeler(6).

127. *Köy veya mahalle içinde adam ölse* veya kârbânsaray açılub kimesnenin malına veya nefsine hasâret erişse, elbetde hırsuzı bulduralar.

128. *Bir kimesnenin elinde veya evinde uğurlık nesne bulunsa,* satun aldı ise satanı bulduralar ve bulmayıcak, *müttehem ise işkence* edeler. *Ammâ işkencede ihtiyât edeler, kalb'es-sübût telef-i nefs olmaya.* Amma işkencede telef-i nefs vâki‘ olacak olur ise, da‘vâsı sorulmaya(7).

129. Ve *kârban-saraycılar* emîn ve mu‘temed kimesneler olub her sabah kârbansarayı halkına icâzet vermede kârbân-sarayda konan halkdan istifsâr edüb kimes-

---

(1) **Mücerred siyâset**den iki şey anlaşılmalıdır: **Birincisi,** ülü-emrin ve Osmanlı Devletindeki tabiriyle ehl-i örfün, şer'an tahakkuk eden şer'î cezalarının ifâzıdır. **"Ve avretle dutulanın şer'an siyasetin edeler"** maddesinde olduğu gibi ki manası, bir kadınla zina halinde tutulan erkeğe şer'î cezası olan hadd-i zinâ tatbik edile demektir. Şer'î cezaların infâzı ülül-emre ait olduğu için bu infâz yetkisine siyâset denmiştir. **İkincisi,** ülül-emr tarafından verilen para cezası dışında icrâyı gerektiren ta‘zir cezalarına da mücerred siyâset cezaları denir.

(2) Son cümle hadd-i zinanın tatbikini ve diğer cümleler ise ta‘zir cezalarını açıklamaktadır. **İçmek, emcek, imcik: Bu kelime,(اچكى) veya (امچكى) diye yazılmış ve tam okunamamıştır. Ancak kanunnâme nüshalarından birinin hâşiyesinde "içmek deyû zekere derler" şeklinde açıklama vardır ki, bu erkeğin tenâsül uzvu demektir. (Uriel Heyd, Criminal Law** 58, dn. 3). Dizkapak altındaki kemik ile bir alâkası yoktur (Mehmed Ârif, TOEM, 7, dn. 1)

— **Let:** dövmek manasınadır.

(3) Kısas cezasını düzenlemektedir.

(4) Bu maddede, âmme nizamını zedeleyen suçları işleyenlere verilmesi gereken ta‘zîr yoluyla **salb** yani **siyâsetn katl** yani asma cezası düzenlemektedir. Âmme nizâmını zedeleyen suçları işleyenlere **sâ'î bil-fesâd** denmektedir. Bir fetvâ örneği şudur:

"Sâhir ve sâ'î bil-fesâd olan Zeyd, kabl'et-tevbe ahz olunsa Zeyd'e ne lâzım olur? **El-Cevâb:** Katl olunur"

(5) Alnın dağlanması bir ta'zir cezasıdır (Dede Efendi, **Siyâset-i Şer'iye**, Sk. Hacı Mahmud, 1914, Vrk. 22/b vd.)

(6) Bu madde, fıkıh kitaplarındaki **kasâme** müessesesini düzenlemektedir. Tamamen şer'î hükümlere dayanmaktadır (Kâsânî, **Bedâyi',** VII/288 vd.)

(7) Suçluluğuna karine bulunan şahısların cam telef olmayacak şekilde işkence edilmesine, bu madde müsâade etmektedir. Ancak işkencenin de meşrû' dâirede kalması şarttır.

nenin rızkı ve esbâbı serika olmuş mudur? teftiş eyleyeler, ma'lûm ve tahkik olduk-dan sonra kapuyı açalar. Eğer kârban-saraycı bu ma'nayı etdükten sonra kârban-saray halkından ba'zı rızkım ve esbâbım gitmiş, sonra yokladım ve işitmedim derse, mesmû' olunmaya. Ve eğer kârban-saraycı ol ma'nayı etmedin halka destûr verse, zâyi' olan esbâbı kârban-saraycıya tazmîn etdürüb garâmetin çekdüreler. Zira uğurluk etmiş olur.

Ve eğer kârban-sarayı taşradan delinüb alınmağla olur ise, taşradan mazınne ve müttehem olanları dutub tehdid edüb hırsuzı bulub alduğı rızkı ve esbâbı buldurub şer' ile sâhibine teslim edeler. Ve eğer içerüde olan halkın dahi taşradan olan hırsızla kavli ve ittifâkı olmak tevehhüm olunur ise, içerüde olan halkdan mazınne olanları dutub şer' ile ve örfle teftiş edüb teşdîd ve tehdid eyleyüb hırsuzı bulduralar. Ve eğer bulmazlar ise, kârban-saray mahalle içinde olursa, mahallede uğurlık olıcak hüküm nice ise, kârban-sarayda dahi eyle ola.

130. Ve *yan kesenin veya adam bıçaklayının* eğer bıçaklamak âdeti ise, *elin keseler ve eğer âdeti değil ise kollarına bıçak sancub gezdüreler*(1).

131. Ve eğer bir kimesne *atasın ve anasın* veya sâir akrabasından birin öldürse, emr-i şer' nice ise eyle ola.

132. *Şehirlerde ve köylerde* ve sahralarda bir kimesne kasd ile od yakub duduşdurub müslümanların malları ve esbâbı hark olsa, şer' ile sâbit olsa, hırsuzı buldurub salb eyleyeler(2).

Ve şehirlerde olsa, pâsbânları ve bekleyenleri muhkem yasak ile teftiş edeler, anlar gâfil iken olmuş ise, ol mahalli hıfz edenleri minba'd ol asıl hizmete hizmetlenmeyüb *siyâseten şehirden süreler.*

133. Ve *hırsuz sipahi tâfiesinden olub* siyâsete müstahak olsa, habs edüb Dergâh-ı Mu'allâya arz edeler(3).

134. Ve *eğer örfle bir kimesnenin hırsuzlığı zâhir olursa,* kadıya iledeler, kadı dinleye ve ehl-i örfe hüccet vere, ehl-i örf dahi hüccet mûcibince asılmağa müstahak olanı asa ve *kat'-ı uzv olmak lâzım geleni kat' eyleye. Bu bâbda ber mûceb-i örf lâzım olan siyâsete dahi kanun-ı kadime muhâlif kadılar mâni' olub siyâseti te'hir etdirmeye ve siyâseti günâhını olan yerde etdüreler*(4).

135. Ve *hırsuz tâifesi işkencede ikrar etse* ve alâim dahi delâlet eylese, ol ikrar mu'teber ola.

136. Ve eğer bir hırsuz dutılub hırsuzluğı ma'lûm olub siyâsete müstahak oldukda, bir kimesne içün *şerîkimdir dese,* ol kimesne ol zamanda anda olub ve *müt-*

---

(1) Bu maddede zikrolunan hem el kesme cezası ve hem de bıçak sancup gezdirme cezası, ta'zir cezalarıdırlar.

(2) — **Uvak-devek:** Ufak tefek demektir.

Maddede zikredilen asma cezası, **sâ'î bil-fesâd** olanlara şer'an verilmesi câiz olan bir ta'zir cezasıdır. **Siyâseten Katl** de denir.

(3) Maddedeki **siyâset** kelimesinden kasıt, şer'î cezalardır.

(4) Bu madde hırsıza verilecek el kesme cezasını ve benzeri şer'î cezaları açıklamakta ve tatbik yolunu göstermektedir. Tatbik yolu iki safhadır. **Birincisi,** ehl-i şer' denen kadının hüccet vermesidir. **İkincisi,** ehl-i örf denen mülkî makamların bu hüccet veya ilâmı infâz etmesidir.

tehem kimesne ise, işkence edeler. Ve eğer müttehem olmasa, mücerred hırsuzun demesiyle işkence olunmaya.

137. Ve *yaya ve müsellem ve yörük ve doğancı ve re'âyây-ı vakıf ve emlâk, hırsuz kaçub anlarun içlerine girse,* hırsuzı anlar bulduralar. Eğer hırsuzı vermezlerse *garâmetin* çekeler ve hırsuzın alduğın anlara ödedeler. Ve eğer hırsuz mezkûrân tâifeden olursa, siyâseti sâirler gibi ola[1].

BEYTÜLMAL VE MÂL-İ GÂİB VE MÂL-İ MEFKÛD

138. *Mâl-i gâib* şuna derler ki, bir kimesne fevt olsa vâris bulunmasa, vâki' olduğu gibi vilâyet kadıları defterlerine yazub *beytülmalcı*lara teslim eyleyeler.

139. Ve eğer vâris zâhir olub ve ol vârisin dâhil-i memleketde mekânı ma'lûm olur ise, *beytülmalcı*ya vermeyeler. Kıbel-i şer'den bir kimesneyi *vasî* edeler. Altı ay ol kimesnenin zabtında ola. Ol kadar zamanda ol *vâris* dedükleri kimesne gelüb şer'an verâsetin isbâteyleyüb taleb eyler ise vereler. Feillâ altı aya değin gelmez ise beytülmalcılara teslim eyleyeler. Ba'dehû gelür ise, beytülmalcılardan ala.

140. Ve eğer fevt olan kimesne hâric-i memleketden olub mekânı ma'lûm olmaz ise, ol *mâl-ı gâib* olmaz, ol asıl mala *mâl-i mefkûd* ederler. Bir yıl mikdârı kıbel-i şer'den *vasî* ta'yîn olunub ol mal bir yıl ol vasîde emânet dura. Sâhibi zâhir olmaz ise, *beytülmacı*ya teslim oluna; feillâ her evden çıkub sefere giden ve seferden gitdüği vakit malını bir emîn yerde emânet koyan kimesnenin malına mal-ı gâib ve mal-i mefkûd denilmeye.

141. Ve eğer bir kimesne benüm Memâlik-i Mahrûsemde fevt olub dâhil-i memleketden verâset da'vâsın eder kimesne bulunmasa, ol kişinin *tereke*sin külliyen kadılar zabt eyleyüb *beytülmalcı*ları karışdırmayub bir emîn ve masûn yerde hıfz etdüreler. Ve dergâh-ı adâlet-şi'ârıma arz eyleyeler; emrim nice sâdır olur ise eyle ola. Ve sonradan *müteveffâ*-i mezkûrun eğer hâric-i memleketden vârisi zâhir olub Dergâ-ı Mu'allâmda verâsetin *şuhûd-ı udûl*le veyahud ol vilâyetin beğleri mektûbıyla zâhir ve ma'lûm eyleyecek olur ise, geru verile. Bu bâbda gereği gibi ihtimâm

---

(1) Bazı ıstılâhların manaları şöyledir:

— **Yaya:** Bunlara piyâde dahi derlerdi. Osmanlı Devletinin başlangıcında Türklerden piyâde olarak teşkil olunmuş bir sınıf ulûfeli askerdi. Sonradan düzenleri bozulunca yerlerine Yeniçeri askerleri geçmiş ve bunlara da ulûfelerine bedel Anadolu Eyâletinde ba'zı çiftlikler tahsis edilmişti. Çiftliklerin gelirleriyle idare olunan yayalardan nevbeti olanlar, **yayabeğleri** yahut **mir-i piyâdegân** denilen âmirleri maiyyetinde sefere giderlerdi. Vazifeleri top çekmek, yolları tanzim etmek ve zahire götürmekdi. 1000/1591 tarihinden sonra ilga olunmuştur.

— **Müsellem:** Yayalarla beraber Türklerden teşkil olunan ulûfeli süvari askerlerine denirdi. Bunlar da yayaların âkibetine uğramışlardır. Müsellemler, sadece Anadolu Eyâletinde değil Rumeli Eyâletinde de bulunurlar ve **Kızılca Müsellem** diye anılırlardı. Kızılca müsellemlerin 30 neferi bir **ocak** sayılır ve beş neferi sefere giderken gerisi **yamak** adıyla yerlerinde kalırlar idi. Eşkinci olanlar, yamaklardan **avârız-ı divaniye** karşılığında 50'şer akçe harçlık alırlar ve o senenin ağnâm resmini vermezlerdi.

— **Yörük:** Osmanlı Devletindeki göçebe ahaliye denir. Osmanlı Devleti'nin ilk günlerinde Rumeli'ye bu ahaliden geçirilmiş ve orada bulunan Kızılca müsellemler gibi kendilerine çiftlikler tayin olunarak iskân edilmişlerdi. Bunlar da **eşkinci** ve **yamak** kısımlarına ayrılır ve başlarında mîr-i yörügân adıyla âmirleri bulunurdu.

olub Memâlik-i Mahrûsemde bir kimesne fevt olub bir akçe ve bir habbelik mal zâyi' olmalu olmaya[1].

142. Vech-i meşrûh üzere dâhil-i memleketde fevt olan *harbî kâfirlerin malları* ki, fevt olduğı yerde *kudât kısmet* edüb *resm-i kısmet* almak isterlerse, emrim budur ki, almayalar. Şöyle ki, emrime muhâlif ve kanuna muğâyir vaz' eyleyeler, mücrim ve âsim olurlar, şöyle bileler.

(1) — **Şuhûd-ı udûl:** Âdil ve dürüst şâhidler demektir.

Niğbolu Sancağı Kanunnâmesi, BOA, MMD, No: 11, Vrk. 1/b-12/a

حمد وسپاس وثنای بی قیاس • پادشاهی راکه رقاب ملوک ممالک در قبضه
رقیت او مثبت ومرقوم است • وملک ملکی راکه اسباب نظام عالم وارزاق
بنی آدم از دیوان احسان او مقدر ومقسوم • ودانایی راکه احوال وکیفیات
کلیات وجزئیات ممکنات در سابق علم او مبرهن ومعلوم • وحکیمی راکه زمرۀ
[illegible] رابطۀ توسل وهداة سبل وینابیع حکم وعلوم گردانید
سیما خاتم الانبیا خیر الوری سلطان انجم اصطفا [illegible]
صلوات الله علیه مادامت الارض والسما • وعلی آله واصحابه مصابیح الهدی
جمیعهم اجمعین داعی وبشیر سید المرسلین رحمة للعالمین فرستاد
ودر تتمۀ دفتر رسالت رسانید • وذیل زمان سعادت نشان او
بانی مبانی سنت نبوی ورافع الویۀ اسلام مصطفوی ممهد قواعد
شرایع نطق اساس حامی ملت کنتم خیر امة اخرجت للناس • سلطان
سلاطین جمشید سریر سلیمان نگین خیر المبعوث بکافة العالمین بتشریف
شرف انی آتیکم بسلطان مبین المؤید من الله بالعز والمجد والبهاء المالک
من مشارق الارض الی مغاربها • خسرو صاحبقران کشورگشای
گیتی ستان • مطلع انوار العدل والاحسان السلطان ابن السلطان [illegible]
ابو النصر [illegible] خلد الله الملک المستعان ملکه وسلطانه
الی آخر الدوران [illegible] پادشاهی بتاج وهاج ظل اللهی
برحسب مقتضای فحوای غرای انی فضلتک علی العالمین بسلطنت روی
زمین مفتخر وسرفراز فرمودی • لاجرم بنابر شکر موهبت عظمی • و
عطیۀ کبری • ذلک فضل الله یؤتیه من یشاء • بحکم کلام ان الله یامر
بالعدل والاحسان • فان الله ینصر بالعز والسلطان • در باب تنفیذ احکام
شرع غرا وتقویت دین مزکی • واعانت مساکین وضعفا • ورعایت عامۀ
رعایا • وحمایت کافۀ برایا که ودایع حق تعالی اند • قصارای همت
وارادات جهان آرایی • ومنتهای همت بلند ونیت ارجمند شهنشاهی
[illegible] مصروف داشته • تاکه جملۀ زمرۀ اهل دین • وجملۀ ساکنان

روی زمین در سایۀ عدالت ومرحمت وپیرایۀ دادگستری ونصفت
باصناف رعایات متواتره واضعاف عنایات متکاثره بنا بر حصول امانی
وآمال مرفه الحال وفارغ البال بعمارت وآبادانی اشتغال نمایند • علی
المعنی بیقین [illegible] اطلاع ووقوف بمقتضیات امور مملکت ومهمات
جمهور ملک وملت از لوازم سلطنت شمرده تا از فرق میان حق وباطل
غافل وذاهل نبوده [illegible] علی الاطلاق در ممالک آفاق حیف حاکم
بر محکوم وبیخ ظالم بر مظلوم ویار قوی بر ضعیف [illegible] امیر [illegible] غصب
خاین بر امین وستم رئیس بر مرئوس وقوع نیابد • بالکلیه شایبۀ مکر
وعقابا واثر ظلم وایذا نابود ومنقطع وناپدید ومرتفع گردد • بازالت
بدعت ومحدثات واذاعت رسوم جور واذیات هر فرد از افراد بنی آدم در
بقاع عرصۀ عالم بر سنن استقامت وصلاح وسبل راستی ومنهج
صواب وفلاح سلوک نمایند وقدم تجاوز از طریق حد بیرون
ننهند وجمیع حقوق سلطانی ورسوم دیوانی از مال وجهات وسایر
ارتفاعات از خراج وباج ومحصولات مزارع وضیاع وعقار وبقاع
وغیر ذلک [illegible] وما ینسب الیها [illegible] مطابقت
احکام شرع وموافقت قانون قدیم در اصل وفرع مرعی داشته وجوه
ارتفاع خزاین معموره ومصالح عساکر منصوره [illegible] وخدم و
سپاه وحشم مصروف گردد واوقاف [illegible] ومحسنین وخیرات
مجرای اهل دین واملاک مسلمین مثبت ومرقوم مقرر ومسجل
باشد وهیچ دقیقه از دقایق فوت نباشد وهیچ حقیقت از حقایق
پوشیده نماند پس بهر آیینه بر نسق وضبط ونظم وربط ممالک
واقالیم فرمان جهان مطاع واجب الاتباع لازال مطاعا متبعا
عز صدور وشرف نفاذ یافت بموجب امر همایون ولایت نیکبولی نیز
بامانت بندۀ کمترین محمد امین وکتابت عبد حقیر جعفر فقیر در دفتر
مسعود الابتدا محمود الانتها سمت تحریر وتسطیر یافته بعنایة الله
تعالی در سال فتح بلاد مصر وشام بشرف اتمام وعز اختتام

پیوست

تحریرا فی غرة محرم الحرام من شهور سنة اثنی وعشرین وتسعمائه

[illegible]

Niğbolu Sancağı Kanunnâmesi, BOA, MMD, No: 11, Vrk. 1/b-12/a

قانوننامهٔ ولایت نیکبولی بموجب امر همایون

الآن پاینده. عالم‌پناه حضرتلرینك امر شریفلری بو منوال اوزره
١ صادر اولدیکه ولایت دفترنده یازلان تیمارلرك حاللری اوزره دوره
بر تیمار بر تیماره و بر تیمارده بر قریه آخر تیماره قاتلمیه و تذکره‌لو
٢ تیمارلری بو نوبت تذکره سوزن اولنمیه و تذکره سوزن تذکره‌لو اولنمیه و بر تیمار
محلول اولسه اول سنجاقدن معزول اولانلره ویره‌لر اگر اول سنجاقدن بر کیمسه
معزول بولنمازسه آخر سنجاقدن طالب اولانلر بدل لو معزوللره
ویرلمه اقا شول شرطله ویرله که اول تیماره متصرف اولدوغی
ازمانده غیر سنجاقده اولورایسه کلوب سنجاغنده اوتوره شویلکه
بر آخر سنجاقده تمکین ایدوب مذکور تیماره متصرف اولسه سبب
عزل اوله و اگر بر تیمار و یا بر زعامت محلول اولسه اول مقدار
زعامت و یا تیمار ویره‌جك کمسنه اولماسه ایکی کشیه ویرله اول
دخی حصه طریقی ایله اولا و یاخود بر سنه کوتروب ویره‌لر تیماره
٣ بر سپاهی متصرف اولا مشترکلك حصه‌سن نقد طریقی ایله ویره ذکر
اولنان امره مخالف وضع اولنمیه اگر اولاجق اولورسه دفترداره
بکلربکیه تنبیه ایلیه اگر بکلربکی مصر اولوب دفترداره یازیك برجوابن
ویرمزلر دیر ایسه دفتردار پایهٔ سریره شیلکه خلاف امر اولنه
٤ خصوص یازیلا دفترداره موجب عزل اولا و سوباشیلك
و سپاهیلرك جزئی بهانه ایله تیمارلری آلنمیه مگر امر اولنان
خدمته و سفر همایونه وارمیالر و یاخود پادشاهلق امرینه
مخالف بر فعل ایلیه‌لر و یا قتل نفس المشتعل اولالر و قتل
نفس ایلدکلری دخی سنجاق بکی و قاضی مکتوبلری ایله معلوم
اولنسه اولا اول وقت ذکر اولنان مکتوبلر حفظ اولنوب تیمارلری
آخره ویره‌لر که صکره‌دن سپاهی و یاخود سوباشی کلوب بو جرمه
بنم صادر اولماسی دیو شکایت ایدرایسه اول مکتوبلر ایله جواب
ویرله و اگرچه کوره ذکر اولنان قضیه تلبیس الحق مکتوب ویرمش اولالر
٥ سنجاق بکینك دخی قاضینك دخی عزلنه سبب اولا و سپاهینك
بونلردن غیری جرمه‌سی واقع اولسه عزللرینه سبب اولمیوب شرعله
و قانون ایله لازم گلنی ایده اولدوغی اوزره قاضی معرفتیله سنجاق بکی

مناسب اولدوغی اوزره حقندن گلدکدن دولته عرض اولنمامسی لازم
٦ لازم اولدقده وقوعی اوزره عرض ایلیه آتالرینه کوره حقلرندن گلنه و ذکر اولنان
سنجاغك سوباشیلری و سپاهیلری کوتورویی سنجاقده اولا سنجاقدن
خارج یره اولمیا شویلکه خارج سنجاقده اولالر عزللرینه سبب
٧ اولا و ذکر اولنان سنجاغك رعیتی بر قریه‌دن قالقوب بر آخر سپاهینك
تیمارینه وارسه اول تیمارینه قرار ایدن سپاهی تفتیش ایلیه اولکافر
قاتی کویدن دره معلوم ایدندن کیرو منکر اول سپاهیدن کویلو
خبر کوندروب کلوب اول رعیتی الالر و یاخود یتمز ایسه بر آدمی ایله
کوندره ناکاه مقید اولیوب محصا توتوب رسومنی و یاخود زراعت
٨ ایلدوکی اعشاری طمع ایلرایسه موجب عزل اولا و سوباشیلك و
سپاهیلرك و حصارارنلرینك تیمارلرینه خارج از دفتر مسلمانلر
و کافرلر کلسه‌لر سنجاق بکی و یا غیرلر کلوب مذکور کلنلره متعارض
اولمیالر حقوق شرعیه‌سن و رسوم عرفیه‌سن صاحب تیمارلر
اولالر سائر رعایادن آلدقلری اوزره آلالر تا ولایت یازلنجه آنلره
کیمانده بسنك یازلو رعیت دکلدر دیو دخل ایلمیه‌لر زیرا آنلر
سنجاق بکنه و غیره خاص یازلمامشدر بولندقلری بولندوغی یرده
٩ صاحب تیمارك اولاق بیع اولمش دره ولواء مذکورده زعامتلردن و
چری باشیلری تیمارلرندن و دزدارلر تیمارلرندن غیری سپاهیلر
و حصارارلری تیمارلرینك نصف نیابتی محافظت ولایت ایچون قدیمدن
سنجاق بکلرینه حاصل قید اولنمشدر جریمه المالو اولدقلرنده قانون
نامه‌دن زیاده جریمه المیالر قانون اوزره تعیین اولنان جرایمك نصفنی
سنجاق بکی الا و نصف آخرن صاحب تیمار الا شویلکه سنجاق بکی آدملری
و یاخود صاحب تیمار جریمه قانوندن زیاده الالر قاضیلر منع ایده
١٠ آلدیلر و اگر منع اولنمازلر ایسه درگاه معلایه عرض ایده‌لر و سیت
اولان سوباشیلك دخی باشلرینك و دزدارلرك تیمارلرینه سنجاق
بکلری دخل ایلمیه‌لر مگر که برکیشی صلبه و یا قطع عضوه مستحق اولا اول
وقت قاضی معرفتیله سنجاق بکی آدملرینه سیاست ایتدیرلر فاما سیاست
اولنمالی اولدقده برنده سیاست اولنمه آخر قاضلقه و غیری یره الاتمیه
و سیاست ایدرلر دیو کمسنه‌نك نسنه‌سی آلنمیه و بر کمسنه‌نك ذکر اولنان

Niğbolu Sancağı Kanunnâmesi, BOA, MMD, No: 11, Vrk. 1/b-12/a

سربست تيمارلرك مطلب قلاجقدن ويا قطع عضو لازم كلدن غيري
جريمه سي واقع اولدقده سوباشي حصه سي كلمه سنجاق بكي آدمي بر سبب
ايله لازم دكلدر دخل ايليه اكر ايليجك اولورلرسه ولايت قاضيلري منع ايليه لر
اكر ممنوع اولمازلرايسه دركاه معلايه عرض ايليه لر كه كركي كبي قيد اولنه
١١ كلنه وذكر اولنان سنجاق مقدما كتابت اولندقده خالي واسكن يرلري
جوغ اولوب وقريه لرنك سنور مقرر اولمدوغي اولمغين قانون سنور اوج
صنف ايليوب ثلثي سنجاق بكنه وثلث آخرين قريه لر زعامت واقع اولانلرينه
سوباشيسنه وثلث آخرين تيمارلرينه واكر قريه لر زعامت يوغ ايسه
ثلثاني صاحب تيماره حاصل قيد ايلمشلر ايمش بعده مرور زمانله اول
عادت بوزلوب بر قواندن برآقچه سنجاق بكي وبرآقچه صاحب تيمار
آلمق عادت ايدلوب بركسنه نك بر قواني اولسه بر سنجاق بكي آدمي واروب
رسمن جمع ايدوب وبر تيمارلري جميع ايليوب وزعامتنه نك قيد اولان يرلرنه
سوباشي دخي دخل ايليوب قوانلرك ايكي اولسون كرك بر اولسون رسمي
مع زياده جمع ايلديكلري اجلدن خلق قوانلر بسلمكدن واز كلوب قوانلرينه
فاحش ضرر ايرشوب وخلق افراطله شكي اولدوغي سببدن كرك
صاحب تيماره بيعلوب اوت قواندن برقوان ويرمك اوزره اولنوب وايكي قوان
ايلسون آلوب ويرامز قواندن برامز بيرلا آقچه طلب ايلميه اكر قواني
اوندن اكسك اولورايسه بر قاج كسنه محضرنده بهاسايه طوتالر اوزره آقچه
برآقچه الالر دخي زياده الميه لر وقوانلر حقنده سنجاق بكنه حاصل
قيد اولنمايوب قوانلر رسومندن الي خراج اولنديمي مرتعب لواء
مذكوره سپاهيلرينك رسم قوانلرنه سنجاق بكلري دخل ايليه لر اكر دخل
ايليجك اولورلرايسه قضات منع ايليه لر اكر ممنوع اولمازلرايسه دركاه معلايه
١٢ عرض ايليه لر واسپنجه نك وسيمي مارت ابتداسي اولان مارتك اول كوني
١٣ كمك تحويلنه دوشسه ايسپنجه آنك اولا وقوانلر حقنده وسيمي آبريل دن
آبريلك اولي كيمسه دوشسه قواندن حقي آنك اوله اما رسوم قوانلرنك
دولنسدن كوك كدن نصفكه جميع ايدلر وقوانلرك قوزي ويسلمه صايوب ايكي قوانه
برآقچه رسم الالر زياده الميه لر اكر الاجق اولورلرايسه قاضيلر منع ايدهلر
١٤ ايليه لر اكر ايليجك اولورلرايسه محرر اولان لوازم وذكر اولنان ولايتده يونانيلر كه
اصطلاحنجه كافرلر ايلين دريلورك بركون تريك اولورلر اولد ولايتلك كمرسي

اول كوننه زياده معتقدلردر وزمانلرنده مشهور ومتعارف كونلرنده
اولانكن كافه اهل ولايتده جميع قوانلر اغولردن چقاروب ايليا جكي ايكي تمام كرشمك
اوكونده كمك تحويلنه دوشرايسه قوانلر حقي آنك اولوب اولوب ايشيكنه كاكان
ايله امر اولنشدر كه اول كونده ايشمسنجه قوانلر حقي جميع اولنميه اول كون
١٥ كيمك تحويلنه دوشسه قوانلر حقي آنك اولا واوددن وتلوق جمع اولنماسنك
رسمي چاير اوراق كيرودكده اولا هرناحيه نك چايرنه اوراق كره زمانده
كيرورايسه اول ناحيه نك اوتلوغي واوددن في اول زمانده جمع اولنه اودن
واوتلوق رسوملري قاضيلر اول ناحيه اوراق چايره كيردوكي كون قانقي
سپاهي تحويلنه دوشرايسه آكا حكم ايده لر ودولايت يازلدقده هر
مزروع خانه يازلمق قانوندر هر مزروع اودوندن واوتلوق آقچه سن ويره لر
ولايت يازلدقده حكم مذكور مزروع يازلان رعايانك مجرد اوغوللرينك
اكر اولاجك اولورايسه مادامكه اتفاع باباسندن اولوب براكده
ساكن اولالر اودون واوتلوق طلب اولنميه اير اولوب باشقه خانه اولسه
١٦ آندن دخي آلالر ورسم اسياب ذكر اولنان ولايتده جز كوتورلدكن حكم
جمع اولنه يرده جزء قوانلرك جمع اولنميه يرنده جزء قالقوب جميع جزء
كوترولدوكي ايام قانقي سپاهي تحويلنه دوشرايسه رسوم اسياب
١٧ آكا حكم اولنه وباغچه عشرندن دخي ميوه اغاجلرندن دوشورلدوكي
وبستانلر بوزلدوغي قانقي سپاهي تحويلنه دوشرايسه عشر بستان
١٨ وعشر ميوه آكا حكم اولنه قبل الوقت دوشورلكه عمل اولنميه وعشر بستان
اولري اوكنده دولابلري اچنده رعايا ازاجق بستان دكسه ويا كنده
بيكلك ايچون سبزوات اكسه ايكي شراجه عشر بستان آلنه زيرا اول عشر
١٩ اولنغه قابل كلدن لكن نسنه آلنمايه وخرمن عشنده ذكر اولنان ولايتك
قانون قديمه سي اوزرينه هر مزروع دن سپاهي سنه بر تاوق آيلغه بر
بوغچه آلنه وتاوغي اولميانلردن برآقچه ويره وغيرا آدم تكرار تاوق
٢٠ وبوغچه آلنميه وسپاهي وياخود سوباشي ويا سنجاق ديودرسي
كوينه وارسه كوجله آتنه ايكر واوتلوق وقوينلرو تاوق واكل طلب
ايليوب اودن اوده صالغون صالميه اكر اول كوينه طلب ايلدوكي نسنه
رضا سيله بولنمزايسه اول ولايتده اولانلر نرخ جاري اوزرينه آقچه
صاتون آلالر ولنمزايسه البته بولنك ديو تكليف ايليه نكركه رعايا

Niğbolu Sancağı Kanunnâmesi, BOA, MMD, No: 11, Vrk. 1/b-12/a

[illegible]

٢١ [illegible]

٢٢ [illegible]

٢٣ [illegible]

٢٤ [illegible]

٢٥ [illegible]

٢٦ [illegible]

٢٧ [illegible]

٢٨ [illegible]

[illegible]

٢٩ [illegible]

٣٠ [illegible]

٣١ [illegible]

٣٢ [illegible]

٣٣ [illegible]

٣٤ [illegible]

٣٥ [illegible]

Niğbolu Sancağı Kanunnâmesi, BOA, MMD, No: 11, Vrk. 1/b-12/a

Niğbolu Sancağı Kanunnâmesi, BOA, MMD, No: 11, Vrk. 1/b-12/a

ضبط اوله و اگر تیمار تعیین اولنمش ایسه تیمار صاحبی ضبط

٤٤ ایلیه جرم جنایت دخی کذلک [illegible]

جرایی خاصه همایون ایچون تعیین اولنلک خاصه ضبط اولنوب تیمار

تعیین اولنلک تیمار ایچون ضبط اولنه

در بیان باجات [illegible] نیکبولی

٤٥ [illegible]

[illegible]

٤٦ [illegible]

٤٧ [illegible]

٤٨ [illegible]

[illegible]

٤٩ [illegible]

٥٠ [illegible]

[illegible]

٥٢ [illegible]

[illegible]

٥٣ [illegible]

[illegible]

٥٤ [illegible]

٥٥ [illegible] باج آلنور

[illegible]

٥٦ [illegible]

[illegible]

٥٧ [illegible]

[illegible]

٥٨ [illegible]

[illegible]

٥٩ [illegible]

[illegible]

٦٠ [illegible]

[illegible] نیکبولی [illegible]

٦١ [illegible]

[illegible]

Niğbolu Sancağı Kanunnâmesi, BOA, MMD, No: 11, Vrk. 1/b-12/a

Niğbolu Sancağı Kanunnâmesi, BOA, MMD, No: 11, Vrk. 1/b-12/a

در بیان قانون اسکلهٔ قلعهٔ نیکبولی که فلوری ایله تیماریه

٧٦ افلاق ایلندن طوز کلسه بر دو یا قایغه کچسه تاجر عربه طوزه کلسه هر

٧٨ عربه اکی اقچه دکر بر طوز آلنور قجاق دمور و بال و یاغ و تخته و بونک

امثالی متاع کلسه لاعلی التعیین هر عربه دن اون اقچه آلنور و بر و یا قایقدن

افلاق جانبنه کیدن بازرکانلرک قماشلرندن و اسبابلرندن دخی

کذلک هر عربه دن اون اقچه رسم آلنور و افلاق جانبندن اولوغز

٧٩ کلسه بر عربه اولدوغی ندن برای ورود رسم آلنیه و بازجلوی فلورکله

دیزه دار متصرف اولوب باجلو بیلدن یشیلدن مذکور کولدن نه قدر

٨٠ بالوق طوتولورسه اون القدار رسمی دیزه دارلک اولوب و ونه یعنی ...

وخرسوزلر کلوب قاعده اولکندن بو دار ودیر اشغالیه واشغالر بوقاره

بکز بوکلو کیلدن بیلک کیلدن بکرمی اقچه داو سط کیلدن اون اکی اقچه

ودوجی کوجکدن سکز اقچه ولادی نام کیلدن درت اقچه رسم آلنور

٨١ و قوجی ایله بر و یا قایقدن افلاق ایلندن شراب کچسه هر فچیدن درت

٨٢ اقچه رسم آلنور و بر قصاب فلاق ایلندن صغر و یلجه بر و یا قایقده قیون

کچورسه صغر یدن صغردن یکرمی شر اقچه رسم آلنور و افلاق کافرلری

کتوب اسکله باشنده قیون صاتسه اکی قیوندن بر اقچه رسم آلنور و

٨٣ آت و صغر صاتسه هر باشندن اکیشر اقچه رسم آلنور و افلاق کافرلرنک

قاره جانبلرنده کلسه مذکور قلعه سنورنده قشلاسه صغر دیزه دار

٨٤ اون بش اقچه رسم قشلاق آلنور و افلاق ایلندن قوایله کلسه

٨٥ اکی قواندن بر اقچه رسم آلنور و بر کسنه بر و یا قایقدن او تهٔ یا قایقده واوته

یاقاکن بره یاقایه سمر آتیله و یا خود ایر آتیله قاش ایلاتسه سمر آتندن

اون اقچه یا النلک اون اقچه بر اقچه رسمی ... صاحب تیمارک اولوب و کرکی دیوبدر

اوچ اقچه سی دخی اکر تیمار اوغلانلرینک ترککیدر زانا خلیل بالیق اولدوب کلسه لر

تاجر کی ایسه کیدنلرن کمسه بر بالیق آلینه

٨٦ اکی اقچه دار آتندن بر اقچه باج آلنور و اوته یاقادن کلوب بره یاقاده

قلعه سنورنده یرآت ده بابنا امین طولیشه صاحبی کلمسه بیت المال

٨٧ دیزه دارلره دره واکرمه حاجیلری کرایه نیادی دخی دیزه دارکلره وحصارلره ...

٨٨ قرالک کردکی ذکر اولان دیزه دارلکلره وحصارات سنورنده افلاقدن یره

کی بیراملرک وقتی وزلوکافرلرک قدیمدن تمدن اول بعانرده سنوبه نیدن

سورتیه دیزه دارلره رقیون عادتی وار ایمش اما قلیعدن قانونه ابتداء

بعانرده قیون دول دوکلمدن بو شتولغه بو ذکر اولانلر محصول

اموهمایون ایله دیزه دارلک تیماریه

در بیان قانون قره بیه که سنجاق بکلرینه حاصل قیدنا و لمش در

٨٩ قره بیه شول کدر کی طوقناری دیه اللایاتدن اون بکر نفر کمی

کاهی قرارلی ایله ایمش نه دکلو آت و اسباب وادم و متاع کچسه آنلر

کچورلر ایمش کیرو اوته یاقاکن بره یاقایه آنلر کچورلر ایمش بعات

٩٠ اونن سکز کشیه منحصر اولوب آرتق و اکسک اولمازمش کندوک

درآمدلری واجرتلری دخی بوکه کیرو افلاق جانبندن کلان طوزلردن هر

بیه باره سنده اوچ باره سن قره بیه دیو آلورلر ایمش بار کسر

٩١ اسکله امینی ضبط ایلیوب وغنجی بار کسر کلنعلرن آلنه وافلاق جانبندن

نه دکلو آت و صغر کچسه هر راسندن بر اقچه قره بیه آلورلر وافلاق

جانبندن بره یاقایه قیون کچسه اون قیوندن اکی اقچه قره بیه آلینوب

٩٢ بر اقچه سن اسکله امینی ضبط ایلیوب بر اقچه سن قره بیه لر آلورلر وافلاق

کفرلری بو جانبه کلدکلرنده هر نفردن رسم بیالی دیو بر اقچه رسم آلنوب

نصف خاصه همایونم ایچون ضبط اولنوب ونصف آخری مذکورلر آلورلر

٩٣ ونیکبولیدن افلاق یاقاسینه وافلاق جانبندن نیکبولیه نه دکلو ایلک کچسه

اکی دنکیا بر اقچه قره بیه آلنور بو جمله بیه قره بیه لر متصرف اولوب سالی باج

سنجاق بکنه بو وجهله مقطوع حاصل قیدنالر

Niğbolu Sancağı Kanunnâmesi, BOA, MMD, No: 11, Vrk. 11/b-12/a

فصل در بیان قانون نامه و باج بازار نفس لکی

٩٤ عربه ایله شهره طشره کلسه هر عربه سکز اقچه باج آلنه و شهردن طشره کیتسه
درت اقچه باج ویره و اما برکسنه طشره دن عربه ایله طون کتورسه صاتماسه کیتسه
٩٥ آلنسه کیتسه نسنه ویرمز و عربه ایله آرپه و بغدای و بال و یاغ و برنج
و بونک امثالی نسنه کلسه هر عربه دن درت اقچه باج آلنه و شهردن
طشره کیتسه کیرو درت اقچه آلنه و اکر ذکر اولنان متاعلر آت یوکیله کلسه
٩٦ سمر اولو آتدن ایکی اقچه و اشک یوکندن بر اقچه آلنه و عربه ایله یاغ و تخته
و اودون کلسه بونلردن عربه دن عربه به بر اقچه باج آلنه

فصل در زنایه متعلق جرائمی بیان ایدر

٩٧ برکسنه بر عورت ایله زنا ایلسه شرعله ثابت اولسه اول زانی اوج
یوز اقچه جریمه آلنه و اکر متوسط الحال اولسه ایکی یوز و فقیر الحال
٩٨ اولسه یوز اقچه آلنه و اکر زنا قلان ارکن اولسه یوز اقچه الله و فقیر الحال
٩٩ اللی اقچه جریمه آلنه و زنا اندوکی عورتک اکر اری وار ایسه بای اولسه
بای اردن آلنان قدر آلنه و اکر فقیر اولسه فقیر اردن آلنان جریمه آلنه
١٠٠ و اکر طول اولسه مجرد اردن آلنان جریمه آلنه و اکر عورتک احوالی شرعله
ثابت اولدقدن صکره اری کیرو قبول ایلرسه غنی اولسه اوج یوز اقچه
کفتخدا جریمه سین ویره و اوسط الحال اولسه ایکی یوز اقچه ویره و فقیر اولسه
١٠١ یوز اقچه ویره و اکر برکسنه نک عورتینه برکسنه بوزه و تکلف ایلسه
قاضی وجه کوردوکجه تعزیر ایده هر دکلی باشنه اهل عرف بر اقچه جریمه
١٠٢ آلا و اکر زنا قصد ایدن برکسنه نک اوغلن کیرسه اولویسه اول جرمیه سین
١٠٣ ویره و اکر ارکن ایسه ارکن جریمه سین ویره و اکر برکسنه نک عورتینه زنا دیلسه
و یا اوپسه و یا یاپشسه شرعله ثابت اولسه قاضی تعزیر ایلیه هر اغاج باشنه
١٠٤ اهل عرف بر اقچه آلا اکر عورت و یا خود قیز برکسنه یه سن بکا زنا قلدک
دیسه شرعله اثبات اولسه عورتک و قیزک سوزینه اعتبار اولونمیه
ارو آند ویره لر عورتی قاضی تعزیر ایده اکی اغاجه اهل عرف بر اقچه جریمه آلا
١٠٥ و اکر عورت برکسنه به بنی شیله ادی دیسه عورت منکر اولسه
عورتدن آند ویره لر اری قاضی تعزیر ایده اکی اغاجه اهل عرف بر اقچه جریمه آلا
١٠٦ و اکر کیشی برکسنه بر عورت ایله زنا ایلدوکن بلسه قاضی یه دیمسه
جریمه یوق و اوغلانی بلسه دیسه اون اقچه جریمه سی آلنه بو ذکر
١٠٧ اولنان جرایم کافردن صادر اولسه اعلا و ادنی تخیف اینوب مسلماندن
آلنان جرائمک نصفی آلنه

فصل در بیان قضا بیه و شتم و قتل نفسه متعلق اولان جرمی بیان
١٠٨ ایدر اکر ایکی کیشی بری بریله صاواشوب دوکوشوب بری برینه یا بشوب یا قان
چیقسه قاضی تعزیر ایده جریمه آلنمیه و اکر بری برینک صاچین و صقالین یولسه
١٠٩ ثابت اولسه غنی اولسه یکرمی اقچه و فقیر اولسه اون اقچه جریمه آلنه و باشی
یارلوب قان چیقسه اوتوز اقچه جرم آلنه و اکر کوکی چیقسه اوتاملو اولسه
١١٠ باشی یارلان بای اولسه یوز اقچه جریمه آلنه برکسنه آدم اولدرسه
برینه قتل ایلسه لر دیت یوز اقچه جریمه آلنه و اکر فقیر اولسه اوج یوز اقچه
١١١ آلنه و اکر برکسنه برکسنه نک اوقله و یا بچاغله اورسه یا باشلو ایلسه ایکی یوز اقچه
١١٢ جریمه آلنه و فقیر الحال اولسه یوز اقچه جریمه آلنه و اکر برکسنه برکسنه نک
١١٣ کوزن و یا دیشن چیقارسه قصاص اتمسه لر ایکی یوز اقچه جریمه آلنه صغیر
١١٤ اوغلان بچه قل سواش اتسه لر جرم یوق و اکر ذکر اولنان قضایا کافرلردن
صادر اولسه نصف جریمه مسلم آلنه

فصل در بیان خمر و سرقه و غصب و تعدی یه متعلق جرمی بیان ایدر
١١٥ اکر برکسنه خمر اچسه قاضی تعزیر ایده اکی اغاجه بر اقچه جریمه آلنا و اکر کیشی
١١٦ تاوق و یا ناوق و یا افندک اوغورلاسه قاضی تعزیر ایده ایکی اغاجه بر اقچه جرم
آلنه اکر آت اوغورلاسه ال کسه لر کسمز لر ایسه ایکی یوز اقچه جرم آلنه و اکر
بابخق و دستار اوغورلاسه الن کسملو اولسه قاضی تعزیر ایده هر اغاجه
١١٧ بر اقچه جرم آلنه اکر بر کوک انباردن بر یاقیوسین آچوب تخیل اوغورلاسه
١١٨ یوز اقچه جرم آلنه اکر فقیر اولسه اللی اقچه جرم آلنه اکر اوغول قاسندن
و انابی اوغلندن و یا قرنداشی قرنداشندن و یا ار عورتندن
و عورت ارندن نسنه اوغورلاسه سیاست یوق قاضی تعزیر ایده اغاج

Niğbolu Sancağı Kanunnâmesi, BOA, MMD, No: 11, Vrk. 1/b-12/a

باشنه بر اقچه جریمه آلنه اگر بابانه صغیر قویلری دیو نذر دولمسه جائز قسالر
اول قدر اقچه جریمه آلنه اگر جائز قسالر صاحبی بولنمسه قاضی یه تسلیم ایده لر
قاضی حفظ ایده [illegible] ضایع اولوریسه جرم [illegible] امر شرع بجا ایسه ایله
١١٩ اولنه و اگر بولدوزرلر گون ظلم ایله بو عورت [illegible] قاضی [illegible] اگر باشنه
١٢٠ بر اقچه جریمه آلنه و برکسنه نك آتی و یا قاتری و یا اوکوزی اکنه گیرسه طوار
١٢٥ باشنه بر چقاق اولور و [illegible] اقچه جریمه سی آلنه و اگر اینك گیرسه
درت اقچه جریمه و درت [illegible] و بوزاغی گیرسه بر اقچه آلنه و بر چقاق اولور
و اگر قویون گیرسه ایکی قویون دن اوتره بر اقچه آلوب و بر چقاق اولور اما اترکه
ارتمالو اولورسا خلقه حجت ایلیه لر طوارلری اولورکن گوردك دیو [illegible]
مسلمانلره ضرر ایلیانلر بو وجه ایله یساق ایلیه لر و [illegible] زیان بلغی
١٢١ تعیین ایده لر و اگر کویلیلر باشنه و طوار [illegible] ترك ایکسه اگر طوارلر [illegible]
اولسه صاحبی [illegible] ایده لر

[illegible] سپاهی بیان ایدر

١٢٢ قیز و اوغلان چکن و حیانت ایلیه کسنه نك اونه گیرن و عورت و قیزه چکن
لر و اوغلان کسنه نك [illegible] برکسنه گیجه قیزی و یا عورت چکوب
نکاح [illegible] نکاح ایتدوکی سقالینی کسوب و محکم
١٢٣ لت ایده لر و عورت ایله [illegible] سپاهی نیابه اجرا اولنه و آدم اولدیکی
١٢٤ کسنه اولدوردکی کسنه نك [illegible] اولدوردلر [illegible]
١٢٥ آیا و دکان آچانی [illegible] قرسزلغی ظاهر اولمش کسنه [illegible]
١٢٦ ایده نك آلنه [illegible] آدم اولمسه تهدید ایلیوب
قاتلی [illegible] حبس ایده لر [illegible]
[illegible]
١٢٧ اولوریسه [illegible] کاروان
سرای آچلوب کسنه نك مالینه و یا نفسینه خسارت ایرشسه البته خرسزی
١٢٨ بولدورلر بر کسنه نك [illegible] نسنه [illegible]
آلدی ایسه صاحبی [illegible] ایده لر

اما اشکنجه احتیاط ایده لر قبل الثبوت تلف نفس اولیه اما اشکنجه
١٢٩ تلف نفس واقع اولاجاق اولورسه دعوای معجم اولمیه و کاروان سرایلر
امین و معتمد کسنه لر اولوب هر صباح کاروان سرای خلقینه اجازت
ویرمه کاروان سرای قپوسی [illegible] استفسار ایدوب کسنه نك رزقی
و اسباب [illegible] تفتیش ایلیه لر [illegible] تحقیق اولندقدن
صکره قاپوی اچالر و اگر کاروان سرایجی [illegible] کاروان
سرای خلقینك بعض اسبابی [illegible]
[illegible] کاروان سرایجی [illegible]
ضایع اولان اسباب کاروان سرایجی یه [illegible]
[illegible] کاروان سرایی [illegible]
اولوریسه [illegible] مظنه و متهم اولنمسه [illegible] تهدید ایدوب
خرسزی بولوب آلدیغی رزقی و اسباب [illegible] شرع ایله صاحبنه تسلیم
ایده لر و اگر [illegible] خلقك [illegible]
و اتفاقی اولوب [illegible] ظاهر [illegible] اولانلر
[illegible] شرع ایله و عرف ایله تفتیش ایدوب [illegible] تهدید ایلیوب
خرسزی بولدورلر و اگر [illegible] کاروان سرای [illegible]
١٣٠ [illegible] کاروان سرایه [illegible]
[illegible] آدم [illegible]
١٣١ عادتی [illegible] برکسنه آتنی
و یا اناسین و یا اقرباسین [illegible] امر شرع بجا ایسه
١٣٢ ایله [illegible] برکسنه [illegible]
[illegible] مسلمانلرك مالاری [illegible] شرعیله
ثابت اولسه [illegible] صلب ایلیه لر [illegible]
[illegible] محکم یساق ایله تفتیش ایده لر [illegible]
اول [illegible] حفظ ایده [illegible]
١٣٣ [illegible] خرسز سپاهی طایفه سندن [illegible] سیاسته
١٣٤ اولسه [illegible] برکسنه نك
خرسزلغی ظاهر اولوریسه قاضی یه [illegible] قاضی [illegible] و اهل عرف
[illegible] حجت [illegible] اصلاح [illegible]

Niğbolu Sancağı Kanunnâmesi, BOA, MMD, No: 11, Vrk. 1/b-12/a

[illegible]

١٣٥ [illegible]

١٣٦ [illegible]

١٣٧ [illegible]

بيت المال و مال غايب و مال مفقود

١٣٨ [illegible]

١٣٩ [illegible]

١٤٠ [illegible]

[illegible]

١٤١ [illegible]

١٤٢ [illegible]

§.8- SEMENDİRE SANCAĞI KANUNNÂMELERİ

I- GENEL OLARAK

Fâtih devri kanunnâmeleri arasında *Semendire Eflâkleri*(1), II. Bâyezid devri kanunnâmeleri arasında ise, hem Semendire'ye bağlı *Sas Ma'denleri* ve hem de Semendire Eflâkleri ile alâkalı(2) çok önemli hukukî düzenlemeler zikretmiştik. *BOA, TTD, 1007 (655), sh. 1*'den *Niş, Pojega, Ojiçe, Brançova, Rudnik, Petros* ve *Valva* gibi kazâları bulunduğu anlaşılan Semendire Sancağı ile alâkalı, Yavuz devrinde de iki mühim hukukî düzenleme mevcuttur: Bunlardan *birincisi,* Semendire Sancağının ilk klasik anlamda sancak kanunnâmesidir. *İkincisi* ise, Semendire Eflâkleriyle alâkalı mühim bir Adâletnâmedir. Bu dönemde de, Semendire, Rumeli Eyâleti'nin sancağıdır.

II- SEMENDİRE SANCAĞI KANUNNÂMESİ (56)

1- Tahlili Ve Nüshaları

842/1438 yılında ve II. Murad tarafından fethedilen, ancak sonradan defalarca Macarlar tarafından zabt ve Osmanlılar tarafından tekrar alınan *Semendire,* Belgrad'ın 44 km güneydoğusunda yer alan Tuna boyu şehirlerindendir. Kanunnâmeden de anlaşılacağı üzere *Semendire iskelesi* önemli bir ticâret merkezidir. Yavuz Sultan Selim devrinden önce de Semendire ile ilgili hukukî düzenlemeler yapılmıştır. Fâtih devrinde hazırlanan 886 tarihli Eflâkler Kanununu ve II. Bâyezit devrinde Eflâk eminlerine verilen kanunnâmeyi daha önce zikretmiştik(3). Bu zikredeceğimiz kanunnâme ise, Yavuz döneminde hazırlanmıştır ve Semendire'nin ilk umumî sancak kanunnâmesidir. Tesbitlerimize göre, *BOA, TTD, 1007 (655)* nolu ve *922/1516* tarihli defterde yer alan bu kanun, ilk defa tarafımızdan neşredilmektedir(4).

Daha sonra *Budin Eyâleti*'nin sancağı haline gelecek olan Semendire, Yavuz devrinde Rumeli Eyâletinin sancakları arasında yer almaktadır. Defterin Arapça mukaddimesinde tahrir işlemi ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

"Bu, *Semendire Livası*nın mufassal defteridir. *Halifetullâh Sultan Selim Hân bin Sultan Bâyezid Hân*'ın fermanıyla yazılmıştır. Rumeli Vilâyetine bağlı livâlardan olan *Semendire Liva*'sına ait köyleri, mezraları, kal'eleri, müslüman ve zimmî ahaliyi, tâbi' oldukları ***hukûk-ı şer'iye*** ve ***rüsûm-ı örfiyeyi*** ihtivâ etmektedir. Tahrir işlemini ben kâtip *Muhammed bin Ahmed* ve emîn *Mahmud bin Abdülvâhid* yürütmüştür. *1-10 Safer 922/1516* tarihinde yazım tamamlanmıştır"(5).

---

(1) Fâtih-42, OK, 527 vd, Ayrıca bkz. I/497

(2) Bâyezid II-66-67, OK, II, sh. 479 vd.

(3) Bkz. Fâtih Devri ve II. Bâyezit Devri Kanunları, Semendire Sancağı.

(4) BOA, TTD, 1007/1-10

(5) BOA, TTD, 1007/10

Yine defterden öğrendiğimize göre Semendire'ye bağlı kazalar arasında *Foçova, Rudnik, Çerniç, Petros, Niş, Ojiçe, Brançova* ve *Pojega* bulunmaktadır. Bunların bir kısmı ile ilgili bazı hususî kanunnâmeler vardır ki, daha sonraki Semendire kanunlarında zikredilmemiştir(1). Kanunî devrindeki kanunnâme, bunun kısaltılmış şeklidir.

"Kavânîn-i Mer'iyye Der Livâ-i Semendire el-Mahrûse" adını taşayan Kanun, daha ziyâde, Semendire ve ayrı ayrı kazâlarına ait iç ve dış gümrük ta'rifeleri, bâc vergileri ve ba'zı örfî vergileri tanzim etmektedir. 1 ilâ 31. maddeler arasındaki hükümlerin, II. Bâyezid devri Umumî Kanunnâmesinin 82 ilâ 98. maddelerine ba'zan tıpa tıp benzerlik arzetmesi, bu kanunnâmenin tedvîn tarihinin daha da öncelere dayandığını açıkça göstermektedir(2). Şer'î dayanağı, ilk cildin birinci kısmında açıklandığından ayrıntıya girmiyoruz. Kanunnâmenin 922/1516 tarihlî olduğunu tekrar hatırlatalım.

Semendire, Osmanlı Devletinde özellikler arzeden bir bölgedir. Bu sebeple 922/1516 tarihli ilk sancak kanunnâmesinde, Kanun-ı Osmanî'ye göre özellik arzeden maddeler mevcuttur. Ancak bu özellikler, *İnalcık*'ın iddia ettiği gibi, esasa değil, şekle yönelik farklılıklardır. Bunun böyle olduğunu, bu Kanunnâmenin 16-23. maddelerinin tetkiki açıkça ortaya koymaktadır(3).

2- 922/1516 Tarihli Semendire Sancağı Kanunu

KAVÂNÎN-İ MER'İYYE DER LİVÂ-İ SEMENDİRE EL-MAHRÛSE
KANUN-I İSKELE-İ SEMENDİRE

1. *Engerus vilâyeti*nden gemi ile su yüzünden metâ' gelse ve gitse, bin akçelik davarda *Hüdâvendigâr* içün otuz akçe, sancakbeği içün elli akçe alınur. Ve tuz gelse, her kıt'asında Padişah-ı âlem-penâh içün birer akçe alınur. Yüz kıt'asında birer kıt'a sancakbeği içün alınur.

2. *Ve guzât getürdüği esirden* Hüdâvendigâr'a yirmi akçe alınur. Ve berüden âzâd olub *Engerüs*'e destûrla giden esirden yirmi beş akçe alub kapudan dahi yirmi beş akçe alur.

3. Emr-i Padişahî ile *Dâr'ül-Harb*'e *akın* vâki' olıcak, guzâtın atlarından beğlüğe üçer akçe alınur ve akından getürdükleri mallardan ve sığırdan dörder akçe alınur ve koyundan ve hınzırdan ikisine bir akçe alınur.

4. Ve su yüzünden *Engerüs İli*ne boş *fuçı* gitse, on iki akçe alınub dörder akçe dahi sancak beği ile kapudan alub üleşürler.

5. *Ve Tuna*'da *avlanan balıkdan* yirmi akçelikde iki akçe *Hüdâvendigâr* içün alınub bir akçe dahi *sancakbeği* ile *kapudan* alub üleşürler.

6. Eğer *illükden zahire* gelüb *Tuna*'dan *Semendire*'ye çıksa, çuval başına birer akçe Padişaha alınur. Eğer *Tuna*'dan gelüb *Brova*'dan *Semendire*'ye çıksa, iki çuval başına bir akçe alınur ve bir akçe dahi sancakbeği içün alınur(4).

---

(1) BOA, TTD, 1007/1

(2) Krş. OK, II/52-53, md. 89-98

(3) Krş. İnalcık, **Adâletnâmeler,** 63-64

(4) — **İllük:** Dâhil-i memleket demek olduğunu daha önce belirtmiştik

7. *Ve yağılıkdan gelen ve giden bâzirgân gemisinden* mukaddemâ bir *filori* alınub sancakbeği ile kapudan üleşürler(1).

8. *Ve hubûbât* yükünden ki, *illüğünden* gelse, çuval başına sancakbeği içün bir akçe *bâc* alınur. Ve kumaş gelse, at yükünden iki akçe ve bir araba tahtadan iki akçe ve bir araba ağaçdan iki akçe ve satılan koyunun ikisine bir akçe ve satılan hınzırın birine iki akçe ve kassâb boğazladuğı koyunun dördüne bir akçe ve at satılsa ve esir satılsa dörder akçe ve boğazlanan sığırdan birer akçe ve satılmağa gelen otluk arabasından bir akçe ve odun arabasından birer akçe alınur. Ve arabayla gelen tuzdan ve pirinçden sekizer akçe alınur.

9. *Ve şehirden taşra giden* at yükünden her ne olursa, kumaşdan ve balıkdan ve gayrıdan ki, şehirden bağlanub gide, ikişer akçe *çıkar bâc* alınur.

10. Ve *illük*den ve *yağılukdan* su yüzünden ve karadan fuçı ile *hamr* gelse, satandan on beş akçe alınur, alan dahi satarsa on iki akçe verür. Eğer hamr şehirden taşra çıksa, dörder akçe alınur.

11. Ve *nefs-i Semendire*'de *müsellem* kayd olunanlar, öşür vermezler; ammâ bağlarından hâsıl olan *hamr*den fuçı başına sancakbeğine on ikişer akçe verürler.

12. *Ve şol müslümanlar* ki, ra'iyyet yerinde bağları vardır, yer ıssına *öşr*in verdikden sonra *hamr*in şehre getürseler, fuçı başına altışar akçe resm verürler. Ammâ şehir halkının bağlarından hâsıl olan hamri şehire getüricek, her fuçıdan iki akçelik hamr dahi alurlar imiş ve öşrin verdükden sonra fuçıdan fuçıya ikişer akçe dahi alurlar imiş. *Süleyman Paşa* zamanından berü hâdis olmuş bid'at olmağın bu ikisinden deftere hâsıl bağlanmayub emr-i Padişahî ile ref' olundu, alınmaya. Ve müslümanların bağlarından her dönüme dörder akçe alınur(2).

KANUN-I KAPAN-I SEMENDİRE

13. Gelen baldan ve yağdan ve yemişden ve peynirden fil-cümle *me'kûlât kısmından* her ne vâki' olursa (ki), *mevzûnâtdan* ola, kapan (ve) kantara urulmadan satılsa, at yükünden satandan dört akçe resm alınur. Ve kantara urulsa, her kantara ikişer akçe alınur. Ve muzun her kantarına satandan ikişer akçe resm alınur(3).

KANUN-I ÂB-I MORAVA VE ÂB-I DERİN VE ÂB-I ABRİ

14. Gemi ile geçen atlunun atı başına bir akçe alınub iki yayadan bir akçe alınur. Ve her bir arabadan tekerlek başına birer akçe ve her fuçıdan dörder akçe ve at yükünden iki akçe ve sığır başına bir akçe ve iki koyuna bir akçe ve dört kuzuya bir akçe ve hınzırın her birine bir akçe alınur. Ve geçen atlu üç günde gine gelse,

---

(1) — **Yağılık:** Hâric-i memleket demektir.
— **Filori:** Burada altın para demektir. İzahı geçti.

(2) — **Süleyman Paşa:** Sultan Orhan'ın oğlu **Şehzâde Süleyman** olsa gerekdir (**Kamûs'ül-A'lâm,** IV/2618) 1-12. maddeleri, Krş. Bâyezid II-1, md. 82-88; OK, II/50-51)

(3) Krş. Bâyezid II-1, md. 89

nesne alınmaz; üç günden sonra gelse, tamam resmin verür(1).

15. *Ve âb-ı Morava*'da sancakbeğine hâssa kayd olunan *dalyandan* hisse avlanan balıklarun nısfı alınur ve sipahilere kayd olunan göllerden avlanan balıkdan öşür alınur.

KANUN-I RE'ÂYÂY-I VİLÂYET-İ SEMENDİRE

16. Bir ra'iyyet, yazulduğı köyde zirâ'at eylese, cemî'-i hubûbâtdan hemân *öşür* verür; *sâlâriye* mukâbelesinde *baştina*dan baştinaya harmanda buçuk *lokne* buğday ve buçuk *lokne* arpa verür. Eğer yazulduğı (yerde) zirâ'at etmeyüb gayrı sipahi tımarında zirâ'at eylese, nısf-ı öşri sâhib-i zemine verüb nısf-ı âlıarı *bedel-i sâlâriye* kendü tımarı erine verür(2).

17. Bir ra'iyyet yazulduğı köyde *bağ dikse,* öşrin verdikden sonra otuz *medre*den bir medre *sâlârî* verür. Eğer âhar tımarda bağ dikse, öşrin sâhib-i zemine verüb sâlâriyye kendü sipahisine verür. Ve bir ra'iyyet bir gayrı sipahinin ra'iyyetinden bağ alsa, öşrin ve sâlârlığın dahi ol yer sâhibine verür.

18. *Eğer voynuk ve eflâk* tâifesinden yazulduğı köyden gayrı sipahi tımarında zirâ'at eylese, *nısf-ı öşür* verür. Ve kendü bağından tahsîl etdüği hamrden kangı sipahinin tımarında satdı ise, her fuçıdan dörder akçe verür. Eğer hâricden alub satarsa, anlar dahi ra'iyyet gibi, fuçı başına on beşer akçe verür.

19. Ve her ra'iyyet *baştina*dan baştinaya harman vaktinde ikişer akçe *bostan resmin* verüb ve biçin vaktinde birer araba *otluk ve bojikde* birer araba odun verürler. Mevsimlerinde otluk ve odun almasalar, yedişer akçe otluk içün ve üçer akçe odun içün alınur.

20. Ve yerlerinden kalkub *perâkende oturan re'âyâlardan* sipahiler muhayyerdir; dilerse mahalline göre tamam-ı öşür veya nısf-ı öşür alur ya *çift bozan resmi* yetmiş beşer akçe alınur.

21. Ve derbend beklemeyüb âhar köyde oturan *derbend kâfiri* dahi sâir re'âyâ gibidir.

22. *Ve sipahilere hâssa kayd olunan çayırlardan,* ra'iyyetleri biçiverüb yerinde yığarlar, evine götürmezler.

23. Ve bir *ra'iyyetin hınzırları,* gayrı sipahi köyünde yürüse, resminin nısfını kendü sipahisi ve nısf-ı âlıarın sâhib-i zemin alur ve boğazladuğı vakit hınzır başına tımar erine birer akçe verür.

23. Ve sipahilere eflâklerden ve voynuklardan mezra'alar içün yazılan akçeyi

(1) — **Morava:** Sırbistan'ı sulayan Tuna'nın kolu.
— **Kolu Derin (Drin):** Arnavutluk'da bir ırmak.
— **Abri:** Tuna'nın kolu
(Krş. Bâyezid II-1, md. 90-91).

(2) — **Lokne: Lokna** da okunur. Bir ölçek çeşididir (Bâyezid II-1, md. 108). **Lukna** da denir. 1 **Lukna** = 8 kile = 160 okka = 205 kg (İnalcık, **Adâletnâmeler,** 64)

harman vaktinde alur.

KANUN-I MA'DEN-İ RUDNİK VE MA'DEN-İ ÇERNİC

25. Undan ve buğdaydan ve arpadan ve alefden fil-cümle *hubûbâta müte'allık her yükden* ikişer akçe alınur. Ve satılınağa gelen koyundan ikisinden bir akçe ve *kefere küfrin*den sonra altı hafta yedek gelen kuzıdan nesne alınmaz; sonra ikisine bir akçe ve bir sığırdan iki akçe ve bir sığır derisine iki akçe ve diri hınzıra bir akçe ve ölüsüne iki akçe ve bir yük tuz ve peynir ve bal gelse altışar akçe alınur. Ve tuz pâre ile gelse, dört pâreye bir akçe alınur. Ve on beş akçelik yağ karnından bir akçe ve çukanın her *pastavın*dan on iki akçe alınur. Ve dikilmeyen çuka kaftandan iki akçe ve bir yük zeyt yağından on iki akçe ve bir yük balıkdan (ki), kuru ola, altı akçe ve yaş olsa dört akçe. Ve eğer bârgir satılsa dört akçe ve bir gönleklik bezden bir akçe ve ketân yükünden dört akçe, eğer kebe gelse, bir kebeye bir akçe alınur. Ve boyalu veya ak kaftanluk gelse, kaftanlıkdan bir akçe alınur. Ve şalğam ve soğan yükünden ikişer akçe alınur. Ve çıra yükünden bir pâre çıra ve odun yükünden bir ağaç odun alınur. Ve yumurtanın yirmisinden bir yumurta ve bal mumu yükünden altı akçe ve bir yük demüre altı akçe; ammâ ma'den masâlihi için gelen demürden nesne alınmaz(1).

26. Ve bu mezkûrâtdan *taşra gitse* nesne alınmaz. Ammâ *Sirem* cânibine giden kârbân *Semendire sancağı*nın her köşesinden ibrişim veya veber veya bukasi iletseler, her yüke sancakbeği içün birer filori ve bir yük zerdâve ve sansar veya kuzı derisi alub gitseler, yirmi akçe alınur. Ve ol cânibden bârgir getürseler, altışar akçe alınur ve sığır getürseler ikişer akçe ve tuz getürseler her elli akçelikde dört akçe alınur(2).

27. *Ve zikrolan Rudnik ve Çerniç ma'denlerinde* veya anlara müte'allık olan ocaklarda kömür yaksalar, *ma'den âmili* ocakdan ocağa sekizer akçe resm alur. Ve sipahiler tımarında yaksalar, sipahiler alur ve eflâkler içinde yakanlardan sancakbeği alur.

28. *Ve Rudnik* tevâbi'inde olan sancakbeği hâslarından yük ile *hamr* satsalar, her yüke bir akçe *bâc alı*nur.

KANUN-I KAL'A-İ OJİÇE

29. Satılmak içün bazara gelen *hubûbât*dan her yükden iki akçe, eksik olursa iki akçe hesâbı üzere alınur. İki koyuna bir akçe, *kassâb* boğazladuğından dört koyunda bir akçe, kuzıdan nesne alınmaz. Mâdâm ki kırkılub koyuna katılmaya. Ol vakit *koyun âdeti* alınur. Bir öküzden iki akçe ve bir inekden bir akçe ve satun alan alub gider olursa, ol dahi vech-i mezkûr üzere verür. Bir sığır derisinden bir akçe, bir yük koyun derisinden girenden ve çıkandan iki akçe ve bir hınzırdan bir akçe alub ve kendinden dahi bir akçe alınur. Bir yük tuzdan ve baldan ve yağdan ve zeyt

(1) Krş. Bâyized II-1, md. 92, OK, II/52

(2) Krş. Bâyezid II-1, md. 93, OK, II/52

yağından ve pirinçden ve bir yük demürden *iki*şer akçe. Ve bu mezkûrâtı çıkarırlarsa ikişer akçe, üç aded çubuk demürden beş çubuğa varınca bir akçe alınur. Ve demür esbâbı gelse, yükünden ikişer akçe; ammâ saban demürin çıkarsalar her demürden bir akçe alınur. Ve çırağ yağından yükle gelse iki akçe ve eksik olursa ana göre hesâb olunur. Ve çuka gelse yükünden iki akçe alınur. Ammâ bir çukacı gelüb bir mikdâr çuka satub gitse *bâc* içün nesne vermez, nüzûl etdüği dükkân ücretin verür fakat. Ve kepenek yükünden iki akçe; çıkar olsa her kepenekden bir akçe alınur. İki çift çizme satılsa, alandan bir akçe alınur. Ketân bezinden iki akçe; bir gönleklik bezden bir akçe; ketân yükünden iki akçe; boyalu ve boyasız ki, ana *sukne* derler(1).

30. *Ve bunların gayrı eflâk kebesi*nin bir donluğundan bir akçe; kassâb sığır boğazlasa bir akçe; bir *karın yağ* ki, on beş akçeden tâ kırk akçeye varsa bir akçe; bir yük balıkdan iki akçe ve *ma'dûd* balıkdan ve yumurtadan ve soğandan ve kozdan ve şalğamdan ve bunların emsâli ki, yükle gelmeye, nesne alınmaz. Bal mumı yükünden iki akçe; fuçı ile hamr gelse on beş akçe verürler, alan satarsa on beş akçe verür. Ve bir yük balı *medovine* edüb satsalar, iki akçe verürler; ammâ satmayan nesne vermez(2).

31. *Ve hisâr eri* ve gayrı eski handekden hâric bağçelerinden ikişer akçe verürler.

Ve's-Selâm

KANUN-I RE'ÂYÂY-I BRANÇOVA

32. Her *ra'iyyet öşür* verdükden sonra her *baştinadan sâlârî* mukâbelesinde buçuk *lokne* buğday ve buçuk *lokne* arpa verir. Ve şire vaktinde öşür verdikden sonra otuz medrede bir *medre* şire verir. Ve biçin vaktinde birer araba otluk ve *bojik*de birer araba *otluk* verirler. Mevsiminde otluk ve odun almasalar, otluk içün yedişer akçe ve odun içün üçer akçe alınur.

33. *Ve ra'iyyet asıl yerinden kalkub âhar köyde otursa,* sipahisi muhayyerdir; dilerse öşür alsun, dilerse *çift bozan resmin* alsun.

34. *Ve derbend kâfirleri* derbendlerin beklemeyüb âhar tımarda otursa, çift bozan resmin verir.

35. *Ve hâssa kayd olunan çayırları,* ra'iyyetleri biçüb yığarlar. Ve harman vaktinde iki hınzıra bir akçe ve *bojik*de boğazladuğundan hınzıra bir akçe alınur.

36. Ve *derbend kâfirleri* her pâre bağ içün birer *medre* şire verirler. Ve re'âyâ *âdet-i ağnâm* dahi verirler.

KANUN-I KAL'A-I GÜVERCİNLİK

37. Baldan ve yağdan ve peynirden fil-cümle me'kûlâtdan ve hubûbâtdan her ne yük vâki' olsa, ikişer akçe *bâc* alınur.

---

(1) — **Sukne:** Kelimenin aslını tesbit edemedik. Bir çeşit keten kumaşdır.

(2) — **Medovine:** Harekeli olan bu kelimeyi de bulamadık. Ancak şarap haline getirmek demek olduğu açıktır.

38. *Ve resm-i fuçı* ki, hâricden gelse her fuçıdan on beşer akçe alınur. Nefs-i *Güvercinlik*'de sâkin olan kendü bağlarından tahsîl edüb satsa, onar akçe verürler.

39. *Avlanan balıkdan, morna* olsa dört akçe ve sırt balığı olsa bir akçe ve yayın balığı ki, yedi akçeye ya ziyâde satıla, bir akçe alınub andan aşağa satılsa nesne alınmaz. Bu zikrolan balıklardan gayrı her ne cins balık olsa, gemiden gemiye birer balık alınub nısfın *sancakbeği* ve nısf-ı âlıarın *kapudan* olan alur.

40. Ve su yüzünden gelen me'kûlâtdan ve fevâkihden her ne gelürse, gemiden ikişer akçe *bâc* alınub *sancakbeği* ile *kapudan* üleşürler.

41. *Engerüs vilâyetinden* koyun gelse, bir gemi koyundan kapudan bir koyun alur ve sığır veya bârgir gelse, davar başına kapudan bir akçe alur, sancakbeği nesne almaz. Ve *Engerüs* tarafından *Tuna* ile metâ' gelse, her gemiden birer *filori* alınub sancakbeği ile kapudan üleşürler.

KANUN-I KAL'A-I HIRAM

42. Baldan ve yağdan ve peynirden ve bunların gayrı me'kûlâtın ve hubûbâtın her yükünden ikişer akçe *bâc* alınur.

43. *Ve fuçı resmi* ki, hâricden gele, on beş akçe alınur. Ve yerlüsi kendü bağından edicek onar akçe; *Tuna* ile *Engerüs*'den tuz gelse, *Semendire Kanunu* ri'âyet olunur. Bârgir getürseler, yedi akçe alınub üç akçesin *beğlik* içün ve üç akçesin sancakbeği içün alınub bir akçesi dahi *gemici* alur.

44. Ve müslümanların kâfirden getürdüği *esirden* nesne vermezler; meğer ki, akın olub getüreler. Ol hînde beşer akçe alınur. Ve akıncı getürdüği bârgirlerden ve sıırdan dörder akçe alınur. *Tuna*'da avlanan balıkdan yirmi akçede iki akçe alınur; birisi beğilk içün zabt olunub birisin dahi sancakbeği ile kapudan üleşürler. Ve su yüzünden çuval gelse, *Semendire Kanunu* üzere alınur. Ve *Tuna*'dan gelen gemiden ikişer akçe alınub birisindahi sancakbeği ile kapudan üleşürler. Ve su yüzünden çuval gelse, *Semendire Kanunu* üzere alınur. Ve *Tuna*'dan gelen gemiden ikişer akçe alınub biri sancak beğinin biri kapudanındır. Ve *Engerüs*'e giden esir hakkında *Semendire*'de olan kanun cârîdir.

KANUN-I KAL'A-I KOYLUC

45. *Movova*'dan gelen gemiden *Tuna*'ya erişmeden yükün çıkarsa, gemiden iki akçe alınub birisi *kapudan*ın ve birisi *sancakbeği*nindir. Getürdüği *hamr* olsa on beş akçe ve çuvaldan birer akçe alınur. Şöyle ki, *Morova*'dan *Tuna*'ya gelse, beğlik içün on iki akçe ve sancakbeği içün on beş akçe alınur. Ve ayartana adına iki akçe sancakbeği ve iki akçe kapudan alur. Ve Morova'dan Tuna'ya gelen ve bunun gayrı Tuna yüzünden gelen gemi, getürdüği çuvaldan bin akçe alınub nısfı beğlik ve nısfı sancakbeğinindir. Ve Tuna'dan gelen gemiden iki akçe alınub sancakbeği ile kapudan üleşürler.

46. *Ve yağılıkdan* gelen giden bâzirgân gemisinden mukaddemâ bir *flori* alınub sancakbeği ile kapudan üleşürler. Ve *kurudan gelen* baldan ve yağdan ve peynirden ve sâir me'kûlât kısmından ve hubûbâtdan her yükde iki akçe alınur. Bir

araba tahtadan iki akçe ve bir araba ağaçdan iki akçe; boğazlanan sığırdan bir akçe ve boğazlanan dört koyundan bir akçe; diri satılan koyunun ikisine bir akçe ve sığırdan dahi bir akçe; canavarın birisinden iki akçe; satılmağa gelen arabasından bir akçe; araba ile gelen tuzdan pirinçden sekiz akçe; kurudan gelen fuçıdan on beş akçe; alan gerü satarsa on iki akçe alınur.

47. *Engerüs*'den gelen koyunun ikisine bir akçe alınur; nısfı *beğlik* ve nısfı sancakbeğinindir. Engerüs'e giden *esir* hakkında ve *akıncı* getürdüği esir bâbında *Semendire Kanunu* cârîdir. Avlanan balık emri dahi kezâlik *Semendire Kanunu* üzeredir.

KANUN-I EFLÂKÂN-I BRANÇOVA

48. *Harâc* ve *ispenç* ve *âdet-i ağnâm* ve *resm-i hınzır* ve *resm-i arûsî* vermezler ve kendülere ta'yin olan kurâdan ki, sipahiye kayd olunmaya, *öşür* ve *resm-i âsiyâb* vermeyüb hemân *bojikde* her *tütün*den seksen üçer akçe ve *cürm ü cinâyet* verürler. Ve alınan cürmün öşrin *knezleri* alunur.

49. Beş eve biri *voynukluk edüb* ihtiyâtlu mevâzı'ı beklerler, hâcet olıcak eve bir sefere çıkub yoldaşlık edüb *avârız-ı divâniye*den ve *tekâlîf-i örfiye*den müsellemlerdir.

50. Defter-i Cedîd pâye-i serîr-i a'lâya arz olundukda, *cümle eflâklerin filori*leri doksan akçe olub ve ikişer akçe dahi *resm-i hâne* vermek emr olunduğı sebebden, *Brançova eflâklerinin* dahi emr-i şerif üzere filorileri doksan akçe yazıldı. Ve *resm-i hâne* dahi ikişer akçe ta'yin olundu[1].

KANUN-I NİŞ

51. Şehre gelen ve giden at yükünden *me'kûlât*ından ve *melbûsât*dan her ne olursa, ikişer akçe ve bunlar araba ile gelse, sekizer akçe alınur. Ve *hubûbât*dan vesâir me'kûlâtdan şehirde satılub ve taşraya alub gider olsalar, yükünden ikişer akçe ve araba ile olursa, sekizer akçe alınur. Bu cümle *heğbe* ile gelse, bir çuval farz olunub bir akçe alınur. Ve fevâkih kısmı yükle gelse bir akçe ve araba ile gelse ana göre hesâb olunur.

52. *Ve esir ve at satılsa* dörder akçe; sığırdan iki akçe; koyunun ikisinden bir akçe; boğazlananınından dördüne bir akçe; sığır boğazlansa bir akçe; sığır gönünden nısıf akçe; koyun derisinin yükünden iki akçe ve bir kebeden nısıf akçe ve bir araba tahtadan bir akçe ve otluk arabasından nısıf akçe; bir araba odundan bir ağaç alınur. Ve dört kuzıdan bir akçe alınur. Mayıs ayının nısfına değin, andan sonra koyun i'tibâr olunur. Demür veya esbâbı gelse yükde ikişer akçe alınur. Ve kantarla nesne satılsa *kantar resmi* alınmayub üç kantarın bir yük hesâbı üzere lâzım olan resm alınur. On *zirâ'* ketân bezinden bir akçe alınur. Yirmi zirâ'a değin sâde yağ karınla satılsa, yük hesâbı üzere lâzım olan resmi alınur. Bir tulum peynirden bir akçe; şalğamın ve havucun yükünden birer akçe; yaş soğan yükle gelse iki akçe alı

---

(1) **Flori:** Buradaki floriden kasıt, eflâklerin verdiği **maktû' haraç**dırki, burada 90 akçedir. Bu sebeple bunlara **filoriciyân** denmiştir.

nur. Ve fevâkih yükle gelse nesne alınmaz. Sirke içün müslümanlardan ve kâfirlerden rubu' akçe alınur. Çıranın yükünden bir akçe alınur. Ve yükle hamr gelse iki akçe alınur; çıkarsa dahi kezâlik. Fuçı ile gelib satılsa on beş akçe; alan gerü satsa gerü on beş akçe alınur.

53. *Ve panayırında* kanun-ı kadîm üzere olan rüsûmın zı'fı alınur.

54. Ve bir ra'iyyet her *baştinadan* harman vaktinde buçuk *lokne* buğday ve buçuk lokne arpa ve ikişer akçe *bostan resmi* verir. Ve biçin vaktinde birer araba otluk ve *bojikde* birer araba odun verirler. Mevsiminde *otluk* ve *odun* almasalar, defterde yazılan resm ki, otluğa yedi akçe ve oduna üçer akçe alınur, ziyâde nesne alınmaya. Ve iki koyuna bir akçe alınur.

55. *Ve avârız husûsunda imamlar* ve *ulak bârgirin besleyenler* ve defterde kayd olunan *çeltükçiler* ve *derbend bekleyenler* ve *mücerredler,* avârız vermeyüb mezkûrlardan gayrı müslümanlardan ve kefereden *müzevvec* olanlar emr-i padişahî üzere *avârız* verirler.

Semendire Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 1007, sh. 1-10

الحمد لوليه الاحد والصلوة على نبيه الاحمد وآله الاسعد وبعد
[illegible]

فهرست مبنا الدفتر

قوانين سمندره المحروسه — سمندره المحروسه وما فيها من الطوائف [illegible]

للخواص السلطانية [illegible] — الخواص [illegible] امير اللواء والعمال [illegible]

الطائفة المعروفة بوينوق — الاوقاف الواقعة فى اللواء المزبور

مفصل نواحى لواء سمندره

ناحيت [illegible] من اعمال سمندره المحروسه — ناحيت [illegible] من اعمال [illegible] — ناحيت [illegible] من اعمال قضاء [illegible]

ناحيت [illegible] من اعمال قضاء [illegible] — ناحيت [illegible] من اعمال قضاء [illegible] — ناحيت برانيچوه من اعمال قضاء برانيچوه

ناحيت [illegible] من اعمال لواء سمندره

Semendire Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 1007, sh. 1-10

Semendire Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 1007, sh. 1-10

Semendire Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 1007, sh. 1-10

[illegible]

٢٦

٢٧

٢٨

٢٩

٣٠

٣١

Semendire Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 1007, sh. 1-10

قانون رعايای پوريچه

٣٢ هر رعيت عشر ويردکدن صکره هر باشتادن سالاري مقابله‌سنده
بچوق لوقنه بغدای وبچوق لوقنه آرپه ويرر وشيره قيدنده
عشر ويردکدن صکره اوتوز مدره‌ده بر مدره شيره ويرر وبکنی
وقتنده بر عربه اوتلوق وبوزيکده بر عربه اوتلوق ويررلر
موسمنده اوتلوق واودون آلمسالر اوتلوق ايچون يديشر اقچه
٣٣ واودون ايچون اوچر اقچه آلنور ورعيت اصل يرندن قالقوب
آخر کوينده اوتورسه سپاهيسی مخيردر دلرسه عشر آلسون دلرسه
٣٤ جفت بوزان رسمين آلسون ودربند کافرلری دربندلرين
بکلييوب آخر تيمارده اوتورسه جفت بوزان رسمين ويرر
٣٥ وخاصه قيد اولنان چايرلری رعيتلری بيچوب ييغرلر وحرمن
وقتنده اکی خنزيره بر اقچه وبوزيکده بوغز بروغندن
٣٦ خنزيره بر اقچه آلنور ودربند کافرلری هر پاره باغ ايچون
برر مدره شيره ويررلر ورعايا عادة اغنام دخی ويررلر

قانون قلعهٔ کوکرجنلك

٣٧ بالدن وياغدن وپنيردن فی الجمله ماکولاتدن وحبوباتدن
٣٨ هرنه بولك واقع اولا اکيشر اقچه باج آلنور ورسم قوجی
وخارجدن کلسه هر قوجيدن اون بشر اقچه آلنور نفس کوکرجنلکده
ساکن اولانلر کندو بالقلرندن تحصيل ادب صاتسه اون
٣٩ اقچه ويررلر واولانان بالقدن مورنه اولسه درت اقچه
وصرت بالغی اولسه بر اقچه وياين بالغی که يدی اقچه يا زياده
٤٠ صاتله بر اقچه آلنوب اندن اشغا صاتلسه نسنه آلنمز بو ذکر
اولنان بالقلردن غيری هرنه جنس بالق اولسه کيدن کيمه
بر باليق آلنور نصفين سنجاق بکی ونصف آخرين قپودان

اولان آلور وصوپوزندن کلان ماکولاتدن وفواکهدن
هرنه کلورسه کيدن اکيشر اقچه باج آلنوب سنجاق بکی ايله قپودان
٤١ اولشررلر اکرويش ولايتندن قيون کلسه برکمی قيوندن قپودان
بر قيون آلور وصغير ويا بارکير کلسه طوار باشنه قپودان
بر اقچه آلور سنجاق بکی نسنه آلماز واکرويش طرفندن طونه ايله
متاع کلسه هرکيمدن برر فلوری آلنوب سنجاق بکی ايله قپودان
اولشررلر

قانون قلعهٔ حرام

٤٢ بالدن وياغدن وپنيردن وبونلرك غيری ماکولاتك وحبوباتك
٤٣ هر بوکندن اکيشر اقچه باج آلنور وقوجی رسمی که خارجدن کله
اون بشر اقچه آلنور وبرلوسی کميسی ياغندن اديجك اوز اقچه
طونه ايله اوکروسدن طونيکلسه سمندره قانونی رعايت اولنور
بارکير کتورسلر يدی اقچه آلنوب اوچ اقچه‌سن بکلك ايچون واوچ
٤٤ اقچه‌سن سنجاق بکی ايچون آلنوب بر اقچه‌سی دخی کميجی اولور وبلانقلردن
کافردن کتوردوکی اسيردن نسنه وريلرلر مکر که آقين اولوب
کتوره‌لر اول جنده بشر اقچه آلنور وآقينجی کتوردوکی بارکيردن
وصغيردن دردر اقچه آلنور طونه‌ده اولان بالقدن يکرمی
اقچه‌ده اکی اقچه آلنوب برسی بکلك ايچون ضبط اولنوب برسين
دخی سنجاق بکی ايله قپودان اولشررلر وصوپوزندن جوال کلسه
سمندره قانونی ازره آلنور وطونه‌دن کلان کميدن اکيشر اقچه
آلنوب برسی سنجاق بکلك برسی قپودانك درو انکروسه
کيدن اسيرجنده سمندره‌ده اولان قانون جاری اولور

قانون قلعهٔ قوليچ

٤٥ مورهودن کلان کميدن طونه يه ايرشمدن بوکين چقرسه
کميدن اکی اقچه آلنوب برسی قپودانك وبرسی سنجاق بکلکدر
کتوردکی خمر اولسه اون بش اقچه وجوالدن برر اقچه آلنور شيلدکه

Semendire Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 1007, sh. 1-10

مورووه دن طونه یه كلنجه بكلك اچون اون اكی اقچه و سنجاق
بكی اچون اون بش اقچه الینور و ایرتنه آدنه اكی اقچه سنجاق بكی
و اكی اقچه قبودان آلور و موروه دن طونه یه كلان و بوننك
غیری طونه یوزندن كلان كمی كوجوك كمیدن بر اقچه آلنور
نصفی بكلك و نصفی سنجاق بكنكدر و طونه دن كلان نكیدن
٤٦ اكی اقچه آلنور سنجاق بكی ایله قبودان اولشرلر و یاغلقدن
كلان كدن یازن كمی سندن مقدما بر فلوری آلنور
سنجاق بكی ایله قبودان اولشرلر و قوریدن كلان بالدن
و یاغدن و پنیردن و سایر ماء كولان قسمدن و حبوباتدن
هر یوكدن اكی اقچه آلنور بر عربه یه تخته دن اكی اقچه و بر عربه
اغاجدن اكی اقچه بوغزلنان صغردن بر اقچه و بوغزلنان درت
قیوندن بر اقچه دری صاتلان قیوننك اكی سنه بر اقچه و
صغیردن دخی بر اقچه جانورلك بر سندن اكی اقچه صاتمغه كلان
عربه سندن بر اقچه عربه ایله كلان طوزدن بر تخته دن سكز اقچه
قوریدن كلان قوجیدن اون بش اقچه آلان كرو صاترسه اون اكی
٤٧ اقچه آلنور انكروسدن كلان قیوننك اكی سنه بر اقچه آلنور
نصفی بكلك و نصفی سنجاق بكنكدر انكروسه كیدن اسیر
حقنده واقع اولنجی كتوردكی اسیر باینده سمندره قانونی جاریدر
اولاقان یالق امری دخی كذلك سمندره قانونی اوزره در

قانون فلاقان ایچون

٤٨ خراج و اسپنج و عادت اغنام و رسم خنزیر و رسم عروس ویرمزلر
وكندولره تعیین اولان قوادن كه سپاهیه فداولنیه عشر
و رسم آسیاب و رسوب همان بوزیكده هر توتوندن سكان
اوچ اقچه و جرم جنایت و دردلی و النان جرمك عشر
٤٩ كنزلری آلوب بشر اوه بری و بونوقلق ادب احتیاطلو (?)
كلارلر حاجت اولیجق اوه بر سفر جبقوب یولداشلق ایدب
عوارض دیوانیه دن و تكالیف عرفیه دن مسلملردن
٥٠ دفتر جدید پادشاهی سبب اعلامیه عرض اولندقده حمله افلاقلرك
فلوریلری طقسانر اقچه اولوب و اكیشر اقچه دخی رسم خانه لرین
امر اولندی عجیب (?) افلاقلر دخی امر شریف (?)
فلوریلری طقسانر اقچه یازلدی و رسم خانه دخی اكیشر اقچه تعیین اولنمشدر (?)

قانون یس (?)

شهره كلان دكدن آت یوكندن ماكولاتدن و ملبوساتدن ٥١
هر نه اولورسه ایكیشر اقچه و یوكلر عربه یه ایله كلسه سكز اقچه آلنور
و حبوباتدن و سایر ماكولاتدن شهرده صاتلوب و طشره آلوب
كیدرلر اولسه لر یوكندن ایكیشر اقچه و عربه ایله اولورسه سكز
اقچه آلنور بو جمله نك ایله كلسه بر جوال فرض اولنوب
بر اقچه آلنور و فواكه قسمی یوكله كلسه بر اقچه و عربه ایله كلسه
اكی اقچه بر حساب اولنور و اسیر و آت صاتلسه بر درهم اقچه صغردن ٥٢
اكی اقچه قیوننك اكیسندن بر اقچه بوغازلانسندن دریدن بر اقچه
صغر بوغزلنسه بر اقچه صغركینندن نصف اقچه قیوندن دریسنك
یوكندن اكی اقچه و بر كیسه دن نصف اقچه و بر عربه تخته دن
بر اقچه اولوقه عربه سندن نصف اقچه بر عربه اودوندن
بر اغج آلنور و دمر قوزیدن بر اقچه آلنور مایس اینك نصفنده
دكن اننده سكر قیون اعتبار اولنور تموز یا اسبات كلسه
یوكده ایكیشر اقچه آلنور و قنطارله نسنه صاتلسه قنطار رسمی الیناجق
اوج قنطاردن بر یوك حسابی اوزره لازم اولان رسم آلنور اون
ذراع كتان بزدن بر اقچه آلنور كمی فراعه دكن ساده باغ قارتلو (?)
صاتلسه یوك حسابی اوزره لازم اولان رسمی آلنور بر طلوم پنیردن
بر اقچه سنقمك و سوجك یوكندن بر اقچه یاش صوغان یوكله
كلسه اكی اقچه آلنور و فواكه یوكله كلسه نسنه آلنماز سركه اچو (?)
مسلمانلردر و كافرلردن بیع اقچه آلنور خمرنك یوكندن بر اقچه
آلنور و یوكله خمر كلسه اكی اقچه آلنور خمرسه دخی كذلك
بر نوجی ایله كبه صاتلسه اون بش اقچه آلان كرو صاتسه كرو اون
اقچه آلنور و بشابه دن قانون قدیم اوزره اولان رسم ضبط (?) ٥٣
آلنور و بر رعیت هر یلسنندن خرمن وقتنده بجوق لوقنه ٥٤
بغدای و بجوق لوقنه آرپه و ایكیشر اقچه بوستان رسمی و بر بجن
وقتنده بر رعیت اقلوقه یوكلده بر عربه اودون
ویرلر بو سمندره اولولوق و اودون المسلمان دفترده یازلو
رسم كه اولولوغه بدل اقچه و اودونه اوچر اقچه آلنور زیاده
نسنه آلنماوا اكی قیونه بر اقچه آلنور عوارض حصورصنده ٥٥
امامار و اولاق یازكرن بیلدر و دفترده قید اولنان
جلولو جبیلر و دربندجیلر و محرزلر عوارض و رسوب
مذكورلردن غیری مسلمانلردن و كفره دن مزوج اولنلر
امادو اوزره عوارض ویرلر

II- SEMENDİRE EFLÂKLERİ KANUNNÂMESİ (57)

1- Nüshaları Ve Tahlili

Semendire Eflâkleriyle alâkalı ilk hukukî düzenlemeyi Fâtih Kanunnâmeleri arasında(1) ve çok daha genişini ise, II. Bâyezid Kanunnâmeleri arasında(2) zikretmiştik. 922/1516 tarihli bu hukukî düzenleme ise, daha ziyâde Semendire Sancağındaki eflâklerle ilgili bid'atlerin kaldırılması için gönderilen bir *adâletnâme*dir.

Semendire'de kalabalık bir gurup teşkil eden ve Osmanlı Devletine askerî hizmet gören Eflâklerle ilgili bu hukukî düzenleme, Semendire Sancağındaki Eflâklerin, voynukların ve diğer re'âyânın şikâyetleri üzerine buraya gönderilmiş olan *Nûreddin Sarı Gürz* (ba'zıları Sarıgüzel okuyor) ün yaptığı teftiş neticesinde ortaya çıkarılmıştır. Padişahın sonsuz itimâdı bulunan *Mevlânâ Nûreddin,* II. Bâyezid ve Yavuz Selim devirlerinin seçkin ilim adamlarındandır. Anadolu Kazaskerliğine kadar yükselmiş ve 1919'da bu vazifeden azledilmiştir(3).

Tesbitlerimize göre kanunnâmenin beş nüshası vardır:

*I.si, Topkapı, R. 1935, Vrk. 5/a-7/b'*deki nüshadır ve asıl nüshamızdır.

*II.si, Topkapı, R. 1936'*daki benzeri nüshadır.

*III.sü, Bâyezid, Veliyüddin, 1969, Vrk. 208/b-211/a'*daki nüshadır.

*IV.sü, Paris, Bib.Nat. ms. fonds turc ancien, 35, Vrk. 38-39'*daki nüshadır.

V.si ise, *Westdeutsche Bib., Marburg Orient, 2730, Berlin accms. Dr. 1928, 27'*de bulunduğu kaydedilmektedir(4).

Adâletnâme daha evvel *İnalcık* tarafından sâdece Osmanlıca metin halinde neşrolunmuştur(5).

2- 922/1516 Tarihli Semendire Eflâkleri Kanunnâmesi

KANNU-I EFLÂKÂN-I LİVÂ-İ SEMENDİRE Kİ SARUGÜRZ EFENDİ TEFTÎŞ EYLEDÜĞÜNDE EMR-İ PÂDİŞAHÎYLE MUKARRER KILINMIŞDIR. FÎ 10 SAFER'İL-MUZAFFER 922 DER EDİRNE

Nişân-ı şerîf-i adâlet-şân-ı Sultânî ve fermân-ı münîf-i nısfet-ünvân-ı Hâkânî -Nüffize fi'l-aktâr bi-avn'il-Mu'în'il-Müste'ânî- hükmü oldur ki:

Bundan akdem *Semendire Sancağı'*ndan kazâ-i *Semendire* ve nevâhî-i *Lomniç ve Rudnik ve Morava ve Öziçe ve Zağora ve Lofçe ve Zağarlata ve Niş ve Brançova ve Koyloc* ve nâhiye-i *Knez-i Miloş Eflâkleri ve voynukları* vesâyir *zimmî re'âyâsı,* südde-i ma'delet-bahşıma gelüb, üzerimize vaz' olunan *Kanun-ı Kadîm*e muhâlif

(1) Fâtih-42, OK, I/527 vd.

(2) Bâyezid II-67, OK, II/491 vd.

(3) **Kâmûs'ül-A'lâm,** IV, 2916-2917; İnalcık, **Adâletnâmeler,** 65

(4) Beldiceanu, M.N., **La région de Timok-Morava dans les documents de Mehmet II et de Selim I, Revue des Etudes Roumaines,** t. III-IV, Paris 1957, sh. 111-129

(5) İnalcık, **Adâletnâmeler,** 95-99

Sancakbeğleri ve *voyvodaları* arpa ve buğday ve otluk salub evvelden alınu-gelmişdür deyü cebr ü kahr ile ma'a-ziyâdetin alub ve bunlardan gayri sancakbeği adamları ve subaşıları ve *knezler ve piremikürler* dahi *envâ'-ı hayf ve te'addî ve esnâf-ı iftirâ ve tezvîrler kılub* anlarun dahi kesret-i mezâlim ve vefret-i mehâyiflerinden hâlimiz gâyet mükedder olmuşdur deyü fevk'al-hadd ve'l-'add şikâyetler ve tazallumlar eyleyüb ve benüm dahi a'vâm-ı ma'delet-i şâhâne ve eyyâm-ı nısfet-i pâdişâhânemde kimesneye *muhâlif-i şer'-i mutahhar ve muğâyir-i kanun-ı mukarrer* zulm, ve hayf olduğuna rızây-ı şerîfim olmaduğı ecilden, Livâ-i mezbûrede vâki' olan âmme-i mezâlim ve kâffe-i cerâyimin teftişi içün hâliyâ Efdal'ül-ulemâ'il-mütebahhirîn, Ekmel'ül-fudâlâ'il-mütebahhirîn Keşşâf'ül-müşkilât'id-dîniyye, Hellâl'ül-mu'dalât'il-yakîniyye, Vârisü ulûm'il-enbiyâi ve'l-mürselîn, Hüccet'ül-Hakkı alel-halkı ecma'în, El-Mahsûs bi sunûf-i letâyif-i avâtıf-il-Melik'il-Mu'în, Sened'ül-milleti ve'd-dîn *Mevlânâ Nureddin* -Dâmet fezâyilühû- i irsâl eylemiş idim. Mevlânây-ı müşârünileyh dahi emr-i celîlü'l-kadrim üzre teftîş ve tefahhus kılub, dahi cümle kazâyâyı alâ sebîl-il-tafsîl izz-i huzûr-ı mevfûr'ül-hubûruma arz eylemeğin, *arpa ve buğday hususlarında* fermân-ı vâcib'ül-iz'ânım şöyle sâdır olmuş idi:

1. Müceddeden Livây-ı mezbûru yazan *ümenâ,* defter-i cedîde harman vaktinde *arpadan ve buğdaydan* her köye bir yükden ve iki yükden ne kayd eylemiş ise, şimdiden sonra muktazây-ı defter üzre Sancakbeğine hemân anı vereler. *Sancakbeğleri* ve *voyvodaları* ve *subaşılar* ve adamları ve *knezler* ve *piremikür*ler, andan zâyid bir habbe taleb etmeyeler.

2. Ve min ba'd Livâ-i mezbûrda *Sancakbeği* olanlar ve *sancak subaşıları* ve *voyvodaları* ve adamları ve *knezler* ve *piremikürler,* tâyife-i mezbûrenin hilâf-ı kanun alınu-gelen *ballarından ve yağlarından ve koyunlarından ve kebe*lerinden ve sâyir havâyiclerinden cebren bir habbelerin almayalar. Almak isteyenleri dahi *kâdi'l-vakt* olanlar men' edüb aldırmayalar. Memnû' olmayanları elbette arz eyleyeler. Arz eylemezlerse müstahakk-ı itâb ve ikâb olalar.

Ammâ *narh-ı rûzî* üzre akçeleriyle alurlarsa men' olunmayub akçeleriyle alalar. Tâyife-i mezbûre dahi akçeleriyle nesne almak dileyene rızalariyle satalar.

3. Ve *komor* alınu-gelen yerlerden dahi kanun-ı kadîm üzre elli eve bir kâfir çıkarılub sancakbeğine altı ay hizmet eder. Hâliyâ adam alduğundan adam alur, adam almaduğundan akçe alınur imiş. Ol hususda dahi fermân-ı münîfim şöyle sâdır oldu ki; *komor kaziyyesi* dahi kadîmden *kanunnâme-i ma'mûlünbih*dir. Ne vechile mukayyed ve mestûr ise, gerü ol hâlet üzre mukarrer kılına. Meselâ komor içün sancakbeği âdet-i sâbıka üzre elli eve bir adam çıkarub evvel baharda altı ay hizmet-i ma'rûfelerin etdüreler. Ammâ cümleten adam ala. Seni hizmete *götürmedim de*yü aslâ kimesneden cebr ile akçe almayalar. Ve *kâdil-vakt* olanlar dahi akçe aldırmayalar(1).

4. Ve Dergâh-ı mu'allâma *mahbûs göndermek* veya sâyir *mühimmât-ı pâdişâhî* vâki' olub *davar ve adam hâcet oldukda,* kadr-i hâcet ve mikdâr-ı kifâyetçe çıkarılub hizmet etdirile. Ammâ bu bahâne ile dahi ziyâde davar çıkarılmaya ve kat'â

(1) — **Komor:** Her elli hâne eflâkin sancakbeyine verdiği bir erkek hizmetkâra denir (İnalcık, **Adâletnâmeler,** 65).

akçeleri alınmaya. Ve bilcümle mühimmât-ı Selâtînden gayri husus içün sancakbeği kendü maslahatına adam ve davar çıkartmak câyiz değildir. Min ba'd ol husus içün dahi tâyife-i mezbûre incitdirilmeye.

5. Ve *filoriciler* dahi min ba'd varduklarında her yerin kadısı ma'rifetsiz cem' eylemeyeler. Min ba'd filoriyi kadılar huzurunda taleb edüb cem' eyleyeler. Ve min ba'd *filori cem'*ine varan kimesneler, sâyir sancaklarda sârî ve cârî olan kanun üzre, hemân hâneden hâneye ikişer akçe alalar. Birini *emîn* içün ve birini kâtib içün. Ve ol iki akçeden zâyid *poklon* ve gayri nesne almayalar. Almak isterlerse, kadılar men ve def' edüb aldırmayalar(1).

6. Ve *filori dahi* kanun-ı kadîm ve defter-i kavîmde maktû' olandan zâyid bir habbe alınmaya. Kanun-ı kadîm ve defter-i kavîm üzre alınub zâyid bir habbe alınmaya.

7. Ve *Brançova ve Vidin Eflâkleri, harâç ve ispenç ve öşür* vermezler. Ve cemî'i avârızdan mu'âf ve müsellemlerdir. Ve *resm-i gerdek* dahi vermezler. Hemân sancakbeğine *cürm ü cinâyet* verirler. Ve sancakbeğine verilen cürm ü cinâyetin öşrini, ber-karar-ı sâbık *knezler* alurlar.

Ve zikrolan Eflâkler beş eve bir *gönder* verüb ihtiyatlu yerlerde *karavol beklerler.* Ammâ düşman olıcak cemî' Eflâkler atlanub gereği gibi yoldaşlıklar eyleyeler.

8. Ve *Semendire Eflâkleri dahi harâç ve ispenç ve öşür ve âdet-i ağnâm ve resm-i arûs* ve sâyir rüsûmdan nesne vermezler. Ve beş *filoriye* biri *voynuk* hizmetin edüb ihtiyatlu yerleri nevbetle beklerler. Ve akın oldukça eve birisi sefere çıkar. Ve kanun üzre *cürm ü cinâyet* verürler. Ve bunların cerâyiminin dahi öşrini *knezleri* alub ve dahi kanun-ı kadîm üzre tâyife-i mezbûreye sancakbeğleri ve gayrileri aslâ çıra ve tahta getürtmeyeler. Hemân hıfz-ı Vilâyet-i Mahmiyye'ye lâzım ve Devlet-i Ebed-peyvendime müte'allık mehâmm ve mesâlih vâki' oldukda, âdet ve kanun üzre hizmet etdüreler. Ammâ hizmet behâne olub hiç ehad kâyinen men kâne *cerr-i mal* etmeyeler. Ve cebren nesnelerine tama' edüb almayalar.

9. *Ve sancakbeğinin* Eflâkler içinde ve gayri yerlerde *evin yapmayalar.* Ve *voyvoda* içün dahi her nâhiyede bir mu'ayyen mahalde ol nâhiye halkı voyvodalarına ev yapı-vereler. Ammâ kat'â tahrîb etmeyeler. Ve eğer mürûr-i şuhûr ve ubûr-i dühûr ile harâba müşrif olursa, ol nâhiye halkı ittifâken termîm ve ta'mir eyleyeler. Tâ ki, min ba'd her gelen *voyvoda* anda sâkin ve mütemekkin olalar.

10. Ve te'addî eylemeyüb ve *cebr ile halkın nesnelerin almayalar.* Her ne alurlar ise, *narh-ı rûzî* üzre akçeleriyle alalar.

11. Ve *cürme ve siyâsete müte'allık kaziyye* vâki' oldukda kadı izni ve icâzetiyle olub ve hakkından gelinmelünün dahi kadı ma'rifetiyle hakkından gelinüb bilcümle kadı ma'rifetsiz kimesneye kendü re'ylerinden zulm ve hayf edüb dutub kapmayalar.

12. Ve eğer şimdiden sonra *voyvodalar,* kendü re'ylerinden kimesneye hayf ve

(1) — **Poklon (Poklun):** Aynı kelime OK, II, sh. 427'de de geçmiştir. Peşkeş manasına olsa gerektir.
— **Flori:** Buna *resm-i flori ve Eflâkiye âdeti* de dendiğini görmüştük.

te'addî edüb veyahud cebr ile ot ve arpa ve saman ve tavuk buldurub bil-cümle tazallum olunduğu mûcebce te'addîler edüb ve tâyife-i Eflâkin ve gayrın kızlarına ve dul kalmış gelinlerine dürlü dürlü iftirâlar edüb sen hâmilesin deyü dutub köyden köye gezdirüb ve nicesinin kaftandan ve yarakdan ve davardan mülk-i meşrû'unu sen bunu *serika edibdürürsün mülkün olduğuna alduğun yerden var nakil getür isbât eyle deyü nâ-hak yere re'âyâyı dutub kapub envâ'-ı ta'arruzlar ederlerse, vilâyet kadıları* elbette (ve) elbette sancakbeğine i'lâm edüb men' ve def' etdüreler. Muhâlif-i *şer'i kavîm* ve muğâyir-i *kanun-ı kadîm* min ba'd bir kimesnenün bir tavuğun aldırmayalar. Alurlarsa dahi, tamam kıymetin hükm etdürüb tazmîn etdürüb sâhibine teslim eyleyeler.

13. Ve eğer *sancakbeği* olan *voyvodaları men' etmeyüb* voyvodalar dahi *temerrüd ve ta'annüd ederlerse,* ol voyvodayı ismi ve resmiyle ve etdüği zulmi aslı ve tafsiliyle yazub arz eyleyeler. Sonra anlarun gibilerin haklarından gelinmekde emr-i şerîfim ne vechile sâdır olursa, mûcebiyle amel edüb haklarından geleler.

14. Ve tâyife-i mezbûre mâbeynlerinde *beytülmal* dahi vâki' oldukda, cem' eyleyen kimesne kadı ma'rifetiyle cem' edüb, dahi kadılar ma'rifetiyle sancak beğine berâtında hâsıl kayd oluna. Ve azlinde sancakbeğine teslim eyleyeler.

15. Ve *knezlerden ve piremikürlerden* her kangısının ki halka *te'addîsi ve hayfı ola,* anlarun gibilerden ashâb-ı hukûka cümle-i hukûku alı-verdikden sonra sancakbeği azl edüb giderüb yerine yarar ve *maslahat-güzâr* ve *emîn* ve müstakîm *knez*ler ve *piremikür*ler nasb eyleye.

16. Ve *knezler ve piremikürler birbirinin filoricilerine ve rataylarına* deftere muhâlif dahl ve ta'arruz eylemeyeler. Her biri rataylu ratayını tasarruf eyleyeler.

17. Ve dahi emr-i celîl'ül-kadrim şöyledir ki, min ba'd tâyife-i Eflâk ve gayriler *izbor* edüb cem'iyet eylemeyeler ve kendülerden aralarına ikmatedüb ol *ikmat* dikenlerin ve olanlarun müntehâ haklarından gelüb ve bâ'is olanları dahi gereği gibi te'dîb edüb hakkından gele(1).

18. Ve dahi *çayırlarına ve bağçelerine ve tahıllarına ve terekelerine ve otlaklarına* sancakbeği cânibinden ve adamlarından ve gayriden at salıverüb otardub zarar ve ziyân erişdirmeyeler. Ve *at oğlanlarına* dahi *yem ve yemlik* aldırtmayalar. Ve bunların davarlarına havâyic yükledüb ol sancağa ve gayri yerlere cebr ile sürmeyeler.

19. Ve canavarlarından *otlak hakkı* ki, bir kimesnenin tımarında otarmayalar, *otlak hakkı* deyü nesnelerin aldırmayalar. Ve kezâlik koyunlarından vehc-i mesfûr üzre ki, kimesnenin tımarında otarmayalar, kimesneden dahi nesne aldırmayalar.

20. Ve *sancakbeği cânibinden yeni voyvoda gelse,* piremikürden piremiküre birer *karın* yağ ve birer kebe alur imiş. Anı dahi men' edüb aldırmayalar.

21. Ve tâyife-i mezbûre arasında kanun-ı kadîm üzre *tuzcı girmeye.*

22. Ve eyyâm-ı izdırâb ve vakt-i muhârebâtda dahi sancakbeğleri ve voyvodaları ve subaşıları ve gayri adamları ve knezler ve piremikürler ve gayriler, tâyife-i

---

(1) — **İzbor:** Bkz. OK, I, 501

— **İkmet (İkmat):** Manasını tesbit edemedik.

mezbûrenin *cebren atların ve yarakların* alub yayak ve bî-yarak komayalar.

23. Ve ba'zı *kâfir köyleri olub içinde mütemekkin müslümanlar* var imiş. Anlardan dahi şol kimesneler ki, kendü zirâ'atlerinde olub kefereye zulmü ve te'addîsi dahi olmayub belki aralarında olmak bir fâyide-i zâyideyi dahi mutazammın ola, anlarun gibi kimesneler gerü ber-karar-ı sâbık yerlerinde mukarrer kılına. Ve şunlar ki, re'âyâ anlardan rencîde olalar, ol asıl kimesneler kâfir köylerinden emr-i şerîfim üzre göçürüle. Tâ ki, müslümanlar cümleten bir yerde olub re'âyâ birbirlerine dahl ve ta'arruz eylemeyeler.

24. Ve dahi emr-i şerîfim şöyledir ki, şimdiden sonra *Despot Kanunu* demekle ma'rûf olan âyîn-i bâtıl dahi ref' olunub her hususda sancakbeği ve vilâyet kadıları *muktezây-ı şer'-i kavîm ve müsted'ây-ı kanun-ı kadîm* üzre görüb *fasl-ı husûmât-ı şer'iye ve kat'-ı de'âvî-i örfiye* eyleyeler. Velhâsıl şimdiden sonra muhâlif-i şer'-i mutahhar ve muğâyir-i defter ve kanun-ı mukarrer bir kimesneye zulm ve hayf olunmaya. Şöyle ki:

25. Min ba'd *sancakbeği veya subaşıları ve voyvodaları ve knezler ve piremikürler,* bi-vechin min'el-vücûh memnû' ve medfû' olmayub zulm ve hayf edüb şer'a ve kanuna ve deftere muğâyir bir kimesnenin nesnesini alacak olurlarsa, *sancak kadıları* mufassal ve meşrûh yazub bâb-ı adâlet-meâbıma i'lâm eylemeyince olmayalar. Ve eğer eylemeyecek olurlarsa, ol hayf ve te'addî onlara olacak ukûbet ve siyâsetim ol kadılara olmak mukarrerdir, bilmiş olalar. Anagöre mukayyed olub şer'a ve kanuna ve deftere muhâlif kimesneye hayf olunmakdan ziyâde ihtiyât ve ihtirâz eyleyeler.

Şöyle bileler, alâmet-i şerîf-i adâlet-nümâ ve âlem-ârâma i'tikad-ı tâm ve i'timad-ı tamâm kılalar.

Tahrîren Fi'l-Yevm'il-Âşir Min Şehri Safer'il-Muzaffer Sene İsneyn ve Işrîn ve Tis'a-mi'e Be Makam-ı EDİRNE.

Semendire Eflâkleri Kanunnâmesi, Topkapı Sarayı, R. 1935, Vrk. 5/a-7/b

Semendire Eflâkleri Kanunnâmesi, Topkapı Sarayı, R. 1935, Vrk. 5/a-7/b

Semendire Eflâkleri Kanunnâmesi, Topkapı Sarayı, R. 1935, Vrk. 5/a-7/b

١٨ [illegible]

[illegible]

١٩ [illegible]

[illegible]

٢٠ [illegible]

[illegible]

٢١ [illegible]

٢٢ [illegible]

[illegible]

٢٣ [illegible]

[illegible]

٢٤ [illegible]

[illegible]

٢٥ [illegible]

[illegible]

[illegible]

§.9- SİLİSTRE SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (58)

I- NÜSHALARI VE TAHLİLİ

Silistre Sancağı ile alâkalı II. Bâyezid devrinde iki hukukî düzenleme zikretmiştik. *Birincisi,* Silistre Sancağına bağlı bâc ve gümrük kanunnâmesiydi. *İkincisi* ise, Silistre'ye bağlı *Varna Kazâ*sına müte'allık kanunnâmeydi. Yavuz döneminde ise, Silistre Sancağının klasik kanunnâmesi hazırlanmıştır(1).

794/1391 yılında *Yıldırım Bâyezid* tarafından Osmanlı ülkesine ilhâk edilen Silistre şehri, fethedildiği tarihden beri Rumeli Eyâletinin bir sancağı hâline getirilmiştir. Silistre Sofya'nın 359 km güneydoğusunda yer alan bir Tuna sâhil şehridir. Asırlar boyu Ruslara karşı korunan bu sancak, Osmanlı halkının diline destan olmuştur. Silistre livâsı ile alâkalı ilk kapsamlı hukukî düzenleme, elimizdeki belgelere göre, 924/1518 tarihli *BOA, TTD, 65 (797)* nolu tapu defterinde yer almaktadır. Bu kanunnâme, *BOA, TTD, 370 (732) nolu* defterde de aynen alınmıştır. Yani Kanunî zamanında da değişikliğe uğramamıştır. Daha sonraki değişiklikleri yeri gelince göreceğiz(2).

65 (797) nolu defterin başında yer alan Arapça mukaddimede, tahrir işlemi ile alâkalı şu bilgiler yer almaktadır:

"Bu, *Silistre Livâsı*nın mücmel defterinin sûretidir. *Sultan Selim Şah bin Sultan Bâyezid Hân*'ın fermânı ile yazılmıştır. Tahrir işlemin, defter emini ve ze'âmet sâhibi *Ali* ile kâtip *Davud, 1-10 Ramazan 924/1518* tarihinde tamamlanmışlardır"(3).

Bu kanunnâme, Kanunî devrinde çıkarılan sûreti esas alınarak *Barkan* tarafından neşredilmiştir. Biz orijinali ile mukâyese ederek kitâbımıza alacağız(4).

Tek nüshası *BOA, TTD, 65, sh. 1-11*'de bulunan ve 924/1518'de hazırlanan ilk nüshası, bu kitâbımıza alınmaktadır. Özellikle tımar nizâmı ile alâkalı hükümlerden oluşan Kanunnâme, şer'î ve örfî rüsûm hususunda Kanun-ı Osmanî'yi esas almış bulunmaktadır. Bu sebeple ayrıntılı tahlile girişmiyoruz.

II- 924/1518 TARİHİ SİLİSTLE SANCAĞI KANUNNÂMESİ

KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ SİLİSTRE

'İnâyet ve himâyet-i ilâhî birle kitâbet-i defter-i livâ-i Silistre tamâm olduğunda emr-i padişahî birle vâki' olan kanun kudur ki zikr olunur:

1. *Sınurı mu'ayyen ve mümtâz olan karyelerin içinde sâkin olan re'âyânın* ve

(1) Krş. Bâyezid 11-70-71, OK, 11/506-509
(2) Esat Ef. 2362, vrk. 92/b; BOA, TTD, 65/1 vd.; 370/379-381
(3) BOA, TTD, 65/11
(4) Barkan, Kanunlar, 272-277

gayrının isimleri kimin üzerine mukayyed ise ve defter-i cedîdde her ne bağlandı ise, *'öşürlerin ve bağlanan rüsûmların* ana vereler. Ve sonradan bir kaç hâne gelüb bir mahdûd karye sınurında mütemekkin olsa, ol hâneleri *il yazıcısı zevâid* cıkarub âhare tımar verse, ol hâneler kangı sipahî defterinde mestûr ise, öşürlerin ve resimlerin ol ala. Bu karye mahdûd'dır denilmeğle 'amel olınmaya, i'tibâr deftere ola.

2. Ve ba'dehû *sancak beği hâsları'*nın ve *subaşılarının* ve *çeri başılarının* ve *sipahilerin* ve *dizdârların* ve *hisâr erenlerinin* ve *doğancıların* ve *evkâfın* ve *emlâkin haymâneleri* üzerlerine hâsıl bağlandı. Minba'd her kişi kendi köyünde olan haymânesin tasarruf edeler.

3. Ve *sınurı mu'ayyen karyelerde* dahi bir bölük ve bir kaç hâne bir sipahinin tımarı olsa, kangı sipahinin hâneleri arasına *haymâne* girürse ve mütemekkin olursa, ol bile olduğı hâneler kimin ise ol haymâneler dahi anlarun ola. Ammâ sınurlu köy sınurında bir hâlî yerde bir kaç *haymâne* gelüb tavattun etse ve hâlî yere zirâ'at itse, kadîmî mahdûd köy sâhibi ala. Ve haymâneler hâlî yerde mütemekkin olub zirâ'atları gayri sipahinin re'âyâsı zirâ'at ede-geldüği mezâri'de zira'at etseler, 'öşürlerin ve rüsûmların sâhib-i mezra'a ala.

4. Ve bir mahdûd köyün sınurı içinde *bir köy hâneleriyle bölünüb âhara verilse,* ol verilen köyde olan hânelerin öşürlerin ve rüsûmların ve aralarında olan *haymâne*lerin ol köy sâhibi ala.

Ve köyünde mütemekkin olan re'âyânın ve gayrının zirâ'at ede-geldükleri tarlalarına hâricden kimler ekerse, anların dahi öşürlerin ol köy sipahisi ala. Ve bu köyde mütemekkin olanlar, mezkûr sınurda her kande ekerler ise, öşürlerin yine kendi sipahileri ala. Ammâ hâricden ekenlerin öşürlerin kadîm sınur sâhibi ala.

5. Ve livâ-i mezkûrda *müsellem* ve *doğancı* ve *yağcı* ve *küreci* ve *yörük* ve *tatar* ve *canbaz* her hangi tımarda mütemekkin olub zirâ'at ve hırâset ederlerse, çiftlik tutan çiftlüsi oniki akçe *çift resmin* vereler. Zikrolan tâifenin isimleri sâhib-i tımarın defterinde gerek mukayyed olsun ve gerek olmasun, zirâ'at eden çift dutanlar oniki akçe çift resmin vereler. Ben senin defterinde mukayyed değilim dedüklerine 'amel olunmaya.

Ve tâife-i mezkûrundan birkaçı sipahinin tımarında sâkin olsa ve ekse biçse, sahîh *küreci* ve *yağcı* ve *yörük* ve *müsellem* idüğine padişahımız devrinde yazılan her tâifenin defter-i cedîdden ellerinde *temessükleri* olsa, beyân olunduğı üzere çiftlüsinden oniki ve *müzevvec* olub çifti olmasa gayrı kisbe meşgûl olanlardan kışladuğı yerde altışar akçe *resm-i duhan* alına. Temessüki olmayanlar ra'iyyet kısmındandır, sâir re'âyâ yiğirmi iki akçe *bütün çift resmi* alına.

6. *Bir köy veya bir mezre'a bir sipahinin üzerine hâsıl bağlanmış olsa,* anda mütemekkin olan kimesnelerden birisi göçüb varub bir hâlî kuyuda zirâ'at eylese, her kim olursa öşür ve resim yine sâhibinin ola. Re'âyâdan ve gayrıdan isimleri bir sipahinin üzerine mestûr iken birkaçı veya cümlesi göçüb varub bir kimesnenin üzerine kaydolınmış kuyu veya arz üzerine varsa, bu bâbda *i'tibâr toprağadır,* öşrin *kuyu sâhibi* ala. *Ve eğer ra'iyyet ise göçeliden on yıldan ziyâde oldıysa, ra'iyyet sâhibi çift bozan resmin ala.* Ve eğer on yıldan berüde ise sipahisi göçürüb yine yerine getüre. Ammâ defter-i cedîdden ellerinde temessüki olanlar ki, sahîh *yörük* ve *yağcı* ve *küreci* ve *müsellem* ve *sâhib-i berât* ise, ihtiyâr ellerindedir; kande va-

rurlar ise vech-i meşrûh üzere vardukları yerlerde öşürlerin ve resimlerin vereler. Yerinden göçene sipahi dahl etmeye.

7. Ve bir kimesne vilâyet yazılalıdan beri *temessüksüz yörük ve yağcı* ve *küreci olsa,* her kande varurlar ise sâir re'âyâ gibi resimlerin evvel alan sipahi ala.

8. Bir sipahinin tımarında sâkin olan re'âyâdan ve öşür verür kimesnelerden bir kaçın *bir âhâr sipahi ayardub* sipahiden ben eksük alayın dese, *hâkim-ül-vakt* olanlar yine eski sipahisine hükm edüb ayardan sipahiye *cerîme'* ad oluna.

9. Ve bir sipahinin üzerine kaydolunan *kuyu* hâlî olsa veya ma'mûl olsa, hâric sancaklardan her kim gelürse öşürlerin ve resimlerin kuyu sâhibi ala.

10. Ve *sürgün tâifesinden* her kimin tımarında mütemekkin olsalar, *kovanların 'öşrün* ana vereler.

11. Ve bir ra'iyyet ve gayrı her kim olursa *bir hâlî yerden ve sahipsiz çayırdan ot bitçse,* gallesi 'öşrin kime verürse biçdüği otluğın arabasına ana ikişer akçe vereler. Ammâ bir çayır bir sipahinin üzerine hâsıl bağlansa, ol çayırdan biçilen otluğın resmin ol ala.

12. Ve sâir *mustahfızlardan* re'âyâdan ve gayrından bir tâife gelüb bir *hâlî yerde mütemekkin olsa,* hiç bir köye ve bir tımara 'alâkası ve kurbiyeti olmasa, hâsılın *mevkuf'a* zabt edeler. Ammâ bir köy kurbine gelseler, ol köy içdüği kuyudan içseler veya kendüler kuyu kazsalar veya mâ-i cârîden içseler ve her kangı köyün ekinliğine ekseler veya *davarları örüsinne* konsalar ve örülerine ekseler, fil-cümle 'alâkaları olan köy sipahisine öşürlerin ve resimlerin edâ edeler.

13. Ve *sürgün tâifesinin Anadolu'dan göçüb gelenleri* ki, sürgün akrabasından olmayanlar, anlar kangı tımarda mütemekkin ve mütevattın olalar, mütemekkin oldukları karye sâhibinin ol evvel kangı köye geldiyse anın ola; sonra tebdîl-i mekân etmekle tağyîr olmaya. Ve *şol tâife ki, Rumeli'linden ola veya kâfirden imâne gele veya sürgünden gayrının müte'allıkı ola ve sürgün arasında ola,* anların sürgünüm dedüğine 'amel olunmaya, defter-i cedîde mukayyed olmayanlar kangı köyde mütemekkinse rüsûmın köy sâhibi ala. Ve *sürgün subaşısı* benüm sürgünümdir dedüğine 'amel olunmaya. Ammâ Anadolu'dan gelüb livâ-i mezbûre gelüb akrabay-ı sürgün yine sürgün kısmındandır.

14. Ve livâ-i mezkûrda kovanı olanlardan *öşr-i kovan* kaydolunudı. Min ba'd kovandan öşür alına. Ve bir ra'iyyet kovanın kendü sipahisi toprağından kaldırub otluk maslahatıyçün âhların toprağına iletse, sâhib-i ra'iyyet anlarun gibilerün öşürlerin alalar. Ve alduklarından sonra ol alduğı kovan öşrinden *sâhib-i ra-iyyet* üç kovanda bir kovan varduğı yer sâhibine *resm-i otlak* vereler. Bu hususta *sülüs sülüsân* edeler. Ve re'âyâdan gayrısının kovanı otlak maslahatıyçün âhar yere varsa, 'öşür varduğı yer sâhibinindir, göçürdüği köy sâhibinin dahli olmaya.

15. Ve ba'dehû *ze'âmet ve ser'askerler ve çavuşlar ve dizdârlar tımarları serbest olmak kanun-ı mukarrerdir.* Mezkûrûnın tımarlarına sancak beği, subaşıları ve gayrı kanun üzere olan *rüsûm-ı serbestiyesine* dahl etmeyeler. *Sipahilerin* ve *hisâr erenlerin*in ve *doğancıların*ın tımarların *resm-i 'arûsları* müstakil kendülerindir. Ammâ *cürm ü cinâyetlerinin* nısfı sancakbeğinindir ve nısfı kendünindir.

16. Ve her köyün *deştbânlığı* sipahinindir.

17. Ve *siyâset* kimesne üzerine hâsıl bağlanmamışdır, siyâset içün kimesneden bir akçe ve bir habbe alınmaya. Her kimin tımarında *salbe* ve *kat'-ı yed'e* müstahak kimesne olursa, sâhib-i tımar götürüb *hâkim-ül vakt emriyle* sancakbeği hâzır olmazsa yerinde olan subaşıları siyâset ve salb ede. Siyâsete ve salbe müstahak olanlardan akçe alınmaya. Alınursa hâkim-ül-vakt olanlar men' ve 'arz edeler. Min ba'd *siyâset* adına bir akçe ve bir habbe alınmaya. Şer' ile ve kanunla ve 'örf ile hakkından geline.

18. Ve her *cerîme kanun-ı kadîm üzere alına,* ziyâde alınmaya, kangı kadılıkda *kanunnâme-i kadîm*den ziyâde cerîme alınursa, kadıya cerîme 'addoluna.

19. Ve *bir köyün 'öşrü konulacağı anbarı olmasa,* her köy 'öşriyçün anbar yapalar. Bu bâbda *yağcı* ve *küreci* ve *mütemekkin yörük* ve *sürgün* her kim olursa, *sâlâriye* vereler ve anbar yapalar, biz ra'iyyet değilüz dedüklerine 'amel olunmaya. Ammâ *mütemekkin olmayan yörük tâifesi* ki, bir köyde yapılu evleri olmaya, göçmeleri mukarrer ola, anın gibi *göçkünci yörükler,* anbar yapmada dâhil değüldir. Lâkin üç yıl mütemekkin olanlar yapalar. Ammâ re'âyâ sipahisine bir def'a vefâ edecek kadar anbar yapsa, sonra gelen sipahi anı tâdîl ve tağyîr etmeye. Ve sapihi bu anbar bana vefâ etmez deyü tekrar ra'iyyete anbar yapdırmaya. Ve re'âyâ dahi sipahiler içün yapdukları anbarı yıkmayalar, dâim göreler ve gözedeler ve meremmet edeler. Gasbla bozarlarsa, *hâkim-ül-vakt* olanlar tekrar yapduralar.

Ve bir köy bir sipahinin tımarı iken sonradan sancak beğine ve bir sipahiye ilhâk olunsa, sancakbeği subaşıları ve gayrı ben terekemi bu köy anbarına koymazın, gelin filân köy anbarına götürün deyü re'âyâya ibrâm etse, 'amel olunmaya; kendü köyleri anbarına dökeler. Amma re'âyâ öşürlerin akreb bazara iletmek kanun-ı kadîmdir, mevsiminde re'âyâ terekesin akreb bazara iledeler.

20. *Yörük* ve *eşkünci* ve *yamak* ve *yağcı* ve *tatar* tâifelerinin dahi üzerlerine *'öşür* ve *sâlâriye* kaydolunmışdır, terekesin anlar dahi min ba'd sipahinin anbarına iledeler. Subaşılar ve gayrılar *akreb bazarı* koyub re'âyâsına 'öşürlerin *ba'îd bazar*lara iletdirmek dilese, *hâkim ül-vakt* olanlar men' edeler, akreb bazara iletdüreler.

21. Ve *ispenç* mevsiminde kefereden bir tavuk ve bir *boğça* alına.

22. Bir ra'iyyet bir sipahinin yerinde mütemekkin olsa, vefâ eder çiftliği olsa, *kendü çiftliğin koyub varub âharın yerinde zirâ'at eylese,* sipahi muhtâr ola, dilerse yine çiftlüğüne getüre, 'öşrün ala ve dilerse *iki 'öşür* ala. Ammâ bir ra'iyyetin tarlaları vefâ etmezse, 'âciz olmağın âharın yerinde sürse ve sipahisi ana vefâ edecek yer vermeğe kâdir olmasa, sipahi hemân kendü yerinde ekdüği tarlaların 'öşrün ala.

Ve bir ra'iyyet kendü çiftliğin terk edüb âharın yerinde ekse, ammâ terk etdüği çiftlik bunda ma'mul olsa, veri-geldüği 'öşrün tarlaların süren kimesne bunda sipahiye verse, *iki 'öşür* alınmaya, hemân yiğirmi iki akçe *çift resmi* alına.

23. Ve *çeltükciler* ki ve *tuzcular* ki, kadîm defterlerde ve defter-i cedîdde *çeltükci* ve *tuzcı* kaydolınmış ola ve ra'iyyet çiftlüğin dutmayalar, müzevveç olanları dokuzar akçe vereler. Çeltükcilerin ve tuzcıların hizmetleri mukâbelesinde hemân *'avârızdan mu'âf* olmakdır ve illâ gayrı rüsûmları alına.

24. Ve *Muhâfaza-ı derbend edenler,* defterde kaydolunduğı üzere vereler tebdîl

olunmayub *'avarız-ı divâniye*den mu'âf ve müsellem olalar.

25. Ve ba'zı re'âyâ vardır, *'imâretler yağcılarıdır,* anlar ra'iyyet kısmındandır, yerlerinden göçüb her kangı köyde mütemekkin oldılarsa, defter-i cedid ve kanun üzere ber-muceb-i emir anlar ol yere ra'iyyet kaydolundılar; min ba'd evvelki sâhibin dahli olmaya.

Amma *hazine-i 'âmire yağcıları* ki, akçelerin hazineye verürler, anlar kangı köyde çift dutarlarsa, yukaruda zikrolunduğı üzere olalar.

26. Ve *bir husus ki, hâdis ola, defterler*de, *kanunnâmeler*de mestûr ve mukayyed olmamış ola, her kadılıkda anın gibi vâki' olanları *hâkim-ül-vakit* mühür ve muhkem ma'rifetleriyle bir def'a sorub faysal buldurub ve vuku'ı üzere sicillâtına kayd edüb, anın emsâli h r'vâki' olan kazâyâda anunla 'amel edüb tebdîl ve tagyîr olunmaya ve kat'-ı nizâ' ola.

27. Ve *hubûbâtdan* hınta ve şa'îr ve gâv-res olsa, *öşür ve sâlâriye* alına. Cümlesi sekiz müd galleden bir müd olur ve bir *müd*den iki buçuk kile olur. Bâki hubûbatda ki, nohut ve mercimek ve bakla ve penbe ve ketândır, anlardan hemân *öşür* alınur, *sâlâriye* alınmaz(1).

28. Ve *serbest tımarlarda, kul* ve *câriye* dutulsa müseccel oldukdan sonra *'iddet* yetişince serbest tımar sâhibleri elinde hıfzoluna ve 'iddet yetişmeden sâhibi gelüb şer'le isbât ederse, hıfz ve *nafaka*sıyçün takdir olanı ve *cu'l* olan deve göçine otuzar akçeyi serbest tımar sâhibleri alalar. Ve 'iddet yetişince sâhibi gelemezse, veçh-i meşrûh üzere olan rüsûmın serbest timar sâhibleri *yâveci*den alub hâkim-ül-vakt ma'rifetiyle yâveciye teslim edeler. Ammâ 'iddet yetişince yâveci dahl etmeye.

29. Ve *sahîh yörüğin* kızı bir def'a bir toprakdan çıksa, sâhib-i arza *toprak resmi* altı akçe vereler. Ve yörüğin seyyibeleri yörük ocağından çıksa *resm-i yörük* subaşısınındır.

Ammâ sipahi ve sipahi ra'iyyet ocağından çıksa, *resm-i seyyibelik* kanun üzere sipahinindir. Yağcının ve kürecinin *resm-i seyyibe*lerin sâhib-i arz ala. Ammâ bâkiresinin resmi bu bâbda yağcı ve küreci ra'iyyet kısmından olalar deyü emrolundı. Yağcı ve küreci rüsûmı heman 'avârız mukâbelesindedir(2).

30. Ve ba'dehû *öşr-i kovan* kanun üzere orak mevsiminde alına. Ve *resm-i âsiyâb* ve *bid'at-ı hanâzîr,* evvelden alınu-gelen kanun üzere harman sonuna alına.

31. Ve *ra'iyyet oğlu ra'iyyetdir,* ben deftere kaydolunmadım dedüğüne 'amel olunmaya. Ve vilâyet yazıldukda bir nice kimesne bir köyde mütemekkin olsalar, ra'iyyet olmamak maslahatiyçün gelüb defter-i cedîde kaydolunmamış olsa ve yine ol köyde sâkin olsalar veyahud kurbinde mütemekkin olsalar, vilâyet yazulduğı zamanda kangı köyde idiyse anın ra'iyyeti kısmındandır. *Hâkim-ül-vakt* olanlar hükm edüb *ra'iyyet rüsûm*ın alı-vereler. Ve hâne-i 'avârıza halt edeler.

32. *Rüsûm-ı re'âyâyı ve 'avârız-ı divâniyyeyi edâ etmemek içün hile ve 'inâd edüb adını il ve vilâyet defterlerine yazdırmada te'allül etmiş kimesneler,* her kande

---

(1) — **Gav-res:** Burada kara darı manasınadır.

(2) — **Resm-i Seyyibe:** Dul kadından alınan gerdek resmine denir.

bulunurlarsa *hâkim-ül-vakt* olanlar teftiş edüb her kim olursa her şahsın ben filan yerde filanın dedüğine 'amel etmeyüb kangı tâifeden ve kangı defterden ise, defter-i cedîdden *temessük* taleb edeler. Temessüksüz olanları her kangı kadılıkda ise, *'avârız hânesi*ne halt edeler ve mütemekkin olduğı karye sipahisine *ra'iyyet resmin* alıvereler. Ve şunlar ki, ellerinde köhne defterden temessükleri ola ve temessüğünde ne hizmet emrolunmış ise yine ol hizmet üzerinde ise ve cedîd defterlerden elinde temessüki olur ise yine evvelki hizmet üzerine olalar, gayrı husûs teklif olunmaya.

33. Ve bir kimesne ki, bir zamanda bir *doğancılık tımarın* tasarruf etmiş ola veyahud bil-fi'il elinde ola, eğer ra'iyyet ise veya ra'iyyet oğlu olsa veya 'utekây-i ra'iyyetden ise eyle yine ra'iyyetdir. Elinde *doğancılık berâtı* olmak ra'iyyetlüğin tebdîl etmez. Doğancılık mukâbelesinde hizmet doğancılık çiftlüğinin hâsılın yiyüb hizmet etmekdir, 'avârızına ve rüsûm-ı re'âyâsına mâni' değildir. Ve 'avârız toprağa müte'allıkdır. Sahih doğancı oğlu doğancı olanlar dahi ra'iyyet çiftlüğin dutıcak 'avârız vermek kanundır. Anın gibilere dahi 'avârız teklif oluna.

34. Ve *Dobruca vilâyetlerinde* bir tarlanın kökün sökdüm veya baltamla açdım dedüğine 'amel olunmaya, zirâ anda zirâ'at olan yerler üç yıldan ziyâde ma'mûl olmaz. Ammâ *Balkan dağının* berü yüzinde bir tarlanın kökün söküb veya baltasiyle açmak kanun-ı kadîm üzere mukarrerdır. Lâkin *il kâtibi* gelüb anun gibileri dâhil-i defter etdükden sonra anlar dahi ra'iyyet çiftlüğindendir, sâhibi ben kökün sökdim, dedüğine 'amel yok.

35. Ve bir ra'iyyet çiftlüğin *üç yıl ekmeyüb boz kosa,* câri olan *kanun-ı kadîm* üzere sipahisi tapu kanunu üzere tapusın alub âhara vere.

36. Ve *kâfirlerden* evvelden alınu-gelen kanun üzere bağları bozuldukda birer sepet üzüm alına. Ve her sipahinin tımarı sınurında olan *'öşr-i şîresin* olı-geldüği üzere sınur sâhibi ala.

Silistre Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD. 65. sh. 1-11

بسم الله الرحمن الرحيم

Silistre Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 65. sh. 1-11

Silistre Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 65, sh. 1-11

٢٠

٢١

٢٢

٢٣

٢٤

٢٥

٢٦

٢٧

٢٨

٢٩

٣٠

٣١

Silistre Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 65, sh. 1-11

٣٢ [illegible]

٣٣ [illegible]

٣٤ [illegible]

٣٥ [illegible]

٣٦ [illegible]

§.10- ÇİRMEN SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (59)

I- GENEL OLARAK

Rumeli Eyâleti'nin ilk sancaklarından biri olan *Çirmen,* tıpkı *Niğbolu, Silistre* ve *Vidin* gibi, Tuna nehri bölgesi şehirlerindendir. 1517 tarihi sancak listesinde sancakbeği *Mihal oğlu Mahmud Beğ*'i gördüğümüz Çirmen Sancağının, 928/1521 tarihli liste de ise *Ömer Beğ oğlu Durak Beğ* tarafından idâre edildiğini müşâhede ediyoruz. 1521 tarihli kazâ listesinde ise, Çirmen Sancağının kazâları şöyle sayılmaktadır: *Çirmen Kazâsı, Hasköy kazâsı, Akçekazanlık Kazâsı* ve *Zağra Yenicesi Kazâsı*(1).

Yavuz devri kanunnâmeleri arasında doğrudan Çirmen Sancağını ilgilendiren müstakil kanunnâme yoktur. Ancak Çirmen'e bağlı bir kazâ merkezi olduğu kesin olan *Akçekazanlık Kadısı* tarafından hazırlanan ve bütün Tuna iskeleleriyle alâkalı gümrük ve bâc kâidelerini tanzim eden bir hukukî düzenleme elimizde mevcuttur. Akçekazanlık Kadısı tarafından hazırlandığı için Çirmen Sancağı Kanunnâmeleri arasında zikrettiğimiz bu hukukî düzenlemede. Silistre, Vidin, Niğbolu ve benzeri sancakların iskeleleriyle alâkalı hükümler de mevcuttur. Daha önce Fransızca neşri yapılan ve tek nüshası, Paris, Bib. *Nat. turc ancien 85, Vrk. 276/b-278/b*'de bulunan kanunnâme, başındaki kayıttan anlaşıldığı üzere, *26 Rabî'ül-Âhir 926/1520*'de hazırlanmıştır(2).

II- TUNA İSKELELERİ KANUNNÂMELERİ

Sûret-i defter oldu ki;

Akçe-kazanlık Kadısı mevlânâ *Küçük Peri,* Defter mûcebince Tuna iskelelerinde hâs olan sarfî(?) *gümrükleri* ve *vüzâriyyeleri* ve gayrıları beyân eder; el-vâki' fî 26 Rebî'ülâhir sene 926(3).

1. *Tuna İskeleleri*nde *vüzârlar* koyun geçürdükleri zaman iki koyuna bir akçe resm aldıklarından sonra beş koyuna bir akçe dahi alub nısfı ınîrî içün zabt olunmak fermân oldu. Ba'zı iskelelerde alınu-geldüği ecilden *rubu'* alınmak câizdir(4).

2. Ve *Tuna iskeleleri*nde ve boğazlarda ve ba'zı göllerde *sayd olunan balıkdan öşür* alınu-gelüb min ba'd nısıf alınmak emr olundu.

---

(1) Veliyyüddin, 1969, Vrk. 119/a, 112/b; TSMA, D. 9772

(2) Beldiceanu, Nicoara, Acte du régne de Selim I concernant quelques échelles dambiennes de Valachie, de Bulgarie et de Dobrudja, Süd dest-Forschungen XXXIII, Munich 1964, pp. 91-115

(3) — **Akçekazanlık:** Çirmen'de kazâ merkezidir.

— **Sarfî:** Bu kelimeyi tam okuyamadık.

— **Vüzâriye:** Niğbolu Kanunnâmesinde açıklandığı gibi, Tuna'dan geçirilen mallardan alınan örfî bir vergi (Bkz. **Niğbolu Kanunnâmesi**).

(4) — **Vüzâr:** Tuna'dan yük geçirenlere denir.

3. Ve *Eflâk* tarafından terke alub gemilerini tahmîl eden kimesnelerden dahi bir iskelenin önüne gelicek âhar iskelede *gümrük* vermemiş ise gümrüğin almak emr olundu ve ellerine *temessük* verile ki, sâir iskelede dahi almayalar deyu fermân oldu.

4. Ve *balık sayyâdların*a tenbîh oluna ki, iskeleden gayrı yerde balık satmayalar ve emînler ma'rifetleriyle satalar ve *kadılar* dahi *sicillâta* kayd edeler deyu emr olundu.

5. Ve gemiler ile esbâb geldikde gemiye nâzır olmayub esbâba nâzır olub içinde olan esbâbı ma'lûm edinüb ana göre *bâc*ların almak emr olundu.

6. Ve öteden gelüb geçen *esir*lerden kanun üzerehercinsinden büyüklerinden ve küçüklerinden *pençik* alınmak emr olundu.

7. *Pençik* ref' olunub yirmişer akçe alınmak fermân olundu.

8. Ve iskelelerden *at* geçdikde beru başda resm alındıkdan sonra tekrar öteden gelüb geçdikde bir resm dahi alınmak emr olundu.

9. Ve iskelelerden *tâcir kumaşla geçdiklerinde* eğer berudan anaru ve eğer anarudan beru metâ'ları, gerek istibdâl olsun gerek satun alınsun, öteden beru geçdüklerinde dahi kumaşlarından ve esbâblarından *gümrük* alınmak emr olundu.

10. Ve *Sakçı (Yasakçı?) İskelesi* mukâbelesinde *Boğdan* tarafından bizüm sınur dâhilinde on beş *göl* varmış. Bu göllerden sâbıkan *Boğdan Voyvodasın*a beğlik deyu hükm-i hümâyûnla iki göl verilmiş. Ol ecilden on beş gölü tasarruf ederler imiş. Ne *gümrük* ve ne *öşür* verirler imiş. Görülüb *Boğdan Voyvodasın*a veren göllerden gayrısından sayd olunan göllerden kanun üzere öşür ve rüsûmı zabt olunmak emr olundu. Ve eğr vermezlerse Boğdan tarafından olmayub ferâğat edeler deyu emr olundu[1].

11. Ve zikrolan iskelelerde ba'zı *göller* ve *adalar* vardır; kış olub *Tuna*'yı buz tutıcak *Boğdan* ve *Eflâk* Keferesi koyunların zikr olan göllere ve adalara geçürüb kışladurlar imiş. Her yüz koyunda üç koyun *guruştina* deyu cem' olub mîrî içün zabt olunur. Bu iki yıl sancak beği adamları cem'inde mu'âvenet etmekle gadaben sülüsân kendüler alub sülüsi emînlere verirler imiş. Bu dahi olı-gelen âdet ve kanun üzere mîrî içün zabt olunub sancak beğine nesne verilmemek emr olundu[2].

12. Sülüs sancak beğine verilüb sülüsânı mîrî içün zabt oluna.

13. Ve beru yakadan *Dobruca* halkından *Sakçı (Yasakçı?) İskelesi* mukâbelesinde yüz koyun mayası olub azuğun ve yemeğin beru cânibden iletürler imiş. Ammâ koyunlarına tuzı *Boğdan*'dan alub yedürürler imiş. Hâcet tuzı iskeleden aldırub âhar yerden aldırmamak emr olundı.

14. Ve *Tuna*'da *balık tuzlayan kimesnelere* tenbîh oluna ki, tuzlanacak balıklar içün tuzı deniz tuzundan almayub iskelelerden alduralar.

15. Ve *Silistre İskelesi*nde min ba'd *Niğbolu*'da ve *Ramoda* ve *Rus İskelesi*nde

(1) — **Sakçı İskelesi:** Yasakçı iskelesi olması muhtemeldir.
— **Boğdan Voyvodası:** Boğdan prensine Osmanlı Devleti tarafından verilen ünvandır.

(2) — **Guruştina:** Maddede tarif edildiği gibi koyunlardan alınan örfî bir vergidir.

alınduğı üslûb üzere koyundan ve atdan ve sığırdan *vüzâriyye* ve resm alınmak emr olundı.

16. Ve *Maçin İskelesi* mukâbelesinde *Boyan Gölü* demekle ma'rûf bir boğaz vardır ki, fersah karşusunda *Tuna* iki bölünüb yine içinde birbirine dâhil olur bir il, kâfirleri mezkûr boğazda dokuz yerde *dalyanlar* edüb balık sayd ederler. Sayd olunan balığın sülüsi alınursa haylı mal hâsıl olur imiş. Zikr olan dalyanlardan min ba'd sülüs alınmak emr olundu[1].

17. Ve *Rahova İskelesi*nde *Eflâk* kâfirleri araba ile tuz getürdüklerinde her arabadan *pâre-i safîne* deyu birer çatal tuz alınur imiş. *Niğbolu İskelesi*nde alınmaz imiş. Min ba'd mezkûr iskelede dahi alına deyu emr olundu (Kâfir yakasında imiş alınması iken münâsib değil imiş)[2].

18. *Rahova* ve *Vidin İskeleleri'nde iki koyuna bir akçe resm alındıkdan sonra beş koyunda bir akçe vüzâriyye* alınub nısfı mîrî içün zabt olunur imiş. Ve atdan ve sığırdan dörder akçe resm ve birer akçe *vüzâriyye* alınub nısfı mîrî içün zabt olunur imiş. *Yerköyi İskelesi*nde dahi yüz koyundan eksik olsa, nısf-ı vüzâriyye alınmaz imiş. Min b'ad *Yerköyi İskelesinde dahi vüzâriyye ve gayrı Niğbolu* ve *Rahova* ve *Vidin* İskelelerinde alunduğı gibi alınmak emr olundu.

19. Ve *Vidin İskelesi*nde bir pâre tuz iki akçe ve iki pula satılur imiş. *Rahova* ve *Niğbolu* İskelelerinde ikişer akçeye satılur imiş. Su'âl olundukda *Vidin*'de *Eflâk*den artuğa alınur, ol ecilden bahâya verilür deyu cevâb vermişler. Min ba'd *Niğbolu* ve *Rahova* İskelelerinde Eflâkden alınan tuz neye alınur ise, bir akçe ziyâdeye satıla deyu emr olundu.

20. Ve *Kapucı Bazarı*nda sâkin olan kefereden gemiler ile *Tuna* yüzünden sayd ettükleri balıkdan *öşür* alınmak emr olundu.

21. Ve *tüccâr tâifesi Vidin* ve *Niğbolu* ve *Silistre* İskelelerinde gemilere ve sallara kumaşlar ve fuçılar koyub mezkûr *Kapucı Bazarına* çıkarduklarında anlardan dahi Eflâk yakasında mîrî içün *gümrük*leri alınmak emr olundu.

22. Ve *Rahova İskelesi*nde Eflâk kâfirleri tuz getürdüklerinde her arabadan *pâre-i sefîne* deyu birer çatal tuz alınur imiş. Min ba'd *Vidin İskelesi*nde dahi her arabadan birer çatal tuz alınmak emr olundu.

23. *Vidin İskelesi*nde *nesî'e* zamanında Eflâkden alınan tuzun bir pâresine bir buçuk akçe kıymet verüb nesî'eye iki buçuğa satılur imiş. Sonra *nesî'e* ref' olıcak *nakd* ile ikişer akçe ikişer pula satılur olmuş. Min ba'd Eflâkden alınan tuz pâresi neye alınursa birer akçe ziyâdeye satılmak emr olundu[3].

---

(1) — **Maçin:** Dobruca bölgesinde ve Tuna'nın en büyük kolu kenarında bulunan bir yerleşim bölgesidir (**Kâmûs'ül-A'lâm, VI/4080**).

— **Boyan Gölü: Boyana, ve Bojana** da okunabilir (Krş. **Kâmûs'ül-A'lâm,** II/1407).

(2) — **Rahova (Rakhovo):** Tuna'nın sağ sâhilinde ve Sofya'nın 149 km. kuzeydoğusunda bulunan bir iskeledir (**Kâmûs'ül-A'lâm, III/2239**).

— **Pâre-i Sefîne:** Gemiden alınan bir parça demektir ve örfî bir vergidir.

(3) — **Nesî'e:** Veresiye demektir. Burada kasdedilen mana ise, **rib'en-nesî'e** yani veresiye esasına dayanan fâizli muâmeledir.

24. Ve *Silistre İskelesi*nde *Moşboğaz* demekle ma'rûf Boğazı Tuna taşdıkda Eflâk tarafına yayılub haylı göller olub ba'dehû sular çekildikde ol boğazı Eflâk kâfirleri dutub *dalyan*lar edüb balık sayd ederler imiş. Ammâ kadîm'ül-eyyâmdan ol boğazı Silistre halkı içün nice zaman mîrî içün zabt olunmuş. Ve bir zaman dahi *Silistre dizdârı* mutasarrıf olmuş; bil-fi'l Eflâk tasarrufunda imiş. İmdi görüle, ellerinde temessükleri varsa, tarihi ile yazılub arzoluna; yoğise vâki' olan mahsûlı mîrî içün ümenâ zabt eylemek emr olundu.

25. Ve *Berâyil* nân Bâzirgânîde her zamanda *Trabzon'*dan ve *Kefe'*den ve *Sinob'*dan ve *Samsun'*dan ve *İstanbul'*dan ve sâir Memâlik-i Mahrûseden *Karadeniz gemileri* gelüb Tuna yüzünden karayla çıkub *Niğbolu* ve *Silistre* ve sâir iskelelerdeki gibi iki tarafdan *gümrük* vermeğe nizâ' ederler. *Berâyil'*de çıkarız deyu metâ'ların satub ve terke tahmîl edüb ümenâya *gümrük* vermezler.

26. Ve mezkûr *Berâyil* halkı ve sâir tavâifden *rençber tâifesi Niğbolu'*ya ve *Vidin'*e ve sâir iskelelere varub gemilere ve sallara kumaş ve terke tahmîl edüb Maçin'e geldiklerinde *gümrük* vermeyüb gemilerinden ve sallarından hemen *geçer bâcı* verüb bunda satmazuz, *Berâyil'*e çıkarub satarız deyu nizâ' ederler. Husûsan ki, fuçıdan ve kumaşdan ve sâir metâ'dan *Maçin İskelesi*nde ümenâ *gümrük* alsa, Eflâk Voyvodasının adamları bir gümrük alurlar[1].

27. Vakit olur ki, *Karadeniz'*den yetmiş seksen pâre gemi gelüb metâ' getürüb satub yine terke tahmîl edüb avdet ederler. Ümenâ *gümrük* taleb etdüklerinde, *Berâyil'*de satdık ve *Berâyil'*de tahmîl eyledük deyu nizâ' ederler, gümrük vermez imiş.

28. Min ba'd *boğazlar*da yapılan *dalyanlar*dan sayd etdükleri balıkdan sülüsi alınub mîrî içün zabt oluna. Ve *Berâyil'*e gemilerle gelen metâ'dan sâir iskelelerdeki gibi gümrük alınmak emr olundu. Ve mezkûr bazar halkı ve sâir tavâifden ve rençber tâifesi *Niğbolu'*ya ve *Vidin'*e ve sâir iskelelere varub gemilere ve sallara kumaş ve terke tahmîl edüb *Maçin'*e geldüklerinde metâ'larından kanun üzere gümrükleri alınmak emr olundı.

29. Ve *Karadeniz'*den *Berâyil'*e metâ' getürüb satub yine terke tahmîl edenlerden dahi *Maçin İskelesi*nde gümrükleri alınmak emr olundı. Şöyle ki, gemiciler vermekde nizâ' edeler, yelkeni aşağa koyub gelüb bu yakada *gümrük*lerini edâ eylediklerinden sonra metâ'ların iletüb satalar deyu emr olundı.

Temmet

(1) **Berâyil:** Abrail de denen bir Tuna boyu yerleşim bölgesidir. Maçin İskelesine 15 km uzaklıktadır (**Kâmûs'ül-** A'lâm, VI, 4080)

Tuna İskeleleri Kanunnâmesi, Paris, Bib. Nat., 85, Vrk. 276/b-278/b

Tuna İskeleleri Kanunnâmesi, Paris, Bib. Nat.. 85, Vrk. 276/b-278/b

Tuna İskeleleri Kanunnâmesi, Paris, Bib. Nat., 85, Vrk. 276/b-278/b

Tuna İskeleleri Kanunnâmesi. Paris, Bib. Nat., 85, Vrk. 276/b-278/b

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ŞAM EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

§.1- YAVUZ SULTAN SELİM DEVRINDE ŞAM EYÂLETİ VE SANCAKLARI

Akdeniz'in kuzey sâhiliyle kuzeyde Anadolu, doğuda Fırat nehri ve güneyde Arap Çölü ile çevrili bölgeye *Suriye, Bilâd-üş-Şâm, Şam, Arâz-iş-Şâm, Hittat'üş-Şâm* yahud *Ber'r'üş-Şâm* denilmektedir. İşte başlangıçta *Şam Eyâleti* deyince bu bölge akla gelmelidir(1). Bugün Suriye'nin başkenti olan Şam şehrine ise, *Dimaşk* yahut *Dimaşk-üş-Şâm* denmektedir(2).

Şam bölgesinin Osmanlı idâresine geçişi, 25 Receb 922 (24 Ağustos 1516)'de tahakkuk eden Mercidabık zaferinden sonradır. Osmanlı Devleti, Suriye bölgesini fethettikden sonra, buranın idarî statüsünü iki ayrı şekle ifrâğ etmiştir: *Birincisi,* Mercidabık savaşının pişdâr kumandana *Karaca Ahmed Paşa*'ya verilen *Haleb Eyâleti*'dir ve 1516 yılının Ağustos ayında te'sis olunmuştur. Yani Haleb, Memlûklülerdeki *Niyâbe*'ye tekâbül etmek üzere, bir vilâyet merkezi haline getirilmiş ve vâlileri mîr-i mîrân yani beylerbeyi rütbesine hâiz kabul edilmiştir. Ancak buna rağmen başlangıçta Haleb Eyâletinin, sancak ve kazâlarıyla müstakil bir eyâlet gibi görmek zordur(3). *İkincisi* ise, 1 Ramazan 922/28 Eylül 1516'da Şam şehri fethedilince, Osmanlı Sultanı Yavuz, kendisine iltihâk eden Memlûklülerin Dimaşk vâlisi yani Şam Nâibi olan *Canbirdi el-Gazâlî*'yi eski makamında bırakmış ve Türk Paşası Karaca Ahmed Paşa'ya bırakılan Haleb Niyâbe'si dışında, kendisine bütün Suriye bölgesinin idaresi verilmiştir(4). Bu durum, 926/1520'de Yavuz'un vefatına kadar devam etmiştir. Yavuz vefât edince, Gazalî, kendisini, *Melik Eşref* adıyla saltanatını ilan etmiş ve isyâna kalkışmıştır. 927/1521'de öldürülmesi üzerine, bütün Şam bölgesi, Osmanlı devletinin eline geçmiştir.

Her ne kadar, Yavuz döneminde biri Osmanlı ve biri de Memlûklü olmak üzere, iki beylerbeyinin idâresinde iki ayrı eyâlet (Haleb ve Şam Eyâletleri), Şam bölgesinde görülüyorsa da, Osmanlı devleti, bu iki eyâleti tek eyâlet gibi itibâr etmiştir. Kanunî'nin son yıllarına kadar devam eden bu statü içinde, yapılan sancak ve eyâlet tasniflerinde, Şam tamamen Osmanlı Paşalarının eline geçinceye kadar *Eyâlet-i Arab,* daha sonra ise *Eyâlet-i Şam* dendiğini söylemek mümkündür. Meselâ, 1517'de hazırlandığı kuvvetle muhtemel olan bir livâ tasnifinde, *Eyâlet-i Arab* ta'biri kullanılmış ve listede zikredilen Haleb Sancağı'nın beği olarak *Ahmed Bey* (muhtemelen *Karaca Ahmed Paşa*) zikredilirden, Şam, Gazalî'ye aid bulunmasından mahlûl olarak gösterilmiştir(5).

Canbirdi El-Gazalî'nin bertaraf edilip *Ferhad Paşa*'nın Şam Beğlerbeğliğine ta'yininden sonra ise, bu bölge ba'zan eskiden olduğu gibi *Eyâlet-i Arab,* ba'zan ise *Eyâlet-i Şam*

(1) **İA, Suriye,** XI, sh. 51 vd.

(2) **İA, Şam,** XI, sh. 298 vd.

(3) **İA, Haleb,** 5/I, sh. 121; Uzunçarşalı, **Osmanlı Tarihi,** II, 286

(4) **İA, Suriye,** XI, 61; İA, Şam, XI, 305-306

(5) TSMA, D. 9772'deki liste

şeklinde anılmaya başlanmıştır. Bu halin, Kanunî'nin son yıllarına yani Suriye bölgesinin *Şam (Kudüs, Gazze, Nablus, Sayda* ve *Beyrut* gibi 10 sancak) *Trablus (Hıms, Hamâ, Selimiye* ve *Cebel)* ve *Haleb* (Ayntâb hâriç bütün Kuzey Şam Arazisi) Eyâletlerine taksimine kadar devam etmiştir[1].

Yukarda verilen bilgiler ışığında, Yavuz devrinde *Bilâd-ı Şam* denilen Suriye bölgesini, *Eyâlet-i Arab* yahud *Eyâlet-i Şam* adı altında tetkik etmeye karar verdik. 1517 tarihinde tanzim olunduğu tahmin olunan *TSMA. 9772* ve 928/1521'de tanzim olunduğu kesin olan *Veliyyüddin, 1969*'daki listeleri esas alarak Şam Eyâletinin sancaklarını, Sancakbeğleri ile birlikte şöyle sıralayabiliriz:

Elviye-i Vilâyet-i Arab:

1- *Livâ-i Şam,* 1517 tarihli belgede malılûl (aslında Gazali üzerinde); 1521 tarihli belgede ise *Ferhad Paşa,* mîr-i mîrân;

2- *Livâ-i Gazze ma'a Remele,* benâm-ı *Musa Beğ* (D. 9772'de yok);

3- *Livâ-i Kudüs-i Şerif* be nâm-ı *Kara Hasan Beğ* (D. 9772'de yok);

4- *Livâ-i Safed* be nâm-ı Çavuş Sinan Beğ (D. 9772'de yok);

5- *Livâ-i Haleb* be nâm-ı *İsa Beğ* veled-i İbrahim Paşa (1517'de Ahmed Beğ);

6- *Livâ-i Trablus* be nâm-ı *Hurrem Beğ* veled-i İskender Paşa (1517'de Mustafa Beğ);

7- Livâ-i *Hama ve Humus* be nâm-ı *Çavuş Ahmed Beğ* (1517'de Kasım Beğ);

8- *Livâ-i Ayntâb* be nâm-ı *Muhammed Şah Beğ* veled-i Sinan Paşa (1517'de Çakırcıbaşı Nasuh Beğ);

9- *Livâ-i Antakya* be nâm-ı *Çaşnigir Hüsrev Beğ* (1517'de yok);

10- *Livâ-i Birecik* be nâm-ı *Zağarcı Ahmed Beğ;*

11- *Livâ-i Adana* ve *Çukurâbâd* be nâm-ı *Pîrî Beğ* veled-i Ramazan Beğ (1517'de yok);

12- *Livâ-i Tarsus* be nâm-ı *Hüseyin Beğ* (1517'de Mihal oğlu Yahşi Beğ);

13- *Livâ-i Sis* be nâm-ı *Sekbanbaşı Mustafa Beğ;*

14- *Livâ-i Divriği,* Okçu Sinan Beğ;

15- *Livâ-i Malatya, Yahya Paşa* oğlu Mehmed Bey;

16- *Livâ-i Kahta ve Gerger,* Emîr-i alemin kardeşi *Ahmed Bey,* (Behisni ve Hısn-ı Mahsur'la);

17- *Kazâ-i Kemah* (Erzincan'la birlikte);

18- *Livâ-i Bayburd* (*İspir* buranın kazâsı olarak);

19- *Livâ-i Kal'at-ür-Rum*[2].

Divriği, Kâhta-Gerger, Kemah, Bayburd ve *Kal'a-i Rum*'un Eyâlet-i Arab'a bağlılıkları geçici bir süre için olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu sebeple ayrıntıya girmiyoruz.

---

(1) Veliyyüddin, 1969, Vrk. 116/a-117/a, 121/a; **İA, Suriye,** XI, 61

(2) Bkz. Veliyyüddin, 1969, Vrk. 116/a-117/a; 121/a; TSMA, D. 9772

Şam Eyâletine ait Yavuz devrinde, *Sis, Tarsus* ve *Trablus Kanunnâmeleri* olmak üzere, elimizde üç sancak kanunnâmesi mevcuttur.

§.2- SİS SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (60)

I- TAHLİLİ VE NÜSHALARI

Elimizdeki her iki belgede de, *Eyâlet-i Şam'*a bağlı bir sancak olduğu kesindir. Kanunî zamanında durum değişmiştir. Yavuz devrinde sancakbeğinin de *Sekbanbaşı Mustafa Bey* olduğu görülmektedir. Kazâ listesinde tek kazâ merkezi de *Sis Kazâsıdır*[(1)].

Sis Livâsı, bugünkü adıyla *Kozan'*dır. Tıpkı Tarsus gibi uzun süre Memlüklülerin, sonra Zülkâdir oğullarının elinde kalan bu livâ, 893/1487 yılında *Hadım Ali Paşa* tarafından fethedilmiş ise de, sonra Memlüklülere geri verilmiş ve 921/1515'de kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Zülkadiriye Beğlerbeğliği kuruluncaya kadar, evvela Şam Eyâletine ve daha sonra Karaman'a bağlı kalmış ve Tarsus gibi burada da *Kayıtbay Kanunları* icrâ edilmeye devam edilmiştir[(2)].

Sis Livâsına ait 925/1519 tarihli kanunnâme, aynı tarihli ve *BOA, TTD, 69 (873)* nolu Tapu Tahrir defterinin 664. sayfasında yer almaktadır. Kanunun Arapça girişinde kısaca şöyle denmektedir: "Bu defter, *Sultan Selim Şah'*ın fermanı ile emîn ve Sultan Fâtih'in nişancısı *Yusuf Tevki'î* ve kâtip *Derviş Süleyman bin Murad* tarafından tahrir edilmiştir. 1-10 Safer 925/1519 tarihinde tamamlanmıştır"[(3)]. Ayrıca aynı defterin 846 ve 847. sayfalarında *Çeltük* ile ilgili hukukî hükümler de mevcuttur. Hem kanunnâme ve hem de bu hükümler, *Barkan* tarafından neşredilmiştir. Ancak biz orijinalinden kontrol ile bunları kitâbımıza alıyoruz[(4)].

Kanunnâme, re'âyâdan alınan şer'î ve örfî rüsûmı, *Sultan Kayıtbay kanunları*ndan ve *Kanun-ı Osmanî'*den istifâde ederek tanzim ederken, *Çeltük Hükümleri* de, çeltükle ilgili kâideleri vaz' etmektedir. Zaten kanunnâme de, *"Kanunnâme-i Sultan Kayıtbay Der Livâ-ı Sis"* ünvanıyla başlamaktadır. Konuyu Tarsus Kanunnâmesinde biraz daha açtık; burada kısa kesiyoruz.

II- 925/1519 SİS LİVASI KANUNNÂMESİ

DER BEYÂN-I KANUNNÂME-İ SULTAN KAYITBAY DER LİVÂ-İ SİS

1. *Gendüm*den ve cevden ve 'alefden ve çavdardan ve erzenden ve künciden ve burçakdan ve penbeden ve piyazdan ve sebzd'en ve kavundan ve karpuzdan filcümle *gallât* ve *hubûbât* ve *fevâkih* kısmından *onda bir ta'şîr* oluna[(5)].

---

(1) **Kamûs'ül-A'lâm,** IV, 2759; Veliyyüddin, 1969, Vrk. 117/a

(2) **İA. Sis Maddesi,** 10, sh. 708 vd.

(3) BOA, TTD, 69 (973), sh. 664

(4) Barkan, **Kanunlar,** 200-203

(5) — **Gendüm:** Buğday

— **Cev:** Arpa

— **Erzen:** Darı

2. Ve *çeltük* her kimin yerine ekülür ise, *sâhib-i arz* içün *onda bir öşrü* alına.

3. Ve *re'âyây-i Etrâk*'den her müzevvecden *Haleb akçesi*yle yılda yetmişer akçe *nevrûz-ı sultanî*de *resm-i hâne* alına. Ve kisb ü kâra kâdir olan *mücerred*lerinden Haleb akçesiyle onar akçe alına(1).

4. Ve *re'âyây-ı zimmîden* her müzevvecinden yılda Haleb akçesiyle yüz otuz ikişer akçe *resm-i hâne* alına. Altmış altışar akçeleri nevrûzda ve altmış altışar akçeleri ilk güz ayının evvelinde alına. Ve her müzevvecinden ve mücerredinden Haleb akçesiyle ellişer akçe nevrûzda *cizye* alına ve *Kal'a-i Parsi Beyt* kâfirlerinin müzevvecinden ellişer akçe *cizye* alına.

5. Ve her bâb-ı *âsiyâbdan* ki, yıl tamam yürüye, *Haleb akçesi*yle yılda yüz yirmişer akçe alına. Altı ay yürüyeninden altmış *Halebî akçe* alına.

6. Ve *âdet-i ağnâm* her koyuna bir *Halebî akçe* alına. Ve hâriçden gelen koyundan *resm-i yatak* deyü bir eyü sürüden bir koyun alına(2).

7. Ve *resm-i arûsiye* kızdan yüz yiğirmi ve biveden altmış Halebî akçe alına, ziyâde alınmaya.

8. Ve *baş yaruğından* altmış Halebî akçe alına. Ve *bıçak zahmin*den ki, mevt icâb etmeye, yüz Halebî akçe alına.

9. Ve ba'zı mülk mezra'alardan onda bir *ta'şîr* olunub beşde birin sipahi olan *beğvâne* deyü alub ve beşde birin mülk sahibi *mülûkâne* deyü.

10. Ve ba'zı re'âyâ, kadîm-üz-zaman *Sis sancağına* müte'allık olub *Adana Sancağında* oturub rüsûm-ı 'örfiyyelerin *Sis sancağı beği*ne verürler imiş, gerü ol veçh üzere mukarrer olub hilâf-ı kanun iş olmaya.

11. Bal ve yağ ve peynir yüklerinden ikişer Halebî akçe *bâc* alına.

12. Ve *cerâim* hususları ki, vâki' ola, ol bâbda *Kanun-ı Kadîm-i Osmaniye*'ye mürâca'at olınub tecâvüz olunmaya.

13. *(Çeltûk hükümleri);* Zikrolan arklar yüz yıl mikdârı var imiş ki, hâlî ve harâb şöyle mu'attal yatub zirâ'at ve hırâset etmeyüb *Yomhir* nâm kimesne kendi kavmiyle ark çeküb *Kızıl Ark* demekle ma'rûf arkı ihyâ eyleyüb *sene erbe'a ve 'ışrîn ve tis'a*-mi'e *Rebi'ülâhir*ında bir mikdar *çeltük* zirâ'at edüb işbu senede zirâ'at olunan çeltük mahsûli *'âdet-î kadîm üzere* alınsun, sene-i mezbûrdan anaru zikrolan iki ark zirâ'at olundukça her sâl ber-veçh-i maktû' otuz bin Halebî akçe *hâssa-i hümâyûna* edâ edeyim deyü *iltizâm* gösterdiği sebebden defter-i cedide veçh-i meşrûh üzere kaydolundı. Mezbûr *Yomhir* ve oğulları *Selman* ve *Ömer* zikrolan arklara reis nasbolundılar. Ve *hâssa-i hümâyûna müte'allik arkların reisleri ve sakaları ve çeltükçileri 'avârızdan mu'âf olmak kanun olmağın* bunlar dahi defter-i hâkâniye mu'âf kaydolundular.

Ve zikrolan *arklar ekilüb biçilmelü olıcak* biçilmezden öndin evvel tohum içün ta'yin olunduğı kadar *çeltük* biçilüb harman olub hıfzolundukdan sonra bâki kalan çeltük ayak üzerinde iken *ehl-i hibre*ler ma'rifetleriyle *nidây-ı 'âm* olınub bölük

---

(1) — **Resm-i Hâne:** Çift resmi karşılığıdır.

(2) — **Resm-i Yatak:** Resm-i ağıl karşılığıdır.

bölük halka satılub kendüleri biçüb harman edüb hıfz ederler. Akçesine iki ay *va'de satılub kendüleri biçüb harman edüb hıfz ederler. Akçesine iki ay va'de* tamam olduğı gibi akçe cem' olunub nısfın mîri içün mezkûr *Yomhir* alub ve nısf-ı âharın *rençberlere* verürler. Ve *sâhib-i arza* *onda bir* hesâbı üzere öşürlerin verürler.

Ve zikrolan iki arka kırk *kantar* çeltük tohum ta'yîn olunub ve *reis*lere birer kantar çeltük ve *saka*lara buçuğar kantar şekere ekmek içün ta'yin olunmuşdı. Ziyâde ekdürmiyeler.

Ve zikrolan nehirlerün sulağı bu yıl filan kimsenin tarlaları üzerine sulanur deyü mahal ta'yîn edüb ol bahâne ile *havâle kulları* ve reisler re'âyâdan sonra ahz etmek mürâd edinürler ise, *vilâyet kadısı* men' edub re'âyâdan bî vech nesne aldırmayalar.

Ve *reis*ler ile *saka*lar ekdüği şekerlerden mîrî içün nesne alınmayub mücerred sâhib-i arza öşür verürler.

Ve mezburûn *reisler* ve *sakalar* ve *çeltükçiler göçer evler* olub *Kuyumcı Sazı* demekle ma'rûf yerli halî olmağın *kışlak* ve *Boz Alan* ve *Göl Pınar* ve *Su Viran Kinise* ve *Mes'ud yaylakları olub kışlaklarına ve yaylaklarına kimesne mâni' olmaya.*

14. *Bir nehrün çeltük ekilecek yerin evvel suya basdururlar.* Ol yeri yüz dört *bölük* ederler. *Her bölüğe bir ok derler.* Ol takdirde yüz dört ok olur. Andan sonra dahi çeltük ekilmeden zikrolan yüz dört okın dört yarar eyi okın bu cümleden *beğliğe ihrâc* etdüklerinden sonra andan mâ'adâ yüz okun rub'u ki, yirmi beş ok olur, *sakâ* olan kimesne alub tohumun kendü yanından verüb eker. Bâki kalan yetmiş beş okun nısfı ki, otuz yedi buçuk ok olur, *çeltük ekincileri* alub anlar dahi tohumun kendüleri yanından verüb ekerler. Andan gayrı kalan otuz yedi buçuk okun rub'u ki, dokuz buçuk ok olur, anı *çeltük ıssı olan kimesne* alub tohumun kendü yanından verib eker. Bunlardan dahi bâki kalan sekiz buçuk okı, çeltük ekilen yer ve su bir sipahinin olsa, zikrolan yirmi sekiz buçuk okı alub kendü yanından tohumun verüb eker. Yer bir sipahinin ve su gayrı bir sipahinin olsa, yirmi dört buçuk okın nısfın *yer sâhibi olan sipahi* alub ol dahi tohumun kendü yanından verüb eker ve nısf-ı âharın *su sâhibi olan sipahi* alub tohumun kendü yanından verüb eker.

15. Veçh-i meşrûh üzere *ekilüb zirâ'at iden kimesneler biçdürdükten sonra sakâ ve ekinci ve reis ve yer sâhibi ve su sâhibi,* ekdükleri okların her birisinin bir *harman* edüb savrulduktan sonra, her harmanı dokuzar *çeç* ederler, her dokuz çeçünin nısfın *beğlik* ve nısf-ı âharın *yer ve su sâhibi* alur. Yer gayrı sipahinin olsa ve su bir âhar sipahinin olsa, nısfın *yer sâhibi* ve nısfın *su sâhibi* alur. Bâki kalan sekiz çeçün bir çeçini *nehrin hâfızı* alur. Ve bir çeç zikrolan kimesneler ki, tohumun verüb zirâ'at etmişlerdir, anlar alur.

16. Ve zikrolan *çeltükler* biçmelü olıcak mîrî kıbelinden her arga birer ikişer âdem gönderilüb zikrolan âdemlerün yemekleri ve atlarının yemleri, *sakâ* ile *rençberler* üzerlerinde olub ve her arkdan *şelik* deyü yani *şıhnelik* deyü bir âdem götürdüğü kadar çeltük demedin alub hıfz eder imiş.

17. Ve *reis* buçuk kantar şekere ve *sakâ* otuz batman şekere eküb mîrî içün nesne alınmayub ve *yer hakkı* ve *su hakkı* alınmaz imiş. Ve *çeltükçiler* yirmi batman mikdârı *şekere* eküb anlardan dahi nesne alınmaz imiş.

18. Ve *Sempas suyı* ile zirâ'at olunan arklar ki, *kulaksuz argı* ve *Tellâk argı* ve *Aratma argı* ve *İsa Oğlu argı* demekle ma'rûflardır, bu zikrolan arklar, *Zülkadirlü tâifesi* zirâ'at etmeğin bunlardan sâir arklar gibi her arkdan mîrî içün dörder *ok* ve *şıhnellk* alınmayub, mücerred her dokuz çeçün nısfın mîrî içün ve nısf-ı âharın *yer sâhibi* ve *su sâhibi* olan kimesneler alur imiş; zikrolan *Sempas suyı* ile ekilür. *Binarsı* nâm ark kadîmden *Zülkadirlü* elinde olmağın kadîmden mîrî içün çeltük vermeyüb sâl be sâl ber vehç-i maktû' on *batman* sâfi pirinç verür imiş. Ve *Vâser* nâm arkdan dahi her senede ber-veçh-i maktû' beş batman sâfi pirinç mîrî içün alınur imiş. Mezkûr arkların 'an-kadîm iz-zamân ilâ hâzel'ân kanunları veçh-i meşruh üzere olmağın defter-i cedîde bu veçhile kaydolundı.

Sis Sancağı Kanunnâmesi. BOA. TTD. 69 sh: 664. 846-847

§.3- TARSUS SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (61)

I- TAHLİLİ VE NÜSHALARI

Fethedildiği ilk günlerde Zülkadiroğullarının hâkimiyetine bırakılan, sonra *Eyâlet-i Arab* veya *Şam* denen büyük eyâletin sancağı haline getirilen Tavsus Sancağının 1517'deki sancakbeği *Mihal oğlu Yahşi Beğ,* 1521'de ise *Hüseyin Beğ*'dir[1]

Tarsus, daha doğrusu Adana bölgesine Osmanlılar, II. Bâyezid devrinde girmişlerdir. 888/1483 yılında Tarsus fethedilmiştir. Ancak bu bölgedeki Memlûklü hâkimiyetine tam olarak son verilememiştir. Yavuz Sultan Selim, Çaldıran savaşından dönerken, Memlûklülerle birleşerek Osmanlıları rahatsız eden Zülkadiroğullarının üzerine yürümüştür. 922/1515 yılında Zülkadiroğullarının hâkimiyetine son vermiş ve *Adana, Sis, Tarsus* gibi bu mıntıkadaki şehirleri hâkimiyeti eline almıştır. Ancak başlangıçta burayı idarî açıdan yine Zülkadiroğullarının elinde bırakmış ve *Şehsüvar oğlu Ali Beğ*'i bu bölgeye hâkim tayin etmiştir. Hutbe ve sikke padişahın adına okunacak, fakat idareyi bu zat yürütecektir. Yavuz Sultan son zamanında bu bölge Osmanlı Devletinin beylerbeğiliği hâline getirilen *Eyâlet-i Arab*'a bağlanmıştır. İşte bu sebeple hem *Tarsus Livâsı* ve hem de *Sis Livâsı,* önce *Eyâlet-i Şam*'a, sonrada bunlardan ayrılarak Karaman Beğlerbeğinin emrine verilmiş, her iki halde de hukukî açıdan bu merkezde yine eski hâkimiyetin te'sirleri devam etmektedir[2].

Osmanlı Devleti, *Adana, Sis* ve *Tarsus* çevresinin ilk tahririni 925/1519 tarihinde yaptırmıştır. *BOA, TTD, 69 (973)* nolu Tapu-Tahrir Defterinde *Tarsus Livâsı* ile alakalı Kanunnâme'nin başında bulunan Arapça girişte şunlar zikredilmektedir: "Hamd Allah'a olsun. Sâlât da peygamberi Muhammed'e olsun. Bu defter *Tarsus Livâsı*nın mufassal defteridir. *Sultan Selim Şah bin Sultan Bâyezid Hân*'ın emriyle, Sultan Fâtih'in Nişancısı *Yusuf Tevkiî* (emîn) ve kâtip *Derviş Süleyman*'ın gayretleriyle tahir işlemi 1 Safer 925/1519 yılında tamamlanmıştır"[3].

Başına konulan ve mukaddimeden sonra zikredilen Kanunnâme hazırlanırken, daha önce yıllarca bu bölgede uygulanan Memlüklü Sultanı *Sultan Kayıtbay*'ın kanunları esas alınmıştır. Sadece vergi hukukunu ilgilendiren bu kanun hükümleri, yine bir müslüman Sultan olan Kayıtbay tarafından tesbit edilmiştir. Osmanlı Devleti de, temel hukuk sisteminde farklılık görmediğinden, bunların devamında bir beis görmemiştir. Zira değişen sadece, birimler, ölçüler ve ba'zı mikdârlardır. Kanunnâme'nin başında zikredilen *Sultan Kayıtbay,* Memlüklü sultanı *Eşref Melik Ebün-Nasr Kayıtbay Zâhirî*'dir. 872-901/1467-1495 yılları arasında Memlüklü Sultanlığı yapan bu zât, âlim, dindâr ve büyük bir devlet ada-

(1) Veliyyüddin, 1969, Vrk. 117/a; TSMA, D. 9772

(2) **Takdim-i Zikr-i Ensâb,** Sül. Kütp. Es'ad Ef. 2362, Vrk. 111/a, 117/a; İA, **Tarsus Maddesi,** 12/4, sh. 22 vd.; **Sis Maddesi,** 10, 708 vd., **Dulkadıroğulları Maddesi,** 3, 661; **Kâmûs'ül-A'lâm,** IV, 3008-3009

(3) BOA, TTD, 69 (973), sh. 272-273

mıdır. İdare ve vergi hukuku alanında koyduğu kanunlar, sadece Memlüklüler tarafından değil, diğer müslüman devletlerce de kabul görmüştür(1).

Tarsus Kanunnâmesi, henüz tesbitlerimize göre yayınlanmış değildir. Biz ilk defa yayınlıyoruz kanaâtindeyiz. 69 nolu Defterden öğrendiğimize göre, Tarsus Livâsının bu dönemde *Tarsus, Kasun* ve *Ulaş* olmak üzere üç nâhiye merkezi vardır(2). Aynı defterin 518. sayfasında ayrıca bâc ile ilgili hükümler mevcuttur. Bunları da alıyoruz. Kanunnâme, muhtevâ itibariyle Sis Kanunnâmesine benzemektedir.

II- 925/1519 TARİHLİ TARSUS SANCAĞI KANUNNÂMESİ

DER BEYÂN-I KANUNNÂME-İ KAYITBAY SULTAN DER LİVÂ-İ TARSUS

1. Gendümden ve cevden ve alefden ve erzenden ve künciden ve burçakdan ve piyazdan ve sebzden ve kavundan ve karpuzdan fil-cümle *gallât ve hubûbât ve fevâkih* kısmından *onda bir ta'şîr* oluna.

2. *Ve çeltük* her kimin yerine ekilür ise, *sâhib-i arz* içün *onda bir öşr* alına.

3. *Ve re'âyây-ı Etrâk'*den her *müzevvecin*edn *Haleb akçesi*yle yılda seksener akçe *nevrûz-ı Sultânî*de *resm-i hâne* alına. Ve kisb ü kâra kâdir olan *mücerred*lerinden Haleb akçesiyle onar akçe alına.

4. *Ve şehirde mütemekkin olan kâfirlerden,* nevrûz-ı Sultânîde Haleb akçesiyle her müzevvecden seksener akçe *resm-i hâne* ve her mücerredden Haleb akçesiyle ellişer akçe *ispenç* alına. Ve *Kal'a-i Nemrûn ve Kal'a-i Babarun* kâfirlerinden her müzevvecden ve mücerredinedn Haleb akçesiyle nevrûz-ı Sultânîde ellişer akçe *cizye* alına(3).

5. *Ve her bâb-ı âsiyâbdan* ki, tamam yıl yüriye, *Haleb akçesi*yle yüz yirmi beşer akçe alına. Altı ay yüriyenden altmışar akçe alına.

6. *Ve âdet-i ağnâm* her koyuna bir *Halebî akçe* alına ve hâricden gelen koyundan *resm-i yatak* deyü bir eyü süri koyundan bir koyun alına.

7. *Ve resm-i arûsiye* kızdan yüz yirmi ve bîveden altmış Halebî akçesi alına.

8. *Ve baş yaruğundan* altmış Halebî akçe alına ve *bıçak zahmin*den ki, mevt icâb etmeye, yüz Halebî akçe alına.

9. *Ve Kuştimurlu'*ya tâbi' ba'zı cemâ'ate *âdet-i mîrâhuriye* deyü kayd olunmuşdur. Tamam çiftden altı kile arpa ve yarım çiftden üç kile arpa *âdet-i mîrahuriye* deyü alına.

10. Bal ve yağ ve peynir yüklerinden ve sâir hubûbat ve fevâkih yüklerinden ikişer Halebî akçe *bâc* alına.

11. *Ve cerâim husûsları* ki, vâki' ola, ol bâbda *Kanun-ı Kadîm-i Osmaniye'*ye mürâca'at olunub tecâvüz olunmaya.

(1) BOA, TTD, 69, 272; **Kamûs-ı A'lâm,** II/974

(2) BOA, TTD, 69, 273

(3) **Nemrun** ve **Babarun.** Tarsus'da nâhiye merkezidirler.

12. *(Kal'a bâcı hükümleri):* Zikrolan kal'a yolunun *bâcı* sâbıkan üç yerde alınub âyende ve revendeye ziyâde te'addî olunub kul ve câriye geçse, her nefere altışar *Halebî akçe* ve akınişe ve me'kûlât ve gayrı yük geçse, her deve yüküne altışar ve at yüküne dörder ve merkeb yüküne ikişer Halebî akçe alınur imiş. Hâliyâ *Kosunlu ve Kara İsalu bâcları* bil-külliye ref' olunub mücerred *Kal'a-i Gövülek* yolunun bâcı alınmak emr olunub, kul ve câriyeden her ferde dörder akçe ve kumaş ve me'kûlât yüküne, deve yükünden Haleb akçesiyle dört akçe ve at yükünden iki akçe ve merkeb yükünden bir akçe alınmak emr olunmağın Defter-i Cedide vech-i meşrûh üzere kayd olundu. Ve bâc-ı mezkûr kal'a-i mezbûrdan anaru *Ak Köprü* kurbünde yollar ayrıldığı mahalde alına. Ref' olunan yollardan min ba'd *bâc* alınmaya.

13. Ve satılmak ecliyçün deve ve at geçse, deveden dört akçe ve atdan iki akçe *bâc* alına.

14. Ve kal'a-ı mezbûre kâfirleri, an-kadîm'iz-zaman ilâ yevminâ hâzâ, kal'a-i mezbûre *muhâfazati içün* ve zikrolan bâcda mu'âvenet etdükleri içün mu'âflar olub *cizye* ve *resm-i duhân* vermeyüb ellerinde selâtîn-i mâziyeden *menşûr*ları vardır. Ve hâliyâ hizmetleri mukâbelesinde *cizye* ve *resm-i duhân* vaz' olunmayub Defter-i Cedide *mu'âf kayd olundular. Bâc-ı tarîk-i mezkûr* hâssa-i Padişâhîye kayd olunub bağlarının öşri *Tarsus Sancağı* beğine hâsıl kayd olundu. Ve ahâli-i mezbûre şimdiye değin ede-geldükleri hizmetlerin gerü kemâ- kân edâ eyleyeler.

Tarsus Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 69, sh. 272-273, 518

§.4- TRABLUS SANCAĞI KANUNNÂMELERİ (62)

I- TAHLİLİ VE NÜSHALARI

Trablus-ı Şam (Tripoli de Syrie) denen bu idarî merkez, 1516'da şehir âmili *Kurt Bay* tarafından *Hayra Bey*'e teslim edilmiş ve *Eyâlet-i Arab* yahut *Eyâlet-i Şam* denilen eyâletin sancağı haline getirilmiştir. XVI. asrın sonuna kadar sancak olma vasfını devam ettiren *Trablus*'un, 1517'deki sancakbeği *Mustafa Beğ,* 1521'de ise *İskender Paşa*'nın oğlu *Hurrem Beğ*dir. Üç önemli kazâ merkezi ise, *Trablus, Hısn-ül-Ekrâd* ve *Cebeliye* olduğu, 1521 tarihli belgeden anlaşılmaktadır(1).

Osmanlı Devleti'nin şanlı ve şevketli Padişahı *Yavuz Sultan Selim,* Doğuda *Şah İsmail*'e dersini verdikden sonra güneye ya' ni Memlûklülere yönelmiştir. Haleb'e yakın bir bölge olan *Merc-i Dâbık*'da *Kansu Gavri* ile hesaplaşan Yavuz, 922 (1516) tarihinde Memlüklüleri bozguna uğratarak *Haleb, Birecik, Antakya, Hama* ve nihâyet *Dârüs-Selâm Şam*'ı da Osmanlı ülkesine ilhâk eylemiştir. Şam'ın fethini müte'âkib çevredeki Arap şeyhleri ve kabileleri Yavuz'a biat etmeğe başlamışlardır. Mısır seferine çıkmadan önce *Safed, Nablus, Kudüs, Aclûn, Gazze ve Trablus*'u da birer Osmanlı Sancağı hâline getiren Yavuz, bu zikrettiklerimizi Arab yahut Şam Eyâletine bağlamıştır(2). Fethettiği her beldenin hemen tahririnin yapılmasını emreden Yavuz zamanında bu beldelerden tahriri tamamlanan ve kanunnâmesi yazılan tek sancağın defteri elimizde mevcuttur. Diğerlerinin defteri bulunsa da kanunnâmeleri yoktur. Kanunî devrinde bunların da ayrı ayrı kanunnâmeleri hazırlanmıştır. Biz şimdi *Trablus Livâsı*nın kanunnâmesi hakkında kısaca bilgi verelim:

Trablus Sancağı, Şam Eyâletine bağlı ve bu bölgenin merkezi sayılan bir livâdır. *BOA, TTD, 68 (984)* nolu ve *925/1519* tarihli *Tapu Tahrir Defteri*nin başında yer alan kanunnâmesi, bölge kanunlarının ilki ve çekirdeğidir. Tesbitlerimize göre ilk defa tarafımızdan neşredilen bu kanunnâmenin başında bulunan Arapça mukaddime de ayrı bir tarih hazinesidir. Bunun özet tercümesini takdim ederek defterin ve kanunun nasıl hazırlandığını görelim:

"*Ebü'l-Fadl Muhammed bin İdris* diyor ki; *Mısır, Şam, Trablus, Hama, Hımıs, Haleb* ve benzeri *Arap beldeleri*nin hâkimiyeti, *Sultan Hüdâvendigâr*'ın eline geçerek bu şehirler de zulümden ve anarşiden kurtarılarak Osmanlı Devletine ilhâk edilince, Rahman'ın yeryüzündeki gölgeleri olan Osmanlı Sultanlarının adâleti, bu beldelerin tahririnin yapılmasını, re'âyâdan zulmün ve bid'atlerin kaldırılmasını, meşrû' olan *öşür, harâç* ve *cizye*-nin konulmasını gerektirdi. Bu sebeble, tahrir işi için *Sultan Selim Şah bin Bâyezid*'in fermanı sâdır oldu. Vezirleri ve devlet erkânı bu emre uyarak, tahrir işlemini yürütecek biri arandı. Ben de o sırada, hazine gelirlerini kontrol için *Şam*'a görevli gönderilmiştim. Bana bu görevi teklif ettiler. Kaçındım ise de, kabule mecbur kaldım. Önce *Sultan İbrahim Edhem*'in kabri bulunan sâhil şeridi şehirlerinden *Trablus*'a başladım. *İbrahim Ed-*

(1) Veliyyüddin, 1969, Vrk. 116/a-b; İA, **Trablus,** 12/1, sh. 452-455; **Kâmûs'ül-A'lâm,** IV, 2997-2999
(2) Sül.Kütp. Esat, 2362, Vrk. 117/b-118/a; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi,** II/284 vd.

hem vakıflarını ayrı ayrı defterde gösterdim. Defterin dibâcesinden sonra bazı kanunî kelimeleri ve örf-âdet ıstılâhlarını açıkladım. Tâ ki ahalinin vergi ödemesi kolay ve doğru olsun diye. *Hımıs, Hamâ* ve diğer şehirlerin de mücmel ve mufassal tahrirlerini yaptım. Müteâkip cildlerde gelecektir. Tahrir işlemi *10-20 Rebiülâhir 925/1519* senesinde tamamlanmıştır''(1).

Şam Eyâletine bağlı olan bu sancağı, Mağrib'dekinden ayırmak için buna *Trablus-Şam,* diğerine ise *Trablus-Garb* denmektedir.

Trablus ve yakınındaki iskelelere gelen malların gümrük ve bâc kâideleri ile re'âyânın şer'î ve örfî rüsûmunu tanzim eden kanunnâmenin ilk defa neşrini yaptığımız için ba'zı kelimelerde cidden zorluk çektik. Kanunnâmenin mukaddimesinde yeterince tahlili yapıldığından, muhtevâ üzerinde fazla durmuyoruz.

II- 925/1519 TARİHLİ TRABLUS SANCAĞI KANUNNÂMESİ

KANUNNÂME-İ VİLÂYET-İ TRABLUS

1. *Nefs-i Trablus iskelesinden Memâlik-i Arab ve Rum ve Frengistan* tarafına yüklenüb kasd-ı sefer eden gemilere dâhil olan emti'anın *bâcı ve tamgası bu* şerh mûcebincedir ki tahrir olunur:

Meselâ; güllâb ve fıstık ve *hiyârşenber* ve *kaliçe*ler ve seccâdeler ve bil-cümle sanduğa girecek metâ'dan her sanduk başına on bir akçe *tamga* alınmak kanun-ı mukarrerdir. Ve *bitâne* ve *astâr* kıt'alarından üçer akçe alınur; bundan ziyâde nesne alınmaz(2).

2. *Ve mîrlivâ adamları* ve sâbıkda iskeleden vazifesi olan kimesnelere, bir akçe verilmez. Mecmû' *tamga* ve *bâc hâss-ı padişahîdir.*

3. Gemilere dâhil olan *penbe* yükünden kanun budur ki, her *teng* penbe seksen *rıtl* olub yüz on sekiz akçe tamga alına. *Ve* penbe ipliğinden tengi iki yüz *rıtl* tahmin olunub her teng başına iki yüz seksen akçe tamga alınmak kanun-ı mukarrerdir. Ve ammâ tengden evvel olub kapanda vezn olan penbe ipliğinden *rıtl* başına bir akçe alınur; bundan ziyâde nesne alınmaz(3).

4. Gemilere giren sığır gönünden üçer akçe *bâc* alınmak kanundur. Ve kasni tenginden kırk ikişer akçe bâc alınur. Ve gemiye dâhil olan harir ve sûf ve ve kırmuz ve çiçek ve bahâr tenginden altmış altışar akçe *tamga* alınmak kanundur.

5. *Ve şol cins metâ' ki, vezne ve zirâ'a kâbil olmaya,* gemiye dâhil olıcak her

---

(1) BOA, TTD, 68/1-4

(2) — **Hıyârşenber:** Meyvesi tıpta kullanılan bir cins bitki olsa gerektir.

— **Bitâne:** İç elbise ve döşek demektir (**El-Münci d,** b-t-n maddesi).

— **Estâr:** Perdelik, astarlık kumaş.

— **Teng:** Denk demektir.

— **Rıtl:** Yaklaşık 1/3 okka mikdarı olan bir hacım ölçüsüdür. 6. maddede 1 kantar = 100 rıtl olarak tarif edilmektedir ki, 1 rıtl = 1/100 kantardır. 30 **batman** = 300 nüği = 30.000 dirhem olduğundan, 1 kantar = 30.000 dirhem olur ve 1 rıtl da 300 nüğidir. Bu durumda 1 rıtl = 10 batman olur (**1285 Tarihli Haleb Sâlnâmesi,** sh. 119 vd.)

yüz *kıt'a*dan yedi kıt'ası *resm-i tamga* deyü alınmak kanundır. Ve hemçünan gemiyle iskeleye gelen zirâ'a ve vezne kâbil olmaya, yüz kıt'adan yedi kıt'a alınur.

6. Feemmâ zikrolan etrâf-ı Memâlik-i Mahrûse'den ve *Bilâd-ı Efrenciye'den Trablus İskelesine vârid olan emti'anın kanun-ı kadîmi* budur ki, şerh kılınur: Meselâ akınişe ve emti'a esnâfının kadîm'ül-eyyâmdan bey' ve şirâsı *zirâ'*la ma'hûd olandan her yüz akçeden iki akçe *bâc* alınmak kanundur. Femmâ zirâ' ile olmayub kıt'a ile olan bey' ve şirâsının husûs ile mezkûr olmayandan *bâc* alınmak kanun değildir. Ve bey' ve şirâsı *mizân* ile ma'hûd olan esnâf-ı me'kûlât pirinç ve asel ve revgan ve fındık ve bâdem ve üzüm ve incir ve gayr-ı zâlik emsâli metâ'dan her *kantar ki, yüz rıtldır, beş buçuk rıtl alınub hâss-ı şahîye zabt olunur.*

7. Bundan gayrı *iskele hâfızları ki, münâzırî* demekle ma'rûfdur, her kantardan buçuk rıtl alınur. Mezbûrların cânib-ı şahîden vazifeleri olmayub muhtâcün ileyhim oldukları içün mukarrer olundu.

8. Camûs göni ki, vârid ola, *teng* ile olıcak on sekiz akçe *tamga* alınmak kanundur, aded ile olıcak mukaddemâ hükmi zikr olunmuşdur.

Şeker ve mercan ve kehribâ ve kalay ve *jengâr* ve zanbak ve zincifir ve kibrit ve rasâs ve bunun emsâli metâ' ki, iskeleye vârid ola, her yüz akçeye üçer akçe *tamga* alınmak kanundur. Bundan gayrı *mîrlivâ adamları,* zikrolan metâ'ın sanduk başına ikişer akçe alurlar imiş, hâliyâ *hisse-i mîrlivâ* dahi hâssa-i şâhîye zamm olmağın on ikişer akçe dahi *hâss-ı mîrlîvâ* içün zabt olunur(1).

9. *Kıbrus Adasından Trablus İskelesine* ve ana müte'allık *Lâzkiye ve Cebele ve Banyas ve Antartus* iskelelerine gemiyle *tuz* gelüb ol tuzı âmiller satun alub *narh-ı rûzî* üzere müslümanlara bey' etmek kanun-ı kadîmdir. Gerü ber-karar-ı sâbık mukarrer olundu. Âmillerden gayrı kimesne ol tuzı satun almak yasakdır. Zira ki, iskele mukâta'asında mübâya'a etmek dâhildir(2).

10. İskeleye gelüb *lenger* salan gemi gerüs sefer eylemelü olıcak *resm-i lenger* deyü a'lâ gemiden altı yüz on **dört** akçe ve mutavassıt'ul-hâl gemiden iki yüz akçe ve küçük gemiden yirmi beş akçe verilmek kanundur.

11. *Mastaki ve polad* iskeleye gelicek kanun bu imiş ki, cümlesi hâssa mal ile satun alınub şehirde olan tüccâra birer mikdâr ziyâde ile tarh ederler imiş. Bu ma'nâdan müslimîn mu'âteb ve müte'essir ve mutdacir oldukları cihetden ref' olunub şeker ve mercan ve kehribâ kanunu mûcebince her sanduk mastakiye ikişer akçe alınur. Ba'd'el-vezn yüz akçeden üçer akçe tamga alınmak kanundur(3).

12. *Deryâ yüzünde gemiler pârelenüb helâk olsa, Frenk* tâifesinin olıcak emîn olan cemî'-i âlât-ı harb ve sâir esbâbı ve tahtaları hâssa-i padişahîye râci' olmak kanundur. On bin ve on binden yukaru olan *beyt'ül-mal* hâssa-i padişahîye hâsıl kayd olunmuşdur. Külliyen *abîd ve cevârî kısmının beyt'ül-malı ve Yahudi ve Nasarâ'nın beyt'ül-malı* hâssa-i padişahîye olmak kanundur.

(1) — **Jengâr:** Göztaşı, Arapça **zencâr.**
— **Rasas:** Kurşun demektir.

(2) — **Lazkiye** ve **Cebele,** Trablus'a bağlı nâhiyelerdir. **Banyas** ve **Antavtus** da iskeledirler.

(3) — **Mastaki:** Rumca mastikadır ve sakız demektir.

13. *Tâife-i Arab Hımıs ve Hama-i* bâdiyeden *üşnân* ya'ni *çoğan* demekle ma'rûf har ü hâşâk yakub külini develerle sâl be sâl bir mikdâr Trablus şehrine getürüb satmak ma'hûdları imiş. Ve zikrolunan kül sâbıkda padişaha müte'allık olmayub tüccâr ve rençberler ol küli mecmû'an sabun edüb anınla iktisâb-ı ma'îşet ederler imiş. Ba'de-zamanin zikrolunan külden bir hisse padişaha mukarrer olub ve bir hisse mîlivâya tevcih olunub üçüncü hisse sâir halka taksim olunub köylerden şehre gelen icmâl *belis*(?) bu vech üzere taksim ve tevzî' ederler imiş. Ve *Trablus*'da tabh olunan *sabun* ol kül ile bişüb Trablus halkına bâ'is külün üçüncü hissesidir. Ve *hisse-i şâhiye* ve *mîrlivâ hissesi*ne mahsûs olan kül her sâl âmilce satılır. Hâliyâ dahi ber vech-i sâbık kadîm *belis* ya'ni külün hissesini bir hissesi hâss-ı şahî ve bir hissesi hâss-ı livâ ve bir hisse der-tasarruf-ı *ehl-i Trablus* olmak üzere mukarrer oldu[1].

14. *Havâss-ı şahîden olan revğan-i zeytûn* ba'd'et-ta'şîr nefs-i şehirde bir emîn yerde anbar olunub ba'dehû şehirde olan *sabun-hânelerden* alâ kadr'il-ma'hûd hâssa maldan her füsha sabuna kifâyet edecek mikdârı harcı verildikden sonra bir kaç sabun-hânelerde bir kaç *füsha* sabun bişirmek kanun-ı mukarrerdır. *Fâide-i sabundan* olan ziyâde havâss-ı şahîden 'add olunub hâsıl kayd olunmuşdur. Lâkin zeytûn bir sâl hâsıl olmaz; hâsıl olan sene *sene'tül-haml* deyü ıtlâk ederler ve bî-hâsıl olan sâle *sene'tü'l-mahal* deyü ıtlâk olunur. Zeyt yağı ve sabun fâidesi ol i'tibarla dutulmuşdur. Mu'tedd olan mahsûl *sene-i hamlin* nısfıdır ve nısf-ı âhar mahal yılının noksânına tahvîl olunmuşdur[2].

15. *Ma'mûr olan köylerin zeytûnı ta'şîr olunur.* Ve tarîk-i ta'şîri gâh sülüsden ve gâh *humus*dan ve *rubu'*dan olub her karyenin ma'hûdı olan ta'şir, karye-i mezbûrenin zeytûnı kayd olunduğı yerde zikrolunmuşdur. Feemmâ mezâri'in mahsûlı bit-temâm vel-kemâl re'âyânın olmayub mecmû'an sâhib-i mezra'anın hâssıdır; andan re'âyâya nesne verilmez.

16. *Vilâyet-i Trablus*'da vâki' olan rüsûm-i öşr-i gallât ekser ber vech-i maktû' olub ahyânen *ta'şîrle* olan yerlerin tarîk-i öşri gerü karyenin cinsinde ve tahtında derc olunmuşdur.

17. *Nâhiye-i Trablus ve Küre ve Enefe ve Zâviye ve Betrûn ve Cübeyl ve Fütûh-ı Benî-rihâl ve Müneytara ve Zanniye ve Büşrâ ve Arkâ ve Mısr'ul-Ekrâd ve Akkâr ve Safita ve Antartus ve Mî'âr ve Alîka ve Kadmus ve Menîka nâhiyeleri* cümle Trablus'da müsta'mel olan *mekkûk*le gallesi deftere kayd olunmuşdur. *Her mekkûk on İstanbul kilesi takdir olunmuşdur.* Ve *nâhiye-i Kehf ve Merkab ve Havanî vilâyetlerinde* cârî olan *mekkûk, Trablus mekkûkı*nın bir mekkûk ve nısfıdır. Ve *nâhiye-i Cebele ve Balatnis ve Sahyûn ve Lâzkiye*'nin mekkûkı iki Trablus mekkûkıdır. Kıymetleri dahi ana göre kaydolunmuşdur[3].

18. Vilâyet-i Trablus'da kadîm'ül-eyyâmdan her köy üzerine defter mûcebince

---

(1) — **Eşnân:** Çoğan yani sabun otu demektir **(El-Müncid).**

— **Belis:** Tam manasını tesbit edemedik. Hisse olarak maddede ta'rif edilmektedir.

(2) — **Füsha:** Kalıp demektir **(El-Müncid,** f-s-h maddesi)

— **Senet'ül-Haml:** Ağaçların yüklü yani meyveli olduğu sene demektir.

(3) — **Mekkûk:** Ermenice'den gelen bir kelimedir. 1, 5 Sa' ve kanunnâmedeki ta'rifiyle 10 İstanbul kilesi kadar olan bir ölçü birimidir **(El-Müncid,** m-k-k maddesi).

mukarrer olan *himâye ve derâhim'ür-ricâl* ki, hâssa-i padişahî içün zabt olunmuşdur. Kemâ-kân mukarrer olmak emr olundu. Ve lâkin *serce*(?) külliyen mûcib-i tahrib-i bilâd olub *Kansu El-Gavri* zamanında hâdis olmağın kurâ ve zıyâ' bu zulümden perişan olub hâlîyâ ref'ine emir sâdır olduğı cihetden cemî'-i vilâyetden ref' olundu. Ve *kudûm, menşûr* deyü Sultan cânibinden yeni *hâcib* ve *mücerred âmil* gelicek *resm-i menşûr ve kudûm* deyü Sultan cânibinden yeni *hâcib* ve *mücerred âmil* gelicek *resm-i menşûr ve kudûm* deyü her köyden ziyâde mal taleb etmeğin re'âyâ tamam za'îf olmuşlar. Ol dahi mûcib-i teferruk-i bilâd olduğı cihetden ve hem mazbût'ul-hâl olmayub ahyânen vâki' olmağın hâsıl kayd olunmayub deftere sebt olunmadı(1).

19. Bundan gayrı harman vaktinde ve mahsûl-ı zeyt vaktinde *gılmâniye ve meşeddiye ve hakk-ı beyder ve mübâşiriye ve tesfîr ve* bunun emsâli bî nihâye avârız vilâyet halkına tahmîl olunur imiş. Anlar dahi bi-temâmihâ ve kemâlihâ ref' olundu.

20. Ve hemçünân zikrolan *kudûm* ve *menşûr* ve *tesfîr* ve *meşeddiye* ve *gılmâniye sipahi tımarlarından dahi ref' olunub* hâsıl kayd olunmuş değildir.

21. *Ve sipahiye cürm ü cinâyet ve resm-i arûs* kayd olunmak kadîm'ül-eyyâmdan kanun-ı diyâr olmaduğı cihetden hâliyâ ol dahi kayd olunmadı.

22. Havâss-ı padişahîden gayrı mecmû' vilâyetin *bâd-i hevâsı* ki, serbest ze'âmet olmaya, mîrlivâya hâsıl kayd olundu. Za'îm olmayan sipahinin bâd-i hevâda medhali yokdur.

23. *Ve mîrlivâ hâslarından ba'zı bid'atlar olub re'âyâ* ol bid'atlerden ekseri müteferrik olub ref'i mûcib-i ta'mîr-i bilâddır deyü *Âsitâne-i Sa'âdet'e* arz olub makbûl olduğı cihetden emr mûcibince ref' olundu:

Evvelâ *Emyon ve Enefe* nâm karyelerde *hizmet-i zeytûn* deyü otuz beş akçe alınur imiş. Ref' olunub mîrlivâya hâsıl kayd olunmadı. Ve külliyen *serce-i müstecidde, kılâ'ud-da've, denn'ün-nâs, serce-i kadîmeden* gayrı ki, *kirbâs-ı hâm* ile verilmek ma'hûdlarıdır, ref' olundu.

Ve *Kehf ve Kadmûs* nevâhîsinde *evlâd-ı âkıl ve evlâd-ı ıneb* yerinde cem' olunan *serce ve resm-i istifrâr* zulm-i sarîh olduğı cihetden ref' olundu.

24. Ve vilâyet-i mezbûrede hâss-ı mîrlivâ olan köylerden *kudûm, menşûr ve kâmiliye-i şitâ ve hizmet-i beyder ve icâre-i harman ve îdî ve hamîsî ve serce-i bâtıla ve resm-i hil'at ve hizmet-i riyâset ve semen-i feres ve resm-i bağçe ve hulûl-i rikâb* bu cümle aklâm nükûddan olub ve *meşeddiye ve gılmâniye ve mübâşiriye ve vekâle ve beyderiye ve dirâye-i harman ve resm-i tevzî' ahziye* bu cümle bid'atlar ki, harman vaktinde olmak ma'hûd imiş, cümlesi ref' olunub deftere kayd olunan *mal-ı nakd* ve *galle-i öşür*den gayrı re'âyâdan nesne alınmamak içün vâki' hâl deftere sebt olundu. Feemmâ hâss-ı mîrlivâda olan *dirhem'ür-ricâl* hâssa-i şahîçün

---

(1) — **Himâye,** koruma demektir.

— **Derâhim-ür-ricâl:** Erkeklerin dirhemleri demektir. Her ikisi de çift akçesi manasında resimlerdir.

— **Resm-i menşûr ve kudûm: Menşûr** ferman demektir. **Kudûm,** bir büyüğün gelişine denir. Maddede de anlatıldığı üzere, yeni hâcib ve âmil ya'ni sancakbeği geldiğinde alınan örfî bir vergidir.

— **Serce: Serc** at demektir. Serce de atlı beylerin aldığı örfî bir vergi olsa gerektir.

mukarrerdir[1].

25. Ve mîrlivâya hâsıl kayd olunan *bâd-ı hevâ ve resm-i arûs* ki, hâss-ı padişahî ve serbest ze'âmetlerden mâ'adâ ola, cümlesi mîr-i müşârün ileyhe verilmişdir. Ol bâbda *Kanun-ı Mazbût-ı Osmanî*'ye mürâca'at oluna.

26. Ve *Vilâyet-i Trablus*'da olan *cevâmîs-i vakf-ı İbrahim Edhem* ve gayrihî olan camuslardan gayrın resmi, her camus başına on akçe almak kanun-ı kadîm olmağın gerü ber-karar-ı sâbık mîrlivâya verildi.

27. Ve vilâyet-i mezbûrede kadîmden ma'hûd olmayub zaman-ı ma'delet-encâmda hâdis olmuş bir kaziyye ihdâs olunmadı. Deftere mufassaslan ve meşrûhan kayd olunan *rüsûm* kadîm'ül-eyyâmdan olı-gelüb hâliyâ dahi mukarrer olunub deftere sebt olundu.

28. *Vilâyet-i Trablus*'da *bundan akdem üç bin mikdârı köy ve karye olub* kesret-i zulüm ve bid'atden ekseri harâb olub hâliyâ sekizyüzi ma'mûr bulunub bâkisi mezra'a olduğı sebebden ol mezra'alardan mezrû' olanın *şurût-ı mukâsemesi veya maktûa'sı* tahtında derc olunub ve hîn-i kitâbetde mezrû' olmayan mezra'aların esâmîsi bit-temâm deftere kayd olundu[2].

---

(1) Zikredilenler Memlûklüler zamanında konulmuş **avârız** yani örfî vergilerdir.

(2) Bu maddede, **harâc-ı mukâseme** tanzim olunmaktadır. Kanunnâmenin Suriye yani **Berr'üş-Şam** bölgesi için ne kadar mühim bir tarihî kaynak olduğu, izahdan vârestedir.

Trablus-Şam Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 68, sh. 1-6, 316, 397

بسم الله الرحمن الرحيم وعليك اعتمادي يا كريم

Trablus-Şam Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 68, sh. 1-6, 316, 397

Trablus-Şam Sancağı Kanunnâmesi, BOA, TTD, 68, sh. 1-6, 316, 397

UMUMİ İNDEKS

(Kitabın son cildi, yer, şahıs isimleri, kavram fihristi ve lugatçeye ayrıldığından bu cildde sadece Umumi İndeks ile yetinildi.)

— A —

— B —

— C, Ç —

— D —

— E —

— F —

— G —

— H —

— I, İ, J —

— L —

— M —

— O —

—S—

— Ş —

— T —

— Y, Z —

İ Ç İ N D E K İ L E R

İ K İ N C İ B Ö L Ü M
ANADOLU EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

Ü Ç Ü N C Ü   B Ö L Ü M
DİYARBEKİR EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

D Ö R D Ü N C Ü B Ö L Ü M
ERZİNCAN EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

BEŞİNCİ BÖLÜM
KARAMAN EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

ALTINCI BÖLÜM
RUM EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

YEDİNCİ BÖLÜM
RUMELİ EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ

FASL-I SÂLİS